

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI**

E.T. HOJIYEV

MA‘MURIY HUQUQ

Kasb-hunar kollejlari uchun darslik

Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 2-nashri

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2010

*Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi ilmiy-metodik
birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengash
tomonidan nashrga tavsiya etilgan.*

Darslikda davlat boshqaruvining mazmun-mohiyati, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish sharoitida «Ma'muriy huquq» fani tushunchasi, ma'muriy huquq tamoyillari asosida tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, ma'muriy huquq subyektlarining huquqiy maqomi, davlat boshqaruvi shakl va uslublari, ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash, shuningdek, iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy va tarmoqlararo sohalarida davlat boshqaruvini tashkil etish hamda amalga oshirish singari asosiy ma'muriy-huquqiy institutlar yoritib berilgan.

Darslik «Ma'muriy huquq» fani dasturi asosida tayyorlangan bo'lib, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga, ta'lim muassasalari o'qituvchilariga hamda ma'muriy huquq masalalari bilan qiziquvchi keng kitobxonlar doirasiga mo'ljallangan.

Taqrizchilar: **A.S. TURSUNOV** — O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Mudofaa va xavfsizlik masalalari qo'mitasi raisi, yuridik fanlari doktori; **A.R. RAHMONOV** — O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi «Davlat qurilishi va huquq» kafedrasi mudiri, yuridik fanlari doktori, professor.

SO‘ZBOSHI

O‘zbekiston Respublikasi tanlab olgan yo‘l — mamlakatimizni bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan hamda o‘zbek xalqining manfaatlariga ijtimoiy jihatdan mos keladigan, demokratik huquqiy jamiyat qurish yo‘lidir. Bozor iqtisodiyotiga o‘tilgan sari, boshqarish va tartibga solishda davlat bosh islohotchi, iqtisodiy o‘zgartirishlarning tashabbuskoridir. Bozor iqtisodiyotida bosqichma-bosqich va izchil ravishda qonun ustuvorligi mexanizmlari tobora katta rol o‘ynaydi.

Demokratik tamoyillarga asoslangan erkin bozor munosabatlariga o‘tish izchil tarzda eskirgan tartiblar o‘rniga yangi tartiblarni joriy eta borish, iqtisodiyotda, siyosatda, madaniy-ma’naviy hayotda tub islohotlarni amalga oshirish yo‘li bilan jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiyalash va isloh qilish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda fuqaro, jamiyat va davlat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga solish, davlat organlari faoliyatini yanada takomillashtirish, kadrlarni tayyorlash masalasi birinchi galdagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» tamoyillaridan kelib chiqqan holda ta’lim sohasida tub islohotlar olib borilib, ta’lim tizimi mazmunini tarkibiy qayta qurish va tubdan yangilash asosiy vazifa etib belgilandi. O‘tgan vaqt mobaynida o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta’limning yangi Davlat Ta’lim standartlari ishlab chiqildi va tasdiqlandi. Milliy dasturni to‘liq ro‘yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish, tabaqalashtirilgan ta’limga o‘tishni to‘liq amalga oshirish, ta’lim muassasalarini maxsus tayyorlangan malakali pedagog kadrlar bilan to‘ldirishni ta’minlash, ularning faoliyatida raqobatga asoslangan muhitni vujudga keltirish belgilandi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov ko‘rsatib o‘tganidek, «...ta’lim darslikdan boshlanadi. Ach-

chiq bo'lsa ham tan olishga majburlamiz, deyarli barcha sohada darsliklarimiz ahvoli bugungi va ertangi kun talablari darajasida emas».

Shu sababli, mazkur «Ma'muriy huquq» darsligi amaldagi qonunchilik asosida davlat boshqaruvining nazariy-huquqiy masalalarini yoritib berish, boshqaruvni tashkil etish va amalga oshirish amaliyotiga e'tiborni kuchaytirish, uni qayta tashkil etishning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish, davlat boshqaruvini kadrlar bilan ta'minlash masalalarini samarali tashkil etishni takomillashtirishni nazarda tutadi.

Ma'muriy huquq — O'zbekiston Respublikasi huquq tizimining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, jamiyat va davlat hayotining turli sohalarida boshqaruv faoliyati bilan bog'liq holda vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning asosini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasining barcha sohalarida yuz berayotgan keng ko'lamli islohotlar kabi davlat boshqaruvi jabhasidagi islohotlar ham borgan sari chuqurlashib, bozor iqtisodiyoti munosabatlari asosida yangi mustaqil davlatchilikni barpo etish jarayonlari tezlashtirildi.

Kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o'tish davrida davlat boshqaruvini to'g'ri tashkil etish va uni amalga oshirish — ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini erkinlashtirish, jamiyat va davlat oldida turgan asosiy vazifalarni ro'yobga chiqarishda katta ahamiyatga ega.

Davlat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish olib borilayotgan ma'muriy islohotlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, boshqaruvning mazmun-mohiyatini o'zgartirish, uning samaradorligini oshirish, boshqaruvda optimal mexanizmni yaratishdan iborat.

«Ma'muriy huquq» darsligida: davlat boshqaruvi va uning asosiy tamoyillari; ma'muriy huquq predmeti, uslubi, tizimi va manbalari; ma'muriy-huquqiy normalar va munosabatlar; ma'muriy huquq subyektlari; ma'muriy-huquqiy shakllar va uslublar; ma'muriy javobgarlik; ma'muriy jarayon va ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritish, shuningdek, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash singari asosiy ma'muriy-huquqiy institutlarga yangicha yondashilgan.

1-bob. DAVLAT BOSHQARUVINING UMUMIY TAVSIFI

1-§. Ijtimoiy boshqaruv tushunchasi

«Ma'muriy huquq» atamasi lotincha «*administratio*» so'zidan olingan bo'lib, «*boshqaruv huquqi*» ma'nosini anglatadi. Shu sababli, «Ma'muriy huquq» fanining mazmun-mohiyatini ochib berishdan avval, boshqaruv, davlat boshqaruv tushunchalarining mohiyatini anglab olish lozim.

Boshqaruv davlat paydo bo'lmasdan oldin vujudga kelgan bo'lib, kimnidir yoki nimanidir, yoxud qandaydir faoliyatni «*yo'naltirish, unga rahbarlik qilish*» ma'nosini anglatadi.

Huquqshunos olim Y.N. Starilovning fikricha¹, boshqaruv — bu boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga nisbatan maqsadga muvofiq va doimiy ta'sir etish jarayoni hisoblanadi. Bunda boshqaruv obyektini sifatida turli xildagi hodisalar va jarayonlar, jumladan, inson, jamoa, ijtimoiy jamoatchilik, mexanizmlar, texnologik jarayonlar va boshqalar namoyon bo'lishi mumkin. Boshqaruv subyektining obyektga nisbatan ta'siri — boshqaruv tizimiga bevosita bog'liqdir. Boshqaruv tizimi — bu boshqaruv jarayonini ta'minlovchi mexanizm, ya'ni maqsadga muvofiq va kelishilgan holda funksiyalanuvchi o'zaro bog'liq elementlardir. Boshqaruv jarayonidagi bu elementlar orqaga qaytish tamoyili asosida yagona tizimga birlashadi.

Y.M. Kozlovning fikricha, boshqaruv nimaga yoki kimgadir rahbarlik qilishdir. Lekin bu boshqaruvning to'liq mazmunini ochib bera olmaydi. Birinchi navbatda, «rahbarlik qilish» tushunchasining mazmunini, uning funksional ahamiyatini aniqlab olish lozim bo'ladi².

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 19-бет.

² А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 4-бет.

G.V. Atamanchukning fikricha, boshqaruv — bu maqsadga muvofiq, ya'ni insonlar tomonidan o'zlarining ijtimoiy hayot faoliyatlariga ongli ravishda, oldindan belgilangan tartibda tashkil etish va tartibga solish ta'siri bo'lib, bevosita (o'zini o'zi boshqarish shaklida) yoki maxsus tuzilgan organlar va tuzilmalar (davlat organlari, jamoat birlashmalari) orqali amalga oshirilishi mumkin¹.

Ijtimoiy boshqaruv — umumiy boshqaruvning bir ko'rinishi bo'lib, «Kibernetika» fani orqali tadqiq qilinadi. Huquqshunos olim Y.M. Kozlovning fikricha, boshqaruv — bu, *birinchidan*, murakkab tizimga maqsadga muvofiq ta'sir etishdir: *ikkinchidan*, tashkil etilgan turli tabiatli tizim funksiyasidir².

Murakkab tizim deganda, turli elementlar yig'indisidan iborat bo'lgan tizim nazarda tutiladi. Boshqaruv jarayoni ham aynan mana shunday murakkab harakatchan tizimda o'z ifodasini topadi. U o'zboshimchalikni bartaraf etish, tashkilotchilikni amalga oshirish, ichki va tashqi omillarning ta'siriga qaramasdan, uning sifat jihatdan aniqligini saqlab turish, tizim elementlarini mazkur muhit obyektiv qonuniyatlariga mos kelishini ta'minlash maqsadida kerakdir.

Boshqaruv axborot bilan chambarchas bog'liq. Tizimning bir normada bo'lishi uchun davlat ahamiyatiga molik axborotlarni qabul qilish, saqlash, ish faoliyatini unga moslash, joylarga yuborish kabi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak. Bir butun tizim tarkibiy qismlarining aloqasi va tartibga solinganligiga *axborot* orqali erishish mumkin. Axborot ma'lum bir signallar orqali yuboriladi. Signallar o'zida ma'lum bir harakatlarni amalga oshirishga majbur qiluvchi boshqaruv ta'sirini mujassamlashtiradi.

Boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlaridan biri — bu uning orqaga qaytish (qayta aloqa)ga, ya'ni maqsadga muvofiqlikni hisobga olish mexanizmi, buyruq va harakatlar natijasiga ega ekanligida. Bu boshqaruv obyektining holati va buyruqning ijro etilishi to'g'risidagi axborotlarni olish uchun zarurdir. Qayta aloqa sababli tizimda axborot kanallarining chegaralangan zanjiri vujudga keladi, tashqi muhit o'zgarishlariga qarama-qarshi turuvchi belgilangan butunlikka ega bo'ladi. Qayta aloqa orqali keladigan axborot

¹ Г.В. Атаманчук. Теория государственного управления. Курс лекций. М., 1997, 29—30-бетлар.

² А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 4-бет.

boshqaruvchiga tizimni tartibga solish, yangi buyruqlarni berish va eskilarini aniqlashtirish imkoniyatini beradi.

Ijtimoiy boshqaruvning mazmun-mohiyati uning o'ziga xos xususiyatlari orqali belgilanadi. Jumladan, Y.M. Kozlov ijtimoiy boshqaruv ijtimoiy hayotning asosiy omili sifatida uning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi:

- *ijtimoiy boshqaruv — insonlarning birgalikdagi faoliyati mavjud bo'lganida amalga oshirilishi mumkin.* Insonlarning birgalikdagi faoliyati, ular o'rtasidagi o'zaro aloqalar, umumiy vazifalarni bajarish, umumiy maqsadga erishish — o'z-o'zidan mavjud bo'lishi mumkin emas. Boshqaruv insonlarni aynan birgalikda faoliyat yuritishi uchun ularni jamoalarga jipslashtiradi;

- *ijtimoiy boshqaruvning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, insonlarning birgalikdagi faoliyati va ularning o'zaro aloqasini tashkillashtirish hisoblanadi.* Bu orqali birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining yakka tartibdagi harakatlari muvofiqlashtiriladi, bunday faoliyatni tartibga soluvchi va uning tabiatidan kelib chiquvchi umumiy funksiyalar bajariladi;

- *ijtimoiy boshqaruvning asosiy ta'sir etish obyekti bo'lib, birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining xulq-atvori, ularning o'zaro munosabati hisoblanadi;*

- *ijtimoiy boshqaruv inson xulq-atvorini tartibga soluvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'lib, bu maqsadga ijtimoiy aloqalar orqali erishadi.* Bu aloqalar, birinchi navbatda, ijtimoiy boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish bo'yicha subyekt va obyekt o'rtasida vujudga keladi;

- *ijtimoiy boshqaruv — insonlar, ya'ni boshqaruv munosabatlari ishtirokchilari irodasining bo'ysunishiga asoslanadi.* Chunki ularning munosabatlari ongli-irodali munosabatlardir. Boshqaruvchining irodasi boshqariluvchining irodasiga qaraganda ustundir. Aynan mana shunda ijtimoiy boshqaruvning hokimiyat xususiyatiga ega ekanligi namoyon bo'ladi, ya'ni boshqaruv subyekti hokimiyat irodasini shakllantiradi va amalga oshiradi, boshqaruv obyekti esa unga bo'ysunadi;

- *ijtimoiy boshqaruv uni amalga oshirishning maxsus mexanizmiga muhtojdir.* Bu boshqaruv subyektlari, ya'ni boshqaruv (davlat yoki jamoat) organlari tariqasida tashkil etilgan ma'lum bir insonlar guruhi tomonidan amalga oshiriladi. Ularning faoliyati

o'ziga xos ahamiyatga va maxsus shaklga ega bo'lib, boshqaruv faoliyati hisoblanadi¹.

Y.N. Starilov esa ijtimoiy boshqaruvning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi:

1) *ijtimoiy boshqaruv* — insonlarni (ma'lum bir individlarni, guruhlarni, jamiyatni) boshqarish bo'lib, insonlar o'zaro munosabatining alohida ko'rinishi hisoblanadi.

Inson — ijtimoiy mavjudot. Chunki u jamiyatdan tashqarida mavjud bo'la olmaydi. Inson hayotining muhim xususiyatlaridan biri esa, ijtimoiy hayotning turli sohalarida birgalikda ularning faoliyat yuritishi hisoblanadi. *Birlashish* — inson mavjud bo'lishining asosiy vositasi. Insonlarning jamoasi ma'lum bir tashkilot shakliga ega bo'lib, u harakatlarni muvofiqlashtirish va yo'naltirish, uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, ularni umumiy maqsad sari bo'ysundirishda xizmat qiladi.

Ijtimoiy boshqarish — insonlarga rahbarlik qilish (masalan, harbiy xizmatga chaqirish, o'quv yurtlariga qabul qilish)ni anglatadi. Lekin ayrim hollarda u narsalarga ta'sir etish vositasi, ishlab chiqarish jarayonida insonlarning belgilangan faoliyat yuritishini, moddiy boyliklarni taqsimlashni ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Boshqaruv subyekti ijtimoiy munosabatlarga insonlarning irodasi va ongi orqali ta'sir etadi;

2) *inson harakati* — ongli, irodali, maqsadga muvofiq harakat. *Iroda* — inson ongini tartibga soluvchi, qo'yilgan maqsadga erishish uchun uning faoliyatini yo'naltiruvchi xislat. *Birgalikda faoliyat yuritish* — yagonalikni, harakatlarning tartibga solinganligini, turli insonlar irodasining oldindan kelishilganligini talab etadi. Maqsadning, irodaning birligi mavjud bo'lganida, harakatlarning yagonaligi bo'ladi.

Ijtimoiy boshqaruvning ikkinchi o'ziga xos xususiyati aynan mana shunda, ya'ni u insonlarning irodasiga ta'sir etish orqali amalga oshiriladi. Ma'lum bir insonlar irodasining boshqalar irodasidan ustun turishi, boshqalarning irodasini bo'ysundirish qobiliyatini hokimiyat, deb atashadi. *Hokimiyat* — bu harakatlarni vertikal iyerarxik muvofiqlashtirish bo'lib, turli insonlarning harakatlarini ta'minlovchi boshqaruvning muhim va zaruriy vositasi hisoblanadi.

¹ А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 5—6-бетлар.

Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish lozimki, «hokimiyat» va «mulkchilik» tushunchalari bir-biriga juda yaqindir. *Mulkchilik* — mulkdan foydalanish, egalik qilish va tasarruf etish hisoblansa, *hokimiyat* — inson harakatlaridan foydalanish va tasarruf etishdir;

3) *ijtimoiy boshqaruv*ning yana bir xususiyati shundaki, boshqariluvchilarning yuqori darajadagi mustaqillikka, irodaning erkinligiga ega bo‘lishidir. Ijtimoiy boshqaruvning obyekti: *insonlar, jamoalar* — iroda va ongga, o‘rab turgan muhitni tahlil qilishga, xulq-atvor (yurish-turish)ning ma’lum bir ko‘rinishlarini tanlab olish xususiyatiga egadir.

Ijtimoiy tizimda boshqaruv subyektlari va obyektlarining birlashishigina emas, balki ularning o‘rni va ijtimoiy roli o‘zgarib turishi ham ma’lum bir ahamiyatga ega.

Inson tabiati turlichadir, u har xil ijtimoiy munosabatlarning ishtirokchisi sifatida namoyon bo‘lishi, turli ijtimoiy o‘rinni egalashi, texnik vositalarni hamda ayrim hollarda insonlarni boshqarishi mumkin. Ongli, maqsadga muvofiq rahbarlik qilish hamma vaqt ham inson hayotiy faoliyatining barcha tomonlarini qamrab ola olmaydi, balki boshqaruvni normadan ortiq amalga oshirish insonga (jamiyat va shaxs rivojlanishiga) zarar keltirishi ham mumkin.

Jamiyatda boshqaruv obyektning mustaqilligini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim bo‘ladi. Turli insonlarning (*fuqaro, harbiy xizmatchi, voyaga yetmagan* va h.k.) boshqaruvdagi mustaqilligi bir xil emas. Lekin hozirgi kunga qadar, biron-bir boshqaruv subyekti *inson faoliyati* (boshqaruv obyekti)ga to‘laligicha ta’sir eta olmagan.

Jamiyatda boshqaruv bilan bir qatorda, *fan, san’at, turli xildagi jarayonlar* (migratsiya, jinoyatchilik, tabiiy hodisalar) mavjudki, inson faoliyatiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi;

4) *insonlarni boshqarish* ongli ravishda amalga oshiriladi. Bu jarayonda maqsad va dasturlar ishlab chiqiladi, ularni amalga oshirish vositalari belgilanadi.

Aksariyat hollarda ijtimoiy boshqaruvning maqsadi sifatida tizimni takomillashtirish, uning sifat xususiyatlarini o‘zgartirish, muhitni o‘zining ehtiyojlariga moslashtirish namoyon bo‘ladi;

5) *ijtimoiy boshqaruv* — insonning axborotni to‘plashi va saqlashi hamda uni ijtimoiy tarbiya orqali berishi. Insonlar ajdodlarning tajribasini mustahkamlash, saqlash va keyingi avlodga berish, yakka tartibdagi (individual) tajribani jamoaga qo‘llash, uzoq masofaga axborotni tezlik bilan yuborish uchun maxsus vositalarni yaratgan.

Insonlarni boshqarishning turli-tuman ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, u aniq bir shart-sharoitlarda amalga oshiriladi.

Boshqaruv munosabatlari ijtimoiy munosabatlarning bir turi hisoblanadi.

B.N. Gabrichidze o‘zining ilmiy ishlarida boshqaruvning ikki ko‘rinishini ko‘rsatib o‘tadi:

a) *jamiyatni boshqarish (ijtimoiy boshqaruv)* — ijtimoiy hayotga yoki uning ko‘p, yoxud ayrim sohalariga ta’sir etish, ijtimoiy ishlarni boshqarish;

b) *davlatni boshqarish* — davlat hayotini davlat olib borayotgan siyosatga moslashtirish maqsadida davlatning yoki uning institutlarini maqsadga muvofiq ta’sir etishidir¹.

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo‘lsak, ijtimoiy boshqaruv turli xildagi xususiyatlarga egadir. Ijtimoiy boshqaruv keng ma’noda — ijtimoiy aloqalarni tashkil etish tariqasida tushuniladi. Bunday ma’noda, ijtimoiy boshqaruvning vazifa va funksiyalari barcha davlat organlari va vakolatli jamoat birlashmalari tomonidan amalga oshiriladi. *Ijtimoiy boshqaruvning obyektini* — butun jamiyat, undagi ijtimoiy aloqalar tashkil etadi.

Ijtimoiy boshqaruv maxsus ma’noga ham ega bo‘lishi mumkin, ya’ni u davlat faoliyatining bir ko‘rinishi hisoblangan davlat boshqaruvi sifatida namoyon bo‘ladi.

2-§. Davlat boshqaruvi mazmuni va o‘ziga xos xususiyatlari

«Davlat boshqaruvi» atamasi milliy va xorijiy adabiyotlarda hamda amaldagi qonunchiligimizda keng qo‘llaniladi.

Davlat boshqaruvi tushunchasiga turlicha yondashish mumkin. Ko‘pgina hollarda davlat boshqaruvi qonun chiqarish va odil sudlov faoliyati doirasidan tashqarida bo‘lgan davlat va davlat-hokimiyat subyektlarining faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Davlat boshqaruvi murakkab harakatchan tizimga ega bo‘lib, uning har bir elementi ijtimoiy hayotni tartibga solishda o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Davlat boshqaruviga berilgan barcha ta’riflarda uning asosiy mazmuni — *davlatning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan maqsadga muvofiq amaliy ta’sir etishi* ko‘rsatib o‘tilgan.

¹ Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 7-бет.

G.V. Atamanchuk davlat boshqaruvining quyidagi uch zaruriy belgisini ko'rsatib o'tadi:

- 1) boshqaruv ta'siri — davlat-hokimiyati kuchiga tayanadi;
- 2) davlat boshqaruvining jamiyatdagi barcha sohalarini qamrab olishi;
- 3) tizimlilik¹.

Y.N. Starilovning fikricha, davlat boshqaruvi ijro hokimiyatini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladi. Tashkiliy nuqtayi nazardan, *davlat boshqaruvi* — boshqaruv subyekt (davlat, davlat organlari yoki mansabdor shaxslar)ning boshqaruv obyekt (jamiyat, fuqarolar)ga nisbatan hokimiyat ta'siri hisoblanadi. Yanada aniqlashtiradigan bo'lsak, *davlat boshqaruvi* — bu qonun asosida va uni amalga oshirish maqsadida turli sohalarda (ijtimoiy-madaniy, xo'jalik va ma'muriy-siyosiy qurilish) davlat boshqaruvi funksiyalarini amalga oshiruvchi ijro hokimiyati organlarining maqsadga muvofiq tashkil etilgan, qonunosti, ijrochilik-farmoyish berish va tartibga solishga qaratilgan faoliyatidir.

Y.M. Kozlovning ko'rsatishicha, davlat boshqaruvi — har qanday davlat faoliyati singari qaror qabul qilish, uni ijro etish va uning ijrosi ustidan kontrolni amalga oshirishdan iboratdir².

Davlat boshqaruvi, B.N. Gabrichidzening fikricha, bu davlat nomidan va davlat ko'rsatmasiga binoan amalga oshiriladigan boshqaruv, ya'ni fuqarolik jamiyatini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish, inson va fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilish, huquqiy va demokratik davlatni mustahkamlash sohalarida amalga oshiriladigan ijrochilik va farmoyish berish faoliyatidir³.

Demak, davlat boshqaruvi keng ma'noda — davlatning tartibga solish faoliyati hisoblanib, maxsus subyektlarning ijtimoiy munosabatlarga ta'sir etishidir. Tor ma'noda esa, davlat boshqaruvi — bu ma'muriy, ya'ni davlat hokimiyati ijro organlarining respublika va ma'muriy-hududiy bo'linmalar doirasidagi faoliyatidir.

Davlat boshqaruvi mazmun-mohiyatini yoritib berishda, uning o'ziga xos xususiyatlarini ham ko'rsatib o'tish lozim. *Davlat boshqaruvi quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:*

¹ Г.В. Атаманчук. Теория государственного управления. Курс лекции. М., 1997, 35—39-бетлар.

² А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 7-бет.

³ Б.Н. Габричидзе, А.Г. Черняский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 12-бет.

1) *davlat boshqaruvi* — ijro hokimiyatini amalga oshirishga qaratilgan hamda qonun chiqarish va odil sudlov faoliyatidan shakli, uslublari va mazmuniga ko‘ra, ajralib turadigan alohida faoliyat turi hisoblanadi. Davlat boshqaruvi — bu qonunlar va boshqa normativ (qonunosti) hujjatlarni qo‘llash bo‘yicha olib boriladigan ijrochilik va farmoyish berish faoliyatidir;

2) *davlat boshqaruvi* — huquqni qo‘llash bilan bir vaqtda, ma‘muriy huquq ijodkorligi (huquq o‘rnatish) faoliyatini amalga oshiradi. Davlat boshqaruvi organlari huquq ijodkorligi shunda namoyon bo‘ladiki. ular vakolat doirasida boshqa huquq subyektlari (boshqaruv obyekti) uchun majburiy bo‘lgan xulq-atvor qoidalarini ishlab chiqadilar va tasdiqlaydilar, ularning bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar, ma‘muriy yurisdiksiyaviy (huquqni himoya qilish) faoliyatni yuritadilar;

3) *davlat boshqaruvi* — qonunlarni ijro etish, shuningdek, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish zarurati vujudga kelgan hamma joyda amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi davlat va jamiyat hayotining muhim sohalarida — xo‘jalik-iqtisodiy qurilish, ijtimoiy-madaniy va ma‘muriy-siyosiy sohalarda amalga oshiriladi. Davlat boshqaruvi, nafaqat, davlatga qarashli bo‘lgan obyektlarni, balki nodavlat notijorat va boshqa tashkilotlarni ham qamrab oladi (bunda davlat boshqaruvi tartibga solish va nazorat faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi);

4) *davlat boshqaruvi* — bu ijro hokimiyati funksiyalanishining obyektiv qonuniyatlariga asoslangan va davlat manfaatlarini, fuqarolar huquqlari va erkinliklarini, jamoat tartibi va xavfsizligini ta‘minlashga qaratilgan doimiy va rejali faoliyatdir. Davlat boshqaruvi jarayonida davlat vazifalari va funksiyalari amalga oshiriladi;

5) *davlat boshqaruvi* — davlat tomonidan tuziladigan va yagona davlat boshqaruvi organlari tizimini tashkil etadigan ijro hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat nomidan va davlat ko‘rsatmasiga binoan harakat qiladigan ushbu organlar davlat-hokimiyat xususiyatiga ega bo‘lgan vakolatlarga ega bo‘ladi va kompetensiya doirasida faoliyat yuritadi;

6) *davlat boshqaruvi* — qonuniylik tamoyiliga amal qiladi, ya‘ni ijro hokimiyati organlarining faoliyati qonunlarga va boshqa normativ hujjatlarga asoslanadi. Boshqaruv faoliyati davlat organlari tomonidan faqatgina ularga berilgan vakolat doirasidagina amalga oshiriladi;

7) *davlat boshqaruvi* — vertikal (subordinatsiyaviy, iyerarxik) va gorizontaal aloqalar va munosabatlar asosida tashkil etiladi.

Boshqaruv jarayonida eng ko'p tarqalgan munosabatlar vertikal bo'lib, boshqaruv subyektlarining ma'muriy va intizomiy bo'ysunuvi asosida vujudga keladi. Oxirgi vaqtda boshqaruv jarayonida boshqaruv subyektlarining tengligiga asoslangan yangi shakldagi gorizontal munosabatlarning vujudga kelishini ham kuzatish mumkin (masalan, ijro hokimiyati organlari o'rtasida vakolatlarni qayta taqsimlash, ommaviy yoki ma'muriy-huquqiy shartnomalarni tuzish va h.k.lar);

8) *davlat boshqaruvi* — tashkil etish tamoyiliga asoslanadi, ya'ni unga butun boshqaruv mexanizmining maqsadga muvofiq va doimiy funksiyalanishini ta'minlovchi xilma-xil shakllar xosdir. Davlat boshqaruvi organlarining tashkillashtirish faoliyati ham tashqi, ham ichki ma'muriy funksiyalarni ijro etishni o'z ichiga oladi;

9) *davlat boshqaruvi* — yurisdiksiyaviy xususiyatga ega bo'lgan vakolatlarni ham o'z ichiga oladi, ya'ni ijro hokimiyati organlari tomonidan «*majburlovchi*» boshqaruvni amalga oshirishning ma'muriy tartibini (suddan tashqari) ta'minlaydi (masalan, ma'muriy jazo yoki ma'muriy ogohlantiruv yoxud ma'muriy cheklov choralarini qo'llash).

Davlat boshqaruvi davlat faoliyatining bir ko'rinishi hisoblanar ekan, unga davlat funksiyalari xos bo'lib hisoblanadi. Lekin shu bilan birga, boshqaruvning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiquvchi funksiyalar ham mavjuddir.

Boshqaruv funksiyalari — bu boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga nisbatan aniq yo'naltirilgan ta'sir etishi (tashkil etish, tartibga solish, nazorat qilish) hisoblanadi.

Boshqaruv funksiyalari aniq mazmunga ega bo'lib, boshqaruvning uslublari va shakllari yordamida (masalan, majburlov choralari, huquqiy aktlarni qabul qilish, bo'ysunuvchilik ta'siri va h.k.lar) amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvining asosiy funksiyalari jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) *davlat boshqaruvi organlari faoliyatini axborot bilan ta'minlash funksiyasi*, ya'ni davlat boshqaruvi faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni yig'ish, olish, qayta ishlash va baholash;

2) *davlat boshqaruvi tizimi rivojlanishining istiqbolini belgilash funksiyasi*. Istiqbolni belgilash — bu professional tajriba va amaliyot hamda ilmiy-nazariy yutuqlarga asoslangan ma'lumotlarga tayanib, davlat boshqaruvi va boshqaruv organlari faoliyati rivojlanishidagi

o'zgarishlarni, shuningdek, ma'lum bir hodisa va jarayonlarning natijalarini oldindan ko'ra bilishdir. Istiqbolni belgilash boshqaruv qarorlarini qabul qilishda juda muhimdir. Boshqaruvning bu funksiyasiz ijtimoiy jarayonlarning natijalarini, istiqboldagi jamiyat holatini, davlat organlari faoliyatining samaradorligini aniqlash mumkin emas;

3) *rejalashtirish funksiyasi* — bu davlat boshqaruvi tizimidagi u yoki bu jarayonlarning yo'nalishlarini, rivojlanishning sifat va miqdor ko'rsatkichlarini, davlat funksiyalarining amalga oshirishini belgilash hisoblanadi. Bundan tashqari, rejalashtirish funksiyasi orqali davlat faoliyati va boshqaruvini takomillashtirish va isloh qilishning maqsad va vazifalari hamda yo'nalishlari belgilanadi. Mazkur funksiyani amalga oshirish jarayonida davlat boshqaruvi turli sohalaridagi aloqalarning rivojlanish dasturlari, shuningdek, davlat boshqaruvi organlari faoliyati va tuzilishini o'zgartirish hamda yaxshilash bo'yicha dasturlar ishlab chiqiladi;

4) *tashkil etish funksiyasi* — bu o'rnatilgan tartib va tamoyillarga asoslanib davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish, boshqaruv tizimida boshqaruvchi va boshqariluvchining tuzilishini belgilash. Tor ma'noda, tashkil etish — davlat organlari, davlat personalini, davlat boshqaruvi jarayonlari tuzilishini belgilash hisoblanadi. Tashkil etish faoliyati — davlat boshqaruvi organlarining funksiyalanishini ta'minlovchi harakatlar va qarorlarni o'z ichiga oladi;

5) *farmoyish berish funksiyasi*, ya'ni davlat organlari vakolatlarini va mansab majburiyatlarini amalga oshirish, davlat faoliyatining belgilangan tartibini ta'minlash bo'yicha vujudga keladigan boshqaruv munosabatlarini kundalik tartibga solishdir. Farmoyish berish — bu rahbar davlat xizmatchilari (mansabdor shaxslar) tomonidan tegishli ko'rsatmalarni berish;

6) *rahbarlik qilish funksiyasi* — davlat organlari (davlat xizmatchilari), boshqariluvchi obyektlar faoliyatining va ayrim harakatlarning qoidalarini va normalarini o'rnatish hisoblanadi. Rahbarlik qilish bilan bir qatorda, «*umumiy rahbarlik*» atamasi ham mavjud. Umumiy rahbarlik — bu davlat faoliyati mazmunini belgilashdir;

7) *muvofiglashtirish funksiyasi* — bu turli davlat boshqaruvi organlari (davlat xizmatchilari) faoliyatini davlat boshqaruvining umumiy maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun yo'naltirishdir. Muvofiglashtirish orqali boshqaruv faoliyatining tizimi tashkil etiladi va uning funksiyalanishi ta'minlanadi. Masalan, bir necha mustaqil davlat organlari mavjud bo'lib, ularning har biri

o'zining tashkiliy tuzilmasiga, maqsad va vazifalariga ega bo'lsa hamda ma'lum bir muammoni ularning birgalikdagi faoliyati orqali hal etish lozim bo'lganda, muvofiqlashtirish vakolatiga ega bo'lgan davlat organini tashkil etish ehtiyoji vujudga keladi;

8) *kontrol qilish funksiyasi* — davlat boshqaruvi tizimi va uning tuzilishining o'rnatilgan standart va normalarga mos kelishi yoki mos kelmasligini, davlat organlari faoliyatini va ayrim boshqaruv subyektlari harakatining natijalarini, davlat boshqaruvida belgilangan va amalga oshirilgan holatlarni o'rganish va baholashdir. Kontrol qilish — bu boshqaruv faoliyatining sifati ustidan kuzatish, kamchilik va xatolarni hamda boshqaruv harakatlarining va qabul qilingan aktlarning qonuniylik va maqsadga muvofiqlik tamoyillariga mos kelishini aniqlashdan iborat. Davlat faoliyatining ma'lum bir sohalarida u yoki bu harakatlarni amalga oshirish ustidan davlat hokimiyati organlari kontrolni o'rnatadilar. Kontrolni amalga oshirish vaqtida ketma-ketlik, asoslantirilganlik, oshkoralik, obyektivlik, qonuniylik va tezkorlikka amal qilish kerak. Kontrolning keng tarqalgan ko'rinishlaridan biri — *nazorat* hisoblanadi. *Nazorat*, odatda, ma'lum bir harakatlar (qarorlar)ning qonuniyligini tekshirish maqsadidagina amalga oshiriladi;

9) *tartibga solish funksiyasi* — bu davlat boshqaruvi tizimini va uning funksiyalanishini tashkil etish jarayonida boshqaruv usullari va usullaridan foydalanishdir. Tartibga solish — jamoat tartibini va xavfsizligini, iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligini, demokratik raqobat asoslarini, fuqarolar huquq va erkinliklarini ta'minlash maqsadida boshqaruv obyektlari hamda turli huquq subyektlari uchun umummajburiy bo'lgan ko'rsatmalarni o'rnatish hisoblanadi. Tartibga solish funksiyasi bir necha yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, normativ-huquqiy akt orqali ma'lum bir sohadagi xulq-atvor qoidalarini belgilash yoki boshqaruvning aniq jarayonlarini (sertifikatlash, litsenziyalash, soliqqa tortish, ro'yxatga olish va h.k.) o'rnatish;

10) *hisobga olish funksiyasi* — miqdor shaklida ifodalangan axborotlarni, moddiy resurslar harakatini, boshqaruv faoliyatini amalga oshirish natijalarini, davlat organlari vakolatlarini, davlat boshqaruv qarorlarini, boshqaruv uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlarning mavjudligi va harakatini inobatga olishdir. Hisobga olish funksiyasi — qandaydir predmetlarning, hujjatlarining, faktlarning mavjudligini aniqlash uchun qo'llaniladi.

3-§. Davlat boshqaruvining asosiy tamoyillari

Davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlarini uning tamoyillarida ko'rishimiz mumkin. Har qanday davlat faoliyati singari davlat boshqaruvi ham, ma'lum bir tamoyillarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Tamoyillarga bo'ysunishlik xosdir. Boshqaruv tamoyillari obyektiv qonuniylikni aniqlashning va undan aql-idrok bilan foydalanish shakllaridan biri hisoblanadi.

Tamoyillarga so'zsiz rioya qilish lozim. Agar boshqaruv tamoyillari buzilsa, u bevosita amaliy vazifalarni hal etishga to'sqinlik qiladi.

Boshqaruv tamoyillari turli-tumandir. Shu bilan birga, ular chambarchas bog'liqdir. Tamoyillarning ba'zi birlariga rioya qilish boshqalarining amalga oshirilishiga ko'maklashadi va aksincha, ma'lum bir tamoyilga rioya etmaslik boshqalarining buzilishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini tahlil qiladigan bo'lsak, davlat boshqaruvining quyidagi asosiy tamoyillarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

1) *qonunning ustunligi va hamma uchun majburiyligi tamoyili.* Bu tamoyilga asosan, O'zbekiston Respublikasining barcha qonunlari va boshqa huquqiy normalari muqaddas bo'lib, ularga barchaning amal qilishi lozim. Bu tamoyil asosiy qomusimiz bo'lgan Konstitutsiyaning 15-moddasida o'z ifodasini topgan. Unga binoan, O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar.

Jamiyatda qonuniylik va huquqiy tartibot tantana qilmasa, shaxsning huquq va erkinliklari qat'iy intizom, ichki uyushqoqlik va mas'uliyat jihatidan ustuvor bo'lmasa, qonunlar va milliy an'analar, urf-odatlar, umuminsoniy qadriyatlar hurmat qilinmasa, demokratik huquqiy davlatni barpo etib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda u asosda qabul qilingan qonunlar oldida barcha birday mas'uldir. Qaysi bir jamiyatda qonunlar bajarilmay qog'ozda qolib ketsa, unday jamiyat aslo ravnaq topmaydi, adolatga erisha olmaydi. Qonun amalda bo'lishi kerak. Qonun qabul qilindimi, uning ijrosi ham qat'iy bo'lmog'i lozim. Aynan shu yerda davlat boshqaruvining asosiy vazifasini ko'rishimiz mumkin, ya'ni davlat boshqaruvi — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarini ijro etishga xizmat qiladi.

Demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biri — barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligini ta'minlash. *Konstitutsiya va qonunlarning ustuvorligi:*

- *birinchidan*, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida qonunning qat'iy hukmronligini, hech kim, hech bir davlat organi, mansabdor shaxs, fuqaro qonunga bo'ysunish majburiyatidan xoli bo'lishi mumkin emasligini anglatadi;

- *ikkinchidan*, asosiy ijtimoiy, eng avvalo, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar faqat qonun yo'li bilan tartibga solinadi, uning barcha ishtirokchilari esa hech bir istisnosiz huquq normalarini buzganlik uchun huquqiy javobgarlikka tortiladi.

Konstitutsiya va qonunlarning pirovard maqsadi inson, uning huquq va erkinliklarini ta'minlashdan iborat bo'lmog'i lozim. Zotan, ulug' bobokalonimiz Amir Temur ta'kidlaganidek, «*Qayerda qonun hukmronlik qilsa, shu yerda erkinlik bo'ladi*».

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov O'zbekistonda yangi jamiyat qurish va bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun barcha kishilarning qonunga amal qilishini muhim tamoyil, deb hisoblab, o'zining «Qonun va adolat ustuvorligining hayotbaxsh manbayi» nutqida: «*Qonun, yana bir bor qonun — katta-yu kichik, jinsidan, millati, e'tiqodi va mansabidan qat'i nazar, barchamiz uchun ustuvor bo'lmog'i darkor!*» deb ko'rsatadi¹;

2) *qonuniylikning yagonaligi tamoyili*. Bu tamoyil O'zbekiston Respublikasi hududida qonunlar bir xilda qo'llanilishini, barcha fuqarolarning qonun oldida tengligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengdirlar.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalarini demokratlashtirish yo'liga o'tdi. Jahon tajribasidan ma'lumki, insonning asosiy huquq hamda erkinliklarini qat'iy himoya qilmasdan va uni amalda ta'minlamasdan turib, jamiyatni demokratlashtirish mumkin emas.

¹ I.A. Karimov. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7-jild. T., «O'zbekiston», 1999, 252-bet.

Inson huquqlarini tushunib yetish uchun nihoyatda muhim bo'lgan odamlarning tabiiy tengligi g'oyalari qadim yunon mutafakkirlari Protagor, Antifon, Likofron va Qadim Xitoy donishmandi Konfutsiy siyosiy hamda huquqiy ta'limotlarida ilgari surilgan. Huquq subyekti va qonun oldidagi tenglik tushunchalarini ishlab chiqishdagi xizmatlar Qadimgi Rim huquqshunoslariga tegishli. Sitseron «*hamma qonun ta'siri ostida bo'lishi kerak*», deb ta'kidlagan edi.

O'zbekiston Respublikasida qonunning yagonaligi va barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi:

- *birinchidan*, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari uning barcha hududida amal qilishini hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qonun asosida qabul qilinib, ularga zid bo'lmasligini, talab qiladi;

- *ikkinchidan*, O'zbekiston qonunlari uning ijtimoiy va davlat tuzumini, barcha millat va elatlarning manfaatlarini qo'riqlaydi;

- *uchinchidan*, O'zbekiston Respublikasining butun hududida qonunlar bir xilda qo'llaniladi;

3) *davlat boshqaruvining xalq manfaatlari yo'lida amalga oshirilishi tamoyili*. Konstitutsiyaning 7-moddasiga binoan, xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbayidir. O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi.

Huquqiy demokratik davlatlarning olib boradigan siyosatlarini xalqning xohish-irodasi belgilab berishi lozim. Mazkur siyosat inson va jamiyatning farovonligini, O'zbekistondagi barcha fuqarolarning farovon turmushini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Jumladan, Konstitutsiyaning 14-moddasida davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik tamoyillari asosida amalga oshiradi, deb ko'rsatilgan;

4) *davlat boshqaruvida xalqning ishtiroki tamoyili*. O'zbekiston Respublikasida qonuniylikni ta'minlashda va huquqiy tartibotni mustahkamlashda keng omma ishtirok etadi. Bu holatni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir necha moddalarida ko'rishimiz mumkin. Jumladan, Konstitutsiyaning 9-moddasiga binoan, jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumiy ovoz (referendum)ga qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasiga binoan esa, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita va o'z vakillari orqali ishtirok

etish huquqiga ega. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimini bosqichma-bosqich shakllantirish — mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim omilidir. «*Kuchli davlatdan — kuchli fuqarolik jamiyati sari*», degan siyosiy konsepsiyaning asl mohiyati jamiyatni boshqarishda asta-sekin nodavlat tashkilotlari va fuqarolarning ishtirok etishini tobora kengaytirishda ko'rinadi. Barcha demokratik davlatlarda bo'lgani kabi bizning davlatimizda ham jamiyat hayotida nodavlat va jamoat tizimlarining mavqeyi oshib bormoqda.

Konstitutsiyaning 35-moddasiga binoan esa, har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Demak, fuqarolarning siyosiy faolligi davlat organlariga, ularning mansabdor shaxslariga murojaat qilishi orqali ham amalga oshiriladi;

5) *davlat boshqaruvining aholi madaniy darajasi bilan bog'liqligi tamoyili*. Qonuniylik aholi madaniy darajasi bilan, davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati bilan bog'liq bo'ladi.

Insonlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati qancha yuqori bo'lsa, qonuniylik va huquq-tartibot ta'minlanadi, qonun buzilishi shunchalik kam bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 25-iyundagi «Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o'rganish ishini yaxshilash haqida»gi Farmoniga¹ ko'ra, huquqiy demokratik davlat qurilishi, qonunchilikni mustahkamlash va ijtimoiy adolat qaror topishini ta'minlash, ma'naviy va madaniy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, amalga oshirilayotgan islohotlarni yangi mazmun bilan boyitish, aholining huquqiy bilimi va ongini yuksaltirish, jamiyatning siyosiy faolligini oshirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va jamoatchilik fikrini o'rganish borasidagi *ishlarni yaxshilash maqsadida*:

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari (1995—1999). T. «Adolat», 2000, 153—157-betlar.

a) aholining huquqiy madaniyatini oshirish va huquqiy tarbiyasini yaxshilash yuzasidan olib borilayotgan ishlar — davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi;

b) respublikada huquqiy davlat qurilishi yo‘lida olib borilayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy islohotlar va bu borada qabul qilingan qonunlar mohiyatini aholi tomonidan chuqur anglab yetishiga har tomonlama ko‘maklashish — davlat boshqaruv, huquqni muhofaza qilish idoralari, o‘quv yurtlari hamda huquqshunos olimlarning eng dolzarb vazifasi ekanligi ko‘rsatib o‘tildi.

Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1997-yil 29-avgustda «Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to‘g‘risida»gi qarori¹ qabul qilindi. Milliy dasturning asosiy vazifasi sifatida — huquqiy ta‘lim va huquqiy tarbiya tizimini takomillashtirib, keng xalq o‘rtasida huquqiy tarbiyani mustahkamlab, aholi madaniy darajasini ko‘tarish vazifasi belgilab qo‘yildi;

6) *davlat boshqaruvining demokratik jarayonlar bilan bog‘lan-ganligi tamoyili*. Davlat boshqaruvi demokratiya bilan uzviy bog‘-liqdir. Xalq davlat hokimiyatini o‘zi ishonch bildirib saylagan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda hokimiyat organlari orqali amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi.

Davlat boshqaruvi — demokratik tartiblarga bo‘ysunishni talab qiladi, demokratik tartiblar, o‘z navbatida, qonuniylikni mustahkamlash va rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy tamoyillarga asoslanadi, ularga ko‘ra, *inson, uning hayoti, erkinligi, sha‘ni, qadr-qimmat*i va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq-erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi.

Ba‘zi bir huquqshunos olimlar davlat boshqaruvining aso-siy tamoyillari bilan bir qatorda, tashkiliy tamoyillarni ham ko‘r-satib o‘tishadi. Masalan, huquqshunos olim X.R. Alimov o‘zi-ning ilmiy ishlarida, davlat boshqaruvining quyidagi tashkiliy tamoyillarini yoritib beradi:

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 9.

- *funksiya va vakolatlarni taqsimlash tamoyili*. Mazkur tamoyil orqali davlat boshqaruv organlari oʻrtasida vakolatlar hamda funksiyalar taqsimlanadi. Har bir davlat organi, shu jumladan, davlat boshqaruvi organlari oʻzlarining oldida turgan maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun, oʻzining quyi tuzilmasi oʻrtasida vakolatlarni taqsimlashi lozim;
- *kompetensiya doirasida javobgarlik tamoyili*. Ushbu tamoyil davlat organlari, ularning mansabdor shaxslarining berilgan vakolat doirasida javobgarlikka tortilishi mumkinligini nazarda tutadi;
- *boshqaruvda sohaviylik va hududiylikni inobatga olish tamoyili*. Mazkur tamoyil davlat boshqaruvi qaysi sohada va qanday shaxslar doirasi boʻyicha amalga oshirilishini belgilab beradi;
- *kollegiallik tamoyili*. Amaldagi qonun hujjatlarini tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, har bir davlat boshqaruvi organida yakka tartibda amalga oshiriladigan boshqaruv bilan bir vaqtda, kollegial boshqaruv ham mavjuddir. Davlat boshqaruvining deyarli barchasida turli koʻrinishdagi kengash va hayʼatlar tuziladi. Kengash va hayʼatlar tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv — kollegial boshqaruv hisoblanadi¹.

Davlat boshqaruvining tamoyillari yuridik adabiyotlarda turlicha koʻrsatib oʻtilgandir. Lekin ularning barchasi bir maqsad sari yoʻnaltirilgan boʻlib, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirishni tartibga soladi.

BILIMINGIZNI SINAB KOʻRING

1. Boshqaruvning umumiy tushunchasi.
2. Ijtimoiy boshqaruvning oʻziga xos xususiyatlari.
3. Davlat boshqaruvi tushunchasi.
4. Davlat boshqaruvining oʻziga xos xususiyatlari.
5. Davlat boshqaruvi funksiyalari.
6. Davlat boshqaruvining asosiy tamoyillari.
7. Davlat boshqaruvining tashkiliy tamoyillari.

¹ X.R. Alimov. Maʼmuriy huquq. Darslik. T., 1995, 6-bet.

2-bob. MA'MURIY HUQUQ — HUQUQ TARMOG'I SIFATIDA

4-§. Ma'muriy huquq tushunchasi, predmeti, uslubi va tizimi

Oldingi bobda ko'rsatib o'tilganidek, ma'muriy huquq davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni, ya'ni davlat organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyatida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Davlat boshqaruvi o'z mohiyatiga ko'ra, ijtimoiy hayotning eng muhim tomonlarini qamrab oladi. Bu jarayonda xo'jalik, tashkilotchilik, ijtimoiy-madaniy ishlar amalga oshiriladi, ma'muriy-siyosiy masalalar hal qilinadi.

Davlat boshqaruvini tashkil etish va boshqaruvni amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan turli-tuman ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi — *ma'muriy huquq* tarmog'ini tashkil etadi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish — munosabatlarning barcha ishtirokchilari uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalarini ma'muriy huquq normalarida mustahkamlash yo'li bilan amalga oshiriladi. Bunday qoidalarni o'rnatish orqali, davlat boshqaruvi va u bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarda vujudga keladigan funksiyalarni amalga oshirishning muayyan huquqiy tartibini yaratadi.

Davlat boshqaruvi organlarining ijro etish va farmoyish berish faoliyatining samaradorligini oshirishga qaratilgan tadbirlarning deyarli barchasi ma'muriy huquq normalari yordamida amalga oshiriladi.

Ma'muriy huquq — huquq tizimining yirik, murakkab va rivojlangan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Bu, uning tartibga solinuvchi predmetining o'ziga xos xususiyatlaridan, munosabatlarning keng qamrovliligidan kelib chiqadi. Ijro hokimiyati, boshqaruv faoliyati va boshqaruvning o'zi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olganligi sababli, *ma'muriy huquq* — huquq tizimida mar-

kaziy o‘rinni egallaydi hamda boshqa huquq tarmoqlariga ta’sir ko‘rsatadi yoki, aksincha, ularning ta’siriga uchraydi.

Ma’muriy huquq normalari davlat huquqi normalaridan kelib chiqqan holda, avvalo, davlat boshqaruviga xos bo‘lgan xususiyatlarni va uning boshqa davlat faoliyati turlari bilan (qonunchilik, sud, prokuror nazorati) o‘zaro munosabatini, shuningdek, davlat boshqaruvini tamoyillarini mustahkamlaydi¹.

Ma’muriy huquq — davlat huquqi normalarini yanada aniqlashtirib va to‘ldirib, fuqarolarning ko‘pgina huquq va majburiyatlarini, ularning boshqaruv organlari orqali amalga oshirish mexanizmini hamda ushbu huquqlarni har qanday buzilishlardan himoya qilishni belgilaydi.

Ma’muriy huquq — davlat organlarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini, uning vazifa va maqsadlarini, vakolatlari hamda huquqiy maqomining boshqa tomonlarini, tuzilishi va faoliyat jarayonini belgilab beradi. Ma’muriy huquq, nafaqat, boshqaruvni, balki boshqariluvchi faoliyatni ham tartibga soladi.

Demak, *O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy huquqi* — bu O‘zbekiston Respublikasi huquq tizimining mustaqil tarmog‘i bo‘lib, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig‘indisidan iborat.

Ma’muriy huquq ma’lum bir ijtimoiy munosabatlar guruhini tartibga solib, mazkur munosabatlar uning predmetini tashkil etadi.

«Ma’muriy huquq» fani olimlarining aksariyati², ma’muriy huquqning predmetiga davlat boshqaruvini jarayonida vujudga keladigan *quyidagi ijtimoiy munosabatlar guruhini kiritadi*:

1) *tashkiliy jihatdan biri ikkinchisiga bo‘ysunadigan davlat boshqaruvini organlari o‘rtasidagi munosabatlar* (masalan, vazirlik

V.J. Xudoyberdiyeva, E.T. Hojiyev. Ma’muriy huquq. O‘quv qo‘llanma. T., TDYI, 2000, 35–36-betlar.

² А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998; Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999; Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004; Ю.М. Козлов. Административное право. М., «Юрист», 2003; Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. М., «Перспект», 2004.

va davlat qo‘mitalarining ularga bo‘ysungan boshqarma, bo‘limlari o‘rtasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar);

2) *bir-biriga bo‘ysunmaydigan davlat boshqaruvi organlari o‘rtasidagi munosabatlar* (masalan, ikki vazirlik, vazirlik va davlat qo‘mitasi o‘rtasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar);

3) *davlat boshqaruvi organlari va ularga bo‘ysunadigan korxon, muassasa va tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlar*;

4) *davlat boshqaruvi organlari va jamoat birlashmalari o‘rtasidagi munosabatlar*;

5) *davlat boshqaruvi organlari va fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlar*.

Huquq tizimida huquq tarmoqlariga ajratishning asoslaridan yana biri — *bu huquqiy tartibga solish uslubi*.

Har bir huquq tarmog‘ining huquqiy tartibga solish predmeti o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lganligi sababli, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uslubi ham o‘ziga xos bo‘lishini taqozo etadi.

Huquqiy tartibga solish uslubi — jamiyatdagi mavjud munosabatlarga huquq ta’sirida qo‘llaniladigan usul, vosita va yo‘llar yig‘indisidan iboratdir. Huquqiy tartibga solish uslubi uzoq tarixiy jarayonda shakllangan bo‘lib, davlat undan huquq normalarini yaratishda va ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari o‘rtasidagi aloqalarni tartibga solishda foydalanadi.

Huquqning har qanday tarmog‘i huquqning o‘z tabiatida joylashgan ijtimoiy munosabatlarga huquqiy ta’sir etishning uch uslubidan foydalanadi, bular: yozma buyruq, ko‘rsatma; man etish, taqiqlash; ruxsat berish.

Yozma buyruq, ko‘rsatma — huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirish, ya’ni boshqacha emas, balki aynan shunday harakat qilish uchun to‘g‘ridan to‘g‘ri yuridik majburiyatni zimmaga yuklash. Man etish, taqiqlash — amalda bu ham ko‘rsatma, ammo u teskari, ya’ni huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni amalga oshirmaslik bo‘yicha yuridik majburiyatni zimmaga yuklash. Ruxsat berish — huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni o‘z xohishi bo‘yicha amalga oshirish uchun yuridik ruxsat berilishi.

Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning ko‘rsatilgan uslublaridan huquqni u yoki bu tarmog‘ining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda foydalaniladi.

Qayd etilganidek, ma'muriy huquq tartibga solishning o'z predmetiga ega bo'lib, xususan, bu — davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar. Ushbu faoliyat davlat faoliyatining boshqa turlaridan o'zining vazifalari, maqsadli yo'nalishi va namoyon bo'lish shakllari bilan farq qiladi.

Ma'muriy-huquqiy tartibga solishga davlat organi yoki mansabdor shaxs tomonidan chiqariladigan ko'rsatmalar xosdir. Ma'muriy munosabatlarning boshqa tomoni ushbu ko'rsatmaga bo'ysunishga majbur. Bu shuni anglatadiki, davlat organining hokimiyat ko'rsatmalari yordamida davlat amalda o'zining boshqaruv faoliyati sohasidagi vakolatlarini amalga oshiradi.

Ma'muriy-huquqiy tartibga solish uchun boshqa bir xususiyat ham xos bo'lib, u bir tomonning o'z xohish-irodasini bildirishidir.

Demak, davlat nomidan harakat qiladigan va ma'muriy munosabatlarda uning manfaatlarini ifoda etadigan, yuqorida ko'rsatilgan organlarning o'z xohish-irodasini bildirishi — bir tomonlama va majburiy bo'lishi yaqqol ko'rinadi. Bunda, davlat boshqaruvi faoliyati sohasida tomonlarning yuridik jihatdan tengsizligi vujudga keladi.

Aynan mana shu sababli *ma'muriy huquqning asosiy uslubi*, ya'ni ma'muriy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish uslub va vositalari — davlat-hokimiyat ko'rsatmalari uslubi hisoblanadi. Ushbu uslubning qo'llanishi jamiyatning muhim ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan boshqaruvni tashkil etish hamda amalga oshirish zarurati bilan belgilanadi.

Shunday qilib, ma'muriy huquq predmeti bilan ma'muriy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning o'ziga xos birlashuvi ma'muriy huquqni huquqning mustaqil tarmog'iga ajratish imkonini beradi.

Har qanday mustaqil huquq tarmog'iga uning butunligi, tizimlilik va tuzilishga ega ekanligi xosdir. Bu holat ma'muriy huquqda yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, yagona predmet va tartibga solish uslubining mavjudligi — huquq tarmog'ini tashkil etuvchi huquqiy normalarning o'zaro aloqasini belgilab beradi.

Ma'muriy huquq — huquqiy normalarning bir butun (yaxlit) tizimi bo'lib, predmet, maqsad, tamoyillar, tartibga solish uslubini birlashtiradi. Huquqiy normalar bir-biriga mos kelishi, yagona tamoyillarga asoslanishi, yagona atamalarni qo'llashi lozim. Huquq tarmog'i ichida turli yuridik kuchga ega bo'lgan, umumiy va maxsus huquqiy normalarning subordinatsiyasi (bo'ysunuvi) mavjud bo'ladi.

Ma'muriy huquq tizimi deganda, uning davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan munosabatlar bilan obyektiv belgilangan ichki tuzilishi, ma'muriy-huquqiy normalarning muayyan izchillikda birlashishi va joylashishini tushunish lozim¹.

Ma'muriy huquq tizimi — ma'muriy-huquqiy normalar va institutlarni birlashtiradi.

Bundan tashqari, yuridik adabiyotlarda, «*Ma'muriy huquq tizimi*»dan «*Ma'muriy huquq fani tizimi*» farqlanadi. «Ma'muriy huquq» fani tizimi ma'muriy huquq tizimiga qaraganda kengroq tushuncha bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ma'muriy-huquqiy normalar — «Ma'muriy huquq» fani tizimining boshlang'ich elementi bo'lib, davlat tomonidan o'rnatiladigan yoki tasdiqlanadigan hamda ma'muriy-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvori (xatti-harakati)ni belgilab beradigan qoidalardir;

- ma'muriy-huquqiy institutlar — «Ma'muriy huquq» fani tizimining alohida guruhi bo'lib, u ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soladi. Odatda, ma'muriy-huquqiy institutlar — ma'muriy-huquqiy normalarning uncha katta bo'lmagan barqaror guruhi bo'lib, ijtimoiy munosabatlarning ma'lum bir turini tartibga solishga qaratiladi. Ma'muriy huquq tarmog'i o'z ichiga qator institutlarni oladi va ular tarmoqning tarkibiy qismi, bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi. Ayni paytda ular muayyan mustaqillik xususiyatiga ega. Zero, ma'muriy-huquqiy institutlar ma'lum darajada mustaqil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi;

- «Ma'muriy huquq» fani bo'limlari (guruhlari) — «Ma'muriy huquq» fani tizimining yirik tarkibiy qismi bo'lib, o'zida bir necha ma'muriy-huquqiy institutlarni birlashtiradi. «Ma'muriy huquq» fani tizimida o'zaro yaqin (o'xshash) ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy institutlar birlashib, «Ma'muriy huquq» fanining bo'limlari (guruhlarini) tashkil etadi (masalan, davlat boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari, davlat boshqaruvi tamoyillari, davlat boshqaruvi funksiyalari singari ma'muriy-huquqiy institutlar o'zining yaqinligiga qarab yagona bo'limga birlashgan).

¹ А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998; Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004; Ю.М. Козлов. Административное право. М., «Юрист», 2003; Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. М., «Проспект», 2004.

Har qanday huquq fani singari «Ma'muriy huquq» tizimi ham ikki qismga bo'lingan:

1) *umumiy qism* — bunda davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonining umumiy tomonlarini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar (ma'muriy-huquqiy institutlar, bo'limlar) nazarda tutilgan. «Ma'muriy huquq» fani tizimining umumiy qismi quyidagi institutlardan iborat:

- *davlat boshqaruvi tushunchasi, o'ziga xos xususiyatlari va asosiy tamoyillari;*
- *davlat boshqaruvi subyektlari va ularning huquqiy maqomi;*
- *davlat boshqaruvi shakllari va uslublari;*
- *davlat boshqaruvida ishontirish va majburlash choralari;*
- *ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik;*
- *ma'muriy jarayon;*
- *davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash;*

2) *maxsus qism* — bunda jamiyatning alohida sohalarida amalga oshiriladigan davlat boshqaruvi xususiyatlarini belgilab beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar (ma'muriy-huquqiy institutlar, bo'limlar) ko'rsatib o'tilgan bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- *iqtisodiyot sohalarini boshqarish* (sanoat, qishloq va suv xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa, yo'l xo'jaligi, xizmat ko'rsatish sohalari);
- *ijtimoiy-madaniy sohalarni boshqarish* (ta'lim, fan, madaniyat, jismoniy tarbiya va sport, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish);
- *ma'muriy-siyosiy faoliyat sohasini boshqarish* (mudofaa, davlat xavfsizligi, ichki ishlar, tashqi ishlar, adliya);
- *tarmoqlararo boshqa sohalarni boshqarish* (tabiatni muhofaza qilish, moliya va kredit tizimi, tashqi iqtisodiy faoliyat, davlat statistikasi, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish va h.k.).

5-§. Ma'muriy huquq manbalari

Ma'muriy-huquqiy normalar ko'p sonli huquqiy hujjatlar (manbalar)da mustahkamlangan. Huquq manbalari — huquqiy normalar ifodasining tashqi shakllari, huquq mavjud bo'lishining shakllari hisoblanadi.

Respublikamizda mulkchilikning xilma-xil shakllarini vujudga keltirish va ularga teng shart-sharoitlar yaratib berish, korxonalar, muassasa va tashkilotlar o'rtasida raqobatni avj oltirish, boshqarishning oldingi uslubi (ma'muriy-buyruqbozlik)dan butunlay voz kechish, iqtisodiy omil va vositalarni keng joriy etish — bozor munosabatlarining tub negizi. Ushbu jarayonda davlat boshqaruvi faoliyatini tartibga soluvchi bir qator qonun hujjatlari qabul qilindi. Bu qonunchilikning asosini — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi tashkil etadi.

Bizga ma'lumki. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 8-dekabrda bo'lib o'tgan o'n birinchi sessiyasida qabul qilindi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi — ma'muriy huquqning asosiy manbai sifatida, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirishning boshlang'ich huquqiy asoslarini belgilab bergan.

Konstitutsiyaning bir necha moddalari bevosita davlat boshqaruvini huquqiy tartibga solishga qaratilgandir. Jumladan, Konstitutsiyaning 1-moddasida O'zbekiston — suveren demokratik respublika, deb ko'rsatilgan. Mazkur moddada o'zbek davlatchiligining tub mohiyati, ya'ni *O'zbekiston suveren davlat ekanligi ko'rsatib o'tilgan*.

Suverenitet — har qanday davlatning eng muhim, ajralmas belgilaridan biri.

O'zbekiston — demokratik davlat. Bu insonparvarlik qoidalariga asoslangan, *millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e'tiqodlaridan qat'i nazar*, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlab beradigan davlatdir.

O'zbekistonda davlatni boshqarish shakli *respublikadir*. *Respublika* — *xalq hokimiyati demak*. *Respublika* — eng asosiy umuminsoniy huquqiy boyliklardan biri. Boshqaruvning respublika shakli davlat idoralari vakolatlarini aniq belgilab berishni, qonun chiqaruvchi va ijroiya organlarining saylab qo'yilishini anglatadi.

Konstitutsiyaga binoan, davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar (2-modda).

Mazkur konstitutsiyaviy norma orqali fuqarolar manfaatining ustunligi qonuniy ravishda mustahkamlangan va kafolatlangan. Davlatning fuqarolar oldidagi mas'uliyati mavjudligi demokratik huquqiy davlatning muhim belgilaridan hisoblanadi. Davlat qonun

doirasida insonlar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib bermog‘i lozim. Shuning uchun ham, davlat xalq irodasini ifodalalmog‘i, uning manfaatlari, xohish-istaklariga xizmat qilmog‘i lozim.

O‘zbekiston Respublikasi o‘zining milliy-davlat va ma‘muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining tizimini belgilaydi, ichki va tashqi siyosatini amalga oshiradi.

Mazkur konstitutsiyaviy qoidadan kelib chiqadigan bo‘lsak, O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida o‘zining davlat hokimiyatini va davlat boshqaruvi organlarining tizimini belgilab beradi. Konstitutsiyaning *beshinch* bo‘limi aynan shu masalalarni yoritib berishga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko‘zlab va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidagina amalga oshiriladi. Konstitutsiyada nazarda tutilmagan tartibda davlat hokimiyati vakolatlarini o‘zlashtirish, hokimiyat idoralari faoliyatini to‘xtatib qo‘yish yoki tugatish, hokimiyatning yangi va muvoziy tarkiblarini tuzish Konstitutsiyaga xilof hisoblanadi va qonunga binoan javobgarlikka tortishga asos bo‘ladi (7-modda).

Demak, O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati, shu jumladan, boshqaruv faoliyati qonunlarda nazarda tutilgan tartibda tashkil etilgan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat organlari faqatgina qonun hujjatlarida ko‘rsatib o‘tilgan vakolat doirasida harakat qilishlari mumkin.

Davlat organlarining Konstitutsiya va qonunlarga so‘zsiz itoat etishi va shu asosda faoliyat ko‘rsatishi huquqiy davlatning muhim belgisi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, O‘zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan Respublika Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin (10-modda).

O‘zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi — hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi tamoyiliga asoslanadi (11-modda).

Mazkur konstitutsiyaviy norma orqali davlat hokimiyatining tashkil etilishi va faoliyat tartibi — vakolatlarining taqsimlanishi tamoyili asosida amalga oshirilishi belgilangan.

Hokimiyat tizimining bo‘linishi tamoyili huquqiy davlatning eng muhim belgilaridan biridir. Davlat o‘z faoliyatini inson va jamiyat

farovonligini koʻzlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik tamoyillari asosida amalga oshiradi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov koʻrsatib oʻtganidek, «Davlatning faol islohotchilik mavqeyida butun diqqat-eʼtiborni iqtisodiyotni sogʻlomlashtirish muammolarini, birinchi navbatda, hal etishga, qonuniylik va huquq-tartibotga rioya qilishga, eski iqtisodiy munosabatlarni bozor munosabatlariga aylantirishga qaratish ijtimoiy barqarorlik uchun mustahkam negizni vujudga keltiradi»¹.

Oʻzbekiston ijtimoiy adolat jamiyatidir. Kuchli ijtimoiy siyosat adolatli jamiyat va demokratik davlat barpo etishning asosiy mezonidir.

Maʼmuriy huquqning asosiy manbalaridan yana biri — bu 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan va 1995-yil 1-apreldan kuchga kiritilgan Oʻzbekiston Respublikasining Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeksidir. Ushbu kodeksga binoan, maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi qonun hujjatlari inson va jamiyat farovonligi yoʻlida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylikni taʼminlashni, maʼmuriy huquqbuzarliklar toʻgʻrisidagi ishlarning oʻz vaqtida va obyektiv koʻrib chiqilishini, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni oʻz oldiga vazifa qilib qoʻyadi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun *Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeks* — qanday harakat yoki harakatsizlik maʼmuriy huquqbuzarlik hisoblanishini, maʼmuriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda, qanaqa maʼmuriy jazo qoʻllanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

Maʼmuriy-huquqiy normalar boshqa kodekslarda ham oʻz ifodasini topgan, yaʼni davlat boshqaruvi jarayonida ijro hokimiyati organlari faoliyatini, fuqarolar va nodavlat tashkilotlarining boshqaruv sohasidagi huquq va majburiyatlarini tartibga solishga qaratilgan normalarni quyidagilarda ham uchratish mumkin:

- 1) Oʻzbekiston Respublikasining Havo kodeksi;
- 2) Oʻzbekiston Respublikasining Soliq kodeksi;
- 3) Oʻzbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi;
- 4) Oʻzbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi va boshqalar.

¹ I.A. Karimov. Oʻzbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T., «Oʻzbekiston», 1996, 322-bet.

Ma'muriy huquqning keng tarqalgan manbalaridan yana biri — bu O'zbekiston Respublikasining qonunlari. Bir necha davlat boshqaruvi organlarining huquqiy maqomi joriy qonunlarda o'z ifodasini topgan. Jumladan:

1) O'zbekiston Respublikasining 2003-yil 29-avgustda qabul qilingan «Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Qonuni¹. Mazkur Qonunga binoan, O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi — hukumati O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma'naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlari ijrosini ta'minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir;

2) O'zbekiston Respublikasining 1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonunga² binoan, mahalliy davlat hokimiyat organlariga hokim rahbarlik qiladigan ijroiya apparat va vakillik organlari kiradi. Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan, shuningdek, shaharlar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) xalq deputatlari Kengashlari davlat hokimiyatining vakillik organlaridir;

3) O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida»gi Qonuni³ respublikada bank tizimini boshqaruvchi davlat organi — O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining huquqiy maqomini belgilab beradi. Qonunga binoan, Markaziy bank yuridik shaxs hisoblanadi va u davlatning mutlaq mulkidir. Markaziy bank — o'z sarf-xarajatlarini o'zining daromadlari hisobidan amalga oshiruvchi, iqtisodiy jihatdan mustaqil muassasadir. Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi;

4) O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni⁴ — O'zbekiston Respublikasida davlat soliq xizmati organlarini tashkil etish tar-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 9–10, 138-m.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 9, 320-m.

³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 12, 247-m.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 9, 232-m.

tibini, ularning huquqiy maqomini belgilab beradi. Qonunning 1-moddasiga binoan, davlat soliq xizmati organlari soliqlar, yig'img'lar va boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida budjetga tushishini ta'minlash maqsadlarida tuziladi. Davlat soliq xizmati organlariga — O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Toshkent shahar davlat soliq bosh boshqarmalari, viloyatlar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek, tumanlar, shaharlar va shaharlardagi tumanlarning davlat soliq inspeksiyalari kiradi;

5) O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan «Davlat bojxona xizmati to'g'risida»gi Qonuni¹ — davlat bojxona organlari faoliyatining huquqiy asoslarini belgilab beradi. Bojxona organlari O'zbekiston Respublikasining yagona bojxona siyosatini amalga oshirish va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida tuziladi. O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasining Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo'yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari — bojxona organlari.

Ma'muriy-huquqiy normalar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, shuningdek, davlat va mahalliy organlar normativ hujjatlarida ham o'z ifodasini topgan.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvini tartibga solishda davlat organlarining huquqiy maqomini belgilab beruvchi *Nizom* va *Ustavlar* ham ma'lum bir ahamiyatga ega.

Nizom — muayyan davlat tuzilmalari (masalan, vazirliklar, davlat qo'mitalari)ni tashkil etish tartibini, tuzilishini, vazifasi, funksiyasi va vakolatlarini belgilab beruvchi majmuiy tizimlashtirilgan *aktdir*. Jumladan, O'zbekiston Respublikasida tashkil etilgan barcha vazirliklar, davlat qo'mitalari o'z faoliyatlarini qonuniar hamda nizomlar asosida amalga oshiradilar. Nizom — boshqaruv aktlarining eng ko'p tarqalgan turlaridan biri. Nizom muayyan huquq ijodkorlik organi yoki vakolatli mansabdor shaxs tomonidan tasdiqlanadi. Eng ahamiyatli sohalarga taalluqli va yuridik kuchi yuqoriroq bo'lgan nizomlar O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Ustav — boshqaruvning u yoki bu sohasidagi muayyan idora va tashkilotlarning faoliyatini tartibga soluvchi normalarni o'zida

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 9, 230-m.

aks ettiruvchi akt. Boshqaruv sohasida bevosita ishtirok etuvchi ko'pgina davlat idoralarining, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning faoliyati tegishli tartibda ishlab chiqilgan va tasdiqlangan ustavlar asosida tartibga solinadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi fuqarolik aviatsiyasini boshqaruvchi — «O'zbekiston havo yo'llari» Milliy aviakompaniyasining faoliyati Ustav asosida tartibga solinadi.

6-§. Ma'muriy huquqning — O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o'rni

Boshqaruv jarayonida turli xildagi huquq normalari ta'siri ostida bo'ladigan va ma'muriy huquq predmeti doirasiga kirmaydigan munosabatlar tartibga solinadi. Shu tariqa, O'zbekiston Respublikasi huquq tizimi turli tarmoqlarining o'zaro munosabati vujudga keladi.

«Ma'muriy huquq» fani «Konstitutsiyaviy huquq» va «Moliya huquqi» fanlariga juda yaqin turadi. Lekin shu bilan birga, bu huquq tarmoqlari o'zining tartibga solish predmeti (ijtimoiy munosabatlar doirasi) va o'ziga xos xususiyatlariga qarab bir-biridan farqlanadi.

«Konstitutsiyaviy huquq» fani huquq tizimida alohida o'rinni egallaydi. Unda davlatning ijtimoiy tuzilishi va davlat siyosatining asoslari, davlat bilan shaxs o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, milliy-davlat va ma'muriy-hududiy tuzilish, davlat organlari tizimining asoslari, inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, ekrinliklari va burchlari ifodalanadi. «Konstitutsiyaviy huquq» fanining predmeti «Ma'muriy huquq» fanining predmetidan kengdir. Jumladan, konstitutsiyaviy huquq barcha davlat organlari uchun umumiy bo'lgan tashkil etish va faoliyat ko'rsatish tamoyillarini belgilab beradi. Ma'muriy huquq normalari esa, yuqoridagilarga asoslanib, davlat boshqaruvida ularni qo'llashni tartibga soladi.

Konstitutsiyaviy huquq fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlarini belgilab beradi. Ma'muriy huquq esa ularni amalga oshirish tartibini belgilab beradi, yanada aniqlashtiradi; fuqarolarning huquqiy maqomini boshqa huquq va majburiyatlar bilan to'ldiradi; fuqarolar tomonidan huquq, erkinlik va majburiyatlar bajarilishining boshqaruv mexanizmini belgilab beradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, fuqarolar davlat organlari va mansabdor shaxslarning noqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqiga egadir. Ushbu jarayon konstitutsiyaviy huquq normalari bilan tartibga solingan. Ma'muriy

huquq esa, mana shu shikoyatlarning qaysi organga tegishliligini, shikoyatni ko'rib chiqish muddati va tartibini belgilab beradi.

Ma'muriy huquq moliya huquqi bilan ham bog'liqdir. Moliya huquqi davlatning moliyaviy faoliyati sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni, ya'ni davlat va mahalliy organlar oldida turgan vazifa va funksiyalarning amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida pul mablag'lari jamg'armalarini tashkil etish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Moliya huquqining asosiy vazifasi O'zbekiston Respublikasi milliy daromadini taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.

Davlatning moliyaviy faoliyati o'z mazmuniga ko'ra, davlat boshqaruvining bir ko'rinishi hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan olganda, moliya huquqining tartibga solish predmeti ma'muriy huquqqa qaraganda torroqdir. Moliya huquqida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda to'g'ridan to'g'ri buyruq berish uslubi (ma'muriy huquq singari) qo'llaniladi.

Davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlarining moliya sohasidagi vakolatlarining mazmunini *moliya huquqi normalari*, ularni amalga oshirish jarayonini esa, *ma'muriy huquq normalari* tartibga soladi. Demak, davlat moliyaviy faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlarining vakolat doirasini belgilovchi huquqiy normalar bir vaqtning o'zida ham ma'muriy huquq, ham moliya huquqi normalari hisoblanadi.

Ma'muriy huquq moliya sohasidagi boshqaruv munosabatlarini tartibga solsa, moliya huquqi moliyaviy munosabatlarning o'zini tartibga soladi.

Uzoq vaqt mobaynida bu huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, ma'muriy va moliya huquqi) yagona tarmoq sifatida o'rganib kelingan. Keyinchalik jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishi, yangi ijtimoiy munosabatlarning vujudga kelishi bilan konstitutsiyaviy huquqdan ma'muriy huquq, ma'muriy huquqdan esa, moliya huquqi ajralib chiqdi. Hozirgi vaqtda moliya huquqi tarmog'ining o'zida ham yangi mustaqil tarmoqlarning (masalan, soliq huquqi, bank huquqi va h.k.lar) vujudga kelayotganini ko'rish mumkin.

Ma'muriy huquq *fuqarolik huquqi* bilan chambarchas bog'liqdir. Bu ikki huquq tarmog'i ayrim holatlarda bir xildagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, lekin turli uslublar yordamida. Masalan, vakolatli davlat organining buyrug'iga binoan, bir xo'jalik

tashkiloti boshqasiga bino yoki inshootni beradi. Bunda davlat boshqaruv organi hokimiyat uslubidan foydalanadi, ya'ni ma'muriy huquq yordamida ikki xo'jalik yurituvchi tashkilotning mulkiy munosabati tartibga solinadi. Fuqarolik huquqi esa, mazkur tashkilotlar o'rtasida vujudga keladigan shartnoma munosabatlarining mazmunini belgilab beradi.

Fuqarolar ishtirokidagi ko'pgina fuqarolik-huquqiy munosabatlar davlat boshqaruv aktlari orqali vujudga kelishi mumkin. Ba'zi hollarda esa, mulkiy munosabatlar davlat boshqaruvi aktining o'zidan to'g'ridan to'g'ri (ya'ni shartnomasiz) kelib chiqishi mumkin.

Ayrim hollarda davlat boshqaruv organlari davlat organi sifatida emas, balki fuqarolik huquqi normalari asosida harakat qiluvchi — yuridik shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, jamiyatda vujudga keladigan ayrim ijtimoiy munosabatlar ma'muriy huquqni ham, fuqarolik huquqini ham tartibga solish predmeti tariqasida namoyon bo'lishi mumkin. Lekin bu munosabatlar turli xildagi tartibga solish uslubiga ega. Fuqarolik huquqida ishtirok etuvchi tomonlar teng huquqlarga ega bo'ladi. Ma'muriy huquqda esa, hamma vaqt bir tomonda davlat organi (mansabdor shaxs) ishtirok etganligi sababli, munosabat ishtirokchilarining biri ikkinchisiga nisbatan ustun turadi, ya'ni davlat manfaatini ko'zlab harakat qilayotgan tomon ikkinchi tomonga majburiy bo'lgan ko'rsatmalarni beradi.

Ba'zi bir ma'muriy huquq normalari *mehnat huquqi* normalari bilan o'zaro bog'liq. Ma'muriy huquq normalari mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi davlat boshqaruv organlarining (masalan, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari) vakolatini belgilab beradi. Mehnat munosabatlari sohasidagi boshqaruv aktlarining mazmunini mehnat huquqi, ushbu aktlarni chiqarish tartibini ma'muriy huquq belgilaydi. Masalan, fuqaro korxonalar bilan mehnat shartnomasini tuzganida mehnat huquqi normalari bilan tartibga solinadigan munosabatlarga kirishadi. Korxonalar rahbarining xodimni ishga qabul qilish to'g'risida chiqargan buyrug'i — ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadi. Davlat apparatidagi xizmat ma'muriy huquq tomonidan ham, mehnat huquqi tomonidan ham tartibga solinadi.

Ma'muriy huquq *jinoyat huquqi* bilan ham chambarchas bog'liq. Ma'muriy huquq o'zida ko'pgina umummajburiy bo'lgan qoidalar (masalan, yo'l harakati, pasport tizimi, sanitariya va h.k.)larni

mujassamlashtiradi. «Ma'muriy huquq» fani qanday huquqbuzarliklar ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ularni ko'rib chiqish tartibini, ma'muriy javobgarlik va jazoni belgilab beradi. Jinoyat huquqi esa, qanday xatti-harakatlar jinoyat hisoblanishi va bular uchun qanday jinoiy javobgarlik choralari qo'llanilishini belgilab beradi. Bu ikki huquq tarmog'i bir-birining normalarini harakatga keltirishi mumkin. Masalan, takroran ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish jinoiy javobgarlik normalarini, ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan qilmishlar esa ma'muriy javobgarlik normalarini harakatga keltiradi¹.

Demak, ma'muriy huquqning O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o'rni va ahamiyatini aniqlash maqsadida, uni huquq tizimining boshqa tarmoqlari bilan o'zaro munosabatini, ya'ni bir-biriga o'xshash hamda o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab olish lozim bo'ladi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Ma'muriy huquq tushunchasi.
2. Ma'muriy huquqning tartibga solish predmeti (ijtimoiy munosabatlar doirasi).
3. Ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi.
4. «Ma'muriy huquq» fani tizimi.
5. Ma'muriy huquq manbalari tushunchasi.
6. Ma'muriy huquq manbaya sifatida — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
7. Ma'muriy huquq manbaya sifatida — O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi.
8. Ma'muriy huquqning boshqa manbalari.
9. Ma'muriy huquqning O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o'rni.
10. Ma'muriy huquq va konstitutsiyaviy huquqning o'zaro munosabati.
11. Ma'muriy huquq va moliya huquqining o'zaro munosabati.
12. Ma'muriy huquq va fuqarolik huquqining o'zaro munosabati.
13. Ma'muriy huquq va mehnat huquqining o'zaro munosabati.
14. Ma'muriy huquq va jinoyat huquqining o'zaro munosabati.

V.J. Xudoyberdiyeva, E.T. Hojiyev. Ma'muriy huquq. O'quv qo'lanma. T., TDYI, 2000, 38—40-betlar.

3-bob. MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR VA MUNOSABATLAR

7-§. Ma'muriy-huquqiy normalar tushunchasi va tuzilishi

«Davlat va huquq nazariyasi» faniga ko'ra, huquq -- ijtimoiy munosabatlarga ta'sir etuvchi vosita sifatida, doimo muayyan xulq-atvor, xatti-harakat qoidasi sifatida o'zini namoyon etadi.

Har qanday huquq tarmog'ining mazmun-mohiyati va ijtimoiy yo'nalishi huquqiy normalar xususiyati bilan belgilanib, ularning yig'indisi huquq tizimi u yoki bu tarmog'ining mazmunini tashkil etadi¹.

Huquqiy norma («norma») lotincha so'zdan olingan bo'lib, «qoida», «namuna» ma'nosini anglatadi. Har bir huquq normasi o'zida biron bir xatti-harakat, xulq-atvor, muayyan yurish-turish qoidasini ifodalaydi.

Huquqning har bir tarmog'i, shu jumladan, ma'muriy huquqning normalari har qanday huquq normasi uchun xos bo'lgan umumiy belgilarga, shuningdek, o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarga ega.

Ma'muriy-huquqiy normalar — muayyan xatti-harakat qoidalaridan iborat bo'lib, davlat tomonidan belgilanadi, boshqa ijtimoiy normalardan, masalan, axloq normalaridan farqlanadi. Shu sababli, ularga rioya etish majburiy bo'lib, ular buzilgan hollarda davlatning majburlov choralari qo'llaniladi.

Boshqa huquq tarmoqlarining normalari kabi, ma'muriy-huquqiy normalar ushbu munosabatlar subyektlarining yuridik va majburiyatlarini aniqlash, shuningdek, ular tomonidan huquqlar buzilgan va majburiyatlar bajarilmagan hollarda javobgarlikni belgilash yo'li bilan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Demak, ma'muriy-huquqiy normalar — ma'muriy huquq tarmog'ining boshlang'ich elementi sifatida, quyidagi *umumiy xususiyatlarga* ega:

¹ *Qarang:* Davlat va huquq nazariyasi. Oliy o'quv yurtlarining huquqshunoslik mutaxassisligi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalari uchun. Mualliflar: H.B. Boboyev, Z.M. Islomov, U. Choriyorov. Mas'ul muharrir: H.B. Boboyev, H.T. Odilqoriyev. T., «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2000, 281—284-betlar.

- *birinchidan*, ma'muriy-huquqiy normalar davlat tomonidan o'rnatiladi va ularning bajarilishi majburiy hisoblanadi;

- *ikkinchidan*, ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvorini, xatti-harakatini tartibga soladi;

- *uchinchidan*, ma'muriy huquq tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining yuridik huquqlari va majburiyatlarini aniqlab beradi;

- *to'rtinchidan*, huquqlar buzilganda yoki majburiyatlar bajarilmaganida davlatning majburlov choralari orqali ijtimoiy munosabatlarni himoya qiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalarning o'ziga xos xususiyatlari — ma'muriy huquq predmeti hamda huquqiy tartibga solish uslubining xususiyatlari bilan belgilanadi.

Ma'muriy-huquqiy normalar — O'zbekiston Respublikasi huquq tizimi boshqa tarmoqlarining normalaridan farqli ravishda, maxsus qo'llanish sohasiga ega bo'lib, bu davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ijtimoiy munosabatlar. Shu sababli, ma'muriy-huquqiy normalarning mazmunini davlat boshqaruvi jarayonida amal qilinishi shart bo'lgan xatti-harakatlar doirasi tashkil etadi. Ular yordamida davlat organlari, mansabdor shaxslar, xo'jalik yurituvchi subyektlar, jamoat tashkilotlari va jismoniy shaxslarning davlat boshqaruvi sohasida qachon va qanday tartibda harakat qilganlarida qonunchilik talablari aniq va maqsadga muvofiq bo'lishi belgilanadi. Shu bilan birga, ma'muriy-huquqiy normalarda qanday harakatlarni amalga oshirish mumkin va qaysilaridan o'zini tiyish kerakligi ko'rsatiladi.

Ma'muriy huquq normalarida amalga oshirilishi lozim bo'lgan harakatning birorta holatiga ko'rsatma beriladi yoki unga belgilangan shart-sharoitlarda rioya etilganida ruxsat beriladi va nihoyat, muayyan harakatlarni amalga oshirish man etiladi. Shu tariqa, davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining davlat, jamiyat va shaxs manfaatlariga muvofiq keladigan huquqlari va majburiyatlarini belgilash orqali, ular xatti-harakatining o'rnatilgan huquqiy tartibi yaratiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalarning boshqa bir xususiyati shundan iboratki, ular xususiy emas, balki ommaviy manfaatlarni amalga oshirish vositasi hisoblanadi.

Ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi bilan belgilangan ma'muriy-huquqiy normalarning alohida xususiyatlariga impe-

rativlik (buyruq berish) xususiyati kiradi, ularda muayyan harakatlarni amalga oshirish uchun qat'iy yozma buyruqlar, ko'rsatmalar mavjud bo'ladi.

Demak, *ma'muriy-huquqiy normalar* — bu davlat tomonidan o'rnatilgan, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish maqsadida ushbu munosabatlar subyektlarining yuridik huquqlari va majburiyatlarini belgilaydigan, shuningdek, huquqlar buzilganda yoki majburiyatlar bajarilmaganda ularning javobgarligini o'rnatadigan va majburiy choralar bilan ta'minlanadigan xulq-atvor qoidalaridir.

Ma'muriy-huquqiy normalar, huquqning har qanday tarmog'i singari o'zining ichki mantiqiy tuzilishiga ega bo'lib, ayni paytda, ular o'zaro bir-biri bilan bog'liqdir.

Yuridik adabiyotlarda ma'muriy-huquqiy normalarning tuzilishi (tarkibi) bo'yicha turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, *ularning aksariyatida huquqiy normalar uch qismga bo'lingan*:

1) *ma'muriy-huquqiy normalarning gipotezasi* — huquqiy normaning harakatga kelishini va uning dispozitsiyasi qanday sharoitlarda amalga oshirilishini, shuningdek, hayotiy sharoit va mavjud holatlarni belgilab beradi;

2) *ma'muriy-huquqiy normalarning dispozitsiyasi* — huquqiy normaning bir qismi bo'lib, unda huquq tarmog'i tartibga soladigan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilarining huquqlari, majburiyatlari, xatti-harakatlari doirasi ko'rsatib o'tiladi. *Huquqiy norma dispozitsiyasida* — ko'rsatma, ruxsat berish, man etish, ya'ni ma'muriy munosabatlar ishtirokchilari xulq-atvorining mazmuni ko'rsatib o'tiladi;

3) *ma'muriy-huquqiy normalarning sanksiyasi* — bu huquqiy normaning tarkibiy qismi bo'lib, unda dispozitsiyasi qismida belgilangan talabning bajarilishi yoki bajarilmaganligi uchun qo'llaniladigan ta'sir etish choralari nazarda tutiladi.

8-§. Ma'muriy-huquqiy normalarning tasnifi

Ma'muriy-huquqiy normalar o'zining tartibga solish yo'nalishi va unga muvofiq holda yuridik mazmuni bilan nihoyatda xilma-xildir. Shu sababli davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ma'muriy-huquqiy normalarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun ularni tasniflash katta ahamiyatga egadir.

Aksariyat huquqshunos olimlar ma'muriy-huquqiy normalarni ikki guruhga: *moddiy va protsessual* normalarga bo'lishadi. Bunday tasniflash mezonini sifatida ayrim hollarda ma'muriy-huquqiy normalar mazmuni, boshqa hollarda esa, ma'muriy-huquqiy tartibga solish predmetining o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Moddiy ma'muriy-huquqiy normalar — davlat boshqaruvi tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha bo'ladigan munosabatlar ishtirokchilarining huquq-majburiyatlari hajmi va mazmuni, shuningdek, ularning javobgarligini belgilaydi. Masalan, «O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Qonunning¹ 7-moddasiga binoan, «*Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi*». Mazkur norma moddiy-huquqiy norma bo'lib, O'zR Vazirlar Mahkamasining vakolatini belgilab bergan.

Protsessual ma'muriy-huquqiy normalar — tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari uchun moddiy ma'muriy-huquqiy normalarda nazarda tutilgan, davlat boshqaruvi sohasidagi yuridik huquq va majburiyatlarni amalga oshirish tartibini belgilaydi. Boshqacha aytganda, ular davlat boshqaruvi tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha faoliyat tartibini belgilab, amaldagi qonunchilik bilan belgilangan ushbu faoliyatdagi jarayon qoidalariga rioya etilishini talab qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonuni² 22-moddasiga binoan, «Mahalliy ijroiya hokimiyati organlari (hokimliklar) boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalardan iborat bo'lib, ularning strukturasi, ularni tashkil etish tartibi va faoliyati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan tegishli nizomlar bilan belgilanadi». Ushbu norma mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari va majburiyatlarini bevosita amalga oshirishga ko'maklashuvchi *protsessual huquqiy norma* hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi huquq tizimining boshqa tarmoqlaridan³ farqli ravishda, ma'muriy huquqda, odatda, moddiy va protsessual normalar yagona manbalarda ko'rsatib o'tiladi. Jum-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 9—10, 138-m.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1993, № 9, 320-m.

³ Masalan, fuqarolik huquqi va jinoyat huquqida moddiy-protsessual normalar ikki mustaqil manbalarda: Fuqarolik va Fuqarolik protsessual kodekslarida, Jinoyat va Jinoyat protsessual kodekslarida berilgan.

ladan, ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlikni belgilovchi moddiy va protsessual normalar yagona qonun hujjatida — O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida o'z ifodasini topgan.

Ma'muriy-huquqiy normalarni ularning aniq yuridik mazmuniga qarab tasniflanishi alohida ahamiyat kasb etadi. U huquqning barcha tarmoqlari uchun umumiy bo'lgan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish uslubining u yoki bu doirasi: *ko'rsatma berish, man etish va ruxsat berishga* asoslanadi. Shu nuqtayi nazardan ma'muriy-huquqiy normalarning uch turi ajratiladi: *majburiyat yuklovchi, taqiqlovchi va vakolat beruvchi* normalar.

Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar ushbu normalar gipotezasida nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo'lgan hollarda, muayyan harakatlarni, albatta, amalga oshirish lozim bo'lgan yuridik hokimiyat ko'rsatmalarini o'z ichiga oladi.

Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar shaxsni qandaydir xatti-harakatni sodir etishga majbur qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 48-moddasiga binoan, «Fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar».

Taqiqlovchi ma'muriy-huquqiy normalar — ushbu normalar u yoki bu harakatlarni amalga oshirishning taqiqlanishini nazarda tutadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining «Notariat to'g'risida»gi Qonunning¹ 6-moddasiga binoan, «Notariusning, notarial harakatlarni amalga oshiruvchi boshqa mansabdor shaxslarning, shuningdek, amalga oshirilayotgan notarial harakatlardan xizmat vazifasini bajarish munosabati bilan xabardor bo'lib qolgan shaxslarning o'zlariga ma'lum bo'lgan axborotlarni oshkor qilishi, shu jumladan, mehnat shartnomasi bekor qilinganidan keyin ham oshkor qilishi taqiqlanadi». Mazkur huquqiy norma orqali notarius yoki tegishli shaxs tomonidan ma'lumotlarni oshkor qilish mumkin emasligi (taqiq) belgilangan.

Vakolat beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar — davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilariga yuridik hokimiyat ko'rsatmalari doirasida o'z ixtiyori bo'yicha harakat qilish imkoniyatini nazarda tutadi, ya'ni bu yerda to'g'ridan to'g'ri ko'r-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 2, 42-m.

satmalar ham, man etishlar ham yo‘q. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 13-dekabrda qabul qilingan «Fuqarolarning murojaatlari to‘g‘risida»gi Qonuni¹ 3-moddasiga binoan, «O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari davlat organlariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat etish huquqiga ega». Mazkur normada ko‘rsatib o‘tilgan huquq bevosita fuqaroning erkiga bog‘liq bo‘lib, uning xohish-irodasi bilan amalga oshirilishi mumkin.

Shuni alohida ta‘kidlab o‘tish lozimki, vakolat beruvchi huquqiy normalarda shaxsning harakat qilish doirasi aniq ko‘rsatib o‘tiladi. Shaxs faqatgina mana shu doirada harakat qilib, o‘zining xohish-irodasini ifoda etishi mumkin.

9-§. Ma‘muriy-huquqiy normalarning harakati

Huquqiy normalarni hayotga samarali tatbiq etishning muhim sharti — ularning harakat doirasini aniq belgilash hisoblanadi. *Huquqiy normalarning harakatlanishi* — ularda nazarda tutilgan yuridik oqibatlarning vujudga chiqishi. Yuridik adabiyotlarga binoan, huquqiy normalarning harakati (amal qilishi) quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

1) *ma‘muriy-huquqiy normalarning harakatlanish mavzusi*. Ma‘muriy-huquqiy normalar davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladigan turli mazmundagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Masalan, davlat organlarida xizmatni o‘tash tartibini belgilovchi normalar, davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta‘minlashga qaratilgan normalar, ma‘muriy huquq subyektlarining huquqiy maqomini belgilab beruvchi normalar yoki ma‘muriy javobgarlikni belgilovchi normalar va h.k.;

2) *ma‘muriy-huquqiy normalarning vaqt bo‘yicha harakatlanishi (amalda bo‘lishi)*. Normalarning vaqt bo‘yicha harakatlanishi — norma nazarda tutilgan qonun yoki boshqa normativ hujjatning yuridik kuchga kirishi yoki uni yo‘qotish vaqtini anglatadi. Normativ hujjatlar odatda: a) qonun yoki boshqa normativ hujjatda ko‘rsatib o‘tilgan muddatda; b) matbuotda e‘lon qilingan vaqtdan boshlab; d) aksariyat normalar 10 kunlik muddat o‘tishi bilan yuridik kuchga ega bo‘lib, normalarni harakatga keltiradi.

Normativ hujjatlar o‘zining yuridik kuchini quyidagi holatlarda to‘xtatadi: a) normativ hujjatning amal qilishi belgilangan muddat

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 1, 7-m.

o'tishi bilan; b) vakolatli davlat organining normativ hujjatni bekor qilish to'g'risidagi qarori chiqarilishi; d) yangi hujjatning qabul qilinishi bilan eskisini bekor qilish.

Normativ hujjatlar o'zining yuridik kuchini yo'qotishi bilan, undagi normalarning harakati ham to'xtaydi. Normalarning kuchga kirishi va amalda bo'lishini aniq belgilash muhim ahamiyatga egadir. Chunki ular belgilangan vaqtdan boshlab so'zsiz bajarilishi lozim bo'ladi.

Ma'muriy-huquqiy normalar vaqt bo'yicha harakatlanishida *orqaga qaytish kuchiga* ega bo'lishi mumkin. Jumladan, O'zR MJTKning 9-moddasiga binoan, «Ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni yengillashtiruvchi yoki bekor qiluvchi hujjatlar orqaga qaytish kuchiga egadir, ya'ni ushbu hujjatlar chiqqunga qadar sodir etilgan huquqbuzarlik hollariga ham taalluqlidir. Ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni belgilovchi yoki javobgarlikni kuchaytiruvchi hujjatlar esa orqaga qaytish kuchiga ega bo'lmaydi»;

3) *ma'muriy-huquqiy normalarning makon (hudud)da harakatlanishi*. Odatda, ma'muriy-huquqiy normalarni o'zida ifoda etgan normativ hujjatlar butun respublika-hududida harakatda bo'ladi. Lekin ba'zi bir normalarning makon bo'yicha harakatlanishi doirasi aniq belgilangan bo'lishi mumkin. Masalan, qonunlar butun respublika miqyosida harakatda bo'lsa, mahalliy hokimiyat organlarining normativ hujjatlari ma'lum bir hududlarda (viloyat, tuman, shahar miqyosida) harakatda bo'ladi. Bundan tashqari, korxonalar, muassasa yoki tashkilotlar doirasida harakatda bo'luvchi normalar ham mavjud.

Ayrim hollarda ma'muriy-huquqiy normalar davlatlararo miqyoslarda amal qilishi mumkin. Bu normalar ikki tomonlama bitimlarga muvofiq, bir necha davlatlar hududida yuridik kuchga ega bo'ladi;

4) *ma'muriy-huquqiy normalarning shaxslar doirasi bo'yicha harakatlanishi*. Huquqiy normalarning asosiy vazifasi bo'lib, ular tomonidan tartibga solinishi lozim bo'lgan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, munosabat subyektlarining doirasini aniqlab berish hisoblanadi. Ma'muriy-huquqiy normalarning shaxslar doirasi bo'yicha harakati, aksariyat holatlarda ularning egallab turgan maqomiga bog'liq bo'ladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining qonunlari barcha fuqarolarga nisbatan tatbiq qilinishi mumkin. Lekin mazkur qonunlardagi normalarning ayrimlari xorijiy fuqarolarga yoki fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga nisbatan

qo'llanilmaydi (masalan, saylash huquqi yoki harbiy xizmatni o'tash majburiyati) yoki yuridik shaxslarning huquqiy maqomini belgilovchi normalar fuqarolarga nisbatan tatbiq etilmaydi. Huquq-buzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatangina javobgarlik normalari harakatga kelishi mumkin va h.k.lar.

Demak, har qanday huquq tarmog'i normasi singari ma'muriy-huquqiy normalar ham vaqt bo'yicha, makon va shaxslar doirasi bo'yicha harakatda bo'ladi.

Odatda, ma'muriy-huquqiy normalarning vaqt bo'yicha harakatlanishi — normativ hujjatning yuridik kuchiga, makon bo'yicha harakati — uni o'rnatgan davlat organi (mansabdor shaxs)ning tutgan o'rniga, shaxslar doirasi bo'yicha harakati esa shaxsning maqomiga bog'liq bo'ladi.

10-§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari

Huquqiy normalar o'z vazifa va funksiyalarini huquqiy munosabatlar orqali amalga oshiradi. *Huquqiy munosabatlar* — o'zaro subyektiv huquq va majburiyatlar bilan bog'liq bo'lgan shaxslar o'rtasida, huquq normalari va muayyan yuridik faktlar asosida vujudga keladigan aloqalardir.

Huquqiy munosabat, bu, birinchi navbatda, tomonlar o'rtasidagi aloqadorlikni aks ettirishdir. Munosabat tomonlari bir-biri oldida tegishli subyektiv huquq va majburiyatlarni o'taydilar. Tomonlarning huquq va majburiyatlari bir-biri bilan o'zaro mutanosib tarzda bog'liq bo'lib, ya'ni bir tomonning huquqiga ikkinchi tomon majburiyati yoki ikkinchi tomonning huquqi birinchi tomon majburiyatiga muvofiq keladi.

Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan huquqiy munosabatlarga boshqa barcha huquqiy munosabatlar singari umumiy xususiyatlar xosdir.

Davlat boshqaruvi jarayonida turli-tuman munosabatlar vujudga kelib, turli huquq tarmoqlari bilan tartibga solinadi. Jumladan, davlat boshqaruvi sohasidagi aksariyat huquqiy munosabatlar konstitutsiyaviy, ma'muriy, mehnat, moliya va boshqa huquq tarmoqlarining normalari asosida vujudga keladi. Mazkur munosabatlar o'rtasida ma'muriy-huquqiy munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar — bu ma'muriy huquq normalari asosida vujudga keladigan munosabatlar.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar o'zining tuzilishiga ko'ra, munosabat *subyekt*, *obyekt* va mazmuniga ega.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning *subyekt* bo'lib, unda ishtirok etuvchi tomonlar, ya'ni boshqaruv jarayonida ma'lum bir vakolatga ega bo'lgan (davlat boshqaruv organlari, mansabdor shaxslar) yoki boshqacha ma'muriy-huquqiy maqomga ega bo'lgan shaxslar (fuqarolar, jamoat birlashmalari) hisoblanadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning *obyekt* bo'lib esa, ma'muriy huquq subyektlarining harakatlari (qarorlari), ularning ijobiy yoki salbiy xulq-atvori hisoblanadi. «*Obyekt*» so'zi lotinchadan olingan bo'lib, «mavzu» ma'nosini anglatadi. Har qanday huquqiy munosabat ma'lum bir jarayonlarni tartibga solishga qaratilgan muayyan bir vazifani bajaradi. Shu sababli, obyeksiz huquqiy munosabat bo'lishi mumkin emas.

Ko'pgina huquqshunos olimlarning fikricha, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning *obyektini* — yagona, ya'ni davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonidagi ma'muriy huquq subyektlarining xatti-harakatlari tashkil etadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar *mazmunini* — ma'muriy huquq subyektlarining huquqlari, majburiyatlari, javobgarligi, taqiqlar, cheklovlar tashkil etadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar (keng tarqalgan konsepsiyalardan biri) quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- a) bu munosabatlar — davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladi;
- b) bu munosabatlarda hamma vaqt davlat boshqaruvi organi ishtirok etadi;
- d) bu — bo'ysunuvga asoslangan munosabatlar bo'lib, unda ishtirok etuvchi tomonlar yuridik jihatdan teng emas¹.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari (yana bir konsepsiyaga binoan) quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- bu munosabatlar — davlat boshqaruvi jarayonida (yoki sohasida) vujudga keladi;
- bu munosabatlarning majburiy subyekt bo'lib davlat nomidan ommaviy-huquqiy manfaatlarni ko'zlab harakat qiluvchi davlat boshqaruvi (ijro hokimiyati) organlari hisoblanadi;
- bu munosabatlar hokimiyat-bo'ysunuv va tomonlarning yuridik teng emasligi bilan tavsiflanadi;

¹ А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 70–82-бетлар.

- bu munosabatlar — ommaviy yoki individual manfaatlarni qondirish maqsadida boshqaruv vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish bo‘yicha vujudga keladi;
- bu munosabatlar — tashkillashtirish xususiyatiga ega, ya’ni ular davlat boshqaruvining boshqaruv obyektiga tashkilotchilik ta’siri doirasida vujudga keladi;
- bu munosabatlar — qonuniylikni ta’minlashning alohida huquqiy tartibi va o‘zining huquqiy himoyasi bilan ajralib turadi¹.

Huquqshunos olim X.R. Alimovning ko‘rsatishicha, *ma’muriy-huquqiy munosabatlar quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi* mumkin:

a) ma’muriy-huquqiy munosabatlar davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladi;

b) ma’muriy-huquqiy munosabatlarning bir tomonida hamma vaqt davlat organi, mansabdor shaxs yoki boshqaruv huquqiga ega bo‘lgan jamoat birlashmasi ishtirok etadi;

d) ma’muriy-huquqiy munosabatlar bir tomonning xohishi bilan vujudga kelib, ikkinchi tomonning roziligini talab etmaydi;

e) ma’muriy-huquqiy munosabat ishtirokchilari o‘rtasida vujudga keladigan nizolar, aksariyat hollarda ma’muriy tartibda hal qilinadi.

Yuqoridagilarga asoslanadigan bo‘lsak, ma’muriy-huquqiy munosabatlar — davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladi; munosabatning majburiy ishtirokchisi bo‘lib davlat organlari namoyon bo‘ladi; munosabat ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari munosabat turini belgilab beradi. *Ma’muriy-huquqiy munosabatlar* — bu davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan, ijro etish va farmoyish berish faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan va ma’muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solingan huquqiy munosabatlarning bir turi.

11-§. Ma’muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishi

Ma’muriy-huquqiy munosabatlar ma’muriy-huquqiy normalarda nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo‘lganida vujudga keladi. Ma’muriy-huquqiy normalar o‘z-o‘zidan bevosita ma’muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirmaydi. Balki ma’muriy-huquqiy munosabatlar vujudga kelishining shartlari, holatlari va

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004, 105–116-бетлар.

mezonlarini belgilab beradi. Bu — *yuridik faktlar* bo‘lib, norma talabidan kelib chiqqan holda tomonlar o‘rtasida ma’lum bir huquqiy munosabatni vujudga keltiruvchi holatlar.

Yuridik faktlar ma’muriy-huquqiy munosabatlarning zaruriy sharti, aniq talabi sifatida maydonga chiqadi.

Jamiyatda turli-tuman holatlar va shart-sharoitlar mavjud bo‘lib, ularning hammasi ham yuridik fakt bo‘lib hisoblanmaydi. Muayyan hodisa va holatlarni yuridik fakt, deb e’tirof etish, davlatning xohish-irodasiga bog‘liqdir.

Yuridik faktlar, nafaqat, ma’muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, balki o‘zgartirishi yoki bekor qilishi ham mumkin. Yuridik faktlar ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishda katta ahamiyatga egadir. Yuridik faktlar huquqiy norma bilan huquqiy munosabat o‘rtasidagi bog‘lovchi vositadir.

Yuridik faktlar turlicha bo‘lishi mumkin. Jumladan, kelib chiqadigan *huquqiy oqibatlarga ko‘ra, yuridik faktlar*:

- a) *huquqni yaratuvchi*;
- b) *huquqni o‘zgartiruvchi*;
- d) *huquqni bekor qiluvchi* faktlarga bo‘linadi.

Ma’muriy-huquqiy munosabatlar harakatlar va hodisalar singari yuridik faktlardan *vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishi* mumkin.

Harakatlar — bu huquq subyektlari tomonidan o‘z xohish-irodalarini ifodalashning natijasi.

Aksariyat ma’muriy-huquqiy munosabatlar harakatlardan vujudga kelib, ular subyektning faol xulq-atvori bilan bog‘liq bo‘ladi. Harakatlar ikkiga bo‘linadi:

a) *qonuniy harakatlar* — hamma vaqt ma’muriy-huquqiy normalar talabiga mos keladi. Bunda yuridik fakt sifatida munosabat ishtirokchilarining qonunga muvofiq harakati namoyon bo‘ladi.

Qonuniy harakatlar, o‘z navbatida, ikki ko‘rinishga ega:

- *davlat boshqaruvi organlarining huquqiy aktlari*.

Huquqiy aktlar normativ yoki yakka (individual, ma’muriy) aktlarga bo‘linadi. Huquqiy aktlarda qonunga muvofiq harakatlar muayyan huquqiy oqibatlarni vujudga keltirishini nazarda tutib sodir etiladi. Bunday harakatlarda — huquq va majburiyatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishiga qaratilgan iroda ifodalanadi;

- *yuridik xatti-harakatlar*;

b) *qonunga xilof harakatlar* — ma’muriy-huquqiy normalar talablariga mos kelmaydigan, ularni buzadigan harakatlardir.

Bu — davlat boshqaruvi sohasiga xos bo‘lgan intizomiy va ma‘muriy nojo‘ya harakatlar. Shaxsning harakatsizligi ham aynan mana shu guruhga kiradi (masalan, ichki ishlar xodimi tomonidan jamoat tartibini saqlashga qaratilgan choralarning ko‘rilmaligi).

Ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishiga asos bo‘ladigan ikkinchi yuridik fakt — bu *hodisalar*dir. Hodisalar odamlarning xohish-irodasiga bog‘liq bo‘lmagan holda sodir bo‘ladigan faktlardir (insonning tug‘ilishi, ma‘lum bir yoshga yetishi, o‘limi, tabiiy ofat va boshq.).

12-§. Ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning turlari

Davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ma‘muriy-huquqiy munosabatlar turli-tuman bo‘lib, ularni bir necha asoslarga ko‘ra tasniflash (guruhlash, turlarga bo‘lish) mumkin.

Huquq nazariyasiga asoslanib, ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning vazifasi va funksional belgilanishiga qarab, ularni ikkiga bo‘lish mumkin:

a) *tartibga soluvchi munosabatlar*, ya‘ni huquq subyektlarining mo‘tadil xulq-atvori, huquqqa muvofiq xatti-harakatlari natijasida vujudga keladigan munosabatlar;

b) *muhofaza qiluvchi munosabatlar*, ya‘ni huquqbuzarlikni sodir etish va buning uchun davlatning majburlov choralarini qo‘llash zaruriyati asosida vujudga keladigan munosabatlar.

Ko‘pgina yuridik adabiyotlarda huquqiy munosabatlarning moddiy va protsessual turlarga bo‘linishi ham ko‘rsatib o‘tilgan.

Moddiy huquqiy munosabatlar — bu moddiy ma‘muriy-huquqiy normalar asosida vujudga keladigan hamda huquq subyektlari tomonidan huquq va majburiyatlarning amalga oshirilishi bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlardir.

Protsessual huquqiy munosabatlar — davlat-hokimiyat xususiyatiga ega bo‘lib, huquqiy munosabat subyektlarining subyektiv protsessual huquqlari va majburiyatlarini belgilash va tartibga solishda namoyon bo‘ladi.

Ma‘muriy-huquqiy munosabatlarning turlari bo‘yicha huquqshunos olimlar o‘rtasida yagona fikr mavjud emas. Jumladan, A.P. Alexinning fikricha¹, ma‘muriy-huquqiy munosabatlar shartli ravishda quyidagilarga bo‘linishi mumkin:

¹ А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 83–91-betlar.

a) *asosiy va yordamchi* (asosiy bo‘lmagan) ma‘muriy-huquqiy munosabatlar — bevosita boshqaruv ta‘sirini («subyekt — obyekt») ifoda etuvchi munosabatlar bo‘lib, unda davlat boshqaruvi faoliyati yaqqol namoyon bo‘ladi. Mazkur munosabatlar «buyruq — ijro» formulasiga asoslangan bo‘lib, birinchi navbatda, yuqori turuvchi va quyi turuvchi davlat boshqaruvi organlari o‘rtasidagi, rahbar — mansabdor shaxs bilan unga xizmat bo‘yicha bo‘ysunuvchi xodim o‘rtasidagi, davlat boshqaruv organlari (mansabdor shaxs) bilan ma‘lum bir ma‘muriy-huquqiy majburiyatga ega bo‘lgan shaxs o‘rtasidagi munosabatlardir.

Ushbu munosabatlar u yoki bu obyektga bevosita boshqaruv ta‘siri doirasidan tashqarida bo‘lgan, lekin boshqaruvni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan munosabatlardir. Asosiy ma‘muriy-huquqiy munosabatlar boshqaruv mazmunini ifoda etsa, yordamchi ma‘muriy-huquqiy munosabatlar boshqaruv mazmuni bilan bog‘liq bo‘lib, to‘g‘ridan to‘g‘ri uni ifoda etmaydi.

Yordamchi ma‘muriy-huquqiy munosabatlar davlat boshqaruvi jarayonida vujudga kelsa ham, ularning asosiy vazifasi boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga bevosita ta‘siri hisoblanmaydi. Bu munosabatlar asosiy ma‘muriy-huquqiy munosabatlarga, ya‘ni bevosita boshqaruv ta‘sirini amalga oshirishga ko‘maklashadi. Masalan, davlat boshqaruvini amalga oshirish maqsadida biron-bir normativ hujjatni tayyorlash bo‘yicha ikki boshqaruv subyektini o‘rtasida vujudga keladigan va bo‘ysunuvga asoslangan munosabatlar — yordamchi ma‘muriy-huquqiy munosabatlar hisoblanadi. Bunday munosabatlar turli-tuman bo‘lib, davlat boshqaruvini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratib beradi;

b) *subordinatsiyaviy* (bevosita bo‘ysunuvga asoslangan) va *koordinatsiyaviy* (muvofiqlashtiruvchi) ma‘muriy-huquqiy munosabatlar.

Boshqaruv subyektini yuridik irodasining avtoritarligiga asoslangan munosabatlar — *subordinatsiyaviy*, avtoritarlik mavjud bo‘lmagan munosabatlar — *koordinatsiyaviy* hisoblanadi. Lekin shu narsani ham alohida ta‘kidlab o‘tish lozimki, davlat boshqaruvining yuqori turuvchi va quyi turuvchi subyektlari o‘rtasidagi munosabatlarda muvofiqlashtirish — yuridik-hokimiyat xususiyatiga ega bo‘lishi, ya‘ni muvofiqlashtirish subordinatsiyaviy ham bo‘lishi mumkin. Masalan, vazirlik tomonidan unga bo‘ysunuvchi boshqarma fao-

liyatini muvofiqlashtirishi. Mazkur munosabat, birinchi navbatda, muvofiqlashtirish maqsadida vujudga kelgan, lekin ular o'rtasidagi tashkiliy jihatdan bevosita bo'ysunuv muvofiqlashtirishni subordinatsiyaga aylantiradi.

Ayrim hollarda muvofiqlashtirish yuridik-hokimiyat xususiyatiga ega bo'lmashligi, bo'ysunuv bilan bog'liq bo'lmashligi ham mumkin. Shu sababli ham ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subordinatsiyaviy va koordinatsiyaviy turlarga bo'linishi shartli hisoblanadi;

d) *vertikal va gorizontal* ma'muriy-huquqiy munosabatlar.

Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar — ma'muriy-huquqiy tartibga solishning mohiyatini ifoda etib, davlat boshqaruvi faoliyatiga xos bo'lgan boshqaruv subyekti va obyektini o'rtasidagi subordinatsiyaviy aloqalarni anglatadi. Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar aynan hokimiyat munosabatlaridir. Mazkur munosabatlar bo'ysunuv mavjud bo'lgan tomonlar o'rtasida vujudga keladi hamda fuqarolik-huquqiy munosabatlardan farq qilgan holda ularda tomonlarning tengligi mavjud emas. Vertikallik deganda, bir tomonda yuridik-hokimiyat vakolatlari mavjudligini, ikkinchi tomonda esa bunday vakolatlarning mavjud emasligini (masalan, fuqarolar) yoki vakolat doirasi torroq ekanligi (masalan, quyi turuvchi organ) tushunish lozim. Aynan vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda boshqaruv subyekti u yoki bu obyektga bevosita boshqaruv ta'siri amalga oshiriladi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vertikalini anglatuvchi quyidagi xususiyatlarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

- vertikal munosabatlarning asosiy (bosh) ko'rsatkichi hisoblangan — «*tomonlar tengsizligi*»ning mavjudligi;

- boshqaruv subyekti yuridik-hokimiyat vakolatlarining mavjudligi;

- tomonlarning tengsizligi bir tomonning (boshqaruv obyektini) ikkinchi tomonga (boshqaruv subyekti) *bo'ysunishi*, ya'ni «hokimiyat — bo'ysunuv»ga asoslanishi;

- ma'muriy-huquqiy munosabatlarda bo'ysunuv hamma vaqt ham aniq namoyon bo'lmaydi. Masalan, fuqaro yoki nodavlat tashkiloti boshqaruv subyekti (ijro hokimiyatiga) tashkiliy ji-

hatdan bo'ysunmagan yoxud ijro hokimiyati organlarining hammasi ham to'g'ridan to'g'ri bo'ysunuvga ega emas. Lekin mazkur hollarda ham tomonlarning tengsizligi yaqqol namoyon bo'ladi;

- davlat boshqaruvi sohasida bo'ysunuv to'g'risida gapirganda, birinchi navbatda, *tashkiliy jihatdan bo'ysunuvni nazarda tutish lozim*;

- vertikal xususiyatdagi aksariyat ma'muriy-huquqiy munosabatlar bo'ysunuv mavjud bo'lmagan tomonlar o'rtasida ham vujudga kelishi mumkin. Lekin bu holda ham, bir tomon o'z vakolati doirasida o'ziga bo'ysunmagan ikkinchi tomon uchun majburiy bo'lgan huquqiy aktni qabul qilishi mumkin;

- davlat boshqaruvi sohasida kontrol-nazorat faoliyati keng doirada amalga oshirilib, uning subyektlari sifatida ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning o'zi namoyon bo'ladi. Masalan, maxsus tashkil etiladigan davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan ma'muriy nazorat yuridik—hokimiyat xususiyatiga ega bo'lib, tashkiliy jihatdan bo'ysunmagan boshqaruv obyektlariga nisbatan amalga oshiriladi;

- ma'muriy-huquqiy normalarda ko'rsatib o'tilgan talablar doirasida boshqaruv subyektlari ularga bo'ysunmagan shaxslarga (fuqarolarga, nodavlat tuzilmalariga) o'zlarining yuridik-hokimiyat irodasini ifoda etishi mumkin va h.k.

Demak, vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar turli ko'rinishlarga ega bo'lib, to'g'ridan to'g'ri boshqaruv ta'sirini amalga oshirish hamda bir tomon yuridik-hokimiyat irodasining ustunligi bilan ifodalanadi.

Gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda bir tomonning ikkinchi tomonga nisbatan yuridik-hokimiyat irodasi ustunligi mavjud emas. Ma'lum bir ma'noda, gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlarda tomonlar teng hisoblanadi. Gorizontal ma'muriy-huquqiy munosabatlar vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar singari ko'p tarqalgan emas. Chunki ular qaysidir ma'noda ma'muriy-huquqiy tartibga solish doirasidan chetda qolgan. Lekin davlat boshqaruvi sohasida bunday munosabatlarning vujudga kelishi mumkin.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarda tomonlarning tengligini tan olish — ma'muriy-huquqiy tartibga solishning mazmuniga,

shuningdek, ma'muriy-huquqiy munosabatlar xususiyatlariga to'g'ri kelmaydi. Shu sababli bunday munosabatlarning boshqaruv sohasida vujudga kelishi shubha ostiga olingan. Lekin boshqaruvdagi gorizontallik xususiyatini to'g'ri anglaganda, bunday shubhalarga o'rin qolmaydi. Bu uchun quyidagi xususiyatlarga e'tibor qaratish lozim:

- *birinchidan*, tomonlar o'rtasida bo'ysunuvning mavjud emasligi, tomonlarning bir xildagi huquqiy darajaga ega ekanligi, yuridik tenglikning formal emas, balki haqiqatda mavjud bo'lishi;

- *ikkinchidan*, boshqaruv munosabatlarida bu har ikki xususiyat (bo'ysunuvning mavjud emasligi va yuridik tenglik)ning bir vaqtda mavjud bo'lishi;

- *uchinchidan*, bir tomonning ikkinchi tomonga qaratilgan yuridik-hokimiyat irodasining bo'lmasligi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi ma'muriy-huquqiy munosabatlar o'rtasida gorizontallik munosabatlarni ajratib olish mushkuldir. Chunki ular vertikal munosabatlar singari yaqqol namoyon bo'lmaydi. Lekin boshqaruv amaliyotiga asoslanib, gorizontallik ma'muriy-huquqiy munosabatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- *bevosita boshqaruv ta'siriga ko'maklashuvchi munosabatlar*. Bu munosabatlar vertikal munosabatlarga xizmat qiladi, ya'ni bir tomonlama yuridik-hokimiyat qarorini qabul qilish uchun shart-sharoitlar yaratib berishga qaratiladi. Gorizontallik munosabatlar bir darajada bo'lgan boshqaruv subyektlari o'rtasida vujudga keladi. Masalan, birgalikda normativ hujjatni qabul qilish uchun tayyorgarlik ko'rish; hamkorlikda boshqaruv harakatlarini amalga oshirish; birgalikda qo'shma tadbirlarni (majlislarni) olib borish; idoralararo, maslahat yoki muvofiqlashtiruvchi kengashlarni tashkil etish bo'yicha munosabatlar;

- *bevosita boshqaruv ta'siri amalga oshirilgandan keyin vujudga keladigan munosabatlar*, ya'ni bir tomonlama tartibda qabul qilingan qarorning samarali ijro etilishiga sharoitlar yaratib berish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlar;

- *ma'muriy-protsessual xususiyatdagi munosabatlar*. Bunday munosabatlarda ham tomonlar teng huquqli darajaga ega bo'ladi. Masalan, fuqarolarning shikoyatlarini, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqish jarayonida vujudga keladigan munosabatlar.

Bu munosabatlarning mazmunini ma'muriy-huquqiy nizolarni ko'rib chiqish tashkil etadi;

— turli xildagi shartnoma shakliga ega bo'lgan *ma'muriy-kelishuv xususiyatiga ega bo'lgan munosabatlar*. Masalan, u yoki bu lavozimdagi ishga qabul qilish to'g'risida oldindan kelishuv.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Ma'muriy-huquqiy normalar tushunchasi.
2. Ma'muriy-huquqiy normalarning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Ma'muriy-huquqiy normalarning tuzilishi.
4. Ma'muriy-huquqiy normalarning tasnifi.
5. Moddiy ma'muriy-huquqiy normalar.
6. Protsessual ma'muriy-huquqiy normalar.
7. Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar.
8. Taqiqlovchi ma'muriy-huquqiy normalar.
9. Vakolat beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar.
10. Ma'muriy-huquqiy normalarning vaqt, makon va shaxslar doirasi bo'yicha harakati.
11. Ma'muriy-huquqiy munosabatlar tushunchasi.
12. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari.
13. Yuridik faktlar.
14. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari.

13-§. Ma'muriy huquq subyektlarining umumiy tavsifi

Har bir huquq tarmog'i o'zining subyektlariga ega bo'lib, ular tartibga solinadigan huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

«*Huquq subyekt*»dan «*huquqiy munosabat subyekt*»ni farqlash lozim. Oldingi boblardan ma'lumki, huquqiy munosabat subyekt — bu aniq bir huquqiy munosabatning ishtirokchisi. Huquq subyekt esa, bu huquqiy munosabatlarda ishtirok eta oladigan hamda subyektiv huquqlar va majburiyatlarga ega bo'lgan shaxslardir.

Huquq subyektlari huquqiy munosabatlarga kirishganida, huquqiy munosabat subyektiga aylanishi mumkin. Lekin huquqiy munosabatda ishtirok etayotgan huquq subyektlari o'zining oldingi holatini yo'qotmaydi. Huquq subyektlari bir vaqtning o'zida bir necha huquqiy munosabatlar ishtirokchilari sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan olganda, huquq subyekt huquqiy munosabat subyektiga qaraganda, kengroq tushunchadir.

Yuridik adabiyotlarda huquq subyektlari bo'yicha turlicha fikrlar bildirilgan. Aksariyat huquqshunos olimlarining fikricha, ma'muriy huquq subyektlari ikkiga bo'linadi: *individual va jamoa subyektlar*. Jumladan, Y.M. Kozlovning ko'rsatishicha, *individual subyektlar* — bu fuqarolar, xorijiy davlatning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, shuningdek, davlat xizmatchilari.

Jamoa subyektlariga — turli ko'rinishdagi davlat va nodavlat tashkilotlari kiradi. *Birinchi guruhga* — ijro hokimiyati organlari, davlat korxonalari va muassasalari hamda ularning birlashmalari (masalan, korporatsiya, konsern va h.k.), ijro hokimiyati organlarining ma'lum bir vakolatga ega bo'lgan tuzilmaviy bo'linmalari (masalan, departamentlar) kiradi. *Ikkinchi guruhga esa*, jamoat

birlashmalari (partiyalar, kasaba uyushmalari, ommaviy harakatlar), xususiy korxonalar va tashkilotlar hamda boshqa tijorat va notijorat tuzilmalari kiradi¹.

Y.N. Starilovning fikricha, ma'muriy huquq subyektlari doirasini aniqlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki aynan ular ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ishtirokchilari sifatida namoyon bo'lib, davlat boshqaruvi vazifalari va funksiyalarini amalga oshiradilar; davlat boshqaruvi sohasida tartibga solish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, farmoyish berish, kontrol-nazorat vakolatlarini amalga oshiradilar; yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarni ko'rib chiqadi va h.k.

Ma'muriy huquq subyektlari sifatida ma'muriy qonunchilik normalari bilan o'rnatilgan asoslarda, davlat boshqaruvini amalga oshirishda ishtirok etuvchi jismoniy va yuridik shaxs (tashkilot)lar namoyon bo'ladi. *Ma'muriy huquq subyektlari* — ommaviy boshqaruv faoliyati tomonlarining biri bo'lib, qonunchilik bilan ma'lum bir huquqlarga, majburiyatlarga, vakolatlarga, javobgarlikka, ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishish qobiliyatiga ega bo'lgan boshqaruv munosabatlarning ishtirokchilari. Ma'muriy huquq subyektlari tomonidan ularga berilgan huquqlar va majburiyatlarni bajarish aniq bir huquqiy munosabat doirasida amalga oshiriladi².

Y.N. Starilov ham Y.M. Kozlov singari, ma'muriy huquq subyektlarini ikkiga: *individual* va *jamoat subyektlariga* bo'ladi. *Individual subyektlar* — fuqarolar, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar bo'lib, ular ijro hokimiyati va ommaviy boshqaruv organlari bilan qat'iy va doimiy tashkiliy aloqalarda bo'lmaydi. Fuqarolar, masalan, qandaydir harakatni sodir etish zarurati bilan ularga yuklatilgan majburiyatlarni bajarish, tegishli davlat organining ruxsati (litsenziya)ni olish, huquqlar, erkinliklar va qonuniy manfaatlarni buzadigan ijro hokimiyati organlarining harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyat qilish orqali ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyekti sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat xizmatchilari va mansabdor shaxslar ham ma'muriy huquqning individual subyektlari hisoblanadi. Ular davlat hoki-

¹ Ю.М. Козлов. Административное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Юрист», 2003, 26-бет.

² Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004, 121–124-бетлар.

miyati organlarida davlat mansablarini egallab, mazkur organlar bilan qat'iy va doimiy aloqalarda bo'lishadi; ularning maqomi normativ-huquqiy aktlar bilan bir xilda tartibga solinadi; davlat organlari vakolatlarini amalga oshiradilar va ma'lum bir davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo'ladilar; davlat organlari nomidan harakat qiladilar va qarorlar qabul qiladilar.

Ma'muriy huquqning *jamoa subyektlari* — bu insonlar guruhi bo'lib, tashqi munosabatlarda mustaqil subyekt sifatida ishtirok etadilar; ularni tashkil etish tartibi va faoliyati normativ-huquqiy aktlar bilan tartibga solinadi. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarda jamoa subyektlari o'z nomlaridan harakat qiladilar; qonun va boshqa normativ hujjatlarda ularning huquqlari va ma'lum bir majburiyatlari belgilab qo'yiladi.

B.N. Gabrichidzening ko'rsatib o'tishicha, ma'muriy huquqning subyektlari bo'lib:

- a) davlat hokimiyati organlari;
- b) jamoat birlashmalari;
- d) korxonalar va tashkilotlarning ma'muriyati;
- e) fuqarolar hisoblanadi.

Ma'muriy huquq subyektlari o'zining tabiati, huquqiy maqomi va boshqa belgilariga ko'ra bir-biridan farqlanadi¹.

L.I. Solovyovaning fikricha, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyektlari deganda, davlat boshqaruvi sohasida huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan va ularni amalga oshira oladigan aniq tomonlar tushuniladi. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyektlari bo'lib:

- a) davlat organlari;
- b) boshqaruv organi yoki jamoat birlashmasi nomidan harakat qiladigan hamda boshqaruv sohasida yuridik-hokimiyat vakolatiga ega bo'lgan mansabdor shaxslar;
- d) korxonalar, muassasalar va tashkilotlar;
- e) jamoat birlashmalari;
- f) fuqarolar².

Ma'muriy huquq subyekti hamma vaqt huquq subyekti hisoblanadi. Huquqning subyektlari bir vaqtning o'zida bir necha

¹ Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 63-бет.

² Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 26–27-бетлар.

huquq tarmoqlarining subyekt sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, fuqaro bir vaqtning o'zida ma'muriy, fuqarolik yoki mehnat huquqi tomonidan tartibga solinadigan huquqiy munosabatlar subyekt bo'lishi mumkin. Mazkur *huquqiy munosabatlarining mohiyati* — huquq layoqati tushunchasi, uning xususiyati, mazmuni va hajmi orqali yoritib beriladi.

Ma'muriy *huquq va muomala layoqati* — subyektlar ma'muriy-huquqiy holatining asosini tashkil etadi.

Ma'muriy huquq layoqati — huquq subyektini umumiy huquq layoqatining bir turi bo'lib, qonunchilik bilan o'rnatilgan va davlat tomonidan kafolatlangan hamda aniq bir subyektning (fuqaro, davlat organi, davlat xizmatchisi, mansabdor shaxs, nodavlat tuzilmalari va h.k.) turli huquqiy munosabatlarda ishtirok etish qobiliyatini anglatadi.

Ma'muriy huquq layoqati — bu ma'lum bir huquqlarga ega bo'lish va majburiyatlarni bajarish, harakatlarni amalga oshirish va qarorlar qabul qilish, ma'muriy ish qo'zg'atish va ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqish, huquqiy normalarni buzish va qonun bilan o'rnatilgan talablarga rioya etmaganlik uchun javobgarlikka tortilish qobiliyatiga ega bo'lishdir.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar faqatgina uning subyektlari huquq layoqatiga ega bo'lganidagina, ya'ni huquqiy munosabatlarga kirishish uchun asos bo'ladigan huquq va majburiyatlarga ega bo'lganida vujudga kelishi mumkin.

Ma'muriy huquqning har bir subyektini o'ziga xos ma'muriy huquq layoqatiga egadir. Masalan, fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati o'zining mazmuni va xususiyatlariga ko'ra, ijro hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari yoki boshqa tashkilotlarning ma'muriy huquq layoqatidan farqlanadi. Bundan tashqari, ma'muriy qonunchilikka kiritiladigan o'zgarishlar — ma'muriy huquq layoqatining mazmuniga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ma'muriy huquq layoqatining amalga oshirilishini jismoniy shaxsning yoki boshqaruv organi (mansabdor shaxs)ning xohish-irodasini ifoda etishi-siz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ma'muriy huquq subyektining huquq va majburiyatlarni amalga oshirish bo'yicha ifodalangan irodasi — huquq layoqatini yuridik mazmun bilan boyitadi.

Demak, *ma'muriy huquq layoqati* — bu subyekt tomonidan u uchun o'rnatilgan huquqlar, erkinliklardan foydalanish, shu-

ningdek, majburiyatlarni bajarish, vakolatlarni amalga oshirish qobiliyatidir. Ma'muriy huquq subyektining ma'muriy huquq layoqati uning ma'muriy-huquqiy holatini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, *huquq layoqati* — tegishli sharoitlar mavjud bo'lganida huquq subyektini huquqlar va erkinliklardan foydalanuvchi, majburiyatlar yuklash hamda yuridik javobgarlikka tortish mumkin bo'lgan shaxs sifatida namoyon qiladi.

Ma'muriy-huquqiy normalar bilan o'rnatilgan huquq layoqatiga ega bo'lgan subyektlar, ularga berilgan huquq layoqatini amalda ro'yobga chiqarishlari orqali, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ishtirokchilariga aylanadilar. Shu sababli, ma'muriy huquq subyektlari ma'muriy huquq layoqati bilan bir vaqtda ma'muriy muomala layoqatiga, ya'ni ularga tegishli bo'lgan boshqaruv sohasidagi huquqlarni amalga oshirish qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Jismoniy yoki yuridik shaxsning *muomala layoqati* — bu ularning o'z qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) bilan huquqlarga ega bo'lishi va amalga oshirishi, o'zlariga va boshqa shaxslarga majburiyatlarni vujudga keltirishi, ularni bajarishi hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash qobiliyatiga ega bo'lishidir.

Ma'muriy muomala layoqati, Y.N. Starilovning fikricha, normativ o'rnatilgan va ma'muriy huquq subyektiga tegishli bo'lgan huquq va majburiyatlarni amalga oshirishga imkon beradigan «faol» va «ijodiy» asoslarga egadir, ya'ni huquq subyektini tomonidan unga tegishli huquqlar va erkinliklardan, vakolatlardan foydalanish, boshqaruv sohasida qonuniylikni ta'minlash, boshqaruv funksiyalarini bajarish, boshqaruvning ma'muriy-huquqiy shakl va uslublarini, ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo'llash hisoblanadi. *Muomala layoqati* — bu subyektlar tomonidan ularga tegishli bo'lgan huquq va erkinliklarni amalga oshirishning, shuningdek, o'rnatilgan majburiyatlarni bajarishning muhim sharoiti¹.

Ma'muriy muomala layoqati — jismoniy shaxs yoki davlat ma'muriyati vakilining ma'lum bir huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan o'z xatti-harakatlarini anglashi va to'g'ri baholashi, ularga amal qilishi hamda ularni qo'llashning qonuniy ekanligini kafolatlash qobiliyati.

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004, 121–124-бетлар.

Ma'muriy huquq subyektlarida ma'muriy muomala layoqati turlicha vujudga keladi. Muomala layoqati vujudga kelishining asosiy sharti bo'lib, subyektlar huquqlari, majburiyatlari va vakolatlarining xususiyatlari hisoblanadi.

Ma'muriy qonunchilik ma'muriy huquq subyektlarining muomala layoqatini turli asoslarga ko'ra belgilaydi:

- a) yoshga qarab (masalan, fuqarolarning umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortilishi 16 yoshdan boshlanadi yoki fuqarolarning harbiy xizmatni o'tashi 18 yoshdan boshlanadi);
- b) mansabni egallaganlik holatiga qarab (masalan, davlat-hokimiyat vakolatlarini faqatgina maxsus huquqiy normalar bilan vakolat berilgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi);
- d) huquqlarni amalga oshirish va majburiyatlarni bajarishning huquqiy tartibiga qarab (masalan, favqulodda holatlarda shaxslarning huquqlari cheklab qo'yilgan bo'lishi mumkin);
- e) ro'yxatga olish yoki boshqa ma'muriy jarayonlarni olib borish natijasiga qarab (masalan, ma'muriy huquq subyekti hisoblangan ayrim tashkilotlar o'z faoliyatini faqatgina tegishli tartibda ularning ustavi ro'yxatga olingandan yoki ruxsatnoma (litsenziya) berilgandan so'ng amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi).

Ma'muriy muomala layoqatiga ega bo'lishning huquqiy asoslari normativ-huquqiy aktlarda o'rnatiladi.

Demak, jismoniy va yuridik shaxslarning ma'muriy huquq subyekti sifatida namoyon bo'lishi, ma'muriy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etishi ko'p jihatdan huquq subyekti ekanligiga, ya'ni ma'muriy huquq layoqati va ma'muriy muomala layoqatining mavjudligiga bog'liqdir.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Ma'muriy huquq subyekti tushunchasi.
2. Ma'muriy huquq subyekti turlari.
3. Individual subyektlar.
4. Jamoa subyektlari.
5. Ma'muriy huquq layoqati.
6. Ma'muriy muomala layoqati.

14-§. Jismoniy shaxslar — ma'muriy huquq subyekti sifatida

14.1. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ma'muriy-huquqiy holati

Ma'muriy huquqning asosiy subyektlaridan biri — bu fuqarolar. O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar — ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishib, ma'lum bir subyektiv huquq va majburiyatlarga ega bo'lishlari mun.kin.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi (ma'muriy-huquqiy munosabatlardagi) huquqlari, erkinliklari, majburiyatlari, javobgarligining yig'indisi — *fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holatini* tashkil etadi. Bu munosabatlar fuqarolarning ma'muriy huquqning boshqa subyektlari bilan, masalan, davlat hokimiyati organlari bilan, davlat va nodavlat tashkilotlari, korxonalar, muassasalar va jamoat birlashmalari hamda ularning mansabdor shaxslari bilan o'zaro aloqasi natijasida vujudga keladi.

- Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holati konstitutsiyaviy va ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solingan — *fuqaro huquqiy holatining* ajralmas qismi hisoblanadi.

- Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy munosabatlardagi huquq va majburiyatlari — ularning konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlaridan kelib chiqadi hamda ma'muriy-huquqiy aktlarda o'z ifodasini topadi.

- Fuqarolar o'zlariga tegishli bo'lgan huquqlarini, shu jumladan, ularni himoya qilish huquqini ham o'z xohishlariga ko'ra tasarruf etadilar.

- Fuqarolar o'z huquqlarini amalga oshirishdan voz kechishi bu huquqlarning bekor qilinishiga olib kelmaydi, qonunda nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

- Fuqarolar o'z huquqlarini amalga oshirishi bilan boshqa shaxslarning huquqlarini hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmasligi shart.

- Fuqarolar o'z huquqlarini amalga oshirishda jamiyatning ma'naviy tamoyillari va axloqiy normalarini hurmat qilishlari lozim.

- Fuqarolarning boshqa shaxsga zarar yetkazishiga, boshqacha shakllarda huquqni suiiste'mol qilishiga, shuningdek, huquqni uning maqsadiga zid tarzda amalga oshirishga qaratilgan harakatlariga yo'l qo'yilmaydi.

Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holatini amalga oshirishda fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati va ma'muriy muomala layoqatiga ega bo'lishi, katta ahamiyatga egadir.

O'zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengdir.

Fuqarolar o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlarini, huquqlarini va erkinliklariga putur yetkazmasliklari shart.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari, birinchi galda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan belgilangan bo'lib, bularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- 1) yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyatdir;
- 2) har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega;
- 3) hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas;
- 4) jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sudda qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha, u aybdor hisoblanmaydi. Sudda ayblanayotgan shaxsga o'zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta'minlab beriladi. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzda tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas;
- 5) har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniish va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega. Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibdan tashqari bironing turar joyiga kirishi, tintuv o'tkazishi yoki uni ko'zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so'zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas;
- 6) O'zbekiston Respublikasi fuqarosi respublika hududida bir joydan ikkinchi joyga ko'chish, O'zbekiston Respublikasiga kelish va undan chiqib ketish huquqiga ega. Qonunda belgilangan cheklashlar bundan mustasnodir;
- 7) har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir;

- 8) hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega;
- 9) O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadir. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi;
- 10) fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga egadir;
- 11) O'zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadir;
- 12) har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega;
- 13) har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalanih huquqiga egadir;
- 14) har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega;
- 15) har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega;
- 16) har kim bilim olish huquqiga ega;
- 17) har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniy yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi.

Fuqarolar ma'muriy-huquqiy holatining ikkinchi asosiy tarixiy qismi — bu fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi *burchlari va majburiyatlari*.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari quyidagi burchlarni bajaradilar:

1) fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majburdirlar;

2) fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburdirlar;

- 3) fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar;
- 4) fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar;
- 5) O'zbekiston Respublikasini himoya qilish — O'zbekiston Respublikasi har bir fuqarosinining burchidir. Fuqarolar qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tashga majburdirlar.

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va majburiyatlari Konstitutsiyadan tashqari, amaldagi qonun hujjatlari bilan ham belgilanadi.

Amaldagi qonunchilik hujjatlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holati tarkibiga kiruvchi huquqlar va majburiyatlarni to'rt guruhga birlashtirish mumkin:

- *birinchi guruhni* — fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda bevosita yoki o'z vakillari orqali ishtirok etishi, davlat xizmatida bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan huquqlar va majburiyatlar tashkil etadi. Davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish juda keng tushuncha bo'lib, mohiyatiga ko'ra, mamlakat hayotining barcha sohalarini qamrab oladi. Fuqarolarning huquq va majburiyatlari — bu guruhning o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, ularni amalga oshirish fuqarolarning faolligini, xohish-irodasini ifoda etishlarini talab etadi;

- *ikkinchi guruhni* tashkil etuvchi fuqarolarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish, nafaqat, fuqarolarning faolligini, balki davlat organlari va mansabdor shaxslarning aralashuvi ham talab qilinadi. Jumladan, davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning yordamisiz yoki qo'llab-quvvatlashsiz fuqarolar mitinglar, namoyishlar o'tkazish huquqini, o'z manfaatlarini himoya qilish uchun birlashish huquqini, davlat organlariga yakka tartibda yoki jamoa bo'lib murojaat qilish huquqini, davlat organlari (mansabdor shaxslar)ning qonunga zid xatti-harakatlari (qarorlari) oqibatida yetkazilgan zararni qoplash huquqini amalga oshira olmaydi;

- *uchinchi guruhni* tashkil etuvchi fuqarolarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish — davlat organlari va mansabdor shaxslardan bu huquqlarni himoya qilish, davlat tomonidan kafolatlash, ularni amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni yaratib berish bo'yicha funksional faoliyatni amalga oshirilishini talab qiladi.

Davlat boshqaruvi sohasidagi fuqarolar huquq va majburiyatlarining *to'rtinchi guruhi* — davlat organlari faoliyatida fuqarolar ishtiroki bilan bog'liq. Masalan, bunga fuqarolarning davlat or-

ganlari faoliyatida ilmiy-texnik, ekspert, maslahatchi, sohaviy yoki ishchi komissiyalarining a'zosi sifatida ishtirok etishi bilan bog'liq bo'lgan huquq va majburiyatlar kiradi.

Fuqarolar davlat boshqaruvi sohasida o'zlarining huquqlari va majburiyatlarini amalga oshirish orqali turli ma'muriy-huquqiy munosabatlarga kirishadilar.

14.2. Fuqarolar huquq va erkinliklarining kafolatlari

Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va majburiyatlarining amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida, davlat tomonidan turli xildagi kafolatlar o'rnatilgan. Bu kafolatlarining asosi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ko'rsatib o'tilgan. Jumladan, Konstitutsiyaning 43-moddasiga binoan, davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi.

Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasi).

Voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidadir (O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 45-moddasi).

Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining kafolatlari jumlasiga, asosan, *iqtsodiy, siyosiy, tashkiliy* va *huquqiy kafolatlar* kiradi:

- 1) *fuqarolar huquqlari va erkinliklarining iqtisodiy kafolatlari* — sanoatning samarali ishlashini; mustahkam moliyaviy va pul tizimini; ish haqining, pensiya va nafaqalarning o'z vaqtida berilishini; aholi yashash darajasining minimumi hamda ularning manfaatini yaxshilashini ta'minlashga xizmat qiladi;
- 2) *fuqarolar huquqlari va erkinliklarining siyosiy kafolatlari* orqali shaxsning jamiyat va davlatda tutgan o'rni; inson huquqlari va erkinliklarining oliy qadriyat ekanligi; ko'p partiyaviylik; fikrlarning xilma-xilligi; mustahkam davlat hokimiyati ta'minlanadi;
- 3) *fuqarolar huquqlari va erkinliklarining tashkiliy kafolatlari* — huquqni muhofaza qiluvchi, nazoratni amalga oshiruvchi organlar tizimining faoliyati bilan bog'liq bo'lib, amaldagi qonunlar asosida hamda qonun hujjatlarini ijro etish maq-

sadida hamda fuqarolarga berilgan huquqlar va majburiyat-larning hayotga tatbiq etilishini ta'minlashga qaratiladi;

- 4) *fuqarolar huquqlari va erkinliklarining yuridik kafolatlari*. Yuridik kafolatlar ikkiga: *sud* va *suddan tashqari* turlarga bo'linadi. Bunda, fuqarolar huquqlari va erkinliklarining kafolati bo'lib, butun qonunchilik hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida hamda joriy qonunlarida fuqarolar huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning ikki tartibi: *sud* va *ma'muriy tartibi* o'z ifodasini topgan.

14.3. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ma'muriy-huquqiy holatining o'ziga xos xususiyatlari

Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini sud tartibida himoya qilishni ta'minlash maqsadida, 1995-yil 30-avgustda O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolar huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi Qonuni¹ qabul qilindi. Ushbu qonunga binoan, har bir fuqaro davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yoki mansabdor shaxslarning g'ayriqonuniy xatti-harakatlari (qarorlari) bilan o'z huquqlari yoki erkinliklari buzilgan, deb hisoblasa, shikoyat bilan *sudga murojaat qilish huquqiga* ega.

O'zbekiston Respublikasida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalarda nazarda tutilgan hollardan tashqari, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari bir xildagi huquq va majburiyatlarga egadirlar.

Xorijiy fuqaro — bu O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud bo'lgan jismoniy shaxs.

«O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida»gi Qonun-ning² 11-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari bo'lmagan shaxslar — *fuqaroligi bo'lmagan shaxslar*, deb hisoblanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ba'zi bir huquqlaridan, jumladan,

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 9, 183-m.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 3, 159-m.

saylash va saylanish huquqidan, davlat boshqaruvida bevosita va bilvosita (masalan, o'zini o'zi boshqarish organlari, referendum) ishtirok etish huquqidan, jamoat birlashmalari (masalan, siyosiy partiyalarga, kasaba uyushmalari)ga uyushish huquqidan foydalanmaydilar. Ularning huquqlari va erkinliklari O'zbekiston Respublikasining maxsus hujjatlari asosida belgilanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida belgilangan bir xil majburiyatlarga egadir. Ularga nisbatan Vatanni himoya qilish burchi, ya'ni umumiy harbiy majburiyatni o'tash yuklatilishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari deyarli bir xildir. Ular qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'zlarining huquqlari va erkinliklarini sud yoki ma'muriy tartibda himoya qilishlari mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolar huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari va bitimlarida o'zgacha qoidalar nazarda tutilmagan bo'lsa, chet ellik fuqarolar qonunda belgilangan tartibda sudga shikoyat bilan murojaat qilishga haqlidirlar.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxslar mazkur qonunga muvofiq sudga shikoyat bilan murojaat qilish huquqiga egadirlar.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar o'z zimmlaridagi majburiyatlarni bajarmaganida, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bo'yicha yuridik javobgarlikka tortilishi mumkin.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklarning aksariyati umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalanishi mumkinligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ularga nisbatan odatda ma'muriy-huquqiy majburlov choralari qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi² 17-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 9, 183-m.

² O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. T., «Adolat», 2000.

hududida bo'lgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar umumiy asosda ma'muriy javobgarlikka tortilishlari lozim.

Immunitetga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan ushbu kodeksning O'zbekiston Respublikasi qatnashchi bo'lgan xalqaro shartnomalar va bitimlarga zid bo'lmagan qismi qo'llaniladi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holati tushunchasi.
2. Fuqarolarning ma'muriy huquq layoqati tushunchasi.
3. Fuqarolarning ma'muriy muomala layoqati tushunchasi.
4. Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi huquqlari va erkinliklari.
5. Fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi majburiyatlari.
6. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining iqtisodiy kafolatlari.
7. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining siyosiy kafolatlari.
8. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining tashkiliy kafolatlari.
9. Fuqarolar huquqlari va erkinliklarining huquqiy kafolatlari.
10. Fuqarolarning sudga murojaat qilish huquqi.
11. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ma'muriy-huquqiy holati.

15-§. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimi shakllana boshladi. Prezidentlik boshqaruv uslubi — shu tizimning o'zagi hisoblanadi. O'zbekistonda prezidentlik lavozimining paydo bo'lishi 1985-yil aprelda boshlangan qayta qurish jarayonlari bilan, ayniqsa, 1988—1989-yillardayoq avj olib ketgan iqtisodiy va siyosiy islohotlar bilan bog'liq edi.

O'zbekiston Respublikasida prezidentlik lavozimining paydo bo'lishi, ayniqsa, uning huquqiy maqomining belgilanishi uch bosqichni o'z ichiga oladi¹.

Birinci bosqich — 1990-yil mart-oktabr oylaridan iborat. 1990-yil 24-martda O'zbekiston SSR Prezidenti lavozimini ta'sis etish hamda «O'zbekiston SSR Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida» Qonun² qabul qilindi. Unga ko'ra,

¹ O'zbekiston Respublikasi ijroiya hokimiyatining oliy idoralari. O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat. T., «Adolat», 1995, 112—126-betlar.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1990, № 10—11, 197-m.

respublikamizda prezident lavozimi ta'xis qilindi. Bunda demokratik jarayonlarni yanada rivojlantirish, siyosiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, konstitutsiyaviy tuzumni, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va xavfsizligini mustahkamlash, respublika davlat hokimiyati va boshqaruvi oliy idoralarining o'zaro aloqasini takomillashtirish maqsad etib qo'yildi. Shu munosabat bilan respublika Konstitutsiyasi Prezident haqidagi yangi 12-bob bilan to'ldirildi. Undagi konstitutsiyaviy qoidalar bir necha guruhga bo'ldi:

- a) Prezidentni saylash;
- b) Prezidentning vakolatlari;
- d) Prezidentning boshqa idoralar bilan munosabati;
- e) Prezident faoliyatining demokratik qoidalari va h.k.

Ikkinchi bosqich — 1990-yil 1-noyabrdan yangi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. 1990-yil 1-noyabrda O'zbekiston SSRda ijroiya va boshqaruv hokimiyatining tuzilishini takomillashtirish hamda O'zbekiston SSR Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida maxsus qonun qabul qilindi. Natijada, mavjud prezidentlik hokimiyati bilan Vazirlar Kengashining ijroiya — boshqaruv hokimiyati qo'shib yuborilib, keyingisi *Prezident huzuridagi Vazirlar Mahkamasiga* aylantirildi¹. Prezident ayni bir vaqtda Vazirlar Mahkamasining Raisi bo'lib qoldi, Prezident va hukumat apparati birlashtirildi. Endilikda Prezident, nafaqat, davlat boshlig'i sifatida Farmonlar, balki hukumat boshlig'i sifatida Farmoyish va Qarorlar ham qabul qiladigan bo'ldi. Bundan tashqari, o'sha vaqtda vitse-prezident lavozimi ham ta'xis etilgan edi. Lekin o'zini oqlamaganligi sababli, 1992-yil 4-yanvardagi qonun bilan tugatilib, *O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri* lavozimi ta'xis etildi². U Vazirlar Mahkamasiga rahbarlik qiladi va uning ishini tashkil etadi, deb belgilandi.

Uchinchi bosqich — O'zbekistonning mustaqillik Konstitutsiyasi bilan boshlanadi. Respublikamizda prezidentlik institutining vujudga kelishi va takomillashuvida 1991-yil 18-noyabrda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi Qonun³ katta ahamiyatga ega bo'ldi.

¹ O'zbekiston Prezidentining 1990-yil 15-noyabrdagi Farmoni. «Sovet O'zbekistoni» gazetasi, 1990-yil 21-noyabr.

² «Xalq so'zi» gazetasi, 1992-yil 8-yanvar.

³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 1, 34-m.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini O'zbekiston Respublikasi fuqarolari *umumiy, teng va to'g'ridan to'g'ri* saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo'li bilan amalga oshiradilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti *yetti yil muddatga* saylanadi.

O'zbekiston Respublikasining 18 yoshga to'lgan fuqarolari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida qatnashish huquqiga ega.

Ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvoriga, irqiy yoki milliy mansubligiga, jinsi, ma'lumoti, tili, dinga munosabatiga, mashg'ulot turi va xususiyatiga qarab, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash taqiqlanadi.

Sud tomonidan muomalaga layoqatsiz, deb topilgan fuqarolar, shuningdek, sudning hukmiga muvofiq ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovida qatnashmaydi.

O'zbekiston Respublikasining fuqarolari O'zbekiston Respublikasi Prezidentini saylash bo'yicha saylovoldi kompaniyasida va ovoz berishda ixtiyoriy ravishda qatnashadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi bo'yicha ovoz berish yashirin bo'lib, fuqarolar tomonidan bevosita amalga oshiriladi. Fuqarolarning xohish-iroda bildirishlari ustidan nazorat etilishiga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi bitta ovozga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini o'tkazishni O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, okrug va uchastka saylov komissiyalari ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko'rish hamda uni o'tkazishni saylov komissiyalarl ochiq va oshkora amalga oshiradilar.

Saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishga doir barcha tadbirlarda, shuningdek, har bir saylov uchastkasida saylov kuni ovoz berish xonalarida va ovozlarni sanab chiqishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlar ko'rsatgan siyosiy partiyalardan, saylovchilar tashabbuskor guruhlaridan bittadan kuzatuvchi, matbuot, televideniye va radio vakillari, boshqa davlatlar, xalqaro tashkilotlar va harakatlardan kuzatuvchilar qatnashish huquqiga egadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar O'zbekiston

Respublikasining davlat mablagʻlari hisobidan amalga oshiriladi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlarni boshqa mablagʻlar hisobidan moliyaviy taʼminlash va oʻzga tarzda moddiy jihatdan qoʻllab-quvvatlash taqiqlanadi.

Saylovni oʻtkazishning qonunda nazarda tutilgan qoidalari hamda tartibini buzuvchi shaxslar, Oʻzbekiston Respublikasi fuqarosi-ning Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentini saylash va Prezidentlikka saylanish, saylovoldi tashviqoti olib borish huquqlarini erkin ravishda amalga oshirishiga zoʻravonlik, aldash, tahdid qilish yoki boshqa yoʻl bilan qarshiʻlik koʻrsatuvchi shaxslar, shuningdek, soxta saylov hujjatlari tuzgan, ovozlarni atayin notoʻgʻri sanab chiqqan, ovoz berish yashirinligini buzgan yoki ushbu Qonun boshqacha tarzda buzilishiga yoʻl qoʻygan saylov komissiyalari-ning aʼzolari, davlat va jamoat organlarining mansabdor shaxslari qonunda belgilangan yoʻsinda javobgar boʻladilar.

Nomzodlarning shaʼni va qadr-qimmatiga dogʻ tushiradigan soxta maʼlumotlarni eʼlon qilgan yoki boshqa yoʻsinda tarqatgan, saylov komissiyalari aʼzolariga nisbatan haqoratimiz munosabatga yoʻl qoʻygan shaxslar ham javobgarlikka tortiladilar.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy holati — Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIX bobi 89-97-moddalarida koʻrsatib oʻtilgan. Unga koʻra Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshligʻidir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini taʼminlaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga oʻttiz besh yoshdan kichik boʻlmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil Oʻzbekiston hududida muqim yashayotgan Oʻzbekiston Respublikasi fuqarosi, saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti boʻlishi mumkin emas.

Oʻzbekiston Respublikasining Prezidenti Oʻzbekiston Respublikasining fuqarolari tomonidan umumiy, teng va toʻgʻridan-toʻgʻri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yoʻli bilan yetti yil muddatga saylanadi. Prezidentni saylash tartibi Oʻzbekiston Respublikasining qonuni bilan belgilanadi.

Prezident oʻz vazifasini bajarib turgan davrda boshqa haq toʻlanadigan lavozimni egallashi, vakillik organining deputati boʻlishi, tadbirkorlik faoliyati bilan shugʻullanishi mumkin emas.

Prezidentning shaxsi daxlsizdir va qonun bilan muhofaza etiladi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti:

1) fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir;

2) O'zbekiston Respublikasining suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligini muhofaza etish, milliy-davlat tuzilishi masalalariga doir qarorlarni amalga oshirish yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko'radi;

3) mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi nomidan ish ko'radi;

4) muzokaralar olib boradi hamda O'zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan tuzilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlariga rioya etilishini ta'minlaydi;

5) o'z huzurida akkreditatsiyadan o'tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;

6) O'zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash uchun nomzodlarni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;

7) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining eng muhim masalalar yuzasidan ma'ruzalar taqdim etadi;

8) ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig'iga kiritadi;

9) Senat Raisi lavozimiga saylash uchun nomzodni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;

10) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari ko'rib chiqishi va tasdiqlashi uchun O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini taqdim etadi;

11) O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi a'zolarini tasdiqlaydi;

12) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va uning o‘rinbosarlarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi;

13) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga Konstitutsiyaviy sud raisi va sudyalari, Oliy sud raisi va sudyalari, Oliy xo‘jalik sudi raisi va sudyalari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining raisi, O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasining raisi lavozimlariga nomzodlarni taqdim etadi;

14) viloyat, tumanlararo, tuman, shahar, harbiy va xo‘jalik sudlarining sudyalarini tayinlaydi va lavozimlaridan ozod etadi;

15) viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o‘z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli;

16) respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini to‘xtatadi, bekor qiladi;

17) O‘zbekiston Respublikasining qonunlarini imzolaydi va e‘lon qiladi; qonunga o‘z e‘tirozlarini ilova etib, uni takroran muhokama qilish va ovozga qo‘yish uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qaytarishga haqli;

18) O‘zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug‘ilganda urush holati e‘lon qiladi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tasdig‘iga kiritadi;

19) favqulodda vaziyatlar (real tashqi xavf, ommaviy tartibsizliklar, yirik halokat, tabiiy ofat, epidemiyalar) yuz bergan taqdirda fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlashni ko‘zlab, O‘zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi va qabul qilgan qarorini uch kun ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi. Favqulodda holat joriy etish shartlari va tartibi qonun bilan belgilanadi;

20) O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Oliy Bosh qo‘mondoni hisoblanadi, Qurolli Kuchlarning oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlar beradi;

21) O‘zbekiston Respublikasining ordenlari, medallari va yorlig‘i bilan mukofotlaydi, O‘zbekiston Respublikasining malakaviy va faxriy unvonlarini beradi;

22) O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi;

23) amnistiya to‘g‘risidagi hujjatlarni qat‘ul qilish haqida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdimnoma kiritadi va O‘zbekiston Respublikasining sudlari tomonidan hukm qilingan shaxslarni avf etadi;

24) O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatini tuzadi. Milliy xavfsizlik xizmati raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi, keyinchalik shu masalalarga doir farmonlarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi;

25) ushbu Konstitutsiya va O‘zbekiston Respublikasining qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prezident o‘z vakolatlarini bajarishni davlat idoralariga yoki mansabdor shaxslarga topshirishga haqli emas.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respublikaning butun hududida majburiy kuchga ega bo‘lgan farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti betobligi sababli o‘z vazifasini bajara olmasligi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari qo‘shma qaroriga ko‘ra tuzilgan davlat tibbiy komissiyasi xulosasi bilan tasdiqlangan taqdirda o‘n kun muddat ichida palatalarning qo‘shma favqulodda yig‘ilishida deputatlar, senatorlar orasidan uch oygacha bo‘gan muddatga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini vaqtincha bajaruvchi saylanadi. Bu holda uch oy muddat ichida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining umumxalq saylovi o‘kazilishi shart.

Vakolati tugashi munosabati bilan iste’foga chiqqan Prezident umrbod Senat a’zosi lavozimini egallaydi.

O‘zbekiston Respublikasining 2003 yil 25 aprelda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kaf-

olatlari to'g'risida»gi qonuni¹ga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'z vakolatlarini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq samarali amalga oshirishi uchun zarur sharoitlar yaratish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan, shuningdek konstitutsiyaviy vakolat muddati tugab yoki sog'lig'i holatiga ko'ra iste'foga chiqqan O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga zarur sharoitlar va kafolatlar yaratib beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti daxlsizlik va immunitetga ega bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining daxlsizligi uning turar joy va xizmat xonalariga, bagajiga, shaxsiy va xizmat transport vositalariga, yozishmalariga, foydalanadigan aloqa vositalariga, shuningdek unga tegishli hujjatlarga tatbiq etiladi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. O'zbekiston Respublikasida Prezidentlik institutining vujudga kelishi.
2. O'zbekiston Respublikasida Prezident saylovining huquqiy asosi.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga qo'yiladigan talablar.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik va uni o'tkazish tartibi.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining huquqiy holati.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kafolatlari.

16-§. Davlat boshqaruvi organlari

16.1. Ijro hokimiyati organlari tushunchasi

Davlat — o'z hokimiyatini amalga oshirish imkonini beruvchi tashkiliy-moddiy kuchga, ya'ni davlat mexanizmiga ega. Mexanizm davlatning nimadan tashkil topganligini ko'rsatuvchi tarkibiy va predmetli ifodasidir. *Davlat mexanizmi* — davlat organlari va boshqa tashkilotlarining davlat hokimiyatini, vazifa va funksiyalarini amalga oshirishning *yaxlit iyerarxik*, ya'ni *bo'ysunuvga asoslangan tizimi*.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, 3–4-son.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 3–4.

Davlat mexanizmining boshlang'ich va asosiy tarkibiy elementlaridan biri — bu davlat organlari. *Davlat organlari* — davlat funksiyalarini amalga oshiradigan va hokimiyat vakolatiga ega bo'lgan davlat mexanizmining bo'g'ini.

«Davlat va huquq nazariyasi» faniga ko'ra, davlat organlarining mazmun-mohiyatini ochib beruvchi xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

- 1) *davlat organi* — davlat mexanizmining bir bo'lagi sifatida, ma'lum bir mustaqillikka (avtonomiyaga) ega. Davlat organlari davlat mexanizmida o'z o'rniga ega bo'lib, uning boshqa qismlari bilan o'zaro aloqada bo'ladi;
- 2) *davlat organi* — turli munosabatlarda davlat nomidan harakat qiluvchi xizmatchilardan iborat bo'ladi. Aynan davlat xizmatchilarining harakatlarida u yoki bu davlat organining faoliyati namoyon bo'ladi;
- 3) *davlat organlari* ichki tarkibiy tuzilmaga egadir, ya'ni ular yagona maqsad atrofida birlashgan bo'linmalardan iborat bo'ladi;
- 4) *davlat organlari* ma'lum bir hajm va mohiyatga ega bo'lgan davlat-hokimiyat vakolatiga ega;
- 5) *davlat organlarining* funksiyalanishini — davlat tomonidan moliyaviy mablag' ajratish orqali ta'minlanadi;
- 6) *davlat organlari* — davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish uchun, ma'lum bir shakl va uslublardan foydalanadi.

Davlat organi o'zining mohiyatiga ko'ra, qandaydir tashkilotni, fuqarolarning jamoasini anglatadi. Bunday fuqarolar jamoasi davlat faoliyatining u yoki bu turini amalga oshirish uchun davlat tomonidan tashkil etiladi.

Davlat o'z organlarini bevosita tashkil etadi yoki ularni tashkil etish tartibini belgilaydi, ularning funksiyalanishining asosiy qoidalarini o'rnatadi, davlat nomidan va davlat manfaatini ko'zlab harakat qilishi uchun ularga ma'lum bir vakolatlarni berib qo'yadi.

Davlat organlarining barchasi, yagonalikda — *davlat apparatini* tashkil etadi. Davlat apparati orqali davlat oldida turgan vazifa va funksiyalar amalga oshiriladi.

Davlat — fuqarolarning siyosiy tashkiloti bo'lganligi sababli, tashkil qilinadigan davlat organlari hokimiyat vakolatiga ega bo'ladi.

Turli huquq sohalari mutaxassislarining davlat organlari va, xususan, davlat boshqaruvi organlari tushunchasi, mazmuni va ahamiyati muammolariga bag'ishlangan ko'pdan ko'p ilmiy izlanishlari

mavjuddir. O'tgan asrning 90-yillari boshidan, ya'ni sobiq Ittifoqning parchalanishi, yangi davlat tuzilmalarining shakllanishi va rivojlanishi bilan, bu muammoga bo'lgan e'tibor yanada kuchayib bordi. Bu, ayniqsa, davlatlar tomonidan Asosiy Qonun — Konstitutsiyaning ishlab chiqilishi va qabul qilinishi bilan yanada jonlandi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya asosida davlat hokimiyatining bo'linishi tamoyili o'rnatilishi bilan, davlatning — qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlariga bo'linishi mustahkamlandi.

Aksariyat «Ma'muriy huquq» darsliklarida ma'muriy-huquqiy munosabatlarning subyekti sifatida ijro hokimiyati organlari ko'rsatib o'tiladi.

Ijro hokimiyati organlari — davlat apparatining bir bo'g'ini bo'lib, davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan hamda davlat-hokimiyat vakolatlariga ega bo'lgan siyosiy tashkilot.

Ijro hokimiyati organlari — qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni ijro etish va ijrosini ta'minlash maqsadida, davlat tomonidan tashkil etiladigan, boshqaruv harakatlarining maxsus shakl va uslublaridan foydalanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradigan, tegishli tuzilishga, kompetensiyaga, davlat-hokimiyat vakolatlariga va davlat xizmatchilari shtatlariga ega bo'lgan tashkilotdir.

Ijro hokimiyati organlarining tushunchasi hokimiyat bo'linishi tamoyilidan kelib chiqadi, uning mazmuni esa ijro hokimiyati xususiyatlari bilan belgilanadi.

Y.M. Kozlovning fikricha, ijro hokimiyati organlari — mazkur davlat hokimiyatini amalga oshiruvchi asosiy subyekti bo'lib, uning ishtirokisiz davlat-boshqaruv faoliyatini ro'yobga chiqarish, ma'muriy-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish mumkin emas. Bundan tashqari, ma'muriy huquq boshqa subyektlarining ma'muriy huquqiy holati, aynan mana shu davlat organlarining faoliyatida namoyon bo'ladi¹.

Ijro hokimiyati organi, B.N. Gabrichidzening fikricha, ijro hokimiyati mexanizmi (tizimi)ning tarkibiy qismi bo'lib, ijro hokimiyati sohasida davlat ko'rsatmasiga ko'ra va davlat nomidan harakat qiladi; ijro etish va farmoyish berish xususiyatidagi faoliyatni amalga

¹ Ю.М. Козлов. Административное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Юрист», 2003, 75–80-бетлар.

oshiradi; o'zining kompetensiyasiga ega; o'zining tuzilishiga ega; faoliyatning o'ziga xos bo'lgan shakllari va uslublarini qo'llaydi¹.

Ijro hokimiyati organlari — davlatning ijro hokimiyati amalga oshirilishini ta'minlaydi. Mazkur organlar mazmuni va uslublariga ko'ra, o'ziga xos bo'lgan davlat faoliyatini — *davlat boshqaruvini* amalga oshiradilar.

Ijro hokimiyati organlari o'zining *davlat-huquqiy tabiatiga ko'ra*, o'zini o'zi boshqarish organlaridan, *funksional ahamiyatiga ko'ra* esa, davlat hokimiyatining boshqa organlaridan, shuningdek, davlat korxonasi va muassasalaridan farqlanadi.

Ijro hokimiyati organlari — huquqiy aktlar bilan belgilangan vakolat doirasida, ma'lum bir tartibda va o'rnatilgan huquqiy shakllarda harakat qilishlari mumkin.

Ijro hokimiyati organlari huquqiy holatining muhim xususiyatlaridan biri — bu ular faoliyatining qonunosti xususiyatiga ega ekanligida. Ular o'z faoliyatlarida Konstitutsiya va qonunlarning talablariga qat'iy rioya qilishlari, bajarishlari va o'z vakolatlari doirasida ularning boshqalar tomonidan bajarilishiga ko'maklashishlari lozim.

Demak, *ijro hokimiyati organi* — bu hokimiyat bo'linishi tamoyiliga asoslanib, davlat tomonidan jamiyatning xo'jalik, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy hayotining turli sohalarida ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshirish yuklatilgan hamda ma'lum bir davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo'lgan davlat hokimiyati mexanizmining bo'g'ini hisoblanadi.

Yuridik adabiyotlarda, ijro hokimiyati organlari tizimini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy tamoyillari turlicha ko'rsatib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va joriy qonunlari bilan o'rnatilgan tartibdan kelib chiqqan holda hamda huquqshunos olimlarning ijro hokimiyati tizimini tashkil etish va ular faoliyatining tamoyillari bo'yicha bildirgan qarashlarini e'tiborga olib, O'zbekiston Respublikasi ijro hokimiyati organlarini tashkil etish va ular faoliyatining quyidagi asosiy tamoyillarini ko'rsatib o'tishimiz mumkin:

- 1) *ijro hokimiyati organlari tizimini tashkil etilishining O'zbekiston Respublikasi davlat tuzilishiga mos kelishi tamoyili.*

Mazkur tamoyil — konstitutsiyaviy, keng qamrovli qoida bo'lib, nafaqat, ijro hokimiyati, balki O'zbekiston davlati tashkiliy-huquqiy tuzilishining xususiyatini belgilab beradi.

¹ Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. М., «Проспект», 2004, 68-бет.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi — suveren demokratik respublika.

O'zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat;

2) *ijro hokimiyati organlarining fuqarolar oldida mas'ulligi tamoyili.*

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2-moddasiga binoan, davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar.

Konstitutsiyaning 14-moddasiga binoan esa, davlat o'z faoliyatini inson va jamiyat farovonligini ko'zlab, ijtimoiy adolat va qonuniylik tamoyillari asosida amalga oshiradi;

3) *ijro hokimiyati organlari faoliyatini tashkil etishda va amalga oshirishda qonuniylik tamoyili.*

Mazkur tamoyil, nafaqat, ijro hokimiyati organlariga, balki barcha shaxslarga taalluqlidir. Qonuniylik tamoyili — konstitutsiyaviy asosga ega bo'lib, unga amal qilish shart.

Ijro hokimiyati organlari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida tashkil etilishi, shuningdek, o'z faoliyatlarini amalga oshirishlari mumkin;

4) *ijro hokimiyati organlari faoliyatida markazlashganlik va markazlashmaganlikning mavjud bo'lishi tamoyili.*

Markazlashganlik ijro hokimiyati organlari tizimining yagonaligidan kelib chiqadi. *Markazlashtirganlik* — quyi turuvchi organlarning yuqori turuvchi organlarga bo'ysunishi, yuqori turuvchi organlar normativ hujjatlarining quyi organlar uchun majburiyatligida, ayrim hollarda yagona predmet va vakolatlar doirasida birgalikda faoliyatni amalga oshirishda yaqqol namoyon bo'ladi.

Markazlashmaganlik esa, qonunchilik aktlari bilan ma'lum bir ijro hokimiyati organi zimmasiga faoliyat predmeti va vakolatlarning yuklatilishi bo'lib, tashqaridan (yuqori turuvchi organning) aralashuvisiz mustaqil amalga oshirishdir. Bunda vertikallik bo'yicha faoliyat predmeti va vakolatlarning taqsimlanishi, mavjud bo'lmaydi;

5) *ijro hokimiyati sohasida funksiyalar va vakolatlarning taqsimlanganligi tamoyili.*

Ushbu tamoyil ijro hokimiyati organlari faoliyatining predmeti va vakolatlar doirasining tizimga kiruvchi organlar o'rtasida taqsimlanishini belgilab beradi. Har bir ijro hokimiyati organi aniq faoliyat

va vakolatlar doirasiga ega bo'лади, undan tashqariga chiqishga yo'l qo'yilmaydi;

6) *ijro hokimiyati organlari faoliyatining kollegiallik va yakka-boshchilik asosida tashkil etilishi tamoyili.*

Mazkur tamoyil ijro hokimiyati organlarini tashkil etishda va ular faoliyatini amalga oshirishda, davlat boshqaruv faoliyatining muhim masalalarini hal etishda jamoa fikri hisobga olinishini ta'minlaydi. Shu maqsadda, ijro hokimiyati organlari tizimida turli xildagi maslahat, muvofiqlashtiruvchi kengash va hay'atlar tashkil etiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasida deyarli barcha vazirliklar, davlat qo'mitalari tizimida kengash va hay'atlar faoliyat ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ijro hokimiyati organlari faoliyatida yakkaboshchilik ham mavjuddir. Yakkaboshchilik — ijro etish va farmoyish berish faoliyatini amalga oshirishda, shuningdek, tegishli boshqaruv tartibini o'rnatishda zarur bo'lgan intizomni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kollegiallik — boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalidir, yakkaboshchilik esa — davlat-boshqaruv faoliyatining ajralmas belgisidir.

Ijro hokimiyati organlarini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy tamoyillariga xalq hokimiyatchiligi, oshkoralik, insonlar va fuqarolar huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, javobgarlik kabi tamoyillarni ham kiritishimiz mumkin.

Ijro hokimiyati organlarining turli darajalarda tashkil etilishi sababli va faoliyatining keng qamrovli xususiyatga ega ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, ularni bir necha asoslarga qarab guruhlariga ajratish, ya'ni tasniflash mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga asoslanib, ijro hokimiyati organlarini quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1) faoliyatining hududiy doirasiga ko'ra, ijro hokimiyati organlari uch guruhga bo'linadi:

a) *oliy ijro hokimiyati organi* (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi);

b) *markaziy ijro hokimiyati organlari* (bunga respublika miqyosida faoliyat ko'rsatuvchi vazirliklar, davlat qo'mitalari, korporatsiya, assotsiatsiya, kompaniya va boshq.);

d) *mahalliy ijro hokimiyati organlari* (markaziy ijro hokimiyati organlarining boshqarma va bo'limlarini, hokim boshchilik qiladigan ijroiya apparatni kiritish mumkin);

2) tashkil etish asoslariga ko'ra, ijro hokimiyati organlari quyidagilarga bo'linadi:

- a) *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosida tashkil etiladigan organlar* (masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi);
- b) *O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari asosida tashkil etiladigan organlar* (masalan, vazirliklar, davlat qo'mitalari).

Ba'zi adabiyotlarda¹, ijro hokimiyati organlarining tashkil etilishiga ko'ra, bo'linishi quyidagicha ko'rsatib o'tilgan:

- *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tashkil etiladigan davlat organlari*. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasiga ko'ra, Prezident ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi;

- *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tashkil etiladigan davlat organlari*. «O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Qonunga² binoan, Vazirlar Mahkamasi o'zi tashkil qiladigan xo'jalik boshqaruvi organlari tizimiga boshchilik qiladi;

- *vazirliklar, davlat qo'mitalari va xo'jalik boshqaruvi organlari (korporatsiya, assotsiatsiya, kompaniya va boshqalar) tomonidan tashkil etiladigan davlat organlari*. Amaldagi qonunchilikka binoan, markaziy davlat organlariga o'zlarining oldida turgan vazifa va funksiyalardan kelib chiqqan holda ma'lum bir tuzilmalarni, masalan, boshqarma, bo'lim va boshqa birliklarini tashkil etishlari mumkin;

- *mahalliy organlar tomonidan tashkil qilinadigan organlar*. O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonunidan³ kelib chiqadigan bo'lsak, mahalliy hokimiyat organlari o'z tuzilmalarida turli xildagi organlarni, komissiyalarni tashkil etishlari mumkin;

3) ijro hokimiyati organlari vakolatlarining hajmi va xususiyatiga ko'ra, ular quyidagilarga bo'linishi mumkin:

¹ V.J. Xudoyberdiyeva, E.T. Hojiyev. Ma'muriy huquq. O'quv qo'llanma. T., TDYI, 2000.

² O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 9–10, 138-m.

³ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 9, 320-m.

a) *umumiy vakolatli davlat organlari*. Bu guruh davlat organlariga — O‘zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi va hokimlarni kiritish mumkin. Bu davlat organlari, vakolat doirasida, barcha sohalar taalluqli bo‘lgan qarorlarni qabul qilishlari mumkin. Masalan, amaldagi qonunchilikda, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni boshqarishi ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lib, uning vakolati mana shu sohalar doirasida amalga oshiriladi;

b) *sohaviy vakolatga ega bo‘lgan davlat organlari*.

Bu davlat organlarini ikki guruhga bo‘lish mumkin: birinchidan, *bir soha bo‘yicha vakolatli davlat organlari* — bu organlar o‘z faoliyatini aniq bir soha bo‘yicha amalga oshiradi; ikkinchidan, *sohalararo vakolatli davlat organlari* — bu organlar bir necha sohalar bo‘yicha harakat qilish vakolatiga ega bo‘ladi.

Ko‘pgina yuridik adabiyotlarda, bir soha bo‘yicha harakat qiluvchi davlat organlariga — *vazirliklar*, sohalararo vakolatli davlat organlariga — *davlat qo‘mitalari* kiritilgan. Lekin hozirgi sharoitda vazirliklarning — sohalararo harakatini, davlat qo‘mitalarining esa, bir soha bo‘yicha harakatlanishini kuzatish mumkin. Bundan tashqari, yuridik adabiyotlarda *maxsus vakolatga ega bo‘lgan davlat organlari* ham, ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligidan kelib chiqadigan bo‘lsak, ijro hokimiyati organlari vakolatining xususiyatiga ko‘ra, ularni maxsus vakolatli organlarga bo‘lish mumkin. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ko‘pgina davlat organlari (inspeksiyalar va boshqa davlat idoralari) maxsus vakolatlarga egadir;

4) ijro hokimiyati organlari tashkiliy-huquqiy shakliga ko‘ra, quyidagilarga bo‘linadi: *hukumat* (Vazirlar Mahkamasi); *vazirliklar*; *davlat qo‘mitalari*; *agentliklar*; *qo‘mitalar*; *komissiyalar*; *markazlar*; *davlat aksionerlik kompaniyalari*; *davlat uyushmalari*; *davlat korporatsiyalari*; *davlat assotsiatsiyalari*; *departamentlar*; *inspeksiyalar* va boshq.;

5) ijro hokimiyati organlarida rahbarlikni amalga oshirish shakliga ko‘ra, ular quyidagilarga bo‘linadi: a) *yakkaboshchilikka asoslangan organlar*; b) *kollegial organlar*; d) *yakkaboshchilik va kollegial rahbarlik uyg‘unlashgan (ya‘ni aralash shakldagi) organlar*.

O‘zbekiston Respublikasida aksariyat ijro hokimiyati organlarida yakkaboshchilik bilan kollegial rahbarlikning uyg‘unlashganligini ko‘rish mumkin;

6) mablag' bilan ta'minlanishiga ko'ra, ijro hokimiyati organlari ikkiga bo'linadi:

a) *davlat va mahalliy budjet mablag'laridan moliyalashtiriladigan organlar*. Mazkur davlat organlari ishlab chiqarish yoki moddiy boyliklarning muomalasi bilan bevosita bog'liq bo'lmay, mulkiy mustaqillikka ega emas; ularning majburiyatlari uchun davlat javobgardir;

b) *xo'jalik hisobidagi organlar*. Ushbu davlat organlari mulkiy mustaqillikka ega bo'lib, asosiy va muomala vositalariga ega; o'z majburiyatlari bo'yicha o'zlarining mulki bilan bevosita javobgar bo'ladilar; ularning faoliyati moddiy boyliklarni ishlab chiqarish, pulli xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liqdir.

16.2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquqiy maqomi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va 2003-yil 29-avgustda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Qonun¹ bilan tartibga solingan.

Qonunga binoan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi — O'zbekiston Respublikasi hukumati, O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma'naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlari ijrosini ta'minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruvi organlari tizimiga va o'zi tashkil etadigan xo'jalik boshqaruvi organlari tizimiga boshchilik qiladi, ularning hamjihatlik bilan faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi.

Vazirlar Mahkamasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida javobgardir.

Vazirlar Mahkamasi qonunchilik tashabbusi huquqiga ega.

Vazirlar Mahkamasi o'z faoliyatida:

- kollegiallik;
- demokratiya va qonuniylik;
- O'zbekiston Respublikasida yashovchi barcha millat va elatlarining manfaatlarini hisobga olish tamoyillariga asoslanadi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 9—10, 138-m.

Vazirlar Mahkamasi tarkibiga O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, uning o‘rinbosarlari, vazirlar, davlat qo‘mitalarining raislari kiradilar. Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatining boshlig‘i o‘z lavozimi bo‘yicha Vazirlar Mahkamasi tarkibiga kiradi.

Vazirlar Mahkamasining tarkibi O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan shakllantiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Bosh vazir nomzodini ko‘rib chiqish va tasdiqlash uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga taqdim etadi hamda uni vazifasidan ozod qiladi.

Vazirlar Mahkamasining a‘zolarini Bosh vazir taqdimiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tasdiqlaydi va vazifasidan ozod qiladi.

Vazirlar Mahkamasi yangi saylangan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oldida o‘z vakolatlarini zimmasidan soqit qiladi.

Vazirlar Mahkamasi o‘z vakolatlari doirasida:

- iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy jarayonlarni boshqaradi, mulkchilikning barcha shakllarini uyg‘unlashtirish va ularning tengligi, iqtisodiyotni monopoliyalashtirishdan chiqarish, bozor iqtisodiyotining huquqiy mexanizmini ishga solish asosida erkin tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar yaratadi;
- xo‘jalik yuritishning yangi shakllari — konsernlar, konsorsiumlar, tarmoqlararo birlashmalar, turli uyushmalar va boshqa shunga o‘xshash tashkilotlarni barpo etishga va mustahkamlashga yordamlashadi, iqtisodiyotni rivojlantirish va aholi talab-ehtiyojlarini qondirish zaruriyatidan kelib chiqqan holda, ular faoliyatini yo‘naltiradi va muvofiqlashtiradi;
- O‘zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga ko‘maklashadi, yagona narx siyosatini o‘tkazish, mehnatga haq to‘lash miqdorining belgilangan kafolatlarini hamda ijtimoiy ta‘minot darajasini ta‘minlash chora-tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetini, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish istiqbol ko‘rsatkichlarini va eng muhim dasturlarini ishlab chiqishni hamda ularning ijrosini tashkil etadi;
- boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish to‘g‘risida, vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda O‘zbekiston Respublikasi davlat va xo‘jalik boshqaruvining boshqa organlarini tuzish, qayta tashkil etish va tugatish to‘g‘risida takliflar ishlab chiqadi;

- fan va texnikani rivojlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshiradi;
- fuqarolarning huquq va erkinliklarini, ularning mehnat qilishga, ijtimoiy va huquqiy himoyalanişga boʻlgan huquqlarini taʼminlash hamda himoya qilish chora-tadbirlarini koʻradi, ijtimoiy taʼminot tizimini takomillashtiradi;
- sogʻliqni saqlash, xalq taʼlimini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yoʻnalishlarini belgilaydi, madaniyatni rivojlantirishga koʻmaklashadi;
- Oʻzbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi va mudofaa qobiliyatini, davlat chegaralari qoʻriqlanishini taʼminlash, davlat manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga yordamlashadi;
- davlat boshqaruvi organlarining tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini birgalikda oʻtkazish hamda respublika va xalqaro ahamiyatga molik yirik ekologik dasturlarni amalga oshirish borasidagi ishlarini muvofiqlashtiradi, yirik avariya va falokatlarining, shuningdek, tabiiy ofatlarning oqibatlarini tugatish chora-tadbirlarini koʻradi;
- Oʻzbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi vakilligini taʼminlaydi, hukumatlararo shartnoma va bitimlar tuzadi, ularni bajarish chora-tadbirlarini koʻradi;
- tashqi iqtisodiy faoliyat, ilmiy-texnikaviy va madaniy hamkorlik sohasida rahbarlikni amalga oshiradi.
- Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qoʻmitalari, idoralar hamda davlat va xoʻjalik boshqaruvining boshqa organlari ishini muvofiqlashtirib hamda yoʻnaltirib boradi.

Vazirliklar, davlat qoʻmitalari, idoralar hamda davlat boshqaruvining boshqa organlari haqidagi nizomlar Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qoʻmitalari, idoralar hamda Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjeti hisobidan taʼminlanadigan davlat boshqaruvi boshqa organlarining markaziy devoni xodimlari sonini va ular taʼminotiga ajratiladigan mablagʻlar miqdorini belgilaydi.

Vazirlarning oʻrinbosarlari, davlat qoʻmitalari raislarining oʻrinbosarlari hamda davlat boshqaruvi boshqa organlarining rahbarlari va ularning oʻrinbosarlari Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan tashkil etiladigan xo'jalik boshqaruvi organlarining rahbarlarini hamda ularning boshqaruvlarining a'zolarini, shuningdek, vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hay'atlarining a'zolarini tasdiqlaydi.

Vazirlar Mahkamasi zarurat bo'lganda, o'z vakolatiga kiruvchi davlat boshqaruvining ayrim masalalarini hal etishni, agar bu masalalarning hal etilishi qonun hujjatlarida O'zbekiston Respublikasi hukumatining mutlaq vakolatlariga kiritilgan bo'lmasa, vazirliklar, davlat qo'mitalari va o'z bo'ysunuvidagi davlat boshqaruvi boshqa organlariga berishi mumkin.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid bo'lgan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega.

Yangi shakllantirilgan Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga ko'rib chiqish uchun o'z vakolatlari davridagi faoliyati dasturini taqdim etadi.

Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasini iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining asosiy ko'rsatkichlarini va unga kiritiladigan o'zgartishlarni ishlab chiqadi hamda ularni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ko'rib chiqishi uchun taqdim etadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari Vazirlar Mahkamasi muayyan a'zosining o'zi rahbarlik qilayotgan davlat yoki xo'jalik boshqaruvi organi faoliyati masalalari yuzasidan axborotini eshitishlari hamda zarur bo'lganda uni iste'foga chiqarish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ko'rib chiqishi uchun taklif kiritishlari mumkin.

Vazirlar Mahkamasining a'zolari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari majlislarida, palatalarning qo'mitalari majlislarida hozir bo'lish va axborot berishga haqli.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputatlari va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati a'zolari tomonidan Vazirlar Mahkamasi yoki uning muayyan

a'zolari faoliyatiga taalluqli masalalar qo'yilgan taqdirda, Bosh vazir shu masalalar yuzasidan zarur tushuntirishlar olish va tushuntirishlar berishga haqli.

Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qo'mitalarining O'zbekiston Respublikasi hukumati faoliyati masalalariga doir tavsiyalari va takliflarini ko'rib chiqadi hamda ular yuzasidan chora-tadbirlar ko'radi. Tavsiyalar va takliflarni ko'rib chiqish natijalari haqida hamda ko'rilgan chora-tadbirlar to'g'risida Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining tegishli qo'mitalariga kelishilgan muddatda ma'lum qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasidan, Qonunchilik palatasi deputatidan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatidan, Senat a'zosidan O'zbekiston Respublikasi hukumatining yoki unga bo'ysunuvchi davlat yoxud xo'jalik boshqaruvi organlarining faoliyatiga doir parlament so'rovi olgan Vazirlar Mahkamasi yoxud O'zbekiston Respublikasi hukumati a'zosi qonun bilan belgilangan muddatlarda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tegishli palatalarining majlislarida og'zaki yoki yozma javob berishi shart.

Vazirlar Mahkamasi:

- Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi bilan o'zaro hamkorlik qiladi, uning O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining hamda Oliy Majlis palatalarining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlari hamda xo'jalik va ijtimoiy-madaniy qurilish masalalariga doir boshqa hujjatlar qanday bajarilayotganligi haqidagi ma'lumotlarini eshitadi;
- Vazirlar Mahkamasining vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining takliflarini ko'rib chiqadi;
- vazirlklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari tomonidan tarmoqlararo va mintaqaviy o'ta muhim kompleks dasturlarni amalga oshirishda Qoraqalpog'iston Respublikasi huquqlariga rioya etilishini ta'minlaydi, bunda chiqib qoladigan bahsli masalalarni hal etadi;
- Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining

Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga hamda Vazirlar Mahkamasining qarorlariga zid bo'lgan qarorlari va farmoyishlarining ijro etilishini o'z vakolati doirasida to'xtatib qo'yish huquqiga ega.

Qoraqalpog'iston Respublikasini iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy rivojlantirishga, tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishga taalluqli masalalar Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilayotganda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining fikri hisobga olinadi.

Vazirlar Mahkamasi huzurida Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining doimiy vakolatxonasi bo'ladi.

Vazirlar Mahkamasi o'z vakolatlari doirasida:

- hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirilishini ta'minlash bilan bog'liq masalalarda mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirib boradi;
- viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining Vazirlar Mahkamasi tomonidan hal etilishi talab qilinadigan masalalarga doir takliflarini ko'rib chiqadi, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarining bajarilish jarayonini nazorat qiladi, ularning amalga oshirilishi yuzasidan mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlarini taklif qilish hamda ularning axborotlarini eshitishga haqli;
- vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlarining viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari bilan o'zaro hamkorligini ta'minlaydi, bunda chiqib qoladigan bahsli masalalarni hal etadi;
- hududlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy ko'rsatkichlarini tasdiqlaydi, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat devonining soni va namunaviy tuzilmasini belgilaydi;
- viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qonun hujjatlariga zid bo'lgan qarorlari va farmoyishlari ijrosini to'xtatib qo'yish hamda ularni bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasi o'z vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan nodavlat notijorat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik qiladi va qonun hujjatlariga muvofiq, ularga zarur ko'mak ko'rsatadi.

Davlat boshqaruvining, xo'jalik va ijtimoiy-madaniy qurilishning eng muhim masalalari Vazirlar Mahkamasining majlislarida hal etiladi. Vazirlar Mahkamasining majlislari yilning har choragida kamida bir marta o'tkaziladi. Vazirlar Mahkamasining majlislarini

Bosh vazir o'tkazadi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qilishga haqli.

Quyidagilar faqat Vazirlar Mahkamasining majlislarida ko'rib chiqiladi:

- O'zbekiston Respublikasi davlat budjetini ishlab chiqish va ijro etish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi hukumati tasarrufidagi aniq maqsadli davlat fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish masalalari;
- boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish masalalari, O'zbekiston Respublikasini va uning ayrim mintaqalarini iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy rivojlantirish dasturlari loyihalari;
- davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarish hajmi hamda O'zbekiston Respublikasining davlat ichki va tashqi qarzi ko'lamini oshirish to'g'risidagi takliflar;
- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar stavkalarini belgilash hamda o'zgartirish to'g'risidagi takliflar;
- davlat mulki obyektlarini xususiylashtirish dasturlarining loyihalari hamda xususiylashtirishdan olingan mablag'lardan foydalanishning asosiy yo'nalishlari to'g'risidagi takliflar;
- belgilab qo'yilgan davlat narxlari qo'llaniladigan mahsulotlar, tovarlar va xizmatlar ro'yxati;
- qonunchilik tashabbusi tartibida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritiladigan qonunlar loyihalari;
- davlatlararo shartnomalar va bitimlarni imzolash to'g'risidagi takliflar.

Vazirlar Mahkamasi qonun hujjatlariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining butun hududida barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar hamda farmoyishlar qabul qiladi.

Vazirlar Mahkamasining normativ tusdagi yoki o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlari *Vazirlar Mahkamasining qarorlari* shaklida qabul qilinadi. Vazirlar Mahkamasining tezkor va boshqa joriy masalalar bo'yicha qarorlari *Vazirlar Mahkamasining farmoyishlari* shaklida qabul qilinadi.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari Bosh vazir tomonidan imzolanadi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 89-moddasi va 93-moddasiga asoslangan

holda Vazirlar Mahkamasi vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilishga, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarini hamda Bosh vazir farmoyishlarini bekor qilishga haqli.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, agar ularda boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lsa, imzolangan kundan boshlab kuchga kiradi.

Vazirlar Mahkamasi o'zi qabul qilgan qarorlarning bajarilishi ustidan bevosita yoki vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvining boshqa organlari orqali nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasining normativ tusdagi qarorlari O'zbekiston Respublikasi hukumati qarorlari to'plamida e'lon qilinadi, keng ommaga darhol yetkazish zarur bo'lgan taqdirda esa ommaviy axborot vositalari orqali ma'lum qilinadi.

16.3. Vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda boshqa davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 93-moddasi 8-bandiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti — ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda davlat boshqaruvi-ning boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir Farmonlarni keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig'iga kiritadi.

Har bir davlatda, uning vazifalari va funksiyalarini amalga oshirilishini tashkil etilishiga qarab, vazirliklar va davlat qo'mitalarining turlari belgilanadi.

Vazirlik — ijro hokimiyati tizimining asosiy organlaridan biri hisoblanadi. Vazirliklar belgilangan sohada davlat siyosatini va boshqaruvini amalga oshirish, shuningdek, mazkur sohadagi ijro etuvchi organlarning faoliyatini muvofiqlashtirish maqsadida tashkil etiladi. Demak, vazirlikning ma'muriy-huquqiy maqomi ikki asosiy holat bilan belgilanadi:

- *birinchidan*, vazirlik sohaviy organ sifatida faoliyat ko'rsatadi;
- *ikkinchidan*, muvofiqlashtiruvchi davlat organi sifatida harakat qiladi¹.

¹ Административное право. Учебник. Под. ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. М., «Юрист», 2000, 176—179-betlar.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ba'zi vazirliklar azaldan mavjud (masalan, ichki ishlar, mudofaa, ta'lim, madaniyat, moliya, adliya va boshq.), boshqalari esa ma'lum bir holatlardan yoki davlat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tashkil topadi (masalan, Favqulodda vaziyatlar vazirligi).

Vazirliklar — O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysunadi. Vazirliklarning ba'zi birlari esa, bevosita O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga bo'ysundirilgan (masalan, Ichki ishlar, Mudofaa vazirligi).

Vazirlik o'z faoliyatida — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi Qonunlariga, Oliy Majlisning qarorlari va boshqa hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga, shuningdek, o'zining Nizomiga amal qiladi.

Nizom — O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi hamda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinadi.

Nizomda ularning huquqiy maqomi, faoliyatining asosiy yo'nalishlari, vazifalari, funksiyalari, tashkiliy asoslari va boshqa umumiy masalalar belgilab beriladi.

Vazirlik o'z ishini davlat boshqaruvining boshqa organlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Vazirlikning o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari — vazirliklar, idoralar, joylardagi hokimiyat va boshqaruv organlari, xo'jalik birlashmalari, korxonalar va muassasalar, shuningdek, fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Vazirlik yuridik shaxs hisoblanadi, mustaqil balansga, bank muassasalarida hisob raqamlariga va boshqa hisob raqamlariga, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o'z nomi yozilgan muhrga, shuningdek, tegishli muhrlar va shtamp-larga ega bo'ladi.

Vazirlikka O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan, keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan vazir boshchilik qiladi. Vazir vazirlikka yuklangan vazifalarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi.

Vazir:

- a) vazirlik, uning tasarrufidagi muassasalar, tashkilotlar va o'quv yurtlari faoliyatiga rahbarlik qiladi;
- b) o'z vakolatlari doirasida tasarrufidagi barcha tashkilotlar va muassasalar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan buyruqlar va farmoyishlar chiqaradi, ko'rsatmalar va topshiriqlar beradi;
- d) vazirlik vakolatiga tegishli masalalar bo'yicha normativ hujjatlar loyihalarini ko'rib chiqish uchun belgilangan tartibda Vazirlar Mahkamasiga kiritadi;
- e) vazir o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni taqsimlaydi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;
- f) vazir o'rinbosarlari, tarkibiy bo'linmalar rahbarlarining, shuningdek, tasarrufidagi tashkilotlar va muassasalar rahbarlarining ular zimmasiga yuklangan vazifalar bajarilishi uchun mas'uliyati darajasini belgilaydi;
- g) Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan xodimlar soni va mehnatga haq to'lash fondi doirasida vazirlik markaziy apparatining shtat jadvalini, hududiy bo'linmalar to'g'risidagi nizomlarni, tasarrufidagi muassasalar, tashkilotlar va korxonalarining nizomlari va ustavlarini tasdiqlaydi;
- h) vazirlik markaziy apparati xodimlarini va vazirlikka bevosita bo'ysunuvchi muassasalar, tashkilotlar va korxonalarining rahbarlarini, hududiy bo'linmalar rahbarlarini lavozimga tayinlaydi va lavozimdan ozod etadi;
- i) vazirlik markaziy apparati xodimlarini moddiy rag'batlantirish shart-sharoitlarini belgilaydi;
- j) alohida o'rmak ko'rsatgan xodimlarni belgilangan tartibda davlat faxriy unvonlari, yorliqlar va mukofotlar berishga taqdim etadi;
- k) qonun hujjatlarida belgilangan boshqa huquqlarga ega bo'ladi.

Vazirlikda — vazir hay'at raisi, lavozimiga ko'ra, vazir o'rinbosarlaridan, shuningdek, vazirlik va uning tizimining boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda *hay'at* tashkil etiladi.

Hay'at a'zolari, vazir va uning o'rinbosarlaridan tashqari, Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Hay'at tasarrufidagi tashkilotlar, muassasalar va korxonalarining faoliyatini takomillashtirish, kadrlarni tanlash va ularni joy-joyiga qo'yish, muhim hujjatlar loyihalarini tayyorlash, qabul qilingan qarorlar ijrosini tekshirishning muhim masalalarini ko'rib chiqadi, tasarrufidagi tashkilotlar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi.

Hay'at qarorlari vazirning buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

Vazir bilan hay'at a'zolari o'rtasida kelishmovchiliklar paydo bo'lgan taqdirda, vazir kelib chiqqan kelishmovchiliklar to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga axborot bergan holda mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Hay'at a'zolari ham o'z fikrini Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

Vazirliklar zarur hollarda hamda o'z oldida turgan vazifalarni bajarilishini ta'minlash maqsadida qo'shma normativ-huquqiy aktlarni ham chiqarishlari mumkin.

Vazirlikda ilmiy-texnik muammolarni ko'rib chiqish va asoslan-tirilgan qarorlarni qabul qilish maqsadida ilmiy-texnik, maslahat kengashlari, ekspertizalar va turli xildagi komissiyalar tashkil qilinishi mumkin. Ular to'g'risidagi nizomlar vazir tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirliklar — bosh boshqarma, boshqarma, departament, bo'lim va boshqa xildagi hududiy bo'linmalar (tuzilmalar)dan tashkil topgan bo'lishi mumkin.

Davlat qo'mitasi — ijro hokimiyatining markaziy organlaridan biri bo'lib, kollegiallik asosida tarmoqlararo muvofiqlashtirishni amalga oshiradi, shuningdek, faoliyatning ma'lum bir sohasida tartibga solish vazifasini bajaradi.

Davlat qo'mitalarining vazirliklardan farqi shundaki, *birinchidan*, ular kollegial organlar toifasiga kiradi; *ikkinchidan*, ular tarmoqlararo muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi.

Davlat qo'mitalari vazirliklar singari ularga yuklatilgan sohalarda muvofiqlashtirish va umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Shu jihatidan bu har ikki davlat organi bir-biriga o'xshab ketadi, ya'ni ularni yaqinlashtiradi. Amaliyotda vazirlikning davlat qo'mitasiga, va aksincha, davlat qo'mitasining vazirlikka aylantirish holatlari uchrab turadi. Lekin ularning farqini ma'muriy-huquqiy maqomini aniqlash orqali belgilash mumkin.

Davlat qo'mitalari, vazirliklar singari, o'z faoliyatlarida — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi Qonunlariga, Oliy Majlisning qarorlari va boshqa hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga, shuningdek, o'zining Nizomiga amal qiladi.

Davlat qo'mitalarining nizomlari O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi yoki Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi hamda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida davlat ro'yxatiga olinadi.

Davlat qo‘mitalari nizomida — ularning huquqiy maqomi, faoliyatining asosiy yo‘nalishlari, vazifalari, funksiyalari, tashkiliy asoslari va boshqa umumiy masalalar belgilab beriladi.

Davlat qo‘mitalari o‘z ishini davlat boshqaruvining boshqa organlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan o‘zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Davlat qo‘mitalarining o‘z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari — vazirliklar, idoralar, joylardagi hokimiyat va boshqaruv organlari, xo‘jalik birlashmalari, korxonalar va muassasalar, shuningdek, fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Davlat qo‘mitalari — yuridik shaxs hisoblanadi, mustaqil balansga, bank muassasalarida hisob raqamlariga va boshqa hisob raqamlariga, O‘zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o‘z nomi yozilgan muhrga, shuningdek, tegishli muhrlar va shtamlarga ega bo‘ladi.

Davlat qo‘mitasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan, keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan rais tomonidan boshqariladi.

Davlat qo‘mitasida rais (rais) va lavozimi bo‘yicha rais o‘rinbosarlaridan, shuningdek, davlat qo‘mitasining boshqa a‘zolaridan iborat tarkibda hay‘at (kengash) tashkil etiladi. Qo‘mita hay‘ati (kengashi) tarkibi raisning taqdimiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Hay‘at (kengash) majlislarida Davlat qo‘mitasi faoliyatining asosiy masalalari ko‘rib chiqiladi hamda tegishli bayonnomalar va qarorlar qabul qilinadi.

Davlat qo‘mitasida turli mutaxassislardan iborat ilmiy-texnik kengashlar, davlat ekspertizasi kengashlari va turli xildagi maslahat kengashlari tashkil qilinishi mumkin.

Jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqichi talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarining hokimiyat vakolatlarini qisqartirish, davlat va xo‘jalik boshqaruvi vazifalarini aniq chegaralab qo‘yish, shuningdek, respublika davlat boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2003-yil 9-dekabrda «Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida»gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmonga binoan, respublika davlat boshqaruvi organlariga — vazirliklar,

davlat qo‘mitalari, qo‘mitalar, agentliklar, shuningdek, ular huzurida va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tashkil etiladigan davlat boshqaruvi tuzilmalari kiradi.

Ushbu Farmondagi ilovaga binoan, Respublika davlat boshqaruvi organlari quyidagilardir:

I. Vazirliklar

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi.
7. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi.
8. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi.
9. O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi.
10. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi.
11. O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi.
12. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi.
13. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
14. O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi.

II. Davlat qo‘mitalari

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish davlat qo‘mitasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat qo‘mitasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat tabiatni muhofaza qilish qo‘mitasi.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo‘mitasi.
8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasi.
9. O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri bo‘yicha davlat qo‘mitasi.

III. Agentliklar

1. O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi.
2. O‘zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligi.
3. O‘zbekiston Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi.
4. «O‘zkommunxizmat» agentligi.
5. O‘zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi.
6. O‘zbekiston mualliflik huquqini himoya qilish respublika agentligi.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki huzuridagi Qimmatbaho metallar agentligi.
8. «O‘zarxiv» agentligi.

IV. Qo‘mitalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat zaxiralarini boshqarish qo‘mitasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo‘yicha qo‘mita.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasi.

V. Markazlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo‘mitasi huzuridagi Qimmatli qog‘ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining O‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi markazi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi «Sifat» O‘zbekiston paxta tolasini sertifikatlash markazi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Gidrometeorologiya xizmati markazi.

VI. Inspeksiyalar

1. O'zbekiston Respublikasi Parvozlarni xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Temiryo'llarda yuk va yo'lovchilarni tashish xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Katta va alohida muhim suv xo'jaligi obyektlarining texnik holatini hamda bexatar ishlashini nazorat qilish davlat inspeksiyasi.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbekiston neft mahsulotlari va gazdan foydalanishni nazorat qilish davlat inspeksiyasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi davlat don inspeksiyasi.
6. O'zbekiston Respublikasi Elektr energetikada nazorat bo'yicha davlat inspeksiyasi.
7. O'zbekiston Respublikasi Sanoatda, konchilik va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi.

Mazkur Farmonga binoan, respublika davlat boshqaruvi organlarining asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar amalda ro'yobga chiqarilishini, ularning ijrosi ustidan ta'sirchan nazorat amalga oshirilishini ta'minlash;
- tashqi va ichki siyosatni amalga oshirish, davlatning tashqi va ichki xavfsizligini ta'minlash;
- mamlakatni strategik rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, davlatning maqsadli dasturlarini ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirishni tashkil qilish, iqtisodiy islohotlarni ro'yobga chiqarish borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- insonning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini, aholining ta'lim, tibbiy xizmat, ijtimoiy ta'minotga bo'lgan huquqlarini ta'minlash va himoya qilish, mehnat bozorini tartibga solish, ijtimoiy sohada umumdavlat boshqaruv tizimi faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirish;
- tegishli huquqiy muhitni yaratish, litsenziyalash, sertifikatlashtirish va standartlashtirish orqali xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish;

- soliqlar, bojxona to'lovlarini yig'ish, davlat daromadlarini taqsimlash yo'li bilan xazinaga oid vazifalarni amalga oshirish.

Bozor islohotlarining hozirgi bosqich talablariga binoan, iqtisodiyotni boshqarishni yanada erkinlashtirish, ma'muriy islohotlarni chuqurlashtirish, korporativ boshqaruvi norma va tamoyillarini keng joriy etish, xo'jalik birlashmalarini unifikatsiyalash va ular faoliyatini tashkil qilish samaradorligini oshirish maqsadida 2003-yil 22-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xo'jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Farmonga binoan, xo'jalik boshqaruvi organlari bo'lib, tarkibiga kiruvchi korxonalarining xo'jalik birlashmasiga tegishli bo'lgan aksiya paketlari orqali ana shu korxonalarining xo'jalik boshqaruvini amalga oshiruvchi aksiyadorlik kompaniyalari, shu jumladan, davlat-aksiyadorlik kompaniyalari; muassis-korxonalar tomonidan ular faoliyatiga ko'maklashish uchun muassis-korxonalarining aksiyalari paketlarini boshqarish huquqsiz ayrim umumiy vazifalarni ularga topshirish yo'li bilan ixtiyoriylik asosida tashkil qilinadigan uyushmalar hisoblanadi.

Xo'jalik birlashmalarining asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilardan iborat:

- tarmoq va iqtisodiyot sohaslarini barqaror rivojlantirishning istiqbolli strategiyasini belgilash;

- marketing tadqiqotlarini tashkil etish, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishni (ishlar, xizmatlarni) o'zlashtirish, ularning jahon bozorlariga kirib borishiga ko'maklashish;

- korxonalarni modernizatsiya qilish va texnologik jihatdan qayta qurollantirish, ushbu maqsadlarga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilishda yordam berish;

- ular tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarga axborot xizmatlari ko'rsatish;

- kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish.

Mazkur Farmonga ko'ra, davlat boshqaruvi, shu jumladan, taqsimlash vazifalari, shuningdek, ularning tarkibiga kiruvchi korxonalar faoliyatiga ma'muriy aralashuv — xo'jalik boshqaruvi organlarining vakolatiga kirmaydi.

16.4. Mahalliy davlat hokimiyati organlari

Oldingi paragraflarda O'zbekiston Respublikasining tanlagan taraqqiyot yo'liga qisqacha to'xtalib o'tgan edik. O'tish davrida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda kuchli ijroiya hokimiyati zarur. Hayot taqozosiga ko'ra, tarixiy sinalgan an'analarga asoslanib, O'zbekiston Respublikasida hokimlik instituti vujudga keldi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining qarori bilan 1991-yil 18-noyabrda Toshkent shahrida hokimlik lavozimining tashkil etilishi, bu boradagi birinchi qadam bo'ldi.

1992-yil 4-yanvarda esa O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan «O'zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyati idoralari qayta tashkil etish to'g'risida»gi Qonun¹ qabul qilindi. Bunda bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos shartlari e'tiborga olinib, avvalo ijroiya hokimiyatini mustahkamlash nazarda tutilgan edi.

Mahalliy davlat hokimiyatini isloh qilishda — davlat qurilishi borasida tarixan shakllangan milliy, an'anaviy tajribalardan, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning ijobiy tajribalaridan muvaffaqiyatli foydalanildi.

Toshkent shahrida, barcha viloyat, tuman va shaharlarda hokimlik lavozimi joriy etildi hamda ular zimmasiga vakillik va ijroiya hokimiyatini boshqarish mas'uliyati yuklatildi.

1992-yil aprelda Qoraqalpog'iston Respublikasida ham hokimlik lavozimini joriy etish borasida qonun qabul qilindi.

1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham hokimlik instituti mustahkamlab qo'yildi.

1993-yil 2-sentabrda esa O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonunni qabul qildi. Qonun va qabul qilingan boshqa normativ hujjatlar hokimlik institutini amalda qo'llash uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qildi.

Qisqa muddat ichida hokimlar amaliy ishlari bilan o'zlarini, bir tomondan umumdavlat, ikkinchi tomondan mahalliy manfaatlarni ifoda etuvchi, shuningdek, mamlakatda tinchlik va barqarorlik kafolati sifatida namoyon bo'ldi.

Mahalliy hokimiyat organlari deganda, viloyat, tuman, shahar hokimlari boshchilik qiladigan ijroiya apparati va vakillik organlari (viloyat, tuman, shahar xalq deputatlari kengashlari) tushuniladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 3, 146-m.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining huquqiy maqomi — O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXI bobi 99–104-moddalari hamda O‘zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida»gi Qonunida¹ nazarda tutilgan. Unga ko‘ra, mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga quyidagilar kiradi:

- qonuniylikni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlash;
- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish; mahalliy budjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig‘imlarni belgilash, budjetdan tashqari jamg‘armalarni hosil qilish;
- mahalliy kommunal xo‘jalikka rahbarlik qilish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish;
- fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta‘minlash;
- normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari — O‘zbekiston Respublikasining Qonunlarini, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlarini, davlat hokimiyati yuqori organlarining qarorlarini amalga oshiradilar, respublika va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni muhokama qilishda qatnashadilar.

Xalq deputatlari kengashlari va hokimlarning vakolat muddati — 5 yil.

Viloyat hokimlari va Toshkent shahri hokimi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Tuman va shaharlarning hokimlari tegishli viloyat hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda tegishli xalq deputatlari kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Shaharlardagi tumanlarning hokimlari tegishli shahar hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari shahar kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Tumanlarga bo‘ysunadigan shaharlarning hokimlari tuman hokimi tomonidan tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi hamda xalq deputatlari tuman kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 9, 320-m.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli hududda o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirishga ko'maklashadilar, o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yo'naltirib turadilar.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi berilgan vakolatlari doirasida umum manfaatni ifodalovchi tadbirlar o'tkazish, qo'shimcha korxonalar, xo'jalik tashkilotlari tuzish uchun, turli tarmoqlar va boshqaruv sohalarida faoliyatlarni uyg'unlashtirish maqsadida Qoraqalpog'iston Respublikasining, O'zbekiston Respublikasi boshqa viloyatlari, shaharlari va tumanlarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan shartnomalar asosida o'zaro munosabatlar o'rnatishga haqlidirlar.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi *qarorlar* qabul qiladi.

Viloyat, tuman, shahar hokimi *qarorlar* qabul qiladi va *farmoyishlar* chiqaradi.

Xalq deputatlari kengashi va hokim qabul qilgan hamda chiqargan hujjatlar imzolangan vaqtdan boshlab kuchga kiradi, basharti ana shu hujjatlarda o'zga tartib belgilanmagan bo'lsa.

Xalq deputatlari kengashi va hokim o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan hujjatlar viloyat, tuman, shahar hududida joylashgan barcha korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiydir.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi faoliyatining iqtisodiy asosini ma'muriy-hududiy tuzilmalarning davlat mulki (kommunal mulk) hamda viloyat, tuman va shaharda mavjud bo'lib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiluvchi boshqa mulk tashkil etadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi va viloyat, tuman, shahar hokimi mutlaq O'zbekiston Respublikasi mulkida bo'lgan davlat mulki obyektlariga nisbatan ishlab chiqarish va ijtimoiy obyektlarni samarali joylashtirish, tabiiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza etish, aholini ijtimoiy himoya qilish sohasida nazoratni amalga oshiradilar.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi davlat mulkini chegaralash natijasida o'ziga berilgan yoki qonunlarga muvofiq o'zi sotib olgan obyektlarga nisbatan mulkdor vakolatlarini to'liq amalga oshiradi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashining molmulki, budjet mablag'lari, budjetdan tashqari fondlarning va aniq

maqsadga qaratilgan fondlarning mablagʻlari *viloyat, tuman, shahar mulki*dir. Viloyat, tuman, shahar ahamiyatiga ega boʻlgan muhandislik infratuzilmasi obyektlari va boshqa obyektlar, korxonalar va birlashmalar, xalq taʼlimi, sogʻliqni saqlash, ijtimoiy taʼminot, fan va madaniyat muassasalari, viloyat, tuman, shahar mablagʻi hisobidan tashkil etilgan yoki sotib olingan, shuningdek, ulushbay asoslarda tashkil etilgan yoki sotib olingan yoxud xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashiga boshqa manbalardan bepul berilgan qimmatli qogʻozlar va moliya aktivlari viloyat, tuman, shahar mulki boʻlishi mumkin.

Xalq deputatlari kengashi, hokim viloyat, tuman, shahar mulki obyektlarini Oʻzbekiston Respublikasining qonunlarida belgilangan doirada boshqaradi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi hamda viloyat, tuman, shahar hokimi tegishli viloyat, tuman, shahar mulkida boʻlgan obyektlarni Oʻzbekiston Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan tartibda va doirada vaqtincha yoki doimiy egalik qilish va foydalanish uchun berishga haqlidir.

Viloyat, tuman, shahar hokimi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, dehqon xoʻjaliklari va fuqarolarga egalik qilish, foydalanish uchun va ijaraga yer berishga, bu subyektlarning yerga egalik qilish va yerdan foydalanish huquqini toʻxtatib qoʻyishga, shuningdek, yerlarni olib qoʻyishga haqli boʻlib, qabul qilingan bu xususdagi qarorlar xalq deputatlari tegishli kengashi tomonidan tasdiqlanadi.

Viloyat, tuman, shaharning moliyaviy resurslarini — budjet mablagʻlari, budjetdan tashqari fondlar, aniq maqsadga qaratilgan fondlar, kredit resurslari, shuningdek, respublika (viloyat, Toshkent shahri) budjetidan ajratilgan subvensiyalar va dotatsiyalar tashkil etadi.

Viloyat, tuman, shaharning moliyaviy resurslari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yuzasidan birgalikdagi dasturlarni, shu jumladan, hududlararo dasturlarni pul bilan taʼminlash uchun boshqa viloyatlar, tumanlar, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolarning moliya resurslari bilan shartnoma asosida birlashtirilishi mumkin.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi, viloyat, tuman, shahar budjeti va uning ijrosiga doir hisobotlarni tasdiqlaydi.

Viloyat, tuman, shahar budjeti loyihalarini tayyorlash, uning ijrosini hokim amalga oshiradi. Budjet loyihasi hokim tomonidan daromadlar manbayi va xarajatlar yoʻnalishlari koʻrsatilgan holda taqdim etiladi.

Ijroiya organlarini pul bilan ta'minlash budjetda nazarda tutilgan miqdorlarda amalga oshiriladi.

Xalq deputatlari tuman, shahar kengashlari tegishincha tumaniga bo'ysunuvchi shahar hamda shahardagi tuman budjetini va uning ijrosiga doir hisobotlarni ham tasdiqlaydilar.

Viloyat, tuman, shahar budjeti daromadlariga: O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq olinadigan soliqlar va yig'imlar; viloyat, tuman va shaharga qarashli mol-mulknii ijaraga berish yoki sotishdan keladigan tushumlar; qonunlarda nazarda tutilgan hollarda viloyat, tuman, shahar mulki hisoblangan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning tekshirish vaqtida aniqlangan yashirib qolingani yoki kamaytirib ko'rsatilgan daromadlarining muayyan qismi; O'zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq boshqa tushumlar kiritiladi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashi: fuqarolar, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning ixtiyoriy badallari va xayriyalaridan; O'zbekiston Respublikasi Qonunlariga muvofiq undiriladigan ayrim turdagi jarimalaridan; o'zga mablag'lardan tarkib topadigan budjetdan tashqari fondlar hosil qilishi mumkin.

Budjetdan tashqari fondlarning mablag'lari bankdagi maxsus schotlarda turadi, ularni olib qo'yish mumkin emas, ular tegishli xalq deputatlari kengashi va hokimning qaroriga binoan sarflanadi.

Xalq deputatlari viloyat, Toshkent shahar kengashi O'zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiq viloyat, shahar valuta fondi tashkil etish va ulardan *xalq deputatlari kengashining* qarorlariga binoan foydalanishga haqlidir.

Viloyat, tuman, shahar ijroiya hokimiyatiga *hokim* boshchilik qiladi. Hokim O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan miqdorda birinchi o'rinbosar va o'rinbosarlarga ega bo'ladi.

Viloyat va Toshkent shahar hokimining birinchi o'rinbosari hamda o'rinbosarlari hokim tomonidan O'zbekiston Respublikasining Prezidenti bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi, bu xususda qabul qilingan qaror tegishli xalq deputatlari kengashining tasdig'iga kiritiladi. Tuman, shahar hokimining o'rinbosarlari tegishli hokim tomonidan yuqori turuvchi hokim bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi, bu xususda qabul qilingan qaror tuman, shahar xalq deputatlari kengashining tasdig'iga kiritiladi.

Shahardagi tuman, tumanga bo'ysunuvchi shahar hokimining o'rinbosarlari tegishli hokim tomonidan yuqori turuvchi hokim bilan kelishilgan holda lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Hokimning o'rinbosarlari hokim tomonidan belgilangan vazifalar taqsimotiga muvofiq ish bajaradilar. Hokim yo'qligida yoki u zimmasidagi vazifalarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lmagan taqdirda uning vakolatlarini birinchi o'rinbosar yoki hokimning topshirig'iga binoan, uning o'rinbosarlaridan biri bajaradi.

Hokim, uning o'rinbosarlari, hokimlikning boshqa xodimlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining mansabdor shaxslari boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashlari mumkin emas.

Mahalliy ijroiya hokimiyati organlari (hokimliklar) boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalardan iborat bo'lib, ularning strukturasi, ularni tashkil etish tartibi va faoliyati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan tegishli nizomlar bilan belgilanadi.

Viloyat va Toshkent shahar hokimligi apparatining namunaviy strukturasi va shtatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan, tuman va shahar hokimligi apparatining namunaviy tuzilmasi va shtatlari esa yuqori turuvchi hokim tomonidan belgilab qo'yiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasida tuman va shahar hokimligi apparatining namunaviy tuzilmasi va shtatlari Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi tomonidan belgilab qo'yiladi.

Basharti, qonunlarda lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod qilishning o'zga tartibi belgilanmagan bo'lsa, ijroiya hokimiyati tuzilma bo'linmalarining rahbarlari davlat boshqaruvining yuqori organlari bilan kelishilgan holda tegishli hokimning taqdimiga binoan, xalq deputatlari kengashi tomonidan sessiyalar oralig'idagi davrda esa, hokim tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimidan ozod etiladi, bu xususda qabul qilingan qaror xalq deputatlari kengashining tasdig'iga kiritiladi.

Basharti, qonunlarda lavozimga tayinlash va lavozimidan ozod qilishning o'zga tartibi belgilanmagan bo'lsa, shahardagi tuman yoki tumanga bo'ysunadigan shahar ijroiya hokimiyati tuzilma bo'linmalari rahbarlari davlat boshqaruvining yuqori organlari bilan kelishilgan holda tegishli hokim tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimidan ozod etiladi.

Viloyat, tuman va shahar hokimi:

- 1) Qonunlar hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlarining, yuqori turuvchi organlar va tegishli xalq deputatlari kengashi qarorlarining ijrosini tashkil etadi;
- 2) jamoat tartibiga rioya etilishi va jinoyatchilikka qarshi kurash, fuqarolarning xavfsizligini ta’minlash, ularning huquqlarini himoya qilish va salomatligini muhofaza etish bilan bog‘liq chora-tadbirlar ko‘radi, tabiiy ofatlar, epidemiyalar va boshqa favqulodda hollarda tegishli ishlarni tashkil etadi;
- 3) viloyat, tuman va shaharni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlarini, viloyat, tuman, shahar budjetining asosiy ko‘rsatkichlarini va ularning ijrosiga doir hisobotlarni xalq deputatlari kengashining tasdig‘iga taqdim etadi;
- 4) o‘z o‘rinbosarlari va ijroiya hokimiyati struktura bo‘linmalarining rahbarlarini lavozimga tayinlash va lavozimidan ozod etish to‘g‘risidagi qarorlarni xalq deputatlari kengashi tasdig‘iga taqdim etadi;
- 5) hokimlik devoni bo‘linmalari rahbarlarini lavozimga tayinlaydi va lavozimidan ozod qiladi;
- 6) quyi turuvchi hokimlarning qarorlarini, basharti, ular O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, Qonunlariga va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Vazirlar Mahkamasi hujjatlariga, shuningdek, yuqori turuvchi xalq deputatlari kengashi va hokimning qarorlariga zid bo‘lsa, bekor qiladi va xalq deputatlari kengashiga quyi turuvchi xalq deputatlari kengashlarining hujjatlarini bekor qilish to‘g‘risida taqdimnoma kiritadi;
- 7) rahbarlari tegishli xalq deputatlari kengashlari tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan ijroiya hokimiyati struktura bo‘linmalarining ishini nazorat qiladi;
- 8) xalq deputatlari kengashi va hokim qabul qilgan va chiqargan hujjatlarni bajarmaganliklari uchun mansabdor shaxslarni intizorniy javobgarlikka tortish to‘g‘risida qonunda belgilangan tartibda taqdimnoma kiritadi;
- 9) davlat mukofotlari bilan taqdirlashga doir iltimosnomalarni qarab chiqadi va takliflar kiritadi;

10) respublika va xorijda viloyat, tuman hamda shaharning rasmiy vakili sifatida ish ko‘radi;

11) aholini qabul qilishni tashkil etadi, fuqarolarning shikoyatlari, arizalari va takliflarini qarab chiqadi.

Hokim rejalashtirish, budjet, moliya, hisob-kitob, viloyat, tuman, shahar mulkini boshqarish, mulkchilikning turli shakliga mansub korxonalar, muassasalar va tashkilotlar bilan hamjihatlik qilish, qishloq xo‘jaligi, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish, qurilish, transport, yo‘l xo‘jaligi va aloqa, aholiga kommunal, savdo va ijtimoiy-madaniy xizmat ko‘rsatish, aholini ijtimoiy muhofaza qilish, qonuniylik, huquq-tartibot va xavfsizlikni ta‘minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish sohasida qonun hujjatlarida o‘z vakolatiga berilgan boshqa masalalarni ham hal etadi.

Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar kengashining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga zid keladigan qarorlar O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan belgilangan tartibda bekor qilinadi.

Hokimlarning O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va Qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga, hukumat hujjatlariga, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining davlat manfaatlariga zid keladigan hujjatlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan to‘xtatiladi va bekor qilinadi.

Hokim qabul qilgan va chiqargan hujjatlar ustidan fuqarolar, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar sudga shikoyat qilishlari mumkin.

BILIMINGIZNI SINAB KO‘RING

1. Davlat organlari tushunchasi va xususiyatlari.
2. Ijro hokimiyati organlarining tushunchasi.
3. Ijro hokimiyati organlarining o‘ziga xos xususiyatlari.
4. O‘zbekiston Respublikasida ijro hokimiyati organlari tizimini tashkil etish va ular faoliyatining tamoyillari.
5. Ijro hokimiyati organlarining tasnifi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi.

7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining normativ hujjatlari.
8. Vazirliklar va ularning huquqiy maqomi.
9. Vazir va uning vakolatlari.
10. Davlat qo'mitalari va ularning huquqiy maqomi.
11. Davlat qo'mitasi raisi va uning vakolatlari.
12. Respublika boshqaruv organlari va ularning asosiy vazifalari, funksiyalari.
13. Xo'jalik boshqaruvi organlari va ularning asosiy vazifalari, funksiyalari.
14. Hokimlik institutining vujudga kelishi.
15. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining huquqiy maqomi.
16. Hokimlar va ularning vakolatlari.

17-§. Davlat xizmati va davlat xizmatchilari

17.1. Davlat xizmati mazmuni va tamoyillari

Ma'muriy qonunchilik — ko'pgina ichki sohalarga ega ekanligi, doimiy harakatda bo'lishi va o'zgarib turishi bilan tavsiflanadi. Bunday holatni «Ma'muriy huquq» fanida ham kuzatish mumkin. Masalan, besh yil avval, davlat xizmati to'g'risida, faqatgina ma'muriy huquqning instituti sifatida gapirish mumkin edi. Hozirda esa, qonunchilikning rivojlanishi bilan, davlat xizmati o'zining mustaqil predmetiga va tartibga solish uslublariga ega bo'lmoqda, ya'ni mustaqil huquq sohasi sifatida shakllanmoqda.

Davlat xizmati, asta-sekinlik bilan, kuchli huquqiy bazaga ega bo'lib bormoqda hamda yaqin kelajakda huquq tizimining mustaqil sohasi sifatida joriy etilishi mumkin.

Y.M. Kozlovning fikricha, davlat xizmati — davlat organlarida amalga oshiriladigan hamda ishchilarining mehnatidan mazmuni va shakli jihatidan farq qiladigan har qanday faoliyat tushuniladi¹.

Davlat xizmatiga bunday yondashish mehnat faoliyatining ikki shakliga asoslanadi: *birinchidan*, bevosita moddiy boyliklarni, tovarlarni yaratish (ishlarni bajarish); *ikkinchidan*, boshqaruvni, rahbarlikni, kontrol va nazoratni amalga oshirish. Bunda — ma'naviy boyliklar yaratilishi yoki davlat organlarining funksiyalari amalga oshirilishi mumkin.

D.N. Baxraxning fikricha, davlat xizmati tushunchasini bir necha ma'nolarda ko'rib chiqish mumkin:

¹Административное право. Под. ред. Ю.М. Козлова. М., 1973, 136–137-бетлар.

• *ijtimoiy ma'noda* — davlat xizmati ijtimoiy kategoriya bo'lib, davlat tashkilotida ma'lum bir lavozimni egallab turgan shaxs tomonidan davlatning ko'rsatmasiga ko'ra, ijtimoiy foydali faoliyatni amalga oshirishdir;

• *siyosiy ma'noda* — davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan faoliyat bo'lib, davlatning maqsad va vazifalariga barcha ishlab chiqilgan siyosiy kuch va vositalar orqali erishish; davlat xizmati jamiyatdagi muvozanatning asosiy ko'rinishidir;

• *huquqiy ma'noda* — davlat-xizmat munosabatlarini huquqiy o'rnatish bo'lib, mansab majburiyatlari, xizmatchilarning vakolatlari, davlat organlarining kompetensiyasi bajarilishi ta'minlanadi. Davlat xizmati murakkab ijtimoiy-huquqiy institutlardan biri bo'lib, uni o'rganish davlat xizmatining ijtimoiy va huquqiy asoslarini tahlil qilishni talab qiladi. Bu institut davlat-xizmat munosabatlarini tartibga soluvchi normalar yig'indisidan iborat bo'lib, u orqali xizmatchilarning huquqlari, majburiyatlari, ularga belgilanadigan cheklovlar, javobgarlik hamda davlat xizmatini o'tash, ya'ni xizmat munosabatlarning vujudga kelishi va bekor bo'lishi tartibga solinadi. Demak, davlat xizmati huquqiy institut bo'lib, turli huquq sohalarining normalaridan tashkil topgan kichik institutlarni o'z ichiga oladi;

• *tashkiliy ma'noda* — davlat xizmati davlat apparatining tashkiliy-funksional elementlari bilan aloqada bo'ladi. U quyidagi elementlardan tashkil topgan tizim sifatida namoyon bo'ladi: davlat apparati faoliyatining tashkiliy va protsessual asoslarini tashkil etish, lavozimlarning qurilishi va ularning huquqiy ko'rinishi, xodimlarni aniqlash, baholash. Davlat xizmati davlatni mustahkamlashning huquqiy asosi bo'lib, davlat hokimiyatini belgilaydi va fuqarolik jamiyatining normal funksiyalanishini ta'minlaydi¹.

Davlat xizmati tushunchasini keng ma'noda olib ko'radigan bo'lsak, bu davlat organlari tomonidan boshqaruvning kadrlar funksiyasini amalga oshirish, davlat organlari apparatida doimiy yoki vaqtincha mansabni egallab turgan hamda davlat budjetidan mablag' bilan ta'minlanadigan barcha shaxslarning faoliyatidir².

V.M. Manoxin tomonidan davlat xizmatiga berilgan tushuncha yuridik adabiyotlarda keng qo'llanilmoqda. Uning fikricha, davlat xizmati — bu davlat organlarini va boshqa tashkilotlarini tashkil etish va huquqiy tartibga solish bo'yicha davlat faoliyatining bir

¹ Д.Н. Бахрах. Административное право. М., 1993, 102-бет.

² Е.Т. Hojiyev. Davlat xizmati. O'quv qo'llanma. T., TDYI, 2004, 14-бет.

bo'lagi hisoblanadi, davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati esa davlat oldida turgan vazifa va funksiyalarni amalga oshirishga qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy maqsadi — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qonunlari bilan belgilangan tamoyillar va boshqa holatlarga asoslanib, davlat funksiyalarini amalga oshirish, uning vazifalarini bajarish, jamiyat va fuqarolar ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlashdan iboratdir.

Davlat xizmati tushunchasi funksional ma'noga ham ega. Unga ko'ra, davlat xizmati — davlat faoliyatining, davlat organlarining, ma'muriy-boshqaruv tuzilmalari faoliyatining alohida turi hisoblanadi.

Davlat xizmatining umumiy xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, bularga quyidagilarni kiritish mumkin:

- *birinchidan*, davlat xizmatchilarining davlat xizmatini davlat organida nazarda tutilgan shtat jadvali asosida olib borishi;

- *ikkinchidan*, davlat xizmatchilarining belgilangan pul mukofoti evaziga davlat organi vakolatlarini, mansab majburiyatlarini amalga oshirishi¹.

X.R. Alimov davlat xizmatiga to'xtalib, uning quyidagi asoslarga ko'ra tasniflanishini ko'rastib o'tadi:

- *birinchidan*, davlat faoliyatining turlari (shakllari)ga qarab davlat xizmati:

- a) xalq deputatlari kengashlarida amalga oshiriladigan xizmat;

- b) davlat boshqaruvi organlarida amalga oshiriladigan xizmat;

- d) sud organlarida amalga oshiriladigan xizmat;

- e) prokuratura organlarida amalga oshiriladigan xizmatga bo'linadi;

- *ikkinchidan*, faoliyat turiga ko'ra, davlat xizmati:

- a) moddiy ishlab chiqarish sohasidagi xizmat;

- b) ijtimoiy foydali faoliyatning boshqa sohalaridagi xizmatga bo'linadi;

- *uchinchidan*, farmoyish berish vakolatlariga ega bo'lish xususiyatlariga ko'ra, davlat xizmatchilari:

- a) farmoyish berish vakolati berilgan xizmat;

- b) bunday vakolat berilmagan xizmatga bo'linadi².

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir necha moddalari bevosita davlat xizmati bilan bog'liq bo'lib, uning asosiy tamoyil-

¹ E.T. Hojiyev. Davlat xizmati. O'quv qo'llanma. T., TDYI, 2004, 17-bet.

² Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: X.P. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 106-бет.

larini mustahkamlaydi. Masalan, davlat xizmatida qonuniylik, inson va fuqarolar huquqlari va erkinliklarining ustunligi, davlat xizmati sohasida vakolatlarning taqsimlanganligi, davlat xizmatida ishtirok etuvchi fuqarolarning tengligi va boshqa konstitutsiyaviy tamoyillarni ko'rsatib o'tishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatini tashkil etishning asosiy tamoyillaridan biri — bu davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat va fuqarolar oldida mas'ulligi. Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Bu holat huquqiy demokratik davlat qurishning asosiy belgisidir. Davlat, uning organlari insonlar uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaga binoan, O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiyaning va Qonunlarning ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat xizmatchilari amaldagi qonunchilik hujjatlariga tayanib, faqatgina davlat organining vakolat doirasida o'z faoliyatlarini amalga oshirishlari, qonunchilik bilan ularga yuklangan vazifalarni o'z vaqtida bajarishlari, berilgan huquqlardan to'g'ri foydalanishlari, belgilangan tartibga rioya qilishlari lozim. Qonuniylik tamoyiliga binoan, davlat xizmatini tashkil etish va faoliyat ko'rsatishi huquq normalariga asoslanishi hamda jamiyat va fuqarolarning manfaatlarini ta'minlagan holda amalga oshirilishi lozim.

Davlat xizmati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ko'rsatib o'tilgan davlat hokimiyatining tizimi asosida, ya'ni hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi asosida tashkil qilinadi. Davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda uning asosida qabul qilingan qonunlar vakolat bergan idoralar tomonidan amalga oshiriladi. Hokimiyat organlari bir-biridan mustaqil bo'lib, ularning har biri davlat oldida turgan ma'lum bir vazifa va funksiyalarni amalga oshiradilar. Huquqiy demokratik davlat qurishning muhim belgilaridan biri — bu davlat vakolatlarini hokimiyat organlari o'rtasida taqsimlashdir.

Qonunchilikka binoan, fuqarolar davlat xizmatida bevosita ishtirok etishlari mumkin. Bunday ishtirok — davlat xizmatida ma'lum bir faoliyatni amalga oshirish yoki davlat organlariga murojaat qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 32-moddasiga binoan, fuqarolar jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Konstitutsiyaning 35-moddasiga binoan esa har bir shaxs bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda

vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif, shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega. Shu holatni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, davlat xizmatida bevosita ishtirok etishga faqat O'zbekiston Respublikasi fuqarolarigina ega.

Davlat xizmatida ishtirok etuvchi barcha fuqarolar bir xildagi huquqlarga ega bo'lib, millati, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi va boshqa belgilaridan qat'i nazar qonun oldida tengdirlar. Davlat xizmatida fuqarolarning faoliyat ko'rsatishida, mansab yoki lavozim bo'yicha harakatlanishida davlat tomonidan teng shart-sharoitlar yaratib beriladi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy maqsadi bo'lib, davlat funksiyalarini amalga oshirish, uning vazifalarini bajarish, jamiyat xotirjamligini ta'minlash, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunchilik hujjatlari bilan o'rnatilgan tamoyillar va boshqa holatlar asosida ommaviy manfaatlarni qondirish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatining asosiy vazifalariga esa quyidagilar kiradi:

- 1) O'zbekiston Respublikasi xalqi manfaatlarini ko'zlab, davlat funksiyalarini amalga oshirish;
- 2) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va Qonunlarini, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumatining qarorlarini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi hokimiyat va boshqaruv organlarining boshqa normativ hujjatlarini ijro etish;
- 3) faoliyatning o'rnatilgan maqsadlari va vakolatlariga qat'iy rioya etgan holda respublika va mahalliy organlarning samarali ish faoliyatini ta'minlash;
- 4) fuqarolar va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlari amalga oshirilishini va himoya qilinishini ta'minlash;
- 5) boshqaruv faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish va ilmiy-texnik jarayonning eng ilg'or vositalaridan foydalanish, professional darajani oshirib borish va boshqalar.

Davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladigan davlat xizmatining har bir turi normativ huquqiy hujjatlarda belgilangan o'zlarining vazifalariga egadir.

B. Mirboboyev, O. Husanovlarning ko'rsatishicha, davlat xizmatining asosiy maqsadi — davlatning Konstitutsiya va qonunlarini amalga oshirish hisoblanadi. Shu maqsadda ular quyidagi vazifalarni bajaradi:

- 1) davlatni aholi bilan aloqasini, davlat xizmatining obro‘-e’tiborini ta’minlovchi ijtimoiy-siyosiy va davlat-huquqiy asoslarini shakllantirish;
- 2) markaziy va mahalliy davlat organlari apparatini samarali ishlashi va rivojlanishini ta’minlash;
- 3) mehnatni ilmiy tashkil etish, fan yangiliklaridan, texnika yutuqlaridan foydalanish, jahon tajribasini qo‘llash orqali davlat apparati faoliyatini doimiy takomillashtirib borish;
- 4) davlat boshqaruvini demokratlashtirish, uning faoliyatida oshkorlik va ochiqlik uchun sharoit yaratish, qonuniylikni ta’minlash, byurokratizm va korrupsiya ko‘rinishlariga barham berish;
- 5) davlat organlari jamoasida sog‘lom muhit, ishchanlik sifatlarini, tashabbuskorlik, ijodkorlikni vujudga keltiruvchi sharoitlarni ta’minlash;
- 6) davlat boshqaruvi xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish tizimini vujudga keltirish va faoliyat ko‘rsatishini ta’minlash, xodimlarni xizmat pillapoyasidagi adolatli siljishiga imkoniyat yaratish;
- 7) davlat boshqaruviga xizmatga qabul qilish, xizmatni o‘zgartirish, yuqori ko‘tarilish, xodimlar faoliyatini baholash, rag‘batlantirish, javobgarlik tartiblarini aniqlash¹.

Davlat xizmatining vazifalari — davlat organining huquqiy maqomiga, davlat xizmatchisining qanday mansab va lavozimni egallab turganiga bog‘liq bo‘ladi.

17.2. Davlat xizmatchilari tushunchasi va tasnifi

Davlat xizmatchilari — huquqning individual subyektlaridan iborat bo‘lgan ijtimoiy guruh bo‘lib, ma’lum bir haq evaziga davlat organlarining vazifa va funksiyalarini amalga oshiradi.

Har bir tashkil etiladigan tashkilot uning normal funksiyalanishi uchun maxsus tayyorlangan xizmatchilardan iborat bo‘lgan ma’lum bir personalga ega bo‘lishi lozim. Tashkilotlarning turiga qarab huquq obyektlarining quyidagi xizmatchilarini: davlat (davlat organlari), mahalliy organlar, jamoat birlashmalari nodavlat, tijorat, notijorat, diniy, xususiy, xalqaro tashkilotlarning xizmatchilarini ko‘rsatib o‘tish mumkin.

¹ B. Mirboboyev, O. Husanov, A. Begmatov. O‘zbekistonda davlat xizmatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy masalalari. T. «Akademiya», 2005, 25–26-betlar.

Ko'pgina insonlar ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg'uldir: jamiyatning normal faoliyat ko'rsatishini ta'minlash maqsadida turli funksiyalarni amalga oshiradilar; moddiy boyliklar yaratadilar, ya'ni tovarlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish, tarbiyaviy va ta'lim funksiyalarini amalga oshiradilar, davlat-hokimiyat harakatlari va huquqni muhofaza qilish funksiyalarini bajaradilar, turli xildagi qarorlarni qabul qiladi.

Davlat xizmatchisi, keng ma'noda, davlat vazifa va funksiyalarini, nafaqat, davlat organlarida, balki davlatning boshqa tashkilot, muassasa va korxonalarida amalga oshiradigan huquqning *individual subyekti*dir.

Davlat xizmatchisi — bu davlat organlari vakolatlarini bajarishni ta'minlash bo'yicha professional faoliyatni amalga oshiruvchi shaxsdir. Davlat xizmatchisi va davlat (davlat organi) o'rtasida davlat-xizmat munosabatlari vujudga kelib, ular o'zaro huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi.

Davlat xizmatchisi, tor ma'noda davlat xizmatida davlat lavozimini egallagan, ya'ni davlat ma'muriyatining tuzilmalari tizimida ma'lum bir mansabni egallaydigan, pul mukofoti evaziga mazkur davlat organining funksiyalarini amalga oshiradigan shaxsdir.

Davlat xizmatchilarining aksariyati ijro-farmoyish berish (tashkillashtirish) vakolatlarini va ijtimoiy-madaniy faoliyatni amalga oshirish bilan shug'ullanadilar. Faqatgina ayrim davlat xizmatchilari maxsus davlat lavozimlarini egallaydilar, masalan, odil sudlovni va prokuror nazorati (ya'ni huquqni muhofaza qilish faoliyati)ni amalga oshiradilar.

Ko'pgina yuridik adabiyotlarda davlat xizmatchisiga quyidagicha ta'rif beriladi: *davlat xizmatchisi* — bu davlat ma'muriyati apparatida bevosita yoki bilvosita ma'lum bir haq evaziga doimiy yoki vaqtincha xizmat majburiyatlarini amalga oshiruvchi shaxs¹. Bunda «xizmatchi tomonidan xizmat majburiyatlarining bajarilishi» asosiy tushuncha sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat xizmatchisi tushunchasini uch ma'noda ko'rib chiqish mumkin:

¹ *Qarang: Ю.Н. Стариков. Службное право. М., «БЕК», 1996; А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998; Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004; Ю.М. Козлов. Административное право. М., 2003; Б.Н. Габричидзе, А.Г. Чернявский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. М., «Проспект», 2004.*

• *birinchidan*, davlat-huquqiy nuqtayi nazaridan davlat xizmatchisi — bu turli xususiyatdagi va ahamiyatdagi vakolatlarga ega bo‘lgan davlat (davlat organlari)ning «xizmatkori» hisoblanadi. Xizmatchilar davlatni davlat ma’uriyatining ichidagi turli ijtimoiy munosabatlarda yoki tashqi aloqalarda davlat nomidan harakat qiladi. Davlat xizmatchisi — davlat va jamiyat taraqqiyotining mahsuli bo‘lib, davlat funksiyalarini amalga oshiradi;

• *ikkinchidan*, ma’uriy-huquqiy nuqtayi nazaridan davlat xizmatchisi — maxsus hokimiyat, tashkillashtiruvchi-farmoyish beruvchi vakolatlarga ega. Davlat xizmatchisi yurisdiksiyaviy (huquqni muhofaza qiluvchi) choralar va vakolatlarni amalga oshirish va ma’uriy-huquqiy sanksiyalarni qo‘llash huquqiga ega bo‘lgan hokimiyat vakilidir;

• *uchinchidan*, jinoyat-huquqiy nuqtayi nazaridan davlat xizmatchisi — jinoiy javobgarlikning maxsus subyektini hisoblanadi (davlat xizmatchisi — mansabdor shaxs — mansab jinoyatlari uchun javobgarlikka tortiladi).

Har bir davlat xizmatchisi egallab turgan lavozimidan kelib chiquvchi ma’lum bir vazifalarni bajarishi kerak. Davlat lavozimi — bu davlat xizmatchisining ish (xizmat) joyi hisoblanadi. Har bir davlat lavozimi davlat xizmatining asosiy elementlaridan biri bo‘lgan shtat birligiga kiritiladi. Shtat jadvali davlat organi (tashkiloti)da tashkil etilgan lavozimlardan iboratdir. Davlat tashkilotlarida lavozimlar davlat hokimiyati subyektlari tomonidan farmoyish berish tartibida tashkil etiladi.

X.R. Alimov davlat xizmatchisiga to‘xtalib, unga quyidagicha tushuncha beradi: davlat xizmatchisi — bu davlat-hokimiyat vakolati doirasida ma’lum bir haq evaziga davlat oldida turgan vazifa va funksiyalarni amalga oshiruvchi shaxsdir. Davlat xizmatiga faqatgina O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari kirishi mumkin¹.

D.M. Ovsyankoning fikricha, davlat xizmatchisi — qonun bilan o‘rnatilgan tartibda ma’lum bir pul mukofoti evaziga davlat xizmatidagi davlat lavozimi bo‘yicha majburiyatlarni amalga oshiruvchi fuqaro hisoblanadi². Davlat xizmatchilari orqali butun jamiyat sohalariga taalluqli bo‘lgan davlat organlarining vakolatlari amalga oshiriladi.

¹Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999.

²Административное право. Учебник. Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. М., «Юрист», 2000, 211-бет.

O'zbekiston Respublikasida davlat xizmatchisi tushunchasini quyidagicha belgilash mumkin:

- *birinchidan*, davlat xizmatchisi — bu 18 yoshga to'lgan, davlat tilini bilgan, ma'lum bir bilimga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining fuqarosi. Davlat xizmatchisi davlat-xizmat munosabatlarining bir tomonini tashkil etadi. Davlat organi hamda xizmatchi o'rtasida mehnat shartnomasi tuzilib, unga ko'ra xizmatchi davlat organining vakolatlarini, davlat funksiyalarini bajaradi, davlat qurilishining ma'lum bir maqsadlariga erishish uchun maxsus vazifalarni hal etadi, davlat (davlat organi) esa, o'z navbatida, xizmatchi oldida: uning huquqlari va manfaatlarini o'rnatadi va ta'minlaydi, ijtimoiy-huquqiy kafolatlar, javobgarlik, pul mablag'i bilan ta'minlash kabi majburiyatlarga ega bo'ladi. Davlat xizmatchisi ma'muriyatning vakili, davlat byurokrating bir qismi hisoblanadi. Davlat xizmatchilarining barcha harakatlari davlat nomidan va uning ko'rsatmasi asosida amalga oshiriladi, davlat esa davlat xizmatchisi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi va tegishli holatlarda ularga nisbatan majburlov choralarini qo'llaydi. Davlat xizmatchisi faqat davlat organida davlat mansabini egallashi mumkin;

- *ikkinchidan*, davlat xizmatchisi faoliyati davlat xizmatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari talablariga mos kelishi kerak;

- *uchinchidan*, davlat xizmatchisi qonunchilik bilan o'rnatilgan tartibda davlat xizmatining pul bilan ta'minlanadigan davlat lavozimini egallaydi. Qonunchilik davlat xizmatchisi faoliyatining mazmunini, uning huquqiy holatini, faoliyatning maqsadi, vazifasi va asosiy yo'nalishlarini, huquqlarni, majburiyatlarni, javobgarlikni, cheklovlarni, kafolatlarni belgilab beradi. Davlat lavozimlarini faqat davlat xizmatchilari egallashlari mumkin;

- *to'rtinchidan*, davlat xizmatchisiga qonunchilikda belgilangan tartibda malaka darajalari beriladi;

- *beshinchidan*, davlat xizmatchisi davlat funksiyalarini, davlat organlarining vakolatlarini bajaradilar, *iqtisodiy, ijtimoiy, ma'muriy-siyosiy* sohalarida (davlatning moliyaviy faoliyati, madaniyatni rivojlantirish, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash, bojxona, bank ishi, soliqqa tortish, huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, ichki ishlar, tashqi siyosiy faoliyat va h.k.da) davlat vazifalarini amalga oshiradilar;

- *oltinchidan*, davlat xizmatchisi aksariyat hollarda yuridik oqibatlarni keltirib chiqaruvchi harakatlarni amalga oshiradilar (masalan, boshqaruv qarorlarini qabul qiladilar, jazoga tortadilar). Bunday harakatlar yuridik faktlar sifatida namoyon bo'lishi mum-

kin. Davlat xizmatchilarining bunday harakatlari davlat va jamiyat hayotida turli ijtimoiy munosabatlarni vujudga keltirishi, o'zgartirishi yoki bekor qilishi mumkin;

- *yettinchidan*, davlat xizmatchilarining faoliyati, qoida bo'yicha ishlab chiqarish xususiyatiga ega emas. Lekin ularning faoliyati, umuman, ishlab chiqarish bilan bog'liq emas, degan xulosaga kelmaslik lozim. Chunki davlat xizmatchilari ishlab chiqarish jarayoniga uni *yo'naltirish, boshqarish, loyihalarni tayyorlash* va boshqa funksiyalar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Davlat xizmatchilari o'z faoliyatlari orqali insonlar ongiga, iqtisodiy hayotga, ishlab chiqarishning texnologik jarayoniga, mehnat jamoalarini tashkil etilishi va faoliyat yuritishiga ta'sir ko'rsatadilar.

Barcha davlat xizmatchilarini turli asoslarga ko'ra, guruhlarga bo'lishimiz, ya'ni tasniflashimiz mumkin. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan kelib chiqqan holda, ya'ni hokimiyatning uchga bo'linishini e'tiborga oladigan bo'lsak, barcha davlat xizmatchilarini *uch guruhga* bo'lishimiz mumkin:

- *birinchidan*, qonunchilik hokimiyati organlarining xizmatchilari. Bizga ma'lumki O'zbekiston Respublikasida qonunchilik hokimiyati O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan — *Qonunchilik palatasi* (quyi palata) va *Senatdan* (yuqori palata) iborat;

- *ikkinchidan*, ijro hokimiyati organlarining xizmatchilari. Davlat va uning apparatining funksiyalanishi ijro hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Ijro hokimiyati organlari tashkiliy-boshqaruv va ijro-farmoyish berish faoliyatini amalga oshiradi;

- *uchinchidan*, sud hokimiyati organlarining xizmatchilari. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasining sud tizimi besh yil muddatga saylanadigan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Oliy xo'jalik sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi va xo'jalik sudidan, viloyat sudlari, Toshkent shahar sudi, tuman, shahar va xo'jalik sudlaridan iborat.

Davlat xizmatchilarining tasnifi yuridik adabiyotlarda turlicha berilgan. Jumladan, huquqshunos olim D.M. Ovsyankoning fikricha, davlat xizmatchilarini quyidagilarga bo'lish mumkin:

- 1) *davlat hokimiyati organlarining faoliyat doirasiga qarab* davlat xizmatchilari: respublika miqyosida harakat qiluvchi xizmatchilar; mahalliy miqyosda harakat qiluvchi xizmatchilar;
- 2) *davlat xizmatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda* davlat xizmatchilarini: fuqarolik davlat xizmatchilari; militarlangan davlat xizmatchilari (masalan, harbiy xizmatchilar, ichki ishlar organlari xizmatchilari);
- 3) *hokimiyatning bo'linish tamoyilidan kelib chiqqan holda* davlat xizmatchilari; qonunchilik hokimiyati organlarining xizmatchilari; ijro hokimiyati organlarining xizmatchilari; sud hokimiyati organlarining xizmatchilari;
- 4) *mansab vakolatlarining hajmiga ko'ra, davlat xizmatchilari:* mansabdor shaxslar; mansabdor shaxslar tarkibiga kirmaydigan boshqa xizmatchilar;
- 5) *xizmat muddatining davomiyligiga ko'ra, davlat xizmatchilarini:* ma'lum bir muddatga tayinlanadigan (saylanadigan) xizmatchilar; belgilanmagan muddatiga tayinlangan xizmatchilar; sinov muddati bilan tayinlangan xizmatchilar va boshqalarga bo'linadi¹.

X.R. Alimov o'zining «Административное право Республики Узбекистан» kitobida davlat xizmatchilarining quyidagi *to'rt guruhini* ko'rsatib o'tadi:

1) *rahbarlar.*

Rahbarlar mazkur davlat organining, korxonada, muassasa va tashkilotning funksiyalarini amalga oshirib, unga bo'ysundirilgan davlat xizmatchilari apparatining ish faoliyatini yo'naltiradi; ishga qabul qilish va ishdan bo'shatish, intizomiy javobgarlikka tortish, moliyaga hamda tovar-moddiy boyliklarga egalik qilish, rag'batlantirish, mazkur organ nomidan imzo chekish va boshqa yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etish huquqiga ega bo'ladi.

Demak, rahbarlar davlat-hokimiyat vakolatlarini amalga oshirib, rahbarlik qilayotgan organ faoliyati uchun shaxsiy javobgar hisoblanadi.

Rahbarlar o'zlariga bo'ysungan organlar, korxonada, muassasa va tashkilotlarning operativ (ya'ni, kundalik) va xo'jalik faoliyatiga aralashish, ularning ishini yo'naltirish, nazorat qilish, majburiy ko'rsatmalarni berish huquqiga egadirlar. Rahbarlar tarkibiga vazir-

¹ Административное право. М., «Юрист», 2000, 211–216-бетлар.

larni, davlat qo'mitalarining raislarini, boshliqlarni, boshqaruvchilarni, direktorlarni, rektorlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Mazkur toifadagi davlat xizmatchilari yuridik adabiyotlarda ko'pincha mansabdor shaxslar sifatida ifoda etiladi. Lekin davlat xizmatchilarining aksariyati davlat tashkilotida ma'lum bir davlat mansabini egallagani sababli, ularni mansabdor shaxslar jumlasiga kiritish mumkin. Shu sababli har qanday davlat xizmatchisi (mansabdor shaxs)ni rahbarlar tarkibiga kiritish mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 15-modda, ikkinchi qismiga binoan, mulk shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasa, tashkilotda muayyan mansabni egallab turgan shaxs, basharti, unga rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv — nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq bo'lgan vazifalar yuklatilgan bo'lsa, mansabdor shaxs deb hisoblanadi¹.

Ko'rinib turibdiki, mansabdor shaxs bo'lib rahbarlar ham, nazorat funksiyasini amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan boshqa xizmatchilar ham (*masalan*, ichki ishlar organlarining xodimlari, sanitariya nazorati organlarining xodimlari va h.k.) hisoblanadi;

2) *asosiy tarkib* — davlat xizmatchilari tasnifining ikkinchi asosiy va muhim ahamiyatli guruhi bo'lib, mazkur organga yuklatilgan funksiyalarning deyarli barchasini bajaradi. Asosiy tarkibga kiruvchi davlat xizmatchilari rahbarlar tomonidan amalga oshiriladigan yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etmaydilar (*masalan*, ishga olish, ishdan bo'shatish, faoliyatni yo'naltirish va h.k.). Bu guruh davlat xizmatchilariga — muhandislarni, iqtisodchilarni, agronomlarni, arxitektorlarni, shifokorlarni, o'qituvchilarni, ilmiy xodimlarni va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ayrim hollarda rahbarlar tomonidan yuridik ahamiyatli harakatlarning amalga oshirilishi mutaxassislariga bog'liq bo'ladi. Masalan, rahbar xodimni mehnatdan vaqtincha bo'shatish to'g'risidagi buyruqni shifokorning ma'lumotnomasiz chiqarishi mumkin emas. Davlat xizmatchilari asosiy tarkibining harakatlari, oxir-oqibat davlat organi, korxonalar, muassasa va tashkilot faoliyatining sifatini ham belgilab beradi. Asosiy tarkibning ishiga qarab, davlat organing faoliyatiga baho beriladi. Shu sababli ham, davlat organida xizmatchilarning asosiy

¹ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. T. «Adolat», 2005.

tarkibini shakllantirishda kadrlarni tanlash va ularni joy-joyiga qo'yish masalasiga katta e'tibor beriladi;

3) *yordamchi xizmatchilar.*

Davlat xizmatchilarining mazkur guruhini davlat organining normal funksiyalanishi uchun zarur bo'lgan yordamchi funktsiyalarni amalga oshiruvchi xizmatchilar tashkil etadi.

Yordamchi xizmatchilar davlat organining normal funksiyalanishi uchun sharoit yaratib beradi. Yordamchi xizmatchilar tarkibiga — ish yurituvchilar, kuryerlar, mashinistkalar, laborantlar, ekspeditorlar va boshqalarni kiritish mumkin.

Yordamchi xizmatchilarning faoliyat doirasiga: xizmat hujjatlarini, statistik ma'lumotlarni tayyorlash; hujjatlarni yuborish va boshqa yordamchi-texnik harakatlarni amalga oshirish kiradi.

Yordamchi xizmatchilarning faoliyati yuridik ahamiyatga ega emas. Masalan, qo'lda yozilgan xizmat hujjatining mashinistka tomonidan terilishi, tegishli rahbar tomonidan imzo qo'yilmaguncha yoki muhrlanmaguncha yuridik ahamiyatga ega bo'lmaydi;

4) *ma'muriy hokimiyat vakillari* — davlat xizmatchilarining alohida guruhi hisoblanadi. *Ma'muriy hokimiyat vakillari* — davlat xizmatchilarining shunday guruhiki, ular o'z vakolatlari doirasida boshqa shaxslarga, xizmat bo'ysunuvidan qat'i nazar, bajarilishi majbur bo'lgan ko'rsatmalarni berishi mumkin. Hokimiyat vakillariga sudyalarni, prokurorlarni, deputatlarni, Qurolli Kuchlar, ichki ishlar organlari, milliy xavfsizlik xizmati organlarining boshliqlar tarkibiga kiruvchilarni va boshqalarni kiritishimiz mumkin.

Hokimiyat vakillari umumiy xususiyatdagi vakolatlarni amalga oshiradilar, masalan, xizmat yuzasidan ularga bo'ysunmagan shaxslarga majburiy farmoyishlar berish, ma'muriy ta'sir etish choralarni qo'llash va h.k. Ma'muriy hokimiyat vakillari davlat-hokimiyat vakolatiga ega bo'lib, konkret davlat organi nomidan va uning ko'rsatmasiga binoan harakat qiladilar¹.

17.3. Davlat xizmatini o'tash tushunchasi va tartibi

Davlat xizmati huquqiy institutida — davlat xizmatini o'tash asosiy element hisoblanadi. Bu davlat — xizmat munosabatlarining vujudga kelishi bilan, ya'ni xizmatchining tegishli lavozimni egallashi,

¹Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 113–116-betlar.

lavozim bo'yicha harakatlanishi, xizmatchilarning faoliyatini baholash va attestatsiyadan o'tkazish hamda davlat-xizmat munosabatlarining tugashi bilan bekor bo'luvchi jarayondir.

Davlat xizmatini o'tash instituti — boshqaruv apparatiga xodimlarni tanlashdan, xizmat bo'yicha harakatlanishni amalga oshirishdan, davlat xizmatidan bo'shatish uslublarini o'rnatish va amalga oshirishdan boshlanadi¹.

Yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, davlat xizmatini o'tash davlat xizmati huquqiy institutining ichki instituti bo'lib, quyidagilarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iboratdir:

- davlat lavozimini egallash;
- turli davlat organlari xodimlarining maxsus professional tay-yorgarligi;
- o'rindoshlik;
- xizmatchilar tomonidan o'zlarining mansab majburiyatlarini bajarishi va huquqlarini amalga oshirishi;
- malaka darajalari, maxsus unvonlarni berish tartibi;
- xizmatchilarni rag'batlantirish yoki ularni javobgarlikka tortish;
- davlat xizmatchilarining attestatsiyasi;
- xizmat bo'yicha harakatlanish;
- xizmatning sharoitlari;
- davlat xizmatchilarining ijtimoiy-huquqiy himoyasi (kafolatlar, imtiyozlar, kompensatsiyalar);
- davlat xizmatining tugashi asoslari va uslublari.

D.M. Ovsyankoning fikricha, davlat xizmatini o'tash ikki turdagi huquqiy aktlar bilan tartibga solinadi. Bu huquqiy aktlar bir-biridan yuridik oqibatlarni vujudga keltirishi bilan farqlanadi.

Birinchi huquqiy akt — bu normativ-huquqiy aktlar bo'lib, ular orqali barcha fuqarolar tomonidan o'taladigan davlat xizmatining umumiy tartibi o'rnatiladi. Normativ aktlar orqali davlat xizmatiga qabul qilish tartibi, sinov muddatini o'tash, attestatsiya o'tkazish tartibi, davlat xizmati sharoitlarining xususiyatlari, mansablarni egallash, malaka darajalarni, ilmiy unvonlarni berish va boshqa masalalar belgilab beriladi.

Ikkinchi huquqiy akt — bu individual (yakka tartibdagi yoki ma'muriy) aktlar. Individual aktlar aniq bir fuqaro uchun davlat-

¹ Аппарат управления государством. Ч.2. М., 1977, 205-бет.

xizmat huquqiy munosabatlarini vujudga keltirishda, o'zgartirishda va bekor qilishda yuridik fakt sifatida xizmat qiladi¹.

Davlat xizmatini o'tash davlat xizmati institutining asosiy elementi bo'lib, unda davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi amalga oshiriladi. Davlat xizmatini o'tash — siyosiy va ma'muriy davlat lavozimlarini to'ldirish faoliyati bo'lib, davlat ma'muriyatida mansablarning davlat xizmatchilari o'rtasida ketma-ketlikda almashinuvini, davlat-xizmat huquqiy munosabatlari o'zgarishini o'z ichiga oladi. Har bir davlat xizmatchisi yakka tartibdagi lavozim (xizmat) yo'nalishiga egadir. Shuning uchun ham amalda davlat xizmatini o'tash ham individualdir².

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan davlat xizmatiga qabul qilishning, sinov muddatini o'tashning tartibi, davlat xizmati sharoitlarining o'ziga xos xususiyatlari, xizmatchilarni attes-tatsiyadan o'tkazish tartibi, davlat lavozimlarini egallash va boshqalar belgilab berilgandir.

Amaldagi qonunchilikka binoan, *davlat xizmatiga kirish huquqiga*, qoida bo'yicha, davlat tilini biladigan, professional ta'limga ega bo'lgan, davlat xizmatiga qo'yilgan talablarga javob bera oladigan O'zbekiston Respublikasining 18 yoshga to'lgan fuqarolari egadir. Davlat xizmatiga ishga kirishda, shuningdek, uni o'tash jarayonida ma'lum bir, masalan, millati, tili, jinsi, kelib chiqishi, mulkiy ahvoli, e'tiqodi va boshqa belgilarga qarab, cheklovlarning qo'yilishi mumkin emas.

Davlat xizmatini o'tashning asosiy belgisi — bu davlat lavozimini egallash. Davlat lavozimini egallash fuqaroning mansab huquqlari, majburiyatlari, cheklovlar va huquqiy javobgarlikning subyektiga aylanganidan dalolat beradi. Davlat lavozimlarini egallashda, qonunchilikda o'rnatilgan hollarda ba'zi bir cheklovlar o'rnatilishi mumkin. Jumladan, fuqarolar quyidagi hollarda davlat xizmatida bo'lishi yoki davlat lavozimini egallashi mumkin emas:

- *birinchidan*, fuqaro sud hukmi bilan muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan, deb topilgan bo'lsa;
- *ikkinchidan*, sud tomonidan fuqaroning belgilangan muddatda davlat lavozimini egallashi taqiqlangan bo'lsa;

¹Административное право. Учебник. Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. М., «Юрист», 2000, 222-бет.

² *E.T. Hojiyev. Davlat xizmati. O'quv qo'llanma. T., TDYI, 2004, 77-бет.*

- *uchinchidan*, tibbiy muassasaning xulosasiga ko'ra, davlat majburiyatlarini bajarishga noloyiq bo'lsa;
- *to'rtinchidan*, o'zaro yaqin qarindoshlarning bo'ysunuv asosida davlat xizmatini bitta davlat organida o'tashi va boshqa holatlar.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 21-dekabr-dagi Qonuni bilan tasdiqlangan Mehnat kodeksining 79-moddasiga binoan, o'zaro yaqin qarindosh yoki quda-anda bo'lgan shaxslarning (ota-onalar, aka-ukalar, opa-singillar, o'g'il va qizlar, er-xotinlar, shuningdek, er-xotinlarning ota-onalari, aka-ukalari, opa-singillari va bolalari), basharti, ulardan biri ikkinchisiga bevosita bo'ysunuv yoki uning nazorati ostida xizmat qiladigan bo'lsa, bir davlat korxonasida birga xizmat qilishlari taqiqlanadi. Bu qoidadan istisnolar O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan belgilanishi mumkin¹.

Davlat xizmatini o'tash sharoitlariga esa quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- xizmat vaqtining, har yilgi mehnat ta'tilining davomiyligi; qo'shimcha mehnat ta'tillari;
- xizmatchilarning pul ta'minoti;
- imtiyozlar, kafolatlar va kompensatsiyalar;
- davlat ijtimoiy sug'urtasi;
- xizmat uyi, xizmat avtotransporti bilan ta'minlash tartibi;
- xizmat safarida bo'lganda ijtimoiy-maishiy va texnik-xususiyatdagi xizmatlar.

Davlat-xizmat huquqiy munosabatlarining vujudga kelishida ikki asosiy huquqiy hujjatni: *birinchidan*, mehnat shartnomasi; *ikkinchidan*, fuqaroni davlat xizmatidagi davlat lavozimiga tayinlash to'g'risidagi buyruqni farqlay olish lozim.

Fuqaroning davlat xizmatiga kirishi *mehnat shartnomasi* bilan rasmiylashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga binoan, mehnat shartnomasi xodim bilan ish beruvchi o'rtasida muayyan mutaxassislik, malaka, lavozim bo'yicha ishni ichki mehnat tartibiga bo'ysungan holda taraflar kelishuvi, shuningdek, mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlar bilan belgilangan shartlar asosida haq evaziga bajarish haqidagi kelishuvdir.

¹ O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. T., «Adolat», 1996.

Davlat xizmatida mehnat shartnomasi quyidagi maqsadda dastlabki sinov sharti bilan ham *tuzilishi mumkin*: xodimning topshirilayotgan ishga layoqatligini tekshirib ko'rish; xodim mehnat shartnomasida shartlashilgan ishni davom ettirishning maqsadga muvofiqligi haqida bir qarorga kelishi.

Dastlabki sinovni o'tash haqida mehnat shartnomasida shartlashilgan bo'lishi lozim. Bunday shartlashuv bo'lmagan taqdirda xodim dastlabki sinovsiz ishga qabul qilingan deb hisoblanadi.

Homilador ayollar, uch yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar, korxonada uchun belgilangan minimal ish joylari hisobidan ishga yuborilgan shaxslar ishga qabul qilinganda, shuningdek, olti oygacha muddatga ishga qabul qilish haqida xodimlar bilan mehnat shartnomasi tuzilganda dastlabki sinov belgilanmaydi.

Dastlabki sinov muddati uch oydan oshib ketishi mumkin emas. Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik davri va xodim uzrli sabablarga ko'ra, ishda bo'lmagan boshqa davrlar dastlabki sinov muddatiga kiritilmaydi.

Dastlabki sinov davrida xodimlarga mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari va korxonada o'rnatilgan mehnat shartlari to'liq tatbiq etiladi. Dastlabki sinov davri mehnat stajiga kiritiladi.

Dastlabki sinov muddati tugagunga qadar, har bir taraf ikkinchi tarafni uch kun oldin yozma ravishda ogohlantirib, mehnat shartnomasini bekor qilishga haqlidir. Bunday holda ish beruvchi mehnat shartnomasini sinov natijasi qoniqarsiz bo'lgandagina bekor qilishi mumkin.

Agar dastlabki sinov muddati tugagunga qadar taraflardan birortasi ham mehnat shartnomasini bekor qilishni talab qilmagan bo'lsa, shartnomaning amal qilishi davom etadi va bundan keyin uni bekor qilishga umumiy asoslarda yo'l qo'yiladi.

Davlat xizmatini o'tashdagi asosiy elementlardan yana biri — bu davlat xizmatchilarining xizmat bo'yicha harakatlanishi. Davlat xizmatchilarining xizmat bo'yicha harakatlanishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

- xodimning xizmat bo'yicha harakatlanishi maqsadida yuqori lavozimni egallashi;
- bir xil ahamiyatdagi lavozimni egallashi;
- quyi lavozimga o'tkazilishi;
- o'qishga kirishi munosabati bilan lavozimidan ozod qilish, shuningdek, o'qishni tamomlaganidan so'ng lavozimga tayinlanishi.

Davlat xizmatchisining xizmat (lavozim yoki mansab) bo'yicha harakatlanishi tegishli rahbarning buyrug'i bilan rasmiylashtirilishi lozim.

Davlat xizmatini takomillashtirish va tartibga solishni xizmatchilarni doimiy attestatsiyadan o'tkazishsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Attestatsiya qoidalarini ishlab chiqish va o'tkazish tartibi hamda xizmat bo'yicha harakatlanish bevosita bog'liq bo'lgan jarayonlardir.

Davlat xizmatini o'tashda davlat xizmatchilarining attestatsiyasidan o'tkazish huquqiy instituti katta ahamiyatga egadir. Mazkur huquqiy institut O'zbekiston Respublikasining turli qonun hujjatlari bilan tartibga solingan.

Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish to'g'risida gapirishdan oldin shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, yuridik adabiyotlarda bu masala unchalik yoritib berilmagandir.

Attestatsiya, tor ma'noda, xizmatchilarning professional, ishchanlik va shaxsiy xislatlariga baho berish, uning xizmat-lavozim talablariga mos kelishini tekshirish maqsadida o'tkaziladi.

Attestatsiya keng ma'noda, quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshiradi:

- 1) amaliyotda davlat xizmati tamoyillariga rioya etish;
- 2) davlat xizmati tizimida qonuniylikni ta'minlash;
- 3) davlat organlarining professional kadrlar majmuasini tashkil etish;
- 4) davlat xizmatchisi xizmat bo'yicha harakatlanishi maqsadida ularning potensial imkoniyatlarini aniqlash;
- 5) davlat xizmatchisiga javobgarlik choralari qo'llash; intizomni va javobgarlikni oshirish;
- 6) xizmatchilarning xizmat zinapoyasi bo'yicha harakatlanishini ta'minlash;
- 7) davlat xizmati muvozanatini ta'minlash;
- 8) davlat xizmatchilarining malakasini oshirishni tartibga solish;
- 9) davlat xizmati tizimida huquqbuzarliklarga va korrupsiyaga qarshi kurash, ogohlantirish va boshqalar.

Attestatsiya davlat xizmatchilarining professional xislatlariga baho berishdir. Ayrim hollarda attestatsiya aniq maqsadlarga erishish va aniq qo'yilgan vazifalarni hal etish maqsadida ham o'tkazilishi mumkin.

Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazishni tashkil etish organlarning rahbarlari zimmasiga yuklatiladi. Attestatsiyani o'tkazish maqsadida, attestatsiya komissiyasi tuziladi, attestatsiya

o'tkazish jadvali tasdiqlanadi, attestatsiyadan o'tkazilishi lozim bo'lgan shaxslar doirasi belgilanadi hamda attestatsiya komissiyasi uchun zarur bo'lgan hujjatlar tayyorlanadi.

Attestatsiya natijalariga ko'ra, davlat xizmatchilariga quyidagi uch turdagi baho berilishi mumkin:

- *birinchidan*, egallagan davlat lavozimiga loyiqligi;
- *ikkinchidan*, xizmat faoliyati yuzasidan attestatsiya komissiyasi ko'rsatmalarini bajargan taqdirda, egallagan lavozimiga loyiqligi;
- *uchinchidan*, egallagan davlat lavozimiga loyiq emasligi.

Agar davlat xizmatchisi egallab turgan davlat lavozimiga noloyiq, deb topilgan bo'lsa, u malakasini oshirishga yoki qayta tayyorlanishga, yoxud boshqa davlat lavozimiga o'tkazilishi mumkin.

Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish — kadrlar siyosati va davlat xizmatini boshqarishda demokratik jarayonlarni chuqurlashtirishning huquqiy vositasi hisoblanib, davlat organlarida maqsadga muvofiq, yo'naltirilgan kadrlar siyosatini tashkil etish va amalga oshirishni ta'minlaydi.

17.4. Davlat xizmatchilari javobgarligi

Amaldagi qonunchilikda, nafaqat, davlat xizmatchilarini rag'batlantirish, balki yuridik javobgarlikka: *intizomiy, ma'muriy, moddiy va jinoiy* javobgarlikka tortish ham nazarda tutilgan.

Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi deganda, xizmatchilarining qonunga xilof qilmishiga nisbatan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan u yoki bu turdagi jazo choralarini qo'llash tushuniladi.

Yuridik adabiyotlardan kelib chiqqan holda, qonunga xilof qilmishni, *ikkiga*: ya'ni *huquqbuzarlik* va jinoyatga bo'lish mumkin.

Davlat xizmatchilarining yuridik javobgarligi xizmatchilar tomonidan qonun talablari bajarilmaganligi, mansab majburiyatlariga befarq qarashi, davlatga, jamoat birlashmalariga moddiy zarar yetkazishi, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzishi oqibatida vujudga kelishi mumkin.

Davlat xizmatchilari javobgarligining asoslaridan biri — bu fuqarolar huquqlari va qonuniy manfaatlari buzilishiga olib keladigan harakat yoki harakatsizlik. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 30-avgustda qabul qilingan «Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi Qonunning 1-moddasiga binoan, har

bir fuqaro davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yoki mansabdor shaxslarning g'ayriqonuniy xatti-harakatlari (qarorlari) bilan o'z huquqlari yoki erkinliklari buzilgan deb hisoblasa, shikoyat bilan sudga murojaat qilish huquqiga ega¹.

Davlat xizmatchilarining javobgarligi qonuniylikni yoki xizmat intizomini buzgan taqdirda, u tomonidan mansab majburiyatlari bajarilmaganida yoki lozim darajada bajarilmaganida, vujudga kelishi mumkin.

Davlat xizmatchilari javobgarligining asosiy turlaridan biri — bu *intizomiy javobgarlik*.

Intizomiy javobgarlik davlat xizmatchisini davlat lavozimiga tayinlash vakolatiga ega bo'lgan organ yoki rahbar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Davlat xizmatchilarining intizomiy javobgarligi lavozim nojo'ya qilmishi (harakati yoki harakatsizligi) uchun qo'llaniladi. Chunki mehnat (xizmat) intizomiga rioya qilish hamda davlat intizomini mustahkamlash davlat xizmatchilarining asosiy majburiyatlaridan biridir.

Davlat xizmatchilarining intizomiy javobgarligi — ular tomonidan yuklatilgan majburiyatlarning bajarilmaganida yoki lozim darajada bajarilmaganida vujudga keladigan yuridik javobgarlikning bir turi.

Intizomiy javobgarlik — lavozim nojo'ya qilmishini sodir etgan davlat xizmatchilariga ma'muriyat vakili (rahbar, boshliq) tomonidan intizomiy jazo choralarini qo'llashni anglatadi.

Davlat xizmatchilarining intizomiy javobgarligini belgilovchi asosiy hujjatlardan biri — bu O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi hisoblanadi. Mazkur kodeksga binoan, korxonada mehnat tartibi ish beruvchi kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi bilan kelishib tasdiqlaydigan ichki mehnat tartibi qoidalari bilan belgilanadi.

Davlat xizmatchisi o'z mehnat vazifalarini halol, vijdonan bajarishi, mehnat intizomiga rioya qilishi, ish beruvchining qonuniy farmoyishlarini o'z vaqtida va aniq bajarishi, texnologiya intizomiga, mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi va ishlab chiqarish sanitariyasi talablariga rioya qilishi, ish beruvchining mol-mulkini avaylab asrashi shart.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 9, 183-m.

Xizmatchining mehnat vazifalari — ichki tartib-qoidalarida, intizom to‘g‘risidagi ustav va nizomlarda, korxonada qabul qilindigan lokal hujjatlar (jamoa shartnomalari, yo‘riqnomalar va hokozalar)da, mehnat shartnomasida aniq belgilab qo‘yiladi.

Davlat organi (tashkilot) xizmatchilar mehnatini tashkil qilishi, qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda, mehnat shartnomasida nazarda tutilgan mehnat sharoitlarini yaratib berishi, mehnat va ishlab chiqarish intizomini ta‘minlashi, mehnat muhofazasi qoidalariga rioya etishi, xodimlarning ehtiyoj va talablariga e‘tibor bilan qarashi, ularning mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilab borishi shart.

Davlat organi (tashkilot) xizmatchining mehnat vazifalari doirasiga kirmaydigan ishlarni bajarishni, qonunga xilof yoki xizmatchi va boshqa shaxslarning hayoti va sog‘lig‘i uchun xavf tug‘diruvchi, ularning sha‘ni va qadr-qimmatini kamsituvchi harakatlar qilishni talab etishga haqli emas.

Har bir xizmatchi o‘ziga yuklatiladigan mehnat vazifalari doirasi bilan oldindan tanishtirilishi lozim.

Xizmatchiga mehnat intizomini buzganligi uchun vakolatli organ yoki rahbar quyidagi intizomiy jazo choralarini qo‘llashga haqli:

1) hayfsan;

2) o‘rtacha oylik ish haqining o‘ttiz foizidan ortiq bo‘lmagan miqdorda jarima.

Ichki mehnat tartib-qoidalarida xodimga o‘rtacha oylik ish haqining ellik foizidan ortiq bo‘lmagan miqdorda jarima solish hollari ham nazarda tutilishi mumkin;

3) mehnat shartnomasini bekor qilish.

Davlat xizmatchilari ma‘muriy javobgarligining asoslari bo‘lib O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan o‘rnatilgan umum-majburiy qoidalarni buzish, ya‘ni ma‘muriy huquqbuzarlikni sodir etish hisoblanadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 10-moddasiga binoan, ma‘muriy huquqbuzarlik deganda, qonun hujjatlariga binoan, ma‘muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g‘ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi. Ushbu kodeksda nazarda tutilgan hu-

quqbuzarlik uchun ma'muriy javobgarlik, basharti, bu huquq-buzarlik o'z xususiyatiga ko'ra, jinoiy javobgarlikka tortishga sabab bo'lmagan taqdirda, amalga oshiriladi¹.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 15-moddasiga binoan, mansabdor shaxslar boshqaruv tartibini, davlat va jamoat tartibini saqlash, tabiiy muhitni, aholi sog'lig'ini muhofaza qilish sohasida belgilangan qoidalarga va bajarilishini ta'minlash o'z xizmat vazifalariga kiradigan boshqa qoidalarga rioya etmaganlik bilan bog'liq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortilishi lozim.

Masalan, fuqarolarning murojaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (43-modda); hujjatlar bilan tanishib chiqishni asossiz ravishda rad etish (44-modda); fuqaroga ma'naviy yoki moddiy zarar yetkazishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etish (46-modda) sanitariya qonunchiligini buzish va boshqa (O'zR MJTKda ko'rsatib o'tilgan yuzdan ortiq modda)lar uchun mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi nazarda tutilgan.

Harbiy xizmatchilar va boshqa shaxslarning ma'muriy javobgarligi boshqa tartibda hal qilinadi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 16-moddasiga binoan, harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik uchun intizom ustavlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Mazkur shaxslar yo'l harakati qoidalarini, ov qilish, baliq tutish va baliq zaxiralarini saqlash qoidalarini, bojxona qoidalarini buzganliklari uchun umumiy asoslarda ma'muriy javobgar bo'ladilar. Yuqorida ko'rsatilgan shaxslarga nisbatan ma'muriy qamoqqa olish choralari qo'llanilishi mumkin emas. Mudjatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas.

Ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar jumlasiga kirmaydigan, intizom ustavlari yoki intizom to'g'risidagi maxsus qoidalar tatbiq etiladigan boshqa shaxslar, ana shu ustav yoki qoidalarda to'g'ridan to'g'ri nazarda tutilgan hollarda, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun intizomiy javobgar bo'ladilar, boshqa hollarda esa umumiy asoslarda ma'muriy javobgar bo'ladilar.

¹ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. T. «Adolat», 2005.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 23-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llanilishi mumkin:

- 1) jarima;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish;
- 3) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish;
- 4) muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish;
- 5) ma'muriy qamoqqa olish.

Qoida bo'yicha, davlat xizmatchilari (mansabdor shaxslar) ma'muriy javobgarlikning maxsus subyekti hisoblanadi. Bundan tashqari, mansabdor shaxslarga nisbatan ma'muriy jazo tariqasida jarima qo'llanilganida, fuqarolarga nisbatan qo'llaniladigan jarima miqdoridan yuqori bo'ladi.

Amaldagi qonunchilikda mansabdor shaxslar (davlat xizmatchilari) tomonidan ijtimoiy xavfli qilmish (jinoiyat) sodir etilganida, jinoiy javobgarlik qo'llanilishi nazarda tutilgan.

O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabr qonuni bilan tasdiqlangan Jinoyat kodeksi 14-moddasiga binoan, Jinoyat kodeksi bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo'llash tahdidi bilan jinoyat, deb topiladi. Ushbu Kodeks bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazish real xavfini keltirib chiqaradigan qilmish ijtimoiy xavfli qilmish, deb topiladi¹.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga binoan, davlat xizmatchilarining jinoiy javobgarligi, asosan, hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish (205-modda); hokimiyat yoki mansab vakolati doirasidan chetga chiqish (206-modda); mansabga sovuqqonlik bilan qarash (207-modda); hokimiyat harakatsizligi (208-modda); pora olish (210-modda); pora berish (211-modda); pora olish-berishda vositachilik qilish (212-modda) va boshqalardan vujudga keladi.

¹ O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. T., «Adolat», 2005.

Davlat xizmatchilariga nisbatan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan quyidagi jazo choralari qo‘llanilishi mumkin:

- a) jarima;
- b) muayyan huquqdan mahrum qilish;
- d) axloq tuzatish ishlari;
- e) xizmat bo‘yicha cheklash;
- f) qamoq;
- g) intizomiy qismga jo‘natish;
- h) ozodlikdan mahrum qilish.

Mahkumlarga asosiy jazolardan tashqari, harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish tarzidagi qo‘shimcha jazo ham qo‘llanilishi mumkin:

- a) *harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish;*
- b) *mol-mulkni musodara qilish.*

Xizmat bo‘yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo‘natish tariqasidagi jazolar faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo‘llaniladi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish faqat asosiy jazo sifatidagina emas, balki qo‘shimcha jazo tariqasida ham qo‘llanilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida davlat xizmatchilarining moddiy javobgarligi O‘zbekiston Respublikasining mehnat qonunchiligi bilan tartibga solinadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 185-moddasiga binoan, mehnat shartnomasining bir tarafi (ish beruvchi yoki xodim) mehnat sohasidagi vazifalarni bajarishi munosabati bilan boshqa tarafga yetkazgan zararini ushbu kodeks va mehnat to‘g‘risidagi boshqa normativ hujjatlarda belgilangan qoidalarga muvofiq qoplaydi.

BILIMINGIZNI SINAB KO‘RING

1. Davlat xizmati tushunchasi.
2. Davlat xizmatining o‘ziga xos xususiyatlari.
3. Davlat xizmatining tamoyillari.
4. Davlat xizmati maqsadi.
5. Davlat xizmatining asosiy vazifalari.
6. Davlat xizmatchilari tushunchasi.
7. Davlat xizmatchilarining tasnifi.
8. Davlat xizmatini o‘tash tushunchasi.
9. Davlat xizmatiga kirish.
10. Davlat lavozimini egallash.

11. Davlat xizmatini o'tash sharoitlari.
12. Davlat xizmatida mehnat shartnomasi.
13. Davlat xizmatida sinov muddati.
14. Davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o'tkazish.
15. Davlat xizmatchilarining javobgarligi.

18-§. Nodavlat tashkilotlari

18.1. Nodavlat notijorat tashkilotlari

Nodavlat notijorat tashkilotlari — davlat boshqaruvi jarayonida ma'lum bir huquq va majburiyatlarga ega bo'lib, ma'muriy-huquqiy munosabatlarning ishtirokchilari sifatida namoyon bo'lishlari mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqiy maqomi O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan «Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan tartibga solinadi. Ushbu Qonun nodavlat notijorat tashkilotlarining, shuningdek, xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlarining, xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlari vakolatxonalari va filiallarining O'zbekiston Respublikasi hududidagi faoliyati bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi.

Nodavlat notijorat tashkiloti — jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir.

Yuqorida keltirilgan ta'rifdan ko'rinib turibdiki, nodavlat notijorat tashkilotlari boshqa jamoat birlashmalaridan farq qilgan holda quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:

- a) jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy tashkil etiladi;
- b) o'zini o'zi boshqaradi;
- d) daromad (foйда) olish faoliyatining asosiy maqsadi hisoblanmaydi.

«Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonunga binoan, nodavlat notijorat tashkilotlari quyidagi maqsadlarda tashkil etilishi mumkin:

- jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 5, 115-m.

- demokratik qadriyatlarni himoya qilish;
- ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishish;
- ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish;
- xayriya faoliyatini amalga oshirish.

Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining alohida ijtimoiy foydali dasturlariga davlat ko'mak ko'rsatishi mumkin.

Davlat organlari hamda ular mansabdor shaxslarining nodavlat notijorat tashkiloti faoliyatiga aralashishiga, xuddi shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotining davlat organlari hamda ular mansabdor shaxslarining faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- 1) nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni qabul qilish;
- 2) nodavlat notijorat tashkilotlarini ro'yxatga olish (qayta ro'yxatga olish), ularning faoliyat ko'rsatishi va faoliyatini tugatish uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlarni yaratib berish;
- 3) nodavlat notijorat tashkilotlarining ijtimoiy foydali dasturlarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish;
- 4) nodavlat notijorat tashkilotlari bilan o'zaro ijtimoiy hamkorlik;
- 5) nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlariga muvofiq, xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlariga kirishi, ular bilan to'g'ridan to'g'ri xalqaro aloqalar o'rnatishi, hamkorlik to'g'risida tegishli bitimlar tuzishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkiloti yuridik shaxs hisoblanadi. Nodavlat notijorat tashkiloti, agar uning ta'sis hujjatlarida boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, faoliyat muddati cheklanmagan holda tashkil etiladi.

«Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonunga binoan, nodavlat notijorat tashkiloti quyidagi huquqlarga ega:

- 1) o'z a'zolari va qatnashchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish;

- 2) ijtimoiy hayotning turli masalalariga doir tashabbuslar bilan chiqish, davlat hokimiyati va boshqaruv organlariga takliflar kiritish;
- 3) davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining qarorlarini ishlab chiqishda, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ishtirok etish;
- 4) o'z faoliyati to'g'risida axborot tarqatish;
- 5) ommaviy axborot vositalarini ta'xis etish hamda belgilangan tartibda, noshirlik faoliyatini amalga oshirish;
- 6) ustavda belgilangan vazifalarni bajarish uchun tadbirkorlik tuzilmalarini tashkil etish;
- 7) o'z ramziy belgilarini ta'xis etish;
- 8) o'z faoliyatiga taalluqli masalalar yuzasidan yig'ilishlar, konferensiyalar o'tkazish;
- 9) qonun hujjatlariga muvofiq vakolatxonalar ochish va filiallar tashkil etish.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa huquqlarga ham ega.

Nodavlat notijorat tashkiloti:

- 1) qonun hujjatlariga rioya etishi;
- 2) o'z mol-mulki va pul mablag'laridan foydalanish to'g'risidagi axborot bilan tanishish erkinligini ta'minlashi;
- 3) nodavlat notijorat tashkilotini ro'yxatdan o'tkazuvchi organga o'zi o'tkazayotgan tadbirlarga erkin kirish imkonini berishi;
- 4) ro'yxatdan o'tkazuvchi soliq va statistika organlariga o'z faoliyati to'g'risida hisobotlar taqdim etishi shart.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa majburiyatlarga ham ega bo'ladi.

Nodavlat notijorat tashkilotining vakolatxonasi — u turgan yerdan tashqarida joylashgan alohida bo'linma bo'lib, nodavlat notijorat tashkilotining manfaatlarini ifodalaydi va himoya qiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotining filiali — u turgan yerdan tashqarida joylashgan alohida bo'linma bo'lib, uning barcha vazifalarini yoki vazifalarining bir qismini, shu jumladan, vakolatxona vazifalarini amalga oshiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotining vakolatxonalari va filiallari davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran, yuridik shaxs maqomiga ega bo'lishi mumkin.

Xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatxonalari va filiallari yuridik shaxslardir.

Nodavlat notijorat tashkilotlari quyidagi shakllarda tashkil etilishi mumkin:

a) *jamoat birlashmasi* — ma'naviy yoki boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish uchun o'z manfaatlari mushtarakligi asosida qonunda belgilangan tartibda birlashgan fuqarolarning ixtiyoriy birlashmasi.

Jamoat birlashmasi qatnashchilari mazkur birlashmaga mulk qilib bergan mol-mulklariga, shu jumladan, a'zolik badallariga bo'lgan huquqlarini saqlab qolmaydilar. Ular a'zo sifatida qatnashayotgan jamoat birlashmasining majburiyatlari bo'yicha javob bermaydilar, mazkur birlashma esa o'z a'zolarining majburiyatlari bo'yicha javob bermaydi;

b) *ijtimoiy (jamoat) fond* — jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar qo'shish asosida tashkil etilgan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni ko'zlaydigan, a'zoliqi bo'lmagan nodavlat notijorat tashkiloti.

Jamoat fondiga uning muassislari (muassisi) yoki vasiyat qiluvchi tomonidan o'tkazilgan mol-mulk fondning mulkidir. Fond muassislari (muassisi) yoki fond vasiyatnoma bo'yicha tashkil etilganida vasiyatnomani ijro etuvchi fondning majburiyatlari bo'yicha javob bermaydi, fond esa muassislar (muassis)ning yoki vasiyatnomani ijro etuvchining majburiyatlari bo'yicha javob bermaydi;

d) *muassasa* — ijtimoiy, madaniy va boshqa notijorat tuzdagi vazifalarni amalga oshirish uchun jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan tuzilgan nodavlat notijorat tashkiloti;

e) qonunlarda nazarda tutilgan boshqa shakllarda.

Nodavlat notijorat tashkilotlari o'z faoliyatini muvofiqlashtirib borish, shuningdek, umumiy manfaatlarini ifodalash hamda himoya qilish maqsadida uyushmalar (ittifoqlar) shaklida birlashmalar tuzishi mumkin.

O'z ustaviga va O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi hududida hamda bitta yoki undan ko'proq chet el davlati hududida faoliyat olib borishi mumkin bo'lgan xalqaro tashkilot — *xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti* deb hisoblanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti uning muassislari (a'zolari) qarori asosida qonun hujjatlariga muvofiq tuziladi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining uyushmalari (ittifoqlari) kamida ikkita nodavlat notijorat tashkiloti tashabbusi bilan tuzilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotining tashabbuskorlari yoki muassislari ta' sis syezdini (konferensiyasini) yoki umumiy yig'ilishni chaqiradilar, unda ustav qabul qilinadi hamda rahbar organlari tuziladi.

Nodavlat notijorat tashkiloti davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran, *tuzilgan*, deb hisoblanadi.

Agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, o'n sakkiz yoshga to'lgan jismoniy shaxslar, shuningdek, yuridik shaxslar nodavlat notijorat tashkilotining muassislari, qatnashchilari (a'zolari) bo'lishi mumkin.

Yoshlarning nodavlat notijorat tashkilotiga o'n to'rt yoshga to'lgan shaxslar, bolalarning nodavlat notijorat tashkilotiga esa o'n yoshga to'lgan shaxslar a'zo bo'lishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilotiga a'zo bo'lish, a'zolikdan mahrum bo'lish shartlari va tartibi, shu jumladan, yoshiga ko'ra, a'zolikdan chiqish shartlari tegishli nodavlat notijorat tashkilotlarining ustavlari bilan belgilanadi.

Rasmiy hujjatlarda u yoki bu nodavlat notijorat tashkilotiga a'zolik yoki uning faoliyatidagi ishtirokchiligi ko'rsatilishini talab qilishga yo'l qo'yilmaydi. Fuqarolarning nodavlat notijorat tashkilotiga mansubligi yoki mansub emasligi ularning huquqlari va erkinliklarini cheklash uchun asos bo'la olmaydi.

Chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng ravishda nodavlat notijorat tashkilotining muassislari, qatnashchilari (a'zolari) bo'lishi mumkin, O'zbekiston Respublikasining qonunlari va xalqaro shartnomalarida belgilangan hollar bundan mustasno.

Nodavlat notijorat tashkiloti *bayroq, emblema, vimpel* va boshqa ramziy belgilarga ega bo'lishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilotining ramziy belgilari davlat ramziy belgilariga o'xshamasligi kerak.

Nodavlat notijorat tashkilotining ramziy belgilari ustavga muvofiq, uning rahbar organi tomonidan tasdiqlanadi hamda davlat ro'yxatidan o'tkazilishi kerak.

Nodavlat notijorat tashkilotini qayta tashkil etish uning yuqori organi qaroriga binoan, *birlashish, qo'shilish, bo'linish, ajralib chiqish* va *o'zgartirish* yo'li bilan amalga oshiriladi.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish adliya organlari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan xalqaro nodavlat notijorat tashkilotlari, xalqaro hamda chet el nodavlat no-

tijorat tashkilotlarining vakolatxonalari va filiallari, respublika, viloyatlararo nodavlat notijorat tashkilotlari O'zbekiston Respublikasi *Adliya vazirligida* ro'yxatdan o'tkaziladi.

Viloyat, tuman, shahar, shaharcha, qishloq va ovul hududlarida faoliyat olib boradigan nodavlat notijorat tashkiloti Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalarida ro'yxatdan o'tkaziladi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlari vakolatxonalari va filiallarining chet el fuqarolari bo'lgan xodimlarini, shuningdek, ularning qaramog'idagi oila a'zolarini belgilangan tartibda akkreditatsiya qilishni amalga oshiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotini ro'yxatga olgan organ uning faoliyati ustavda belgilangan maqsadlarga hamda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiqligini nazorat qiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun hujjatlarni qabul qilib olgan adliya organi ularni ikki oylik muddat ichida ko'rib chiqadi hamda nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risida yoki davlat ro'yxatidan o'tkazishni rad etish to'g'risida qaror qabul qiladi va qaror qabul qilingan paytdan e'tiboran, uch kun ichida muassislarga davlat ro'yxatidan o'tkazish to'g'risida guvohnoma yoki qonun hujjatlarining qaysi qoidalari buzilganligi davlat ro'yxatidan o'tkazishni rad etishga olib kelganligi haqida aniq ko'rsatilgan hujjat beradi.

Davlat ro'yxatidan o'tgan nodavlat notijorat tashkilotlari yuridik shaxslarning hamma tanishib chiqishi uchun ochiq bo'lgan yagona davlat reyestriga kiritiladi.

«Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonunga binoan, nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish quyidagi hollarda rad etilishi mumkin:

- nodavlat notijorat tashkilotining ta'sis hujjatlari O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini zo'rlik bilan o'zgartirishni, suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga putur yetkazishni, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini kamsitishni, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qilishni, fuqarolarning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qilishni maqsad qilib qo'ygan bo'lsa;
- hujjatlar ro'yxat bo'yicha to'liq taqdim etilmagan yoki ular lozim darajada rasmiylashtirilmagan bo'lsa;

- hujjatlar ustav qabul qilingan paytdan boshlab ikki oylik muddat o'tganidan keyin taqdim etilgan bo'lsa;
- ilgari xuddi shu nomdagi nodavlat notijorat tashkiloti ro'yxatdan o'tkazilgan bo'lsa;
- nodavlat notijorat tashkilotini tuzishning qonunda belgilangan tartibi buzilgan bo'lsa yoki uning ta'sis hujjatlarida qonunga nomuvofiqliklar bo'lsa;
- ro'yxatdan o'tkazish uchun taqdim etilgan ta'sis hujjatlarida atayin noto'g'ri ma'lumotlar keltirilganligi aniqlangan bo'lsa;
- nodavlat notijorat tashkiloti nomi yoki ramziy belgilari ma'naviyatga fuqarolarning milliy va diniy tuyg'ulariga daxl qilsa;
- nodavlat notijorat tashkilotining ta'sis hujjatlarida harbiylashtirilgan birlashmalar tuzish nazarda tutilgan bo'lsa.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish ta'sis hujjatlarida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga va qonunlariga zid qoidalar mavjud bo'lgan boshqa hollarda ham rad etilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazishning rad etilishi rad etish sabablari bartaraf etilgan taqdirda hujjatlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun takroran taqdim etishga to'sqinlik qilmaydi.

Nodavlat notijorat tashkilotini davlat ro'yxatidan o'tkazish rad etilganligi, shuningdek, ro'yxatdan o'tkazish muddatlari buzilganligi ustidan sudga shikoyat qilish mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotining ta'sis hujjatlariga kiritiladigan o'zgartirish va qo'shimchalar nodavlat notijorat tashkilotining o'zini davlat ro'yxatidan o'tkaziladigan tartibda va muddatlarda davlat ro'yxatidan o'tkazilishi kerak. Nodavlat notijorat tashkiloti xalqaro nodavlat notijorat tashkilotiga yoki uning filialiga aylantirilgan taqdirda uni qayta ro'yxatdan o'tkazish majburiydir.

Binolar, inshootlar, turar joylar, uskunalar, inventar, pul mablag'lari, shu jumladan, chet el valutasidagi pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar va boshqa mol-mulk — nodavlat notijorat tashkilotining mulki bo'lishi mumkin. Nodavlat notijorat tashkilotining mulki qonun bilan muhofaza qilinadi. Nodavlat notijorat tashkiloti o'z majburiyatlari yuzasidan qonunlarga muvofiq, mol-mulki bilan javob beradi.

Nodavlat notijorat tashkilotining mol-mulkini shakllantirish manbalari quyidagilardan iborat:

- kirish va a'zolik badallari, agar ular ustavda nazarda tutilgan bo'lsa;
- muassislardan, qatnashchilar (a'zolar)dan bir marotaba va muntazam ravishda keladigan tushumlar;
- ixtiyoriy mulkiy badallar va ehsonlar;
- tadbirkorlik faoliyatidan olingan, faqat ustav maqsadlari uchun ishlatiladigan daromadlar (foyda);
- qonunlarda taqiqlanmagan boshqa tushumlar.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun bilan taqiqlanmagan hamda o'zining ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan maqsadlarga muvofiq bo'lgan faoliyatning har qanday turini amalga oshirishi mumkin.

Xalqaro hamda chet el nodavlat notijorat tashkilotlarining vakolatxonalarini va filiallari hamda bunday vakolatxonalarining (filiallarning) xodimlari O'zbekiston Respublikasi hududida biron-bir siyosiy faoliyatda va vakolatxona yoki filialning ustavda belgilangan maqsadlariga to'g'ri kelmaydigan boshqa faoliyatda ishtirok etishga haqli emas. Ularning siyosiy partiyalar hamda ommaviy harakatlar tomonidan o'tkaziladigan amaliy harakatlar va tadbirlarni moliyalashtirishiga, shuningdek, bunday tashkilotlarni tuzish tashabbusi bilan chiqishiga hamda shunday tashkilotlar tuzishni qo'llab-quvvatlashiga yo'l qo'yilmaydi.

Nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan ayrim faoliyat turlari faqat litsenziyalar asosidagina amalga oshirilishi mumkin. Bunday faoliyat turlarining ro'yxati qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlariga muvofiq o'z ustav maqsadlariga mos keladigan doiralarda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkiloti qonun hujjatlarida belgilangan tartibda soliqlar, yig'imlar hamda budjetga va budjetdan tashqari fondlarga boshqa to'lovlar to'laydi, shuningdek, imtiyozlardan foydalanadi.

Nodavlat notijorat tashkiloti o'z faoliyatining natijalari hisobini yuritadi hamda ro'yxatdan o'tkazuvchi, soliq va statistika organlariga belgilangan tartibda hisobotlar taqdim etadi.

Nodavlat notijorat tashkilotining faoliyati u O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonun hujjatlarini buzgan taqdirda sud tomonidan to'xtatib qo'yilishi mumkin.

Nodavlat notijorat tashkiloti tomonidan nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilgan, shuningdek, ustav maqsadlariga zid harakatlar sodir etilgan taqdirda prokuratura

organlari yoki adliya organlari ko'rsatilgan qoidabuzarliklar to'g'risida mazkur nodavlat notijorat tashkilotining rahbar organlariga taqdimnoma kiritadi hamda bu qoidabuzarliklarni bartaraf etish muddatini belgilaydi. Agar bu qoidabuzarliklar belgilangan muddatda bartaraf etilmasa, nodavlat notijorat tashkilotining faoliyati prokuratura va adliya organlarining taqdimnomasi asosida sudning qarori bilan olti oygacha bo'lgan muddatga to'xtatib qo'yiladi.

Nodavlat notijorat tashkilotini tugatish uning yuqori organi qaroriga binoan yoki sud tartibida amalga oshiriladi.

Nodavlat notijorat tashkilotining muassislari, qatnashchilari (a'zolari) yoki nodavlat notijorat tashkilotini tugatish to'g'risida qaror qabul qilgan organ davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi adliya organi bilan kelishgan holda tugatish komissiyasini tayinlaydi.

Nodavlat notijorat tashkilotini tugatish O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

18.2. Jamoat birlashmalari

O'z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma — jamoat birlashmasi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 56-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasida qonunda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar, faxriylar va yoshlar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar va fuqarolarning boshqa uyushmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi.

Konstitutsiyaviy tuzumni zo'rlik bilan o'zgartirishni maqsad qilib qo'yuvchi, respublikaning suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ'ib qiluvchi, xalqning sog'lig'i va ma'naviyatiga tajovuz qiluvchi, shuningdek, harbiylashtirilgan birlashmalarining, milliy va diniy ruh-dagi siyosiy partiyalar hamda jamoat birlashmalarining tuzilishi va faoliyati taqiqlanadi.

Davlat jamoat birlashmalarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek, jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Jamoat birlashmalarining huquqiy maqomi — O‘zbekiston Respublikasining 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonunga binoan, Inson huquqlari to‘g‘risidagi Umumiy deklaratsiyaga, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asoslanib, fuqarolarning jamoat birlashmalarini tuzish erkinligi ularning ajralmas huquqi sifatida mustahkamlab qo‘yiladi.

Jamoat birlashmalari:

- 1) fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy, huquqlar hamda erkinliklarni ro‘yobga chiqarish va himoya qilish;
- 2) fuqarolarning faolligi va tashabbuskorligini, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ularning ishtirok etishini rivojlantirish;
- 3) kasb-kor va havaskorlik qiziqishlarini qondirish;
- 4) ilmiy, texnikaviy va badiiy ijodkorlikni rivojlantirish;
- 5) aholining sihat-salomatligini saqlash, xayriya faoliyatida qatnashish;
- 6) madaniy-ma‘rifiy, fizkultura-sog‘lomlashtirish va sport ishlarini o‘tkazish;
- 7) tabiatni, tarix va madaniyat yodgorliklarini muhofaza qilish;
- 8) vatanparvarlik va insonparvarlik tarbiyasi;
- 9) respublikalararo va xalqaro aloqalarni kengaytirish, xalqlar o‘rtasida tinchlik va do‘stlikni mustahkamlash;
- 10) qonunda taqiqlanmagan boshqa faoliyatni amalga oshirish maqsadida tuziladi.

Faoliyati jamiyatning axloqiy negizlarini, umumbashariy insonparvarlik qadriyatlarini buzishga qaratilgan, shuningdek, konstitutsiyaviy tuzumni g‘ayriqonuniy yo‘l bilan o‘zgartirish yoki O‘zbekiston Respublikasi hududining birligini buzish, urushni, zo‘ravonlikni va shafqatsizlikni, jamiyatni parchalashga olib boradigan ijtimoiy, shu jumladan sinfiy, shuningdek, irqiy, milliy va diniy adovatni avj oldirish, qonun bilan taqiqlangan boshqa xatti-harakatlar qilish maqsadini ko‘zlaydigan jamoat birlashmalarining tuzilishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1991, № 4, 76-m.

Harbiylashtirilgan jamoat birlashmalari va qurolli tuzilmalar, shuningdek, diniy xarakterga ega partiyalar, ularning filiallari va boshqa struktura bo'laklari tashkil etish taqiqlanadi.

Jamoat birlashmalari va ularning idoralari tomonidan qonuniy va demokratik yo'l bilan shakllantirilgan hokimiyat va boshqaruv idoralari hamda hokimiyat vakolatlariga ega bo'lganlarga nisbatan g'ayridemokratik tarzda kuch ishlatib tazyiq o'tkazish taqiqlanadi. Qonuniy ravishda amal qilib turgan hokimiyat va boshqaruv idoralari hamda mansabdor shaxslarga demokratik uslubda hal etish bahonasi bilan tazyiq o'tkazishga bo'lgan har qanday urinishga qonun bilan barham beriladi.

Aholining salomatligi va axloqiga, fuqarolarning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga tajovuz qiladigan jamoat birlashmalarini tuzish va ularning faoliyati qonunga muvofiq ta'qib qilinadi.

Barcha jamoat birlashmalari o'z ustavlarida, boshqa hujjatlarda nazarda tutilgan vazifalarni bajarishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining boshqa qonunlari doirasida ish ko'radi.

Fuqaroning jamoat birlashmasi faoliyatida qatnashishi yoki qatnashmasligi uning huquqlari va erkinliklarini cheklash yoki unga imtiyozlar berish uchun, shu jumladan, davlat tashkilotida lavozimni egallash sharti yoki qonunda ko'zda tutilgan majburiyatlarni bajarmaslik uchun asos bo'la olmaydi.

Mehnat to'g'risidagi qonunlar, shuningdek, mehnatkashlarning ijtimoiy ta'minoti va ijtimoiy sug'urta qildirish to'g'risidagi qonunlar jamoat birlashmalari apparati xodimlariga nisbatan joriy etiladi.

Davlat jamoat birlashmalari huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi hamda Konstitutsiyaga muvofiq, ular o'z ustavlaridagi vazifalarni bajarishlari uchun shart-sharoit yaratilishiga kafolat beradi.

Davlat yoshlar va bolalar tashkilotlariga moddiy va ma'naviy madad beradi, ularga nisbatan imtiyozli soliq siyosati o'tkazilishini ta'minlaydi, bolalar tashkilotlariga, maktab, maktabdan tashqari muassasalar binolaridan, klublardan, madaniyat saroylari va uylaridan, sport inshootlari va boshqa inshootlardan bepul yoki imtiyozli shartlar bilan foydalanish huquqini beradi.

Qonunda ko'zda tutilgan hollardan tashqari, davlat idoralari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, xuddi shuningdek, jamoat birlashmalarining davlat idoralari va mansabdor shaxslarning faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Jamoat birlashmalari manfaatlariga daxldor masalalar qonunlarda ko'zda tutilgan hollarda tegishli jamoat birlashmalari ishtirokida yoki ular bilan kelishilgan holda davlat idoralari va xo'jalik tashkilotlari tomonidan hal qilinadi.

Jamoat birlashmalari faoliyat hududiga ko'ra, quyidagilarga bo'linadi:

1) respublika jamoat birlashmalari — Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati butun respublika hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari. Bunda siyosiy partiyaning kamida sakkiz hududiy subyektda (viloyatda), shu jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahrida yashayotgan kamida *yigirma ming*, kasaba uyushmasining esa kamida *uch ming* a'zosi bo'lishi kerak;

2) mahalliy jamoat birlashmalari (viloyat, tuman, shahar, posyolka va qishloq jamoat birlashmalari).

Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati butun viloyat hududida, Toshkent shahrida esa, butun shahar hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari — viloyat, Toshkent shahar jamoat birlashmalariga kiradi.

Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq, faoliyati butun tuman (shahar) hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari — tuman (shahar) jamoat birlashmalariga kiradi.

Ustavda belgilangan vazifalarga muvofiq faoliyati posyolka, qishloq hududida amalga oshiriladigan jamoat birlashmalari — *posyolka, qishloq jamoat birlashmalariga* kiradi.

Zarurat paydo bo'lgan hollarda viloyatlararo va tumanlararo jamoat tashkilotlari tuzilishi mumkin.

Jamoat birlashmalari ixtiyoriylik asosida jamoat birlashmalarining ittifoqlariga uyushishga haqlidirlar.

Jamoat birlashmasi kamida o'ltin nafar fuqaroning tashabbusi bilan tuziladi. Jamoat birlashmasini tuzish tashabbuskorlari ta'asis syezdi (konferensiyasi)ni yoki umumiy yig'ilishini chaqiradilar, unda ustav (nizom, o'zga asosiy hujjat) qabul qilinadi va rahbar idoralar tuziladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari jamoat birlashmasi a'zolari (qatnashchilari) bo'ladilar. Siyosiy partiyalardan tashqari, jamoat birlashmalarining ustavida chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning birlashmaga a'zo bo'lishlari ko'zda tutilishi mumkin.

Siyosiy partiyalar va kasaba uyushmalaridan tashqari, jamoat birlashmalarining faoliyatida ularning ustavlarida ko'zda tutilgan hollarda

jamoat a'zolari: korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning mehnat jamoalari, fuqarolarning birlashmalari ishtirok etishlari mumkin.

Jamoat birlashmasi faoliyatini tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri — bu ularning ustavi.

Jamoat birlashmalari ramz sifatida o'z timsoliga, bayrog'iga va vimpeliga ega bo'lishi mumkin. Jamoat birlashmalarining timsollari ustavga muvofiq, ularning rahbar idoralari tomonidan tasdiqlanadi. Bayroqlar va vimpellar belgilangan tartibda, davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim.

Jamoat birlashmalarining faoliyati ularni qayta tashkil etish (qo'shilish, birlashish, ajralish) yoki tugatish yo'li bilan to'xtatilishi mumkin.

Jamoat birlashmalari ularning syezdlari (konferensiyalari) yoki umumiy yig'ilishlari qarori bilan qaytadan tashkil etiladi. Jamoat birlashmalarini qayta tashkil etgandan so'ng, yangidan tuzilgan jamoat birlashmasining ustavi qonunda ko'zda tutilgan tartibda ro'yxatga olinadi.

Jamoat birlashmasi syezd (konferensiya) yoki umumiy yig'ilish qaroriga muvofiq yoxud qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan asoslarda va tartibda tugatiladi.

Syezd (konferensiya) yoki umumiy yig'ilish qaroriga muvofiq tugatilgan jamoat birlashmasining mol-mulki uning ustavida ko'zda tutilgan maqsad yo'lida sarflanadi. Jamoat birlashmalari qonun oldida tengdirlar.

Jamoat birlashmalarining huquqlari quyidagilardan iboratdir:

1) jamoat birlashmalari ustavlarda, dasturiy, boshqa hujjatlarda belgilangan maqsadlar va vazifalarni amalga oshirish uchun o'z maqsadlari va faoliyati to'g'risidagi axborotni erkin tarqatadi;

2) qonunda ko'zda tutilgan hollarda va tartibda esa:

a) davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari tuzishda qatnashadi;

b) davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari qorolarini tayyorlashda ishtirok etadi;

d) davlat va jamoat idoralari o'z a'zolari (qatnashchilari) nomidan ish yuritadi va ularning qonuniy manfaatlarini himoya qiladi;

e) O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan vakolatlarni amalga oshiradi.

Jamoat birlashmalari qonunlarda belgilab qo'yiladigan tartibda ishlab chiqarish va boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ulla-

nadilar hamda faqat ustavdagi vazifalarni bajarish maqsadida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan korxonalar va xo'jalik hisobidagi tashkilotlarni tashkil etadilar.

Jamoat birlashmalarining ishlab chiqarish va boshqa tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlari ana shu birlashmalar a'zolari (qatnashchilari) o'rtasida qayta taqsimlanmaydi va undan faqat ustav vazifalarini bajarish uchun foydalaniladi; jamoat birlashmalari o'z mablag'laridan, hatto o'z ustavida ko'rsatilmagan bo'lsa ham, xayriya maqsadlari yo'lida foydalanishlariga yo'l qo'yiladi.

Jamoat birlashmalari, ularning tashkilotlari binolar, inshootlar, uy-joy fondi, uskunalar, asboblari, madaniy-ma'rifiy va sog'lomlashtirish maqsadlari uchun mo'ljallangan mulklarga, pul mablag'iga, aksiyalarga, boshqa qimmatli qog'ozlarga hamda ularning ustavlarida ko'zda tutilgan faoliyatni moddiy ta'minlash uchun zarur bo'lgan o'zga mol-mulkka, shuningdek, intellektual mulk obyektlariga egalik qilishlari mumkin. Birlashmalarining ustavlarida ko'rsatilgan maqsadlarga muvofiq, ularning mablag'i hisobidan barpo etilgan nashriyotlar, boshqa korxonalar, xayriya muassasalari jamoat birlashmalarining mulki bo'lishi mumkin.

Jamoat birlashmalarining pul mablag'lari:

- agar ustavda ko'zda tutilgan bo'lsa, birlashmaga kirish va a'zolik badallarini to'lashdan;
- ixtiyoriy ravishda o'tkazilgan pul va xayriyalardan;
- ustavga muvofiq o'tkazilgan leksiyalar, ko'rgazmalar, sport tadbirlari hamda boshqa tadbirlar, lotereyalar tushumlaridan, ishlab chiqarish, xo'jalik va noshirlik faoliyatidan olinadigan daromadlardan;
- qonun bilan taqiqlanmagan boshqa tushumlardan tashkil topadi.

Jamoat birlashmalarining mulki qonun bilan muhofaza qilinadi.

Ittifoqlarning va ularga kiruvchi birlashmalarining ana shu ittifoq va unga qo'shilgan birlashmalarga qarashli mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish, tasarruf etishga doir vakolatlari jamoat birlashmalari ittifoqlarining ustavlarida belgilab qo'yiladi.

Jamoat birlashmalari ommaviy axborot vositalarini ta'sis etishga hamda amaldagi matbuot va boshqa ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi qonunlarga muvofiq noshirlik faoliyati bilan shug'ullanishga haqlidirlar.

Amaldagi qonun hujjatlariga binoan, jamoat birlashmalari faoliyati ustidan quyidagi davlat organlarining nazorati oʻrnatildi:

1) *soliq idoralari* — jamoat birlashmalarini mablagʻ bilan taʼminlash va ular daromadlarining manbalarini, ular olgan mablagʻ miqdorini va soliqlar toʻgʻrisidagi qonunlarga muvofiq soliq toʻlanishini nazorat qiladi;

2) *prokuratura idoralari* — jamoat birlashmalarining qonunlarni bajarishini nazorat qiladi;

3) *adliya organlari* — jamoat birlashmasi faoliyatining maqsadlariga taalluqli ustav qoidalariga rioya etilishini nazorat qiladi. Roʻyxatga oluvchi idora jamoat birlashmasining rahbar organidan qabul qilingan qarorlarni taqdim etishni talab qilishga, jamoat birlashmalari oʻtkazadigan tadbirlarda qatnashish uchun oʻz vakillarini yuborishga, jamoat birlashmasi ustaviga rioya qilish bilan bogʻliq masalalar yuzasidan jamoat birlashmasi aʼzolaridan va boshqa fuqarolardan tushuntirish olishga haqlidir.

Jamoat birlashmalari toʻgʻrisidagi qonunni buzish amaldagi qonunlarga muvofiq *jinoiy, maʼmuriy, moddiy* yoki oʻzga javobgarlikka sabab boʻladi. Jamoat birlashmalari toʻgʻrisidagi qonunni buzganlik uchun bu ishda aybdor boʻlgan davlat va jamoat idoralarining mansabdor shaxslari, shuningdek, fuqarolar javobgar boʻladilar.

Jamoat birlashmasi, shu jumladan, oʻz ustavini roʻyxatdan oʻtkazmagan jamoat birlashmasi jamoat birlashmalari toʻgʻrisidagi qonunni buzgan taqdirda qonunga muvofiq javobgar boʻladi. Jamoat birlashmasi uning ustavida belgilab qoʻyilgan maqsadlar va vazifalar doirasidan chetga chiqadigan yoki qonunni buzadigan xatti-harakatlari sodir etgan taqdirda ana shu jamoat birlashmasining rahbar idorasi jamoat birlashmasi ustavini roʻyxatga olgan idora yoki prokuror tomonidan yozma ravishda ogohlantirilishi mumkin.

Jamoat birlashmalari Oʻzbekiston Respublikasi qonunlariga va oʻz ustavlariga muvofiq xalqaro jamoat (nohukumat) birlashmalariga qoʻshilishi, bevosita xalqaro aloqalar oʻrnatishlari, tegishli bitimlar tuzishlari mumkin. Agar Oʻzbekiston Respublikasida tuzilgan jamoat birlashmasining faoliyati ustavga muvofiq, Oʻzbekiston Respublikasi hududida va bitta yoki undan koʻproq xorijiy davlat hududida amal qilsa, u *xalqaro jamoat birlashmasi*, deb eʼtirof etiladi.

Basharti, chet elda tuzilgan xalqaro jamoat birlashmasi tarkibiga respublika jamoat birlashmasi kollektiv aʼzo sifatida kirsam, respublika jamoat birlashmasining ustavi ham qonunga muvofiq roʻyxatga olinishi kerak.

O‘z faoliyatini xorijiy davlat hududida ham amalga oshiradigan jamoat birlashmasi zarur o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritilgan ustavini qayta ro‘yxatdan o‘tkazish uchun O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga taqdim etadi.

Tinchlikni mustahkamlashni, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishni, insonparvarlik faoliyatining o‘zga turlarini maqsad qilib qo‘ygan jamoat birlashmalari qonunda belgilangan imtiyozlardan foydalanishlari mumkin.

18.3. Siyosiy partiyalar

Siyosiy partiya — O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy irodasini ro‘yobga chiqarishga intiluvchi hamda o‘z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko‘ngilli birlashmasidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 60-moddasiga binoan, siyosiy partiyalar turli tabaqa va guruhlarining siyosiy irodasini ifodalaydilar va o‘zlarining demokratik yo‘l bilan saylab qo‘yilgan vakillari orqali davlat hokimiyatini tuzishda ishtirok etadilar. Siyosiy partiyalar o‘z faoliyatlarini moliyaviy ta‘minlanish manbalari haqida Oliy Majlisga yoki u vakil qilgan organga belgilangan tartibda oshkora hisobotlar berib turadilar.

Siyosiy partiyalar o‘z faoliyatlarini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan «Siyosiy partiyalar to‘g‘risida»gi Qonuniga¹, O‘zbekiston Respublikasining 2004-yil 30-aprelda qabul qilingan «Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida»gi Qonunga² va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, shuningdek, o‘z ustavlarini asosida amalga oshiradilar.

Siyosiy partiyalar quyidagi tamoyillar asosida tuziladi va faoliyat ko‘rsatadi:

- 1) fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish maqsadida, xohish-irodani erkin bildirish;
- 2) partiyaga ixtiyoriy ravishda kirish va undan chiqish;
- 3) a‘zolarining teng huquqliligi;

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 2, 36-m.

² O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2004, № 5, 86-m.

- 4) o‘zini o‘zi boshqarish;
- 5) qonuniylik;
- 6) oshkoralik.

Quyidagi siyosiy partiyalarni tuzish va ularning faoliyat ko‘rsatishi taqiqlanadi:

1) konstitutsiyaviy tuzumni zo‘rlik bilan o‘zgartirishni maqsad qilib qo‘yuvchi;

2) O‘zbekiston Respublikasi suvereniteti, yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarining konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi;

3) urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy va diniy adovatni targ‘ib qiluvchi;

4) xalqning sog‘lig‘i va ma‘naviyatiga tajovuz qiluvchi; milliy va diniy ruhdagi partiyalar.

O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bir paytning o‘zida faqat bitta siyosiy partiyaga a‘zo bo‘lishi mumkin. Partiyaga mansubligiga ko‘ra, fuqaroning huquqlarini har qanday cheklash, xuddi shuningdek, unga imtiyozlar yoki ustunliklar berish taqiqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti — respublika barcha fuqarolarining huquq va erkinliklariga rioya qilinishi kafili sifatida prezidentlik vakolatlarini bajarish muddati davomida siyosiy partiyaga a‘zolikni yoki unda ishtirok etishni to‘xtatib turishi yoxud butunlay to‘xtatishi shart.

Quyidagilar siyosiy partiyalarga a‘zo bo‘la olmaydilar:

- a) sudyalari;
- b) prokurorlar va prokuratura tergovchilari;
- d) ichki ishlar organlari, milliy xavfsizlik xizmati xodimlari;
- e) harbiy xizmatchilar;
- f) xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar.

Davlat siyosiy partiyalar huquqlari va qonuniy manfaatlari muhofaza etilishini kafolatlaydi, ustavda belgilangan o‘z maqsadlari va vazifalarini bajarishlari uchun ularga teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi «Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir» ma‘ruzasida siyosiy partiyalar va fuqarolik institutlarining davlat ahamiyatiga molik eng muhim qarorlarni qabul qilishdagi roli hamda ta‘sirini tubdan kuchaytirish ko‘rsatib o‘tildi.

Shu munosabat bilan partiyalar aholi o'rtasida obro'-e'tibor qozonish maqsadida izchil ish olib borishi, siyosiy tajriba orttirishi, siyosiy yetuklikka intilishi va eng muhimi, moliyaviy mustaqillikka erishish, jamiyatda o'z o'rnini topish va o'zining doimiy saylovchilariga tayanish uchun faol harakat qilishi kerak. Dasturi va yo'nalishidan qat'i nazar, shak-shubhasiz, barcha partiyalarimiz mana shunday yo'lni bosib o'tishi muhim ahamiyatga ega.

Odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlashda, ularning siyosiy va fuqarolik faolligini oshirishda, mamlakatda ro'y berayotgan demokratik o'zgarishlar ko'lamini kengaytirish va chuqurlashtirishda bu tashkilotlarning o'mni va ahamiyati beqiyosdir¹.

Amaldagi qonun hujjatlariga binoan, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va ular mansabdor shaxslarining siyosiy partiyalar ichki ishlariga aralashishlari yoxud, agar faoliyat qonunga hamda o'z ustavlariga muvofiq amalga oshirilayotgan bo'lsa, ular faoliyatiga u yoki bu tarzda to'sqinlik qilishlari man etiladi.

Siyosiy partiyalarning davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashuviga yo'l qo'yilmaydi.

Siyosiy partiyalar tashkilotlarining tadbirlari, asosan, ularning a'zolarini ishdan tashqari vaqtida va ana shu partiyalar mablag'i hisobidan amalga oshiriladi. Xususiy ish beruvchilarning o'z xodimlaridan ular mehnat vazifalarini bajarayotgan paytda partiya nomidan siyosiy faoliyat bilan shug'ullanishni talab qilishi man etiladi.

Siyosiy partiyalar apparati xodimlariga nisbatan mehnat to'g'risidagi, ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy sug'urta haqidagi qonun hujjatlari tatbiq etiladi.

Siyosiy partiyaning tuzish uchun kamida sakkiz hududiy subyekt (viloyat)da, shu jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahrida yashayotgan hamda partiya birlashish istagida bo'lgan kamida *yigirma ming* fuqaroning imzosi bo'lishi talab etiladi.

Siyosiy partiya tuzish tashabbuskorlari kamida *ellik kishidan* iborat bo'lishi, ular partiya ta'sis hujjatlarini tayyorlash, a'zolar tarkibini shakllantirish hamda ta'sis syezdi yoki konferensiyasini chaqirish bo'yicha tashkiliy qo'mitani tuzishlari lozim.

Tashkiliy qo'mita o'zi tuzilgan kundan boshlab yetti kunlik muddatdan kechiktirmay O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga

¹ I.A. Karimov. Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T., «O'zbekiston», 2005.

o‘z tashabbusi, qo‘mitaning tarkibi, rahbari (yetakchisi), joylashgan manzili hamda ta‘sis syezdi yoki konferensiyasi chaqiriladigan sanani yozma ravishda xabar qilishi lozim.

Tashkiliy qo‘mita tuzilgan kundan boshlab, uzog‘i bilan uch oy faoliyat ko‘rsatish huquqiga egadir.

Siyosiy partiya ta‘sis syezdida yoki konferensiyasida tuziladi. Ta‘sis syezdi yoki konferensiyasi partiya ustavi va dasturini qabul qiladi, uning saylab qo‘yiladigan organlarini tuzadi.

Siyosiy partiyalar O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro‘yxatga olinadi. Siyosiy partiya ro‘yxatdan o‘tgan kundan e‘tiboran, yuridik shaxs maqomini oladi va u o‘z faoliyatini amalga oshirishi mumkin.

Siyosiy partiya ro‘yxatga olinganligi to‘g‘risidagi xabar ommaviy axborot vositalarida e‘lon qilinadi.

Agar siyosiy partiyaning ustavi, maqsadlari, vazifalari va faoliyat uslubi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, qonun hujjatlariga zid bo‘lsa yoki oldinroq xuddi shunday nomdagi siyosiy partiya yoki jamoatchilik harakati ro‘yxatga olingan bo‘lsa, bu partiya ro‘yxatga olinmaydi.

Siyosiy partiyaning faoliyati:

- partiyaning o‘z ustaviga muvofiq tarqalib ketishi orqali, bu haqda partiya oliy organi uch kunlik muddat ichida O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga xabar qiladi;

- partiya qonun hujjatlarida nazarda tutilgan xatti-harakatlarni sodir etgan hollarda yoki o‘z faoliyati to‘xtatib qo‘yilganidan so‘ng bir yil muddat ichida o‘sha xatti-harakatlarni takror sodir etgan hollarda O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi yoki O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimnomasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining qarori bilan tugatiladi.

- O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining siyosiy partiya faoliyati tugatilganligi to‘g‘risidagi rasmiy xabari ommaviy axborot vositalarida e‘lon qilingan kundan boshlab, siyosiy partiyaning faoliyati tugaydi.

Siyosiy partiyalar quyidagi huquqlarga ega:

- 1) o‘z faoliyati to‘g‘risidagi axborotni erkin tarqatish, o‘z g‘oyalari, maqsadlari va qarorlarini targ‘ib qilish;
- 2) saylab qo‘yiladigan davlat organlaridagi o‘z vakillari orqali tegishli qarorlarni tayyorlashda ishtirok etish;
- 3) qonunda belgilab qo‘yilgan tartibda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, davlat hokimiyati organlari saylovlarida ishtirok etish;

- 4) partiya faoliyati bilan bog'liq yig'ilishlar, konferensiyalar va boshqa tadbirlarni o'tkazish;
- 5) qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ommaviy axborot vositalarini ta'sis etish va boshqa ommaviy axborot vositalaridan foydalanish;
- 6) O'zbekiston Respublikasining siyosiy partiyalari bilan ittifoq (blok) tuzish, ular va boshqa jamoat birlashmalari bilan shartnoma munosabatlarini o'rnatish.

Siyosiy partiyalarning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi-dagi fraksiyalari — siyosiy partiya'lar tomonidan ko'rsatilgan deputatlarning ta'sis yig'ilishlarida o'z partiyalarining siyosatini uyushqoqlik bilan o'tkazish uchun tuziladi. Fraksiyalar fraksiya-ning rahbari bergan tegishli ariza va ta'sis hujjatlariga, asosan, Oliy Majlis tomonidan ro'yxatga olinadi.

Siyosiy partiya fraksiyasining rahbari Oliy Majlis Kengashi tarkibiga kiradi. Fraksiyalarning faoliyatiga tashkiliy, texnikaviy va boshqa xizmatlar ko'rsatish O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Kotibiyati tomonidan ta'minlanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi hamda mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlaridagi partiya guruhleri siyosiy partiyalar tomonidan ko'rsatilgan deputatlar ta'sis yig'ilishlarida o'z partiyalarining siyosatini uyushqoqlik bilan o'tkazish uchun tuziladi. Partiya guruhleri partiya guruhining rahbari bergan ariza yoki ta'sis hujjatlariga asosan, tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ro'yxatga olinadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlaridagi partiya guruhlarining faoliyatiga tashkiliy, texnikaviy va boshqa xizmatlar ko'rsatish shu organning tegishli tarmoq bo'linmalari tomonidan ta'minlanadi.

Siyosiy partiyalar mulkida — bino, inshoot, uskunalar, nash-riyot, transport vositalari, shuningdek, ustavda belgilangan vazifa-larni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa mol-mulk bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining «Siyosiy partiyalarni moliyalash-tirish to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, siyosiy partiyalarni moliya-lashtirish manbalari quyidagilardan iborat:

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2004, № 5, 86-m.

- kirish va a'zolik badallari, agar siyosiy partiyaning ustavida bunday badallar to'lash nazarda tutilgan bo'lsa;
- qonun hujjatlariga muvofiq, tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar;
- O'zbekiston Respublikasi davlat budjetidan qonun hujjatlariga muvofiq ajratiladigan mablag'lar;
- O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari va fuqarolari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq beriladigan xayriya yordami.

Qonuniylik, oshkoralik va siyosiy partiyalarning teng huquqliligi — siyosiy partiyalarni moliyalashtirishning asosiy tamoyillari.

Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risidagi ma'lumotlarning mazkur partiyalar a'zolari va jamoatchilik uchun ochiqligi siyosiy partiyalarning o'zi tomonidan ta'minlanadi. Siyosiy partiyalar o'z faoliyatining moliyalashtirilishi hajmi va manbalari haqida axborot e'lon qilib turishi kerak.

Siyosiy partiyalar moliyaviy va boshqa mablag'lardan qonunda hamda ustavlarida nazarda tutilgan maqsadlarda foydalanadi. Bu mablag'lardan boshqa maqsadlarda foydalanish taqiqlanadi. Siyosiy partiyalarning mol-mulki va pul mablag'lari siyosiy partiya a'zolari o'rtasida taqsimlanishi mumkin emas.

Siyosiy partiyalarga, ularning muassasalari va tashkilotlariga bank muassasalarida bittadan ortiq hisob-kitob varag'iga, shuningdek, chet el banklarida hisobvaraqlarga ega bo'lish taqiqlanadi. Siyosiy partiya, agar u O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga saylov yakunlari bo'yicha «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuniga muvofiq, Qonunchilik palatasida siyosiy partiya fraksiyasini tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik o'rinlarini olgan bo'lsa, o'zining ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun davlat mablag'larini olish huquqiga ega bo'ladi.

Siyosiy partiyalarning ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag'larining yillik hajmi shu mablag'larni ajratish mo'ljallanayotgan yildan oldingi yilning 1-yanvaridagi holatga ko'ra, belgilangan eng kam oylik ish haqining ikki foizini Qonunchilik palatasiga o'tkazilgan oxirgi saylovda saylovchilar ro'yxatiga kiritilgan fuqarolar soniga ko'paytmasi miqdorida shakllantiriladi.

Siyosiy partiyalarning Qonunchilik palatasiga va davlat hokimiyatining boshqa vakillik organlariga saylovda ishtirok etishini

moliyalashtirish belgilangan tartibda faqat ana shu maqsadlar uchun ajratiladigan davlat mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladi. Siyosiy partiyalarni saylovda boshqa mablag‘lar hisobidan moliyalashtirish va moddiy jihatdan o‘zgacha tarzda qo‘llab-quvvatlash taqiqlanadi.

Siyosiy partiyalarning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag‘larining bir deputatlikka nomzod hisobiga to‘g‘ri keladigan miqdori O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Siyosiy partiyaning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag‘lari shu partiyadan Qonunchilik palatasi deputatligiga ko‘rsatilgan nomzodlar ro‘yxatga olingandan keyin, ro‘yxatga olingan nomzodlar soniga muvofiq, hajmda siyosiy partiyaning hisob-kitob varag‘iga belgilangan tartibda o‘tkaziladi.

«Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida»gi Qonunga binoan, Qonunchilik palatasiga saylovda siyosiy partiyalarning ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratilgan davlat mablag‘lari siyosiy partiya tomonidan:

- saylovoldi ko‘rgazmali tashviqot vositalarini nashr qilishga;
- Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning televideniye, radio orqali va boshqa ommaviy axborot vositalarida chiqishlarini tashkil etishga;
- Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning saylovchilar bilan uchrashuvlarini tashkil etishga;
- Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning ishonchli vakillari va bevosita saylov okrugida saylovoldi tashviqotini o‘tkazish uchun jalb qilinadigan boshqa faollar ishini tashkil etishga;
- saylov kompaniyasini o‘tkazishga doir umumpartiyaviy tadbirlarga sarflanishi kerak.

Agar Qonunchilik palatasiga saylov yakunlari bo‘yicha siyosiy partiya fraksiya tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik o‘rinlarini ololmagan bo‘lsa, siyosiy partiyaning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratilgan davlat mablag‘lari mazkur partiyaning boshqa manbalardan olgan mablag‘lari hisobidan O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetiga qaytarilishi kerak.

Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiya fraksiyalarining faoliyatini tashkiliy, texnikaviy jihatdan va boshqa tarzda ta‘minlash

uchun ajratiladigan davlat mablagʻlari Qonunchilik palatasining xarajatlar smetasida nazarda tutiladi.

Siyosiy partiyalarni davlat tomonidan moliyalashtirish manbayi Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjetining mablagʻlaridir. Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablagʻlari siyosiy partiyalarning hisob-kitob varaqlariga belgilangan tartibda oʻtkaziladi.

Moliya yili uchun ajratilgan, lekin shu yil mobaynida siyosiy partiya tomonidan foydalanilmagan davlat mablagʻlari moliya yili tugaganidan keyin bir oy ichida Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjetiga qaytarilishi kerak.

Siyosiy partiya davlat mablagʻlarini olishdan voz kechishga haqli. Siyosiy partiyaning davlat tomonidan moliyalashtirish partiya faoliyati toʻxtatib turilgan yoki tugatilgan taqdirda, toʻxtatib turiladi yoxud tugatiladi.

Siyosiy partiya ustav faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirishni toʻxtatib turish yoki tugatish uchun quyidagilar ham asos boʻlishi mumkin:

- qonun hujjatlarida belgilangan tartibda siyosiy partiyaning qayta tashkil etilganligi (boshqa siyosiy partiyalarga qoʻshib yuborish va qoʻshib olish bundan mustasno);
- qonun talablarining siyosiy partiya tomonidan bajarilmaganligi;
- siyosiy partiya davlat mablagʻlaridan belgilanmagan maqsadda foydalanganligi, shu jumladan, ustavda nazarda tutilgan faoliyati uchun ajratilgan mablagʻlardan saylovda ishtirok etishni moliyalashtirish uchun foydalanganligi.

Siyosiy partiya faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirishni toʻxtatib turish yoki tugatish toʻgʻrisidagi qaror Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan qabul qilinadi. Davlat tomonidan moliyalashtirishni toʻxtatib turish yoki tugatish toʻgʻrisidagi qaror ustidan siyosiy partiya Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudiga shikoyat qilishi mumkin.

Siyosiy partiya qoʻshib yuborish yoki qoʻshib olish shaklida qayta tashkil etilganda, siyosiy partiyaning huquqiy vorisi davlat tomonidan moliyalashtirilish huquqiga ega boʻladi.

Siyosiy partiya xayriya yordamini faqat Oʻzbekiston Respublikasi yuridik shaxslari (chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar bundan mustasno) va fuqarolaridan pul shaklida hamda mol-mulk berish, xizmatlar koʻrsatish, ishlar bajarish tarzida va faqat ustavda nazarda tutilgan faoliyatni amalga oshirish uchun olish huquqiga ega.

Siyosiy partiya O'zbekiston Respublikasining bir yuridik shaxsidan bir yil mobaynida olgan xayriya yordami summasi xayriya yordami berilgan yilning 1-yanvaridagi holatiga ko'ra, belgilangan eng kam oylik ish haqining besh ming baravaridan oshmasligi lozim.

Siyosiy partiya O'zbekiston Respublikasining bir fuqarosidan bir yil mobaynida olgan xayriya yordami summasi xayriya yordami berilgan yilning 1-yanvaridagi holatga ko'ra, belgilangan eng kam oylik ish haqining besh yuz baravaridan oshmasligi lozim. Ushbu cheklash siyosiy partiya a'zolari partiya ustaviga, asosan, to'laydigan a'zolik badallariga tatbiq etilmaydi.

Siyosiy partiyalarga pul mablag'lari shaklidagi, mol-mulk berish, xizmatlar ko'rsatish, ishlar bajarish tariqasidagi (shu jumladan, grantlar ajratish, texnik yordam ko'rsatish, safarlar bilan, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi hududida va undan tashqarida o'tkaziladigan treninglar, seminarlar, konferensiyalar bilan bog'liq xarajatlarga haq to'lash orqali) xayriya yordami quyidagilar tomonidan berilishiga yo'l qo'yilmaydi:

- chet davlatlar;
- chet davlatlarning yuridik shaxslari, ularning vakolatxonalari va filiallari;
- xalqaro tashkilotlar, ularning vakolatxonalari va filiallari;
- chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar;
- chet el fuqarolari;
- fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, diniy tashkilotlar va nomi yashirilgan yoki faqat taxallusi ko'rsatilgan shaxslar tomonidan siyosiy partiyalarga pul mablag'lari shaklida, mol-mulk berish, xizmatlar ko'rsatish, ishlar bajarish tarzida xayriya yordami betilishiga ham yo'l qo'yilmaydi.

Siyosiy partiyalar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda moliyaviy hamda buxgalteriya hisobdorligini amalga oshiradi.

Siyosiy partiya har yili qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda hamda tartibda moliya organlariga, davlat soliq xizmati organlariga, O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi va Adliya vazirligiga hisobot davrida olingan hamda sarflangan moliyaviy va boshqa mablag'lar to'g'risida moliyaviy hisobot taqdim etishi shart.

Siyosiy partiyaning moliyaviy hisobotida siyosiy partiyaning hisob-kitob varag'iga hisobot davrida kelib tushgan mablag'larning

manbalari va miqdorlari to'g'risidagi, shu mablag'larning sarflanishi haqidagi, siyosiy partiyaning qiymati ham ko'rsatilgan mol-mulki to'g'risidagi, shuningdek, mazkur partiyaning davlat ro'yxatidan o'tganligi haqidagi ma'lumotlar ko'rsatilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari va fuqarolaridan xayriya yordami pul mablag'laridan boshqa shaklda olingan taqdirda, siyosiy partiya uni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq pul ifodasida baholaydi va tegishli ma'lumotlarni, shu jumladan, xayriya yordami beruvchi haqidagi ma'lumotlarni siyosiy partiyaning moliyaviy hisobotiga kiritadi.

Siyosiy partiyaning moliyaviy hisobotida davlat mablag'lari kelib tushishi va sarflanishi alohida qismda nazarda tutiladi. Bunda siyosiy partiya tomonidan Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etish uchun sarflangan mablag'lar alohida hisobga olinadi.

Siyosiy partiyalar har yili barchaning e'tibori uchun o'z budjetlarini e'lon qiladi va o'z faoliyatini moliyalashtirish manbalari to'g'risida Qonunchilik palatasiga yoki u vakolat bergan organga belgilangan tartibda hisobot taqdim etadi.

Siyosiy partiyaning hisobotiga uning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini va ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun hisobot yilida partiyaning hisob-kitob varag'iga kelib tushgan hamda sarflangan davlat mablag'lari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi, Hisob palatasi va Adliya vazirligining xulosasi ilova qilinadi.

Moliyaviy va boshqa mablag'larning kelib tushishi hamda siyosiy partiyalarning ulardan belgilangan maqsadda foydalanishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi amalga oshiradi.

Moliyaviy va boshqa mablag'larning kelib tushishini hamda siyosiy partiyalarning ulardan belgilangan maqsadda foydalanishini tekshirish Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida o'ndan bir qismidan iborat deputatlar guruhining murojaatiga binoan, Qonunchilik palatasi tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin.

18.4. Kasaba uyushmalari

Kasaba uyushmalari — ko'ngilli jamoat tashkiloti bo'lib, ham ishlab chiqarish, ham noishlab chiqarish sohalaridagi faoliyat turiga qarab, o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini hamda manfaatlarini himoya qilish uchun mushtarak manfaatlar bilan bog'langan mehnatkashlarni birlashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 59-moddasiga binoan, kasaba uyushmalari xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini va manfaatlarini ifoda etib, himoya qiladi. Kasaba tashkilotlariga a'zo bo'lish ixtiyoriydir.

Kasaba uyushmalarining huquqiy maqomi 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining «Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Mazkur Qonunga binoan, mehnatkashlar, shuningdek, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan shaxslar hech qanday tafovutsiz o'z xohishlariga ko'ra va oldindan ijozat olmay turib, ixtiyoriy ravishda kasaba uyushmalari tuzish huquqiga, shuningdek, ustavlarga rioya etish sharti bilan kasaba uyushmalariga kirish huquqiga egadirlar.

Mehnatkashlar korxonalarida, muassasalarda, tashkilotlarda va boshqa ish joylarida kasaba uyushmalari tuzishga haqlidirlar. Ishlamaydigan pensionerlarning kasaba uyushmasi a'zoligiga kirish yoki undan chiqish tartibi kasaba uyushmalarining ustavlarini bilan yo'lga solib boriladi. Kasaba uyushmalari ixtiyoriylik asosida respublika va boshqa hududiy hamda tarmoq birlashmalari tuzishlari, shuningdek, ularga kirishlari mumkin.

Kasaba uyushmalarining ustavlarini «O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonunida belgilangan tartibda ro'yxatga olinadi. Barcha kasaba uyushmalari teng huquqlardan foydalanadilar.

Kasaba uyushmalari o'z faoliyatida davlat boshqaruv idoralaridan, xo'jalik idoralaridan, siyosiy va boshqa jamoat tashkilotlaridan mustaqil, ular oldida hisobdor emas va ular tomonidan nazorat qilinmaydi, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Kasaba uyushmalarining huquqlarini cheklaydigan yoki shu huquqlarning amalga oshirilishiga to'sqinlik qiladigan tarzda har qanday aralashuv man etiladi.

Kasaba uyushmalari o'z ustavlarida belgilangan maqsadlarga va vazifalarga muvofiq ravishda boshqa mamlakatlarning kasaba uyushmalari bilan hamkorlik qilish, o'z xohishiga ko'ra, xalqaro va boshqa kasaba uyushmalari birlashmalari, tashkilotlariga kirish huquqiga egadir.

Fuqarolarning kasaba uyushmalariga mansubligi yoki mansub emasligi ularning qonunlarda kafolat berilgan mehnat, ijtimoiy-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 9, 344-m.

iqtisodiy, siyosiy, shaxsiy huquqlari va erkinliklari biron-bir tarzda kamsitilishiga sabab bo'lmaydi. Mehnatkashlarni ishga qabul qilish, xizmat pog'onalariga ko'tarish, shuningdek, ishdan bo'shatish uchun muayyan kasaba uyushmasiga mansublikni, unga kirish yoki undan chiqishni shart qilib qo'yish taqiqlanadi.

«Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunga binoan, kasaba uyushmalari faoliyatini to'xtatish:

1) uning a'zolari qarori asosida ustavda belgilangan tartibda amalga oshiriladi;

2) ularning faoliyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga zid bo'lgan hollarda, bu faoliyat O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining taqdimiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining qarori bilan taqiqlanishi mumkin.

Kasaba uyushmalari faoliyatini boshqa biron-bir idoraning qarori bilan taqiqlashga yo'l qo'yilmaydi.

O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi mehnatga va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid qonun hujjatlari ishlab chiqishda qatnashish huquqiga egadir. O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi mehnatga va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid normativ hujjatlar qabul qilish to'g'risidagi takliflarni tegishli davlat boshqaruvi, xo'jalik va kooperativ idoralariga taqdim etishga haqlidir.

Davlat boshqaruvi va xo'jalik idoralari mehnatkashlarning mehnat, ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari hamda manfaatlariga daxldor normativ hujjatlarni O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashini kamida bir hafta oldin xabardor etgan holda qabul qiladilar.

«Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunga binoan, kasaba uyushmalari:

- 1) o'z a'zolarining mehnat qilish huquqini himoya etadi;
- 2) aholini ish bilan ta'minlash davlat siyosati ishlab chiqilishida qatnashadi;
- 3) korxonalarda ishdan xoli etib olinadigan shaxslarni ijtimoiy jihatdan himoya qilishning qonunlar asosida jamoa shart-nomasida belgilab qo'yiladigan choralarni taklif etadi;
- 4) aholini ish bilan ta'minlashning ahvolini va bu sohadagi qonunlarga rioya etilishini nazorat qilib boradi;

- 5) ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan boshqaruv idorasi bilan jamoa muzokaralari olib borishda va jamoa shartnomalari, bitimlari tuzishda ustuvor huquqqa egadirlar, ularning bajarilishini nazorat qiladi;
- 6) mehnat sharoiti va mehnatga haq to'lash, mehnatni muhofaza qilish va ishlab chiqarish xavfsizligini ta'minlashga, mehnatkashlarning uy-joy sharoitiga, ularni ijtimoiy sug'urtaga, ularni sog'liqni saqlash va madaniyatga taalluqli manfaatlarini, pensiya ta'minoti sohasidagi huquqlarini himoya qiladi;
- 7) o'z vakolatlari doirasida mehnatkashlarni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan himoya qilish tadbirlarini ishlab chiqishda, turmush darajasining asosiy mezonlarini, narx-navo indeksi o'zgarishiga qarab, tovon to'lash miqdorini aniqlashda qatnashadilar, qonunda belgilab qo'yilgan kun kechirishning eng past darajasiga hamda pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalar miqdoriga rioya etilishini nazorat qiladi;
- 8) ma'muriyat, mulkdor yoki ular vakil qilgan boshqaruv idorasi mehnat va kasaba uyushmalari to'g'risidagi qonunlarga rioya etishlarini nazorat qilib boradilar, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishni talab qilishga haqlidir;
- 9) mehnatkashlarning mehnat huquqlarini himoya qilib, da'vo ariza bilan sudga murojaat qilishga haqlidir;
- 10) kasaba uyushmasi a'zosi bilan ma'muriyat o'rtasida paydo bo'lgan yakka tartibdagi mehnat nizolarini ko'rib chiqadi va ular yuzasidan qonunlarga muvofiq, tegishli qarorlar qabul qiladi;
- 11) mehnatga doir amaldagi qonunlarning jamoa shartnomasi, bitimi shartlarining buzilishi, mehnat va turmushning yangi ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarini belgilash yoki mavjud shart-sharoitlarini o'zgartirish bilan bog'liq masalalarga doir jamoa mehnat nizolarini ko'rib chiqishda qatnashadi;
- 12) ma'muriyatdan, shuningdek, davlat va xo'jalik boshqaruvi idoralaridan mehnat hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq masalalar yuzasidan belgilab qo'yilgan statistika hisoboti doirasida bepul ma'lumotlar olishga haqlidir;
- 13) ma'muriyat jamoa shartnomasi shartlarini buzuvchi qaror qabul qilgan taqdirda, kasaba uyushmalari ana shu qoida-buzarlikni bartaraf etish to'g'risida ma'muriyatga taqdimnoma kiritishga haqlidir;

14) O'zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan tartibda aholining ko'chib yurishi, ish bilan ta'minlanishi, mehnat, narx-navo belgilash va ijtimoiy ta'minot masalalariga doir davlatlararo bitimlar tuzilishida, xalq deputatligiga nomzodlar ko'rsatilishda, saylov mavsumida ularni qo'llab-quvvatlashda ishtirok etishlari mumkin.

Davlat va xo'jalik idoralarining ma'muriyati, jamoat tashkilotlari, mansabdor shaxslar kasaba uyushmalarining huquqlariga rioya etishlari, ularning faoliyat ko'rsatishlariga ko'maklashishlari shart. Bu idoralar va shaxslar, kasaba uyushmalari huquqlarini buzganliklari yoki ularning qonuniy faoliyatiga to'sqinlik qilganliklari uchun qonunlarda belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar. Davlat va xo'jalik idoralarining ma'muriyati jamoat tashkilotlari, mansabdor shaxslar kasaba uyushmalarining vakillari shu kasaba uyushmasi a'zolari ishlayotgan korxonalar ustavda belgilangan vazifalarni va qonunlarda belgilab qo'yilgan huquqlarni amalga oshirish uchun kirishlariga to'sqinlik qilishga haqli emas.

Kasaba uyushmalari va ularning idoralari qonunlarga muvofiq yuridik shaxs hisoblanadi. Kasaba uyushmalari mulkka egalik huquqi asosida o'zlariga qarashli bo'lgan mol-mulk va pullarga egalik qiladilar, ulardan foydalanadilar va ularni tasarruf etadi. Kasaba uyushmalari davlat, xo'jalik, kooperativ va boshqa jamoat tashkilotlarining majburiyatlari uchun javob bermaydilar, o'z navbatida, ular ham kasaba uyushmalarining majburiyatlari uchun javob bermaydi.

Kasaba uyushmasi budjeti mablag'ining manbalari, mablag'ni shakllantirish va undan foydalanish tartibi kasaba uyushmalari ustavida belgilab beriladi. Kasaba uyushmalari moliyaviy faoliyati ularning o'z ustavlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Kasaba uyushmalariga qarashli korxonalar va tashkilotlar daromadlarining manbalari, ular olgan mablag' miqdori va to'lagan soliq miqdori davlat moliya idoralari va soliq inspeksiyalari tomonidan qonunlarga muvofiq ravishda nazorat qilinadi.

Kasaba uyushmalari o'z ustavlarida qayd etilgan maqsad va vazifalarga muvofiq ravishda belgilab qo'yilgan tartibda tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish, kasaba uyushmalarining banklarini, sug'urta va aksionerlik jamiyatlarini, qo'shma tijorat korxonalarini barpo etish, noshirlik faoliyati bilan shug'ullanish, turli fondlar tuzish huquqiga egadir.

Jamoa shartnomasi tuzish chog'ida qabul qilingan qarorga muvofiq, korxonada kasaba uyushmalariga o'z balansida turgan yoki o'zi ijaraga olgan binolar, xonalar, inshootlar va boshqa obyektlarni, shuningdek, dam olishni tashkil etish, mehnatkashlar va ularning oila a'zolari bilan madaniy-ma'rifiy, jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish ishlarini olib borish uchun zarur bo'lgan dam olish maskanlarini, bolalar-o'smirlar lagerlari va boshqa sog'lomlashtirish lagerlarini bepul foydalanish uchun beradi.

Korxonada kasaba uyushmalariga jamoa shartnomasida belgilangan maqsadlar uchun qonunlarda belgilab qo'yilgan miqdorda mablag' o'tkazadi. Korxonada ish olib boradigan kasaba uyushmalarining faoliyati uchun boshqa moddiy sharoitlarni yaratish jamoa shartnomasi (bitimi) bilan tartibga solinadi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Nodavlat notijorat tashkilotlar tushunchasi.
2. Nodavlat notijorat tashkilotlarni tashkil etish tartibi.
3. Nodavlat notijorat tashkilotlarning shakllari.
4. Nodavlat notijorat tashkilotlarni moliyalashtirish.
5. Jamoat birlashmalari tushunchasi.
6. Jamoat birlashmalarining davlat boshqaruvida ishtiroki.
7. Siyosiy partiyalarni tashkil etish tartibi.
8. Siyosiy partiyalarning faoliyatini tartibga solish.
9. Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish.
10. Kasaba uyushmalarining faoliyati va unga a'zolik.
11. Mehnatga oid nizolarni ko'rib chiqishda kasaba uyushmalarining tutgan o'rni.

5-bob. DAVLAT BOSHQARUVI SHAKLLARI VA USLUBLARI

19-§. Davlat boshqaruvi shakllari tushunchasi

Shakl — bu ma'lum bir hodisa yoki harakat mazmunining tashqi ko'rinishi. Masalan, ta'lim jarayoni — ma'ruzalar yoki amaliy mashg'ulotlarni olib borish (ya'ni ta'lim shakllari) orqali namoyon bo'ladi.

Har qanday faoliyat singari davlat boshqaruvi faoliyati ham, ma'lum bir shakllarda ifodalanadi. Davlat boshqaruvi shunday jarayonki, unda ko'pgina shaxslar, tashkilot va organlar ishtirok etadi. Bu jarayonda ijro hokimiyati organlarining (boshqaruv faoliyati asosiy subyekting) vazifalari, funksiyalari va vakolatlari amalga oshirilganligi sababli, birinchi navbatda, mazkur hokimiyat subyektlari faoliyati shakllari muammosi yuzaga keladi. Ushbu faoliyatning shakllarini aniqlash orqali davlat-boshqaruv faoliyatining mazmunini chuqurroq anglash mumkin.

Boshqaruv shakli, Y.N. Starilovning fikricha, davlat organi, uning tarkibiy bo'linmalari va mansabdor shaxslar faoliyatining ma'lum bir qismi hisoblanadi. *Boshqaruvning shakli* — aniq subyektlar tomonidan amalga oshiriladigan ma'lum bir harakatlarda ifodalanib, boshqaruv faoliyatining, boshqaruv ta'sirining mazmunini yoritib beradi. Boshqaruv shakllari huquqiy mazmunga ega, ya'ni normativ-huquqiy akt orqali o'rnatiladi. Ba'zi hollarda boshqaruv shakllari normativ o'rnatilmagan bo'lishi ham mumkin va bularni boshqaruvning huquqiy shakllari jumlasiga kiritish mumkin emas¹.

Ma'lumki, davlat hokimiyati uning har qanday ko'rinishida ham o'z-o'zidan amalga oshirilmaydi. Balki o'zini namoyon qilish maqsadida, davlat — qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud sohasida harakat qilishi lozim bo'ladi. Aynan uning tegishli subyektlarining aniq harakatlarida mazkur hokimiyatning mazmuni va yo'nalishlari namoyon bo'ladi.

¹ Д.Н. Бахраҳ, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 305-бет.

Boshqaruv organlari (mansabdor shaxslar) o'zlarining kundalik amaliy faoliyatlarida turli xildagi harakatlarni amalga oshiradilar. Bunda davlat organining yoki uning vakili (mansabdor shaxs)ning kompetensiyasi — u yoki bu boshqaruv sohasida ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini belgilab beradi. Jumladan, ba'zi bir ijro hokimiyati organlari qonunosti huquqiy me'yorlarni, ya'ni davlat boshqaruvi jarayonida yoki uning ayrim sohalarida xulq-atvor qoidalarini o'rnatish vakolatiga; boshqalari esa, boshqaruv munosabatlarining u yoki bu subyektiga qaratilgan aniq yuridik hokimiyat ko'rsatmalarini berish vakolatiga; uchinchi esa, kontrol-nazorat funksiyalarini amalga oshirish vakolatiga ega bo'lishi mumkin. Ularning barchasi o'z faoliyatlari yoki bo'ysunuvchi subyektlarning faoliyatini tashkil etish maqsadida ma'lum bir harakatlarni amalga oshiradi; turli ko'rinishlardagi fuqarolar va jamoat birlashmalarining ehtiyojlarini qondiradi.

Ijro hokimiyati subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan turli xildagi harakatlar — davlat boshqaruvining mazmun-mohiyatini ifoda etadi, boshqaruv vazifalari va funksiyalari, ya'ni davlat-boshqaruv faoliyati qanday amalga oshirilishi to'g'risida tasavvur hosil qilishga olib keladi.

Ijro hokimiyati organlari o'zining funksiyalarini bevosita davlat nomidan amalga oshirar ekan, ular faoliyatining tashqi ko'rinishi (shakli) huquq me'yorlari bilan tartibga solingan bo'lishi kerak. U yoki bu davlat organining huquqiy maqomini belgilab beruvchi huquqiy me'yorlar, ular faoliyatining tashqi ko'rinishi (shakllari)ni ham belgilab beradi.

Huquqshunos olim X.R. Alimovning fikricha, davlat boshqaruvi funksiyalari va usullari uning mazmunini tashkil etadi. Har qanday faoliyat mazmuni ma'lum bir shaklga, ya'ni tashqi ko'rinishga ega bo'lishi lozim. Shu sababli, boshqaruv faoliyatining shakli deganda, uning mazmuni tashqi ko'rinishining u yoki bu uslubini tushunish lozim¹.

Y.M. Kozlovning fikricha, boshqaruv faoliyatining shakllari — ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) harakatining tashqi ifodalanishi bo'lib, ularning kompetensiyasi doirasida amalga oshiriladi va ma'lum bir oqibatlarni yuzaga keltiradi. Mazkur subyektlarning harakatlari — o'zining xususiyati, ahamiyati va yuzaga keltiruvchi oqibatlariga ko'ra turli xildir.

¹ Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 173–174-betlar.

Boshqaruv shakllari:

- a) ijro hokimiyatini amalga oshirish shakllari;
- b) ichki apparat xususiyatidagi faoliyat shakllari sifatida namoyon bo'ladi¹.

A.G. Chernyavskiy ham Y.M. Kozlov singari boshqaruv shakllarini ijro hokimiyati organlari faoliyatining tashqi ko'rinishini ifodalashini va ularning vakolat doirasida amalga oshirilishini ko'rsatib, boshqaruv shakllariga to'g'ridan to'g'ri yuridik ta'sir ko'rsatmaydigan shakllarni ham kiritadi. Uning fikricha, boshqaruv shakllari boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyati mohiyatini ifodalaydi. Boshqaruv shaklini tanlash — davlat funksiyalarini maqsadga muvofiq bajarish, boshqaruvning maqsadiga erishish uchun kam vaqt talab etadigan kuch va vositalardan foydalanishni belgilab berishi lozim².

Boshqaruv shakllarining mazmun-mohiyatini ochib berishda «boshqaruvning maqsadi», «boshqaruv funksiyalari», «boshqaruv vazifalari», «vakolat», «kompetensiya» singari terminlarga alohida e'tiborni qaratish lozim. Mazkur tushunchalar aniq bir boshqaruv sohasida boshqaruv usulini tanlashda ham xizmat qiladi. Boshqaruv funksiyalari boshqaruv faoliyatining mazmunini belgilab beradi. Boshqaruv maqsadiga boshqaruv subyektlari tomonidan foydalaniladigan barcha boshqaruv shakllari bo'ysundirilgan. Boshqaruv organlari boshqaruv shakllari orqali o'zlarining vakolatlarini, kompetensiyasini amalga oshiradi.

Boshqaruvning maqsadiga erishish uchun *boshqaruv shakllari* — boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, boshqaruv jarayonining mazmuni boshqaruv funksiyalari, boshqaruv usullari va boshqaruv shakllari orqali yoritib beriladi. Boshqaruv nazariyasi aynan mana shu kategoriyalarga asoslanadi. Boshqaruv amaliyoti esa, mazkur kategoriyalarning rivojlanishiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Boshqaruv shakllari boshqa hokimiyat organlari faoliyatining shakllaridan, ya'ni qonun ijodkorligi (qonunchilik faoliyati) va odil sudlov (sud faoliyati)dan farq qiladi. Boshqaruv shakllari

¹ Ю.М. Козлов. Административное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Юрист», 2003, 139–140-бетлар.

² Б.Н. Габричидзе, А.Г. Черняевский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 204–205-бетлар.

davlat va jamiyat hayotining, boshqaruvning barcha sohalarida davlat funksiyalarini amalga oshirish imkoniyatini beradi.

G'arbiy Yevropaning ma'muriy huquq darsliklarida boshqaruvning bir necha turlari ko'rib chiqilgan. Masalan, nemis olimlari tomonidan boshqaruvning quyidagi shakllari ko'rsatib o'tiladi:

- 1) huquq ijodkorligi (qarorlar, ustavlar, ma'muriy ko'rsatmalar);
- 2) ma'muriy aktlar;
- 3) ommaviy-huquqiy shartnomalar;
- 4) oddiy ma'muriy harakatlar;
- 5) xususiy-huquqiy ma'muriy faoliyat (masalan, subsidiyalar berish)¹.

Bunda nemis olimlari tomonidan boshqaruv qarorlarining ko'pgina turlari tahlil qilinib, ommaviy boshqaruvni amalga oshirishda rejalashtirishning katta ahamiyatga ega ekanligi alohida ko'rsatib o'tiladi.

Boshqaruv aktlarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, boshqaruv faoliyatida ulardan foydalanish orqali davlat organlarining vakolatlari amalga oshiriladi, boshqaruv tartibi, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari, boshqaruv harakatlarining qonuniyligi, oshkoralik va ijtimoiy fikrni hisobga olish va boshqalar ta'minlanadi.

Boshqaruv organlari va mansabdor shaxslar har bir holatda aniq boshqaruv shaklini qo'llaydilar. Boshqaruv harakatlarining u yoki bu shaklini tanlash esa, ma'lum bir qoidalar asosida amalga oshiriladi. Jumladan, ular mazkur organ (mansabdor shaxs) kompetensiyasiga, yo'nalishi (ahamiyati)ga, boshqaruv faoliyatining funksiyalari va usullariga, hal qilinadigan masalalar xususiyatiga, boshqaruv ta'siri maqsadlariga, aniq obyekt xususiyatlariga mos kelishi kerak. Boshqaruv shakllari tegishli boshqaruv organi (mansabdor shaxs) faoliyati doirasiga kiruvchi obyektlargagina qo'llanilishi mumkin.

Boshqaruv organlari o'z vazifa va funksiyalarini amalga oshirish jarayonida turli xildagi huquqiy shakllardan foydalanadi. Boshqaruv faoliyati shakllari — boshqaruv faoliyati mazmuniga mos kelishi kerak, ya'ni boshqaruvning u yoki bu funksiyasini amalga oshirishda maqsadga muvofiq va kam vaqt talab etadigan kuch va vositalardan foydalanish lozim.

Davlat boshqaruv jarayonida normativ-huquqiy hujjatlar (ustavlar, nizomlar, instruksiyalar) bilan o'rnatilgan boshqaruv shakllaridan foydalaniladi. Boshqacha aytganda, boshqaruv

¹ *И. Рухтер, Г.Ф. Шунперт. Судебная практика по административному праву. Учеб. пособие. Пер. с нем. М., 2000, 135–492-бетлар.*

jarayonida davlatning u yoki bu vazifasini hal etish, u yoki bu funksiyasini amalga oshirishning ruxsat berilgan (ya'ni normativ hujjatlar bilan belgilangan) shakllaridan foydalaniladi. Aks holda, boshqaruv harakatlari va ularning mazmuni shubha ostiga olinishi, normativ hujjatlar talabiga mos kelmasligi mumkin. Lekin bu boshqaruv subyekting o'z xohishiga ko'ra, harakatlanish imkoniyatidan mahrum etilganligini anglatmaydi. Boshqaruv subyekti har bir holat bo'yicha boshqaruv vazifalarini hal etish jarayonida u yoki bu shaklni tanlashga ijodiy yondashishi mumkin.

Boshqaruv shakllaridan foydalanishning samaradorligi — ularning protsessual shaklini o'rnatish orqali ta'minlanadi. Boshqacha aytganda, boshqaruv faoliyati huquqiy (ma'muriy-huquqiy) tartibda rasmiylashtirilgan bo'lishi kerak. Unda boshqaruv harakatlari amalga oshirishning asoslari, ularni amalga oshirish zaruriyati, boshqaruv qarorlari loyihalarining eng muhim jihatlari, boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish, boshqaruv qarorlari ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish nazarda tutilishi lozim.

20-§. Davlat boshqaruvi shakllarining turlari

Davlat boshqaruvi faoliyatining tashqi ko'rinishlari turli xil bo'lganligi sababli, uni har xil asoslarga ko'ra tasniflash mumkin.

Ko'pgina «Ma'muriy huquq» darsliklarida boshqaruv organlari faoliyatining tashqi ko'rinishi «davlat boshqaruvi shakllari», ba'zilarida «boshqaruv harakatlari», uchinchisida esa «ijro hokimiyatini amalga oshirish shakllari» sifatida talqin qilinadi.

Amaliyotda boshqaruv shakllarini tanlash ko'pgina holatlarga, masalan, ijro hokimiyati organi (mansabdor shaxs)ning kompetensiyasi, boshqaruv obykti xususiyatlari (fuqaro yoki tashkilot), boshqaruv harakatlarini amalga oshirish maqsadlari (boshqaruv ta'siri yoki o'z faoliyatini tashkil etish), mazkur harakatdan kelib chiqadigan oqibatlarning xususiyatlari, ushbu harakatlarning huquqiy tartibga solinganlik darajasi va boshqalarga bog'liq bo'ladi.

Ijro hokimiyatini amalga oshirishga qaratilgan harakat (shakl)lar, albatta, huquqiy tartibga solingan bo'ladi. Masalan, bunga hamma vaqt aniq yuridik oqibatlarni keltirib chiqaruvchi huquqiy aktlarni qabul qilishga qaratilgan harakatlarni kiritish mumkin.

Umumiy asoslarga ko'ra, ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) qonun talablari va kompetensiya doirasidan chetga chiqmagan holda, o'z faoliyatlarining shakllarini tanlashda mustaqildirlar.

Boshqaruv shakllari turli yuridik ahamiyatga ega bo'lgan huquqiy me'yorlar bilan tartibga solinadi. Ularning ba'zi birlari konstitutsiyaviy me'yorlar (masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti) va Qonunlar bilan (masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi), boshqalari esa qonunosti aktlari bilan (masalan, vazirlik, davlat qo'mitasi) tartibga solinadi. Davlat organlarining ichki tashkiliy faoliyati shakllari ham ma'lum bir me'yorlar bilan tartibga solingan bo'lib, tashkilot ichidagi u yoki bu organning faoliyati doirasida bo'ladi (masalan, instruksiyalar, yo'riqnomalar).

Davlat boshqaruvi shakllari bo'yicha keng doirada ilmiy tadqiqotlar Y. Starossyak tomonidan olib borilgan bo'lib, uning monografiyasida boshqaruv shakllarining quyidagi turlari ko'rsatib o'tilgan:

- *birinchidan*, umummajburiy me'yorlarni o'rnatish;
- *ikkinchidan*, ma'muriy aktlarni qabul qilish;
- *uchinchidan*, shartnomalarni tuzish;
- *to'rtinchidan*, ijtimoiy-tashkiliy faoliyatni amalga oshirish;
- *beshinchidan*, moddiy-texnik harakatlarni bajarish¹.

Y.M. Kozlov boshqaruv shakllariga to'xtalib, ularni ikki guruhga ajratadi:

1) *huquqiy shakllar* — hamma vaqt ma'lum bir yuridik oqibatlarni yuzaga keltiradigan harakatlar. Bu huquqiy oqibatlarni bevosita keltirib chiqaruvchi ijro hokimiyati subyektlarining har qanday harakatlari hisoblanadi. Bunday harakatlarda yuridik hokimiyat vakolatlari o'z ifodasini topadi. Mazkur guruhga kiruvchi harakatlarning xususiyatlari — boshqaruvning huquqiy aktlarida yaqqol namoyon bo'ladi;

2) *nohuquqiy shakllar* — ushbu shakllar boshqaruvning huquqiy aktlarini qabul qilishni nazarda tutmaganligi sababli, yuridik oqibatlarni to'g'ridan to'g'ri yuzaga keltirmaydi. Ular huquqiy shakllarga xos bo'lgan huquqiy munosabatlarni yuzaga keltirmaydi. Nohuquqiy shakllar huquqiy shakllarni qo'llashga yoki ularni keyinchalik amalga oshirilishiga ko'maklashuvchi turli xildagi tashkiliy harakatlar hisoblanadi².

Y.N. Starilovning fikricha, boshqaruvning huquqiy shakllari huquqiy mazmunga ega bo'lib, tegishli huquqiy oqibatlarni yuzaga

¹ E. Староссяк. Правовые формы административной деятельности. М., 1959, 47-бет.

² Ю.М. Козлов. Административное право. Учебник. 2-е изд., перераб и доп. М., «Юрист», 2003, 142-бет.

keltiradi. Boshqaruvning huquqiy shakllari quyidagi o‘ziga xos xususiyatlarga egadir:

- *birinchidan*, ularning normativ aktlarda ifodalanganligi;
- *ikkinchidan*, davlat-hokimiyat tabiatiga ega ekanligi;
- *uchinchidan*, boshqaruv harakatlarining va boshqaruv organlari (mansabdor shaxslar) vakolatlarining qonunosti xususiyatiga ega ekanligi;
- *to‘rtinchidan*, uning mazmunini — ijro etish va farmoyish berish faoliyati tashkil etishi.

Y.N. Starilov boshqaruv shakllarining quyidagi turlarini ko‘rsatib o‘tadi:

- 1) normativ-huquqiy aktlarni qabul qilish;
- 2) individual huquqiy aktlarni qabul qilish;
- 3) ommaviy-huquqiy shartnomalarni tuzish (masalan, ma’muriy shartnomalarni, xalqaro bitimlarni);
- 4) qonun va boshqaruv akti asosida yuridik ahamiyatli harakatlarni amalga oshirish (ma’muriy bayonnomalarni tayyorlash, davlat ro‘yxatini olib borish, farmoyish berish va nazorat tadbirlarini amalga oshirish, ma’lum bir faoliyat turini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi hujjatlarni berish);
- 5) tashkiliy harakatlarni amalga oshirish;
- 6) moddiy-texnik harakatlarni bajarish.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan boshqaruv shakllarining birinchi to‘rtta guruhi — huquqiy, qolganlari esa nohuquqiy hisoblanadi.

Bundan tashqari, boshqaruvning huquqiy shakllari ikkiga:

- a) ommaviy-huquqiy;
- b) xususiy-huquqiy bo‘lishi mumkin.

Boshqaruvning ommaviy-huquqiy shakli — ommaviy huquq bilan o‘rnatiladi va mustaqil boshqaruv vakolatlarining amalga oshirilishini ta’minlaydi. Boshqaruvning xususiy-huquqiy shakli ma’lum bir darajada fuqarolik huquqi me’yorlari bilan ham tartibga solinadi. Lekin ulardan ommaviy boshqaruv oldiga qo‘yilgan maqsadga erishish va uning vazifalarini hal etish uchun foydalaniladi¹.

Boshqaruv shakllarining huquqiy va nohuquqiy shakllarga bo‘linishi, ularning boshqa turlarga ham tasniflanishini inkor etmaydi.

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 310–311-бетлар.

Boshqaruv jarayonidagi barcha harakatlarni boshqaruv huquqiy aktlari jumlasiga kiritish mumkin emas. Ijro hokimiyati organlari o‘z faoliyatlarida boshqa yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan harakatlarni ham, amalga oshirishlari mumkin.

A.G. Chernyavskiy barcha boshqaruv shakllarini — huquqiy shakllar sifatida ko‘rsatib o‘tadi. Uning fikricha, huquqiy shakllar ham, nohuquqiy shakllar ham ma‘lum bir ma‘noda huquqiy bo‘lib, tegishli yuridik bazaga ega, shuningdek, huquqiy aktlar va ko‘rsatmalarga asoslanadi. Har qanday boshqaruv shakli asosida huquq talabi turadi. Boshqaruv shakllari — bu harakatlar va huquqiy aktlar yig‘indisi bo‘lib, qonunchilik hujjatlari asosida boshqaruv subyektlariga tegishli bo‘lgan maqsad va vazifalar, funksiyalar va vakolatlarni amalga oshirishga xizmat qiladi hamda ular quyidagilarga bo‘linadi:

- a) normativ-huquqiy aktlarni qabul qilish;
- b) individual (ma‘muriy) aktlarni qabul qilish;
- d) shartnomalarni tuzish;
- e) tashkiliy harakatlarni bajarish;
- f) moddiy-texnik operatsiyalarni amalga oshirish¹.

Y.N. Starilov o‘zining ilmiy ishlarida, boshqaruvni amalga oshirishning ommaviy-huquqiy shakllari bilan xususiy-huquqiy shakllar o‘rtasidagi chegarani aniq belgilashni ko‘rsatib, ommaviy-huquqiy shakllarni uch guruhga bo‘ladi:

- a) huquqni o‘rnatish;
- b) ommaviy boshqaruv irodasini o‘rnatish;
- d) aniq ma‘muriy aktlar².

X.R. Alimovning fikricha, boshqaruv faoliyati shakllari:

- 1) huquqiy shakllar:
 - a) huquq me‘yorlarini o‘rnatish (boshqaruv aktlarini qabul qilish);
 - b) huquq me‘yorlarini qo‘llash (amaldagi huquq me‘yorlari asosida yuridik ahamiyatli harakatlarni amalga oshirish);
- 2) nohuquqiy shakllar:
 - a) tashkiliy tadbirlarni amalga oshirish;
 - b) moddiy-texnik operatsiyalarni amalga oshirish³.

¹ *Б.Н. Габричидзе, А.Г. Черняевский, А.Н. Ким-Кимен.* Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 205–206-бетлар.

² *Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков.* Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 318-бет.

³ Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 173–174-бетлар.

Ba'zi yuridik adabiyotlarda «boshqaruv shakllari» atamasi o'rnida «ma'muriy huquq subyektlari tomonidan vakolatlarni amalga oshirishning huquqiy shakllari» tushunchasi ishlatilgan va ularning quyidagi turlari ko'rsatib o'tilgan:

- 1) davlat boshqaruvining huquqiy aktlari;
- 2) boshqaruv organi apparati ichidagi huquqiy aktlar va tashkiliy harakatlar;
- 3) huquq subyektlarining murojaatlari;
- 4) huquq subyektlarining fuqarolik-huquqiy shartnomalarda ishtirok etishi;
- 5) sudda, xo'jalik sudida va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarda (xo'jalik-moliyaviy nizolarni ko'rib chiqish vaqtida) huquq subyektlarining ishtirok etishi;
- 6) huquq subyektlarining o'rnatilgan tartibni va xavfsizlikni ta'minlash (texnika xavfsizligi qoidalari, sanitariya-epidemiologiya qoidalari, yong'in xavfsizligi qoidalari va h.k.) sohasida ko'pgina majburiyatlarga ega bo'lgan shaxs sifatida namoyon bo'lishi¹.

Demak, yuqorida keltirilgan huquqshunos olimlarning tadqiqotlariga asoslanadigan bo'lsak, boshqaruv faoliyati (boshqaruv harakatlari)ning asosiy ikki shaklini ko'rsatib o'tish mumkin:

1) *boshqaruv faoliyati (boshqaruv harakatlari)ning huquqiy shakllari*, ya'ni ma'lum bir yuridik mazmunga ega bo'lgan va yuridik oqibatlarni keltirib chiqaradigan shakllar. Mazkur shakllar boshqaruv organlari faoliyatining asosiy shakllari bo'lib, davlat vazifa va funksiyalarini maqsadga muvofiq va samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi. Huquqiy shakllar, o'z navbatida, bir necha turlarga bo'linadi:

- a) huquqiy (normativ va individual) aktlarni qabul qilish;
- b) ma'muriy-huquqiy shartnomalarni tuzish;
- d) yuridik ahamiyatli boshqa harakatlarni amalga oshirish;

2) *boshqaruv faoliyati (boshqaruv harakatlari)ning nohuquqiy shakllari*, ya'ni boshqaruvning huquqiy shakllariga asoslanuvchi va ularning amalga oshirilishiga xizmat qiluvchi shakllar bo'lib, tashkiliy va moddiy-texnik tadbirlar orqali namoyon bo'ladi.

¹ В.М. Манохин, Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев. Российское административное право. Учебник. М., 1996, 141–142-бетлар.

1. Davlat boshqaruvi shakllari tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari.
2. Davlat boshqaruvi shakllarining turlari.
3. Davlat boshqaruvining huquqiy shakllari.
4. Davlat boshqaruvining nohuquqiy shakllari.

21-§. Davlat boshqaruvi aktlari

21.1. Davlat boshqaruvi aktlari tushunchasi va ahamiyati

Davlat boshqaruvi nazariyasida boshqaruv huquqiy akti instituti alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning doirasida davlat boshqaruvining eng muhim funksiyalari amalga oshiriladi. Tegishli davlat organlari va mansabdor shaxslarning qarorlari va harakatlari, qoida bo'yicha, normativ yoki normativ bo'lmagan huquqiy aktlar ko'rinishida rasmiylashtiriladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari ommaviy boshqaruv oldida turgan maqsad va vazifalarga erishish uchun boshqaruv harakatlarini amalga oshirishning muhim huquqiy shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari muammosiga bo'lgan huquqshunos olimlarining ko'pdan ko'p ilmiy ishlari mavjud bo'lib, ularning aksariyati o'quv yurtlarida boshqaruv huquqiy aktlari (ma'muriy huquqiy aktlar)ni o'rganishga qaratilgan maxsus fanni kiritish tarafdoridir¹.

Boshqaruv huquqiy aktlari, hozirgi vaqtda, keng normativ asosga egadir, ya'ni bunday aktlarni qabul qilish va uning tartibi — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topgan².

Boshqaruv huquqiy aktlarini qabul qilish — ijro hokimiyati organlari faoliyatining asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Huquqiy aktlar orqali mazkur subyektlarning vazifalari, funksiyalari va vakolatlari, ya'ni kompetensiyasi bevosita amalga oshiriladi.

¹ *Qarang: Ю.А. Тихомиров, И.В. Котелевская. Правовые акты. Учеб. практ. и справ. пособие. М., 1999, 3-бет; М.В. Костенников. Правовые акты органов исполнительной власти. Их разработка и принятие. М., 2000; С.Д. Князев. Административное право. Учеб. пособие. Владивосток, 1997, 51–56-бетлар.*

² *Masalan, qarang: O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 1–2, 8-m.*

Boshqaruvning huquqiy aktlari deganda, ijro hokimiyati subyektlarining bir tomonlama hokimiyat ko'rsatmalarini ifodalash, yuridik oqibatlarni yuzaga keltirish va bajarilishi majburiy bo'lgan aktlar tushuniladi.

Huquqiy aktlar — boshqaruv qarorlarining yuridik ko'rinishi bo'lib hisoblanadi. Ijro hokimiyati organi (mansabdor shaxs) vakolat doirasida huquqiy akt qabul qilish orqali umumiy (normativ) yoki individual (yakka, ma'muriy) ahamiyatdagi masalalarni hal etadi.

Huquqiy akt ijro hokimiyati subyektlarining bir tomonlama yuridik hokimiyat irodasini namoyon etib, birinchidan, davlat-boshqaruv faoliyatining hokimiyat tabiatini ifodalaydi; ikkinchidan, uning yordamida ijro hokimiyati organlarining vazifa va funksiyalari amalga oshiriladi.

Boshqaruvning huquqiy akti — imperativlik xususiyatiga ega bo'lib, uning talablari qaysi subyektga qaratilgan bo'lsa, uning uchun majburiy hisoblanadi.

Huquqiy aktlarning ijrosi, uning talablarini bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan shaxslarni yuridik javobgarlikka tortish tahdidi bilan ta'minlanadi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari:

- *birinchidan*, davlat boshqaruvi sohasida xulq-atvor qoidalarini o'rnatadi;

- *ikkinchidan*, aniq bir huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiruvchi yuridik fakt sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, vazir o'z buyrug'i bilan tegishli sohada faoliyat yurituvchi barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, korxonalar va muassasalar uchun majburiy bo'lgan qoidalar o'rnatishi mumkin. Shuningdek, uning shaxsni ma'lum bir lavozimga tayinlash to'g'risidagi buyrug'i bilan, aniq davlat-xizmat munosabatlari yuzaga kelishi mumkin.

Boshqaruvning har qanday ko'rinishdagi huquqiy akti qonun-osti xususiyatiga ega bo'ladi, ya'ni ular vakolatli davlat organlari tomonidan Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib va ularni ijro etish maqsadida qabul qilinadi.

Huquqshunos olim A.G. Chernyavskiyning fikricha, davlat boshqaruv aktlari ijro hokimiyati faoliyatining boshqa shakllaridan farq qilgan holda quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:

- 1) *boshqaruv aktlari* — bu boshqaruv subyektlarining, ya'ni ijro hokimiyati organlari yoki korxonalar va muassasalar ma'muriyatining yuridik hokimiyat irodasini ifodalashdir. Bu aktlar —

ma'muriy hokimiyatning maqsad va funksiyalarini amalga oshirishning muhim vositalaridan biri bo'lib, ijro etish va farmoyish berish faoliyatining asosiy shakli hisoblanadi. Boshqaruv aktlari — boshqaruv subyektlari tomonidan mamlakatning xo'jalik, ijtimoiy-madaniy, ma'muriy-siyosiy sohalariga kundalik hamda bevosita rahbarlik qilish jarayonida qabul qilinadigan qarorlar. Boshqaruv aktlari o'rtasida ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan qabul qilinadigan aktlar alohida ahamiyatga egadir;

- 2) *boshqaruv aktlari* — ijro hokimiyati yoki vakolatli boshqa subyekt tomonidan qabul qilinishi mumkin. Bu aktlar — boshqaruv qarorlarining huquqiy ko'rinishlaridan biri hisoblanadi;
- 3) *boshqaruv aktlari* — adresatga (ya'ni qaysi shaxsga qaratilgan bo'lsa) imperativlik, majburiylik xususiyatiga ega, unda bir tomon (boshqaruv subyekti)ning tegishli irodasi ifodalangan bo'ladi;
- 4) *boshqaruv aktlari* — xulq-atvor qoidalarini, ma'lum bir tartibni o'rnatish va tartibga solish xususiyatiga egadir;
- 5) *boshqaruv aktlari* — huquqiy munosabatlarni yuzaga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishida huquqiy baza bo'lib xizmat qiladi.

Demak, boshqaruv akti — bu boshqaruv qarorlarining huquqiy ko'rinishi bo'lib, davlat boshqaruvining tegishli subyekti (ijro hokimiyati organi, korxonalar va muassasalar ma'muriyati, mansabdor shaxs) tomonidan bir tomonlama tartibda erkni ifodalash aktidir; qonunchilikda ko'rsatilgan shaklga ega bo'lgan va ijro hokimiyati sohasida vazifa va funksiyalarning amalga oshirilishini ta'minlash maqsadida huquqiy me'yorlarni o'rnatish hamda huquqiy munosabatlarni yuzaga keltirish, o'zgartirish va bekor qilishga qaratilgan aktidir¹.

Boshqaruvning huquqiy aktlariga, uning yozma shaklda qabul qilinishi xosdir. Lekin boshqaruv aktlari og'zaki shaklda ham bo'lishi mumkin. Masalan, harbiy sohadagi boshqaruv munosabatlarida yoki rahbar bilan unga bevosita bo'ysunuvchi xodim o'rtasidagi xizmat munosabatlarida og'zaki shakldagi boshqaruv aktlari qo'llanilishi mumkin.

Boshqaruv huquqiy aktlari faqatgina boshqaruv sohasi bilan chegaralanmaydi. Huquqiy aktlar orqali boshqa huquq tarmoqlari

¹ Д.Н. Габричидзе, А.Г. Черняевский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 208–209-бетлар.

predmetini tashkil etuvchi ijtimoiy munosabatlar ham (masalan, moliyaviy, mehnat, ekologik) tartibga solinadi.

Boshqaruvning huquqiy aktlari qonun hujjatlarini yanada aniqlashtirish maqsadida ko'pgina masalalarni hal etadi.

Boshqaruv aktlarining asosiy xususiyatlaridan yana biri — bu ularning yuridik ahamiyatga ega ekanligidir, ya'ni:

- *birinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari — yuridik faktlar sifatida namoyon bo'ladi, huquqiy munosabatlarni yuzaga kelishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishida, huquq subyektlari huquqiy maqomiga yangicha tus berishda faktik asos bo'lib xizmat qiladi (masalan, lavozimga tayinlash to'g'risidagi buyruq — davlat xizmatchisi huquqiy maqomini yuzaga keltiradi);

- *ikkinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari — huquq me'yorlarini o'rnatadi, o'zgartiradi va bekor qiladi; keng doiradagi shaxslar ishtirok etgan munosabatlarni bir xilda tartibga soladi; boshqaruv tartibini, ma'muriy majburlov choralarini qo'llash imkoniyatini belgilab beradi.

Boshqaruvning normativ yoki individual aktlari u yoki bu subyektning xulq-atvorini, unga huquqlar berish yoki aniq majburiyatlar yuklash orqali yoxud har ikkisini ham o'rnatish orqali tartibga soladi;

- *uchinchidan*, boshqaruv aktlari boshqa huquqiy aktlarning qabul qilinishida xizmat qiladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni asosida Vazirlar Mahkamasining qarori, Vazirlar Mahkamasining qarori asosida vazirliklar, davlat qo'mitalari yoki boshqa organlarning me'yoriy hujjatlari qabul qilinadi;

- *to'rtinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari ma'lum bir yuridik jarayonda (masalan, sudlar tomonidan fuqarolik, ma'muriy yoki jinoiy ishlarni ko'rib chiqishda) dalil sifatida namoyon bo'ladi;

- *beshtinchidan*, boshqaruv huquqiy aktlari u yoki bu harakatlarni amalga oshirishda, shuningdek, boshqa huquqiy aktlarning harakatga kelishida yoki jismoniy va yuridik shaxslar huquqlari va erkinliklarining amalga oshirilishida xizmat qiladi. Masalan, yuridik shaxsni davlat ro'yxatiga olganlik to'g'risidagi qaror mazkur shaxsning turli fuqarolik-huquqiy yoki ma'muriy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etish imkoniyatini beradi;

- *oltinchidan*, boshqaruv aktlari huquqiy vositalar, jumladan, davlat siyosatini o'z vaqtida amalga oshirish; ma'muriy islohotlarni olib borish; davlat boshqaruvi maqsadlariga erishish; ijro hokimiyati organlari, mansabdor shaxslar, davlat va mahalliy xizmatchilar

funksiyalanishini amalga oshirish; fuqarolar huquqlari va erkinliklarini himoya qilish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshqaruv huquqiy aktlarining xususiyatlari uning mohiyatini va yuridik tabiatini, shuningdek, uning ijtimoiy munosabatlarga ta’sirining asosiy yo‘nalishlarini belgilab beradi.

21.2. Davlat boshqaruvi aktlarining tasnifi

Boshqaruv aktlarining tasnifi, nafaqat, huquqiy aktlar institutining mazmun-mohiyatini yoritib berishda, balki boshqaruv aktlarini amalda qo‘llash, ularni izlash va ular bilan ishlash jarayonida ham katta ahamiyatga egadir.

Huquqshunos olimlarning aksariyati boshqaruv huquqiy aktlarini yuridik xususiyatlari (mazmuni)ga ko‘ra, ikki guruhga bo‘ladi:

1) normativ-huquqiy aktlar.

Normativ-huquqiy akt — bu davlatning vakolatli organi tomonidan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan umum-majburiy tUSDagi qoidalarni o‘rnatuvchi, o‘zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi huquq ijodkorligi akti.

Normativ-huquqiy aktlar — qonunosti, huquq ijodkorligi (huquq o‘rnatuvchi) akti bo‘lib, unda:

- huquq me‘yorlari ko‘rsatib o‘tiladi va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hamda yuqori yuridik kuchga ega bo‘lgan me‘yorlar yanada aniqlashtiriladi, shuningdek, ularni amalga oshirish mexanizmi nazarda tutiladi;
- boshqaruv sohasidagi xulq-atvor qoidalari belgilab beriladi;
- ijro hokimiyati organlari va uning tuzilmasining tashkiliy-huquqiy maqomi o‘rnatiladi;
- fuqarolarning, jamoat birlashmalarining huquqlari va erkinliklari ta‘minlanishining mexanizmi belgilanadi;
- zaruriy taqiq va cheklovlar o‘rnatiladi;
- davlat boshqaruvi sohasida maxsus huquqlar beriladi va majburiyatlar yuklanadi;
- boshqaruv munosabatlari turli ishtirokchilarining o‘zaro aloqasi va ular faoliyatini muvofiqlashtirish tashkil etiladi;
- ijtimoiy-iqtisodiy dasturlar hayotga tatbiq qilinadi (masalan, xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish).

Davlat organlari tomonidan chiqariladigan barcha huquqiy aktlar hamma vaqt ham normativ akt bo‘lib hisoblanmaydi. Faqat-

gina umumiy huquq va majburiyatlarni oʻrnatuvchi, oʻzgartiruvchi yoki bekor qiluvchi aktlarga normativ-huquqiy akt boʻla oladi. Normativ-huquqiy aktlar orqali:

- a) umummajburiy qoidalar oʻrnatiladi, oʻzgartiriladi yoki bekor qilinadi;
- b) meʼyorlar bilan belgilangan huquq va majburiyatlar ifoda etiladi;
- d) ularda oʻrnatilgan meʼyorlarni bajarish majburiydir hamda ularni bajarmagan taqdirda huquqiy oqibatlarini (masalan, javobgarlikni) yuzaga keltiradi.

Normativ-huquqiy aktlarni qabul qilish vakolati ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning kompetensiyasi bilan belgilanadi.

Normativ-huquqiy aktlar umumiy vakolatli organlar (masalan, Oliy Majlis, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, viloyat, tuman, shahar hokimlari) hamda sohaviy vakolatli organlar (vazirliklar, davlat qoʻmitalari, xoʻjalik boshqaruv organlari) tomonidan qabul qilinadi.

Normativ-huquqiy aktlar oʻrtasida umummajburiy qoidalarni oʻrnatuvchi va maʼmuriy javobgarlik choralari bilan himoya qilinuvchi aktlarni (masalan, yoʻl harakati qoidalari, sanitariya qoidalari, jamoat joyida boʻlish qoidalari va h.k.) alohida koʻrsatib oʻtish mumkin.

Demak, normativ-huquqiy aktlar davlat boshqaruvi sohasida maʼlum bir xulq-atvor qoidalarni oʻrnatish orqali bir xil turdagi boshqaruv munosabatlarini tartibga soladi. Aksariyat normativ-huquqiy aktlar huquq oʻrnatuvchi aktlar boʻlib hisoblanadi. Ular orqali — davlat boshqaruvi sohasidagi davlat intizomi oʻrnatiladi; fuqarolar va nodavlat tashkilotlari huquqiy maqomini amalga oshirishning huquqiy mexanizmi taʼminlanadi; maʼlum bir cheklov va taqiqlar oʻrnatiladi; ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning huquqiy maqomi belgilanadi; boshqaruv munosabatlari turli subyektlarining oʻzaro munosabatlari tartibga solinadi va boshqalar.

Normativ-huquqiy aktlar orqali davlat boshqaruv faoliyatining joriy va istiqboldagi eng muhim masalalari hal etiladi;

2) individual huquqiy aktlar.

Boshqaruvning individual huquqiy aktlari, normativ-huquqiy aktlardan farq qilgan holda, huquqni qoʻllash (ijro etish) aktlari boʻlib hisoblanadi. Bir vaqtning oʻzida, ular, farmoyish berruvchi

aktlar hisoblanib, ijro hokimiyati subyektlarining aniq va to'g'ri yuridik hokimiyat irodasini ifodalaydi. Ular o'zida belgilanmagan doiradagi subyektlarga umummajburiy bo'lgan huquq me'yorlarini ifoda etmaydi.

Boshqaruvning individual aktlari aniq bir shaxslarning huquq va majburiyatlarini o'rnatuvchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi aktlardir. Boshqaruvning individual huquqiy aktlari yordamida yakka tartibdagi ma'muriy ishlar hal qilinadi (masalan, ro'yxatga olish, litsenziya berish va h.k.).

Individual aktlar hamma vaqt aniq shaxs (adresat)ga qaratilgan bo'ladi. Masalan, biron-bir shaxsni davlat xizmatining u yoki bu lavozimiga tayinlash to'g'risidagi buyruq aniq shaxs uchun huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiradi.

Individual aktlar huquqiy munosabatlarni yuzaga keltiruvchi yuridik faktlar sifatida namoyon bo'ladi. Ular davlat boshqaruvi faoliyatida yuzaga keladigan joriy masalalarni operativ (kundalik) hal etishning huquqiy vositasi hisoblanadi.

Lekin individual aktlar normativ aktlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, biri ikkinchisidan kelib chiqadi. Individual aktlarning normativ aktlar bilan o'zaro munosabati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- a) normativ aktlar individual aktlarning qabul qilinishida huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi;
- b) individual aktlar normativ aktlarni qo'llashning shakli bo'lib hisoblanadi.

Huquqshunos olim Y.N. Starilov boshqaruvning normativ va individual aktlaridan tashqari, aralash huquqiy aktlarni ham ko'rsatib o'tadi. Uning fikricha, aralash huquqiy aktlarda boshqaruv faoliyatining aniq bir subyektiga qaratilgan normativ va individual ko'rsatmalar nazarda tutiladi¹.

Y.M. Kozlov boshqaruvning huquqiy aktlari jumlasiga, normativ va individual aktlardan tashqari, aktlarning harakat doirasiga qarab, respublika va mahalliy aktlarni; huquqiy aktlarda ko'rsatib o'tilgan talablarni himoya qilishning huquqiy vositalariga ko'ra esa intizomiy javobgarlikni (ya'ni tegishli rahbarning intizomiy hokimiyatni amalga oshirishini) o'rnatuvchi aktlar va ma'muriy sank-

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 336-бетлар.

siyali (ya'ni ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo'llashni nazarda tutuvchi) aktlarni kiritadi¹.

A.G. Chernyavskiy boshqaruvning normativ aktlarini shaxslar doirasiga qarab:

- a) umumiy ahamiyatga ega bo'lgan aktlar;
- b) idoralararo aktlar;
- d) idora ichidagi aktlarga bo'ladi.

U o'zining ilmiy ishlarida davlat boshqaruv aktlarining yuridik xususiyatlariga qarab, uch guruhini ko'rsatib o'tadi:

- a) oliy boshqaruv aktlari;
- b) sohaviy boshqaruv aktlar;
- d) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining aktlari.

Lekin boshqaruv aktlarining bunday bo'linishi munozaralidir, deb hisoblaydi. Chunki bunday bo'linishga yetarli konstitutsiyaviy va ma'muriy-huquqiy asoslar yo'q. Bundan tashqari, o'zini o'zi boshqarish organlari davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaganligi sababli, ularning aktlari davlat boshqaruv aktlariga kirmaydi².

X.R. Alimov ham boshqaruv aktlarining normativ va individual turlarga bo'linishini ko'rsatib o'tadi. Lekin shu bilan birga, makonda harakat qilishiga ko'ra: markaziy va mahalliy aktlarga; aktlarni qabul qiluvchi organlar kompetensiyasining xususiyatiga ko'ra: umumiy va sohaviy boshqaruv organlari aktlariga; aktlarni qabul qiluvchi organlarga ko'ra: Vazirlar Mahkamasining aktlariga, vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa markaziy organlar aktlariga, mahalliy xalq deputatlari kengashlarining aktlariga, mahalliy sohaviy boshqaruv organlari aktlariga bo'ladi³.

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo'lsak, boshqaruv organlari vazifalari va funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan va ma'lum bir yuridik oqibatlariga olib keladigan, shuningdek, ma'muriy-huquqiy me'yorlarni o'rnatuvchi, o'zgartiruvchi va bekor qiluvchi boshqaruvning asosiy huquqiy shakli — bu normativ aktlardir.

¹ Ю.М. Козлов. Административное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Юрист», 2003, 149-бет.

² Д.Н. Габричидзе, А.Г. Черняевский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 210-бет.

³ Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 186–187-бет.

O'zbekiston Respublikasida amaldagi holat qanday?

O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, normativ-huquqiy hujjat — bu qonunda belgilangan shaklda qabul qilingan, umummajburiy davlat ko'rsatmalari sifatida qonun hujjatlari normalarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan rasmiy hujjat.

Mazkur Qonunga binoan, normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qiluvchi davlat organlari yoki mansabdor shaxslarga quyidagilar kiradi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari; O'zbekiston Respublikasining Prezidenti; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi; vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralari; mahalliy davlat hokimiyati organlari.

Normativ-huquqiy hujjatlarning turlariga esa, quyidagilar kiritilgan:

1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi oliy yuridik kuchga ega va O'zbekiston Respublikasining butun hududida qo'llaniladi. O'zbekiston Respublikasida qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida va uni ijro etish uchun qabul qilinadi hamda uning normalari va tamoyillariga zid kelishi mumkin emas;

2) O'zbekiston Respublikasining qonunlari.

O'zbekiston Respublikasining qonunlari eng muhim va barqaror ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan yoki referendum o'tkazish orqali qabul qilinadi²;

3) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari asosida hamda ularni ijro etish uchun qabul qilinadi;

4) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 94-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Konstitutsiyaga va qonunlarga asoslanib hamda ularni ijro etish yuzasidan respub-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 1–2, 8-m.

² *Qarang:* «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida»gi Qonun. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 213-m.; «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida»gi Qonun. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 215-m.

likaning butun hududida majburiy kuchga ega bo'lgan Farmonlar, Qarorlar va Farmoyishlar chiqaradi;

5) *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari.*

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va Qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga muvofiq qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi.

«O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida»gi Qonunning 20-moddasiga binoan esa, Vazirlar Mahkamasi qonun hujjatlariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasining butun hududida barcha organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar hamda farmoyishlar qabul qiladi¹;

6) *vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining hujjatlari.*

Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralari o'z vakolatlari doirasida buyruqlar va qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi. Nizomlar, qoidalar va yo'riqnomalar tarzida qabul qilindigan normativ-huquqiy hujjatlar buyruq hamda qarorlar bilan tasdiqlanadi.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining, O'zbekiston Respublikasining Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida hamda ularni ijro etish uchun qabul qilinadi.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari bir necha vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralari bilan birgalikda yoki ularning bittasi tomonidan boshqalar bilan kelishilgan holda qabul qilinishi mumkin.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining tarmoq bo'linmalari va hududiy organlari normativ-huquqiy tusdagi hujjatlar qabul qilishga haqli emas, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno;

7) *mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari.*

Mahalliy davlat hokimiyati organlari o'z vakolatlari doirasida qarorlar shaklida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 9–10, 138-m.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining normativ-huquqiy hujjatlari O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, shuningdek, yuqori turuvchi mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari asosida va ularni ijro etish uchun qabul qilinadi¹.

Normativ-huquqiy hujjatlar qonun hujjatlari hisoblanadi va ular O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari majmuyini tashkil qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlari — Qonunlar hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari, mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari — qonunosti hujjatlari hisoblanadi.

Turli normativ-huquqiy hujjatlarning yuridik kuchi bo‘yicha o‘zaro nisbati O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, normativ-huquqiy hujjatni qabul qilgan organning vakolatiga va maqomiga, shuningdek, hujjatlarning turlariga muvofiq belgilanadi.

Normativ huquqiy hujjat o‘ziga qaraganda yuqoriroq yuridik kuchga ega bo‘lgan boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq bo‘lishi shart. Normativ-huquqiy hujjatlar bir-biriga to‘g‘ri kelmagan hollarda yuqoriroq yuridik kuchga ega bo‘lgan normativ-huquqiy hujjat qo‘llaniladi. Teng yuridik kuchga ega bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlar bir-biriga to‘g‘ri kelmagan hollarda keyinroq qabul qilingan hujjat qoidalari amal qiladi.

Normativ huquqiy hujjatni qabul qilgan vazirlik, davlat qo‘mitasi yoki idorasining ijtimoiy munosabatlarning muayyan sohasini tartibga solish uchun maxsus vakolati bo‘lsa, ushbu organ qabul qilgan hujjat bir xil darajadagi boshqa vazirlik, davlat qo‘mitasi yoki idorasining normativ-huquqiy hujjatiga nisbatan yuqoriroq yuridik kuchga ega bo‘ladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 9, 320-m.

21.3. Davlat boshqaruvi aktlariga qo'yiladigan talablar

Boshqaruv huquqiy aktlarining asosiy sharti — bu huquqiy aktlarning yuridik mazmuniga va ularni qabul qilish tartibiga qo'yiladigan talablarga mos kelishi hisoblanadi. Mazkur talablar asosida esa, boshqaruv huquqiy aktlarining qonunga mos ravishda qabul qilinishi turadi.

O'zbekiston Respublikasining «Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi Qonuniga binoan, normativ-huquqiy hujjat loyihagini ishlab chiqayotgan organ, qoida tariqasida, loyihani tayyorlash yuzasidan komissiya tuzadi. Normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalarini tayyorlashga manfaatdor davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarning vakillari, ayrim fuqarolar jalb etilishi mumkin. Normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organ normativ-huquqiy hujjatning loyihagini tayyorlashni davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarga, ayrim fuqarolarga belgilangan tartibda topshirishi yoki shartnoma asosida buyurtma berishi mumkin.

Normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organ bir necha davlat organlari, ilmiy muassasalar va boshqa tashkilotlarga, ayrim fuqarolarga muqobil loyihalar tayyorlashni topshirishga yoki ular bilan shartnomalar tuzishga, shuningdek, eng yaxshi loyiha uchun tanlovlar e'lon qilishga haqlidir.

Iqtisodiyotning alohida tarmoqlari, davlat boshqaruvining boshqa sohalariga doir normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalarini tayyorlashga tegishli tarmoqlar yoki boshqaruv sohalarining holati va rivojlanishi uchun mas'ul bo'lgan vazirliklar, davlat qo'mitalari yoki idoralari jalb etiladi.

Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash bo'yicha ishini muvofiqlashtirib turish, qonun hujjatlariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Normativ-huquqiy hujjatni tayyorlashda loyihani ishlab chiquvchi organ:

- a) loyiha mavzusiga doir qonun hujjatlarining qo'llanilish tajribasini o'rganadi va hisobga oladi, huquqni tartibga solishga bo'lgan jamoatchilik ehtiyojini, qonun hujjatlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi sabablar va sharoitlarni aniqlaydi;
- b) davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlash-

malari, shuningdek, fuqarolarning takliflarini, ommaviy axborot vositalarining materiallarini, ilmiy muassasalar, olimlar va mutaxassislarining tavsiyalarini, jamoatchilik fikrini aniqlashning boshqa vositalari ma'lumotlarini umumlashtiradi va ulardan foydalanadi;

d) boshqa davlatlardagi qonunchilik yo'li bilan tartibga solish tajribasini hisobga oladi.

Qonun loyihalari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda umum-xalq muhokamasiga, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalari esa, jamoatchilik yoki mutaxassislar muhokamasiga qo'yiladi.

Normativ-huquqiy hujjatning tayyorlangan loyihasi normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organga taqdimnoma bilan kiritiladi, taqdimnomada hujjatni qabul qilishning zarurligi asoslab beriladi, uni ishlab chiquvchilar ko'rsatiladi, hujjat mazmunining qisqacha tavsifi beriladi, loyiha qaysi davlat organi, shuningdek, tashkilot bilan kelishilgan bo'lsa, shu organ va tashkilotlarning ro'yxati keltiriladi, kelishmovchiliklarning mazmuni hamda ular haqidagi asoslantirilgan fikr qisqacha bayon etib o'tiladi. Zarurat bo'lganda, normativ-huquqiy hujjat loyihasiga uni asoslash uchun moliyaviy-iqtisodiy hisob-kitoblar, statistika ma'lumotlari va boshqa axborotlar ilova qilinadi.

Qonunchilik tashabbusi huquqiga ega bo'lmagan vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar va boshqa organlar yoki nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan tayyorlangan qonun loyihalari, agar loyihani tayyorlash to'g'risidagi topshiriqda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi muhokamasiga taqdim etiladi.

Normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalari huquqiy ekspertizadan o'tkazilishi shart.

Huquqiy ekspertiza davomida normativ-huquqiy hujjatning loyihasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonun hujjatlariga, shuningdek, qonunchilik texnikasi qoidalariga muvofiqlik tekshiriladi.

Huquqiy ekspertiza normativ-huquqiy hujjat loyihasini tayyorlagan organning yoki normativ-huquqiy hujjatni qabul qiladigan organning yuridik xizmati, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining normativ xususiyatga ega bo'lgan qarorlari loyihalarining yuridik ekspertizasi viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Kiritilgan loyihaning sifatiga baho berish uchun normativ-huquqiy hujjatni qabul qiluvchi organning qaroriga binoan, normativ-huquqiy hujjatning loyihasi boshqa xil (iqtisodiy, moliyaviy, ilmiy-texnikaviy, ekologiya va o'zga) ekspertizadan ham o'tkazilishi mumkin. Ekspertlar sifatida tegishli loyihani tayyorlashda ilgari bevosita ishtirok etmagan tashkilotlar va shaxslar jalb etiladi. Ekspertiza o'tkazish uchun boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlardan olimlar va mutaxassislar taklif etilishi mumkin.

Normativ-huquqiy hujjatning matni — lo'nda, oddiy va ravon tilda bayon etiladi. Normativ-huquqiy hujjatda foydalaniladigan tushunchalar va atamalar ularning amaldagi qonun hujjatlarida qabul qilingan mazmuniga muvofiq, turlicha sharhlash imkoniyatini istisno etadigan tarzda bir xilda qo'llaniladi. Eskirgan hamda ko'p ma'noni anglatadigan so'zlar va iboralar, majoziy taqqoslashlar, sifatlashlar, kinoyalar qo'llanilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Normativ-huquqiy hujjatda uni amalga oshirishning huquqiy vositalari, shu jumladan, moliyalashtirish manbalari, rag'batlantirish, mukofotlash va nazorat qilish chora-tadbirlari ko'rsatilishi mumkin.

Davlat organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalari, shuningdek, mansabdor shaxslar va fuqarolarning majburiyatlarini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatda ushbu majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik choralari (agar bunday choralari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan bo'lmasa yoki maxsus hujjatda belgilanishi kerak bo'lmasa) nazarda tutiladi.

Normativ-huquqiy hujjatga uni qabul qilish sabablari va maqsadlarini tushuntirishdan iborat bo'lgan muqaddima kiritilishi mumkin. Normativ ko'rsatmalar muqaddimaga kiritilmaydi.

Qonunlarda normativ ko'rsatmalar tartib raqamiga ega bo'lgan moddalar tarzida bayon etiladi. Qonunlarning moddalari qismlarga bo'linishi mumkin. Moddalarning qismlarida bandlar, kichik bandlar va xatboshilar bo'lishi mumkin. Boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda normativ ko'rsatmalar tartib raqamiga ega bo'lgan bandlar tarzida bayon etiladi. Bandlar kichik bandlarga va xatboshilarga bo'linishi mumkin.

Hajm jihatdan yirik normativ-huquqiy hujjatlarning mazmun jihatdan yaqin bo'lgan moddalari (bandlari) paragraflar va boblarga birlashtiriladi. Zarur hollarda boblar bo'limlar va kichik bo'limlarga birlashtirilishi mumkin. Bo'limlar, kichik bo'limlar, boblar va paragraflar, sarlavhalar va tartib raqamlariga ega bo'ladi.

Normativ-huquqiy hujjatlarda qonun hujjatlariga kiritilayotgan yuridik, texnikaviy va boshqa maxsus atamalarning ta'riflari berilishi mumkin. Zarur hollarda normativ-huquqiy hujjatda yuqoriroq yuridik kuchga ega bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlarning ayrim qoidalari mazkur hujjatlarga havola qilingan holda aynan takrorlanadi. Normativ-huquqiy hujjatlarda, qoida tariqasida, xuddi shunday yuridik kuchga ega bo'lgan amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarning normativ ko'rsatmalari qayta aynan takrorlanmaydi.

Normativ-huquqiy hujjatning moddalarida (bandlari)da uning boshqa moddalari (bandlari)ga, shuningdek, amaldagi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga, ularning ayrim qoidalariga havolalar normativ ko'rsatmalarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatish zarurati bo'lgan hollarda yoki takrorlashlarga yo'l qo'ymaslik uchun qo'llaniladi.

«Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida»gi Qonunga binoan, normativ-huquqiy hujjatning rasmiy matni quyidagi tarzda imzo qo'yib tasdiqlanadi:

1) *O'zbekiston Respublikasining Qonuni* — O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan;

2) *O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining qarorlari* — O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi Spikeri tomonidan;

3) *O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarorlari* — O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati raisi tomonidan;

4) *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni* — O'zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan;

5) *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori* — O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri tomonidan;

6) vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining normativ-huquqiy hujjatlari — hujjatni qabul qilgan organ rahbari tomonidan;

7) mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarorlari — tegishli hokim tomonidan.

Normativ-huquqiy hujjatlar quyidagi rekvizitlarga ega bo'ladi:

- hujjatning turi va nomi;
- hujjat qabul qilingan joy, sana va hujjat raqami;
- tegishli normativ-huquqiy hujjatlarni imzo qo'yib tasdiqlashga rasman vakolati bo'lgan shaxslarning familiyasi, la-vozimi va imzolari.

Vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralari normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan kundan e‘tiboran, o‘n kun ichida ularni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga taqdim etadi.

Yangi normativ-huquqiy hujjat qabul qilinganligi munosabati bilan ilgari qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarga zarur o‘zgartirishlar yoki qo‘shimchalar kiritiladi hamda ilgari qabul qilingan barcha hujjatlar yoki ularning qismlari, agar ular yangi normativ ko‘rsatmalarga zid bo‘lsa yoxud yangi hujjat bilan to‘laligicha qamrab olingan yoki amalda o‘z ahamiyatini yo‘qotgan, lekin rasman o‘z kuchini yo‘qotgan, deb e‘tirof etilmagan bo‘lsa, o‘z kuchini yo‘qotgan, deb e‘tirof etilmog‘i kerak.

BILIMINGIZNI SINAB KO‘RING

1. Davlat boshqaruvi aktleri tushunchasi.
2. Davlat boshqaruvi aktlarining o‘ziga xos xususiyatlari.
3. Davlat boshqaruvi aktlarining yuridik ahamiyati.
4. Normativ-huquqiy aktlar tushunchasi va o‘ziga xos xususiyatlari.
5. Individul (yakka) huquqiy aktlar.
6. Davlat boshqaruvi aktlariga qo‘yiladigan talablar.

22-§. Davlat boshqaruvi uslublari tushunchasi va xususiyatlari

Boshqaruv shakli (ijro hokimiyati yoki boshqaruv harakatlari shakli) masalasi bilan tanishib chiqish, boshqa huquqiy hodisa-ning — boshqaruv uslublarini ham aniqlash lozimligini ko‘rsatadi. *Uslub* — bu amaliy faoliyatning usuli, vositasi hisoblanadi. Boshqaruv shakllari va boshqaruv uslublarini bir-biridan ajratmagan holda ko‘rib chiqish lozim.

Ma‘muriy huquqning tartibga solish uslubi va ma‘muriy huquqiy (boshqaruv) uslublar, nomlanishi jihatidan bir-biriga juda yaqin turadi. Lekin bu holat ularning faqatgina tashqi ko‘rinishidan yaqinligini ko‘rsatadi. Tartibga solish uslubi — ma‘muriy huquqning asosiy funksiyasi bo‘lib, boshqaruv munosabatlarini huquqiy tartibga soluvchi vosita hisoblanadi. Davlat boshqaruvi uslubi esa, boshqaruv subyektlari (ijro hokimiyati organlari) oldida turgan barcha vazifalarni, shu jumladan, tartibga solishni ham, amaliy hal etish vositasi hisoblanadi.

Davlat boshqaruvi uslubi — ma‘muriy huquq har qanday subyektining emas, balki ma‘lum bir sohada boshqaruv (ijro

hokimiyati)ni amalga oshirish vakolatiga ega bo'lgan subyektning funksiyasi hisoblanadi.

Boshqaruv organlari normativ tUSDagi hujjatni qabul qilganida, bu har ikki vosita bir-biriga mos kelishi mumkin. Lekin tartibga solish uslubi o'zining mazmun-mohiyati va ahamiyati bilan davlat boshqaruvi uslublaridan ajralib turadi. Huquqiy tartibga solish hamma vaqt normativdir. Shu sababli, uning vositalari (ko'rsatma berish, taqiq, vakolat berish) tartibga solinadigan munosabatlarning barcha subyektlariga nisbatan qo'llaniladi. Boshqaruv uslublari esa bunday vakolatga ega bo'lgan ijro hokimiyati organi (mansabdor shaxs) tomonidan qo'llaniladi hamda ular yakallashtirilgan, ya'ni individuallashtirilgan.

Yuridik adabiyotlarda boshqaruv uslublari turlicha nomlangan bo'lishi mumkin, masalan, «boshqaruv harakatlarini amalga oshirish uslublari», «boshqaruv faoliyati uslublari», «ma'muriy huquqiy uslublar», «ijro hokimiyatini amalga oshirish uslublari» va h.k. Lekin bu tushunchalarning mazmuni bir xil, ya'ni davlat boshqaruvi organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan boshqaruv (boshqaruv harakatlari)ni amalga oshirish, tegishli obyektlar va shaxslarga ma'muriy ta'sir ko'rsatish maqsadida, qonunchilikda ruxsat etilgan doirada, qo'llaniladigan usul va vositalardir.

Demak, *boshqaruv uslubi* — davlat boshqaruvi faoliyatining maqsadlariga erishish, vazifalarini bajarish va funksiyalarini amalga oshirish uchun foydalaniladigan huquqiy vositalar hisoblanadi.

Boshqaruv shakli boshqaruv ta'siri usullarini o'z ichiga oladi. Masalan, boshqaruv organi tomonidan ma'lum bir sohada nazoratni amalga oshirish va javobgarlikni qo'llashi uchun mansabdor shaxsning majburiyatlarini o'rnatuvchi huquqiy akt qabul qilinishi lozim.

Shakl uslubga qaraganda birlamchi hisoblanadi. Boshqaruv uslubi boshqaruv subyektining obyekt bilan o'zaro munosabatga kirishganligini aniqlash imkoniyatini beradi.

Boshqaruv uslubi boshqaruv shaklida, albatta, o'z ifodasini topadi. Boshqacha aytganda, boshqaruv shakli bo'lmaganida, boshqaruv uslublari, ya'ni boshqaruv subyektining obyektga nisbatan ta'siri o'z ma'nosini va o'zining formal mazmunini yo'qotadi, amalda emas, balki xayolda qoladi. Masalan, ma'lum bir shaxsni ma'muriy yoki intizomiy javobgarlikka tortishga yoxud davlat budjeti mablag'laridan ma'lum bir obyektни moliyalashtirishga

qaratilgan boshqaruv faoliyati harakatlarini rasmiylashtirmasdan turib, ya'ni boshqaruvning tegishli huquqiy aktini qabul qilmasdan turib, amalga oshirib bo'lmaydi. Shu sababli, boshqaruv uslublari boshqaruv shakllari bilan va, asosan, huquqiy aktlarni qabul qilish bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Davlat boshqaruvi tizimida boshqaruv uslublari muhim huquqiy vosita hisoblanadi.

Ma'muriy huquq nazariyasi nuqtayi nazaridan, boshqaruv uslublari masalasini ikki ko'rinishda ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir:

- *birinchidan*, boshqaruv uslublari mavjud bo'lishini va ularning boshqaruv sohasidagi ahamiyatini nazariy asoslash;
- *ikkinchidan*, boshqaruv uslublarni amalga oshirish mexanizmini yaratish va normativ ta'minlash.

Boshqaruv uslublari — ijro hokimiyati organlari tomonidan davlat boshqaruvi maqsadlari, vazifalari va funksiyalarining amalga oshirilishini ta'minlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Boshqaruv uslublari yordamida davlat funksiyalari bevosita amalga oshiriladi. Uning vazifalari hal qilinadi, huquq-tartibot, fuqarolar va turli tashkilotlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ta'minlanadi. Boshqaruv uslublari — iqtisodiyot (xo'jalik), ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy qurilish sohalarida ommaviy boshqaruvni amalga oshirishning zaruriy elementi hisoblanadi.

Boshqaruv uslublari — boshqaruv ishi qanday amalga oshirilishini, boshqaruv maqsadiga uning qanday usul va vositalari orqali erishilishini belgilab beradi.

Boshqaruv uslublari — huquq subyektining boshqasiga nisbatan maqsadga muvofiq yo'naltirilgan ta'sir etish vositasi.

Maxsus adabiyotlarda huquqshunos olimlar, boshqaruv uslublari deyarli bir xilda yondashgan, boshqaruv uslublarning odatiy, o'ziga xos xususiyatlariga esa quyidagilar kiritilgan:

1) boshqaruv uslublarning mavjudligi — davlat hokimiyati ijro etuvchi organlarini tashkil etishga asoslanadi;

2) boshqaruv uslubining asosiy maqsadi yoki uning amaliy ahamiyati — davlat boshqaruvini, boshqaruv vazifalari va funksiyalarining ijro hokimiyati organlari tomonidan amaliy bajarilishini ta'minlashdan iborat;

3) boshqaruv uslublaridan boshqaruv faoliyatida qo'llaniladi va foydalaniladi;

4) davlat boshqaruvi subyekti va obyekt o'rtasida maxsus huquqiy munosabatlar mavjud bo'ladi.

Bu munosabatlarda davlat organi yoki mansabdor shaxs turli vositalar — ishontirish, tarbiyalash, tartibga solish yoki majburlash choralari qo'llash orqali o'z vakolatini amalga oshiradi. Boshqaruv uslublari mazkur munosabatlarda boshqaruv subyekti va obyekt o'rtasida vujudga keladigan aloqa va munosabatlarni ifodalaydi;

5) huquqiy aktlarda boshqaruv ta'siri o'rnatiladi, ya'ni boshqaruv uslubini qo'llash huquqiy tartibga solingan bo'ladi.

Lekin boshqaruv amaliyotida huquqiy normalar bilan tartibga solinmagan (yoki ularda nazarda tutilmagan) uslublar (masalan, ishontirish, tarbiyalash) ham qo'llanilishi mumkin;

6) boshqaruv uslublari boshqaruv subyektlariga tegishli bo'lgan kompetensiya va vakolatlarni amalga oshirish vositasi hisoblanadi;

7) boshqaruv uslublari boshqaruv subyektlari tomonidan obyektga nisbatan qo'llaniladigan vakolatlarning; tegishli subyekt yuridik hokimiyat vakolatlarining xususiyatlarini namoyon etadi;

8) har bir aniq holatda boshqaruv ta'sirining mazmuni boshqaruv uslublari qo'llanilayotgan obyektning xususiyatlariga bog'liq bo'ladi (masalan, jismoniy shaxs yoki tashkilot, mulk shakli, vertikal bo'ysunuvning mavjudligi va h.k.);

9) boshqaruv uslublari har qanday boshqaruv ta'siri singari, boshqaruv sohasida namunali (belgilangan) tartibni ta'minlaydi; ular tashkiliy xususiyatga ega va boshqaruv tizimida yuz berayotgan jarayonlarni tartibga soladi;

10) boshqaruv ta'sirini ko'rsatuvchi subyektlar tomonidan huquq ijodkorligi va individual-farmoyish berish vakolatlari amalga oshiriladi;

11) boshqaruv uslublarining doimiy harakatda bo'lishi, ya'ni ular boshqaruv tizimini, funktsiya va vakolatlarning bajarilishini real ta'minlaydi;

12) qonunchilikda boshqaruv uslublarini qo'llashning belgilangan tartibi mavjud bo'ladi;

13) boshqaruv uslublarini qo'llashning tashkiliy-huquqiy shakllari yoki ularni ifodalashning huquqiy shakllari mavjud bo'ladi.

Boshqaruv uslublar to'g'ridan to'g'ri boshqaruv shakllariga bog'liq bo'lib, ularda ifodalangan bo'ladi. Shu ma'noda, boshqaruv uslublari va boshqaruv shakllari o'zaro chambarchas bog'liqdir. Masalan, ma'muriy majburlash uslubi aniq bir shaxsni ma'muriy jazoga (jarima, ma'muriy qamoq) tortishga qaratilgan individual

aktini qabul qilish orqali amalga oshiriladi. Boshqaruv uslublari ma'muriy huquq ijodkorligi shaklida ham, masalan, boshqaruv ta'sirini ta'minlash maqsadida ma'lum bir normativ-huquqiy aktini tayyorlash va qabul qilishda ham namoyon bo'lishi mumkin;

14) boshqaruv uslublari — boshqaruv subyektining obyektga nisbatan ta'siri o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Boshqaruv uslublari to'g'ridan to'g'ri ta'sir etishi (masalan, huquqbuzarga nisbatan jismoniy kuch ishlatish yoki mansabdor shaxslarga intizomiy javobgarlikni qo'llash) yoki egri ta'sir etishi mumkin (masalan, qonunchilikda nazarda tutilgan davlat xizmatchilari uchun cheklovlarni amalda tatbiq qilish yoki, aksincha, rag'batlantirish choralarini qo'llash);

15) boshqaruv uslubida boshqaruv obyektiga yakka yoki jamoa ta'sirini ko'rsatish mavjud bo'ladi;

16) boshqaruv uslublarni qo'llashning vaqtinchalik xususiyatga ega bo'lishi, ya'ni boshqaruv ta'siri hamma vaqt ham uzoq muddatga emas, balki ma'lum bir muddatga mo'ljallangan bo'ladi.

Boshqaruv uslublari o'rtasida davlat boshqaruvi organlari va ularning mansabdor shaxslarining yuridik hokimiyat vakolatlarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan ma'muriy-huquqiy uslublar muhim ahamiyatga egadir.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyot sohasidagi boshqaruv tizimida umumiy tartibga solish yoki ma'muriy-huquqiy tartibga solish uslublari shakllanmoqda va huquqiy mazmunga ega bo'lmoqda. Ularda iqtisodiy munosabatlarga boshqaruv ta'sirini o'tkazishning kuchli va samarali potentsiali mavjuddir. Jumladan, iqtisodiyotning turli sohalaridagi davlat kontroli va nazorati; sanoat sohalariga moliyaviy (budjet) yordam ko'rsatish; davlat tashkilotlarini samarali boshqarishni ta'minlash; monopoliyaga qarshi tartibga solish; xususiylashtirish jarayonlarining amalga oshirilishi; subyektlarga u yoki bu faoliyatni amalga oshirish uchun ruxsatnomalar (litsenziyalar) berish va h.k.

Ma'muriy-huquqiy uslublarning maqsadi — ommaviy manfaatlarni himoya qilish, huquqiy tartibotni, jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga yo'naltirilgan davlat tadbirlarini kuchaytirish, davlat boshqaruvida intizomni mustahkamlashdan iboratdir.

Yuridik adabiyotlarda, davlat boshqaruvi tizimidagi ta'sir ko'rsatishning ikki asosiy (universal) uslubi: *ishontirish va majburlash* uslublari ko'rib chiqiladi. Amaliyotda bu uslublar turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Ishontirish — boshqaruv uslubi sifatida, tushuntirish, tarbiyalash, rag‘batlantirish va boshqa axloqiy ahamiyatga ega bo‘lgan choralarni amalga oshirish orqali insonlarga ta‘sir ko‘rsatish hisoblanadi. Rag‘batlantirish, masalan, davlat boshqaruvi sohasida ijro hokimiyatining fuqarolar, yuridik shaxslar, huquqiy munosabatlar turli subyektlari bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlarida qonuniylik va intizomni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Boshqaruvning maqsad va vazifalariga erishish majburlash xususiyatidagi choralar yordamida ham ta‘minlanishi mumkin. Bu holatda, boshqaruv obyekti, normativ-huquqiy aktlarda ko‘rsatib o‘tilgan tartibda harakat qilishga majbur bo‘ladi.

Agar, shaxslarning harakati huquqiy aktlarning talablariga mos kelmasa, davlat, uning organlari va mansabdor shaxslar majburlov choralarini qo‘llash huquqiga ega bo‘ladi. Ba‘zi vaqtlarda bu choralar huquqiy tartibotni, jamoat tartibini, harakatlarni amalga oshirishning o‘rnatilgan tartibini ta‘minlovchi choralar sifatida namoyon bo‘ladi.

Ayrim hollarda esa, majburlov choralari huquqbuzarlikni (nojo‘ya xatti-harakatni) sodir etgan shaxsni jazolashga qaratilgan bo‘ladi. Bu — intizomiy, moddiy, ma‘muriy yoki jinoiy xususiyatdagi choralar sifatida namoyon bo‘ladi.

Majburlov choralari shaxsning qonunga xilof xulqini cheklashga, shuningdek, turli ijtimoiy munosabatlardagi qonuniy tartibni qayta tiklashga qaratiladi.

Boshqaruv uslublari ma‘muriy (to‘g‘ri) va iqtisodiy (tartibga soluvchi) uslublarga bo‘linadi.

Ma‘muriy uslublar — boshqaruv subyektining obyektga (fuqarolarga, yuridik shaxslar, davlat xizmatchilariga) bir tomonlama tartibda davlat-hokimiyat ta‘sirini ko‘rsatishi orqali ifodalanadi.

Boshqaruvni amalga oshiruvchi subyekt tegishli shaxslar uchun bajarilishi majburiy bo‘lgan va yuridik oqibatlarni keltirib chiqaradigan huquqiy aktlarni qabul qiladi. Qabul qilingan qaror, buyruq yoki farmoyish bajarilmaganligi intizomning buzilishi hisoblanib, aybdor shaxsga nisbatan qonunda belgilangan majburlov choralari qo‘llaniladi.

Davlat boshqaruvi mafkurasi o‘z tarkibida to‘g‘ridan to‘g‘ri hokimiyat ta‘sirini ko‘rsatishning ma‘muriy uslublari mavjud bo‘lishini talab etadi. Keng ma‘noda, boshqaruv uslublari ijro hokimiyatining birligini, davlat boshqaruvi turli subyektlari o‘zaro munosabatida tartib-intizomni, shuningdek, ijro hokimiyati organlari funksiyalanishining qonuniyligini ta‘minlaydi.

Boshqaruv uslublari mazkur uslublar yo‘naltirilgan shaxslarning ongiga, irodasiga va xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatadi. Bu uslublarni amalga oshirish huquq subyektlariga to‘g‘ridan to‘g‘ri iqtisodiy ta’sirni, moddiy-mulkiy natijalarni keltirib chiqarmaydi.

Ma’muriy uslublarda obyektlar o‘z xohishiga ko‘ra, boshqaruvni amalga oshirish imkoniyatiga ega emas, ular belgilangan ma’muriy tartib doirasida va qabul qilingan ko‘rsatmalarni bajarishga majburdir.

Huquq subyektlariga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir etish (ma’muriy) uslublaridan foydalanmasdan, davlat boshqaruvining maqsad va vazifalariga erishib bo‘lmaydi. To‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir etish — bu ma’lum bir vakolatga ega bo‘lgan yuqori turuvchi mansabdor shaxs yoki boshqaruv subyektini tomonidan buyruq, farmoyishning qabul qilinishidir.

Ma’muriy uslublar boshqariluvchilarning moddiy manfaatlariga ta’sir ko‘rsatish, ya’ni moddiy naf yoki moddiy rag‘batlantirish olishni nazarda tutmagan.

Namunali xulq-atvoriga o‘rnatilgan ko‘rsatmalarga ixtiyoriy rioya qilish orqali erishiladi, ya’ni bunda asosiy ta’sir ko‘rsatish vositasi axloqiy xususiyatga ega bo‘ladi.

Iqtisodiy munosabatlarga to‘g‘ridan to‘g‘ri (ma’muriy) ta’sir ko‘rsatish davlatning iqtisodiy manfaatlarini qondirilishini ta’minlashda zarurdir. Iqtisodiyot sohasiga davlatning ta’siri quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- *birinchidan*, iqtisodiy faoliyat ma’lum bir turlarining faqat davlat tomonidan amalga oshirilishi (masalan, soliq, bojxona faoliyati);
- *ikkinchidan*, davlat tashkilotlari xo‘jalik faoliyatini boshqarish va markazlashgan holda tartibga solish;
- *uchinchidan*, davlat mulki obyektlarini boshqarish;
- *to‘rtinchidan*, iqtisodiyot sohasida davlat kontroli va nazoratini amalga oshirish;
- *beshinchidan*, ro‘yxatga olish, ruxsat berish (litsenziya) faoliyatini amalga oshirish va h.k.

Ma’muriy uslublarni turli asoslarga ko‘ra, tasniflash mumkin. Jumladan:

1) ifodalash shakliga ko‘ra, ma’muriy uslublar:

- a) huquqiy (normativ-huquqiy aktlarda nazarda tutilgan va huquqiy mazmunga ega bo‘lgan) uslublar;
- b) tashkiliy (boshqaruv subyektini tomonidan tashkiliy-boshqaruv harakatlarini amalga oshirish) uslublariga bo‘linadi;

2) *ma'muriy-huquqiy xususiyatlarga asoslanib*, ular:

- a) normativ (normativ-huquqiy aktlarni qabul qilish maqsadida qo'llaniladigan) uslublar;
- b) individual (yakka ma'muriy-huquqiy aktlarni qabul qilishda qo'llaniladigan) uslublarga bo'linadi;
- 3) boshqaruv obyektiga ta'sir ko'rsatish darajasiga ko'ra, ma'muriy uslublar:
 - a) imperativ, ya'ni taqiqlarni, to'g'ridan to'g'ri ma'muriy buyruqlarni, davlat-hokimiyat ko'rsatmalarini nazarda tutuvchi, shuningdek, tegishli harakatlarni sodir etish yoki tegishli xulq-atvorni amalga oshirishga majburlovchi uslublar;
 - b) vakolat beruvchi, ya'ni ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish yoki boshqaruvning tegishli aktini qabul qilishga ruxsat beruvchi uslublar;
 - d) rag'batlantiruvchi va tavsiya beruvchi, ya'ni rag'batlantirish yoki ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalarni beruvchi uslublarga bo'linadi.

Boshqaruvning *tartibga soluvchi (iqtisodiy)* uslublarini qo'llash orqali boshqaruv obyektlari tomonidan namunali xulq-atvoriga erishilganida, ularning iqtisodiy yoki moddiy manfaatlarini qondirish ta'minlanadi. Boshqaruv subyekti boshqariluvchi obyektlarning individual (yakka) manfaatlariga ta'sir etish orqali boshqaruvning maqsad va vazifalarining bajarilishiga shart-sharoit yaratib beradi.

Moddiy (yoki iqtisodiy) tartibga solish orqali boshqariluvchi obyektlar tomonidan o'z faoliyatlarida o'rnatilgan tartib va ko'rsatmalarga rioya etishi ta'minlanadi. Shu tariqa boshqaruvning ichki apparati (masalan, davlat organlarida xizmatchilarni moddiy rag'batlantirish, mansabdor shaxslar uchun moddiy va mulkiy imtiyozlar berish) hamda iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi (masalan, iqtisodiyotga yangi ishlanmalarni joriy etishni tartibga solish, iqtisodiyotning ma'lum bir sohalarini qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlarini berish) ta'minlanadi.

Davlat organlari tomonidan boshqariluvchilarga samarali boshqaruv ta'sirini ko'rsatish — iqtisodiy uslublarni «egri» yo'l bilan qo'llash orqali erishiladi.

Boshqaruvni tartibga soluvchi (iqtisodiy) uslublari quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- boshqaruvning nazarda tutilgan natijalariga erishish uchun, boshqariluvchi shaxslarning ongi va irodasiga ta'sir ko'rsatish;

- boshqariluvchi subyektlarning manfaatlariga, ehtiyojlariga ta'sir ko'rsatish orqali, ularning namunali xulq-atvorda bo'lishini ta'minlashning real boshqaruvini tashkil etish;
- jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzishga qaratilgan harakatlar va qarorlarni ma'muriy hamda sud tartibida shikoyat qilinishini ta'minlash;
- ma'lum bir harakatlarni amalga oshirish va qarorlarni qabul qilishni belgilovchi boshqaruv aktlarini chiqarish;
- boshqaruv harakatlarini amalga oshirish uslublari qaratilgan shaxslarga xatti-harakat (xulq-atvor)ni tanlash imkoniyatini berish;
- tartibga solishning normativ o'rnatilishi va h.k.

Boshqaruvning iqtisodiy uslublari, ma'muriy uslublar singari, faqatgina normativ hujjatlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Boshqaruv bu uslublarining tartibga solish ta'siri — boshqaruv sohasidagi ularning muhimligi, ahamiyatliligi va samaradorligi bilan ifodalanishi kerak.

Ba'zi huquqshunos olimlar tomonidan bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan egri (iqtisodiy) tartibga solishning quyidagi elementlari ham ko'rsatib o'tiladi: davlat axboroti va prognozi; davlat dasturlari, kontraktlar va buyurtmalar; baho, daromad, aholi bandligi, professional tayyorgarlikni tartibga solish; soliq va amortizatsiyaviy siyosat.

Ma'muriy va iqtisodiy uslublar turlicha mazmunga va ahamiyatga ega bo'lsalar ham, amaliyotda ular chambarchas bog'liqdir. Ular boshqaruv mazmuniga ega ekanligi; qo'llash subyektlari; boshqaruv ta'sirining obyekti; boshqaruvning maqsadiga erishish va vazifalarini bajarish; boshqaruv ta'sirini amalga oshirish shakli (ma'muriy yoki boshqaruvning huquqiy aktini qabul qilish) bo'yicha umumiy xususiyatlarga egadir. Shu bilan birga, davlat boshqaruvining turli sohalarida u yoki bu boshqaruv uslublaridan foydalanish ko'p uchrab turadi. Masalan, davlat xavfsizligi organlari yoki ichki ishlar organlari faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishda ma'muriy uslublar ko'proq qo'llaniladi; ta'lim, fan va sog'liqni saqlash sohalarida ma'muriy uslublar bilan bir qatorda, iqtisodiy uslublar katta ahamiyatga ega bo'ladi; sanoat sohasida ma'muriy uslublarga qaraganda, iqtisodiy uslublar ko'proq qo'llaniladi.

Ma'muriy va iqtisodiy uslublar birgalikda boshqaruv ta'sirining tegishli usullar va vositalar tizimini tashkil etadi.

Ma'muriy-huquqiy uslublar (boshqaruv uslublari) turli ko'rinishlarda: xulq-atvor qoidalarini o'rnatishda; aniq vazifalarni

berishda; ma'lum bir harakatlarni sodir etishni belgilashda; lavozimga tayinlashda; boshqaruv munosabatlari ishtirokchilarining qonuniy talablarini qondirishda; ma'lum bir harakatlarni taqiq-lashda; turli xildagi ruxsatnomalar berishda; ro'yxatga olish fao-liyatini amalga oshirishda; kontrol va nazorat olib borishda; moddiy va axloqiy rag'batlantirishda; moddiy sanksiyalarni qo'llashda; ma'muriy nizolarni hal etishda; davlat buyurtmalarini rasmiylash-tirishda; ma'muriy majburlov choralarini qo'llashda va h.k.da namoyon bo'lishi mumkin.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Davlat boshqaruvi uslubi va ma'muriy huquqning tartibga solish uslubi.
2. Boshqaruv uslubi tushunchasi.
3. Boshqaruv uslubi va boshqaruv shaklining o'zaro munosabati.
4. Boshqaruv uslublarining o'ziga xos xususiyatlari.
5. Davlat boshqaruvi uslublarining turlari.
6. Ma'muriy (to'g'ri) uslublar.
7. Iqtisodiy (tartibga soluvchi) uslublar.

23-§. Ishontirish — boshqaruv uslubi sifatida

Ishontirish — davlat boshqaruvini amalga oshirishning asosiy uslublaridan biri bo'lib, shaxslarning namunali irodasini shakllan-tirish yoki qayta shakllantirish maqsadida turli xildagi tushuntirish, tarbiyalash, tashkil etish ishlarini olib borishda namoyon bo'ladi. *Ishontirish* — boshqaruv subyektlarining huquqiy aktlarda ifoda-langan talablarining shaxslar tomonidan ixtiyoriy amalga oshirilishida ifodalanadi. Boshqaruvning bu uslubi yordamida, qonun chiqaruvchi (huquq o'rnatuvchi) va fuqarolar irodasining birligiga erishiladi.

Ishontirish — bu ma'lum bir ketma-ketlikda amalga oshiriladigan harakatlar jarayoni bo'lib, e'tibor, ichki ishonch, shaxsning ongiga ta'sir etish, manfaatni shakllantirish kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Fuqarolar, boshqaruv hokimiyati maqsad va vazifalari maz-muni to'g'risida aniq tushuncha hosil qilganida, ularning talablariga rioya qilib, qo'llab-quvvatlaydilar, shuningdek, ularni amalga oshirishga ongli va faol ishtirok etadilar.

Ishontirish uslubi yordamida insonlarning ongiga va irodasiga nazarda tutilgan (belgilangan) ta'sir ko'rsatiladi, huquqiy ko'rsat-malar va boshqaruv subyekti harakatlarining maqsadga muvofiq-ligiga hamda ularga bo'lgan e'tiborni shakllantirishga erishiladi.

Insonlarni qonunlarga, huquqiy tartib-intizomga rioya qilish, bo'ysunish ruhida tarbiyalash boshqaruv huquqiy aktlarini va harakatlarini ixtiyoriy amalga oshirilishini ta'minlashda katta ahamiyatga egadir. Ayrim hollarda fuqarolarning o'z huquq va majburiyatlarini bilishi, o'z-o'zidan huquqiy ko'rsatmalarning bajarilishiga, shaxsning intizomlilikiga olib keladi.

Fuqarolarning ayrim guruhlari, huquqiy ko'rsatmalarning talablarini bajarmagan taqdirda, ularga nisbatan noxush oqibatlarini olib kelishini anglagani sababli, mazkur talablarni ijro etadilar.

Huquqiy demokratik jamiyatda ishontirish — insonlarga boshqaruv ta'sirini ko'rsatishning asosiy uslubi hisoblanadi. Chunki,

- *birinchidan*, bu uslublar fuqarolarga nisbatan doimiy (yoki har kunlik) qo'llaniladi;

- *ikkinchidan*, o'rnatilgan talablarning ixtiyoriy bajarilishiga olib keladi, insonlarni qonunlarga rioya etish ruhida tarbiyalashni ta'minlaydi. *Demokratik tartib* — huquqiy aktlarni muhokama qilish va qabul qilishda, davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolarni keng ko'lamda jalb etish uchun imkoniyat beradi. Ijtimoiy-siyosiy faoliyat jarayonida va insonlarning shaxsiy amaliyotida vujudga kelgan yuqori tashkilotchilik, shaxsiy javobgarlik va intizomlilik — ishontirishni shakllantirishning vositalari hisoblanadi;

- *uchinchidan*, ilmiy-texnik taraqqiyot, demokratik jamiyat — insonlar xulq-atvorini tashqaridan (davlat, uning organlari tomonidan) tartibga solinishining o'zini o'zi tartibga solish (boshqarish)ga o'tilishini talab etadi. Shaxs faoliyatining samaradorligi, birinchi navbatda, tashqi nazoratga muhtoj bo'lmagan ruhiy holatga bog'liqdir. Shu sababli, mehnat faoliyatida shaxsning o'z harakatlari ustidan ichki (o'zining) nazoratning amalga oshirilishi, uning ijtimoiy ahamiyati va maqsadini hamda oqibatlarini anglashi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tarbiyalash, o'zini o'zi tartibga solish (boshqarish), o'zini o'zi nazorat qilishda esa, ishontirishning turli shakllari katta ahamiyatga ega bo'ladi;

- *to'rtinchidan*, oxirgi vaqtlarda shakllangan ommaviy axborot vositalari tizimi davlat va mahalliy boshqaruv apparati tomonidan olib borilayotgan tadbirlar to'g'risida va ularning mazmun-mohiyatini tushuntirish ishlarini olib borish imkoniyatini beradi. Matbuot, televideniye va radio fuqarolarga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini yanada oshirdi;

- *beshinchidan*, ishontirish uslublarini qo'llash, davlat majburlor choralarini qo'llashga qaraganda, moddiy jihatdan ancha qulay vosita hisoblanadi.

Ishontirish uslublari turli-tumandir. Masalan, ishontirish uslublari: ta'lim olish, targ'ibot, tashviqot, tushuntirish, tajriba almashish va boshqalarni kiritish mumkin. Fuqarolarga instruktaj (ko'rsatma berish ma'nosida), mitinglar, yig'ilishlar, reklama, murojaatlarga o'z vaqtida javob berish, ishlarni nobyurokratik tarzda hal etish ham katta ta'sir ko'rsatadi.

Davlat, mahalliy va shaxsiy faoliyat yutuqlari va ijobiy natijalari to'g'risidagi axborotlar tizimini shakllantirish ham katta ahamiyatga egadir. Ishontirish shakllariga ko'rgazmalarni tashkil etish, kurslarni o'tkazish, ma'lum bir dasturlarni, ommaviy tadbirlarni amalga oshirish ham kiradi. Insonlarning xulq-atvoriga shaxsga bo'lgan ishonch, jamoadagi muhit, ishni aniq tashkil etish, samarali nazoratni amalga oshirish ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Insonlarga samarali tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, aybdor shaxslarga o'z vaqtida va adolatli javobgarlik choralarini qo'llash, qonunga zid xatti-harakatlarga qarshi kurashishning yaxshi tashkil etilganligi ham ko'pchilikda namunali xulq-atvorning shakllanishiga, qonun talablariga mos xulq-atvorni amalga oshirishga (ishontirishga) xizmat qiladi va h.k.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Ishontirish tushunchasi.
2. Ishontirish uslublarning vazifalari.
3. Ishontirish uslublarning turlari.

24-§. Davlat boshqaruvida majburlov

24.1. Ma'muriy-huquqiy majburlov tushunchasi

Majburlov — bu bo'ysunuvchi subyektning irodasini rad etish va uning xulq-atvoriga tashqi ta'sir ko'rsatish hisoblanadi. O'rnatilgan tartib (ko'rsatma)ning bajarilmaganligi sababli, hokimiyat subyektining irodasi buziladi. Hokimiyat subyektini irodasini qayta tiklash va bo'ysunuvga erishish maqsadida, ikkinchi subyektning irodasiga — axloqiy, mulkiy, tashkiliy, jismoniy ta'sir ko'rsatiladi.

Majburlov orqali — huquq-tartibot, mulkchilik, fuqarolar va tashkilotlarning huquqlari va manfaatlarini, ommaviy hokimiyatning normal faoliyatini yuritishi ta'minlanadi.

Majburlov — hokimiyatni amalga oshirishning asosiy uslubi.

Majburlov choralari, huquqshunoslarni, birinchi navbatda, huquq-tartibotni ta'minlash va davlat faoliyatining ma'lum bir uslubi sifatida qiziqtiradi. «Huquqshunoslik» fani huquqiy normalar asosida qo'llaniladigan hamda ommaviy hokimiyat ko'rsatmalariga rioya etilishiga olib keladigan huquqiy majburlovni o'rganadi.

Huquqiy majburlovning turli choralarga va ko'pgina o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi sababli, ularni turli asoslarga ko'ra tasniflash mumkin. Masalan, birinchi navbatda, ular sud va suddan tashqari qo'llaniladigan majburlov choralari bo'linadi.

Majburlov choralari o'rnatuvchi huquq tarmoqlariga ko'ra, ular davlat, fuqarolik, jinoyat, jinoyat protsessual, mehnat va ma'muriy majburlovga bo'linadi.

Ma'muriy huquq normalari — boshqaruv jarayonida huquqiy tartibotni ta'minlash maqsadida, keng doiradagi majburlov ta'siri choralari mustahkamlaydi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, mazkur majburlov choralari, nafaqat, ma'muriy-huquqiy normalarni, balki amalga oshirilishi ijro hokimiyati subyektlari tomonidan ta'minlanadigan fuqarolik, mehnat, yer va boshqa huquq tarmoqlarining normalarini ham muhofaza qiladi.

Yuridik adabiyotlarda «ma'muriy-huquqiy majburlov» va «ma'muriy huquq normalari bilan o'rnatiladigan majburlov choralari» tushunchalari farqlanadi. Ma'muriy qonunchilik¹ — ma'muriy-huquqiy, intizomiy-huquqiy, ijtimoiy-huquqiy majburlov choralari o'rnatadi.

Y.M. Kozlovning ko'rsatib o'tishicha, ma'muriy majburlov — asosiy maqsad emas, balki davlat majburlovining bir ko'rinishi bo'lib, undan huquqiy tartibotni himoya qilish va ta'minlashning oxirgi vositasi sifatida foydalaniladi. Ma'muriy majburlov choralardan — huquqbuzarliklarni ogohlantirish va cheklash, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqishni, shuningdek, tegishli ravishda jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash vositasi sifatida foydalaniladi. Keng ma'noda, ma'muriy majburlash — ma'muriy-huquqiy normalarda ifodalangan xulq-atvor qoidalarining ijro etilishini ta'minlaydi.

Ma'muriy majburlov, odatda, suddan tashqari qo'llaniladigan choralar bo'lib, ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)

¹ Ma'muriy qonunchilik tushunchasi va o'ziga xos xususiyatlari. *Qarang: E.T. Hojiyev, F.R. Samig'jonov. Ma'muriy qonunchilik tizimi. O'quv qo'llanma. T., 2005, 5–20-betlar.*

tomonidan ularning kundalik faoliyati jarayonida qo‘llaniladi. Qonunda nazarda tutilgan hollarda, ular sud organlari tomonidan ham qo‘llaniladi¹.

Ijro hokimiyati organlari turli majburlov choralari qo‘llashda ishtirok etadi. Ular o‘z faoliyatlarini amalga oshirishda ma‘muriy va intizomiy majburlov vositalaridan foydalanadi. Ayrim hollarda ijro hokimiyati organlari jinoiy protsessual majburlov vositalaridan ham foydalanishlari mumkin. Masalan, ichki ishlar organlari yoki xavfsizlik xizmati organlari jinoiy ishlarni qo‘zg‘atib, dastlabki tergov harakatlarini olib boradi va jinoiy protsessual majburlov choralari qo‘llaydi.

Ma‘muriy-huquqiy majburlov choralari barcha ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan emas, balki qonun va qonunosti hujjatlari bilan belgilangan vakolatli davlat organlari (mansabdor shaxslari) tomonidan qo‘llaniladi.

Ma‘muriy-huquqiy majburlov ijro hokimiyati organlarining umumiy tizimiga kiruvchi huquqni muhofaza qilish organlarining funksiyasi hisoblanadi. Masalan, bunga ma‘muriy-nazorat vakolatlariga ega bo‘lgan barcha organlar kiradi.

Ma‘muriy-huquqiy majburlov — umummajburiy xulq-atvor qoidalarini nazarda tutuvchi ma‘muriy-huquqiy normalarga (masalan, harakatlanish xavfsizligi qoidalari, tabiatni muhofaza qilish qoidalari) rioya etilishini ta‘minlash maqsadida qo‘llaniladi.

Ma‘muriy-huquqiy majburlov — ma‘muriy hokimiyatni amalga oshirish bo‘lib, unda ijro hokimiyatini, davlat-boshqaruv faoliyati subyektlari yuridik hokimiyat vakolatlarini amalga oshirishning vositalari namoyon bo‘ladi.

Ijro hokimiyati organlari (mansabdor shaxslar)ning vakolatlari doirasida ma‘muriy-huquqiy majburlov vositalarining mavjudligi, boshqaruv ta‘sirining faqatgina majburlashga asoslanganligini anglatmaydi. Bu choralar yordamida ma‘lum bir holatlarda (tabiiy ofatlar, favqulodda holatlarda) ijtimoiy hayotning normal sharoitlari ta‘minlanadi; ular huquqni muhofaza qilish, ya‘ni ijobiy (pozitiv) maqsadlarga xizmat qiladi va ayrim hollarda, jazo chorasi sifati (majburlovning asl ma‘nosi)da qo‘llaniladi.

Ma‘muriy majburlov, X.R. Alimovning fikricha, insonlarning ongiga va xulq-atvoriga ruhiy yoki jismoniy ta‘sir ko‘rsatish uslubi bo‘lib, davlat boshqaruv sohasida aybdor shaxslarni ma‘muriy

¹ Ю.М. Козлов. Административное право. М., «Юрист», 2003, 160—164-бетлар.

javobgarlikka tortish, ma'muriy huquqbuzarlarni ogohlantirish va cheklash maqsadida qo'llaniladi.

Ma'muriy majburlov:

- odatda, davlat boshqaruvi organlari tomonidan qo'llaniladi; ayrim hollarda, sudya, vakillik organlari, shuningdek, jamoat birlashmalari tomonidan qo'llanilishi mumkin;
- huquqni qo'llash organi bilan xizmat bo'ysunuvida bo'lmagan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi;
- ularni qo'llovchi organlar doirasining kengligi;
- insonlarni huquqiy tartibotga hurmat bilan qarash ruhida tarbiyalash singari umumiy maqsadga qaratilgan — huquqbuzarlarni jazolash, huquqbuzarlarni ogohlantirish va cheklash maqsadida qo'llaniladi;
- shaxslarning huquqlarini cheklashga qaratiladi;
- o'rnatilgan tartibga qarshi qaratilgan harakatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladi;
- protsessual tartibga ega;
- ularni qo'llash jinoyatchilikni oldini olishga xizmat qiladi;
- aksariyat hollarda, huquqbuzarlarga nisbatan, ayrim hollarda esa, bunday xatti-harakatni sodir etmagan shaxslarga nisbatan (masalan, favqulodda holatlarda, huquqbuzarlik sodir etilishini ogohlantirishda) qo'llanilishi mumkin;
- ular boshqaruv faoliyatining barcha subyektlari emas, balki qonun hujjatlari bilan maxsus vakolat berilgan organlar tomonidan amalga oshiriladi¹.

Yuridik adabiyotlarda, boshqaruv faoliyati subyektlari tomonidan qo'llaniladigan ma'muriy-huquqiy majburlov «ma'muriy majburlov», deb ko'rsatiladi. Lekin bu har ikki atama nomlanishi jihatidan bir-biriga o'xshab ketsa ham, aynan bir narsaning o'zi emas. Chunki ma'muriy majburlov ma'muriy-huquqiy majburlovga qaraganda kengroq tushuncha bo'lib, huquqqa zid ko'rinishida (masalan, o'zbo-shimchalik, tazyiq) ham bo'lishi mumkin. Shu sababli, ma'muriy huquqning yoki boshqaruv faoliyatining asosiy uslubi to'g'risida gapirganda, aynan huquqiy majburlovni nazarda tutish lozim.

Ma'muriy-huquqiy majburlov — huquqiy majburlovning bir turi bo'lib, barcha umumiy xususiyatlar (huquqni qo'llash faoliyati sifatida namoyon bo'lishi, huquqiy tartibotni ta'minlashi, muhofaza

¹ Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 193—195-betlar.

qilinadigan huquqiy munosabatlar doirasida amalga oshirilishi va h.k.)ga ega. Shu bilan bir vaqtda, uning sifat jihatlarini belgilab beruvchi o'ziga xos xususiyatlari ham mavjuddir. Jumladan:

- 1) *ma'muriy-huquqiy majburlov choralari* — ma'muriy-huquqiy vositalar bilan himoya qilinadigan normalarning buzilishiga olib keladigan va jamiyatda o'rnatilgan tartibga qarshi qaratilgan qilmish (harakat yoki harakatsizlik) uchun qo'llaniladi;
- 2) *ma'muriy-huquqiy majburlov* — xizmat bo'ysunuvi doirasidan tashqarida, ya'ni ushbu huquqiy munosabatlar ishtirokchilari o'rtasida tashkiliy bo'ysunuvning mavjud bo'lganida, amalga oshiriladi;
- 3) *ma'muriy yurisdiksiyaning* (ma'muriy-huquqiy majburlovning) ko'pgina subyektlar tomonidan amalga oshirilishi;
- 4) *ma'muriy-huquqiy majburlov*, nafaqat, jismoniy shaxslarga, balki tashkilotlar va jamoa subyektlariga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin;
- 5) *ma'muriy-huquqiy majburlov* — ma'muriy huquq normalari bilan har tomonlama tartibga solinadi. Ma'muriy huquq normalari ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlarini, asoslarini va ularni qo'llash tartibini belgilab beradi.

Demak, ma'muriy-huquqiy majburlov — bu huquqiy majburlovning alohida turi bo'lib, huquqqa xilof qilmishga nisbatan ommaviy hokimiyat subyektlari tomonidan ma'muriy huquq normalarida nazarda tutilgan majburlov choralarining qo'llanilishi. *Ma'muriy-huquqiy majburlov* — huquqiy tartibotni himoya qilishda, shuningdek, huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda katta ahamiyatga ega. Bu shu bilan izohlanadiki, ichki ishlar organlari, davlat inspeksiyalari va boshqa ijro hokimiyati subyektlari tegishli tartib va qoidalarga rioya etilishi ustidan doimo nazoratni olib borib, ularning har qanday buzilishiga darhol ta'sir ko'rsatishlari mumkin. Ma'muriy-huquqiy majburlov — jamiyat tartibiga tajovuz qiluvchi qilmishni to'xtatish va unga barham berishni, ijtimoiy xavfli oqibatlarining kelib chiqishiga yo'l qo'ymaslikni nazarda tutuvchi ko'pgina cheklov (ehtiyot) vositalarini ham o'z ichiga oladi.

24.2. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlari

Ma'muriy-huquqiy majburlov — ma'muriy-huquqiy normalarda ifodalangan barcha xulq-atvor qoidalarini emas, balki davlat boshqaruvi sohasida umummajburiy qoidalarni o'rnatuvchi normalarning ijro etilishini ta'minlashga qaratilgan.

Ma'muriy-huquqiy majburlov — davlat majburlovining ko'rinishi sifatida, jamoat tartibini saqlash va himoya qilishning, jamoat xavfsizligini ta'minlashning, davlat boshqaruvi sohasidagi boshqa huquqbuzarliklarga qarshi kurashishning vositasi hisoblanadi. Bunda, ma'muriy-huquqiy majburlov, tegishli huquqbuzarliklarni ogohlantirish va cheklash maqsadini hamda kelajakda ma'muriy huquqbuzarlik uchun jazoni qo'llashni nazarda tutib, jazo funksiyalarini amalga oshiradi.

Majburlov choralarining «ma'muriy-huquqiy» deb nomlanishi, ularning, odatda, suddan tashqari, ya'ni ma'muriy tartibda (maxsus vakolatli huquqni muhofaza qiluvchi ijro hokimiyati organlari va mansabdor shaxslar tomonidan) qo'llanilishidan dalolat beradi.

Ma'muriy-majburlov choralarining ayrim turlari, faqatgina sud organlari tomonidan qo'llanilishi mumkin. Shu o'rinda alohida ta'kidlab o'tish lozimki, O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan yangi tahrirdagi «Sudlar to'g'risida»gi Qonuni¹ 36-moddasiga binoan, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi tarkibida ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalar bo'lishi nazarda tutilgan.

Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini qo'llashni tartibga soluvchi ma'muriy-huquqiy normalar to'g'risidagi masala ham katta ahamiyatga ega. Bulardan foydalanish — fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini u yoki bu yo'sinda cheklashi mumkin.

Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarini amalga oshirish asoslari, shartlari va tartibi hamda u yoki bu holatlarda foydalanilishi mumkin bo'lgan choralar, ularni qo'llashga vakolatli bo'lgan davlat organlari (mansabdor shaxslar) qonun hujjatlari bilan aniq belgilab qo'yilishi lozim.

Ma'muriy-huquqiy majburlovni o'rnatuvchi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarning mazmunidan kelib chiqqan holda ularni uch guruhga bo'lish mumkin:

1) *ma'muriy ogohlantiruv choralari*.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari — majburiylik xususiyatiga ega bo'lgan choralar bo'lib, davlat boshqaruvi sohasida jamoat tartibi va xavfsizligini hamda boshqa zararli oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan huquqbuzarliklarni ogohlantirish maqsadida qo'llaniladi.

¹O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 1—2, 10-m.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari, masalan, ishlab chiqarishda, yo'l-transport harakatida to'qnashuvlar (avariyalar), yong'inlarning oldini olish; aholining sanitariya-epidemiologiya, havo va temiryo'ldagi xavfsizligini ta'minlash; tabiiy ofatlarda va favqulodda holatlarda fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va xavfsizligini ta'minlash uchun qo'llaniladi.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari aniq ifodalangan profilaktik (ogohlantirish) xususiyatga ega bo'lib, ijro hokimiyati organlari va mansabdor shaxslarning yuridik hokimiyat vakolatlarini bir tomonlama tartibda bajarish jarayonida majburiy amalga oshiriladigan choralar hisoblanadi. Mazkur choralar, qoida bo'yicha, ma'lum bir taqiqlar va cheklovlar shaklida ifodalanadi. Ma'muriy ogohlantiruv choralari huquqbuzarlikning sodir etilishi holati bilan bog'liq bo'lmasdan, ularni bartaraf etishga qaratiladi, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganda qo'llaniladigan ma'muriy-huquqiy majburlovning boshqa choralarini vujudga keltiradi.

Ma'muriy ogohlantiruv choralari turli ko'rinishlarda ifodalanib, davlat boshqaruvi sohalarida ijro hokimiyatining turli subyektlari tomonidan qo'llaniladi.

Ma'muriy ogohlantiruv choralarining ko'p tarqalgan turlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- nazorat tartibidagi tekshiruvlarni amalga oshirish;
- ogohlantirish tadbirlarini amalga oshirish to'g'risida majburiy ko'rsatmalar berish;
- fuqarolarning ashyolarini va ularni shaxsiy ko'rikdan o'tkazish;
- shaxsni tasdiqlovchi hujjatlarni ko'zdan kechirish;
- karantin joriy etish;
- transport va yo'lovchilarning harakatini to'xtatib turish;
- shaxsning holatini aniqlash maqsadida tibbiy ko'rikdan o'tkazish va h.k.;

2) *ma'muriy cheklov (ehtiyot) choralari.*

Ma'muriy cheklov choralari — huquqqa xilof harakatlarni tugatish (to'xtatish) va uning zararli oqibatlarini bartaraf etish maqsadida qo'llaniladi. Bu choralar, ma'muriy ogohlantiruv choralari singari, turli ko'rinishlarga ega bo'lib, davlat boshqaruvining turli sohalarida ijro hokimiyati subyektlari tomonidan qo'llaniladi.

Ma'muriy cheklov choralariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- huquqqa xilof harakatni to'xtatish to'g'risidagi talab;

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni ma'muriy tartibda ushlab turish;
- atrofdegilar uchun xavfli bo'lgan kasallikka duchor bo'lgan shaxsni majburiy davolash;
- infeksiyon kasallarni vaqtincha ishdan chetlashtirish;
- transport vositasining holati o'rnatilgan talablarga javob bermaganida, undan foydalanishni taqiqlash;
- jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha o'rnatilgan talablarga rioya etmagan holda amalga oshirilayotgan qurilish-ta'mirlash va boshqa ishlarni taqiqlash yoki cheklash;
- bevosita jismoniy ta'sir ko'rsatish;
- ommaviy tartibsizliklarni va bir guruh shaxslarning noqonuniy harakatlarini to'xtatish uchun maxsus vositalarni qo'llash;
- vakolatli shaxsning o'qotar qurolidan foydalanishi va boshqalar;

3) *ma'muriy jazo choralari.*

Ko'pgina huquqshunos olimlar o'zlarining ilmiy ishlarida, ma'muriy-huquqiy majburlovning aynan mana shu choralarga bo'linishini nazarda tutadilar¹.

Oxirgi vaqtlarda ko'pgina mutaxassislar, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqishni ta'minlashning protsessual choralari — ma'muriy-huquqiy majburlovning alohida mustaqil chorasi sifatida ko'rsatib o'tishadi. Bunday choralar, ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan bo'lib, ma'muriy huquqbuzarliklarni cheklash, aybdorning shaxsini aniqlash, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzish, o'z vaqtida va to'g'ri ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishni, ular bo'yicha qabul qilingan qarorlarni ijro etishni ta'minlash maqsadida qo'llaniladi. Bu choralar ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo'yicha dalillarning aniqlanishida va ularning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ma'muriy-huquqiy majburlovning qayta tiklash ahamiyatga ega bo'lgan choralari ham mavjuddir. Bular ham huquqiy tartibotni tiklashga, huquqqa xilof xulq-atvorni tuga-

¹ *Qarang: A.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 276–282-betlar; Административное право. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 195–213-betlar; Ю.М. Козлов. Административное право. М., «Юрист», 2003, 160–164-betlar; Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. М., «Норма», 2004, 464–471-betlar.*

tishga xizmat qiladi (masalan, o'zboshimchalik bilan qurilgan obyektни buzish, boqimandani undirish va h.k.).

Ma'muriy-huquqiy majburlovning, fuqarolar huquqlari va erkinliklariga rioya etish nuqtayi nazaridan, turli choralarga bo'linishidan qat'i nazar, ulardan ijro hokimiyati vazifa va funksiyalarini amalga oshirishda foydalanish obyektiv zaruriyatdir. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralari, ba'zi hollarda, boshqariluvchi tizim funksiyalanishining normal sharoitlarini ta'minlashning yagona vositasi sifatida namoyon bo'ladi, u orqali davlat-boshqaruv faoliyatining huquqni muhofaza qilish maqsadiga erishiladi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Huquqiy majburlov va uning o'ziga xos xususiyatlari.
2. Ma'muriy-huquqiy majburlov tushunchasi.
3. Ma'muriy-huquqiy majburlovning xususiyatlari.
4. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlari.
5. Ma'muriy ogohlantiruv choralari tushunchasi va maqsadi.
6. Ma'muriy cheklov choralari tushunchasi va maqsadi.

6-bob. MA'MURIY HUQUQBUZARLIK VA JAVOBGARLIK

25-§. Ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy tavsifi

Aksariyat yuridik adabiyotlarda ma'muriy javobgarlikni qo'lashning ikki asosi ko'rsatib o'tilgan: *birinchidan*, qonun — *huquqiy* (normativ) asosi sifatida; *ikkinchidan*, ma'muriy nojo'ya xatti-harakat (huquqbuzarlik) — *faktik asosi* sifatida.

Ma'muriy javobgarlikning bu har ikki asosi ham O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida o'z ifodasini topgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 1-moddasida ma'muriy javobgarlikning huquqiy (normativ) asosi mustahkamlab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 10-moddasiga binoan esa, ma'muriy huquqbuzarlik deganda (faktik asosi) — qonun hujjatlariga binoan, ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan *harakat* yoki *harakatsizlik* tushuniladi.

Davlat boshqaruvi sohasida sodir etiladigan va ko'p uchraydigan huquqbuzarlik ko'rinishlaridan biri — bu ma'muriy huquqbuzarlik.

Ma'muriy huquqbuzarlikning mazmuni — amaldagi qonunchiligimizda aniq ko'rsatib o'tilgan bo'lib, quyidagi umumiy xususiyatlarga egadir:

- *birinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik — *ijtimoiy zararli* hisoblanadi, ya'ni ularning sodir etilishi bilan jamiyat va fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga ma'lum bir moddiy va ma'naviy zarar yetkaziladi;

- *ikkinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik — *ma'muriy huquqqa xilof* hisoblanadi, ya'ni bunday xatti-harakatlarni sodir etish qonun hujjatlari bilan to'g'ridan to'g'ri taqiqlangan.

Ayrim hollarda, ma'muriy huquqbuzarlik ma'muriy-huquqiy normalarni buzish ma'nosida talqin qilinadi. Lekin shu narsaga alohida e'tibor berish kerakki, ma'muriy-huquqiy normalar turli ko'rinishga ega, masalan, namunali xulq-atvor qoidalarini o'rnatuvchi — *tartibga soluvchi* ma'muriy-huquqiy normalar va bu qoidalarning buzilishi uchun *javobgarlikni o'rnatuvchi* — *muhofaza etuvchi* ma'muriy-huquqiy normalar;

- *uchinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik — bu *qilmishdir*.

Ma'muriy huquqbuzarlik bir yoki bir necha insonlarning ongli va irodali harakati yoki harakatsizligida ifodalanadi;

- *to'rtinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik — *jismoniy shaxs* tomonidan sodir etiladigan qilmishdir. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlikning subyekti sifatida faqatgina jismoniy shaxslar namoyon bo'lishi mumkin;

- *beshinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikda — *aybning mavjudligi*, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasidan sodir etiladigan ongli, irodali qilmish hisoblanadi;

- *oltinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik — *jazoga sazovor* qilmishdir.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 10-moddasi, 1-qismiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik deganda, qonun hujjatlariga asosan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan qilmish tushuniladi.

Sodir etilgan huquqbuzarlik uchun qonun hujjatlarida javobgarlik nazarda tutilgan taqdirdagina, bunday xatti-harakatlar huquqbuzarlik sifatida e'tirof etilishi mumkin. Javobgarlikka tortish — huquqbuzarlikning asosiy xususiyatlaridan biridir.

Huquqqa xilof, aybli va jazoga sazovor qilmishning xususiyatini o'zida ifoda etgan barcha huquqbuzarlik ham, ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanmaydi. Gap shundaki, aniq bir qilmishda ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi mavjud bo'lmasligi mumkin va bu holat qilmishni sodir etgan shaxsning javobgarlikka tortilishiga olib kelmaydi.

Huquqbuzarlik tarkibini ifodalovchi xususiyatlar esa, bu — qonun hujjatlarida mustahkamlangan va sodir etilgan qilmishni huquqbuzarlik sifatida ifodalash mumkin bo'lgan xususiyatlardir.

Huquqbuzarlik tarkibini ifodalovchi o'zaro yaqin xususiyatlar birlashib, huquqbuzarlik tarkibi elementlarini tashkil etadi.

Huquqshunos olim Y.M. Kozlovning fikricha, ma'muriy huquqbuzarlikni tavsiflashda uning yuridik tarkibi katta ahamiyatga

egadir. Ma'muriy huquqbuzarlikning yuridik tarkibi — bu uning ichki tuzilishini anglatuvchi yuridik xususiyatdagi elementlar yig'indisidir¹.

Ma'muriy huquqbuzarlikning tarkibiy tushunchasini anglash va uni aniqlash — ma'muriy javobgarlikka tortishning qonuniyligini ta'minlaydi, ma'muriy huquqbuzarlikning boshqa huquqbuzarliklardan farqini belgilab beradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik tarkibi — bu ma'muriy huquq normalari bilan o'rnatilgan xususiyatlarning yig'indisi bo'lib, ularning mavjud bo'lishi bilan aniq bir qilmishlar — ma'muriy huquqbuzarlik sifatida tan olinadi.

Har qanday huquqbuzarlik tarkibi singari, ma'muriy huquqbuzarlik ham: huquqbuzarlikning obyekti va obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni kabi xususiyatlar yig'indisidan iborat bo'ladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyekti — bu ma'muriy huquq normalari bilan o'rnatilgan va muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Bu, birinchi navbatda, davlat boshqaruvi sohasida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida, nafaqat, ma'muriy huquq normalari bilan, balki ma'muriy-huquqiy vositalar bilan muhofaza etiladigan boshqa huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, moliya, yer, mehnat va h.k.) normalari bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar ham vujudga keladi. Shu sababli, ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga ma'muriy javobgarlik normalari bilan himoya qilinadigan har qanday munosabatlarni kiritish mumkin.

Ma'muriy huquq nazariyasida huquqbuzarlik obyekti, odatda, uch guruhga bo'linadi:

- *birinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy obyekti — davlat boshqaruvi jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar. Masalan, O'zR MJTKning 10-moddasi, 1-qismida ma'muriy huquqbuzarlik obyekti umumiy holda «shaxs, fuqarolarning huquqlari va erkinliklari, mulkchilik, davlat va jamoat tartibi, tabiiy muhit» ko'rsatib o'tilgan;

- *ikkinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikning turdosh obyekti — mazmuni va o'zaro yaqin xususiyatlariga qarab yagona tizimga keltirilgan obyektlardir. Masalan, O'zR MJTKning Maxsus qismida ma'muriy huquqbuzarliklar quyidagi guruhlarga birlashtirilgan:

¹ Ю. М. Козлов. Административное право. М., «Юрист», 2003, 170–174-бетлар.

1) fuqarolarning huquq va erkinliklariga tajovuz qiladigan huquqbuzarliklar;

2) aholi sog'lig'ini saqlash sohasidagi huquqbuzarliklar;

3) mulkka tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;

4) tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar;

5) sanoatdagi, qurilishdagi va issiqlik hamda elektr energiyasidan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar;

6) qishloq xo'jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzish;

7) transportdagi, yo'l xo'jaligi va aloqa sohalaridagi huquqbuzarliklar;

8) fuqarolarning turar joy huquqlariga taalluqli, kommunal xizmat va obodonlashtirish sohasidagi huquqbuzarliklar;

9) savdo, tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar;

10) odil sudlovga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;

11) jamoat tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;

12) boshqaruvning belgilangan tartibiga tajovuz qiluvchi huquqbuzarliklar;

• *uchinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikning bevosita obyekti — huquqbuzarlik oqibatida bevosita zarar yetkazilgan, aniq obyekt hisoblanadi. Masalan, O'zR MJTKning 40-moddasida mustahkamlangan tuhmat huquqbuzarligining bevosita obyekti — fuqaroning sha'ni va qadr-qimmati hisoblanadi yoki 237-moddaga binoan, harbiy xizmatga yoki muqobil xizmatga chaqirilishdan bosh tortishda ifodalangan huquqbuzarlikning bevosita obyekti bo'lib, boshqaruv jarayonida o'rnatilgan tartib, ya'ni fuqarolarning harbiy yoki muqobil xizmatni o'tash majburiyati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni — bu huquqqa xilof qilmish, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik obyektiga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik, uning xususiyatlari, shuningdek, uni sodir etish (yoki sodir etmaganlik) sharoitlari hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik obyektiv tomondan ikki ko'rinishga ega:

• *birinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikni harakat natijasida sodir etish. *Harakat* — insonning faol xulq-atvori hisoblanadi. Aksariyat ma'muriy huquqbuzarliklar, obyektiv tomondan shaxslarning harakati orqali sodir etiladi. Masalan, tuhmat, haqorat qilish, yengil tan jarohati yetkazish, o'rnatilgan turli umummajburiy qoidalarni buzishda ifodalangan huquqbuzarliklar — harakatlar natijasida sodir etiladi;

• *ikkinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikning harakatsizlik natijasida kelib chiqishi. *Harakatsizlik* — insonning passiv xulq-atvori bo'lib, odatda, belgilangan vazifani, majburiyatni bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlikda ifodalanadi. Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan fuqarolarning murojaatlarini o'z vaqtida ko'rib chiqmaganlik, ota-onalarning bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish bo'yicha majburiyatlarni bajarmaganlik, hokimiyat vakilining qonuniy talablarini bajarmaganlikda ifodalangan huquqbuzarliklar — harakatsizlik natijasida kelib chiqadi.

D.N. Baxraxning ko'rsatib o'tishicha, ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni — huquq normalari bilan nazarda tutilgan, mazkur huquqbuzarlikning tashqi ko'rinishini ifodalaydigan xususiyatlar yig'indisidir. Obyektiv tomon — qilmishni huquqbuzar tashqi xulq-atvorining ko'rinishi sifatida ifodalaydi. Obyektiv tomon xususiyatlariga: huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik va ularning sodir etilishi bilan vujudga kelgan zararli oqibat kiradi. Masalan, transport vositalari haydovchilari tomonidan yo'l harakati qoidalarini buzish — harakat tezligini oshirish (harakat), yo'l belgilariga rioya etmaslik (harakatsizlik)da ifodalanuvchi turli xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Bunday qilmishlar natijasida: yo'l harakati xavfsizligiga xavf solinishi, boshqa yo'l harakati ishtirokchilarining harakatlanishiga xalaqit berish, avariya holatini vujudga keltirish yoki yo'l-transport hodisalarini sodir etilishiga olib kelishi mumkin¹.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 13-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan paytda o'n olti yoshga to'lgan shaxslar ma'muriy javobgarlikka tortiladilar.

O'zR MJTKning 20-moddasiga binoan esa, g'ayrihuquqiy *harakat* yoki *harakatsizlik* sodir etgan vaqtida aqli norasolik holatida bo'lgan shaxs, ya'ni surunkali ruhiy kasallik, ruhiy faoliyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoxud boshqa xil kasallik oqibatida o'z harakati (harakatsizligi)ning ahamiyatini idrok eta olmagan yoki boshqara olmagan shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Demak, umumiy qoidagi ko'ra, *ma'muriy huquqbuzarlikning subyekti* — bu 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxsdir.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida ma'muriy javobgarlikning subyektlari uch guruhga bo'lingan:

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 498–507-бетлар.

1) *umumiy subyekt* — har qanday 16 yoshga to‘lgan jismoniy shaxs. Jumladan, O‘zR MJTKning 13-moddasida ma‘muriy javobgarlik subyekti umumiy holda ko‘rsatib o‘tilgan;

2) *maxsus subyekt* — umumiy subyektlarga qaraganda o‘ziga xos xususiyatlarga (qo‘shimcha belgilarga) ega bo‘lgan subyektlardir. Ma‘muriy huquqbuzarlikning maxsus subyektiga — mansabdor shaxslarni, haydovchilarni, voyaga yetmaganlarni va boshqalarni kiritish mumkin. Mazkur shaxslar tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar va ularga nisbatan qo‘llaniladigan javobgarlik o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Masalan, mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan ma‘muriy huquqbuzarliklar ularning egallab turgan lavozimi yoki mansabi bilan yoxud ular zimmasiga yuklangan vazifalar (majburiyatlar)ning bajarilmaganligi yoki lozim darajada bajarilmaganligi bilan bog‘liq holda sodir etiladi. Mansabdor shaxslarning ma‘muriy javobgarligi fuqarolarga (umumiy subyekt) qaraganda yuqori bo‘ladi.

1-misol. O‘zR MJTKning 175-4-moddasiga binoan, ish haqini taqiqlangan shakllarda to‘lash uchun faqatgina mansabdor shaxslargina javobgarlikka tortilishi mumkin. Chunki xodimlarga ish haqini berish majburiyati korxonada, muassasa va tashkilotning mansabdor shaxsi zimmasiga yuklangan.

2-misol. O‘zR MJTKning 125-moddasiga binoan, foydalanish man etiladigan darajada nosozligi bo‘lgan transport vositalarini boshqarish uchun faqatgina haydovchilar javobgarlikka tortilishi mumkin. Chunki haydovchigina — transport vositasini boshqarish huquqiga ega bo‘ladi.

Ma‘muriy javobgarlik 16 yoshga to‘lgan fuqarolarga nisbatan qo‘llanilishi belgilangan. Lekin 16 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan fuqarolar — voyaga yetmaganlar toifasiga kirishini ham unutmazlik kerak. Ularning ma‘muriy javobgarligi, odatda, maxsus qoidalar bilan tartibga solinadi;

3) *alohida subyekt* — intizom ustavlarini yoki xizmat to‘g‘risidagi nizomlar tatbiq qilinadigan shaxslar, masalan, harbiy xizmatchilar va yig‘inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar. Ma‘muriy huquqbuzarlikning alohida subyektlari — maxsus subyektlarning alohida guruhini tashkil etadi. Alohida subyektlar ham, maxsus subyektlar singari o‘ziga xos xususiyatlarga egadir.

Qonun hujjatlarida ma‘muriy huquqbuzarlikning u yoki bu subyektlari doirasiga qaratilgan javobgarlikning qo‘shimcha asoslari

yoki uning yuqori hajmi, boshqalariga nisbatan esa ma'muriy javobgarlikni qo'llashda cheklanishlar ko'rsatib o'tiladi. Masalan, O'zR MJTKning 53-moddasiga binoan, sanitariya qonun hujjatlarini, sanitariya normalarini, qoidalarini va gigiyena normativlarini buzish, fuqarolarga eng kam oylik ish haqining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa, besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi. O'zR MJTKning 16-moddasiga binoan, muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ma'muriy javobgarligi ham nazarda tutilgan. Bu toifadagi shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik subyektlarining qaysi guruhiga kiradi, degan savol vujudga kelishi mumkin. Agar xorijiy fuqarolar diplomatik immunitet huquqidan foydalanmasa, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari singari umumiy asoslarda javobgarlikka tortiladi. Agar bunday huquqqa ega bo'lsa, ularning javobgarlik masalasi xalqaro shartnomalar (yoki davlatlar o'rtasida tuzilgan xalqaro bitimlar)da nazarda tutilgan tartibda hal qilinadi. Demak, ular ma'muriy huquqbuzarlikning ham umumiy subyekt, ham maxsus subyekt sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Har qanday huquqbuzarlik singari, ma'muriy huquqbuzarlik ham huquqqa xilof aybli sodir etilgan qilmish hisoblanadi. Huquqbuzarning huquqqa xilof qilmishni sodir etishda aybi mavjud bo'lganida, uni javobgarlikka tortish mumkin bo'ladi. *Ayb* — bu sodir etilgan qilmishga nisbatan shaxsning ruhiy munosabati. *Ayb ikki shaklda*: qasd va ehtiyotsizlikda ifodalangan bo'lishi mumkin. *Ayb* — ma'muriy huquqbuzarlik subyektiv tomonining majburiy xususiyati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni — bu huquqbuzarlik subyekt (jismoniy shaxs)ning huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hamda uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik aybning ikki shaklida ham, ya'ni qasddan va ehtiyotsizlikdan sodir etilishi mumkin. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 11-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o'z harakati yoki harakatsizligi g'ayrihuquqiy ekanligini bilgan bo'lsa, uning zararli oqibatlariga ko'zi yetgan, yuz berishini istagan bo'lsa yoki bu oqibatlarining kelib chiqishiga ongli ravishda yo'l qo'ygan bo'lsa, bunday ma'muriy huquqbuzarlik qasddan sodir etilgan, deb hisoblanadi.

Masalan, O‘zR MJTKning 61-moddasida mulkchilik shaklidan qat’i nazar, korxonona, muassasa, tashkilotlarning mol-mulkini o‘g‘irlash, o‘zlashtirish, talon-taroj qilish, mansab lavozimini suiiste’-mol qilish yoki firibgarlik yo‘li bilan oz miqdorda talon-taroj qilish uchun ma’muriy javobgarlik belgilangan. Ushbu qilmish qasddan sodir etiladi. Huquqbuzar mol-mulkini o‘g‘irlash, o‘zlashtirish, rastrata qilish, mansab lavozimini suiiste’-mol qilish yoki firibgarlik yo‘li bilan oz miqdorda talon-taroj qilish kabi harakatlarning huquqqa xilof ekanligini biladi, uni sodir etish orqali korxonaga zarar yetkazilishiga ko‘zi yetadi va uning yuz berishini istaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 12-moddasiga binoan, ma’muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs o‘z harakati yoki harakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini oldindan ko‘ra bilgan bo‘lsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin, deb o‘ylagan bo‘lsa yoxud bunday oqibatlarining kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko‘rishi lozim va mumkin bo‘lgani holda oldindan ko‘ra, bilmagan bo‘lsa, bunday ma’muriy huquqbuzarlik ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan, deb hisoblanadi.

Ma’muriy huquqbuzarlikni ehtiyotsizlik orqasida sodir etish quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

a) *o‘ziga ishonish* — shaxsning o‘z harakati yoki harakatsizligi zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinligini oldindan ko‘ra bilgan bo‘lsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin, deb o‘ylaydi;

b) *beparvolik* — shaxsning qonunda ko‘rsatilgan oqibatlar kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko‘ra bilishi lozim va mumkin bo‘lgani holda ularni oldindan ko‘ra bilmagani.

Ma’muriy huquqbuzarlikni ehtiyotsizlik natijasida sodir etishdan aybsiz zarar keltirishni farqlash lozim. Aybsiz zarar keltirish javobgarlikni keltirib chiqarmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi aksariyat moddalarida ayb shakllari to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatib o‘tilmagan hamda ma’muriy javobgarlik ayb shaklidan qat’i nazar, vujudga keladi. Masalan, 88-moddaga binoan, qurilish ishlarini va boshqa ishlarni bajarish chog‘ida yonilg‘i moddalar va binokorlik materiallarini to‘plash, maxsus texnik qurilmalarsiz ochiq alanga oldirib, ularni yoqish, bitum eritishda atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik — qasddan sodir etilganmi yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilganmi, ma’muriy javobgarlikka asos bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi ayrim moddalarida qasd to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatib o‘tilmagan bo‘lsa ham, uning qasddan sodir etilganligi qilmishning xususiyatidan kelib chiqadi. Masalan, 188-moddaga binoan, voyaga yetmagan shaxsni tilamchilikka, spirtli ichimliklar iste‘mol qilishga, giyohvandlik yoki psixotrop hisoblanmagan, lekin kishining aql-idrokiga, irodasiga ta‘sir qiladigan moddalar yoki vositalarni iste‘mol etishga jalb qilish, faqat qasddan sodir etilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi ayrim moddalarida esa ayb shakllari aniq ko‘rsatib o‘tiladi. Masalan, 52-moddaning birinchi qismida ehtiyotsizlik orqasida yengil tan jarohati yetkazish, ikkinchi qismida esa qasddan yengil tan jarohati yetkazish uchun ma‘muriy javobgarlik nazarda tutilgan.

Demak, shaxsning sodir etgan qilmishini ma‘muriy huquqbuzarlik sifatida tasniflash uchun *birinchidan*, ma‘muriy huquqbuzarlikning yuridik xususiyatlari — huquqqa xilofilik, aybning mavjudligi, jazoga sazovorligi va *ikkinchidan*, yuridik tarkibi — ma‘muriy huquqbuzarlikning obyekti va obyektiv tomoni, subyekti va subyektiv tomoni mavjud bo‘lishi kerak.

BILIMINGIZNI SINAB KO‘RING

1. Ma‘muriy huquqbuzarlik tushunchasi.
2. Ma‘muriy huquqbuzarlikning umumiy xususiyatlari.
3. Ma‘muriy huquqbuzarlikning o‘ziga xos xususiyatlari.
4. Ma‘muriy huquqbuzarlikning yuridik tarkibi tushunchasi.
5. Ma‘muriy huquqbuzarlikning obyekti.
6. Ma‘muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni.
7. Ma‘muriy huquqbuzarlikning subyekti.
8. Ma‘muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni.

26-§. Ma‘muriy javobgarlik

26.1. Ma‘muriy javobgarlik tushunchasi

O‘zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan va 1995-yil 1-apreldan kuchga kiritilgan Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 1-moddasiga binoan, ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi qonun hujjatlari:

- 1) ushbu kodeks;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari;

- 3) O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari;
- 4) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari;
- 5) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari;
- 6) Qoraqalpog'iston Respublikasi qonunlari;
- 7) Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengeshining va Vazirlar Kengashining qarorlari;

8) xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar kengashlarining, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining qarorlaridan iborat.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarining asosiy vazifasi — inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlashni, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning o'z vaqtida va obyektiv ko'rib chiqilishini, shuningdek, bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashdan iborat. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun, qonun hujjatlari, qanday *harakat* yoki *harakatsizlik* ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanishini, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qaysi organ (mansabdor shaxs) tomonidan qay tartibda, qanaqa ma'muriy jazo qo'llanilishi va ijro etilishini belgilaydi.

Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarining asosiy tamoyillari quyidagilardan iboratdir:

- qonuniylik tamoyili;
- fuqarolarning qonun oldida tengligi tamoyili;
- demokratizm tamoyili;
- insonparvarlik tamoyili;
- odillik tamoyili;
- ayb uchun javobgarlikning muqarrarligi tamoyili.

Deyarli barcha ma'muriy javobgarlikni belgilovchi huquqiy normalar, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi doirasida umumlashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlari:

- 1) moddiy va protsessual huquqiy normalar tizimini o'zida ifoda etadi;
- 2) fuqarolarning ma'muriy javobgarligini nazarda tutadi;
- 3) ma'muriy va sud tartibida ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladigan ma'muriy javobgarliklarni tartibga soladi.

Ma'muriy javobgarlik — yuridik javobgarlikning alohida turi hisoblanadi. Bir vaqtning o'zida, ma'muriy javobgarlik ma'muriy-huquqiy majburlovning ko'rinishi bo'lib, uning barcha xususiyatlariga egadir.

Ma'muriy javobgarlikka yuridik javobgarlikning barcha xususiyatlari ham xosdir. U huquqiy normalar asosida o'rnatiladi, shaxs tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlik uchun qo'llaniladi va vakolatli davlat organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan o'rnatilgan protsessual tartibda huquqiy normalarda nazarda tutilgan sanksiyalarni qo'llashda ifodalanadi.

Ma'muriy javobgarlik masalasi ko'pgina huquqshunos olimlar tomonidan tadqiq qilingan bo'lib, ularning aksariyati bu masalaga deyarli bir xilda yondashgan: ma'muriy javobgarlik — bu ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solingan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy-protsessual tartibda ma'muriy jazoni qo'llashdir¹.

A.P. Alexin ma'muriy javobgarlikni yuridik javobgarlikning barcha xususiyatlariga ega ekanligi bilan bir qatorda, *quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ham ko'rsatib o'tadi*:

- *birinchidan*, ma'muriy javobgarlik qonunlar bilan ham, qonunosti hujjatlari bilan ham o'rnatiladi, ya'ni u o'zining normativ-huquqiy asosiga egadir. Jinoiy javobgarlik — faqat qonunlar bilan, intizomiy javobgarlik — qonun va qonunosti hujjatlari bilan, moddiy javobgarlik mehnat va fuqarolik qonunchiligi bilan belgilanadi;

- *ikkinchidan*, ma'muriy javobgarlikning asosi bo'lib, ma'muriy huquqbuzarlik hisoblanadi (qonun buzilishi va nojo'ya xatti-harakat ko'rinishida). Jinoiy javobgarlikda — *jinoiyat*, intizomiy javobgarlikda — *intizomiy rojo'ya xatti-harakot*, moddiy javobgarlikda *moddiy zarar yetkazish* hisoblanadi;

- *uchinchidan*, ma'muriy javobgarlik subyekti sifatida fuqarolar, *mansabdor shaxslar* va *yuridik shaxslar*² namoyon bo'ladi. Jinoiy javobgarlikda — *fuqarolar* va *mansabdor shaxslar*, intizomiy javob-

¹ *Qarang: Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 484–485-betlar; Б.Н. Габричидзе, А.Г. Черняевский, А.Н. Ким-Кимен. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004, 225–228-betlar.*

² O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan, yuridik shaxslar ma'muriy javobgarlikning subyekti hisoblanmaydi.

garlikda — xodim (jamoat subyektlarining intizomiy javobgarligi yuridik adabiyotlarda munozarali bo‘lib kelmoqda), moddiy javobgarlikda — *xodim* (mehnat qonunchiligi bo‘yicha), *yuridik* va *jismoniy* shaxslar (fuqarolik qonunchiligi bo‘yicha) subyekt bo‘lishi mumkin;

- *to‘rtinchidan*, ma‘muriy huquqbuzarliklar uchun ma‘muriy jazo choralari qo‘llaniladi. Jinoyat uchun *jinoiy jazo*, intizomiy nojo‘ya xatti-harakat uchun *intizomiy jazo*, moddiy zarar yetkazish uchun *mulkiy jazo* qo‘llaniladi;

- *beshinchidan*, ma‘muriy javobgarlik qonun hujjatlariga binoan, keng doiradagi davlat organlari (mansabdor shaxslar) tomonidan qo‘llaniladi. Jinoiy javobgarlik — *sud organlari tomonidan*, intizomiy javobgarlik — *yuqori turuvchi davlat organi* (mansabdor shaxs) tomonidan, moddiy javobgarlik — *sud organlari tomonidan* qo‘llaniladi;

- *oltinchidan*, ma‘muriy javobgarlik sudlanganlik holatini yoki ishdan bo‘shatishni vujudga keltirmaydi, jinoiy javobgarlikda *sudlanganlik* vujudga keladi, intizomiyda *ishdan bo‘shatish* mumkin;

- *yettinchidan*, ma‘muriy javobgarlikni qo‘llash uchun bo‘ysunuvning bo‘lishi shart emas, intizomiy javobgarlikni qo‘llashda esa bo‘ysunuv mavjud bo‘ladi¹.

Ma‘muriy javobgarlik barcha fuqarolar uchun tatbiq qilinadigan umummajburiy qoidalarni buzganlik yoki rioya etmaganlik uchun qo‘llaniladi. Ular turli-tuman ko‘rinishlarga ega bo‘lib, o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, davlat va jamoat tartibi va xavfsizligi; tabiatni muhofaza qilish; mulkchilik; standartlashtirish; statistika va hisob-kitob; harakatlanish xavfsizligi va transport vositalaridan foydalanish; harbiy ro‘yxat; chegara tartibi; kontrabandaga qarshi kurash; valuta muomalasi va boshqa qoidalar. Umummajburiy qoidalar turli vakolatli ijro hokimiyati organlari tomonidan o‘rnatiladi.

Ma‘muriy javobgarlik, odatda, ma‘muriy-huquqiy normalarning talablari buzilgan taqdirda, vujudga keladi. Shu bilan birga, amaldagi qonunchilik, ma‘muriy javobgarlikning mehnat, moliya, yer, hatto konstitutsiyaviy huquq normalarining buzilishi uchun ham qo‘llanilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu, o‘z navbatida, ma‘muriy javobgarlikning sohalararo ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

¹ А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 282–283-betlar.

O'zbekiston Respublikasida ma'muriy javobgarlik masalalari huquqshunos olimlar X.R. Alimov, V.N. Stasko, A.A. Li, L.B. Xvan va boshqalarning ishlarida tadqiq qilingan. Jumladan, X.R. Alimovning ko'rsatishicha, ma'muriy javobgarlik — ommaviy-huquqiy tabiatga ega bo'lib, davlat oldidagi javobgarlik hisoblanadi. Bu — xizmat bo'yicha bo'ysunmagan, aybdorlarga nisbatan davlat organlari tomonidan qo'llaniladigan davlat oldidagi javobgarlikdir¹.

Odatda, javobgarlik turlari deganda, uning tarkibiy tuzilishiga kiruvchi jazo choralari nazarda tutiladi. Lekin bu har ikki «javobgarlik» va «jazo» atamalarining mazmuniga e'tibor beradigan bo'lsak, ular turli tushunchalarda ifodalanadi. Javobgarlik jazoga qaraganda, kengroq doiradagi munosabatlarni qamrab oladi. Javobgarlik jazo choralari bilan bir vaqtda va boshqa huquqiy ta'sir etish choralarini ham o'z ichiga oladi.

26.2. Voyaga yetmaganlar ma'muriy javobgarligi

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 14-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan o'n olti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslarga nisbatan Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar to'g'risidagi nizomda nazarda tutilgan choralar qo'llaniladi.

Voyaga yetmaganlarning ma'muriy javobgarligi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 21-sentabrdagi «Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini takomillashtirish haqida»gi 360-sonli qarorida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqiy-tarbiyaviy ishlar susaytirib yuborilganligi, ular ustidan bo'lgan nazoratning bo'shligi, ish bilan ta'minlash va boshqa muammolar qoniqarli darajada hal etilmayotganligi oqibatida ko'plab yoshlar tomonidan huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etish, giyohvandlik va ichkilikbozlikka berilish, diniy aqidaparastlik yoki turli zararli oqimlar, guruhlar ta'siriga tushib qolish kabi salbiy holatlar uchrab turganligi haqida to'xtalib o'tilgan.

Yoshlarni ijtimoiy mehnatga jalb etish, tarbiyalash, ular o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishga mutasaddi bo'lgan o'zini o'zi boshqarish organlari, o'quv muassasalari va

¹ Административное право Республики Узбекистан. Учебник для юридических вузов. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 227–228-betlar.

boshqa idoralarning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi mahalliy hokimliklar huzuridagi mavjud komissiyalar o'z faoliyatini deyarli to'xtatib qo'yganligi ta'kidlangan.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish, ular tomonidan huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, bu yo'nalishda mas'ul bo'lgan davlat idoralari, jamoat tashkilotlari hamda voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar faoliyatini muvofiqlashtirish va yanada takomillashtirish maqsadida, Vazirlar Mahkamasi «Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar haqida»gi nizom hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiya tarkibini tasdiqladi.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar o'z faoliyatini jamoatchilik asosida amalga oshiruvchi, voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsiz qolish va huquqbuzarliklarning oldini olish organlari hisoblanadilar.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar — voyaga yetmaganlarning nazoratsiz, qarovsiz qolishlari, huquqbuzarliklari va jamiyat uchun zararli xatti-harakat qilishlarining oldini olish, bularga imkon tug'diruvchi sabablar va sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish; voyaga yetmaganlarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash; ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy-pedagogika jihatdan reabilitatsiya qilish maqsadida tuziladi.

Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar tumanlar, shaharlar, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tuziladi.

Komissiyalar rais (tuman, shahar, viloyat hokimi o'rinbosari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisining o'rinbosari), rais o'rinbosari, mas'ul kotib va komissiyaning 6—12 a'zosi tarkibida tuziladi. Komissiya a'zolari soni komissiyaning ish hajmiga qarab belgilanadi.

Komissiyaning mas'ul kotibi kundalik ishlarni va komissiya qarorlarining bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi. Tumanlar, shaharlar va viloyatlar hokimliklari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi huzuridagi komissiyalarda boshqa ishlardan ozod mas'ul kotib lavozimi, zaruriyat bo'lganda esa voyaga yetmaganlar bilan ishlash bo'yicha inspektor lavozimi joriy etiladi.

Komissiya tarkibiga oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, ichki ishlar, mehnat organlari,

xotin-qizlar qo'mitasi, kasaba uyushmalari, nodavlat notijorat tashkilotlari, mudofaaga ko'maklashish jamiyati, mehnat jamoalari, madaniy-ma'rifiy va boshqa muassasalarning vakillari kiradi.

Komissiyalar tarkibida: voyaga yetmaganlar o'rtasida madaniy-tarbiyaviy ishlar bo'yicha, umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlari va boshqa o'quv muassasalarining o'quvchilari bilan ishlash bo'yicha, bolalar va o'smirlarni ishga joylashtirish va maishiy turmushini yaxshilash masalalari bo'yicha, ixtisoslashtirilgan o'quv-tarbiya muassasalaridan chiqarilgan va tarbiyalash koloniyalaridan ozod qilingan o'smirlar ustidan nazorat o'rnatish bo'yicha seksiyalar tashkil etilishi mumkin.

Komissiyalar o'z vakolatlariga kiritilgan masalalar bo'yicha davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar qabul qiladilar.

Tuman (shahar) komissiyalari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan quyidagi ta'sir ko'rsatish choralari qo'llashlari, ya'ni:

1) voyaga yetmaganga jabrlanuvchidan *uzr so'rash* majburiyatini yuklash to'g'risida tuman (shahar) sudiga taqdimnoma kiritishi;

2) ogohlantirib qo'yishi;

3) 15 yoshga to'lgan voyaga yetmagan shaxs zimmasiga, agar u mustaqil ish haqiga ega bo'lsa va zarar miqdori belgilangan eng kam oylik ish haqidan ortiq bo'lmasa, *moddiy zararining o'rmini qoplash yoki uni bartaraf etish majburiyatini yuklashi* yoki belgilangan eng kam oylik ish haqidan ortiq bo'lmagan moddiy zararni o'z mehnati bilan qoplash majburiyatini yuklashi;

4) 16 yoshga to'lgan va mustaqil ish haqiga ega bo'lgan voyaga yetmagan shaxsga O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida, Qoraqalpog'iston Respublikasining davlat hokimiyati va boshqaruvining oliy organlari chiqargan hujjatlarda, viloyatlar va Toshkent shahar davlat boshqaruvi organlari qarorlarida ko'zda tutilgan hollarda va miqdorlarda jarima solishi;

5) voyaga yetmagan shaxsni o'z ota-onasi yoki ular o'rmini bosuvchi shaxslar yoxud jamoat tarbiyachilari nazoratiga, shuningdek, ularning roziligi bilan mehnat jamoasi yoki jamoat tashkiloti kuzatuviga topshirishi;

6) voyaga yetmagan shaxs jamiyat uchun xavfli xatti-harakatlar qilgan yoki ijtimoiy axloq qoidalarini qasddan va muntazam ravishda buzib kelgan taqdirda, komissiya ichki ishlar organlari bilan birgalikda

voyaga yetmaganni maxsus o'quv-tarbiya muassasasiga yuborish masalasini ko'rib chiqish to'g'risida sudga iltimos qiladi. 11 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmagan shaxs maxsus maktab-internatga yuborilishi, 14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmagan shaxs esa maxsus kasb-hunar kollejiga yuborilishi mumkin.

26.3. Mansabdor shaxslar ma'muriy javobgarligi

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 15-moddasi, ikkinchi qismiga binoan, mansabdor shaxs — bu mulk shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarda muayyan mansabni egallab turgan hamda rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq bo'lgan vazifalar yuklatilgan shaxsdir.

Mansabdor shaxslar:

- a) boshqaruv tartibini, davlat va jamoat tartibini saqlash;
- b) tabiiy muhitni;
- d) aholi sog'lig'ini muhofaza qilish sohasida belgilangan qoidalarga;
- e) bajarilishini ta'minlash o'z xizmat vazifalariga kiradigan boshqa qoidalarga rioya etmaganlik bilan bog'liq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

Mansabdor shaxslar — ma'muriy javobgarlikning maxsus subyektlaridan biri bo'lib, ular tomonidan sodir etiladigan huquqbuzarliklar turli ko'rinishlarda ifodalanishi mumkin:

- *birinchidan*, o'z xatti-harakatlari bilan o'rnatilgan umummajburiy qoidalarni buzishlari (ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etishlari);
- *ikkinchidan*, mansabdor shaxslarning o'z bo'ysunuvida bo'lgan shaxslarga o'rnatilgan qoidalarga zid keladigan ko'rsatmalarni berishlari;
- *uchinchidan*, umummajburiy qoidalarga rioya qilishni ta'minlash mansabdor shaxsning xizmat vazifalariga taaliuqli bo'lsa, o'z bo'ysunuvida bo'lgan shaxslar tomonidan mazkur qoidalarga rioya etilishini ta'minlamaganliklari.

Mansabdor shaxs sifatida ma'muriy javobgarlikka tortish vaqtida, amaldagi qonunchilik talabiga ko'ra, quyidagilarni:

- a) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning korxonalar, muassasalar yoki tashkilotlarda ma'lum bir lavozimni egallab turganligini;
- b) unga rahbarlik qilish, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat qilish vazifalari yuklatilgan bo'lishini;
- d) unga moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq vazifalar yuklatilgan bo'lishini aniqlash lozim.

Mansabdor shaxslar tomonidan sodir etiladigan ma'muriy huquqbuzarliklar, odatda, ehtiyotsizlikda ifodalanadi. Mansabdor shaxs, o'z harakatlarining zararli oqibatlariga olib kelishini oldindan ko'ra bilsa ham, lekin kaltabinlik bilan ularning oldini olish mumkin, deb o'ylaydi yoki bunday oqibatlar kelib chiqishi mumkinligini oldindan ko'ra bilmaydi, holbuki, bularni ko'ra bilishlari lozim. Mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy huquqbuzarliklar turli xildagi vazifalarni bajarmaganligi yoki lozim darajada bajarmaganligi, mansabiga sovuqqonlik bilan qaraganligi natijasida sodir etilgan harakatsizliklarda ifodalangan bo'lishi mumkin.

Mansabdor shaxslar tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik qasddan sodir etilishi ham mumkin. Bu ayb shakli, masalan, mansabini suiiste'mol qilishda ifodalanishi mumkin.

Mansabdor shaxslarning ma'muriy huquqbuzarligi, ayni vaqtda, uning xizmat qoidalarini buzish, ya'ni intizomiy nojo'ya xatti-harakatni sodir etish ham hisoblanadi. Intizomiy nojo'ya xatti-harakat uchun mehnat qonunchiligida intizomiy javobgarlik (intizomiy jazo choralari) nazarda tutilgan. Lekin shu narsaga alohida e'tibor berish kerakki, bitta huquqbuzarlik uchun faqatgina bitta javobgarlik chorasini qo'llash mumkin, ya'ni mansabdor shaxsning o'rnatilgan qoidalarni buzishiga (huquqbuzarlikni sodir etishiga) nisbatan ikkita javobgarlikni qo'llash mumkin emas.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan, mansabdor shaxslarga nisbatan — jarima tariqasidagi ma'muriy jazo qo'llanilishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, mansabdor shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan jarima miqdori, fuqarolarga qo'llaniladigan jarima miqdoridan ortiq belgilangan.

26.4. Harbiy xizmatchilar va intizom ustavlari tatbiq etiladigan boshqa shaxslar javobgarligi

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 16-moddasiga binoan, harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ma'muriy huquqbuzarlik uchun intizom ustavlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga kirmaydigan, intizom ustavlari yoki intizom to'g'risidagi maxsus qoidalar tatbiq etiladigan boshqa shaxslar,

ana shu ustav yoki qoidalarda to'g'ridan to'g'ri nazarda tutilgan hollarda ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganliklari uchun intizomiy javobgar bo'ladilar, boshqa hollarda esa umumiy asoslarda ma'muriy javobgar bo'ladilar.

Amaldagi qonun hujjatlariga binoan, *harbiy xizmatchilarga* — O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari saflarida, Ichki ishlar vazirligi ichki qo'shinlarida va Milliy xavfsizlik xizmati qo'shinlarida (chegara qo'shinlarida) haqiqiy harbiy xizmatni o'tayotgan shaxslar kiradi. O'zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlik xizmati organlarining oddiy askarlari va boshliqlari tarkibidagi shaxslar ham harbiy xizmatchilarga tenglashtirilgan. Ichki ishlar organlari, shu jumladan, militsiya-ning oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslar ham ma'muriy huquqbuzarlik uchun ularga teng darajada javobgar bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»¹gi Qonunga binoan, harbiy xizmatchilar va yig'inga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar² harbiy intizom va jamoat tartibini buzganliklari uchun qo'mondonlar (boshliqlar) oldida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Intizom ustavi bo'yicha javobgar bo'ladilar.

Harbiy intizomni va jamoat tartibini buzishga qaratilgan huquqbuzarliklar jumlasiga, o'rnatilgan har qanday umummajburiy qoidalarni buzishni kiritish mumkin.

Tegishli davlat organlari yoki mansabdor shaxslar harbiy xizmatchilar tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganini aniqlagan vaqtda, huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomalar va boshqa ishga taalluqli materiallarni aybdorning Qurolli Kuchlar Intizom ustavi bo'yicha javobgarligi masalasini hal qilish uchun boshliqlarga beradilar.

Harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan quyidagi ma'muriy huquqbuzarliklar uchun, umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikni qo'llash mumkin:

- 1) yo'l harakati qoidalarini buzganda;
- 2) ov qilish, baliq tutish va baliq zaxiralarini saqlash qoidalarini buzganda;
- 3) bojxona qoidalarini buzganda.

Amaldagi qonun hujjatlarida harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llanilmaydigan ma'muriy javobgarlik choralari ham ko'rsatib o'tilgan.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 217-m.

² Amaldagi qonunchilikka binoan, harbiy xizmatni o'tashga majbur bo'lgan fuqarolar yig'inga chaqirilgan vaqtda, harbiy xizmatchilarga tenglashtirilgan.

Jumladan, *birinchidan*, harbiy xizmatchilar va yigʻinga chaqirilgan harbiy xizmatga majburlar, shuningdek, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar va boshliqlar tarkibiga mansub shaxslarga nisbatan maʼmuriy qamoq jazosi qoʻllanilmaydi; *ikkinchidan*, muddatli xizmatdagi harbiy xizmatchilarga jarima solinishi mumkin emas.

26.5. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi boʻlmagan shaxslarning maʼmuriy javobgarligi

Oʻzbekiston Respublikasining Maʼmuriy javobgarlik toʻgʻrisidagi kodeksi 17-moddasiga binoan, Oʻzbekiston Respublikasi hududida boʻlgan xorijiy fuqarolar va fuqaroligi boʻlmagan shaxslar umumiy asoslarda maʼmuriy javobgarlikka tortilishlari lozim.

Immunitetga ega boʻlgan shaxslarga nisbatan ushbu kodeksning Oʻzbekiston Respublikasi qatnashchi boʻlgan xalqaro shartnomalar va bitimlarga zid boʻlmagan qismi qoʻllaniladi.

Xorijiy fuqaro — bu Oʻzbekiston Respublikasi hududida boʻlgan, Oʻzbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud boʻlgan jismoniy shaxs.

«*Oʻzbekiston Respublikasining fuqaroligi toʻgʻrisida*»gi Qonunning¹ 11-moddasiga binoan, Oʻzbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda Oʻzbekiston Respublikasi fuqarosi boʻlmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari boʻlmagan shaxslar — *fuqaroligi boʻlmagan shaxslar*, deb hisoblanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi boʻlmagan shaxslar Oʻzbekiston Respublikasi fuqarolari singari bir xildagi huquq va majburiyatlarga egadirlar, qonun hujjatlarida koʻrsatib oʻtilgan cheklovlar bundan mustasno.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi boʻlmagan shaxslar Oʻzbekiston Respublikasi hududida boʻlgan vaqtlarida sodir etgan maʼmuriy huquqbuzarliklari uchun qonun hujjatlari bilan oʻrnatilgan tartibda Oʻzbekiston Respublikasi fuqarolari singari umumiy asoslarda maʼmuriy javobgarlikka tortiladilar.

Xorijiy fuqarolar maʼmuriy javobgarligining oʻziga xos xususiyatlaridan biri — bu ayrim toifadagi xorijiy fuqarolarning *immunitet huquqiga* ega boʻlishi.

Oʻzbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlari bilan hamda Oʻzbekiston Respublikasi bilan tuzilgan xalqaro shartno-

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 3, 159-m.

malarga binoan, xorijiy fuqarolar ma'muriy yurisdiksiyadan immunitetga (daxlsizlik) ega bo'lishlari mumkin. Ular tomonidan sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlik ishlari diplomatik yo'l bilan hal etiladi. Bu toifadagi xorijiy fuqarolar jumlasiga: diplomatik vakolatxonalarining boshliqlari (elchilar, ishonchli vakillir) va xorijiy davlatlar vakolatxonalarining diplomatiya xodimlari: maslahatchilar, savdo vakillari, savdo vakillarining o'rinbosarlari, harbiylar, harbiy-havo va harbiy-dengiz attashelari va ularning yordamchilari, attashelarning birinchi, ikkinchi va uchinchi kotiblari va diplomatik vakolatxonalarining arxivchi-kotiblari.

Immunitet huquqi diplomatik vakolatxonalar boshliqlarining oila a'zolariga va diplomatiya xodimlariga mansub shaxslarning oila a'zolariga ham (agar ular mazkur shaxslar bilan birga yashasalar va O'zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmasalar) tatbiq etilishi mumkin.

Bundan tashqari, konsullik vakolatxonalarining boshliqlari (bosh konsullar, konsullar, konsullarning o'rinbosarlari) va boshqa konsullik lavozimidagi shaxslar ham immunitetga ega bo'lishlari mumkin. Ular o'zlarining xizmat faoliyatiga taalluqli sohalarda ma'muriy yurisdiksiya immunitetidan foydalanadilar.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 23-moddasi, 3-qismiga binoan, qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun xorijiy fuqarolarni va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish nazarda tutilishi mumkin.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlari.
2. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarining asosiy tamoyillari.
3. Ma'muriy javobgarlik tushunchasi.
4. Ma'muriy javobgarlikning o'ziga xos xususiyatlari.
5. O'zbekiston Respublikasida voyaga yetmaganlarning ma'muriy javobgarligi.
6. Mansabdor shaxslarning ma'muriy javobgarligi.
7. Harbiy xizmatchilar va intizom ustavleri tatbiq etiladigan boshqa shaxslarning ma'muriy javobgarligi.
8. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ma'muriy javobgarligi.

27-§. Ma'muriy jazo choralari

27.1. Ma'muriy jazo choralari va uning maqsadi

Ma'muriy jazo — ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qo'llaniladigan davlat javobgarligining chorasi bo'lib, yangi huquqbuzarliklarning sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Ma'muriy jazo — ma'muriy majburlovning bir ko'rinishi hisoblanadi. Ma'muriy jazo ma'muriy majburlovning boshqa choralaridan farqli ravishda, o'ziga xos maqsadga ega bo'lgan jazo sanksiyalari bo'lib, protsessual tartibda qo'llaniladi. Ma'muriy jazo Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks bilan, ma'muriy majburlovning boshqa choralari esa, turli normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Ma'muriy jazo — turli huquq tarmoqlari (konstitutsiyaviy, ma'muriy, mehnat, moliya, fuqarolik, fuqarolik protsessual, jinoyat-protsessual huquq) normalarini buzganlik uchun qo'llaniladi. Uni qo'llash orqali shaxsga to'g'ridan to'g'ri ta'sir ko'rsatiladi, aybdorning huquqiy maqomi vaqtincha cheklanadi (masalan, ma'lum bir huquqlar cheklanishi, qo'shimcha majburiyatlar yuklanishi mumkin), shuningdek, jazoga tortilganlik holatini vujudga keltiradi. Bundan tashqari, ma'muriy jazo sodir etilgan huquqbuzarlikka nisbatan davlat tomonidan rasmiy va oshkora salbiy baho berish hisoblanadi.

Jazolash — ma'muriy jazoning asosiy maqsadi emas, balki huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsni qonunlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, huquq-tartibotni ta'minlash, yangi qonunga xilof qilmishlarning sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi. Ma'muriy jazo, ma'lum bir ma'noda, jinoyatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Y.M. Kozlovning fikricha, ma'muriy jazo choralari — ma'muriy huquqbuzarlik oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplash maqsadida qo'llanilmaydi. Agar, ma'muriy huquqbuzarlik orqali jismoniy yoki yuridik shaxsga moddiy zarar yetkazilgan bo'lsa, huquqbuzarlik ishini ko'rib chiquvchi davlat organi ma'muriy jazoni tayinlash bilan bir vaqtda, mulkiy zararni undirish bo'yicha masalani hal etishi mumkin. Mulkiy zararni undirish fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish tartibida amalga oshiriladi¹.

¹ Ю.М. Козлов. Административное право. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Юрист», 2003, 174–175-бетлар.

B.V. Rossinskiyning ko'rsatib o'tishicha, ma'muriy jazo choralari mazmuniga qarab quyidagilarga ajratish mumkin:

a) axloqiy-huquqiy choralari (masalan, ogohlantirish);

b) mulkiy choralari (masalan, ma'muriy jarima, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish yoxud uni musodara qilish);

d) shaxslarning shaxsiy huquqlarini cheklashga qaratilgan choralari (masalan, ma'muriy qamoq, ma'muriy tarzda chiqarib yuborish);

e) tashkiliy choralari (masalan, maxsus huquqdan mahrum qilish)¹.

Ma'muriy jazo — u yoki bu shaxs tomonidan sodir etilgan qilmishga ma'naviy ta'sir ko'rsatishni (masalan, ogohlantirish) yoki huquqbuzarga moddiy ta'sir ko'rsatishni (masalan, jarima) nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 22-moddasiga binoan, ma'muriy jazo javobgarlikka tortish chorasi bo'lib, u ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquqbuzarning o'zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Kodeksning 23-moddasiga binoan esa, ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun quyidagi ma'muriy jazo choralari qo'llanilishi mumkin:

1) jarima;

2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish;

3) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish;

4) muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish;

5) ma'muriy qamoqqa olish.

Jarimadan tashqari, barcha ma'muriy jazo choralari, faqat O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan belgilanishi mumkin.

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Старлов. Административное право. М., «Норма», 2004, 510-бет.

Qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun ajnabiy fuqarolarni va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni O'zbekiston Respublikasi hududidan ma'muriy tarzda chiqarib yuborish nazarda tutilishi mumkin.

Ma'muriy jazo — asosiy va qo'shimcha jazo choralari bo'linadi. Asosiy ma'muriy jazo choralari — bu ma'muriy jazo choralarining boshqa turlariga qo'shimcha ravishda tayinlanishi mumkin bo'lmagan jazo choralaridir. Masalan, jarima, maxsus huquqdan mahrum qilish va ma'muriy qamoq faqat asosiy jazo choralari sifatida qo'llanilishi mumkin.

Qo'shimcha jazo choralari esa, ma'muriy jazoning boshqa choralari qo'shimcha ravishda belgilanishi mumkin bo'lgan choralardan bo'lib hisoblanadi.

O'zR MJTKning 24-moddasiga binoan, ashyolarni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish yoki musodara qilish ham asosiy, ham qo'shimcha ma'muriy jazo tariqasida; boshqa ma'muriy jazo choralari esa faqat asosiy jazo tariqasida qo'llanilishi mumkin. Bitta ma'muriy huquqbuzarlik uchun asosiy yoki ham asosiy, ham qo'shimcha jazo chorasi qo'llanilishi mumkin.

27.2. Ma'muriy jarima

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 25-moddasiga binoan, *jarima* — ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undirish.

Jarima mulkiy xususiyatga ega bo'lgan jazo chorasi bo'lib, aybdor shaxsdan davlat hisobiga undirib olinadigan ma'lum bir pul summasida ifodalanadi.

Jarima ma'muriy javobgarlikning samarali choralaridan biri bo'lib, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiquvchi barcha davlat organlari tomonidan o'rnatilgan protsessual tartibda qo'llaniladi.

Jarima — ma'muriy jazoning asosiy jazo chorasi hisoblanadi. U boshqa jazo choralarining o'rniga qo'llanilishi mumkin emas. Amaldagi qonunchilikka binoan, jarima bilan bir vaqtda qo'shimcha jazo chorasi (masalan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish) qo'llanilishi mumkin.

Jarima O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi Maxsus qismida nazarda tutilgan deyarli barcha ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llanilishi mumkin.

Jarima tarzidagi ma'muriy jazo chorasi huquqbuzarning ongiga ta'sir ko'rsatib, uning mulkiy manfaatlariga zarar yetkazishda ifodalanadi.

Jarimaning asosiy ko'rsatkichi — bu uning miqdoridadir. Jarima miqdorini aniq bir summada ko'rsatib o'tish mumkin emas. Bunga sabab, birinchi navbatda, pul qadrsizlanishi, milliy valutaning beqarorligidir. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida jarima miqdori huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtda amalda bo'lgan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Jumladan, O'zR MJTKning 25-moddasi, 2-qismiga binoan, jarimaning miqdori ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan vaqtdagi, davom etayotgan ma'muriy huquqbuzarlik uchun esa, bu huquqbuzarlik aniqlangan vaqtdagi belgilab qo'yilgan eng kam oylik ish haqidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Fuqarolarga yoki mansabdor shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan ma'muriy jarimalar mavjud bo'lib, ular miqdorlariga qarab farqlanadi.

Fuqarolarga solinadigan jarimaning eng kam miqdori eng kam oylik ish haqining ellikdan bir qismidan kam bo'lmasligi, eng ko'p miqdori eng kam oylik ish haqining besh baravaridan oshmasligi kerak. Qonunlarda nazarda tutilgan ayrim hollarda ba'zi huquqbuzarliklar uchun fuqarolarga eng kam oylik ish haqining yuz baravarigacha miqdorda jarima solinishi mumkin.

Mansabdor shaxslarga esa jarimaning eng kam miqdori eng kam oylik ish haqining o'ndan bir qismidan kam bo'lmasligi, eng ko'p miqdori eng kam oylik ish haqining o'n baravaridan oshmasligi kerak.

Qonunlarda nazarda tutilgan ayrim hollarda, ba'zi huquqbuzarliklar uchun mansabdor shaxslarga yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solinishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlikning muayyan turlari uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normalar sanksiyalarida jarimaning miqdorlari huquqbuzarliklarning darajasidan kelib chiqib aniqlashtiriladi. Bunda jarima miqdorlari ma'muriy jazo chorasining mazkur turi uchun belgilangan eng ko'p va eng oz miqdordan oshib ketmasligi kerak. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi Maxsus qismida nazarda tutilgan sanksiyalarning aksariyatida jarimaning eng ko'p miqdori, ayrim sanksiyalarda esa, eng ko'p va eng oz miqdori nazarda tutilgan.

Jarima huquqbuzar tomonidan unga jarima solish to'g'risidagi qaror topshirilgan kundan boshlab o'n besh kundan kechiktirmay, bunday qaror xususida shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda — shikoyat yoki protest qanoatlanirilmaganligi to'g'risida xabar berilgan kundan boshlab o'n besh kundan kechiktirmay to'lanishi lozim.

O'n olti yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslarning mustaqil ish haqi bo'lmagan taqdirda, jarima ularning ota-onalari yoki ular o'rnini bosuvchi shaxslardan undirib olinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etganlik uchun solingan jarima huquqbuzar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Xalq banki muassasasiga to'lanadi, huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida undirib olinadigan jarima bundan mustasno.

Huquqbuzar jarimani belgilangan muddat ichida to'lamagan taqdirda, jarima solish to'g'risidagi qaror fuqarolik-protsessual qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan qoidalarga muvofiq jarimani uning ish haqi yoki boshqa maoshidan, nafaqasidan yoki stipendiyasidan majburiy tartibda undirib olish uchun yuboriladi.

Basharti, jarima solingan shaxs ishlamayotgan bo'lsa yoxud jarimani huquqbuzarning ish haqi yoki boshqa daromadidan, pensiyasi yoki stipendiyasidan boshqa sabablarga ko'ra undirib olishning iloji bo'lmasa, uni undirib olish sud ijrochisi tomonidan jarima solish to'g'risida tegishli organ (mansabdor shaxs) chiqargan qaror asosida huquqbuzarning shaxsiy mulkidan, shuningdek, umumiy mulkdagi uning hissasidan undirib olish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Jarima O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq, ijro hujjatlari bo'yicha undirib olinishi mumkin bo'lmagan mol-mulkdan undirib olinishi mumkin emas.

Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilingan joyning o'zida undirib olinishi mumkin. Masalan, yo'l harakati xavfsizligi organining mansabdor shaxsi yo'l harakati qoidalarini buzgan haydovchiga nisbatan o'sha joyning o'zida jarima tariqasidagi ma'muriy jazoni qo'llashi mumkin.

Jarima ma'muriy huquqbuzarlik sodir qilingan joyning o'zida undirib olingan taqdirda, huquqbuzarga qat'iy moliyaviy hisobot hujjati hisoblangan belgilangan nusxadagi kvitansiya beriladi.

Jarima solish to'g'risidagi qarorga muvofiq, jarima to'la-to'kis undirib olingach, uning ijro etilganligi haqida belgi qo'yilib, shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs)ga yoki sudga qaytariladi.

27.3. Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 26-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish — shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish hamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirishdan iboratdir.

O'qotar qurollar va o'q-dorilarni haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish asosiy tirikchilik manbayi ovchilik bo'lgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas.

Ma'muriy huquqbuzarliklar sohasida haqini to'lash sharti bilan olib qo'yishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u bevosita ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli bo'lgan yoki shunday narsa bo'lgan ashyoga qaratilishi mumkin. Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish mulkiy xususiyatga ega bo'lgan jazo chorasidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasi, ikkinchi qismida mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan. Mulkdan mahrum etish deganda, mulkchilik huquqining majburiy tartibda bekor qilinishi tushuniladi. Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish jazosi ham aynan mulkchilik huquqini bekor qilishga olib keluvchi asoslardan biri hisoblanadi. Shu sababli ushbu jazo chorasi faqatgina sud tomonidan tayinlanishi mumkin.

Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish — ham asosiy, ham qo'shimcha jazo chorasi sifatida namoyon bo'lishi mumkin. U asosiy jazo sifatida faqatgina O'zR MJTKning 220-moddasi, 1-qismida qurol saqlashga ichki ishlar organlaridan ruxsati bo'lgan fuqarolarning o'qotar qurollar va o'q-dorilarni saqlash yoki tashish qoidalarini buzganlik uchun qo'llaniladi. Qo'shimcha jazo chorasi sifatida esa, O'zR MJTKning 142-moddasi, 2-qismida yuk saqlash kamerasiga portlovchi, tez alanganuvchi, zaharli va badbo'y moddalar va ashyolarni topshirganlik uchun yoki 222-moddada nazarda tutilgan ovchilik jamiyatidan chiqqanliklari munosabati bilan ichki ishlar organlari o'qotar ov qurollari va o'q-dorilarni saqlash uchun bergan ruxsatini bekor qilgan fuqarolarning bunday qurollar va o'q-dorilarni sotishdan bo'yin tovlagani uchun qo'llaniladi.

Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish mazmuni jihatidan o'zaro bog'langan harakatlarni amalga oshirishdan iboratdir:

- *birinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsdan ma'muriy huquqbuzarlik qurolini yoki shunday narsa bo'lgan ashyoni olib qo'yish;

- *ikkinchidan*, belgilangan tartibda ma'muriy huquqbuzarlik qurolini yoki shunday narsa bo'lgan ashyoni sotish;

- *uchinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik qurolini yoki shunday narsa bo'lgan ashyoni sotishdan tushgan puldan tegishli xarajatlarni chegirib tashlagan holda ashyoning sobiq egasiga topshirish.

Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yiladigan ashyolar jumlasiga, masalan, O'zR MJTKning 142-moddasiga binoan, yonuvchan, zaharlovchi, tez alanganuvchi, portlovchi hamda zaharli moddalar va ashyolar yoki 222-moddaga binoan, o'qotar ov qurollari va o'q-dorilar kiradi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 336-moddasiga binoan, haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish to'g'risidagi qaror asosida olib qo'yilgan narsalarni sotish uchun vositachi do'konga yoki olib qo'yilgan mol-mulk turgan joydagi shunday maqsad uchun maxsus belgilab qo'yilgan do'konga topshiriladi.

O'qotar qurollar va o'q-dorilarni haqini to'lab olib qo'yish to'g'risidagi qaror ichki ishlar organlari tomonidan ijro etiladi.

27.4. Musodara qilish

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 27-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish — shu ashyoning haqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tkazishdan iborat.

Musodara qilish chorasi:

- a) tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan;

- b) bojxona organlari tomonidan — aksiz markalari qo'yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilganda, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinganda va saqlanganda, shuningdek, eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlar O'zbekiston Respublikasi tashqarisiga olib chiqib ketilayotgan hollarda;

- d) soliq organlari, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurash

departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari tomonidan — aksiz markalari qo‘yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar saqlanganda, realizatsiya qilinganda, shuningdek, yashirin ravishda ishlab chiqarilganda qo‘llaniladi.

O‘qotar qurollar va o‘q-dorilarni, boshqa ov qurollarini musodara qilish asosiy tirikchilik manbayi ovchilik bo‘lgan shaxslarga nisbatan qo‘llanilishi mumkin emas.

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 337—339-moddalariga binoan, ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday ashyo bo‘lgan narsani musodara qilish to‘g‘risidagi qaror O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta‘minlash departamenti sud ijrochilari hududiy bo‘limlari tuman (shahar) bo‘linmalarining sud ijrochisi tomonidan ijro etiladi.

Ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etish quroli yoki bevosita shunday narsa bo‘lgan musodara qilingan narsani sotish va yo‘q qilib tashlash belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Ashyoni musodara qilish to‘g‘risidagi qaror ijro etilganligi qayd qilingan holda quyidagilarga qaytariladi:

- uni chiqargan ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyaga;
- O‘zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilayotgan, eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulotlarni, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilayotgan, transportirovka (xalqaro tranzit bundan mustasno) qilinayotgan va saqlanayotgan aksiz markalari qo‘yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni musodara qilish to‘g‘risidagi qarorni qabul qilgan bojxona organining mansabdor shaxsiga;
- saqlanayotgan, realizatsiya qilinayotgan, yashirin ravishda ishlab chiqilayotgan aksiz markalari qo‘yilmagan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklarni musodara qilish to‘g‘risidagi qarorni qabul qilgan soliq organining mansabdor shaxsiga.

27.5. Maxsus huquqdan mahrum qilish

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi 28-moddasiga binoan, muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositalarini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum qilish chorasi tuman (shahar) sudining ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudyasi tomonidan uch yilgacha

muddatga qo'llaniladi. Bunday huquqdan mahrum qilish muddati o'n besh kundan kam bo'lmashligi kerak.

Maxsus huquqdan mahrum etish muddati — kunlar, oylar, yillar bilan hisoblanadi.

Transport vositasini boshqarish hamda ov qilish — shaxsda maxsus huquqning mavjud bo'lishini talab etadi. Jumladan, transport vositasini boshqarish huquqini olish uchun, belgilangan tartibda malakaviy imtihon topshirish va haydovchilik guvohnomasini olish lozim.

Transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etish — bunday huquqqa ega bo'lgan jismoniy shaxsга nisbatan qo'llanilib, ma'lum bir muddatda tegishli faoliyat bilan shug'ullanish mumkin emasligini belgilab beradi.

O'zR MJTKning 125-moddasiga binoan, transport vositalariga — barcha turdagi avtomobillar va traktorlar, boshqa xil o'ziyurar mashinalar, tramvay va trolleybuslar, shuningdek, motosikllar va boshqa mexanik transport vositalari kiradi.

Maxsus huquqdan mahrum etish — mazkur huquqdan foydalanish tartibining bir necha marotaba yoki qo'pol buzilishi uchun qo'llaniladi. Masalan, O'zR MJTKga binoan, transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish quyidagilar uchun qo'llaniladi:

1) mexanizatorlar tomonidan qishloq xo'jaligi mashinalaridan texnik jihatdan foydalanish va texnika xavfsizligi qoidalarini qo'pol ravishda buzish (112-modda);

2) kichik hajmli kemalar va ular turadigan bazalardan (inshootlardan) foydalanish qoidalarini buzish (119-moddaning 2-qismi);

3) transport vositalari haydovchilarining harakat tezligini oshirib yuborishi, yo'l belgilari va yo'l harakatining boshqa qoidalari talablariga rioya qilmasligi (128-moddaning 4-qismi);

4) transport vositalari haydovchilarining harakat xavfsizligiga tahdid soluvchi guruh bo'lib harakat qilishda qatnashishi (129-moddaning 2-qismi);

5) transport vositalari haydovchilarining temiryo'lining o'tish joylaridan o'tish qoidalarini buzishi (130-moddaning 2-qismi);

6) transport vositalarini mast holda boshqarish (131-moddaning 1,2,4-qismlari);

7) kema haydovchilarining kichik hajmdagi kemalarni mast holda boshqarishi (132-modda);

8) transport vositalari haydovchilarining yo‘l harakati qoidalarini buzishi jabrlanuvchiga yengil tan jarohati yoki ancha miqdorda moddiy zarar¹ yetkazilishiga olib kelsa (133-modda);

9) haydovchilarning yo‘l harakati qoidalarini buzishi transport vositalarining yoki boshqa mol-mulkning shikastlanishiga olib kelishi (134-modda);

10) transport vositalari haydovchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o‘tishdan bo‘yin tovlashi (136-moddaning 1,2-qismlari);

11) yo‘l-transport hodisasi yuz bergan joydan ketib qolishi (137-modda).

Nogironligi sababli transport vositalaridan foydalanadigan shaxslarga nisbatan transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum qilish chorasi qo‘llanilishi mumkin emas.

Agar, transport vositalarini alkogol ichimlikdan, giyohvandlik vositasi ta‘siridan mast bo‘lgan holda yoki o‘zgacha tarzda mast bo‘lgan holda boshqarish hollari (131-moddaning 1,2,4-qismlari), shuningdek, o‘zlari ishtirokchi bo‘lgan yo‘l-transport hodisalari sodir etilgan joydan ketib qolish hollarida (137-modda) nogiron shaxslarni ham transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etish mumkin.

Maxsus huquqning ikkinchi ko‘rinishi — bu ov qilish huquqidir. Shaxsni ov qilish huquqidan mahrum etish — ov qilish qoidalarining ayrim buzilishlari uchun, ya‘ni O‘zR MJTKning 90-moddasi, 2-qismi tegishli ruxsati bo‘lmay turib yoki taqiqlangan joylarda yoxud taqiqlangan muddatlarda, taqiqlangan qurollar yoki uslublar bilan ov qilish va baliq tutishga oid boshqa qoidalarni muntazam ravishda buzganlik uchun qo‘llaniladi.

Asosiy tirikchilik manbayi ovchilik bo‘lgan shaxslarga nisbatan ov qilish huquqidan mahrum etish chorasi qo‘llanilishi mumkin emas.

Maxsus huquqdan mahrum qilish — shaxsning huquqini cheklash bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli, faqatgina ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudya tomonidan qo‘llanilishi mumkin.

Maxsus huquqdan mahrum qilish — 15 kundan 3 yil muddatgacha belgilanishi mumkin.

O‘zR MJTKning 340—344-moddalariga binoan, maxsus huquqdan mahrum etish jazosi:

¹ Ancha miqdordagi moddiy zarar deganda, eng kam oylik ish haqining besh baravari miqdoridan oshib ketgan zarar tushuniladi (O‘zR MJTKning 133-moddasi, 2-qismi).

a) transport vositalarini boshqarish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror — ichki ishlar organlarining mansabdor shaxslari tomonidan;

b) kema haydovchilarini kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror — O'zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi organlarining mansabdor shaxslari tomonidan;

d) ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror — ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazorati olib boruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ijro etiladi.

Transport vositalarini yoki kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror haydovchilik guvohnomasini, shuningdek, uning talonini olib qo'yish yo'li bilan ijro etiladi.

Basharti, haydovchi yoki kema haydovchisi transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning ayrim turlarini boshqarish huquqidangina mahrum etilgan bo'lsa, haydovchilik guvohnomasiga va uning taloniga transport vositalarining yoki kichik hajmli kemalarning qaysi turlarini boshqarish huquqidan mahrum etilganligi yozib qo'yiladi.

Transport vositalarini boshqarish huquqini beruvchi guvohnomalarni olib qo'yish tartibi O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan, kichik hajmli kemalarni boshqarish huquqini beruvchi guvohnomalarni olib qo'yish tartibi esa O'zbekiston Respublikasi kichik hajmli kemalar davlat inspeksiyasi tomonidan belgilanadi.

Ov qilish huquqidan mahrum etish to'g'risidagi qaror ovchilik biletini olib qo'yish yo'li bilan ijro etiladi.

Ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs ovchilik biletini topshirishdan bo'yin tovlagan taqdirda ov qilish qoidalariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi organlar ovchilik biletini belgilangan tartibda olib qo'yadilar.

Muayyan muddatga transport vositasini boshqarish huquqidan yoki ov qilish huquqidan mahrum etilgan shaxs mehnatga halol munosabatda bo'lishi va namunali xulq-atvori bilan o'zini ko'rsatgan taqdirda, unga jazo qo'llagan ma'muriy ishlar bo'yicha sudya belgilangan muddatning kamida yarmi o'tgach, korxonada, muassasa va tashkilot ma'muriyati iltimosi bilan bunday huquqdan mahrum etish muddatini qisqartirishi mumkin.

Transport vositalarini haydovchilar va ov qilish qoidalarini buzgan shaxslar maxsus huquqdan mahrum etish to'g'risida qaror chiqarilgan kundan boshlab shunday huquqdan mahrum etilgan, deb hisoblanadi.

Maxsus huquqdan mahrum qilish muddati o'tgach, shuningdek, bu muddat belgilangan tartibda qisqartirilgan taqdirda, shunday ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsga undan olib qo'yilgan hujjatlar belgilangan tartibda qaytarib beriladi.

Transport vositasini boshqarish huquqidan mahrum etilgan haydovchi haydovchilik guvohnomasini topshirishdan bosh tortgan taqdirda, bu huquqdan mahrum etish muddati guvohnoma olib qo'yilgan kundan boshlab, lekin qaror chiqargan organ belgilangan mahrum etish muddati tugashidan kechiktirmasdan hisoblanadi.

27.6. Ma'muriy qamoqqa olish

Ma'muriy qamoqqa olish — ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan qattiq ma'muriy jazo chorasi bo'lib, ma'lum bir muddatga shaxsni jamiyatdan ajratib qo'yishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 29-moddasiga binoan, ma'muriy qamoqqa olish uch sutkadan o'n besh sutkagacha muddatga, favqulodda holat tartibi sharoitida esa jamoat tartibiga tajovuz qilganligi uchun o'ttiz sutkagacha muddatga qo'llaniladi. Ma'muriy qamoqqa olish tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi tomonidan, favqulodda holat tartibi sharoitida esa, shuningdek, harbiy komehdant yoki ichki ishlar organi boshlig'i tomonidan belgilanadi.

Ma'muriy qamoqqa olish — ayrim ma'muriy huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi. Jumladan, O'zR MJTKga binoan, *ma'muriy qamoq* quyidagi huquqbuzarliklar uchun qo'llaniladi:

1) giyohvandlik vositalarini yoki psixotrop moddalarni o'tkazish maqsadini ko'zlamay oz miqdorda g'ayriqonuniy tarzda tayyorlash, olish, saqlash, tashish yoki jo'natish (56-modda);

2) tabiiy resurslarga egalik huquqini buzish (60-modda);

3) mayda bezorilik (183-modda);

4) jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash yoki tarqatish maqsadida saqlash (184-modda);

5) fuqarolarining jamoat joylarida ibodat liboslarida yurishi (164¹-modda);

6) jamoat joylarida spirtli ichimliklar ichish (187-moddaning 2-qismi);

7) militsiya xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik (194-moddaning 2-qismi);

8) militsiya xodimlarining o'z xizmat burchlarini bajarishlariga qarshilik ko'rsatish (195-modda);

9) yig'ilishlar, mitinglar, ko'cha yurishlari yoki namoyishlar uyushtirish, o'tkazish tartibini buzish (201-modda);

10) g'ayriqonuniy jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlarning faoliyatida qatnashishga undash (202¹-modda);

11) favqulodda holat tartibining talablarini buzish (204-modda);

12) favqulodda holat tartibi sharoitida jamoat tartibiga tajovuz qilish (205-modda);

13) diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (240-modda);

14) diniy ta'limotdan saboq berish tartibini buzish (241-modda).

Ma'muriy qamoqqa olish chorasi quyidagilarga qo'llanilishi mumkin emas:

a) homilador ayollarga;

b) uch yoshgacha bolasi bo'lgan ayollarga;

d) o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga;

e) o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga;

f) birinchi va ikkinchi guruh nogironlariga.

O'zR MJTKning 345—346-moddalariga binoan, ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qaror chiqarilgandan keyin darhol ijro etiladi.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar ichki ishlar organlari belgilab qo'ygan joylarda qamoqda saqlanadi. Ma'muriy qamoqqa olish to'g'risidagi qarorni ijro etish chog'ida qamoqqa olinganlar shaxsiy ko'rikdan o'tkaziladilar.

Ma'muriy yo'l bilan ushlab turish muddati ma'muriy qamoq muddatiga qo'shib hisoblanadi. Ma'muriy qamoqni o'tash O'zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan qoidalar asosida amalga oshiriladi.

Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar jismoniy ishlarga jalb qilinadi. Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslar mehnatidan foydalanishni tashkil etish tuman (shahar) hokimliklariga yuklatiladi. Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslarga qamoqda bo'lgan vaqtlari uchun doimiy ish joylaridan ish haqi to'lanmaydi.

27.7. Ma'muriy jazo tayinlash

Ma'muriy jazo — ma'muriy huquqbuzarliklar uchun O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi va boshqa qonun hujjatlarida belgilab qo'yilgan doirada va tartibda qo'llaniladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi sanksiyalarda jazo chorasi va uning ruxsat etilgan normalari (hajmi) ko'rsatib o'tiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiquvchi davlat organi (mansabdor shaxs):

- *birinchidan*, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi modda sanksiyasida ko'rsatib o'tilgan jazoni tayinlashi mumkin;

- *ikkinchidan*, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi modda sanksiyasida ko'rsatib o'tilgan qo'shimcha jazoni tayinlashi yoki tayinlamasligi mumkin;

- *uchinchidan*, ma'muriy javobgarlikni nazarda tutuvchi modda sanksiyasida ko'rsatib o'tilgan jazoning quyi va yuqori hajmlari doirasidan kelib chiqqan holda qo'llashi mumkin.

Vakolatli davlat organi (mansabdor shaxs) jazoni qo'llash chog'ida, sodir etilgan huquqbuzarlik xususiyati, huquqbuzarning shaxsi, uning aybdorlik darajasi, mulkiy ahvoli, javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni hisobga olishi lozim.

O'zR MJTKning 31-moddasiga binoan, *ma'muriy* javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarga quyidagilar kiradi:

- 1) aybdorning o'z qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bo'lishi;
- 2) aybdorning huquqbuzarlik zararli oqibatlari oldini olishi, yetkazilgan ziyonni ixtiyoriy ravishda to'lashi yoki keltirilgan zararni bartaraf qilishi;
- 3) huquqbuzarlikning kuchli ruhiy hayajon ta'siri ostida yoki og'ir shaxsiy, oilaviy yoxud boshqa sharoitlar vujudga kelganligi oqibatida sodir etilishi;
- 4) huquqbuzarlikning tahdid yoki majburlov ta'sirida yoxud xizmat yuzasidan, moddiy yoki boshqa jihatdan qaramligi ta'siri ostida sodir etilishi;
- 5) huquqbuzarlikning voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilishi;
- 6) huquqbuzarlikning homilador ayol yoki o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxs tomonidan sodir etilishi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) boshqa holatlarni ham javobgarlikni yengillashtiruvchi holat, deb topishi mumkin.

Davlat organi (mansabdor shaxs) ma'muriy jazo chorasini qo'llayotganda javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarni va huquqbuzarning moddiy ahvolini inobatga olgan holda va sababini, albatta, ko'rsatib, O'zR MJTKning Maxsus qismidagi moddalarning jazo belgilash qismida nazarda tutilgan eng kam jazodan ham yengilroq jazo chorasini qo'llashi mumkin.

Sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo'lgan taqdirda, shu ishni ko'rib chiqishga vakolati bo'lgan organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarni ma'muriy javobgarlikdan ozod etib, uni ogohlantirish bilan kifoyalanishi mumkin.

O'zR MJTKning 32-moddasiga binoan, ma'muriy javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlarga quyidagilar kiradi:

- 1) g'ayrihuquqiy harakatlarni to'xtatish vakolati bor shaxslar tomonidan qo'yilgan talabga qaramay, bunday harakatlarni davom ettirish;
- 2) ma'muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsning bir yil mobaynida yana o'sha xildagi huquqbuzarlikni sodir etishi, xuddi shuningdek, huquqbuzarlikning ilgari sudlangan shaxs tomonidan sodir etilishi;
- 3) voyaga yetmagan shaxsni huquqbuzarlikka tortish;
- 4) huquqbuzarlikning bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilishi;
- 5) huquqbuzarlikning tabiiy ofat sharoitida yoki boshqa favqulodda holatlarda sodir etilishi;
- 6) huquqbuzarlikning mast holda sodir etilishi. Ma'muriy jazo chorasini qo'llanuvchi organ (mansabdor shaxs) sodir etilgan ma'muriy huquqbuzarlikning xususiyatiga qarab, mazkur holatni aybni og'irlashtiruvchi holat, deb topmasligi mumkin.

Bir shaxs ikki yoki undan ortiq ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan taqdirda, ma'muriy jazo har bir huquqbuzarlik uchun alohida-alohida qo'llaniladi.

Basharti, shaxs bir necha ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan bo'lib, shu haqdagi ishlar bir vaqtning o'zida ayni bir organ (mansabdor shaxs) tomonidan ko'rib chiqilayotgan bo'lsa, bu shaxsga nisbatan qo'llaniladigan uzil-kesil jazo og'irroq ma'muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida qo'llaniladi.

Basharti, shaxs O‘zR MJTKning Maxsus qismidagi bir necha modda bilan ma‘muriy javobgarlik belgilangan va ular to‘g‘risidagi ishlarni har xil organ (mansabdor shaxs) ko‘radigan harakat (harakatsizlik) sodir etgan bo‘lsa, unga nisbatan jazo og‘irroq ma‘muriy jazoni nazarda tutuvchi sanksiya doirasida qo‘llaniladi.

Ma‘muriy jazo huquqbuzarlik sodir etilgan kundan boshlab, davom etayotgan huquqbuzarliklar uchun esa, huquqbuzarlik aniqlangan kundan boshlab, ikki oydan kechiktirmay qo‘llanilishi mumkin.

Jinoyat ishini qo‘zg‘atish rad etilgan yoki jinoyat ishi tugatilgan bo‘lsa-yu, lekin huquqbuzarning harakatlarida ma‘muriy huquqbuzarlik alomatlari mavjud bo‘lsa, ma‘muriy jazo chorasi jinoyat ishi qo‘zg‘atishni rad etish yoki jinoyat ishini tugatish to‘g‘risida qaror qabul qilingan kundan boshlab, bir oydan kechiktirmay qo‘llanilishi mumkin. Ushbu muddatlar ashyolarni bojxona munosabatlarini tartibga soladigan qonun hujjatlari asosida musodara qilish hollariga nisbatan tatbiq etilmaydi.

Ma‘muriy jazoga tortilgan shaxs shu jazoni o‘tash muddati tugagan kundan boshlab, bir yil mobaynida yangi ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etmagan bo‘lsa, mazkur shaxs ma‘muriy jazoga tortilmagan, deb hisoblanadi. Ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs ma‘muriy huquqbuzarlik oqibatida keltirilgan zararni qoplashi shart.

Basharti, ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etish oqibatida jismoniy shaxsga, korxonaga, muassasa, tashkilotga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi yoki davlatga yetkazilgan mulkiy zarar belgilab qo‘yilgan eng kam oylik ish haqidan ko‘p bo‘lmasa, organ (mansabdor shaxs) jazo qo‘llash paytida aybdor bu zararni qoplashi to‘g‘risidagi masalani ham hal etishga haqlidir, ma‘muriy ishlar bo‘yicha sudya esa — bu masalani yetkazilgan zarar miqdoridan qat‘i nazar, hal qilaveradi.

Boshqa hollarda ma‘muriy huquqbuzarlik natijasida yetkazilgan mulkiy zararni qoplash fuqarolik-huquqiy tartibida hal qilinadi.

Ma‘muriy jazoni qo‘llash — ma‘muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni bajarilmaganligi uchun ma‘muriy jazo qo‘llanilgan vazifani bajarishdan ozod etmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga binoan, zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat va aqli norasollik holatida sodir etilgan harakatlar ma‘muriy huquqbuzarlik hisoblanmaydi va ma‘muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Jumladan, O‘zR MJTKning 18-moddasiga binoan, ma‘muriy huquqbuzarlik uchun ma‘muriy javobgarlikni belgilovchi normativ hujjatlarda nazarda tutilgan, lekin zaruriy mudofaa holatida, ya‘ni shaxsni yoki mudofaalanuvchining, yoxud boshqa shaxsning huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini g‘ayrihuquqiy tajovuzlardan shunday tajovuz qilayotgan shaxsga zarar yetkazish yo‘li bilan himoya qilish vaqtida, basharti, bunda zaruriy mudofaa chegarasidan chiqib ketilishiga yo‘l qo‘yilmagan bo‘lsa, sodir etilgan harakatlar ma‘muriy huquqbuzarlik, deb hisoblanmaydi.

O‘zR MJTKning 19-moddasiga binoan, normativ hujjatlarda nazarda tutilgan, huquqlarga hamda qonun bilan himoya etiladigan manfaatlariga zarar yetkazgan, oxirgi zarurat holatida, ya‘ni shaxsga yoki mazkur shaxsning yoxud boshqa shaxsning huquqlariga, jamiyat yoki davlat manfaatlariga tahdid etayotgan xavfni, basharti, bu xavfni o‘sha holatda boshqacha choralar bilan bartaraf etib bo‘lmasa hamda yetkazilgan zarar oldi olingan zararga qaraganda kamroq bo‘lsa, bartaraf etish uchun sodir etilgan harakatlar ma‘muriy huquqbuzarlik, deb hisoblanmaydi.

O‘zR MJTKning 20-moddasiga binoan, g‘ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlik sodir etgan vaqtida aqli norasolik holatida bo‘lgan shaxs, ya‘ni surunkali ruhiy kasallik, ruhiy faoliyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoxud boshqa xil kasallik oqibatida o‘z harakati (harakatsizligi)ning ahamiyatini idrok eta olmagan, yoki boshqara olmagan shaxs ma‘muriy javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

Aqli norasolik shaxsning g‘ayrihuquqiy harakatni yoki harakatsizlikni sodir etish vaqtidagi shunday ruhiy holatiki, u mazkur qilmish uchun javobgarlikni qo‘llash imkoniyatini yo‘qqa chiqaradi.

Aqli norasolikning mezonlari qonunchilikda aniq sanab o‘tilgan bo‘lib, unga quyidagilar kiradi:

a) *surunkali ruhiy kasallik* — davolab bo‘lmaydigan yoki qiyin davolanadigan ruhiy kasallik hisoblanadi. Masalan, shizofreniya, epilepsiya — surunkali ruhiy kasalliklardir;

b) *ruhiy faoliyati vaqtinchalik buzilganligi surunkali ruhiy kasallikdan farqli ravishda*, nisbatan tez o‘tib ketadigan va tuzalish bilan tugallanadigan ruhiy kasallikdir. Bunga og‘ir ruhiy larzalar natijasida kelib chiqadigan reaktiv holatlar, patologik mastlik va boshqalar kiradi;

d) *aqli zaiflik* — ruhiyatning muhim kamchiliklaridan bo‘lib, o‘z xatti-harakatlarining xususiyatiga va ularni sodir etishning ehtimol tutilgan oqibatlariga baho berishga to‘sqinlik qiladi. Aqli

zaiflik inson tugʻilgan paytdan boʻlishi yoki bolaligidan paydo boʻlishi, yoxud avj olib boruvchi qandaydir ruhiy kasallikning natijasi boʻlishi mumkin. *Aqli zaiflik* — idiotiya — aqliy jihatdan rivojlanmaganlikning eng chuqur darajasi, *imbetsiallik* — aqliy zaiflikning oʻrtacha darajasi va *debillik* — aqliy zaiflikning yengil darajasi shaklida ifodalanishi mumkin;

d) *boshqa kasalliklar* — ruhiy buzilishning ogʻir shakli bilan bogʻliq boʻlgan turli kasalliklar, psixopatiyaning ayrim shakllari, yuqumli kasalliklar bilan bogʻliq boʻlgan ruhiy xastaliklar.

Maʼmuriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs tibbiy koʻrikdan oʻtishi hamda yuqorida sanab oʻtilgan kasalliklarning mavjudligi haqida ruhiy shifokorning xulosasi boʻlishi lozim. Agar maʼmuriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsda ruhiy kasallik mavjudligi haqida maʼlumot boʻlsa, ishni koʻrib chiquvchi organ ekspertiza tayinlashi mumkin.

Maʼmuriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsning aqli noraso ekanligi aniqlanganda, maʼmuriy huquqbuzarlik toʻgʻrisidagi ishni koʻrib chiqish boshlanishi mumkin emas, boshlangan ish esa toʻxtatilishi kerak.

BILIMINGIZNI SINAB KOʻRING

1. Maʼmuriy jazo tushunchasi va maqsadi.
2. Maʼmuriy jazo choralari.
3. Asosiy maʼmuriy jazo.
4. Qoʻshimcha maʼmuriy jazo.
5. Maʼmuriy jarima.
6. Maʼmuriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa boʻlgan ashyoni haqini toʻlash sharti bilan olib qoʻyish.
7. Maʼmuriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa boʻlgan ashyoni musodara qilish.
8. Muayyan shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan (transport vositasini boshqarish huquqidan, ov qilish huquqidan) mahrum etish.
9. Maʼmuriy qamoqqa olish.
10. Maʼmuriy jazoni tayinlash.
11. Maʼmuriy javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar.
12. Maʼmuriy javobgarlikni ogʻirlashtiruvchi holatlar.
13. Zaruriy mudofaa.
14. Oxirgi zarurat.
15. Aqli norasolik.

**28-§. Ma'muriy jarayon tushunchasi
va uning xususiyatlari**

Umumiy qoidadan kelib chiqadigan bo'lsak, jarayon — bu qandaydir holatlar, hodisalarning ketma-ketlikda almashinuvi, nimaningdir rivojlanishi bo'lib, kimyoviy, biologik va ijtimoiy ko'rinishlarga ega bo'ladi. Barcha jarayonlar ichida ijtimoiy jarayon alohida ahamiyatga egadir.

Ijtimoiy jarayon — ishlab chiqarish, ijodiy, yuridik (huquqiy) va boshqa jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ijtimoiy jarayonning boshqaruv, tashkiliy va stixiyali (masalan, migratsiya, bozor) ko'rinishlari ham mavjuddir.

Huquqshunos olimlar o'zlarining ilmiy ishlarida huquqiy faoliyatning bir necha turlarini farqlashadi, masalan, huquqiy jarayon, shartnomaviy faoliyat, ish yuritish.

Y.G. Lukyanova o'zining monografiyasida, huquqiy jarayon va u bilan bog'liq bo'lgan protsessual huquq tushunchasiga bir necha yondashuvlarni ko'rsatib o'tadi. Jumladan, uning fikricha:

1) *huquqiy jarayon* — bu odil sudlov organlarining yurisdiksiyaviy va boshqa muhofaza etuvchi faoliyatidir; protsessual huquq odil sudlovni amalga oshirish jarayonida ularning faoliyati bo'yicha yoki odil sudlovni amalga oshirishga tayyorlash faoliyati bo'yicha vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisidan iborat;

2) *huquqiy jarayon* — vakolatli davlat organlari va boshqa subyektlarning yurisdiksiyaviy va boshqa muhofaza etuvchi faoliyatidir. Protsessual huquq deganda esa, huquq to'g'risidagi nizolarni hal etish va huquqiy majburlovni qo'llashga qaratilgan faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi tushuniladi;

3) *huquqiy jarayon* — vakolatli davlat organlarining huquq ijodkorligi va huquqni qo'llash faoliyatidir; protsessual huquq — huquq ijodkorligi va moddiy huquq normalarini qo'llash jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni («tashkiliy» ijtimoiy munosabatlarni) tartibga soladi;

4) *huquqiy jarayon* — moddiy-huquqiy normalarni amalga oshirish shaklidan qat'i nazar, bajarish jarayonidir. *Protsessual huquq* — moddiy huquq normalarini amalga oshirish bo'yicha «instruksiya» (ko'rsatma) hisoblanadi;

5) *huquqiy jarayon* — davlat organlarining barcha huquqiy faoliyatidir (huquq ijodkorligi, huquqni qo'llash, ta'sis etish, kontrol, farmoyish berish). *Protsessual huquq* esa, bu faoliyatni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi hisoblanadi¹.

V.D. Sorokinning fikricha, jarayon huquqiy kategoriya bo'lib, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- *birinchidan*, jarayon — bu davlat hokimiyat faoliyatining ifodalanishi. Boshqacha aytganda, jarayon — bu shunday faoliyatki, uning yordamida davlat hokimiyati organlarining qarorlari qonunchilikda ko'rsatilgan huquqiy shaklga ega bo'ladi;

- *ikkinchidan*, jarayonning har qanday turi — bu dinamik (harakatchan) tushuncha bo'lib, tegishli davlat hokimiyati organlari faoliyatining murakkabligini ko'rsatadi;

- *uchinchidan*, jarayonning asosiy xususiyati shundan iboratki, bu har qanday hokimiyat faoliyati emas, balki mazmuni, maqsadi va undan kelib chiqadigan oqibatlariga ko'ra, huquqiy hisoblanadi;

- *to'rtinchidan*, jarayon huquqiy faoliyat sifatida, ma'lum bir tartibga solinganlikni talab etadi. Tartibga solish — turli davlat organlari protsessual faoliyatining asosiy tomonlarini qamrab oladi va huquq tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan protsessual normalar orqali amalga oshiriladi;

- *beshinchidan*, jarayonning fuqarolik, jinoyat va ma'muriy tartibga solishning huquqiy uslubi bilan bog'liqligi².

Jarayonni faqatgina huquqiy faoliyat deb ko'rsatuvchi olimlar, boshqa barcha huquq normalari bilan tartibga solingan faoliyatni ish yuritish sifatida tushuntirib o'tishadi. Jumladan, N.Y. Shvedovanning fikricha, ish yuritish — xatti-harakatlarning rasmiy belgilangan tartibi, nimanidir bajarish, muhokama qilish³.

Ushbu tushuncha huquqiy jarayon tushunchasiga qaraganda kengroq bo'lib, huquqiy ishlar bilan bir vaqtda, *nohuquqiy*

¹ Е.Г. Лукьянова. Теория процессуального права. М., «Норма», 2003, 41—42-бетлар.

² В.Д. Сорокин. Административное-процессуальное право. Учебник. СПб., «Юридический центр Пресс», 2004, 177—186-бетлар.

³ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Толковый словарь русского языка. М., 1995, 616-бет.

*ishlarni*¹ ham yuritishda namoyon bo‘ladi, shuningdek, u bir marta amalga oshirishga mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. Huquqiy jarayon, davlatning boshqa huquqiy faoliyati singari, huquqiy ish yuritishning bir qismi hisoblanadi.

Davlat hokimiyati organlari faoliyatini ma‘lum bir tartibda jarayonlashtirish davlat tomonidan protsessual normalarni o‘rnatish orqali amalga oshiriladi.

Protsessual qonunchilik (normalar)ning mavjud bo‘lishi — huquqiy jarayonning asosiy belgisi hisoblanadi. Davlat hokimiyati faoliyati to‘g‘ri va to‘liq huquqiy tartibga solingan, ma‘lum bir tartibda jarayonlashtirilgan bo‘lishi kerak.

Huquqiy jarayonning keng tarqalgan ko‘rinishi — bu ma‘muriy jarayon. Yuridik adabiyotlarda, ma‘muriy jarayon, ijro hokimiyati organlarining ma‘muriy protsessual shaklda amalga oshiriladigan va aniq bir huquqiy masalalarni hal etishga qaratilgan — hokimiyat faoliyati sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Bu, birinchi navbatda, ma‘muriy jarayonning ma‘muriy huquq normalari bilan tartibga solinganligiga asoslanadi.

Ma‘muriy jarayon huquqiy jarayonning barcha umumiy xususiyatlariga ega. Lekin shu bilan birga, uning quyidagi o‘ziga xos xususiyatlari ham mavjuddir:

- *birinchidan*, ma‘muriy jarayon — ijro organlarining maqsadga muvofiq yo‘naltirilgan hokimiyat faoliyatidir;
- *ikkinchidan*, ijro organlarining hokimiyat faoliyati qonun hujjatlariga asoslanib, ularga tegishli bo‘lgan aniq masalalarni hal etishga qaratilgan;
- *uchinchidan*, ma‘muriy jarayon natijasi bo‘lib, ma‘muriy-huquqiy aktning qabul qilinishi hisoblanadi;
- *to‘rtinchidan*, ijro organlarining hokimiyat vakolatlari ma‘muriy huquq, xususan, uning protsessual normalari bilan tartibga solinadi;
- *beshinchidan*, ma‘muriy jarayon, qoida bo‘yicha, soddalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish bilan bog‘liq.

Bundan tashqari, ma‘muriy jarayonning o‘ziga xos xususiyatlariga — ma‘lum bir ishlarning yozma yoki og‘zaki tartibda olib borilishini, sirdan ko‘rib chiqilishini ham kiritish mumkin.

¹ Nohuquqiy ishlar deganda, davlat organlarining o‘z vazifa-funksiyalarini amalga oshirish vaqtida qo‘llaydigan va huquq normalariga asoslangan, lekin huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarmaydigan harakatlarni tushunish lozim.

Demak, *ma'muriy jarayon* — ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan hamda ma'muriy-huquqiy aktlarni qabul qilish va ijro etish orqali ma'lum bir ishlarni hal etishga qaratilgan ijro organlarining hokimiyat faoliyatidir.

29-§. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari

Ma'muriy jarayon — uzluksiz amalga oshiriladigan faoliyat bo'lib, turli xildagi ziddiyatlarga qaramasdan, ma'lum bir harakatchanlik xususiyatiga ega. *Ma'muriy jarayon* — ma'lum bir bosqichlarning ketma-ketligiga, ularning takrorlanib turishiga asoslanadi.

Huquq subyekti, o'z oldida turgan maqsadga erishish uchun, belgilangan ketma-ketlikda ma'lum bir harakatlarni amalga oshiradi.

Har qanday jarayon singari, ma'muriy jarayonga ham, bosqichlilik xususiyati xosdir. Bosqichlar biridan keyin ikkinchisining kelishini, oldingi bosqichning keyingi bosqichni tayyorlashini nazarada tutadi. Odatda, yangi bosqich undan oldingi bosqichning tugaganidan so'ng, vujudga keladi.

Bosqich — bu umumiy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan ma'muriy faoliyatning mustaqil qismidir. Har bir bosqich o'ziga xos maqsadga ega bo'lib, protsessual harakatlarning umumiy maqsadiga erishish yo'lida xizmat qiladi. Har bir bosqich o'ziga xos bo'lgan:

- subyektlar doirasiga;
- axborotni to'plash va undan foydalanishga;
- tayyorlanadigan hujjatlarga;
- qabul qilinadigan qarorlarga;
- sodir etiladigan turli harakatlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Ko'pgina ma'muriy jarayonlarda, hokimiyat vakolatlaridan obyektiv, maqsadga muvofiq va qonuniy foydalanilishini ta'minlash uchun turli subyektlarning ishtirok etishi belgilanadi. Masalan, bu yurisdiksiyaviy faoliyatda yaqqol namoyon bo'ladi: *birinchi* subyekt bayonnoma tuzadi, *ikkinchisi* qaror qabul qiladi, *uchinchisi* qaror yuzasidan berilgan shikoyatni ko'rib chiqadi va h.k.

Ma'muriy jarayonni umumiy holda tahlil qiladigan bo'lsak, uning kamida uch bosqichdan iborat ekanligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin:

- *birinchidan*, ma'lum bir holatni baholash;
- *ikkinchidan*, ma'muriy aktni tayyorlash va qabul qilish;
- *uchinchidan*, huquqiy aktni ijro etish.

Ma'muriy jarayon bosqichlarini yanada aniqlashtirish ham mumkin. Masalan, davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonida, davlat organlari o'z faoliyatlarini quyidagi bosqichlarda:

- vujudga kelgan yoki hal qilinishi lozim bo'lgan muammoni aniqlash;
- mazkur muammoni hal etishning rejasini ishlab chiqish va tasdiqlash;
- uni atroflicha o'rganish va obyektiv baho berish;
- asoslantirilgan qarorlarni qabul qilish;
- qarorni ijro etish yoki ijrosini tashkil etish va ta'minlash;
- qaror ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- qaror ijro etilganligi to'g'risidagi hisobotni talab qilish bosqichlarida amalga oshiradilar¹.

Birinchi bosqich — turlicha nomlangan bo'lishi mumkin (masalan, xizmat tekshiruv, ro'yxatga olish, berilgan shikoyatlarni tekshirish va h.k), lekin barcha holatlarda ham bu bosqich — zarur bo'lgan axborotlarni to'plash, ularni rasmiylashtirish va baholashdan iborat bo'ladi. Ma'muriy faoliyatning bunday boshlang'ich harakatlari siz, biron-bir qarorni qabul qilib bo'lmaydi.

Jarayonning birinchi bosqichi — ma'lum bir qarorlarni (masalan, tasdiqlash, rag'batlantirish, jazo qo'llash) qabul qilishda zarur bo'lgan harakatlar yig'indisi bo'lib hisoblanadi. Bunda — huquqiy tashabbus, ma'lum bir holatlarga baho berish va unga huquqiy ta'sir etish vositalari, qaror loyihasini tayyorlashga qaratilgan harakatlar sodir etiladi.

Birinchi bosqichda ma'lum bir ishlarning holati, muammolar, ularni hal etish yo'llari aniqlanadi. Qaror loyihasini tayyorlash vaqtida, muammoni hal etishning ma'muriy-huquqiy tartibga solish vositasi tanlanadi, rasmiylashtiriladi, kelishib olinadi va muhokama qilinadi.

Ikkinchi bosqich — qaror qabul qilish bo'lib hisoblanadi. Kollegial organlarda qaror muhokama qilinadi va ovozga qo'yiladi. Ayrim hollarda, qaror — ish jarayoni tartibida, so'rov o'tkazish orqali qabul qilinadi. Aksariyat qarorlar esa, yakka tartibda qabul qilinadi. Bu bosqichning asosiy xususiyati shundaki, tayyorlangan qaror loyihasi o'rganib chiqiladi va imzolash orqali qabul qilinadi. Bundan tashqari, qaror loyihasini o'rganish jarayonida unga o'zgartirish kiritilishi mumkin yoki bekor qilinishi mumkin.

¹ E. T. Hojiyev, F.R. Samig'jonov. Ma'muriy qonunchilik tizimi. O'quv qo'llanma. T., 2005, 12–13-betlar.

Qaror qabul qilish — bu nimaningdir kelajagini, qandaydir harakatni sodir etishni belgilash. Qarorda uning ko'rsatmalarini aniq belgilab o'tish katta ahamiyatga ega.

Ikkinchi bosqich qarorni rasmiylashtirish orqali tugallanadi.

Uchinchi bosqich — ijro etish — qarorni ijrochiga, manfaatdor shaxslarga yetkazishdan boshlanadi. Bu — shaxsan tanishtirish (og'zaki, jo'natish, nusxasini topshirish va h.k.) orqali amalga oshiriladi. Agar, qaror adresatlari doirasi keng bo'lsa, qaror bir necha nusxalarda ko'paytirilishi va yuborilishi yoki ommaviy axborot vositalarida, maxsus to'plamlarda e'lon qilinishi mumkin.

Ijro etish — eng murakkab bosqichlardan biri. Aynan unda, rahbarning ishchanlik, tashkil etish, boshqarish, jamoaning kelishuv asosida faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, ishni oxirigacha yetkazish kabi xislatlari namoyon bo'ladi.

30-§. Ma'muriy-protsessual normalar va munosabatlar

Yuridik adabiyotlarda, ma'muriy-protsessual huquq bo'yicha turlicha yondashuvchilar mavjud. Masalan, ba'zi huquqshunos olimlar, *ma'muriy-protsessual huquqni — huquq tizimining mustaqil tarmog'iga kiritadi*¹. Boshqalari esa, ma'muriy-protsessual huquq — bu ma'muriy huquqning ichki sohasi hisoblanadi, deb ko'rsatadilar.

D.N. Baxraxning fikricha esa, ma'muriy-protsessual huquq — ma'muriy huquq tarkibida bo'lgan va hokimiyat faoliyatini tartibga soluvchi keng doiradagi normalardan iborat bo'lib, yagona tizimga keltirilmagandir².

V.D. Sorokin ma'muriy-protsessual huquq muammolari bo'yicha tadqiqotlar olib borib, uni o'zining predmeti, tizimi va tartibga solish uslubiga ega bo'lgan huquq tizimining mustaqil tarmog'i sifatida ko'rsatib o'tadi. Uning fikricha, ma'muriy-protsessual normalar — bu vakolatli davlat organlari tomonidan o'rnatilgan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi umumiy qoidalardir³.

¹ *И.В. Панова. Административно-процессуальная деятельность в Российской Федерации. Саратов, 2001, 76—80-бетлар.*

² *Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 549—552-бетлар.*

³ *В.Д. Сорокин. Административное-процессуальное право. Учебник. СПб., «Юридический центр Пресс», 2004, 74—110-бетлар.*

Ma'muriy ish yuritish faoliyatining turli ko'rinishlarga (huquq ijodkorligi, rag'batlantirish, ruxsat berish, yurisdiksiyaviy va h.k.) ega bo'lganligi sababli, protsessual normalar aksariyat hollarda ma'muriy huquqning boshqa institutlari protsessual normalari bilan emas, balki tegishli institutlarning moddiy normalari bilan bog'liqdir. Jarayonlashtirishni keng doirda amalga oshirish bilan esa protsessual normalarni yanada yaqinlashtirish, unifikatsiya qilish va yagona tizimga keltirish mumkin bo'ladi.

D.N. Baxraxning ko'rsatib o'tishicha, ma'muriy-protsessual qonunchilikni alohida tarmoqqa ajratish, amaliyotda foydadan ko'ra, ko'proq zarar keltirishi mumkin. Chunki bunday ajratish bir butun normalarni ikki bo'lakka, ya'ni moddiy va protsessual normalarning alohidalashuviga olib keladi.

Hozirgi vaqtda ma'muriy-protsessual huquq — ma'muriy huquqning ma'lum bir institutlari doirasida tizimlashtirilgan keng doiradagi protsessual normalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi.

Sobiq Ittifoq davridagi yuridik adabiyotlarda, ma'muriy-protsessual normalar va uning tasnifi bo'yicha turli fikrlar bildirilgan. Jumladan, XX asrning 50-yillarida S.S. Studenkin tomonidan ma'muriy-protsessual normalarning ikki guruhga bo'linishi ko'rsatib o'tilgan:

a) boshqaruv organlari tomonidan u yoki bu masalani hal etish tartibini belgilab beruvchi normalar;

b) sud organlari tomonidan ijro-farmoyish berish faoliyatiga taalluqli bo'lgan masalalarni hal etish tartibini belgilab beruvchi normalar.

Lekin bunday tasnif to'liq bo'lmay, uni yanada aniqlashtirish talab etiladi. Chunki bu tasnifda ma'muriy-protsessual normalar, faqatgina predmet nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda bo'lingan.

O'tgan asrning 70-yillarida esa, N.G. Salisheva ma'muriy-protsessual normalarga quyidagilarni kiritadi:

- 1) ma'muriy majburlov choralarini qo'llash bo'yicha ishlarni hal etishning umumiy tamoyillarini belgilab beruvchi yoki mustahkamlovchi normalar;
- 2) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs huquqlarining kafolatlarini belgilab beruvchi normalar;
- 3) ijro va farmoyish berish organlari protsessual harakatlarini rasmiylashtirishga qaratilgan hujjatlarni tayyorlashni belgilab beruvchi normalar;

- 4) ishni olib borishning protsessual tartibini, shuningdek, qarorlarni qabul qilish tartibini belgilab beruvchi normalar;
- 5) qabul qilingan qaror ustidan tegishli boshqaruv organi yoki sudga shikoyat qilish tartibini belgilab beruvchi normalar.

Bu davrda, B.B. Xangeldiyev ma'muriy-protsessual normalarning uch guruhini ajratadi:

- a) yuridik tabiatiga ko'ra, jinoyat protsessual normalariga yaqin bo'lgan qoidalar;
- b) fuqarolik jarayoniga yaqin bo'lgan qoidalar;
- d) boshqa barcha normalar, ya'ni tashkil etish faoliyatini amalga oshirish jarayonining tartibini belgilab beruvchi normalar¹.

D.N. Baxraxning fikricha, ma'muriy-protsessual huquq normalarini mazmuniga qarab, bir necha guruhga bo'lish mumkin:

- a) ma'muriy huquq ijodkorligini ta'minlovchi normalar;
- b) operativ-farmoyish berish, huquqni qo'llash faoliyatini ta'minlovchi normalar;
- d) ma'muriy yurisdiksiyaviy faoliyatni ta'minlovchi normalar;
- e) ma'muriy jarayonning biron bir guruhiga kirmaydigan normalar.

Oxirgi guruh normalarining mazmuni shundan iboratki, faoliyatning ma'lum bir tomonlarini protsessual normalar bilan tartibga solish, uning protsessual shaklga ega ekanligini anglatmaydi hamda bu faoliyat — protsessual faoliyat, deb atalishi mumkin emas².

Demak, ma'muriy-protsessual normalar — bu vakolatli davlat organlari tomonidan o'rnatilgan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalari.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar — jamiyatda vujudga keladigan huquqiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, huquqiy normalarda nazarda tutilgan aniq subyektlar o'rtasidagi yuridik aloqalarni anglatadi.

¹ С.С. Студенкин. Система государственного управления и вопрос о административного права. Вопросы административного права. 1949, 44-бет; Н.Г. Салишева. Гражданин и административная юрисдикция. М., «Наука», 1970, 18-бет; Б.Б. Хангелдиев. О систематизации административного законодательства. «Сборник научных трудов». Вып. 2. Свердловск, 1964, 90-бет.

² Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 551-бет.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar — unda ishtirok etuvchi subyektlarning belgilangan xulq-atvorda bo'lishini nazarda tutadi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar — hamma vaqt ma'muriy-protsessual normalar asosida vujudga keladi. Albatta, huquqiy normaning mavjud bo'lishi, huquqiy munosabatni vujudga kelishiga yetarli emas. Huquqiy munosabatning vujudga kelishi uchun huquq subyekti (huquq layoqati va muomala layoqati) va yuridik faktlarning (harakat, harakatsizlik, hodisa) mavjud bo'lishi ham talab qilinadi.

Ma'muriy-protsessual munosabatlarni amalga oshirish barcha huquqiy munosabatlar singari, davlatning ta'sir choralari bilan ta'minlanadi. Ular turli-tuman bo'lib, faqatgina majburlov choralari bilan chegaralanmaydi. Ijro hokimiyati organlari faoliyatida vujudga keladigan aksariyat ma'muriy-protsessual munosabatlarni amalga oshirishda davlatning majburlov choralarini qo'llash zaruriyati mavjud emas.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan ma'muriy-protsessual munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularni huquqiy munosabatlarning bir ko'rinishi sifatida ifodalashga imkon beradi. Lekin bu xususiyatlar ma'muriy-protsessual munosabatlarning mazmunini to'liq yoritib bera olmaydi. Shu sababli asosiy e'tiborni, uning alohida xususiyatlarining qisqacha tavsifiga qaratish lozim. Jumladan:

- *birinchidan*, ma'muriy-protsessual munosabatlar — davlat boshqaruvi sohasida ijro hokimiyati organlarining vakolatlarini amalga oshirish jarayonida vujudga keladi hamda moddiy normalar singari, aniq ifodalangan boshqaruv xususiyatiga ega;
- *ikkinchidan*, bu munosabatlar — *protsessual huquqiy munosabatlar*. Agar, ma'muriy-protsessual munosabatlarning birinchi xususiyati ularni moddiy normalarga yaqinlashtirsa, ikkinchi xususiyati bu ikkala norma o'rtasidagi aniq chegarani belgilab beradi.

Demak, ma'muriy-protsessual munosabatlar — bu ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinadigan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan *huquqiy munosabatlar*.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar bir necha asoslarga qarab, turli guruhlarga ajratilishi mumkin.

Ma'muriy-protsessual munosabatlar — aniq subyektlar va boshqa ma'muriy jarayon ishtirokchilari o'rtasida huquqiy aloqalarning vujudga kelishida ifodalanadi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Huquqiy jarayon tushunchasi.
2. Huquqiy jarayonning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Ma'muriy jarayon tushunchasi.
4. Ma'muriy jarayonning o'ziga xos xususiyatlari.
5. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari.
6. Ma'muriy-protsessual normalar tushunchasi.
7. Ma'muriy-protsessual normalarning tasnifi.
8. Ma'muriy-protsessual munosabatlar tushunchasi va xususiyatlari.

**8-bob. MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR
BO'YICHA ISH YURITISH**

**31-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishning
vazifalari, tamoyillari va umumiy qoidalari**

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 269-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- 1) har bir ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama, to'la va obyektiv ravishda aniqlab chiqish;
- 2) bu ishni qonun hujjatlariga muvofiq holda hal etish;
- 3) chiqarilgan qarorning ijrosini ta'minlash;
- 4) ma'muriy huquqbuzarlik sodir etish sabablari va bunga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlash;
- 5) huquqbuzarliklarning oldini olish;
- 6) fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalash;
- 7) qonuniylikni mustahkamlash.

Har bir ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama va to'la aniqlab chiqish shuni anglatadiki, huquqbuzarlik ishini to'g'ri ko'rib chiqish uchun, zarur bo'lgan barcha holatlarni aniqlash lozim. Bunday holatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganligini aniqlash;
- ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etishda shaxsning aybdorlik darajasini aniqlash;
- ma'muriy huquqbuzarlikning ma'muriy javobgarlikni vujudga keltirishini aniqlash;
- mulkiy zarar keltirilganligini aniqlash;
- ma'muriy javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarining mavjudligini aniqlash;
- huquqbuzar to'g'risidagi, shuningdek, ish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa ma'lumotlarni aniqlash;
- ishni to'xtatishga olib keladigan holatlarning mavjudligini aniqlash va boshqalar.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo'yicha har bir holatni o'z vaqtida aniqlash — ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarga rioya etishni nazarda tutadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritish mazmuni, nafaqat, ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama va to'la aniqlab olishni, balki uning obyektivligini ham talab qiladi. Bu toifadagi ishlarni ko'rib chiqishning asosiy tamoyillaridan biri — *bu obyektivlik*. Ushbu tamoyildan kelib chiqqan holda ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar barcha holatlarni aniqlashlari shart. Obyektivlik ishga nisbatan adolatsizlik, taxminlarga asoslangan holda javobgarlikka tortilayotgan shaxsning manfaatini ko'zlab guvohlik beradigan holatlarni mensimaslikni istisno etadi. Bundan tashqari, ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritishning obyektivligi, ushbu jarayon ishtirokchilariga, ularning shikoyatlari va boshqa murojaatlariga nisbatan hurmat bilan qarashni nazarda tutadi.

Amaliyotda ushbu tamoyilni amalga oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi bilan bir qancha kafolatlar o'rnatilgan (masalan, huquqbuzarlik ishlari qayta ko'rib chiqilishi mumkin) ma'lum bir holatlarda ishni ko'rib chiquvchi davlat organi (mansabdor shaxs) — hujjatlarni talab qilib olishi, ekspertiza o'tkazishi, ishni obyektiv hal qilish uchun tekshiruvlar o'tkazishi va boshqa choralarni ko'rish mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarliklar ishlarini qonun hujjatlariga binoan hal etish — ma'muriy faoliyatda qonuniylikni ta'minlashning asosiy qoidalaridan biri hisoblanadi. Mazkur qoidaning mohiyati — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasidan kelib chiqadi, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxs, faqatgina qonun hujjatlarida ko'rsatib o'tilgan asoslarda va tartibda ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlari bo'yicha chiqarilgan qarorlarni ijro etish ham ish yuritishning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, huquqbuzarliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Ma'muriy javobgarlikka tortish bo'yicha qarorlarni ijro etmaganlik yoki to'liq ijro etmaganlik, huquqbuzarliklarga qarshi kurashning samarasini pasaytiradi, qonuniylik tamoyiliga putur yetkazadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritishda ma'muriy huquqbuzarliklarni sodir etish sabablarini va shart-sharoitlarini aniqlash, uning ogohlantirish va bartaraf etish funksiyasi hisoblanadi. Ma'muriy-yurisdiksiyaviy faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlari va

mansabdor shaxslar, nafaqat, huquqbuzarlik sabablarini aniqlashlari, balki ushbu sabab va sharoitlarni bartaraf etish choralarini ham ko'rishlari lozim. O'zR MJTKning 313-moddasiga binoan, ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etish sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlaganda, bu sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf qilish yuzasidan choralar ko'rish to'g'risidagi taqdimnomani tegishli korxonaga, muassasaga, tashkilot rahbariga kiritadi. Rahbar taqdim kelib tushgan kundan boshlab, bir oy ichida uni kiritgan organ (mansabdor shaxs)ga ko'rilgan choralar haqida ma'lum qilishi shart.

Ushbu vazifalardan kelib chiqqan holda ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini yuritish — O'zbekiston Respublikasida huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni, shuningdek, qonuniylikni mustahkamlashni nazarda tutadi.

O'zR MJTKning 270-moddasiga binoan, quyidagi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni boshlash mumkin emas, boshlangan ish esa tugatilishi lozim:

- 1) ma'muriy huquqbuzarlik hodisasi yoki alomati yo'q bo'lsa;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish paytida shaxs o'n olti yoshga to'lmagan bo'lsa;
- 3) g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikni sodir etgan shaxs aqli noraso bo'lsa;
- 4) shaxs harakatni zaruriy mudofaa holatida yoki oxirgi zarurat holatida qilgan bo'lsa;
- 5) amnistiya akti chiqishi, agar u ma'muriy jazo chorasini qo'llashni bekor qilsa;
- 6) ma'muriy javobgarlikni belgilovchi hujjat bekor qilingan bo'lsa;
- 7) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish paytiga kelib, qonunda nazarda tutilgan muddatlar o'tib ketgan bo'lsa;
- 8) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs xususida shu fakt yuzasidan ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida vakolatli organ (mansabdor shaxs) qaror chiqargan bo'lsa yoki ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni tugatish to'g'risida chiqarilgan qaror bekor qilinmagan bo'lsa, shuningdek, mazkur fakt yuzasidan jinoyat to'g'risidagi ish qo'zg'atilgan bo'lsa;
- 9) shaxs ishi yuritila boshlangan paytda vafot etgan bo'lsa.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish — barcha fuqarolarning jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyi,

irqi, millati, tili, dini va e'tiqodidan qat'i nazar, qonun oldida va shu ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) oldida tengligi asosida ko'rib chiqiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish — o'zbek tilida, qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda yuritiladi. Ish yuritilayotgan tilni bilmaydigan ishtirokchilar tarjimon orqali ish materiallari bilan to'liq tanishish va ishni mohiyati bo'yicha ko'rib chiqish chog'ida qatnashish huquqi, shuningdek, o'z ona tilida so'zlash huquqi bilan ta'minlanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish — ochiq ko'riladi. Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishning tarbiyaviy va ogohlantiruvchi rolini oshirish maqsadida, bunday ishlar huquqbuzarning ish, o'qish joyidagi jamoalarida yoki yashash joyida ko'rib chiqilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritish chog'ida qonunlarning ijrosi ustidan prokuror nazorati amalga oshiriladi. Prokuror nazoratni olib borish jarayonida:

- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida ish qo'zg'atishga;
- ish materiallari bilan tanishib chiqishga;
- ish yuritish vaqtida organ (mansabdor shaxs)larning harakatlari qonuniyligini tekshirishga;
- ishni ko'rib chiqishda qatnashishga;
- ishni ko'rib chiqish vaqtida vujudga kelgan masalalar xususida iltimosini bayon etishga, xulosalar berishga;
- ma'muriy huquqbuzarliklar uchun tegishli organ (mansabdor shaxs)lar ta'sir ko'rsatish choralarini to'g'ri qo'llanilganligini tekshirishga;
- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qabul qilingan qarorga yoki shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga protest keltirishga;
- qonunda nazarda tutilgan boshqa harakatlar qilishga haqlidir.

O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi Qonuni¹ 6-moddasiga binoan, prokurorning hujjatlar, materiallar va boshqa ma'lumotlarni taqdim etish, taftish, tekshirishlar o'tkazish, mutaxassis ajratish, prokuraturaga kelish va aniqlangan qonunbuzarliklar xususida tushuntirishlar berish, qonunbuzarliklarni, ularga imkoniyat yaratayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish, shuningdek, qonunga rioya etish to'g'risidagi o'z

¹O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 9—10, 168-m.

vakolatlari doirasida qo'yayotgan talablarini bajarish — barcha fuqarolar va yuridik shaxslar uchun majburiydir.

Dalillar. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishga oid dalillar — har qanday faktik ma'lumotlardan iborat bo'lib, organlar (mansabdor shaxslar) shu ma'lumotlarga asoslanib:

- *birinchidan*, ma'muriy huquqbuzarlik holati yuz bergan yoki bermaganligini;
 - *ikkinchidan*, muayyan shaxsning uni sodir etishda aybdorligini;
 - *uchinchidan*, ishni to'g'ri ko'rib chiqish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni qonunda belgilangan tartibda aniqlaydi.
- Bu ma'lumotlar quyidagi vositalar bilan belgilanadi:
- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma;
 - ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning tushuntirishlari;
 - jabrlanuvchi, guvohlarning ko'rsatmalari;
 - ekspert xulosasi;
 - ashyoviy dalillar;
 - ashyo va hujjatlarni olib qo'yish to'g'risida tuzilgan bayonnoma;
 - boshqa materiallar.

Organ (mansabdor shaxs) dalillarga ishning hamma holatlarini har tomonlama, to'la va obyektiv jamlab tekshirishga asoslangan o'zining ichki ishonchi bilan qonunga amal qilgan holda baho beradi.

Qilmishning sodir etilishi faktiga tegishli har bir alohida olingan dalil hamda hosil qilingan barcha aniq ma'lumotlarga baho berilishi shartdir.

Basharti, ishni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarlik holatida jinoyat alomatlari bor degan xulosaga kelsa, materiallarni prokurorga topshiradi.

O'zR MJTKning 285-moddasida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni ta'minlash choralari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unga ko'ra, boshqa ta'sir ko'rsatish choralari qo'llanib bo'linganidan keyin ma'muriy huquqbuzarlikni to'xtatish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash, basharti, bayonnoma tuzish zarur bo'lib, uni huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida tuzish imkoni bo'lmagan taqdirda, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzish, ishlarning o'z vaqtida va to'g'ri ko'rib chiqilishini ta'minlash va ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan chiqarilgan qarorlarni ijro etish maqsadida mazkur shaxsni ma'muriy yo'l bilan ushlab turishga, shaxsan ko'rikdan o'tkazishga, uning ashyolari, transport vositalarini ko'zdan kechirishga va ashyo hamda hujjatlarni olib qo'yishga yo'l qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 242-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni:

- 1) tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi, xo'jalik sudlari;
- 2) shaharcha, qishloq va ovul fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qoshidagi ma'muriy komissiyalar;
- 3) voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi tuman (shahar) komissiyalari;
- 4) ichki ishlar (militsiya) organ (mansabdor shaxs)lari, davlat inspeksiyasi organ (mansabdor shaxs)lari va ushbu kodeks bilan vakolat berilgan boshqa organ (mansabdor shaxs)lar ko'rib chiqadilar.

Ma'muriy komissiyalar va voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar o'z vakolatlariga kiradigan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni komissiya tarkibi a'zolarining kamida yarmi bo'lganida ko'rib chiqishga hamda kodeksda ko'zda tutilgan ma'muriy jazolarni o'z vakolatlari doirasida qo'llashga va oddiy ko'pchilik ovoz bilan qaror qabul qilishga haqlidirlar.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolati bo'lgan mansabdor shaxslar kodeksda nazarda tutilgan ma'muriy jazo choralari o'z vakolatlari doirasida va faqat xizmat burchini bajarib turgan chog'dagina qo'llashlari mumkin.

32-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma

Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilganligi to'g'risidagi bayonnoma vakolatli mansabdor shaxs tomonidan tuziladi.

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 280-moddasiga binoan, buzilishi ma'muriy javobgarlikni keltirib chiqaradigan qoidalarga rioya etilishini tekshirish va nazorat qilish qonun hujjati bilan zimmasiga yuklatilgan tegishli organning vakolatli mansabdor shaxsi ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomani tuzadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomada: shu bayonnoma tuzilgan sana va joy, bayonnomani tuzgan shaxsning lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi; huquqbuzarning shaxsiga oid ma'lumotlar; ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joy, vaqt va bu huquqbuzarlikning mohiyati, ana shunday huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat; agar gu-

vohlar va jabrlanuvchilar bo'lsa, ularning familiyalari va yashash manzillari; huquqbuzarning tushuntirishi; ishni hal qilish uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlar ko'rsatiladi. Basharti, huquqbuzarlik tufayli moddiy zarar yetkazilgan bo'lsa, bu ham bayonnomada ko'rsatiladi.

Bayonnoma uni tuzgan shaxs va ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxs tomonidan imzolanadi; guvohlar va jabrlanuvchilar bo'lgan taqdirda esa, bayonnoma mazkur shaxslar tomonidan ham imzolanadi.

Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bayonnomaning imzolashdan bosh tortgan taqdirda, bayonnomaga bu haqda yozib qo'yiladi. Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bayonnomaning mazmuni yuzasidan bayonnomaga ilova qilinadigan tushuntirish va mulohazalarini berishga, shuningdek, mazkur bayonnomaga imzo chekishdan bosh tortish sabablarini bayon etishga haqlidir.

Bayonnomaning tuzish vaqtida huquqbuzarga uning huquq va burchlari tushuntiriladi va bu xususda bayonnomaga yozib qo'yiladi.

Bayonnoma boshqa hujjatlar va ish bo'yicha ashyoviy dalillar bilan birga, huquqbuzarlik sodir etilgan yoki aniqlangan paytdan boshlab, bir sutkadan kechiktirmay ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan organ (mansabdor shaxs)ga yuboriladi.

Basharti, fuqaro o'zi sodir etgan huquqbuzarlik faktiga e'tiroz bildirmasa va unga joyning o'zida solinadigan jarimaning miqdori eng kam oylik ish haqining ikkidan bir qismidan oshmasa, yo'l harakati qoidalarini buzganlik to'g'risidagi ishlar yuzasidan esa bir qismidan, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan o'zga hollarda bayonnoma tuzilmaydi. Jarima to'laganligi to'g'risida aybdorga belgilangan shakldagi kvitansiya beriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzish maqsadida, basharti, bayonnoma tuzish zarur bo'lib, uni huquqbuzarlik qilingan joyda tuzish mumkin bo'lmasa, huquqbuzarlik militsiya xodimi yoki ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzishga vakolatli boshqa shaxs tomonidan militsiyaga yoxud fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi binosiga ushlab keltirilishi mumkin.

Transport vositalaridan foydalanish, harakat tartibi va xavfsizligini saqlash, transportda yuklarni but saqlashni ta'minlash borasidagi qoidalar, transportda yong'indan saqlash qoidalari, sanitariya-gigiyena va epidemiyaga qarshi kurash-sanitariya qoidalari buzilgan taqdirda huquqbuzar, agar unda shaxsini tasdiqlovchi

hujjatlar va u haqda zarur ma'lumotlar berishi mumkin bo'lgan guvohlar bo'lmasa, vakolatli shaxs tomonidan militsiyaga ushlab keltirilishi mumkin.

O'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risidagi qonun hujjatlari buzilganda, bayonnoma tuzish maqsadida, basharti, huquqbuzarning shaxsini huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida aniqlash mumkin bo'lmasa, o'simlik va hayvonot dunyosini asrash va undan foydalanish ustidan nazorat olib boruvchi organlarning xodimlari, alohida qo'riqlanadigan tabiiy hududlarning mansabdor shaxslari, shuningdek, militsiya xodimlari shunday huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni militsiyaga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi binosiga ushlab keltirishlari mumkin. Huquqbuzar tabiatni muhofaza qilish jamoatchi inspektorlari, ovchilik jamoatchi inspektorlari, baliqlarni muhofaza qilish jamoatchi inspektorlari va o'rmonlarning jamoatchi inspektorlari tomonidan ham ushlab keltirilishi mumkin.

Yuridik shaxslarning qo'riqlanadigan obyektlariga, boshqa xil mol-mulkiga tajovuz qilish bilan bog'liq huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda, huquqbuzar harbiylashtirilgan soqchilik xodimlari tomonidan huquqbuzarlik harakatiga barham berish, huquqbuzarning shaxsini aniqlash va huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzish uchun harbiylashtirilgan soqchilik xizmati binosiga yoki militsiyaga ushlab keltirilishi mumkin. Huquqbuzarni olib kelish iloji boricha qisqa muddatda amalga oshirilishi lozim. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi binosiga olib kelingan shaxs bu yerda bir soatdan ortiq ushlab turilishi mumkin emas.

33-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda — ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs, jabrlanuvchi, qonuniy vakillar, advokat, guvoh, ekspert, tarjimon va boshqalar ishtirok etadi.

Ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs — ish materiallari bilan tanishib chiqishga, izohlar berishga, dalillar keltirishga, o'z iltimosini bayon etishga, ishni ko'rib chiqish vaqtida advokatning yuridik yordamidan foydalanishga, o'z ona tilida so'zlashga va tarjimonning xizmatlaridan foydalanishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidir.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs ishtirokida ko'rib chiqiladi. Mazkur shaxsga ishni ko'rib chiqish joyi va vaqti haqida xabar qilinganligi to'g'risida ma'lumotlar bo'lgan va undan ishni ko'rib chiqishni kechiktirish xususida hech qanday iltimos tushmagan hollardagina ish uning ishtirokisiz ko'rib chiqilishi mumkin.

Basharti, sodir etgan huquqbuzarligi uchun ushbu kodeksda ma'muriy qamoqqa olish, ashyolarini musodara qilish yoki haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish choralari qo'llash nazarda tutilgan bo'lsa, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vaqtida ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning qatnashishi shart. Mazkur shaxs bunday ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishda qatnashishdan bo'yin tovlagan taqdirda, u ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning ajrimiga binoan, ichki ishlar (militsiya) organi tomonidan majburan olib kelinishi mumkin. Eksport qilinishi man etilgan buyumlar va mahsulot O'zbekiston Respublikasidan tashqariga olib chiqib ketilishi bilan bog'liq bo'lib, musodara chorasi qo'llanilishi mumkin bo'lgan ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi ish bojxona organi tomonidan alohida hollarda, agar ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida bo'lsa yoki uning qayerdaligini aniqlashning iloji bo'lmasa, ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning ishtirokisiz ko'rib chiqiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik yo'li bilan ma'naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar yetkazilgan shaxs — *jabrlanuvchi*, deb topiladi. Jabrlanuvchi ishga oid hamma materiallar bilan tanishib chiqishga, ko'rsatuvlar berishga, dalillar keltirishga, iltimoslar qilishga, ishni ko'rib chiqish paytida advokatning yuridik yordamidan foydalanishga, o'z ona tilida so'zlashga va tarjimon xizmatidan foydalanishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidir.

Voyaga yetmagan yoki o'zining jismoniy nuqsonlari yoxud ruhiy kasalliklari sababli, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar yuzasidan o'z huquqini o'zi amalga oshirolmaydigan — ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning yoki jabrlanuvchining manfaatlarini ular uchun mazkur shaxslarning qonuniy vakil (ota-ona, er yoki xotin, voyaga yetgan bola, farzandlikka oluvchi, vasiy, homiy)lari ifodalashga haqlidir. Qonuniy vakillar ish materiallari bilan tanishishga va manfaatlarini o'zlari ifoda etayotgan shaxs nomidan iltimoslar qilishga, ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidirlar.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqishda shu huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsni ushlab turish paytidan boshlab advokat qatnashishi mumkin. Advokat ishga oid materiallar bilan tanishib chiqishga, uni taklif qilgan shaxsning topshirig'iga binoan va uning nomidan iltimoslar qilishga va ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan shikoyat berishga haqlidir.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha aniqlanishi kerak bo'lgan biron-bir holatdan voqif bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday shaxs shu ish yuzasidan guvoh sifatida chaqirilishi mumkin. Ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs)ning chaqiruviga binoan, guvoh ko'rsatilgan vaqtda kelishi, haqqoniy ko'rsatuvlar berishi, shu ish xususida o'ziga ma'lum bo'lgan hamma narsalarni aytib berishi va qo'yilgan savollarga javob berishi shart.

Ekspert — ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan maxsus tushunchaga ega bo'lish zarurati tug'ilgan hollarda tayinlanadi. Ekspert ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs)ning chaqirig'i bo'yicha kelishi va o'z oldiga qo'yilgan savollar yuzasidan xolis xulosalar berishi shart. Ekspert ekspertiza predmetiga oid ish materiallari bilan tanishib chiqishga, xulosa berish uchun iltimoslar qilishga, javobgarlikka tortilayotgan shaxsga, jabrlanuvchiga, guvohlarga ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs)ning ruxsati bilan ekspertiza predmetiga oid bo'lgan savollarni berishga, ishni ko'rib chiqish vaqtida qatnashishga haqlidir.

Tarjimon — ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) tomonidan tayinlanadi. Tarjimon mazkur organ (mansabdor shaxs)ning chaqirig'iga binoan kelishi, o'ziga topshirilgan tarjimoni to'la-to'kis hamda aniq bajarishi shart.

O'zR MJTKning 301-moddasiga binoan, jabrlanuvchilar, guvohlar, ekspertlar va tarjimonlar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) huzuriga kelishlari munosabati bilan ularning qilgan xarajatlari belgilangan tartibda qoplanadi.

Jabrlanuvchilar, guvohlar, ekspertlar va tarjimonlar sifatida chaqirilgan shaxslarning ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) huzuriga kelishlari munosabati bilan ular ishda bo'lmagan vaqtda o'z ish joyidagi maoshi belgilangan tartibda saqlanadi. Ekspert va tarjimon xizmat

topshirig'i tartibida bajarilgan hollardan tashqari, o'zining vazifalarini bajarganligi uchun mukofotlanish huquqiga egadir.

Ma'muriy javobgarlikka qonunga xilof ravishda tortilganlik natijasida, fuqaroga yetkazilgan zarar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqqan organning (mansabdor shaxsning) aybidan qat'i nazar, davlat tomonidan to'liq hajmda to'lanadi. Zararni qoplash huquqi ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish tugatilgan taqdirdagina vujudga keladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritayotgan organ (mansabdor shaxs) fuqaroga buzilgan huquqlarini tiklash tartibini tushuntirib berishi va ma'muniy javobgarlikka qonunga xilof ravishda tortilganligi natijasida fuqaroga yetkazilgan zararni qoplash uchun qonunda nazarda tutilgan choralarni ko'rishi shart.

34-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish — ishni ko'rib chiqishga tayyorlashdan boshlanadi. Ishni ko'rib chiqish vaqtida tegishli organ (mansabdor shaxs):

- 1) mazkur ishni ko'rib chiqish o'zining vakolat doirasiga kirish-kirmasligi;
- 2) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa materiallar to'g'ri tuzilgan-tuzilmaganligi;
- 3) ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslar uni ko'rib chiqish vaqti va joyi haqida xabardor qilingan-qilinmaganligi;
- 4) zarur qo'shimcha materiallar so'rab olingan-olinmaganligi;
- 5) ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxs, jabrlanuvchi, qonuniy vakillar, advokat qilgan iltimoslar to'g'risidagi masalalarni hal etadi.

Aksariyat holatlarda, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish shu huquqbuzarlik sodir etilgan joyda ko'rib chiqiladi.

Voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyalar ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni huquqbuzarning istiqomat joyida ko'rib chiqadi. O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish boshqa joyda ko'rib chiqilishi ham nazarda tutilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ish mazkur ishni ko'rib chiqishga vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa

materiallar olingan kundan boshlab, o'n besh kunlik muddat ichida ko'rib chiqiladi. Ishni ko'rib chiqish shu ishni ko'ruvchi organning tarkibini e'lon qilish yoki mansabdor shaxsni tanishtirishdan boshlanadi.

Ishni ko'rib chiquvchi organning majlisida raislik qiluvchi yoki ishni ko'rib chiquvchi mansabdor shaxs qanday ish ko'rib chiqilishi lozimligini, ma'muriy javobgarlikka kim tortilayotganligini e'lon qiladi, ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslarga ularning huquqlari va vazifalarini tushuntiradi, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomani o'qib eshittiradi. Majlisda ishni ko'rib chiqishda qatnashuvchi shaxslarning so'zlari eshitaladi, keltirilgan dalillar o'rganiladi va tushgan iltimoslar hal etiladi. Ishni ko'rib chiqishda prokuror qatnashgan taqdirda, uning xulosasi o'qib eshittiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish vaqtida, tegishli organ (mansabdor shaxs):

- ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan-etilmaganligini;
- huquqbuzarlik sodir etilgan vaqt va joyi;
- mazkur shaxs uni sodir etishda aybdor yoki aybdor emasligini;
- uning ma'muriy javobgarlikka tortilish-tortilmasligini;
- javobgarlikni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlar bor-yo'qligini;
- mulkiy zarar yetkazilgan-yetkazilmaganligini;
- ishni to'g'ri hal etishda ahamiyatga molik boshqa holatlarni aniqlashi shart.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish paytida, tegishli organ bayonnoma yuritadi. Unda:

- 1) majlis bo'lgan sana va joy;
- 2) ishni ko'rib chiquvchi organning nomi va tarkibi;
- 3) ko'rilayotgan ishning mazmuni;
- 4) ishda qatnashuvchi shaxslarning hozir bo'lgan-bo'lmaganligi haqidagi ma'lumotlar;
- 5) ishni ko'rishda qatnashuvchi shaxslarning tushuntirishlari, ularning iltimoslari va bu iltimoslarni ko'rib chiqish natijalari;
- 6) ishni ko'rib chiqish paytida o'rganilgan hujjatlar va ashyoviy dalillar;
- 7) qabul qilingan qarorni o'qib eshittirish to'g'risidagi ma'lumotlar va qaror ustidan shikoyat berish tartibi va muddatlari tushuntirilganligi ko'rsatilgan bo'ladi.

Ma'muriy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning, jabrlanuvchining va o'zga manfaatdor shaxslarning iltimosiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishning mansabdor shaxs tomonidan ko'rib chiqilishi qanday borayotganligi belgilangan talablarga muvofiq ravishda, yuritiluvchi bayonnomada aks ettiriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqish bayonnomasi tegishli organ majlisida raislik qiluvchi va kotib tomonidan yoki ishni ko'rib chiquvchi mansabdor shaxs tomonidan imzolanadi.

Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, shu ish yuzasidan qaror chiqaradi.

Qarorda quyidagilar ko'rsatilgan bo'lishi kerak:

- qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs)ning nomi;
- ish ko'rib chiqilgan sana;
- ishi ko'rib chiqilayotgan shaxs xususidagi ma'lumotlar;
- ishni ko'rib chiqish paytida aniqlangan holatlarning bayoni;
- mazkur ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normativ hujjat;
- ish yuzasidan qabul qilingan qaror.

Basharti, ma'muriy huquqbuzarlik uchun organ (mansabdor shaxs)lar tomonidan ma'muriy jazoni qo'llash to'g'risidagi masalani hal qilish paytida aybdordan yetkazilgan mulkiy zararni undirib olish masalasi ham hal etiladigan bo'lsa, ish yuzasidan chiqarilgan qarorda undirib olinishi lozim bo'lgan shu zararining miqdori, uni undirib olish muddati va tartibi ko'rsatiladi.

Ish yuzasidan chiqarilgan qarorda olib qo'yilgan ashyolar va hujjatlar, shuningdek, ushlab turilgan transport vositalari to'g'risidagi masala ham hal etilgan bo'lishi lozim. Qaror majlisda ishtirok etayotgan kollegial organ a'zolarining oddiy ko'pchilik ovozi bilan qabul qilinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror mansabdor shaxs tomonidan, organning qarori — majlisda raislik qiluvchi va kotib tomonidan imzolanadi.

Jazo qo'llash to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda ma'muriy huquqbuzarlik haqidagi bayonnomaga tegishli yozuv yozib qo'yiladi.

Organ (mansabdor shaxs) ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rib chiqib, quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi:

- 1) ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida;
- 2) ishni yuritishni tugatish to'g'risida.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ishni ko'rib chiqish tugashi bilan oq, darhol e'lon qilinadi. Qarorning nusxasi uch kun ichida ustidan shu qaror chiqarilgan shaxsga, shuningdek, o'zining iltimosiga ko'ra, jabrlanuvchiga topshiriladi yoki jo'natiladi. Qarorning nusxasi tilxat bilan beriladi, basharti, qarorning nusxasi jo'natilsa, bu haqda ishga tegishli yozuv yozib qo'yiladi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) huquqbuzarga nisbatan ma'muriy jazo qo'llash haqida chiqarilgan qarorni shu huquqbuzar ishlab yoki o'qib turgan joydagi ma'muriyat e'tiboriga yetkazadi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) qabul qilingan qaror to'g'risida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida bayonnoma tuzgan mansabdor shaxsning e'tiboriga yetkazadi.

35-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish

O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 314-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida (ustidan) shu qaror chiqarilgan shaxs, jabrlanuvchi, shuningdek, ularning qonuniy vakillari va advokat tomonidan shikoyat berilishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs)ga yoki ma'muriy ishlar bo'yicha tuman (shahar) sudyasiga, sudyaning ma'muriy ishlar bo'yicha qarori ustidan esa tuman (shahar) sudi raisiga yoki yuqori turuvchi sudga shikoyat berilishi mumkin. Xo'jalik sudining ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha hal qiluv qarori ustidan O'zbekiston Respublikasining Xo'jalik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda shikoyat qilinadi.

Shikoyat ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qaror qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) orqali yoki bevosita shikoyat yo'llangan sudga yuboriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs) shikoyatni olgach, uni uch sutka ichida ish bilan birga ushbu moddaga muvofiq, shikoyatni ko'rib chiqish huquqiga ega bo'lgan organ (mansabdor shaxs)ga yuboradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat bergan shaxs davlat boji to'lashdan ozod etiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shu qarorning nusxasini olgan kundan boshlab, o'n kun ichida shikoyat berilishi mumkin. Mazkur muddat uzrli sabablar bilan o'tkazilib yuborilgan taqdirda, bu muddat shikoyatni ko'rib chiqishga vakolatli organ (mansabdor shaxs) tomonidan qayta tiklanishi mumkin.

Prokuror ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan:

- 1) tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi qarori ustidan — tuman (shahar) sudi raisiga yoki yuqori turuvchi sudga;
- 2) boshqa organ (mansabdor shaxs) qarori ustidan — qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs)ga yoki yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs)ga protest bildirishi mumkin.

Xo'jalik sudining ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha hal qiluv qarori ustidan O'zbekiston Respublikasining Xo'jalik-protsessual kodeksida belgilangan tartibda protest keltiriladi.

Belgilangan muddatda shikoyat berish ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosini shikoyat ko'rib chiqilgunga qadar to'xtatib turadi, ma'muriy qamoq jazosi qo'llash to'g'risidagi qaror va ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyda undirib olinadigan jarima solish hollari bundan mustasnodir.

Prokuorning protest bildirishi ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan qabul qilingan qaror ijrosini protest ko'rib chiqilgunga qadar to'xtatib turadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususidagi berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni vakolatli organlar (mansabdor shaxslar), shikoyat va protest tushgan kundan boshlab o'n kun muddat ichida ko'rib chiqadilar.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) chiqarilgan qarorning qonuniyligi, asosliligi va adolatligini tekshiradi.

Ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo'yicha ish kassatsiya instansiyasi sudyasi tomonidan sud raisi topshirig'iga binoan ko'rib chiqiladi.

Kassatsiya instansiyasi sudi sudyasining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyaning qarori yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo'yicha hal qiluv qarori qaror shaklida chiqariladi va chiqarilgan vaqtdan boshlab kuchga kiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestni ko'rib chiqish paytida organ (mansabdor shaxs) quyidagi hal qiluv qarorlaridan birini qabul qiladi:

- 1) chiqarilgan qarorni o'zgarishsiz, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirishsiz qoldiradi;
- 2) chiqarilgan qarorni bekor qiladi va ishni qayta ko'rib chiqish uchun yuboradi;
- 3) chiqarilgan qarorni bekor qiladi va ishni yuritishni to'xtatadi;
- 4) jazo chorasini kuchaytirmagan holda uni ma'muriy huquqbuzarlik uchun javobgarlik to'g'risidagi normativ hujjatda nazarda tutilgan doirada o'zgartiradi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qarorni bekor qilish yoki o'zgartirish uchun:

- a) organ (mansabdor shaxs) tomonidan ishni to'liq bo'lmagan holda yoki bir tomonlama ko'rib chiqilishi;
- b) organ (mansabdor shaxs) hal qiluv qarorining hamda O'zR MJTKning Maxsus qismi qo'llanilgan normalari va ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan boshqa normativ hujjatlar ishning faktik holatlariga mos kelmasligi;
- d) ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni yuritish qoidalarining jiddiy buzilishi; qo'llanilgan ma'muriy jazoning adolatsizligi asos bo'lib hisoblanadi.

Mazkur ishni ko'rib chiqishga vakolati bo'lmagan organ (mansabdor shaxs) tomonidan chiqarilgan qaror bekor qilinadi, ish esa vakolatli organ (mansabdor shaxs)ga ko'rib chiqish uchun yuboriladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror yuzasidan berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest bo'yicha qabul qilingan hal qiluv qarorida:

- u chiqarilgan vaqt va joy, shikoyat yoki protestni ko'rib chiqayotgan mansabdor shaxs;

- prokuror va boshqa ishtirok etayotgan shaxslar;
- shikoyat bergan shaxs yoki protest bildirgan prokuror;
- ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish bo'yicha shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan qarorning hamda shikoyat, protestning mohiyati;
- chiqarilayotgan qarorning asoslanishi;
- shikoyat yoki protest yuzasidan qaror ko'rsatilishi lozim.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida berilgan shikoyat yoki bildirilgan protestga doir hal qiluv qarorining nusxasi o'zi haqida ana shu qaror chiqarilgan shaxsga uch kun muddat ichida yuboriladi, jabrlanuvchiga esa, uning iltimosiga binoan yuboriladi. Protestni ko'rib chiqish natijalari to'g'risida prokurorga ma'lum qilinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror ustidan berilgan shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga prokuror protest bildirishi mumkin.

Shikoyat yuzasidan chiqarilgan hal qiluv qaroriga protest mazkur qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs)dan yuqori turuvchi organga kiritiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni ko'rishni tugatish bilan qarorni bekor qilish undirib olingan pul summalarini, haqi to'lab olib qo'yilgan va musodara qilingan narsalarni qaytarib berishga, shuningdek, ilgari qabul qilingan qaror bilan bog'liq boshqa cheklashlarni bekor qilishga sabab bo'ladi. Narsani qaytarib berish mumkin bo'lmagan hollarda uning qiymati, basharti, bu narsalar tadbirkorlik uchun mo'ljallangan bo'lsa, boy berilgan foydasi ham qoplanadi.

Fuqaroni ma'muriy qamoqqa olish g'ayriqonuniy ravishda qo'llanilganligi natijasida yetkazilgan zarar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanadi.

36-§. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorni korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar ijro etishi majburiydir. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror, basharti,

ushbu kodeksda va O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlarida o'zgacha qoida belgilanmagan bo'lsa, chiqarilgan paytdan boshlab ijro etilishi lozim.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorga shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda, bu qaror berilgan shikoyat yoki bildirilgan protest qanoatlantirishsiz qoldirilgandan keyin ijro etilishi kerak. Ma'muriy huquqbuzarlik sodir etilgan joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish to'g'risidagi qaror bundan mustasnodir.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror uni chiqargan organ (mansabdor shaxs) tomonidan ijro etishga qaratiladi. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilangan tartibda vakolatli organlar (mansabdor shaxslar) tomonidan ijro etiladi.

Bir shaxsga nisbatan ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida bir necha qaror chiqarilgan hollarda ularning har biri mustaqil ravishda ijro etiladi.

Ma'muriy qamoqqa olish yoki jarima solish (joyning o'zida undirib olinadigan jarima solish bundan mustasno) tarzida ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorni darhol ijro etishga imkon bermaydigan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) uning ijrosini bir oygacha mudatga kechiktirishi mumkin.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risida qaror chiqargan organ (mansabdor shaxs):

1) amnistiya akti e'lon qilinib, u ma'muriy jazo chorasini qo'llashni yo'q qilsa;

2) ma'muriy javobgarlikni belgilovchi normativ hujjat bekor qilingan bo'lsa;

3) ustidan qaror chiqarilgan shaxs vafot etgan bo'lsa, uning ijrosini tugatadi.

Basharti, ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qaror chiqarilgan kundan boshlab, uch oy davomida ijro etishga qaratilmagan bo'lsa, u holda bunday qaror ijro etilmaydi.

Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning ijrosi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) hal etadi. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorning to'g'ri va o'z vaqtida ijro etilishini nazorat qilish shu qarorni chiqargan organ (mansabdor shaxs) zimmasiga yuklatiladi.

1. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishning asosiy vazifalari.
2. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni boshlash mumkin bo'lmagan holatlar.
3. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishning tamoyillari.
4. Dalillar.
5. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishni ta'minlash choralari.
6. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishga vakolatli bo'lgan organlar (mansabdor shaxslar).
7. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma.
8. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar.
9. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish.
10. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish.
11. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish.

9-bob. **DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK
VA INTIZOMNI TA'MINLASH**

**37-§. Davlat boshqaruvida qonuniylik
va intizom tushunchasi**

O'zbekiston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, o'z taraqqiyot yo'lini erkin belgilash imkoniyatiga ega bo'ldi. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimovning ko'rsatishicha: «Biz uchun mustaqillik — o'z erkinligimizni anglashgina emas, balki avvalo, o'z hayotimizni, o'z irodamiz bilan va milliy manfaatlarimizni ko'zlagan holda tashkil etish, o'z kelajagimizni o'z qo'limiz bilan qurish yo'lidir»¹.

O'zbekiston tanlab olgan yo'l — respublika va uning xalqi manfaatlariga mos keladigan, ijtimoiy jihatdan yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga qaratilgan iqtisod. Bozorga o'tilgan sari iqtisodiyotni boshqarish va tartibga solishda davlatning roli jiddiy o'zgaradi. Bozor iqtisodiyotining o'zini o'zi tartibga soluvchi mexanizmlari tobora katta rol o'ynaydi.

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, suveren davlatchilikka erishish, yangi iqtisodiy negizning shakllanishi, xalqning ijtimoiy va ma'naviy jihatdan uyg'onishi sobitqadam va astoydil harakat qilish yo'li bilan g'oyat katta qiyinchiliklarini yengib o'tish orqali amalga oshiriladi. Mustaqillikni qo'lga kiritgan har bir mamlakat o'z taraqqiyot yo'lini izlagan, yangi jamiyat barpo etish borasida o'z andozasini ishlab chiqqan. Bunda ilk asos vazifasini kishilarning o'z qadriyatlarini tizimi va aniq maqsadni ko'zlab tutilgan yo'l, milliy an'analar va tarixiy shart-sharoit, real ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy muhit, odamlarning tarkib topgan turmush tarzi va dunyoqarashi o'tagan.

Demokratik tamoyillarga asoslangan erkin bozor munosabatlariga o'tish — izchil tarzda eskicha tartiblarga barham berish, uning o'rniga yangi bozor tartiblarini asta-sekin joriy eta borish, iqtisodda, siyosatda, madaniy-ma'naviy hayotda tub islohotlarni amalga oshirish yo'li bilan jamiyatni yangilash orqali amalga oshiriladi.

¹ I.A. Karimov. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T., «O'zbekiston», 1997.

Iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqurroq idrok etish, ularning hayotiy zarurligini aniq-ravshan anglab yetish lozim.

Mustaqillik sharofati bilan barcha sohalarda tub o'zgarishlar yuz berdi. O'zbekiston Respublikasi bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan qonunchilik bazasini shakllantirishga kirishdi hamda u asosda o'zining davlat tuzilishini qura boshladi. 1992-yil 8-dekabrda o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida O'zbekiston Respublikasining asosiy qonuni bo'lgan — O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiya va uning asosida ishlab chiqilgan qonunlarning ustunligi o'rnatildi. Mazkur konstitutsiyaviy normadan kelib chiqqan holda barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, shuningdek, fuqarolar amaldagi qonunchilikka og'ishmay rioya qilishlari lozim. Aks holda, jamiyat va davlat, oxir-oqibat fuqarolarning qonuniy manfaatlariga putur yetkazilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari asosida davlat faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tuzilmasi, ularning huquqiy holati, o'zaro munosabatlari qayta ko'rib chiqilib, zamon talablari darajasida tashkil etilmoqda.

Jamiyatning rivojlanishi bilan turli xildagi yangi ijtimoiy munosabatlar vujudga kelib, ularni huquqiy tartibga solish muammosi vujudga keladi. Bu jarayonda davlat organlarining tutgan o'rni kattadir.

Davlat oldida turgan asosiy vazifalardan biri sifatida — davlat organlarining, ularda mehnat qiluvchi xizmatchilarning faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish masalasi vujudga keldi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov ko'rsatib o'tganlaridek: «Yangi sharoitda davlatning, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining g'oyat muhim vazifasi siyosiy partiyalar, nodavlat, ijtimoiy strukturalar, fuqarolik jamiyatining endigina paydo bo'lib kelayotgan xilma-xil institutlari bilan ishlash va hamkorlik qilishning yangidan yangi shakllarini izlab topishdan iboratdir.

Butun davlat hokimiyati organlari ishining samaradorligini saqlab qolgan holda hokimiyat vakolatlarining markaz ixtiyoridan soqit qilish, bu vakolatlarning bir qismini markazdan mintaqalarga, mahalliy hokimiyat organlariga olib berish yo'llarini izlab topish zaruratga aylanib bormoqda»¹.

¹ I.A. Karimov. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., «O'zbekiston», 1997.

Davlat organlarining o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarining samarali amalga oshirilishi, ko'p jihatdan, ularning faoliyatida qonuniylik va intizomning ta'minlanganligiga yoki unga qay darajada rioya etilayotganligiga bog'liqdir.

Qonuniylik deganda, davlat organlari faoliyatining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlari asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi tushuniladi. Intizom deganda esa, davlat organlari faoliyatida o'rnatilgan tartibga rioya qilinishini ta'minlash tushuniladi.

Davlat organlari o'zlarining faoliyatlarini Konstitutsiya va qonunlarga asoslanib, ularni ro'yobga chiqarish maqsadida amalga oshiradilar.

Qonuniylik — demokratik huquqiy jamiyat mavjud bo'lishi va rivojlanishining asosiy belgisi. U — fuqarolar huquqlari va erkinliklarini, demokratik institutlarni, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va amalga oshirishni, davlat apparatini qurish va faoliyat ko'rsatishini ta'minlash uchun zarurdir.

Qonuniylik — davlat mexanizmining barcha elementlari (davlat organlari, davlat tashkilotlari, davlat xizmatchilari), fuqarolik jamiyati (jamoat, diniy va boshqa birlashmalar), shuningdek, fuqarolar uchun majburiy.

Yuridik adabiyotlarda ko'rsatib o'tilishicha, qonuniylik — bu davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari va fuqarolar tomonidan qonunlarga va ularga asoslangan boshqa huquqiy aktlarga qat'iy rioya qilish (ijro etish) hisoblanadi.

Qonuniylik deganda, huquqshunos olim Q.T. Xolmo'minovning fikricha, barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari hamda yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan amaldagi qonunlar va normativ-huquqiy hujjatlarning aniq va og'ishmay bajarilishidir. Qonuniylikning asosiy vazifasi — mamlakatning ijtimoiy va davlat tuzumini mustahkamlash, bozor iqtisodiyotiga o'tish uchun mulkning turli shakllariga yo'l ochish va ularni qo'riqlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlarini mustahkamlashdir¹. Lekin bunday tushuncha qonuniylikning mazmunini to'liq yoritib bera olmaydi.

D.N. Baxraxning ko'rsatishicha, qonuniylik mazmunini aniqlashda, birinchi navbatda, qonunlarning sifatiga e'tibor qaratish,

¹ *Qarang:* Davlat va huquq nazariyasi. Oliy o'quv yurtlarining huquqshunoslik mutaxassisligi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalari uchun. Mualliflar: H.B. Boboyev, Z.M. Islomov, U. Choriyorov. Mas'ul muharrir: H.B. Boboyev, H.T. Odilqoriyev. T., «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2000, 375–376-betlar.

ya'ni uning ijtimoiy munosabatlarga, huquqqa mos kelishini aniqlash kerak. Qonunlar — ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi o'ziga xos vosita sifatida, jamiyatda mavjud bo'lgan iqtisodiy darajaga, tashkilotchilik, madaniyat va axloqiy qoidalarga mos bo'lishi kerak. *Qonuniylik* — davlat huquqining jamiyat va fuqarolar manfaati yo'lida legalizatsiyalash vositasi bo'lishi kerak.

Qonuniylik — bu yuqori sifatli huquqiy normalarning yetarlicha mavjud bo'lishi va barcha huquq subyektlari unga qat'iy rioya etilishi¹.

Y.M. Kozlov davlat boshqaruvida qonuniylikning quyidagi xususiyatlar bilan izohlanishini ko'rsatib o'tadi:

- *birinchidan*, barcha uchun qonunlarning umummajburiyligi. Aynan unda qonun talablarining ustunligini, uning oliy yuridik kuchini ko'rish mumkin. Hech kimga qonunni chetlab o'tishiga yoki qonundan o'zini ustun qo'yishiga ruxsat berilmaydi;
- *ikkinchidan*, qonuniylikning yagonaligi;
- *uchinchidan*, qonuniylik va maqsadga muvofiqlikning mos kelishi. Qonunning o'zi, maqsadga muvofiqlikni namoyon bo'lishining yuqori darajasidir;
- *to'rtinchidan*, qonuniylik va aholi huquqiy madaniyatining chambarchas bog'liqligi;
- *beshinchidan*, har qanday qaror qabul qilganda, qonuniylik va adolat bir o'rinda turishi lozim;
- *oltinchidan*, davlat boshqaruvida qonuniylik uni buzganlik uchun javobgarlik muqarrar belgilanganida, ta'minlanishi mumkin².

A.A. Karmolitskiyning fikricha, qonuniylik — davlat boshqaruvi jarayonida alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

• *birinchidan*, boshqaruv jarayonida davlat organlarining iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy va ma'muriy-siyosiy qurilishga rahbarlik qilish singari faoliyati amalga oshiriladi. *Qonuniylikka rioya qilish* — mazkur tizim oldida turgan vazifa va funksiyalarning samarali amalga oshirilishini belgilab beruvchi asosiy vosita hisoblanadi;

• *ikkinchidan*, boshqaruv subyektlari o'zlarining funksiyalari va vakolatlarini amalga oshirish orqali huquqni qo'llash faoliyatini

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 703–707-бетлар.

² Ю.М. Козлов. Административное право. М., «Юрист», 2003, 210–215-бетлар.

olib boradi. Bu boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish bilan bog'liqdir;

- *uchinchidan*, boshqaruv faoliyati ko'pgina subyektlar (ijro hokimiyati organlari, mansabdor shaxslar va boshq.) tomonidan amalga oshiriladi. Ular fuqarolar bilan, turli xildagi tashkilotlar bilan munosabatga kirishadi. Aynan ularning qonunga rioya qilishi va o'zlariga yuklatilgan vazifa va funksiyalarni aniq va to'g'ri ijro etishi, jamiyat hayotiga o'z ta'sirini ko'rsatadi;

- *to'rtinchidan*, boshqaruv organlari jamiyat hayotining turli sohalarini qamrab oluvchi huquq ijodkorligi faoliyatini amalga oshiradi. Davlat boshqaruvi organlari tomonidan normativ hujjatlarning qabul qilinishi, birinchi navbatda, qonuniylikka asoslanadi. Davlat organlari huquq ijodkorligi faoliyatining qonun doirasida olib borilishi, ular kafolatini mustahkamlaydi;

- *beshinchidan*, boshqaruv organlari ma'muriy majburlov choralari qo'llash sohasida keng vakolatlarga egadir. Davlat organlari ma'muriy yurisdiksiyani amalga oshira borib, vujudga kelgan nizolarni mustaqil hal etadilar, davlatning majburlov choralari qo'llash orqali huquqbuzarlarga ta'sir ko'rsatadilar¹.

O'zbekiston Respublikasida qonuniylikni ta'minlash bir necha kafolatlar tizimi bilan ta'minlanadi. Jumladan, kafolatlarining iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy tizimi mavjud. Davlat boshqaruvini amalga oshirish jarayonida barcha subyektlar faoliyati aynan shularga tayanadi.

Davlat boshqaruvining samarali amalga oshirilishi, nafaqat, qonuniylik bilan, balki boshqaruv jarayoni ishtirokchilarining intizomga rioya qilishi bilan ham ta'minlanadi. Intizom, nafaqat, qonunlarga, balki yuqori turuvchi davlat organlarining normativ hujjatlari bilan o'rnatilgan tartibga ham rioya qilinishini ta'minlaydi.

A.A. Karmolitskiyning fikricha, *davlat intizomi deganda*, davlat va uning vakolatli organlari tomonidan o'rnatilgan tartib va qoidalarga barcha fuqarolarning ongli ravishda bo'ysunishi, xulq-atvor qoidalari rioya qilishidir, davlat xizmatchilarining esa umumiy va mansab majburiyatlarini hamda rahbarlarning qarorlarini bajarishi tushuniladi².

¹ А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998, 361-бет.

² O'sha joyda.

Davlat intizomi — boshqaruv jarayonida ishtirok etuvchi barcha subyektlar faoliyatini tashkil etish va ularning hamkorlikda harakat qilishini belgilab beruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar, davlat intizomini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

38-§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublari

Davlat boshqaruvi faoliyati sohasida qonuniylik tamoyilining harakatda bo'lishi — tashkiliy-huquqiy vositalar tizimi bilan ta'minlanadi. Yuridik xususiyatlari va mazmuni jihatidan har xil bo'lgan bunday vositalarning yig'indisi — qonuniylikni ta'minlash uslublarini tashkil etadi.

Qonuniylikni ta'minlash — bu:

- *birinchidan*, davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatida qonuniylik talabidan chetga chiqishiga yo'l qo'ymaslik;
- *ikkinchidan*, qonun buzilishi holatlarini o'z vaqtida aniqlash;
- *uchinchidan*, aniqlangan qonun buzilishi holatlarini bartaraf etish;
- *to'rtinchidan*, buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarni qayta tiklash;
- *beshinchidan*, qonun buzilishiga yo'l qo'ygan shaxslarni javobgarlikka tortish;
- *oltinchidan*, qonun buzilishlariga yo'l qo'ymaslik maqsadida, ma'lum bir chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Aksariyat yuridik adabiyotlarda, davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashning asosiy uslubi sifatida — kontrol va nazorat ko'rsatib o'tilgan. Jumladan, D.M. Ovsyankoning fikricha, davlat organlari faoliyatida qo'llaniladigan turli huquqiy va tashkiliy shakl va uslublar, amaliy usullar — qonuniylikni ta'minlash uslublari hisoblanadi hamda bu — *kontrol va nazorat*¹.

A.A. Karmolitskiyning fikricha, davlat boshqaruvida qonuniylik tashkiliy-huquqiy vositalar orqali ta'minlanadi. Mazmuniga ko'ra, ular — *qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublarini*, uning tizimini anglatadi. Qonuniylikni ta'minlash jarayonida davlat organlari o'z vakolatlari doirasida kontrolni hamda uning ko'rinishlari bo'lgan nazorat va ijro etishni tekshirishni amalga oshiradilar².

¹ Ю.М. Козлов, Л.Л. Попов. Административное право. М., «Юрист», 2000.

² А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. Административное право Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998.

A.A. Karmolitskiy boshqa huquqshunos olimlardan farqli ravishda, qonuniylik va intizomni ta'minlashning uchinchi uslubini — ijro etishni tekshirishni ham kiritadi.

D.D. Sabriya, davlat boshqaruvida qonuniylikni ta'minlash uslublariga kontrol (ijro etishni tekshirish) va nazorat bilan bir vaqtda shikoyat qilish huquqini kiritadi¹.

X.R. Alimov esa davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashning uslublari sifatida quyidagilarni ko'rsatib o'tadi:

- davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan kontrol va ijro etishni tekshirish;
- prokuratura organlarining umumiy nazorati;
- sud organlarining faoliyati;
- ma'muriy nazorat;
- jamoat nazorati;
- davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga zid harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish².

Demak, yuqoridagilarga asoslanadigan bo'lsak, huquqshunos olimlari davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlashning asosiy uslublari sifatida — *kontrol, nazorat, tekshirish va shikoyat qilishni* ko'rsatib o'tishadi.

Kontrol — qonuniylik va intizomni ta'minlash uslubi sifatida yoki davlat organlarining funksiyasi, ya'ni boshqaruv faoliyatining turi sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Kontrol — ijtimoiy boshqaruv tizimida katta ahamiyatga ega bo'lib, u hokimiyat subyektlarining mavjud holatlari to'g'risida, qarorlarning ijro etilganligi haqida ma'lumotlarni olishda xizmat qiladi.

Kontrol — ijro intizomini mustahkamlashda, amalga oshirilgan ishni baholashda, ma'lum bir jarayonni operativ tartibga solishda qo'llaniladi.

Kontrol mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) kontrol ostiga olingan obyektlar faoliyati ustidan kuzatish, ular tomonidan qoidalar va ko'rsatmalarning bajarilishi, mavjud holatlar to'g'risida obyektiv ma'lumotlar olish. Ma'lumotlar hisob

¹ П.Т.Василенков. Административное право. М., «Юридическая литература», 1990.

² Административное право Республики Узбекистан. Учебник для юридических вузов. Авт. коллектив: Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева и др. Т., «Adolat», 1999, 343–348-betlar.

va hisobot hujjatlarini o'rganish, tekshirish, inventarizatsiya, taf-tish, tushuntirishlar va boshqa shakllarda olinadi;

- 2) to'plangan axborotlarni baholash, yo'nalishlarni belgilash, istiqboldagi rejalarni ishlab chiqish;
- 3) qonuniylik va intizomni buzish holatlarini, zararli oqibatlarni, maqsadga nomuvofiq harakatlar va xarajatlarni bartaraf etish bo'yicha ma'lum bir choralarni ko'rish, shuningdek, huquqbuzarlikni oldini olish maqsadida huquqqa xilof faoliyatni to'xtatish;
- 4) huquqbuzarliklarning hisobini olib borish, ularni sodir etilishi sabablari va sharoitlarini aniqlash;
- 5) aybdor shaxslarni aniqlash, ularni javobgarlikka tortish. Kon-trolni amalga oshiruvchi organlar aybdor shaxsning javobgar-ligini o'zlari hal etishlari mumkin yoki bu masalani vakolatli davlat organ (mansabdor shaxs)lariga kiritishlari mumkin.

Kontrol — rahbarlik (boshqaruv) faoliyatining ajralmas ele-menti hisoblanadi. Kontrolni amalga oshirish jarayonida:

- a) kontrol ostiga olingan obyektning holati tahlil qilinadi va unga baho beriladi;
- b) hal etilmay qolgan masalalar aniqlanadi;
- d) amaliy tajriba umumlashtiriladi va qo'llaniladi;
- e) ijro etuvchilarga turli xildagi yordam beriladi.

Shu bilan birga, kontrol — rahbarlik darajasini oshirish, uning to'g'riligi va samaradorligini tekshirish vositasi ham hisoblanadi.

Demak, *kontrol* — davlat organlari oldiga qo'yilgan vazifalarning bajarilishini, ular faoliyatida *qonuniylik* va *intizomning* ta'minlanishini belgilovchi asosiy vosita.

Qonuniylik va intizomni ta'minlash jarayonida qonun buzilishini ogohlantirish va cheklashda kontrolning o'rni kattadir.

Kontrol davlat boshqaruvi jarayonida qo'llaniladigan boshqa uslublar (nazorat, tekshirish)dan farq qilgan holda quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga egadir:

- kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) va kontrol ostiga olingan obyekt o'rtasidagi aloqalarning vertikaligi, ya'ni bu munosabatlar bo'ysunuvga asoslanadi;
- kontrol — qonuniylik va intizomni ta'minlash bilan bir vaqtda, maqsadga muvofiqlikni aniqlash uchun ham qo'llaniladi;
- kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) obyektning qarorlarini bevosita bekor qilish vakolatiga ega bo'ladi;

• kontrolni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxs) kontrol obyektining faoliyatida qonun buzilishiga yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa, uni bartaraf etish, aybdorni aniqlash va unga nisbatan ta‘sir etish choralari qo‘llash vakolatiga ega bo‘ladi.

Kontrol turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

- 1) hisobotlarni, ma‘lumot va axborotlarni ko‘rib chiqish;
- 2) kontrol ostiga olingan obyektning harakatlarini kuzatish, ekspertiza, tekshirish;
- 3) ma‘lum bir lavozim yoki mansabni egallovchi shaxslarning shaxsiy va ishchanlik xususiyatlarini o‘rganish;
- 4) kontrol ostiga olingan obyektning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- 5) shikoyatlarni ko‘rib chiqish va boshqalar.

Bundan tashqari, kontrolni olib borish vaqtiga qarab, u uchga bo‘linadi:

a) *boshlang‘ich kontrol* — faoliyat boshlanmasdan oldin amalga oshiriladi. Unda faoliyatni amalga oshirishga imkon beruvchi asoslar ko‘rib chiqiladi (masalan, loyihalar, litsenziya). Boshlang‘ich kontrol — qonun buzilishlarini ogohlantiruvchi vosita hisoblanadi;

b) *joriy kontrol* — faoliyat bevosita amalga oshirilayotgan vaqtda, faoliyatning o‘rnatilgan yoki tasdiqlangan tartibiga rioya etilishi ustidan olib boriladi. Joriy kontrol vaqtida, aniqlangan kamchiliklar (qonun buzilishlari), faoliyat olib borilishi bilan bir vaqtda, bartaraf etiladi, aybdor shaxslar javobgarlikka tortiladi. Joriy kontrol — bu faoliyatga operativ ta‘sir etish hisoblanib, qonun buzilishlari oldini olish va sodir etilayotganlarini to‘xtatishga qaratilgan;

d) *davomiy kontrol* — ma‘lum bir davrda amalga oshirilgan faoliyat ustidan olib boriladi. Davomiy kontrol orqali faoliyatga umumiy baho beriladi, uning natijalari aniqlanadi, yakuniy xulosalar ishlab chiqiladi va h.k.

Shuni alohida ta‘kidlab o‘tish lozimki, O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida *kontrol tushunchasi* berilmagan. Yuridik adabiyotlarda, kontrol va nazorat tushunchalari farqlanadi. Jumladan, D.N. Baxranning fikricha, kontrol hajmidan kelib chiqqan holda agar faoliyatning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligi tekshirilayotgan bo‘lsa, bu — kontrol, agar faoliyatning qonuniyligi tekshirilayotgan bo‘lsa, bu — nazoratdir. *Nazorat* — bu qisqartirilgan kontrol¹.

¹ Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004, 710–712-бетлар.

Nazorat — maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan o‘ziga bo‘ysunmagan obyekt faoliyatida qonuniylik va intizomni ta‘minlash maqsadida amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyatining bir turidir. Nazorat olib borish jarayonida nazorat ostiga olingan obyektning faoliyatiga faqatgina qonuniylik nuqtayi nazaridan baho beriladi. Nazoratni amalga oshirish vaqtida nazorat ostiga olingan obyektning ma‘muriy-xo‘jalik faoliyatiga aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Nazorat maxsus davlat nazorati organlari tomonidan yoki prokuratura organlari tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat jarayonida aniqlangan kamchiliklar, qonun buzilishlari bevosita hal qilinmaydi yoki aybdor shaxslar bevosita javobgarlikka tortilmaydi.

Nazorat vaqtida aniqlangan kamchiliklar, qonun buzilishlari to‘g‘risida nazorat olib borilgan organ (tashkilot) bo‘ysungan yuqori organga yoki tegishli davlat organlari (masalan, sud, prokuratura organlari)ga murojaat qilish mumkin.

Davlat nazorati, ko‘pgina, yuridik adabiyotlarda, ikkiga bo‘lingan: *prokuror nazorati va ma‘muriy nazorat*.

Davlat boshqaruvi jarayonida *qonuniylik va intizomni ta‘minlashda ma‘muriy nazorat* — davlat organlari faoliyatining alohida turi bo‘lib, ijro hokimiyatining maxsus vakolatli davlat organlari va ularning mansabdor shaxslari tomonidan amalga oshiriladi.

Ma‘muriy nazorat — davlat organlari, mansabdor shaxslar, davlat va nodavlat korxonalar, muassasa va tashkilotlari, shuningdek, fuqarolar tomonidan umummajburiy qoidalarga qat‘iy rioya etishlari ustidan olib boriladigan davlat nazoratidir.

Ma‘muriy nazorat davlatning boshqa nazorat turlaridan quyidagi jihatlari bilan farqlanadi:

- *birinchidan*, nazorat olib borilayotgan obyekt faoliyatidagi qonuniylikka rioya etilishi bilan bog‘liqdir;
- *ikkinchidan*, nazoratni olib boruvchi davlat organi bilan nazorat ostiga olingan o‘rtasida tashkiliy jihatdan bo‘ysunuvning bo‘lishi shart emas;
- *uchinchidan*, uni amalga oshiruvchi davlat organlari doirasi kengroqdir;
- *to‘rtinchidan*, turli tashkiliy va huquqiy shakllarda amalga oshiriladi;
- *beshinchidan*, nazoratni olib borishning maxsus uslublariga ega.

Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta‘minlashda jamoat nazoratining tutgan o‘rni kattadir. O‘zbekiston Respublikasining 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan «Fuqarolarning o‘zini o‘zi bosh-

qarish organlari to'g'risida»gi Qonuni¹ 10-moddasiga binoan, shaharcha, qishloq, ovul fuqarolar yig'ini va shahardagi mahalla fuqarolar yig'ini — qonunlar va boshqa qonun hujjatlarining, shuningdek, o'z qarorlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradilar.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lini tanlagan ekan, albatta, bu jarayonda davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda, qonuniylik va huquq-tartibotni ta'minlashda fuqarolar ishtiroki keng ta'minlanishi lozim. Bu jarayonda fuqarolar tomonidan amalga oshiriladigan jamoatchilik nazoratini yanada takomillashtirish lozim bo'ladi. Jamoatchilik nazoratini kengaytirish davlat organlari va mansabdor shaxslarning fuqarolar va jamiyat oldidagi mas'uliyatini yanada oshiradi, ularning qonun asosida hamda qonun doirasida harakatlanishini mustahkamlaydi.

O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvi jarayonida qonuniylik va intizomni ta'minlashda — fuqarolarning shikoyat qilish huquqi ham katta ahamiyatga ega. Amaldagi qonunchilikka binoan, fuqarolar davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga zid xatti-harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish huquqiga egadir.

39-§. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nazorati

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan kelib chiqadigan bo'lsak, *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti* — davlat boshqaruvi sohasida nazoratni amalga oshirish bo'yicha keng vakolatlarga egadir. Jumladan, Konstitutsiyaning 93-moddasiga binoan, *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti*: fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir; ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta'minlaydi; vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi; respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek, hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini to'xtatadi, bekor qiladi va h.k.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 16-fevraldagi «Respublika davlat nazorati tizimini takomillashtirishga oid ba'zi

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 5, 110-m.

tadbirlar to'g'risida»gi Farmoniga binoan, davlat nazorati tizimini yanada takomillashtirish, uni bozor munosabatlari talablariga muvofiq holga keltirish, nazorat qiluvchi organlar ishidagi parallelizmni bartaraf etish maqsadida va O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 93-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat nazorati qo'mitasi va uning joylardagi organlari tugatildi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining devonida Nazorat inspeksiyasi va tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar hokimliklarining apparatlari tarkiblarida nazorat inspeksiyalari tashkil qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 17-fevraldagi Farmoniga binoan esa, ijro intizomini mustahkamlash va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va Farmoyishlarini, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va farmoyishlarini bajarish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida nazorat bo'yicha *muvofiglashtiruvchi Kengash* tashkil etildi.

Ushbu Kengash — har chorakda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan Farmonlar va Farmoyishlarning hamda hukumatning muhim qarorlari bajarilishini ko'rib chiqadi; chorak yakunlari bo'yicha davlat boshqaruvi organlaridagi ijro intizomi haqida maxsus ma'lumotnomalar tayyorlaydi. Ma'lumotnomalar, tegishli qarorlar qabul qilish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdim etiladi.

Mazkur Farmon bilan *muvofiglashtiruvchi Kengashning* — hukumat a'zolari, Markaziy bank raisi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat maslahatchilari rahbarlik qiladigan respublika komissiyalari va kengashlari faoliyatiga alohida e'tibor qaratishlari lozimligi, belgilab qo'yildi.

Muvofiqlashtiruvchi Kengashning ishchi organi sifatida — *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni Nazorat inspeksiyasi* belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni Nazorat inspeksiyasi va joylardagi nazorat inspeksiyalar faoliyatining asosiy vazifasi sifatida quyidagilar belgilandi:

- a) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, Farmoyishlari va hukumat qarorlari ijrosi ustidan ta'sirchan nazoratni tashkil etish;
- b) nazorat organlarining ishidagi parallelizm va takrorlashni bartaraf qilish;

d) respublikada bozor munosabatlari vositalarini ro'yobga chiqarishga va iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirishga qaratilgan takliflarni tayyorlash.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 21-noyabrda «Viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklari huzuridagi nazorat inspeksiyalari tuzilmasini tartibga solish to'g'risida»gi qaroriga binoan, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklari huzuridagi nazorat inspeksiyalarining faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida 2001-yil 1-yanvardan boshlab viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimlarining o'rinbosarlari — nazorat inspeksiyalarining rahbarlari lavozimlari tugatildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati qarorlarining bajarilishini nazorat qilish, tegishli hududlarda nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish, shuningdek, ijro intizomini takomillashtirish masalalari viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari zimmasiga yuklandi.

Viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlarining bajarilishini nazorat qilish bo'yicha bo'limlari tashkil etildi va ular bevosita viloyatlar va Toshkent shahar hokimlariga bo'ysundirildi.

Nazorat bo'limlari — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlarining bajarilishini nazorat qilish, shuningdek, nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi hududiy komissiyalar bilan birgalikda korxonalarining moliya-xo'jalik faoliyatini o'rganish bo'yicha o'tkazilayotgan tekshirishlarni tartibga solish masalalari yuzasidan takliflar tayyorlash funksiyalari yuklandi.

40-§. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nazorati

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, *O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi* — oliy davlat vakillik organi bo'lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan — Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (yuqori palata) iborat.

Konstitutsiyaning 78-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning birgalikdagi vakolatlari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unga ko'ra, *O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi*:

- O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonunlarini qabul qiladi, ularga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritadi;
- O‘zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi hamda davlat strategik dasturlarini qabul qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hamda sud hokimiyati organlarining tizimini va vakolatlarini belgilaydi;
- boj, valuta va kredit ishlarini qonun yo‘li bilan tartibga soladi;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan, O‘zbekiston Respublikasining budjetini qabul qiladi va uning ijrosini nazorat etadi;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini ko‘rib chiqadi va tasdiqlaydi;
- O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining hisobotini ko‘rib chiqadi;
- xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qiladi va boshqalar.

Palatalarning birgalikdagi vakolatlariga kiradigan masalalar, qoida tariqasida, avval O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining *Qonunchilik* palatasida, so‘ngra *Senatida* ko‘rib chiqiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi qonun loyihalarini tayyorlash ishini olib borish, Qonunchilik palatasi muhokamasiga kiritiladigan masalalarni dastlabki tarzda ko‘rib chiqish va tayyorlash, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari hamda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning ijrosini nazorat qilish uchun o‘z vakolatlari muddatiga Qonunchilik palatasi deputatlari orasidan qo‘mitalarni saylaydi.

O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda «O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida»gi Qonuniga¹ binoan, Qonunchilik palatasi qo‘mitalari:

- 1) qonun loyihalarining dastlabki tarzda ko‘rib chiqilishini va ularni Qonunchilik palatasida ko‘rib chiqishga tayyorlashni amalga oshiradi;
- 2) qonunlarning loyihalari yuzasidan xulosalar beradi, qonun loyahasini Qonunchilik palatasining majlisi kun tartibiga kiritish,

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 215-m.

uning ustida ishlashni davom ettirish yoki asoslantirilgan holda uni rad etish to'g'risida Kengashga takliflar kiritadi;

- 3) O'zbekiston Respublikasining budjeti loyihasi yuzasidan xulosalar va takliflar beradi; kiritilgan qonun loyihalarini ko'rib chiqish bo'yicha ishchi guruhlar tuzadi, ularning tarkibiga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarining, ilmiy muassasalarning vakillarini, mutaxassislar va olimlarni, xo'jalik yurituvchi subyektlarning rahbarlarini jalb etadi;
- 4) qonunchilik tashabbusi huquqi subyektlari vakillarining ular tomonidan kiritilgan qonun loyihasi taalluqli masalalar yuzasidan fikrlarini eshitadi;
- 5) kiritilgan O'zbekiston Respublikasi qonunlari, shuningdek, Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar matniga o'zgartish yoki qo'shimchalar kiritish yuzasidan takliflar tayyorlaydi;
- 6) davlat organlari va boshqa tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan hujjatlarni, ekspert xulosalari, statistika ma'lumotlari va boshqa ma'lumotlarni talab qilib oladi;
- 7) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining O'zbekiston Respublikasi qonunlari, boshqa qonun hujjatlari hamda qo'mitalarning qarorlari ular tomonidan qanday bajarilayotgani haqidagi axborotlarini eshitadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati Senat muhokamasiga kiritiladigan masalalarni dastlabki tarzda ko'rib chiqish va tayyorlash, O'zbekiston Respublikasi qonunlari hamda Senat tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning ijrosini nazorat qilish uchun o'z vakolatlari muddatiga senatorlar orasidan qo'mitalarni saylaydi.

O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda gi «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, Senat qo'mitalari:

- 1) Qonunchilik palatasi tomonidan Senatga ma'qullash uchun topshirilgan qonunlar yuzasidan xulosalar beradi;
- 2) o'zining vakolatlariga kiradigan masalalar yuzasidan o'z tashabbusi bilan va Senatning topshirig'iga binoan, Senat hujjatlari loyihalarini ishlab chiqadi;
- 3) Qonunni majlis kun tartibiga kiritish yoki uning ustida ishlashni davom ettirish yoxud asoslantirilgan holda uni rad etish to'g'risida Kengashga takliflar kiritadi;

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 213-m.

4) O‘zbekiston Respublikasining budjeti loyihasi yuzasidan xulosalar va takliflar beradi; davlat organlari va boshqa tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan hujjatlarni, ekspert xulosalari va boshqa xulosalarni, statistika ma’lumotlari va boshqa ma’lumotlarni talab qilib oladi;

5) Qonunchilik palatasi tomonidan kiritilgan qonunlarni ko‘rib chiqish bo‘yicha ishchi guruhlarini tuzadi, ularning tarkibiga davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlarining, ilmiy muassasalarning vakillarini mutaxassislar va olimlarni, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning rahbarlarini jalb etadi;

6) kiritilgan O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, shuningdek, Senat tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar matniga o‘zgartish yoki qo‘shimchalar kiritish yuzasidan takliflar tayyorlaydi;

7) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rahbarlarining O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Senat hujjatlari hamda qo‘mitalarning qarorlari ular tomonidan qanday bajarilayotgani haqidagi axborotlarini eshitadi.

41-§. O‘zbekiston Respublikasida sud nazorati

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 106-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritadi.

O‘zbekiston Respublikasi sud tizimi *besh yil muddatga* saylanadigan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasining xo‘jalik sudidan, shu muddatga tayinlanadigan fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha viloyat va Toshkent shahar sudlari, fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha tumanlararo, tuman, shahar sudlari, harbiy va xo‘jalik sudlaridan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi. «O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida»gi 1995-yil 30-avgustdagi Qonunga¹ binoan, *O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi* — qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga qanchalik mosligiga doir ishlarni ko‘radigan sud hokimiyati organi hisoblanadi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 9, 178-m.

Konstitutsiyaviy sud:

1) O‘zbekiston Respublikasi qonunlarining va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlarining, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlarining, hukumat va mahalliy davlat hokimiyati organlari qarorlarining, O‘zbekiston Respublikasi davlatlararo shartnomaviy va boshqa majburiyatlarining O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga mosligini aniqlaydi;

2) Qoraqalpog‘iston Respublikasining Konstitutsiyasi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, Qoraqalpog‘iston Respublikasining qonunlari O‘zbekiston Respublikasining qonunlariga muvofiqligi to‘g‘risida xulosa beradi;

3) O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining normalariga sharh beradi;

4) O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan o‘zining vakolatlari doirasiga kiritilgan boshqa ishlarni ko‘rib chiqadi.

Konstitutsiyaviy sud faqat O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga amal qilgan holda ishlarni hal etadi va xulosalar beradi.

Konstitutsiyaviy sud — O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan, Oliy Majlisning Senati tomonidan sud raisi, rais o‘rinbosari va Qoraqalpog‘iston Respublikasidan saylanadigan sudyani qo‘shgan holda *Konstitutsiyaviy sudning besh a‘zosidan iborat* tarkibda saylanadi. Konstitutsiyaviy sudning har bir sudyasi yakka tartibda saylanadi. Oliy Majlis Senati a‘zolari umumiy sonining ko‘pchilik ovozini olgan shaxs saylangan hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 107-moddasiga muvofiq, Konstitutsiyaviy sud besh yil muddatga saylanadi.

Konstitutsiyaviy sud doimiy ishlaydigan organdir.

Konstitutsiyaviy sudning majlislari zaruratga qarab o‘tkaziladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sodiqlik, mustaqillik, kollegiallik, oshkoralik va sudyalar huquqlarining tengligi — Konstitutsiyaviy sud faoliyatining asosiy tamoyillaridir.

Konstitutsiyaviy sud hamda uning sudyalari o‘z faoliyatlarida mustaqil va faqat O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga bo‘ysunadi.

Konstitutsiyaviy sudda ishlarni qarab chiqish va qarorlar qabul qilish kamida to‘rt sudyadan iborat tarkibda kollegial amalga oshiriladi. Konstitutsiyaviy sudning majlislari, qoida tarzida, ochiq o‘tkaziladi.

Konstitutsiyaviy sud tomonidan masalalarni qarab chiqish va qarab chiqilayotgan masalalar bo‘yicha ovoz berishda rais, rais

o‘rinbosari va Konstitutsiyaviy sudning a‘zolari sudylar sifatida teng huquqlarga egadirlar.

Konstitutsiyaviy sudning qarorlari barcha davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, shuningdek, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

Konstitutsiyaviy sudning normativ va boshqa hujjatlarni, ularning nusxalarini taqdim etish to‘g‘risidagi, qarab chiqilayotgan masalalar yuzasidan tushuntirish va maslahatlar berish xususidagi talablari ular yuborilgan organlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 83-moddasiga muvofiq, Konstitutsiyaviy sud qonunchilik tashabbusi huquqiga ega. Bu huquq Konstitutsiyaviy sud tomonidan qonun loyihasini O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritish orqali amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis Qonunchilik palatasining Spikeri, Oliy Majlis Senatining Raisi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida to‘rt dan bir qismidan iborat deputatlar guruhi, Oliy Majlis Senati a‘zolari umumiy sonining kamida to‘rt dan bir qismidan iborat senatorlar guruhi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, Oliy xo‘jalik sudining raisi va Bosh prokurori Konstitutsiyaviy sudda ko‘rib chiqish uchun masalalar kiritish huquqiga ega. Masala Konstitutsiyaviy sudning kamida uch sudyasi tashabbusi bilan ham kiritilishi mumkin.

Agar olingan materiallar qo‘yilayotgan talablarga javob bersa, Konstitutsiyaviy sud ular olingan kundan e‘tiboran yetti kunlik muddatdan kechiktirmay, masalani o‘rganib chiqishga kirishadi. Konstitutsiyaviy sudda tegishli material olingan paytdan boshlab, *kechi bilan uch oy ichida* ko‘rib chiqilayotgan masala yuzasidan qaror qabul qilinadi.

Konstitutsiyaviy sud majlisida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlis Qonunchilik palatasining Spikeri, uning o‘rinbosarlari, Oliy Majlis Senatining Raisi, uning o‘rinbosarlari, Bosh vazir, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi Raisi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudining raisi, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va Adliya vaziri qatnashishlari mumkin. Ular ko‘rib

chiqilayotgan barcha masalalar yuzasidan o'z fikrlarini bayon etishga haqlidirlar.

Konstitutsiyaviy sudning majlisiga zarur ma'lumot yoki materiallarga ega shaxslar, ekspertlar va mutaxassislar chaqirilishi mumkin. Konstitutsiyaviy sud konstitutsiyaviyligi shubha tug'dirgan masalalar yuzasidagina to'xtamga keladi.

Konstitutsiyaviy sud normativ hujjatning konstitutsiyaviyligini tekshirib, bir vaqtning o'zida tekshirilgan normativ hujjatga asoslangan yoxud uning qoidalarini takrorlaydigan normativ hujjatlar xususida ham, garchi Konstitutsiyaviy sud qarab chiqishi uchun kiritilgan masalada ular xususida so'z yuritilmagan bo'lsa-da, to'xtamga kelishi mumkin.

Konstitutsiyaviy sudning to'xtami ochiq ovoz berish yo'li bilan qabul qilinadi. Sudya ovoz berishda betaraf qolishga yoki qatnashmaslikka haqli emas. Majlisda qatnashayotgan sudyalarning ko'pchiligi yoqlab ovoz bergan bo'lsa, Konstitutsiyaviy sudning to'xtami qabul qilingan, deb hisoblanadi. Ovozlar teng bo'linib qolgan taqdirda, raislik qiluvchining ovozi *hal qiluvchi* hisoblanadi.

Konstitutsiyaviy sudning to'xtamiga qo'shilmagan Konstitutsiyaviy sudning sudyasi o'z fikrini yozma tarzda bayon qilish va uni Konstitutsiyaviy sud majlisi bayoniga qo'shib qo'yishga haqlidir.

Davlatlararo shartnomaning va normativ hujjatning konstitutsiyaviyligi yuzasidan ko'rib chiqilgan ishning mohiyati bo'yicha Konstitutsiyaviy sudning to'xtami — qaror, deb ataladi. Qarorlar Konstitutsiyaviy sud tomonidan O'zbekiston Respublikasi nomidan chiqariladi. Boshqa hollarda Konstitutsiyaviy sudning to'xtami — xulosa, deb ataladi yoki boshqacha shaklda ham bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qarorlari, xulosalari va boshqa to'xtamlari ommaviy axborot vositalarida e'lon qilinadi va shu paytdan kuchga kiradi. Konstitutsiyaviy sudning to'xtami qat'iy va uning ustidan shikoyatga o'rin bo'lmaydi.

Konstitutsiyaviy sudning to'xtami uning o'z tashabbusi bilan quyidagi hollarda qaytadan ko'rib chiqilishi mumkin:

- a) to'xtam qabul qilingan paytda Konstitutsiyaviy sudga noma'lum bo'lgan yangi muhim holatlar ochilsa;
- b) to'xtam qabul qilinishiga asos bo'lgan konstitutsiyaviy norma o'zgargan bo'lsa;
- d) Konstitutsiyaviy sud to'xtam belgilangan ish yuritish tartibini buzgan holda qabul qilingan, deb topsa.

Konstitutsiyaviy sudning faoliyat ko'rsatishini ta'minlash uchun Konstitutsiyaviy sud devoni tuziladi.

O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 14-dekabrda «Sudlar to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, O'zbekiston Respublikasida sud O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va boshqa qonunlarida, inson huquqlari to'g'risidagi xalqaro hujjatlarda e'lon qilingan fuqarolarning huquq va erkinliklarini, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini sud yo'li bilan himoya qilishga da'vat etilgan.

Sudning faoliyati qonun ustuvorligini, ijtimoiy adolatni, fuqarolar tinchligi va totuvligini ta'minlashga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasida odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi.

Sudyalar mustaqildir, faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashuv qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritadi.

Sud hujjatlari barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, mansabdor shaxslar, fuqarolar uchun majburiydir hamda O'zbekiston Respublikasining butun hududida ijro etilishi shart.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi — fuqarolik, jinoiy va ma'muriy sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organidir.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat, shahar, tumanlararo, tuman sudlari va harbiy sudlarning sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borish huquqiga ega.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida va nazorat tartibida ko'radi. U o'zi birinchi instansiya sifatida ko'rgan ishlarni apellatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat berish (protest bildirish) huquqiga ega bo'lgan shaxslarning xohishiga ko'ra, apellatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rishi mumkin. Apellatsiya tartibida ko'rilgan ish kassatsiya tartibida ko'rilmaligi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi:

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 1—2, 10-m.

- a) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining tushuntirishlari sudlar tomonidan bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;
- b) sud amaliyoti va sud statistikasining tizimli tahlilini amalga oshiradi;
- d) sudlarning kadrlari malakasi oshirilishini tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rais, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari, sudlov hay'atlari raislari, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalaridan iborat bo'lib, quyidagi tarkibda ish olib boradi:

1) *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi* — eng yuqori sudlov instansiyasi bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalari va Qoraqalpog'iston Respublikasi oliy sudlarining raislaridan iborat tarkibda ish olib boradi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining majlislarida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qatnashadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining majlislarida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi, Oliy xo'jalik sudi raisi, Adliya vaziri, sudyalar, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi a'zolari ishtirok etishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi — ishlarni nazorat tartibida ko'radi; sud amaliyotini umumlashirish materiallarini ko'rib chiqadi va qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlar beradi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining taqdimnomasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining taqdimnomalariga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rayosatining tarkibini, sudlov hay'atlarining tarkibi va raislarini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining kotibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rayosatining ishi to'g'risidagi axborotni, shuningdek, sudlov hay'atlarining faoliyati haqidagi ma'ruzalarni tinglaydi; Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudlari, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raislarining qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlarini bajarish to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi matbuot organining tahrir hay'ati tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi va rayosati reglamentini tasdiqlaydi;

2) *O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rayosati* — O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalaridan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi tomonidan belgilanadigan miqdorda tuziladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rayosati tarkibiga lavozim bo'yicha kiradilar.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rayosati — ishlarni nazorat tartibida ko'radi; sud amaliyotini umumlashtirish natijalarini ko'rib chiqadi; Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudlari, viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi raislarining shu sudlar faoliyati to'g'risidagi va qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudlov hay'atlari va apparatining ishini tashkil etish masalalarini ko'rib chiqadi;

3) fuqarolik ishlari bo'yicha sudlov hay'ati;

4) jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati;

5) harbiy hay'at.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudlov hay'atlari:

a) ishlarni birinchi instansiyada, apellatsiya, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko'radi;

b) sud amaliyotini o'rganadi va umumlashtiradi;

d) qonun hujjatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqadi;

e) sud statistikasini tahlil qiladi;

f) qonunga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyat sudi, Toshkent shahar sudi — o'z vakolatlari doirasida ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida, apellatsiya, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko'radi; tumanlararo, tuman (shahar) sudlarining sud faoliyati ustidan nazorat olib boradi, sud amaliyotini umumlashtiradi; sud amaliyoti va sud statistikasining tizimli tahlilini amalga oshiradi; sudlarning kadrlari malakasi oshirilishini tashkil qiladi; qonunga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudi — qonun bilan o'z vakolatlari doirasiga berilgan fuqarolik ishlarini ko'radi.

Jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi — qonun bilan o'z vakolatlari doirasiga berilgan jinoyat ishlarini hamda ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'radi.

Fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo, tuman (shahar) sudi-ning, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining raisi — sud majlislarida raislik qiladi, sudyalarda o'rtasida ishlarni taqsimlaydi; sud amaliyotini umumlashtirish va sud statistikasini yuritish ishlariga rahbarlik qiladi, qonun buzilishini, huquqbuzarliklar sodir etilishiga olib kelgan sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida davlat organlari, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslarga taqdimnomalar kiritadi; sud xodimlari va xalq maslahatchilari malakasini oshirish ishini tashkil etadi; fuqarolarni shaxsan qabul qiladi, ularni qabul qilish, ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish ishini tashkil etadi; sud idorasi ishiga rahbarlik qiladi, sud xodimlari bilan mehnat shartnomalarini tuzadi va bekor qiladi; qonun hujjatlariga muvofiq, boshqa vakolatlarini amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi harbiy sudlari tizimi — O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi harbiy hay'ati, O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi, okrug va hududiy harbiy sudlardan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi harbiy hay'ati lavozim bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining o'rinbosari hisoblanadigan harbiy hay'at raisi, harbiy hay'at raisining o'rinbosari va sudyalardan iborat bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi harbiy sudi viloyat sudi huquqida ish olib boradi hamda rais, rais o'rinbosari, sudyalarda va xalq maslahatchilaridan iborat bo'ladi.

Okrug va hududiy harbiy sudlar tuman sudi huquqida ish olib boradilar va rais, sudyalarda, xalq maslahatchilaridan, zarurat bo'lganda esa rais o'rinbosaridan ham iborat bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi harbiy sudlari:

1) O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining, Davlat chegaralarini himoya qiluvchi qo'mitaning, Milliy xavfsizlik xizmatining, Favqulodda vaziyatlar vazirligining, Ichki ishlar vazirligi qo'shinlarining va qonun hujjatlariga muvofiq tashkil etiladigan boshqa harbiy tuzilmalarning harbiy xizmatchilari, shuningdek, o'quv yig'inlarida bo'lgan vaqtda harbiy xizmatga majburlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar to'g'risidagi ishlarni;

2) harbiy qismlar, qo'shilmalar va birlashmalar, harbiy boshqaruv organlarining qo'mondonligiga nisbatan harbiy xizmatchilarning da'volari bo'yicha fuqarolik ishlarini va harbiy boshqaruv organlari hamda harbiy mansabdor shaxslarning harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklarini buzuvchi xatti-harakatlari (qarorlari) ustidan shikoyatlarni;

3) alohida holatlarga ko‘ra, umumiy yurisdiksiya sudlari faoliyat ko‘rsatmayotgan joylarda barcha fuqarolik va jinoyat ishlarini;

4) davlat sirlariga taalluqli ishlarni;

5) qonun hujjatlariga muvofiq boshqa ishlarni ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi — xo‘jalik sud ishlarini yuritish sohasida sud hokimiyatining oliy organidir.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudining, viloyatlar va Toshkent shahar xo‘jalik sudlarining sudlov faoliyati ustidan nazorat olib borish huquqiga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi ishlarni birinchi instansiya sudi sifatida, kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi plenumining tushuntirishlari xo‘jalik sudlari tomonidan bajarilishini nazorat qiladi, quyi xo‘jalik sudlari faoliyatini tekshiradi, xo‘jalik sudlarining ishini tashkil etish ijobiy tajribasini o‘rganadi, umumlashtiradi va ommalashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi rais, uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlari, sudlov hay‘atlarining raislari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sudyalaridan iborat bo‘lib, quyidagi tarkibda ish olib boradi:

1) O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi plenumi — O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sudyalari va Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi raisidan iborat tarkibda ish olib boradi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi plenumining majlislarida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qatnashadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi plenumining majlislarida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi raisi, Oliy sudi raisi, Adliya vaziri, sudyalar, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi a‘zolari ishtirok etishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi plenumi — sud amaliyotini umumlashtirish materiallarini ko‘rib chiqadi va qonun hujjatlarini qo‘llash masalalari bo‘yicha tushuntirishlar beradi; O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi raisining taqdimnomalariga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi rayosatining tarkibini, sudlov hay‘atlarining tarkibini va raislarini, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi plenumining kotibini tasdiqlaydi; O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi rayosatining ishi to‘g‘risidagi axborotni, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi sudlov hay‘atlari faoliyati haqidagi

ma'ruzalarni tinglaydi; Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari raislarining qonun hujjatlarini qo'llash amaliyoti to'g'risidagi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi plenumining qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlarini bajarish to'g'risidagi ma'ruzalarni tinglaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisining taqdimnomasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi huzuridagi ilmiy-maslahat kengashi tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi matbuot organining tahrir hay'ati tarkibini tasdiqlaydi; O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi plenumi va rayosati reglamentini tasdiqlaydi; qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi plenumining qonun hujjatlarini qo'llash masalalari bo'yicha tushuntirishlari xo'jalik sudlari, ushbu tushuntirishlar berilgan qonun hujjatlarini qo'llayotgan boshqa organlar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va mansabdor shaxslar uchun majburiydir;

2) *O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi rayosati* — O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi sudyalaridan O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi plenumi belgilaydigan miqdorda tuziladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi raisi, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi rayosatining tarkibiga lavozim bo'yicha kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudi rayosati — ishlarni nazorat tartibida ko'radi; sud amaliyotini umumlashtirish natijalarini ko'rib chiqadi; Qoraqalpog'iston Respublikasi xo'jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo'jalik sudlari raislarining qonun hujjatlarini qo'llash to'g'risidagi ma'ruzalarini tinglaydi; xo'jalik sudlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining sudlov hay'atlari va apparati ishini tashkil etish masalalarini ko'rib chiqadi; qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi;

3) Fuqarolik huquqiy munosabatlaridan kelib chiqadigan nizolarni hal etish bo'yicha sudlov hay'ati;

4) Ma'muriy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni hal etish bo'yicha sudlov hay'ati.

O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudining sudlov hay'atlari:

a) ishlarni birinchi instansiyada va kassatsiya tartibida ko'radi;

b) sud amaliyotini o'rganadi va umumlashtiradi;

d) qonun hujjatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqadi;

e) sud statistikasini tahlil qiladi;

f) qonunga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudi, viloyatlar va Toshkent shahar xo‘jalik sudlari — rais, rais o‘rinbosarlari va sudyalardan iborat bo‘ladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi xo‘jalik sudida, viloyatlar va Toshkent shahar xo‘jalik sudlarida zarur hollarda sudlov hay‘atlari tuzilishi mumkin.

42-§. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nazorati

O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 29-avgustdagi «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi Qonuniga¹ binoan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi — O‘zbekiston Respublikasi hukumati — O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyot, ijtimoiy va ma‘naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlari ijrosini ta‘minlovchi ijro etuvchi hokimiyat organidir.

Qonunning 7-moddasiga binoan, Vazirlar Mahkamasi — vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar va davlat boshqaruvi boshqa organlarining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlar Mahkamasi vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar hamda davlat va xo‘jalik boshqaruvi boshqa organlarining hujjatlari amaldagi qonun hujjatlariga zid bo‘lgan hollarda ularni bekor qilish huquqiga ega.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari va topshiriqlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari, Farmoyishlari va topshiriqlari hamda uning Devoni topshiriqlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va uning rayosati qarorlari hamda topshiriqlarining tarkibiy bo‘linmalar tomonidan o‘z vaqtida ijro etilishi yuzasidan nazoratni tashkil etishni ta‘minash maqsadida — O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Devonining Nazorat bo‘limi tashkil etildi. Nazorat bo‘limi o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 2-dekabdagi 564-sonli qaroriga² binoan,

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2003, № 9—10, 138-m.

² O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2004, № 48—49, 496-m.

tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Devonining Nazorat bo‘limi to‘g‘risida»gi Nizom asosida amalga oshiradi.

Ushbu Nizomga binoan, Nazorat bo‘limi o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasining Bosh vaziri rahbarligida amalga oshiradi. Bo‘lim o‘z faoliyatini — O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Devonining boshqa tarkibiy bo‘linmalari, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, boshqa organlar va tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Nazorat bo‘limining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari va topshiriqlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, Qarorlari, Farmoyishlari va topshiriqlari hamda uning Devoni topshiriqlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va uning rayosati qarorlari va topshiriqlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Devoni rahbari topshiriqlarining tarkibiy bo‘linmalar tomonidan o‘z vaqtida ijro etilishi bo‘yicha ishlarni tashkil etish;

2) elektron ish yuritish va hujjatlar aylanishi tizimi asosida hujjatlar va topshiriqlarning o‘z vaqtida ijro etilishini hisobga olish, ularning aylanishi, tahlil va nazorat qilish yagona tizimi amalga oshirilishini ta‘minlash;

3) Bosh vazir kotibiyati, Bosh vazirning o‘rinbosarlari apparatlari, Vazirlar Mahkamasining departamentlari va bo‘limlarida ijro nazoratini tashkil etishga metodik rahbarlik qilish;

4) ishlarni muvofiqlashtirish va Vazirlar Mahkamasi Devonining barcha tarkibiy bo‘linmalarida ijro intizomi ahvolini o‘rganish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etishda zarur yordam ko‘rsatish, kamchiliklar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirini, uning o‘rinbosarlarini, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Devoni rahbarini va tarkibiy bo‘linmalar rahbarlarini xabardor qilish;

5) respublika vazirliklari, idoralari va hokimliklariga elektron ish yuritish va hujjatlar aylanishi tizimini joriy etish asosida hujjatlarning bajarilishini ro‘yxatga olish, hisobga olish, ularning aylanishi, tahlil va nazorat qilish yagona tizimini takomillashtirish masalalarida metodik yordam ko‘rsatish;

6) Vazirlar Mahkamasi Devoni tarkibiy bo‘linmalarining tarqoq axborot resurslaridan, shu jumladan, Internet resurslaridan maqsadli va samarali foydalanish bo‘yicha ishlarini muvofiqlashtirish.

43-§. O‘zbekiston Respublikasida prokuror nazorati

O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi «Prokuratura to‘g‘risida»gi Qonuniga¹ binoan, O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi — O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimidir.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo‘ysunuvchi prokurorlar O‘zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar.

O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlarining asosiy vazifalari:

- 1) qonun ustuvorligini ta‘minlash;
- 2) qonuniylikni mustahkamlash;
- 3) fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini, O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish;
- 4) huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat.

Prokuratura organlari o‘z faoliyatini quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshiradi:

1) vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

2) fuqaroning huquq hamda erkinliklarini ta‘minlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;

3) O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarning harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

4) tezkor-qidiruv faoliyatni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;

5) jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

6) sudlarda jinoyat ishlari ko‘rib chiqilayotganda davlat ayblovini quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni hamda xo‘jalik nizolarini ko‘rishda ishtirok etish, qonunlarga zid bo‘lgan sud hujjatlariga protest keltirish;

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 9—10, 168-m.

7) soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek, davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

8) ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralarini ijro etish chog'ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

9) qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Prokuratura organlari faoliyatini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy tamoyillari — birlik, markazlashganlik, qonuniylik, mustaqillik va oshkoralik.

Prokuratura organlari O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladigan yagona markazlashgan tizimni tashkil-etadi hamda quyi turuvchi prokurorlar yuqori turuvchi prokurorlarga va O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo'ysunishi hamda hisobdorligi asosida faoliyat ko'rsatadi.

Yuqori turuvchi prokuror quyi turuvchi prokurorga ko'rsatmalar berishga yoxud uning har qanday, shu jumladan, protsessual qarorini o'zgartirish yoki bekor qilishga haqlidir, shuningdek, u o'z bo'ysunuvidagi barcha prokurorlarning ishlari to'g'ri tashkil etilishi uchun to'liq javobgardir.

Prokuratura organlarining xodimlari o'z faoliyatlarida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda boshqa qonunlarning talablariga aniq rioya etishlari va ularni bajarishlari shart. Qonunlarni aniq bajarish va ularga rioya etishdan har qanday chekinish, qanday asoslarga ko'ra qilinishidan qat'i nazar, qonuniylikni buzish, deb hisoblanadi va belgilangan javobgarlikka sabab bo'ladi.

Prokuratura organlari o'z vakolatlarini har qanday davlat organlari, jamoat birlashmalari hamda mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda, faqat qonunga bo'ysungan holda amalga oshiradilar. Prokuratura organlarining faoliyatiga aralashish taqiqlanadi.

Prokurorning hujjatlar, materiallar va boshqa ma'lumotlarni taqdim etish, taftish, tekshirishlar o'tkazish, mutaxassis ajratish, prokuraturaga kelish va aniqlangan qonunbuzarliklar xususida tushuntirishlar berish, qonunbuzarliklarni, ularga imkoniyat yaratayotgan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish, shuningdek, qonunga rioya etish to'g'risidagi o'z vakolatlari doirasida qo'yayotgan talablarini bajarish barcha fuqarolar va yuridik shaxslar uchun majburiydir.

Prokuratura organlari o'z vazifalarini amalga oshirishlari uchun zarur bo'lgan axborot, hujjatlar va ularning nusxalari mazkur organlarning talabiga muvofiq bepul beriladi. Prokurorning talablari ustidan shikoyat qilinishi ularning ijrosini to'xtatib qo'ymaydi.

Prokuratura organlari fuqarolarning ariza va shikoyatlarini hamda yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqadilar, ularning buzilgan huquqlarini tiklash va qonuniy manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlarini ko'radilar. Prokuror fuqarolarni va yuridik shaxslarning vakillarini shaxsan qabul qiladi.

Prokuror o'ziga tushgan taklif, ariza va shikoyatlarni tekshirish vazifasini zarur hollarda tegishli davlat boshqaruvi, nazorat va tekshirish organlariga, korxonaga, muassasa va tashkilotlarning mansabdor shaxslariga topshirish hamda ulardan tekshirishga taalluqli barcha materiallar bilan birga tekshirish natijalariga doir yozma axborot berishlarini talab etish huquqiga ega.

Fuqarolarning ariza va shikoyatlari hamda yuridik shaxslarning murojaatlarini ko'rib chiqish natijalari bo'yicha prokuror qaror qabul qiladi, bu qaror ustidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilinishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan fuqaroning ariza va shikoyati yoki yuridik shaxsning murojaati yuzasidan qaror qabul qilinganidan keyin prokuratura organlarida ular bo'yicha ish yuritish tugatiladi, yangi ochilgan holatlar bundan mustasnodir.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini ta'minlash maqsadida tezkor-qidiruv faoliyatini, surishtiruv va dastlabki tergovni amalga oshiradigan tegishli organlarning faoliyatini muvofiqlashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori tegishli O'zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruv organlari majlislarida belgilangan tartibda ishtirok etish huquqiga ega.

Viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlar davlat hokimiyati va boshqaruvning tegishli va quyi organlari majlislarida belgilangan tartibda ishtirok etishga haqli.

Prokuratura organlarining tizimi quyidagilardan iborat:

- O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi;
- Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasi;
- viloyatlar va Toshkent shahar prokuraturalari;
- tumanlar va shaharlar prokuraturalari;
- viloyat prokuraturalariga tenglashtirilgan O‘zbekiston Respublikasi harbiy prokuraturasi, O‘zbekiston Respublikasi transport prokuraturasi;
- tuman prokuraturalariga tenglashtirilgan harbiy okruglar, hududiy harbiy, transport va ixtisoslashtirilgan prokuraturalar.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurash departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari faoliyat ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurorining, shuningdek, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlarining hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlarning vakolat muddati — besh yil.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan hamda lavozimidan ozod etiladigan O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori rahbarlik qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimiga tayinlanadigan hamda lavozimidan ozod etiladigan birinchi o‘rinbosariga, o‘rinbosarlariga ega bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida bosh boshqarmalar, boshqarmalar va bo‘limlar tashkil etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining katta yordamchilari va yordamchilari, bosh boshqarmalar, boshqarmalar, bo‘limlarning boshliqlari, ularning o‘rinbosarlari, katta prokurorlar, prokurorlar, alohida muhim ishlar bo‘yicha katta tergovchilar va alohida muhim ishlar bo‘yicha tergovchilar O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori tomonidan lavozimga tayinlanadilar va lavozimidan ozod etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori — prokuratura organlariga rahbarlik qiladi va ular faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari va boshqa hujjatlari (individual xususiyatga ega bo‘lgan hujjatlar bundan mustasno) O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga zid bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining qarori asosida bekor qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati oldida hisobdordir.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga — qonuniylik hamda jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to‘g‘risida muntazam ravishda; o‘ta og‘ir jinoyatlar va favqulodda hodisalar to‘g‘risida — zudlik bilan; prokuratura organlari amalga oshirgan ishlar to‘g‘risida har olti oyda axborot taqdim etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori (rais), uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori, prokuratura organlarining boshqa xodimlaridan iborat tarkibda hay‘at tuziladi. Hay‘atning tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasida, viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalarida va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarda prokuror (rais), uning birinchi o‘rinbosari, o‘rinbosarlari va prokuratura organlarining boshqa xodimlaridan iborat tarkibda hay‘at tuziladi. Hay‘at tarkibi tegishli prokurorning taqdimnomasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi *Bosh prokurori* tomonidan tasdiqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasida, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokuraturasida, viloyatlar, Toshkent shahar prokuraturalarida va ularga tenglashtirilgan prokuraturalarda tuziladigan hay‘atlar maslahat organlari bo‘lib, ular qonuniylik va jinoyatchilikning holatiga, prokuratura organlarining faoliyatiga, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori buyruqlari va ko‘rsatmalarining ijrosiga, kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo‘yishga doir va boshqa masalalarni ko‘rib chiqadi, prokurorlarning, prokuratura organlari tuzilmaviy bo‘linmalari rahbarlarining va boshqa xodimlarining hisobotlarini eshitadi.

Qonunlar ijrosi ustidan nazorat. Vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarning harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi, shuningdek, ular tomonidan qabul qilinayotgan hujjatlarning O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga muvofiqligi — nazorat predmeti hisoblanadi.

Qonunlar ijrosini tekshirish — qonunlarning buzilayotganligi to'g'risidagi arizalar va boshqa ma'lumotlar asosida, shuningdek, qonuniylik prokuror tomonidan choralar ko'rilishini talab qiladigan holatda ekanligidan kelib chiqqan holda qonunda belgilangan tartibda o'tkaziladi.

Prokuror qonunlarning ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonida o'z vakolatlari doirasida:

1) vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning, harbiy qismlarning hududi va xonalariga moneviksiz kirishga, hujjatlar va materiallarni ko'rishga, tekshirishlar o'tkazishga, tekshirish uchun qarorlar, farmoyishlar, buyruqlar va boshqa hujjatlarni, qonuniylikning holati to'g'risidagi va uni ta'minlashga doir chora-tadbirlar haqidagi ma'lumotlarni talab qilishga;

2) davlat organlari, harbiy qismlar, vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining harbiy tuzilmalari rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslaridan ular tasarrufidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar faoliyatini tekshirish, taftish o'tkazishni, idoraviy va noidoraviy tekshirishlar o'tkazish uchun mutaxassislar ajratishni talab qilishga;

3) mansabdor shaxslar va fuqarolardan qonun buzilishi xususida og'zaki yoki yozma tushuntirishlar talab qilishga haqlidir.

Xo'jalik faoliyatiga va boshqa faoliyatga prokurorning bevosita aralashishiga, shuningdek, idoraviy boshqaruv va tekshiruv organlarining vazifalarini bajarishiga yo'l qo'yilmaydi.

Fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi ustidan nazorat. Vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralarining harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi — nazorat predmeti hisoblanadi.

Prokuror o'z zimmasiga yuklangan vazifalarni bajara borib:

- 1) fuqaroning huquq va erkinliklari buzilganligi to'g'risidagi arizalar, shikoyatlar hamda boshqa ma'lumotlarni ko'rib chiqadi va tekshiradi;
- 2) arizachilarga ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish tartibini tushuntiradi;
- 3) fuqaroning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olish va bartaraf etish, qonunni buzgan shaxslarni javobgarlikka tortish hamda yetkazilgan zararni qoplash chora-tadbirlarini ko'radi.

Fuqaroning huquq va erkinliklari buzilishini jinoiy xususiyatga ega, deb bilish uchun asoslar mavjud bo'lgan taqdirda prokuror jinoyat ishi qo'zg'atadi hamda uni sodir etgan shaxslar qonunga binoan, jinoiy javobgarlikka tortilishiga doir choralarni ko'radi.

Fuqaroning huquq va erkinliklari buzilishi ma'muriy huquq-buzarlik xususiyatiga ega bo'lgan hollarda prokuror ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida ish qo'zg'atadi yoki zudlik bilan huquqbuzarlik to'g'risidagi ma'lumotni va tekshiruv materiallarini ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan organga yoki mansabdor shaxsga beradi.

Fuqaroning sud tartibida himoya qilinadigan huquq va erkinliklari buzilsa, lekin fuqaro sog'lig'iga, yoshi yoki boshqa sabablarga ko'ra, sudda o'z huquq va erkinliklarini shaxsan himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lmasa, da'voni prokuror taqdim etadi va sudda quvvatlaydi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat. Jinoyatlar to'g'risidagi arizalar va xabarlarni ko'rib chiqish hamda hal qilish va tergovni olib borishning qonun hujjatlarida belgilangan protsessual tartibi, shuningdek, jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning qonuniyligi jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlarning qonunlarni ijro etishlari — nazorat predmeti hisoblanadi.

Qonunlarning jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlar ijro etishlari ustidan nazorat qilish jarayonida prokuror o'z vakolatlari doirasida:

- 1) surishtiruv va dastlabki tergov organlaridan tekshirish uchun jinoyat ishlarini, surishtiruv, tezkor-qidiruv faoliyatining hujjatlari va materiallarini hamda boshqa ma'lumotlarni talab qiladi;
- 2) sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyatlar haqidagi ariza va xabarlarni qabul qilish, ro'yxatdan o'tkazish hamda hal etish to'g'risidagi qonun talablari ijrosini har oyda kamida bir marta tekshiradi;
- 3) tergovchilar va surishtiruvchilarning noqonuniy hamda asossiz qarorlarini bekor qiladi;
- 4) jinoyatlarni tergov qilish, ehtiyot chorasini tanlash, o'zgartirish yoki bekor qilish, jinoyat tavsifini belgilash, ayblanuvchi tariqasida ishga jalb qilish, ayrim tergov harakatlarini bajarish va jinoyat sodir etib yashiringan shaxslarni qidirish to'g'risida yozma ko'rsatmalar beradi;

- 5) surishtiruv organlariga fuqarolarni ushlab, majburiy keltirish, qamoqqa olish, qidirish, tintuv o'tkazish, olib qo'yish va boshqa tergov harakatlarini bajarish to'g'risidagi, shu jumladan, prokuror yoki prokuratura tergovchisi ish yurituvida bo'lgan ishlar yuzasidan qarorlarni ijro etishni topshiradi, jinoyatlarni ochish va jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash uchun zarur choralar ko'rish to'g'risida ko'rsatmalar beradi;
- 6) surishtiruvda, dastlabki tergovda ishtirok etadi hamda zarur hollarda har qanday ish bo'yicha ayrim tergov harakatlarini shaxsan bajaradi yoki tergovni to'la hajmda amalga oshiradi;
- 7) tergov hamda ehtiyot chorasi sifatida qamoqda saqlash muddatini uzaytiradi;
- 8) jinoyat ishlarini surishtiruv va dastlabki tergov organlariga qo'shimcha tergov o'tkazish to'g'risidagi o'z ko'rsatmalari bilan qaytaradi;
- 9) har qanday jinoyat ishini surishtiruv organidan olib tergovchiga beradi, shuningdek, uni bir dastlabki tergov organidan boshqasiga, bir tergovchidan boshqasiga o'tkazadi;
- 10) surishtiruvchini yoki tergovchini, agar u ishni tergov qilish chog'ida qonun buzilishiga yo'l qo'ygan bo'lsa, surishtiruv yoxud dastlabki tergovni davom ettirishdan chetlatadi;
- 11) qonunda nazarda tutilgan hollarda, tergov harakatlari olib borilishiga sanksiya beradi;
- 12) jinoyat ishlarini qo'zg'atadi yoki ularni qo'zg'atishni rad etadi, jinoyat ishlarini tugatadi yoxud ular yuzasidan ish yuritilishini to'xtatadi;
- 13) qonunda nazarda tutilgan hollarda tergovchining ishni tugatishiga rozilik beradi;
- 14) ayblov xulosasini yoki qarorini tasdiqlaydi, ishni sudga yuboradi;
- 15) qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prokurorning jinoyat protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bergan tergovoldi tekshiruv o'tkazish, jinoyat ishlari qo'zg'atish va tergov qilish bilan bog'liq ko'rsatmalari surishtiruv va dastlabki tergov organlari uchun majburiydir.

Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etish chog'ida qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat. Ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro

etuvchi muassasalarda shaxslar saqlanishining qonuniyligi; ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etish tartibi va sharoitlari haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi; ushlab turilganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlarning, shuningdek, jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo'llanilgan shaxslarning qonunda belgilangan huquq va majburiyatlariga rioya etilishi; jinoyat-ijroiya qonun hujjatlarini qo'llayotgan organ va muassasalar, mansabdor shaxslar faoliyatida qonun hujjatlariga rioya etilishi — *nazorat predmeti* hisoblanadi.

Prokuror ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etish chog'ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshira borib, o'z vakolatlari doirasida:

1) ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylariga, qamoqqa olish, intizomiy qismga jo'natish, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish muassasalariga, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari ijro etuvchi muassasalarga va voyaga yetmaganlarning maxsus o'quv-tarbiya muassasalariga moneliksiz va istalgan vaqtda hamma xonalar bilan tanishish sharti bilan kirishga, shaxslarga nisbatan ushlab turish, qamoqqa olish, shuningdek, jinoiy jazo yoki jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo'llanilishiga asos bo'lgan hujjatlar bilan tanishishga;

2) ushlab turish, qamoqda saqlash joylarida, qamoqqa olish, intizomiy qismga jo'natish, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish muassasalarida, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari ijro etuvchi muassasalarda, voyaga yetmaganlarning maxsus o'quv-tarbiya muassasalarida noqonuniy saqlab turilgan shaxslarni darhol ozod qilishga;

3) agar qamoqda saqlanayotgan, qamoq jazosiga, intizomiy qismga jo'natishga, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llanilgan intizomiy jazo choralari qonunga nomuvofiq bo'lsa, bu choralarni bekor qilishga va o'z qarori bilan bunday shaxslarni intizomiy bo'linmalardan darhol ozod qilishga;

4) ushlab turilganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlardan va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo'llanilgan shaxslardan ushlab turish, qamoqda saqlash, jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etuvchi organlar hamda muassasalarning vakillari ishtirokida ham, ulardan xoli holda ham so'rab-surishtirishga;

5) ushlab turish, qamoqda saqlash, jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etuvchi organlar hamda muassasalar ma'muriyatlarining buyruqlari, farmoyishlari va qarorlari, tezkor-qidiruv tadbirlarining qonunga muvofiqligini tekshirishga;

6) ushlab turilganlar, qamoqqa olinganlar, mahkumlarning va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari qo'llanilgan shaxslarning huquqlarini ta'minlaydigan sharoitlar yaratilishini ushlab turish, qamoqda saqlash, jazoni va jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralari ijro etuvchi organlar hamda muassasalar ma'muriyatidan talab qilishga;

7) jazoni ijro etuvchi muassasa boshlig'ining mahkumlarga alohida holatlarda muassasa tashqarisiga chiqishga ruxsat berish to'g'risidagi, o'n sakkiz yoshga to'lgan mahkumni tarbiya koloniyasida qoldirish to'g'risidagi, mahkuma ayollarning jazoni ijro etish muassasasi tashqarisida yashashi to'g'risidagi qarorlarini tasdiqlashga haqli.

Prokuror ushlab turilgan, qamoqqa olingan, ozodlikdan mahrum etilgan hamda jinoyat-huquqiy ta'sirning boshqa choralariga tortilgan shaxslarning jazoni ijro etuvchi organ yoki muassasa ma'muriyatiga, boshqa davlat organlariga, jamoat birlashmalariga, mansabdor shaxslarga shikoyat hamda arizalar bilan murojaat qilish huquqlari to'g'risidagi qonun talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Prokuror o'ziga tushgan shikoyat yoki arizani belgilangan muddatda ko'rib chiqishi, zarur chora-tadbirlar ko'rishi hamda o'z qarori to'g'risida arizachiga ma'lum qilishi shart.

Sudlarda ishlarni ko'rishda prokurorning vakolatlari. Fuqarolar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini sud yo'li bilan samarali himoya qilinishini ta'minlash maqsadida, barcha instansiya sudlarida ishlar ko'rilayotganda, prokuror qonunda belgilangan tartibda ishtirok etadi.

Prokuror sudlarda jinoyat ishlari ko'rilayotganda davlat ayblovini quvvatlaydi. Prokuror sudda dalillarni tekshirishda ishtirok etadi, qonunning qo'llanishi xususida o'z fikrini bildiradi. Ishlar sudlarda ko'rilayotganda ishtirok etayotgan prokurorning vakolatlari protsessual qonunlar bilan belgilanadi.

Prokuror sud protsessining boshqa ishtirokchilari bilan teng huquqlardan foydalanib, sudyalarning mustaqilligi hamda protsessual qonun hujjatlari normalariga qat'iy rioya etish tamoyiliga amal qilishi shart.

Sudning hukmi, hal qiluv qarori, ajrimi va qarori qonuniy kuchga kirgan har qanday ishni prokuror o'z vakolatlari doirasida suddan talab qilib olish huquqiga egadir. Prokuror yoki uning topshirig'iga binoan, prokuratura organlarining boshqa xodimlari sudlarda bunday ishlarning har qanday toifasini o'rganib chiqish huquqiga ega.

Ayblov xulosasini, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi qarorni tasdiqlagan prokuror yoki yuqori turuvchi prokuror jinoyat ishi sudda ko'rish uchun tayinlanguniga qadar ishni suddan chaqirib olish huquqiga ega.

Prokuror protsessual qonunda belgilangan tartibda o'z vakolatlari doirasida sudning hukmi, hal qiluv qarori, ajrimi va qaroriga protest keltirishga haqli.

Protest keltirish prokurorning vakolat doirasidan chetga chiqib ketadigan hollarda u protest keltirish to'g'risidagi taqdimnoma bilan yuqori turuvchi prokurorga murojaat etadi.

Prokuror nazorati hujjatlari. Protest, qaror, taqdimnoma, ariza va ogohlantiruv — *prokuror nazorati hujjatlaridir.*

Qonunga zid bo'lgan hujjatga nisbatan protestni prokuror ana shu hujjatni qabul qilgan organga yoki yuqori turuvchi organga keltiradi. Mansabdor shaxsning noqonuniy qaroriga nisbatan ham xuddi shunday tartibda protest keltiriladi.

Protest kelib tushgan vaqtdan boshlab o'n kunlik muddatdan kechiktirmay ko'rib chiqilishi shart. Qonunbuzarlikni darhol bartaraf etish talab qilingan alohida hollarda prokuror protestni ko'rib chiqishning qisqartirilgan muddatini belgilashga haqli. Protestni ko'rib chiqish natijalari to'g'risida uch kunlik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma'lum qilinadi.

Protest kollegial organ tomonidan ko'rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma'lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

Protest shu hujjatni qabul qilgan organ (mansabdor shaxs) yoki yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs) tomonidan rad etilganda, shuningdek, protest qonunda belgilangan muddat ichida ko'rib chiqilmagan taqdirda, prokuror ana shu hujjatni g'ayri-qonuniy, deb e'tirof etish to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat etishga haqli. Sudga ariza protest rad etilganligi to'g'risidagi xabar olingan paytdan boshlab yoki protestni ko'rib chiqish uchun qonunda belgilangan muddat o'tganidan keyin bir oylik muddat ichida berilishi mumkin.

Prokuror tomonidan sudga ariza berilishi protest keltirilgan hujjatning amal qilishini ariza sudda ko‘rib chiqilgunga qadar to‘xtatib qo‘yadi.

Prokuror mansabdor shaxs yoki fuqaro tomonidan sodir etilgan qonun buzilishining xususiyatiga qarab jinoyat ishi, ma‘muriy yoki intizomiy javobgarlik to‘g‘risida ish qo‘zg‘atish haqida qaror chiqaradi.

Prokuror qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ham qaror chiqaradi.

Ma‘muriy yoki intizomiy javobgarlik to‘g‘risidagi ishni qo‘zg‘atish haqidagi prokurorning qarori kelib tushgan kundan boshlab, o‘n besh kun ichida organ yoki mansabdor shaxs tomonidan ko‘rib chiqilishi shart. Uni ko‘rib chiqish natijalari haqida uch kunlik muddatda prokurorga yozma ravishda ma‘lum qilinadi.

Prokuror qonun buzilishi, uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish to‘g‘risidagi *taqdimnomani* — qonun buzilishini bartaraf etish vakolatlariga ega bo‘lgan organga yoki mansabdor shaxsga kiritadi.

Taqdimnoma darhol ko‘rib chiqilishi va ko‘rilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida bir oylik muddat ichida prokurorga yozma ravishda ma‘lum qilinishi lozim. Taqdimnoma kollegial organ tomonidan ko‘rib chiqiladigan hollarda majlis kuni haqida prokurorga ma‘lum qilinadi va u majlisda ishtirok etishga haqlidir.

Prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Prokurorning arizasi sud tomonidan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ko‘rib chiqiladi.

Prokuror arizasidan davlat boji olinmaydi.

Prokuror fuqarolarning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlariga, huquq va erkinliklariga, jamiyat hamda davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar tayyorlanayotganligi xususida ishonchli ma‘lumotlar mavjud bo‘lganda huquqbuzarlikning oldini olish maqsadida, mansabdor shaxslar va fuqarolarni qonunning buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik haqida yozma ravishda ogohlantiradi hamda huquqbuzarlik sodir etganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi.

Ogohlantiruv to‘g‘risida prokuror yuqori turuvchi organ (mansabdor shaxs)ga, shuningdek, ogohlantiruv e‘lon qilingan shaxsning ish, o‘qish joyi bo‘yicha ish beruvchi (ma‘muriyat)ga yoki yashash joyidagi fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organiga ma‘lum qilishga haqli.

44-§. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish

O‘zbekiston Respublikasining 1998-yil 24-dekabrda gi «Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to‘g‘risida»gi Qonuniga¹ binoan, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish quyidagi yo‘llar bilan amalga oshiriladi:

- a) tekshirish, shu jumladan, taftish, muqobil tekshirish, nazorat tartibida tekshirish;
- b) statistika axborotlarini va boshqa axborotlarni tahlil qilish;
- d) idora qaramog‘idagi organlarni tekshirishdan o‘tkazish.

Ushbu Qonuning 3-moddasiga binoan:

- *nazorat qiluvchi organlar* — xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishga qonun hujjatlari bilan vakolat berilgan vazirliklar va idoralar;

- *tekshirish* — xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qonunlar hamda o‘z faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonun hujjatlari qanday bajarilayotganligini nazorat qiluvchi organlarning bir marta nazorat qilishi;

- *tekshirishlarni qayd etish daftari* — o‘tkazilgan tekshirishlar to‘g‘risidagi axborot yozib qo‘yiladigan maxsus daftar;

- *taftish* — moliya va soliq masalalari bo‘yicha qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliq, davlat statistika organlariga hamda banklarga taqdim etiladigan hisobga olish va hisobot ishlarining to‘g‘riligi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning buxgalterlik, moliya va boshqa hujjatlarini tekshirish;

- *muqobil tekshirish* — operatsiyalar birligi tufayli o‘zaro bog‘liq bo‘lgan va turli xo‘jalik yurituvchi subyektlardagi yoki bir xo‘jalik yurituvchi subyektning turli bo‘linmalaridagi hujjatlarni taqqoslashdan iborat tekshiruv;

- *nazorat tartibida tekshirish* — xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ilgari tekshirishda ko‘rsatilgan qoidabuzarliklarni bartaraf etishi ustidan nazorat qiluvchi organlar amalga oshiradigan tekshirishi hisoblanadi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish, quyidagi *asosiy tamoyillar* asosida amalga oshiriladi:

- 1) nazorat qiluvchi organlar faoliyatida qonuniylik, xolislik va oshkoralik;

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 1, 8-m.

2) yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish;

3) xo‘jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatiga aralashmaslik.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda attestatsiyadan o‘tkazilishlari lozim.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishiga belgilangan namunadagi maxsus guvohnoma va qonunda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo‘lgani taqdirda yo‘l qo‘yiladi.

Tekshiruvga — auditorlik tashkilotlari va (yoki) ekspertlar jalb etilgani taqdirda, nazorat qiluvchi organning mansabdor shaxsi tomonidan nazorat qiluvchi organ va auditorlik tashkiloti va (yoki) ekspert o‘rtasidagi shartnomaning ko‘chirma nusxasi, albatta, taqdim etiladi. Shartnomada auditor va (yoki) ekspertning familiyasi, ismi, otasining ismi, ish joyi va lavozimi ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak. Auditor va (yoki) ekspert xulosasining to‘g‘riligi va uning qonun hujjatlariga muvofiqligi uchun auditorlik tashkiloti va (yoki) ekspertning javobgarligi tuziladigan shartnomaning zaruriy sharti hisoblanadi. Auditorlik tekshiruvlari va ekspertizalarni o‘tkazish xarajatlari nazorat qiluvchi organlar hisobiga amalga oshiriladi.

Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish maxsus vakolatli organ tomonidan amalga oshiriladi va u chiqargan qarorlarning xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishga doir qismi nazorat qiluvchi organlar uchun majburiy hisoblanadi.

Maxsus vakolatli organning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1) xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish masalalari bo‘yicha nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish;

2) xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishning, shu jumladan, kompleks tekshiruvlar hamda taftishlarning nazorat qiluvchi organlar bir-birining ishini takrorlashiga yo‘l qo‘ymaydigan muvofiqlashtiruvchi rejalarini ishlab chiqish;

3) nazorat qiluvchi organlarning tekshiruvlar o‘tkazishning muvofiqlashtiruvchi rejalariga rioya qilishini nazorat qilish hamda rejadan tashqari tekshiruvlar maxsus vakolatli organ bilan kelishmay o‘tkazilishiga yo‘l qo‘ymaslik.

Nazorat qiluvchi organlar tomonidan yuridik shaxs bo‘lgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rejali tekshirish, shu jumladan, taftishdan o‘tkazish uchun quyidagilar *asos* bo‘ladi:

- a) maxsus vakolatli organ yoki uning tegishli hududiy bo‘linmasi tomonidan berilgan, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishni o‘tkazishning muvofiqlashtiruvchi rejasidan ko‘chirma;
- b) nazorat qiluvchi organning muvofiqlashtiruvchi reja asosida chiqargan buyrug‘i.

Prokuratura, ichki ishlar va milliy xavfsizlik xizmati organlari tomonidan xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish uchun — qo‘zg‘atilgan jinoiy ish mavjudligi asos bo‘ladi. Bunda tekshiruvga xo‘jalik yurituvchi subyektning faqat qo‘zg‘atilgan jinoyat ishi bilan bog‘liq faoliyati qamrab olinishi mumkin bo‘lib, bu haqda tekshiruvni tayinlash to‘g‘risidagi qarorda ko‘rsatilgan bo‘lishi lozim.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rejadan tashqari tekshirish uchun — maxsus vakolatli organning tekshirilayotgan obyekt nomini, tekshiruv o‘tkazish maqsadi, muddatlari hamda uni o‘tkazish sabablarining asosligi ko‘rsatilgan holda rejadan tashqari tekshirish o‘tkazish to‘g‘risida chiqargan qarori, shuningdek, tekshirishni amalga oshiruvchi tegishli mansabdor shaxslar tarkibi va tekshiruvni o‘tkazish muddatlari ko‘rsatilgan buyrug‘i asos bo‘lib xizmat qiladi.

Rejadan tashqari tekshirishlar nazorat qiluvchi organlar tomonidan quyidagi hollarda o‘tkaziladi:

- a) agar tekshiruvni o‘tkazish zarurati O‘zbekiston Respublikasi hukumati qaroridan kelib chiqqanda;
- b) nazorat qiluvchi organga xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan qonunlar va boshqa qonun hujjatlari buzilganligi to‘g‘risida qo‘shimcha ma‘lumotlar kelib tushganda;
- d) favqulodda vaziyatlar vujudga kelishining oldi olinayotganda;
- e) sanitariya-epidemiologiya vaziyati murakkablashganda, shuningdek, qo‘shni davlatlardan yuqumli kasalliklar kirib kelishi va tarqalishi ehtimoli vujudga kelganda.

Yakka tartibdagi tadbirkorlar faoliyatini tekshirish — soliq organlari hamda boshqa nazorat qiluvchi organlar tomonidan ularning vakolatlari doirasida va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarni ularning xo‘jalik faoliyatini taftish qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan holda tekshirish — tegishli nazorat qiluvchi (yong‘inga qarshi, sanitariya, veterinariya, energetika nazorati va boshqa) organlar tomonidan, qoida tariqasida, bir marta o‘tkaziladigan kompleks tekshiruv davomida amalga oshiriladi.

Kompleks tekshiruvlar maxsus vakolatli organ tasdiqlagan rejalar asosida o'tkaziladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda muqobil tekshirishlar jinoyat ishlari yuzasidan tergov olib borish jarayonida tekshirish tayinlash to'g'risidagi qaror asosida yoxud nazorat qiluvchi organlar tomonidan maxsus vakolatli organning qaroriga binoan, amalga oshiriladi. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda muqobil tekshirishlarga ularning tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt bilan o'zaro munosabatlari yuzasidagina yo'l qo'yiladi.

Nazorat tartibida tekshirish — nazorat qiluvchi organlar tomonidan maxsus vakolatli organ yoki uning hududiy bo'linmalari bilan kelishilgan tartibda va muddatlarda amalga oshiriladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar tekshiruvchilarning qonuniy talabiga binoan, tekshirish o'tkazish uchun zarur bo'lgan materiallar va hujjatlarni taqdim etishga, ularni tekshirish obyektlariga kiritishga, tekshiruvchilarga o'z vazifalarini bajarishlari uchun ko'maklashishga majburlar.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining qonuniy talablari tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan bajarish uchun majburiydir. Nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari xo'jalik yurituvchi subyektlarning qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan faoliyatiga aralashishga haqli emas.

Agar nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatida qonun hujjatlari buzilganligini aniqlasalar, ular o'zlariga berilgan vakolat doirasida va muayyan qoidabuzarlikni bartaraf etish bilan bevosita bog'liq chora-tadbirlarni ko'rishlari mumkin. Nazorat qiluvchi organlarning mansabdor shaxslari qoidabuzarlik holati mavjudligidan xo'jalik yurituvchi subyektlarning boshqa qonuniy faoliyatiga aralashish yoki uni cheklash uchun asos sifatida foydalanishga haqli emas.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning — O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi a'zolarining faoliyatini tekshirish uning vakillari ishtirok etgan holda amalga oshirilishi mumkin.

Tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish maqsadida — O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2000-yil 6-aprelda tasdiqlangan «Xo'jalik yurituvchi subyektlarda tekshirishlar o'tkazish va tekshirishlarni ro'yxatga olish kitobini yuritish tartibi to'g'risida»gi Nizomga binoan, nazorat qilish organlarining xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining *barcha turdagi tekshirishlari*

(ayni bir vaqtdagi tekshirish, taftish, muqobil tekshirish, nazorat tartibida tekshirish va boshq.), shu jumladan, yong'in, sanitariya-epidemiologiya, veterinariya xavfsizligi, energiya nazorati xizmati, tabiatni muhofaza qilish, karantin va o'simliklar himoyasi, tovarlar bilan savdo qilish qoidalariga rioya qilishni tekshirish faoliyatiga nisbatan qo'llaniladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish muddati 30 kalendar kundan oshib ketishi mumkin emas. Istisno hollarida, bu muddat Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashi qaroriga ko'ra, uzaytirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 21-apreldagi 166-sonli qaroriga muvofiq, kichik va o'rta biznes korxonalarining, Tovar ishlab chiqaruvchilar va tadbirkorlar palatasi a'zolarining ishlab chiqarish-xo'jalik faoliyatlarini barcha tekshirishlar — Palata yoki uning hududiy tuzilmalari yuridik xizmatlarining majburiy ishtirokida amalga oshiriladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektning rejali tarzda tekshirish Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashining qaroriga binoan, yiliga ko'pi bilan bir marta amalga oshirilishi mumkin.

Budjetga va budjetdan tashqari jamg'armalarga soliqlar va to'lovlarni o'z vaqtida hamda to'la miqdorda to'lovchi, boshqa tartib va qoidalarga rioya qiluvchi, auditorlarning har yilgi tegishli xulosalariga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatini tekshirish nazorat qiluvchi organlar tomonidan, qoida tariqasida, ko'pi bilan ikki yilda bir marta amalga oshiriladi.

Gorizontal tekshirishlar va taftishlar o'tkazilishiga yo'l qo'yilmaydi, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarda muqobil tekshirishlarni o'tkazish esa faqat ularning tekshirish obyekti bilan o'zaro munosabatlari doirasidagina yo'l qo'yiladi.

Hujjatlarni olib qo'yish va ularni huquqni muhofaza qiluvchi organlarning talabi bo'yicha taqdim etish O'zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksida belgilangan tartibda amalga oshiriladi, prokuratura organlari esa, bu holda O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi Qonuniga ham asoslanadi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar asl nusxasi olib qo'yilgan hujjatlarning saqlanishi uchun javobgardirlar. Hujjatlarning asl nusxasini olib qo'yishda, nazorat organlarining vakolatli shaxslari xo'jalik yurituvchi subyektlarga ularning asl nusxasidan bosh buxgalter yoki xo'jalik yurituvchi subyektning boshqa mansabdor shaxsi tomonidan tasdiqlangan ko'chirmalar olishga imkoniyat berishlari lozim.

Nazorat organlari va ularning mansabdor shaxslari, mutaxassislar yoki auditorlar (auditorlik firmalari) xo‘jalik yurituvchi subyektni tekshirish natijasida ma’lum bo‘lgan tijorat siri ma’lumotlarini oshkora qilganliklari uchun qonunchilikka muvofiq javobgarlikka tortiladilar.

Tekshirishni amalga oshiruvchi mansabdor shaxslar tekshirish boshlanishidan oldin xo‘jalik yurituvchi subyekt rahbarini (yakka tadbirkorni) tekshirish maqsadi va shartlari bilan tanishtirishi, qonunchilik bilan belgilangan hujjatlarni taqdim etishi, Tekshirishlarni ro‘yxatga olish kitobiga tegishli yozuvlar kiritishi lozim.

Tekshirishlarni ro‘yxatga olish kitobi raqamlangan va varaqlar soni ko‘rsatilib, xo‘jalik yurituvchi subyektning (yakka tadbirkor uchun, agar u mavjud bo‘lsa) muhri bilan tasdiqlangan bo‘lishi kerak.

Tekshirishlarni ro‘yxatga olish kitobi mulkchilik shaklidan qat’i nazar, xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan yuritiladi. Tekshirish boshlanishidan oldin xo‘jalik yurituvchi subyekt rahbari (yakka tadbirkor) nazorat organining mansabdor shaxsiga tekshirishlarni ro‘yxatga olish kitobini tegishli ustunlarini to‘ldirish uchun taqdim etadi.

Nazorat organining vakolatli shaxsi tekshirishlarni ro‘yxatga olish kitobini to‘ldirishdan bosh tortsa, xo‘jalik yurituvchi subyekt tekshirish o‘tkazishga yo‘l qo‘ymaslikka haqlidir.

Nazorat organlari tekshirishni nazorat organi rahbari tomonidan tasdiqlangan tekshirish o‘tkazish rejasiga muvofiq amalga oshiradi. Tekshirish uni o‘tkazish rejasi yoki nazorat organi vakolatlari doirasidan tashqariga chiqmasligi lozim.

Tekshirish natijalari dalolatnoma bilan, zarur hollarda esa aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish to‘g‘risidagi ko‘rsatma bilan rasmiylashtiriladi. Dalolatnoma va ko‘rsatmani rasmiylashtirish belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Respublika kengashi yoki uning tegishli hududiy bo‘linmasi tomonidan berilgan xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirishning muvofiqlashtirish rejasidan *ko‘chirma*, nazorat organi rahbari tomonidan tasdiqlangan *tekshirish o‘tkazish buyrug‘i* va rejasi, jinoiy ish qo‘zg‘atish to‘g‘risidagi *qaror nusxalari* xo‘jalik yurituvchi subyekt rahbariga (yakka tadbirkorga) ularni olganligi haqidagi tilxat asosida topshiriladi. Shuningdek, tekshirish o‘tkazish uchun mutaxassis va yoki auditor (auditorlik firmasi) jalb qilingan taqdirda,

nazorat organi va mutaxassis yoki auditor (auditorlik firmasi) o‘rtasida tuzilgan shartnoma nusxasi taqdim etiladi.

Tekshirishlarni ro‘yxatga olish kitobi to‘ldirilgandan va tekshirish tugagandan so‘ng mansabdor shaxs — tekshirish rahbari va xo‘jalik yurituvchi subyekt rahbari (yakka tadbirkor) unda qayd qilingan yozuvlarni sana va vaqt ko‘rsatilgan imzosi bilan tasdiqlaydilar.

Xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatini tekshirishning belgilangan tartibiga rioya etilishi bo‘yicha shaxsiy, jinoiy javobgarlikkacha bo‘lgan javobgarlik nazorat organlarining rahbarlari va vakolatli shaxslari zimmasiga yuklatiladi.

Huquqi buzilgan xo‘jalik yurituvchi subyekt unga keltirilgan zararni to‘liq undirilishini talab qilishi mumkin.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining noqonuniy qarorlari yoki boshqa harakatlari natijasida, xo‘jalik yurituvchi subyektga yetkazilgan *zararlar*, shu jumladan, *boy berilgan foyda*, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanadi.

Xo‘jalik yurituvchi subyekt aybdor mansabdor shaxsning noqonuniy aralashuvi natijasidagi yetkazilgan zararni, boy berilgan foydani, shuningdek, *ma’naviy zararni qoplashni* sud orqali talab qilishga haqli.

Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining harakatlari va qarorlari ustidan bevosita sudga yoki bo‘ysunish tartibida yuqori turuvchi organga yoxud mansabdor shaxsga shikoyat qilinishi mumkin.

Shikoyatni berish nazorat qiluvchi organ mansabdor shaxsining harakatlarini to‘xtatib qo‘ymaydi. Nazorat qiluvchi organlar mansabdor shaxslarining harakatlari va qarorlari ustidan qilingan shikoyatlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda ko‘rib chiqiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi qilgan «Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir» ma’ruzasida¹ iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning eng muhim ustuvor vazifalaridan biri sifatida — xususiy tarmoqning jadal rivojlanishini, uning mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi ko‘payishini ta’minlash ko‘rsatib o‘tildi.

¹I.A. Karimov. Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T., «O‘zbekiston», 2005.

Bundan tashqari, bu sohadagi eng muhim vazifalar sifatida:

- *birinchidan*, davlat tuzilmalarining xususiy tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvini yanada ko'proq cheklash, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida bo'lgani kabi, bizda ham tekshirishlar natijalari bo'yicha moliyaviy va ma'muriy jazolarni (misol uchun, xo'jalik subyekti faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan katta miqdorda jarima solish, korxonalar faoliyatini to'xtatib qo'yish yoki tugatish, hisob raqamidan foydalanishni taqiqlash va hokazolarni) faqat sud tomonidan tayinlash tizimiga o'tish;

- *ikkinchidan*, xo'jalik subyektlariga nisbatan qo'llanadigan jazo choralari tizimini to'liq qayta ko'rib chiqish, qasddan sodir etilmagan va katta bo'lmagan qoidabuzarliklar uchun jazo choralari kamaytirish va tadbirkorlar yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda to'liq qoplagan hollarda jazoni qo'llashdan voz kechish va boshqalar belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 14-iyundagi «Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoniga binoan, jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalash, sud-huquq tizimini yanada erkinlashtirish, nazorat organlarining tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga aralashuvini kamaytirish, ularning huquq va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash, tadbirkorlik faoliyati asossiz cheklanishiga yo'l qo'ymaslik, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 53-moddasi talablariga so'zsiz rioya etish maqsadida 2005-yilning 1-iyulidan boshlab, tadbirkorlik subyektlariga nisbatan huquqiy ta'sir choralari faqat sud orqali qo'llanish tartibi joriy etildi. Bundan tashqari, tadbirkorlik subyektlarining moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish (taftish qilish) belgilangan tartibda faqat davlat soliq xizmati organlari, ular tomonidan tekshirish davomida soliq va valutaga oid jinoyat alomatlari aniqlangan taqdirda esa O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurash departamenti tomonidan amalga oshiriladi.

Nazorat organlarining rahbarlari va mansabdor shaxslari tadbirkorlik subyektlarini o'z vakolatlari va nazorat sohasi doirasidan tashqari masalalar bo'yicha har qanday tekshiruvlar o'tkazganligi uchun shaxsan javobgar, hatto jinoiy javobgar ham bo'ladilar.

Faqat qo'zg'atilgan jinoiy ish yuzasidan tekshirishni tayinlash to'g'risidagi qaror yoki shunday tekshiruvlarni o'tkazish to'g'risida nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish bo'yicha maxsus vakolatli organning qarori mavjud bo'lgandagina qonunda ko'zda tutilgan hollarda, tadbirkorlik subyektining tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt bilan o'zaro munosabatlarinigina muqobil tarzda tekshirishga yo'l qo'yiladi.

Muqobil tekshirishlarni o'tkazish chog'ida tadbirkorlik subyektlariga borish va u'ardan tekshirishga taalluqli bo'lmagan moliya-buxgalteriya yoki boshqa hujjat'larni talab qilish man etiladi.

Davlat organlarining noqonuniy qarorlari yoki shu organlar mansabdor shaxslarining qonunga xilof harakatlari (harakatsizligi) natijasida tadbirkorlik subyektiga yetkazilgan zararining o'rni sud qarori asosida to'la hajmda bevosita ana shu davlat organlari tomonidan, birinchi navbatda, ularning budjetdan tashqari jamg'arma mablag'lari hisobiga qoplanishi lozim.

Zararlarning o'rnini qoplash sud qarori bilan ana shu yetkazilgan zarar uchun aybdor bo'lgan davlat organlarining mansabdor shaxslariga, qonun hujjatlarida belgilangan tartib va miqdorlarda yuklanishi mumkin.

Tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi xo'jalik nizolari *xo'jalik sudi* yoki *hakamlar sudi* tomonidan ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi nazorat organlari mansabdor shaxslarining tadbirkorlik subyektlari huquqlarini va qonuniy manfaatlarini buzganliklari uchun jazo muqarrarligini, ularning, hatto jinoiy javobgarlikka tortilishini ta'minlagan holda «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi Qonun hujjatlari so'zsiz bajarilishi ustidan nazoratni kuchaytirishi belgilandi.

Mazkur Qonunga binoan, tadbirkorlik subyektlariga nisbatan faqat sud tartibida qo'llaniladigan huquqiy ta'sir choralariga quyidagilar kiradi:

1) faoliyatni tugatish;

2) faoliyatni to'xtatib qo'yish. Favqulodda vaziyatlar, epidemiyalar hamda aholining hayoti va sog'lig'iga boshqa haqiqiy xavf-xatar vujudga kelishining oldini olish munosabati bilan faoliyatni ko'pi bilan o'n ish kunigacha to'xtatib qo'yish hollari bundan mustasno;

3) banklardagi hisobvaraqlar bo'yicha operatsiyalarni to'xtatib qo'yish. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish borasida aniqlangan hollar bundan mustasno;

4) moliyaviy sanksiyalarni qo'llash. Soliq va yig'implarni to'lash muddatini o'tkazib yuborganlik uchun penya qo'shish, shuningdek, tadbirkorlik subyekti sodir etilgan huquqbuzarlikdagi aybiga iqror bo'lish va moliyaviy sanksiya jarimalarini ixtiyoriy ravishda to'lash hollari bundan mustasno;

5) huquqbuzarlik predmetlarini davlat daromadiga o'tkazish;

6) tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bilan shug'ullanish litsenziyalari (ruxsatnomalari)ni o'n ish kunidan ko'proq muddatga to'xtatib qo'yish yoki amal qilishini tugatish va bekor qilish (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining komissiyalari va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan beriladigan litsenziyalar bundan mustasno)¹.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 15-iyundagi «Tadbirkorlik subyektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida»gi Farmoniga binoan, tadbirkorlik subyektlari faoliyati uchun yanada qulay shart-sharoitlar yaratish, xalqaro amaliyotga muvofiq hisobot tizimi va uni taqdim etish tartibini takomillashtirish, shuningdek, qo'shimcha hisobotni noqonuniy talab etish hollariga yo'l qo'ymaslik maqsadida — *O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, Davlat mulk qo'mitasi, Davlat soliq qo'mitasi va Savdo-sanoat palatasining* 2005-yil 1-iyuldan boshlab mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan soliqlar, yig'implar, ajratmalar hamda boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha barcha hisob-kitoblarni davlat soliq xizmati organlariga har oyda taqdim etishni har chorakda taqdim etishga o'tkazildi².

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 5-oktabrdagi «Tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni yanada qisqartirish va uning tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoniga binoan, tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni tashkil

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2005, № 23—24, 167-m.

² O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2005, № 23—24, 168-m.

qilish tizimini takomillashtirish va tekshirishlar sonini keskin qisqartirish, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga qat‘iy rioya etilishi uchun nazorat organlari mansabdor shaxslarining javobgarligini kuchaytirish maqsadida — mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo‘jaliklarining moliya-xo‘jalik faoliyatini har to‘rt yilda ko‘pi bilan bir marta, boshqa tadbirkorlik subyektlarini esa har uch yilda ko‘pi bilan bir marta reja asosida tekshirish o‘tkazilishi belgilandi.

Yangi tashkil qilingan mikrofirmalar, kichik korxonalar va fermer xo‘jaliklarining moliya-xo‘jalik faoliyatini ular davlat ro‘yxatiga olingan paytdan boshlab ikki yil mobaynida reja asosida tekshirish o‘tkazilmaydi.

Hududiy soliq organlari tomonidan boshqa tumanlar (shaharlar)da ro‘yxatga olingan tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish binolari, savdo shoxobchalari qayerda joylashganidan va xizmatlar ko‘rsatiladigan (ishlar bajariladigan) joydan qat‘i nazar, ularning moliya-xo‘jalik faoliyatini tekshirish takrorlanishiga yo‘l qo‘yilmagan holda, tadbirkorlik subyekti ro‘yxatga olingan joydagi tegishli soliq organlari bilan bir vaqtda amalga oshiriladi.

Tadbirkorlik subyektlari tekshirish natijalari bo‘yicha nazorat organlarining taqdimnomalarini bajargan, shuningdek, yetkazilgan zararni belgilangan muddatda va to‘liq hajmda ixtiyoriy ravishda qoplagan, shu jumladan, penyani to‘lagan taqdirda ularga nisbatan moliyaviy jazo choralari qo‘llanilmaydi.

Nazorat organlarining mansabdor shaxslari tadbirkorlik subyektlari ruxsatsiz tekshirilganligi va ularning xo‘jalik faoliyatiga noqonuniy aralashilganligi uchun yetkazilgan iqtisodiy zararining o‘rni qoplangan holda javobgarlikka, hatto jinoiy javobgarlikka ham tortiladilar.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi nazorat va huquqni muhofaza qilish organlarining tekshirishlarni tayinlash va o‘tkazish borasida belgilangan tartibga qat‘iy rioya etish, tadbirkorlik subyektlarining huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish yo‘lidagi faoliyati ustidan muntazam nazoratni amalga oshirishi belgilandi¹.

¹ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2005, № 40, 303-m.

1. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizom tushunchasi.
2. Davlat boshqaruvida qonuniylikning o‘ziga xos xususiyatlari.
3. Qonuniylikni ta’minlash tushunchasi.
4. Qonuniylikni ta’minlash uslublari.
5. Kontrol tushunchasi va turlari.
6. Nazorat tushunchasi va turlari.
7. Ma’muriy nazorat.
8. Jamoat nazorati.
9. Fuqarolarning murojaat qilish huquqi.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti nazorati.
11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nazorati.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nazorati.
13. O‘zbekiston Respublikasida sud nazorati.
14. O‘zbekiston Respublikasida prokuror nazorati.
15. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish.

10-bob. IQTISODIYOT SOHALARINI BOSHQARISH

45-§. Sanoatni boshqarish

Sanoat har qaysi mamlakat *iqtisodiyotining asosi, yuragi* hisoblanadi. Ko‘pincha sanoatning qay darajada rivojlanganligiga qarab, davlatning iqtisodiy qudratiga baho beriladi. Respublikamizda bozor munosabatlariga o‘tish jarayoni barcha sohalarda bo‘lgani kabi, sanoat sohasida ham tub burilishlarni yasadi. Prezidentimiz I.A. Karimov aytganidek, «Nafaqat, iqtisodda, umuman, respublikada o‘tkazilayotgan barcha islohotlar — bu, avvalambor, institutsion islohotlar, ya’ni eski, mustabid iqtisodning qotib qolgan, g‘oyat markazlashtirilgan tizimini yangi, erkin boshqaruvga ko‘chirish, rag‘batlantirish va jonlantiruvchi tizimga aylantirish poydevori hisoblanadi»¹.

Sanoat sohasini boshqarish o‘z ichiga metallurgiya sanoati, mashinasozlik sanoati, avtomobilsozlik sanoati, rangli metallarni qazib chiqarish sanoati, yengil sanoat va boshqa sanoat sohasidagi korxonalarni boshqarishni qamrab oladi. Bular sanoatning ustuvor sohalari hisoblanib, ularni boshqarish uchun tegishli davlat boshqaruv organlari tashkil etilgandir.

O‘zbekiston Yengil sanoat mollari ishlab chiqarish davlat-aksiyadorlik kompaniyasi («O‘zbekiyengilsanoat») O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 1-iyuldagi «Respublika yengil sanoatini boshqarishni takomillashtirish to‘g‘risida»gi Farmoni bilan sobiq O‘zbekiston Yengil sanoat mollari ishlab chiqarish uyushmasi o‘rnida tashkil etildi. Respublika yengil sanoati *to‘qimachilik, trikotaj, tikuvchilik* va chinni sanoati tarmoqlaridan iborat bo‘lib, kompaniya ushbu tarmoqda yagona davlat siyosatini amalga oshiradi.

O‘zbekiston Yengil sanoat mollari ishlab chiqarish davlat-aksiyadorlik kompaniyasi («O‘zbekiyengilsanoat») tarkibiga bir qator

¹ I.A. Karimov. O‘zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T., «O‘zbekiston», 1995.

korxonalar, qo'shma korxonalar, birlashmalar, tashkilotlar, shu jumladan, mulkchilikning turli shakllaridagi paxta tolasini qayta ishlash, trikotaj, tikuvchilik va chinni buyumlari ishlab chiqarish, shuningdek, kompaniya ustaviga zid bo'lmagan boshqa faoliyat turlari bilan shug'ullanuvchi korxonalar va tashkilotlar kirishi mumkin.

Kompaniya:

- ichki va tashqi bozorlarning marketing tadqiqotlarini amalga oshiradi, to'qimachilik, trikotaj, tikuvchilik va chinni sanoati mollari bilan bo'lgan ehtiyojning o'sishini o'rganadi;

- respublika iste'mol bozorining aholi o'rtasida xaridorgir bo'lgan vatanimiz yengil sanoatining yuqori sifatli mollari bilan to'ldirilishini ta'minlaydi;

- tarmoqning eksport salohiyatini mustahkamlash, kompaniya korxonalaridan raqobatdardosh mollar ishlab chiqarilishini butun choralar bilan ko'paytirish hamda ularning jahon bozorlariga kirib borishini tashkil qiladi;

- paxta tolasidan, boshqa mahalliy xomashyo va materiallar manbalaridan foydalanishni chuqurlashtirib, uning kompleksligini oshiradi, hozirgi vaqtda import bo'yicha olib kelinayotgan butlovchi buyumlar va yordamchi ashyolar ishlab chiqarishni o'zlashtiradi;

- tarmoqda yagona texnika va investitsiya siyosatini o'tkazadi, to'qimachilik, trikotaj va tikuvchilik sanoati korxonalarining kooperatsiyalashuviga, ishlab chiqarishni respublikaning aholi zich yashaydigan tumanlarida mahalliy lashtirishga ko'maklashadi;

- zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi buyumlar ishlab chiqarishni o'zlashtirish, tarmoq korxonalarini yangilash va texnika bilan qayta qurollantirish uchun to'g'ridan to'g'ri xorijiy sarmoyalarni keng jalb etadi;

- bozor islohotlarini o'tkazishda, kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etishda kompaniya korxonalariga yordam ko'rsatadi.

«O'zbekiyengilsanoat» davlat-aksionerlik kompaniyasi boshqaruvi to'qqiz kishidan iborat. Kompaniya boshqaruvi raisi maqomi, maishiy ta'minot, tibbiy va transport xizmati ko'rsatish sharoitlari bo'yicha vazirga, raisning birinchi o'rinbosari vazirning birinchi o'rinbosariga, rais o'rinbosarlari esa vazirning o'rinbosarlariga tenglashtirilgan. Kompaniya o'z faoliyatini demokratik tamoyillar asosida amalga oshirib, boshqaruvchi organlari kompaniya kengashi va kompaniya rayosati hisoblanadi. Kompaniya kengashi tarkibiga bir qancha kompaniya tarkibidagi konsern, korxonalar, tashkilotlar rah-

barlari kiradi. Kengashning yig'inishlari kengash raisining tashabbusi bilan, lekin yiliga ikki martadan kam bo'lmagan muddatda chaqiriladi. Navbatdan tashqari kengash yig'inishlari kompaniyaning uchdan bir qismidan kam bo'lmagan a'zolari tomonidan chaqirilishi mumkin. Kengashning qarorlari kengash yig'inishida a'zolarining ochiq ovoz berish yo'li qabul qilinib, har bir a'zo bir ovozga egadir. Agar berilgan ovozlar teng bo'lib qolsa, kengash raisining ovozi hal qiluvchi bo'lib hisoblanadi. Kompaniya raisi va uning o'rinbosarlari kompaniya kengashi tomonidan besh yil muddatga saylanadi va tegishli tartibda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Kompaniyada kompaniya funksiyalarini amalga oshirish va kompaniya kengashi hamda kompaniya rayosati faoliyatini ta'minlash maqsadida ishchi apparat tashkil qilinadi.

Neft va gaz sanoati — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 11-dekabrda Farmoni¹ bilan neft va gaz qazib chiqarish hajmlarini ko'paytirish, yangi neft va gaz konlari o'zlashtirilishini jadallashtirish, neft va gazni qayta ishlash hamda tashish samaradorligini oshirish, xorijiy sarmoyalarni jalb etish borasidagi ishlarni faollashtirish, respublikaning neft va gaz sanoatida bozor munosabatlarini yanada rivojlantirish hamda neft-gaz tarmog'ini boshqarish tuzilmasini takomillashtirish maqsadida «O'zbekneftgaz» Milliy korporatsiyasi «O'zbekneftgaz» Milliy xolding kompaniyasiga aylantirildi.

«O'zbekneftgaz» kompaniyasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- joriy va uzoq muddatli taxminlarni, gaz, neft va neftni qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning, tabiiy resurslardan va mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanishning aniq maqsadli ilmiy-texnikaviy, iqtisodiy va ijtimoiy dasturlarini ishlab chiqish;
- respublika iqtisodiyoti hamda aholisining neft mahsulotlari va gazga bo'lgan talab-ehtiyojlarini to'la-to'kis ta'minlash;
- neft va gaz sohasidagi geologiya-qidiruv ishlarining strategik hamda ustuvor yo'nalishlarini belgilash va muvofiqlashtirish, neft va gaz konlarini qazishning samarali tizim va usullarini joriy etish;
- xorijiy mamlakatlar va kompaniyalar bilan iqtisodiy, texnikaviy, texnologik va investitsiya sohasidagi hamkorlikni har tomonlama kengaytirish;

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995—1999. T., «Adolat», 2000.

- neft, gaz va neft mahsulotlari respublika hamda jahon bozori konyunkturasi o'rganish negizida sarmoyalarni jalb etish; gaz ta'minoti va neft mahsulotlari bilan ta'minlash tizimining faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish;

- tarmoq korxonalarida yangi texnologiyalarni va ilg'or menejment usullarini joriy qilish.

Energetika. Energetika sohasida bozor islohotlarini chuqurlashtirish, energetika tarmoqlari korxonalarini boshqarishni takomillashtirish va ularning ish samaradorligini oshirish hamda shu asosda mamlakat energetika tizimining barqaror ishlashini ta'minlash, iqtisodiyot va aholining elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 22-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi energetikasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish to'g'risida»gi Farmoniga binoan, quyidagilar energetika sohasida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilandi:

- energetika tarmoqlarini monopoliyadan chiqarish tadbirlarini izchil amalga oshirish, davlat tomonidan tartibga solish darajasini pasaytirish, elektr energiyasini sotish sohasida raqobat muhitini yaratish, xo'jalik yurituvchi subyektlarning elektr uzatish liniyalariga bog'lanishlari uchun teng imkoniyatlar va shart-sharoitlar yaratish;

- energetika tarmog'ining yirik korxonalari — issiqlik elektr stansiyalari, markazlashtirilgan issiqlik-elektr qurilmalari, elektr tarmoqlari korxonalari va boshqalarni bosqichma-bosqich aksiyalashtirish;

- ijtimoiy infratuzilma obyektlarini, loyihalash, qurilish-montaj va tuzatish ishlarini olib boruvchi korxonalar va tashkilotlarni jadal sur'atlarda davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish, ular negizida mulkchilikning nodavlat shakllaridagi korxonalar, shu jumladan, xususiy korxonalar tashkil etish;

- energetika korxonalarini aksiyalashtirish, ishlab chiqaruvchi quvvatlar va elektr tarmoqlarini rekonstruksiya qilish, texnika bilan qayta jihozlash va yanada rivojlantirish jarayonlariga chet el investitsiyalarini keng jalb qilish;

- elektr ishlab chiqarish, uni uzatish va sotish bo'yicha boshqaruv tizimiga va xo'jalik aloqalariga bozor tamoyillari va mexanizmlarini joriy etish;

- energetika quvvatlari va ko'mir sanoatining o'zaro bog'liq va mutanosib rivojlanishini ta'minlash.

Energetika sohasi «O‘zbekenergo» davlat-aksiyadorlik kompaniyasi tomonidan boshqariladi. Ushbu kompaniyaning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

1) respublika iqtisodiyoti va aholisini elektr energiyasi va ko‘mir bilan barqaror ta‘minlash, respublika energiya tizimi ish rejimlarini tartibga solish va muvofiqlashtirish;

2) elektr energetikasini va ko‘mir sanoatini rivojlantirishning qisqa muddatli va uzoq muddatli prognozlarini hamda maqsadli dasturlarini ishlab chiqish, elektr energiyasi hamda ko‘mir ishlab chiqarish va iste‘mol qilish balanslarini shakllantirishda qatnashish;

3) zamonaviy asbob-uskunalar va ilg‘or texnologiyalar negizida, shu jumladan, xorijiy investitsiyalar hisobiga ishlab chiqaruvchi quvvatlarni va elektr tarmoqlarini, ko‘mir sanoati korxonalarini rekonstruksiya qilish, zamonaviylashtirish, texnika bilan qayta jihozlash va yanada rivojlantirishni amalga oshirish;

4) ko‘mir tarmog‘ida geologiya-qidiruv ishlarini muvofiqlashtirish, ko‘mir konlarini ochish va qazib olishning samarali tizimlari va metodlarini joriy etish, uni ishlab chiqarishni ko‘paytirish hamda undan elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarishda ustun darajada foydalanish, energiyaning tiklanayotgan, shu jumladan, noan‘anaviy manbalarini rivojlantirish va joriy etish;

5) respublika korxonalari va tashkilotlari bilan birgalikda elektr energiyasi va ko‘mirni tejash, ulardan oqilona foydalanish hamda ularning isrof bo‘lishini kamaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni tashkil etish; marketing tadqiqotlarini tashkil etish, tarmoq korxonalariga ichki va tashqi bozorlarda mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ning raqobatga bardoshli yangi turlarini ishlab chiqarishni o‘zlashtirishda, ularning jahon bozorlariga chiqishida ko‘maklashish;

6) kompaniyaning tashkiliy tuzilmasiga kiradigan korxonalar va tashkilotlarga axborot xizmatlari ko‘rsatish;

7) elektr energetikasi va ko‘mir sanoati kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish.

Mahalliy sanoat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 15-avgustdagi «Mahalliy sanoatni boshqarishni takomillashtirish to‘g‘risida»gi Farmoniga¹ asosan mahalliy sanoatni bosh-

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995—1999. T., «Adolat», 2000.

qarishni yanada takomillashtirish, xususiylashtirishni chuqur-
lashtirish va raqobatchilik muhitini vujudga keltirish, bozorning
xalq iste'moli mollari bilan to'ldirilishi uchun mahalliy hokimiyat
organlarining mas'uliyatini oshirish maqsadida «Mahalliy sanoat»
davlat korporatsiyasi tugatilib, mavjud «Mahalliy sanoat» hududiy
sanoat-savdo konsernlari negizida respublika (Qoraqalpog'iston
Respublikasi), viloyatlar va Toshkent shahar «Mahalliy sanoat»
ishlab chiqarish-savdo aksionerlik kompaniyalari tashkil etildi.

«Mahalliy sanoat» hududiy ishlab chiqarish-savdo aksionerlik
kompaniyalari ochiq turdagi aksionerlik jamiyatlari shaklida ta'sis
etilib, o'z faoliyatida tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi
Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga
hisob beradilar.

«Mahalliy sanoat» hududiy ishlab chiqarish-savdo aksionerlik
kompaniyalari zimmasiga quyidagi asosiy vazifalarni hal etish
yuklangan:

- kompaniya tarkibiga kirgan xo'jalik yurituvchi subyektlar
faoliyatini muvofiqlashtirish va marketing faoliyati, moddiy
xomashyo resurslarini sotib olish, ishlab chiqariladigan mahsulotni
eksport qilish, korxonalarini texnika bilan qayta jihozlash va rekon-
struksiyalash, shu jumladan, xorijiy sarmoyani jalb etish asosida
qaytadan jihozlash hamda rekonstruksiyalash masalalarida ularga
yordam ko'rsatish;

- xaridorgir mahsulot ishlab chiqarishda mahalliy xomashyo
va ikkilamchi resurslardan juda to'liq foydalanish uchun shart-
sharoitlarni ta'minlash;

- tegishli mintaqalar hududida, birinchi navbatda, qishloq joy-
larda aholining ish bilan bandligini kengaytirish uchun kichik va
o'rta korxonalarini barpo qilish hamda rivojlantirish.

Sanoat sohasida davlat nazorati. O'zbekiston Respublikasi
Prezidentining 2004-yil 9-iyuldagi Farmoni¹ bilan sanoatda, gaz
ta'minoti hamda kon nazorati sohasida boshqaruv tuzilmasini yanada
takomillashtirish va ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish
samaradorligini ta'minlash maqsadida Sanoatda va konchilikda
ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish agentligi O'zbekiston
Respublikasi Sanoatda, konchilik va kommunal-maishiy sektorda
ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi
(«Sanoatkontexnazorat»)ga aylantirildi.

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2004, № 28, 319-m.

«Sanoatkontexnazorat» davlat inspeksiyasi respublika hududidagi barcha yuridik va jismoniy shaxslarning sanoatda ishlarni bexatar olib borish, yerosti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga doir qonun hujjatlari va normativ-texnik hujjatlar talablariga rioya qilishlari ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi maxsus vakolatli davlat boshqaruvi organi hisoblanadi va u o'z faoliyati to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi.

Davlat inspeksiyasi, uning mintaqaviy inspeksiyalari va unga idoraviy mansub tashkilotlar O'zbekiston Respublikasining sanoatda xavfsizlik sohasidagi davlat boshqaruvi organlarining yagona tizimini tashkil etadi. Mintaqaviy inspeksiyalar mahalliy davlat hokimiyati organlaridan mustaqil hisoblanadi va bevosita Davlat inspeksiyasiga bo'ysunadi. Davlat inspeksiyasi o'z faoliyatini davlat boshqaruvining boshqa organlari, huquqni muhofaza qilish organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi hamda xalqaro bitimlar asosida boshqa davlatlarning davlat nazorat organlari bilan o'zaro aloqa va hamkorlik qiladi.

Quyidagilar Davlat inspeksiyasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

1) yuridik va jismoniy shaxslarning sanoatda va gaz ta'minotida ishlarni bexatar olib borishga, yerosti boyliklaridan foydalanish va ularni muhofaza qilishga, mineral xomashyoni qayta ishlash va metallurgiya jihatidan saralashga, shuningdek, kon ishlarini *geologiya-marksheyderlik* xizmati bilan ta'minlashga oid qonun hujjatlari va normativ-texnik hujjatlar talablariga rioya qilishlari ustidan davlat nazoratini amalga oshirish;

2) sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini ta'minlash sohasida oldini olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

3) gaz xo'jaligi tizimida va ko'p kvartirali turar joylar va respublikaning kommunal-maishiy obyektlarining gaz ta'minotida xavfsizlik ta'minlanishini nazorat qilish;

4) texnik xavfsizlik va yerosti boyliklarini muhofaza qilish masalalari bo'yicha ilmiy-texnik dasturlarni ishlab chiqishda qatnashish;

5) iqtisodiyotning tegishli tarmoqlarida ishlarning bexatar olib borilishini ta'minlash tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash;

6) O'zbekiston Respublikasi harbiylashtirilgan kon-qutqarish qismlariga tezkor va metodik rahbarlik qilish; o'z vakolatiga kiruvchi masalalar bo'yicha normativ-huquqiy va texnik hujjatlarni ishlab chiqish va belgilangan tartibda qabul qilish.

46-§. Qurilish sohasini boshqarish

Qurilish, arxitektura, shaharsozlik sohasidagi faoliyatni, qurilish materiallari ishlab chiqarishni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda muvofiqlashtirish va funksional boshqarish *O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi («Davarxitektqurilish»)* tomonidan amalga oshiriladi. «Davarxitektqurilish» qo'mitasi o'z faoliyatini respublika boshqaruv va boshqa organlari hamda joylardagi hokimiyat, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, tashkilotlar va jamoat birlashmalari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

«Davarxitektqurilish» qo'mitasi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar (shaharlar) arxitektura va qurilish bosh boshqarmasi va bo'limlari (boshqarmalari), ekspertiza va davlat arxitektura-qurilish nazorati vakolatli organlari qurilish, shaharsozlik va arxitekturani boshqarish sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi organlari yagona tizimi tashkil etadi.

Quyidagilar «Davarxitektqurilish» qo'mitasining asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishlari hisoblanadi:

1) bozor iqtisodiyoti sharoitlarida qurilish, arxitektura, shaharsozlik va qurilish materiallari ishlab chiqarish sohasini isloh qilish, davlat boshqaruvining tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy asoslarini shakllantirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha davlat siyosatini o'tkazish va tarmoqlararo muvofiqlashtirishni amalga oshirish;

2) qurilish, arxitektura va shaharsozlik, binokorlik materiallari ishlab chiqarish sohasida yagona ilmiy va texnika siyosatini amalga oshirish, tegishli axborot bazasini tashkil etish;

3) investitsiya jarayonlarini samarali boshqarish masalalari bo'yicha jahon tajribasini o'rganish, loyiha hujjatlarini ishlab chiqish, pudrat ishlari bozorini shakllantirish, yangi texnika va texnologiyalarni, qurilish materiallari va qurilish-montaj ishlarining ilg'or turlarini qo'llash sabablarini asoslash;

4) qurilish, arxitektura, shaharsozlik va loyihalash faoliyati sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, davlat normalari va standartlari monitoringi va ularni ishlab chiqish, davlat shaharsozlik kadastrini yuritish;

5) shaharlar va aholi yashash joylarini rejalashtirish va ularda imoratlar qurish normalari va qoidalariga rioya qilinishini ta'minlash, ularning arxitektura-rejalashtirish va arxitektura-badiiy sifatini

yaxshilash, qimmatli arxitektura-shaharsozlik merosini saqlab qolish, arxitektura va shaharsozlikda milliy va madaniy an'analarni rivojlantirish;

6) narx belgilash tizimini takomillashtirish, pudrat ishlari va qurilish materiallari bozorini shakllantirish, qurilishda shartnomaviy munosabatlarning ahamiyatini oshirish;

7) loyihalashtirish, qurish va qurilish materiallari va konstruksiyalarini ishlab chiqarishda davlat shaharsozlik intizomiga, normalar va standartlarga rioya etilishini nazorat qilish, qurilish sifatini nazorat qilish, arxitektura-shaharsozlik, loyiha va loyiha-tender hujjatlari ekspertizasini o'tkazish;

8) qurilish, arxitektura va shaharsozlik sohasida xususiyashtirish jarayonlari chuqurlashishiga, xususiy firmalar tashkil etilishiga, o'rta va kichik korxonalar, injiniring, konsalting, auditorlik, sug'urta tarmoqlari va bozor infratuzilmasining boshqa tashkilotlari rivojlanishiga ko'maklashish.

«Davarxitektqurilish» qo'mitasining o'z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari barcha vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar hamda davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlari, idoraviy bo'yunishi va mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, birlashmalar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi. «Davarxitektqurilish» qo'mitasi zarur hollarda respublikaning boshqa vazirliklari, davlat qo'mitalari va idoralari bilan birgalikda belgilangan tartibda qarorlar qabul qiladi va qo'shma me'yoriy hujjatlar chiqaradi.

«Davarxitektqurilish» qo'mitasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod etiladigan rais boshchilik qiladi. «Davarxitektqurilish» qo'mitasi raisining O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan o'rinbosarlari bo'ladi. Rais o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni rais taqsimlaydi. Rais «Davarxitektqurilish» qo'mitasiga yuklangan vazifalar va majburiyatlarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi, qo'mita faoliyatining alohida yo'nalishlariga rahbarlik qilishda rais o'rinbosarlarining, qo'mita tarkibiy bo'linmalari rahbarlarining javobgarligi darajasini belgilaydi.

Qo'mitada rais (hay'at raisi) va lavozimlari bo'yicha rais o'rinbosarlari hamda qo'mita va uning tarkibiy bo'linmalarining boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tuziladi. «Davarxitektqurilish» qo'mitasi hay'ati a'zolari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Qo'mita hay'ati o'zining muntazam o'tkaziladigan majlislarida arxitektura, shaharsozlik va qurilish sohasidagi arxitektura va shaharsozlik darajasini oshirishga, kapital qurilishda ilmiy-texnika taraqqiyotini jadallashtirishga, qurilishni takomillashtirishga qaratilgan yagona ilmiy-texnika siyosatini o'tkazishning asosiy masalalarini hamda qo'mita faoliyatining boshqa masalalarini ko'rib chiqadi, «Davarxitektqurilish» qo'mitasi tizimidagi korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga amaliy rahbarlik qilish masalalarini, muhim qarorlar, buyruqlar, qoidalar, yo'riqnomalar va boshqa me'yoriy hujjatlar loyihalarini muhokama qiladi.

Hay'at qarorlari qo'mita raisining buyruqlari bilan hayotga joriy etiladi. Rais bilan hay'at o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda, rais paydo bo'lgan kelishmovchiliklar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahakamasiga ma'lum qilgan holda o'z qarorini hayotga joriy etadi, hay'at a'zolari esa, o'z navbatida, o'z fikrlarini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

«Davarxitektqurilish» qo'mitasida arxitektura, shaharsozlik va kapital qurilishda ilmiy-texnika taraqqiyotining muammolarini hal etishning eng maqbul yo'llarini ko'rib chiqish va izlash uchun ilmiy-texnika kengashi tuziladi. Ilmiy-texnika kengashiga qo'mita raisi boshchilik qiladi. Kengashning shaxsiy tarkibi va uning to'g'risidagi Nizom qo'mita raisi tomonidan tasdiqlanadi. Vazirliklar, davlat qo'mitalari, konsernlar, uyushmalar va boshqa tashkilotlarning mutaxassislari ilmiy-texnika kengashida ishlashga jamoatchilik asosida jalb qilinishlari mumkin.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar arxitektura va qurilish hududiy davlat organlari, Davlat ekspertizasi bosh boshqarmasi, Davlat arxitektura-qurilish nazorati organlari, Pudrat savdo (tender)larini tashkil etish boshqarmasi «Davarxitektqurilish» qo'mitasi tuzilmasiga kiradi, «Davarxitektqurilish» qo'mitasi ular faoliyatiga rahbarlik qilish va muvofiqlashtirishni amalga oshiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi, viloyatlar va Toshkent shahar arxitektura va qurilish bosh boshqarmalari, tarkibiy bo'linmalar rahbarlarini lavozimga tayinlash va lavozimdan ozod etish to'g'risidagi qaror tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining hamda tegishli tarkibiy bo'linma rahbarining taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasi raisi tomonidan qabul qilinadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasining, viloyatlar va Toshkent shahar arxitektura va qurilish bosh boshqarmalarining shtat jadvalini o‘zgartirish O‘zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo‘mitasi hamda moliya organlari bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi.

Davlat arxitektura-qurilish nazorati. O‘zbekiston Respublikasi hududida arxitektura-qurilish sohasida davlat standartlariga, shaharsozlik normalari va qoidalariga rioya etilishini O‘zbekiston Respublikasi «Davlat arxitektura-qurilish» qo‘mitasi tizimiga kiruvchi davlat arxitektura-qurilish nazorati hududiy inspeksiyasi ta‘minlaydi. Inspeksiya o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi «Davlat arxitektura-qurilish» qo‘mitasiga hisob beradi.

Quyidagilar inspeksiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan shaharsozlik to‘g‘risidagi qonun hujjatlari, belgilangan shaharsozlik normalari va qoidalari talablariga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- obyektlar qurilishini moliyalashtirish manbalaridan qat’i nazar, qurilishning barcha bosqichlarida loyihalashtirish va qurilish-montaj ishlari sifatiga, davlat standartlariga, qurilish normalari va qoidalariga, ishlarni amalga oshirish texnologiyasiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- moliyalashtirish manbalaridan va buyurtmachining mulkchilik shakllaridan qat’i nazar, yakka tartibdagi uy-joy qurilishidan tashqari, barcha qurilish obyektlarini ro‘yxatdan o‘tkazish va hisobga olish, qurilish-montaj ishlarini boshlashga ruxsatnomalar berish;
- bajarilayotgan qurilish-montaj ishlarining, qo‘llanayotgan qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarining davlat standartlari talablariga va texnik shartlarga muvofiqligi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- qurilish industriyasi korxonalarida qurilish materiallari, konstruksiyalari, buyumlarini ishlab chiqarish shart-sharoitlarining davlat standartlariga, normativ-texnik va loyiha hujjatlariga muvofiqligini nazorat qilish;
- qurilishi tugallangan obyektlarni foydalanishga qabul qilish bo‘yicha komissiyalar ishlarida majburiy ravishda qatnashish;
- ish hujjatlarini ishlab chiqish, obyektlarni qurish va qurilish materiallari, konstruksiyalari va buyumlarini ishlab chiqarish sifati ustidan nazoratni tashkil etish va amalga oshirish masalalari bo‘yicha normativ-metodik hujjatlarni ishlab chiqishda qatnashish;

- qurilishda standartlashtirish va qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini sertifikatlash bo'yicha ishlarni amalga oshirish.

Davlat arxitektura-qurilish nazorati hududiy inspeksiyasining davlat inspektorlari o'z funksional faoliyatini O'zbekiston Respublikasi «Davlarxitektqurilish» qo'mitasi tomonidan har yili o'tkaziladigan attestatsiya natijalariga ko'ra, beriladigan sertifikatlar asosida amalga oshiradilar.

Qurilish obyektlarida nazorat ishlari buyurtmachi va pudratchining buyruqlari bilan tayinlanadigan ularning mas'ul vakillari ishtirokida o'tkaziladi. Zarur hollarda nazorat maqsadlari uchun loyihalashtirish, bank va (yoki) boshqa manfaatdor tashkilotlar mutaxassislari shartnoma asosida jalb etilishi mumkin.

Qurilish materiallari, konstruksiyalari, buyumlari sanoati korxonalarida nazorat ishlari ishlab chiqarishning texnik shartlariga rioya etilishi uchun mas'ul bo'lgan mansabdor shaxslar (bosh muhandis, sex boshlig'i, texnika nazorati bo'limi boshlig'i va boshqalar) ishtirokida o'tkaziladi.

Nazorat ishlari natijalariga ko'ra, ishlarni bajarish daftoriga tegishli yozuv yoziladi, *inspeksiya inspektori, buyurtmachi va pudratchining* vakillari imzolaydigan dalolatnoma tuziladi, zarur hollarda yozma ko'rsatma beriladi. Buyurtmachi yoki pudratchi vakillari dalolatnomada bayon qilingan xulosalarga rozi bo'lmagan taqdirda, uni o'z e'tirozlarini yozma shaklda qayd etgan holda imzolaydilar.

Inspeksiya inspektorlari o'z funksional vazifalarini bajarishda davlat nazoratining boshqa vakolatli organlari, soliq inspeksiyasi, bank muassasalari, prokuratura organlari, sudlar, hokimliklarning tegishli xizmatlari, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish jamiyatlari va ommaviy axborot vositalari organlari bilan o'zaro hamkorlik qiladilar.

47-§. Qishloq va suv xo'jaligi sohasini boshqarish

Respublikamiz agrar davlat bo'lgani uchun ham mamlakatimiz iqtisodiyotini qishloq xo'jaligi sohasisiz tasavvur qilish qiyin. Qishloq xo'jaligi mamlakatimiz iqtisodiyotining boshqa real sektorlari kabi uning izchil rivojini ta'minlovchi muhim tarmoqlaridan biridir.

Qishloq xo'jaligi sohasini boshqarish o'z ichiga yerlardan unumli foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlash va qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni yaxshi yo'lga qo'yish, ishlab chiqarishning moddiy-texnikaviy bazasini mustahkamlash va boshqa faoliyat turlarini qamrab oladi.

Ushbu sohani boshqarish O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 1-noyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligini tashkil etish to‘g‘risida»gi Farmoniga¹ asosan, O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jalik vazirligi hamda Melioratsiya va suv xo‘jaligi vazirligi negizida tashkil etilgan O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Vazirlik qishloq xo‘jaligi sohasini boshqarishni O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlari, O‘zbekiston Respublikasi hukumatining qarorlari va farmoyishlari hamda vazirlik to‘g‘risidagi Nizom asosida o‘zining hududiy organlari orqali amalga oshiradi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo‘jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo‘jaligi bo‘limlari, Irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari, Magistral kanallar (tizimlar), irrigatsiya tizimlari boshqarmalari vazirlikning hududiy organlari hisoblanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo‘jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo‘jaligi bo‘limlari tegishli ravishda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va tumanlar hokimliklariga hamda vazirlikka bo‘ysunadilar va hisob beradilar.

Quyidagilar vazirlikning vazifalari hisoblanadi:

- qishloq xo‘jaligini zamonaviylashtirish va barqaror rivojlantirishga qaratilgan yagona agrotexnika siyosatini amalga oshirish;
- zamonaviy agrotexnologiyalarni takomillashtirish va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi tarmoqlariga joriy etish;
- qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga bozor tamoyillari va mexanizmlari asosida xizmat ko‘rsatayotgan tarmoqlar, bo‘g‘inlar va tuzilmalar faoliyatini muvofiqlashtirish;
- agrar sektorda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, ijara munosabatlarini, oila pudratini, fermer xo‘jaliklarini keng rivojlantirish ishlarini muvofiqlashtirish;
- qishloq xo‘jaligini yuritishni va qishloq xo‘jaligi ekinlarini navlar bo‘yicha joylashtirishni takomillashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqish;
- seleksiya, urug‘chilik, naslchilik ishlari, veterinariya, o‘simliklar karantini sohasida davlat siyosatini olib borish hamda

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995—1999. T., «Adolat», 2000.

chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik mahsulotlari xavfsizligini ta'minlash;

- irrigatsiya tizimlarini havzalar bo'yicha boshqarish tamoyillari asosida yerusti suv resurslarining davlat boshqaruvini amalga oshirish va barcha darajalarda suvdan foydalanishning bozor tamoyillarini joriy etish;
- davlat suv xo'jaligi tizimidan foydalanilishini va uning zamonaviylashtirilishini ta'minlash;
- ilgaridan sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va yangi yerlarni o'zlashtirish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- qishloq, suv va o'rmon xo'jaligida investitsiya siyosatini ishlab chiqishda qatnashish; yer va suv resurslaridan foydalanish to'g'risidagi qonun hujjatlariga qat'iy rioya etilishini ta'minlash;
- o'rmon xo'jaligidan foydalanish, uni qo'riqlash, himoya qilish va rivojlantirish sohasida davlat siyosatini amalga oshirish;
- o'ziga qarashli tashkilotlar va korxonalarni ilmiy-texnik va axborot bilan ta'minlash; qishloq, suv va o'rmon xo'jaligi rahbarlari va mutaxassislarini o'qitish, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- qishloq xo'jaligida o'simliklarni kimyoviy va biologik himoya qilish, o'simliklar kasalliklarining oldini olish va qishloq xo'jaligi zararkunandalariga, begona o'tlarga va chigirtkaga qarshi kurashish bo'yicha yagona texnika va texnologiya siyosatini o'tkazish.

O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi boshqaruvi markaziy apparati tuzilmasida:

- 1) paxtachilikni rivojlantirish;
- 2) g'allachilikni rivojlantirish;
- 3) sabzavot-poliz ekinlari, meva va uzumchilikni rivojlantirish hamda ularni kompleks qayta ishlash;
- 4) chorvachilikni rivojlantirish;
- 5) yer-suv resurslaridan oqilona foydalanish, irrigatsiyani rivojlantirish va yerlar unumdorligini oshirish;
- 6) qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash va kimyolashtirish muammolarini hal etish bo'yicha Kengashlar tuziladi.

Quyidagilar Kengashlarning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- tegishli tarmoqlarni isloh qilish va rivojlantirish, qishloq xo'jaligi salohiyatidan samarali foydalanish bo'yicha aniq tavsiyalarni ishlab chiqish;
- qishloq xo'jaligining ustuvor tarmoqlarini rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini, ular samaradorligini oshirish yo'nalishlari va yo'llarini belgilash;
- har bir mintaqaning iqlim, ob-havo sharoitlarini va xususiyatlarini hisobga olgan holda ekinlarni kelgusida va har bir qishloq xo'jaligi yilida oqilona joylashtirish bo'yicha aniq agrotexnologiya tavsiyalarini ishlab chiqish;
- qishloq xo'jaligi ekinlari seleksiyasi va urug'chiligida, shuningdek, naslchilik ishlarida ustuvor yo'nalishlarni belgilash;
- zamonaviy, resurslarni tejovchi texnologiyalarni joriy etish, sug'oriladigan yerlarning unumdorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Kengashlarning tarkibiga, egallab turgan lavozimlari va ilmiy unvonlaridan qat'i nazar, fan va amaliyotning tegishli sohalarida obro'si e'tirof etilgan yetakchi mutaxassislar va olimlar jamoatchilik asosida kiradilar. Kengashlar a'zolari soni va shaxsiy tarkibi vazirlik hay'ati tomonidan tasdiqlanadi.

Kengashlarning raislari O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi hay'ati a'zolari hisoblanadi va Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Kengashlarning barcha tavsiyalari qishloq va suv xo'jaligi vazirligi hay'ati majlislarida muhokama qilinadi, uning qarorlarining bajarilishi majburiydir. Kengashlarning ishchi organlari funksiyalari O'zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo'jaligi vazirligining tegishli boshqarmalari va bo'limlariga yuklanadi.

Vazirlikka belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan vazir boshchilik qiladi. Vazirning O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan uch nafar o'rinbosari, shu jumladan, ikki nafar birinchi o'rinbosari bo'ladi.

Vazirning suv xo'jaligi masalalari bilan shug'ullanuvchi birinchi o'rinbosari ayni vaqtda Suv xo'jaligi bosh boshqarmasining boshlig'i hisoblanadi. O'zbekiston Qishloq xo'jaligi ilmiy-ishlab chiqarish markazining *bosh direktori* lavozimiga ko'ra, vazir o'rinbosari hisoblanadi.

O'rmon xo'jaligi *bosh boshqarmasi boshlig'i* lavozimiga ko'ra, vazir o'rinbosari hisoblanadi. Suv xo'jaligi bosh boshqarmasi

boshlig'ining o'rinbosarlari *ijtimoiy va maishiy xizmat ko'rsatish darajasi* bo'yicha vazir o'rinbosariga tenglashtiriladi.

Vazirlikda 15 kishidan iborat tarkibda hay'at tuziladi. Uning tarkibiga vazir (hay'at raisi), uning o'rinbosarlari, qishloq xo'jaligi tarmoqlari va sohalarini rivojlantirish muammolarini hal etish bo'yicha kengashlar raislari, ayrim bo'linmalar, agrosanoat kompleksi tizimi vazirliklari va idoralari rahbarlari, shuningdek, vazirlik markaziy devonining boshqa rahbar xodimlari kiradi. Hay'atning shaxsiy tarkibi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Hay'at qarorlari vazirning buyruqlari bilan hayotga joriy etiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo'jaligi bo'limlari, Irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari, Magistral kanallar (tizimlar), irrigatsiya tizimlari boshqarmalari vazirlikning hududiy organlari hisoblanadi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari hamda tuman qishloq va suv xo'jaligi bo'limlari tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va tumanlar hokimliklariga hamda vazirlikka bo'ysunadilar va hisob beradilar.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vaziri O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vaziri bilan kelishilgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi Joqarg'i Kengesi tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari rahbarlari viloyatlar hokimlari taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Tuman qishloq va suv xo'jaligi bo'limlari boshliqlari tuman hokimlari taqdimnomasiga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vaziri hamda viloyat qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari boshliqlari tomonidan lavozimga tayinlanadi.

Irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari boshliqlari va ularning o'rinbosarlari, magistral kanallar, irrigatsiya tizimlari boshqarmalari boshliqlari lavozimga vazir tomonidan tanlov asosida tayinlanadi. Tanlovni o'tkazish tartibi O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vaziri tomonidan tasdiqlanadi.

Vazirlik va uning hududiy organlari ekspert va maslahat organlari tashkil etishga haqlidir, ular to'g'risidagi nizomlar tegishli ravishda vazir yoki hududiy organ rahbari tomonidan tasdiqlanadi.

48-§. Xo‘jalik-xizmat ko‘rsatish kompleksini boshqarish

Transport sohasini boshqarish. Transport sohasi — iqtisodiyotning yirik tarmoqlaridan biri bo‘lib, yuklar va yo‘lovchilarni to‘liq va o‘z vaqtida tashishni ta‘minlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi transport tizimi havo transporti, temiryo‘l transporti, suv (daryo) tansporti va avtomobil transportidan iboratdir.

O‘zbekiston Respublikasi transport tizimi ushbu sohani tartibga soluvchi qonunlar, hukumat qarorlari va boshqa huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Havo transporti. Havo transporti 1993-yil 7-mayda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Havo kodeksi¹ bilan tartibga solinadi. O‘zbekiston Respublikasining Havo kodeksi samoviy hudud suverenitetini, samoviy hududdan foydalanishni va aviatsiya faoliyatini tartibga solish qoidalarini, samoviy huquqdan foydalanish va aviatsiya faoliyati sohasidagi davlat boshqaruvi va nazoratini, davlat tasarrufida bo‘lmagan tashkilotlar va fuqarolarning samoviy hududdan foydalanish hamda aviatsiya faoliyatini tartibga solish borasidagi tadbirlarni ishlab chiqarish va amalga oshirishdagi ishtirokini belgilab beradi.

Respublikaning quruqlikdagi yerlari va suv havzalari ustidagi samoviy hududiga O‘zbekiston Respublikasi to‘la va tanho egalik qiladi. O‘zbekiston Respublikasining samoviy hududi O‘zbekiston davlati hududining ajralmas qismidir.

Amaldagi qonunchilikka binoan, samoviy hududdan foydalanish sohasidagi davlat boshqaruvi va nazoratini olib borish O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi zimmasiga yuklanadi.

Fuqaro va eksperimental aviatsiya faoliyati sohasidagi boshqaruv va nazoratni O‘zbekiston Respublikasining Aviatsiya ma‘muriyati amalga oshiradi.

Davlat aviatsiyasi faoliyati sohasidagi boshqaruv va nazoratni o‘z vakolatlari doirasida Mudofaa vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq, davlat boshqaruvining boshqa organlari amalga oshiradilar.

Tijorat, jamoat va davlat tasarrufida bo‘lmagan boshqa tashkilotlar hamda fuqarolar samoviy hududdan va aviatsiya faoliyatidan oqilona, samarali hamda xavfsiz foydalanish borasidagi tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etish huquqiga egadirlar.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 6, 247-m.

O‘zbekiston Respublikasining Havo kodeksiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi aviatsiyasi eksperimental, davlat va fuqaro aviatsiyasiga bo‘linadi.

Aviatsiya va boshqa texnika sohasida tajriba — konstruktorlik, eksperimental va ilmiy-tadqiqot ishlari hamda sinovlari uchun mo‘ljallangan aviatsiya eksperimental aviatsiya hisoblanadi.

Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati tasarrufidagi, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qaroriga muvofiq, davlat boshqaruvi boshqa organlarining tasarrufidagi aviatsiya davlat aviatsiyasi hisoblanadi. Eksperimental va davlat aviatsiyasi tarkibiga kirmagan aviatsiya fuqaro aviatsiyasi hisoblanadi.

Fuqaro aviatsiyasidan:

- a) yo‘lovchilar, ularning qo‘l yuklari, yuklar va pochta (havo transportida tashiladigan) tashish;
- b) aviatsiya ishlarini bajarish;
- d) o‘quv, sport, madaniy-ma‘rifiy tadbirlarni o‘tkazish, texnikaviy ijodkorlikni rivojlantirish hamda fuqarolarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish;
- e) favqulodda vaziyatlar yuz bergan hududlarga avariya-qutqaruv ishlarini amalga oshirish uchun kuchlar va asbob-uskunalarni, shuningdek, zarar ko‘rganlarga yordam ko‘rsatish uchun yuklarni yetkazib berish maqsadlarida foydalaniladi.

Qayd etib o‘tilgan maqsadlarda pulli va kira qilish tarzida foydalaniladigan fuqaro aviatsiyasi tijorat aviatsiyasi deb e‘tirof etiladi.

Qayd etib o‘tilgan maqsadlarda bepul hamda yollanmay foydalaniladigan fuqaro aviatsiyasi umumiy ahamiyatdagi aviatsiya, deb e‘tirof etiladi.

O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik aviatsiyasida davlat boshqaruvi «*O‘zbekiston havo yo‘llari*» Milliy aviakompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Aviakompaniya tarkibiga aviaportlar, aviaotradlar, ishlab chiqarish birlashmalari va boshqa korxonalar, muassasa va tashkilotlar kiradi.

Fuqaro va eksperimental aviatsiya faoliyati, havo kemalari ekspluatantlari, aviatsiya korxonalari va tashkilotlari tomonidan havo kemalari qatnovlari xavfsizligini ta‘minlovchi belgilangan qoidalar va normalarga rioya etilishi ustidan davlat nazorati sohasidagi siyosatni olib borish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi aviatsiya ma‘muriyati funksiyasini amalga oshiruvchi davlat organi bo‘lib — O‘zbekiston Respublikasi Parvozlarni xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 26-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasi Parvozlari xavfsizligini nazorat qilish davlat inspeksiyasi to‘g‘risida»gi Nizomga¹ binoan, «Davavianazorat» inspeksiyasi o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

«Davavianazorat» inspeksiyasi o‘z faoliyatini davlat boshqaruvining boshqa organlari, huquqni muhofaza qilish organlari, mahalliy davlat hokimiyat organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

«Davavianazorat» inspeksiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- fuqaro va eksperimental aviatsiya faoliyati sohasida davlat nazorati;

- parvozlari xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha fuqaro aviatsiyasi faoliyati sohasidagi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda sertifikatlashtirish ishlarini tashkil etish va ta‘minlash;

- parvozlari xavfsizligini ta‘minlash, fuqaro havo kemalari hamda fuqaro va eksperimental aviatsiya aerodromlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish bo‘yicha normativ va qoidalarni ishlab chiqish hamda takomillashtirish;

- o‘z vakolatlari doirasida havo qatnoviga xizmat ko‘rsatish tashkil etilishi va O‘zbekiston Respublikasining havo hududidan foydalanish ustidan nazorat qilish;

- fuqaro havo kemalarini hamda fuqaro va eksperimental aviatsiya aerodromlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish;

- fuqaro aviatsiyasining aviatsiya texnikasi ishlanmalari, modifikatsiyalari va foydalanish-texnik hujjatlarini tasdiqlash;

- fuqaro va eksperimental havo kemalari bilan yuz bergan aviatsiya halokati va baxtsiz hodisalarni surishtirish;

- yo‘lovchilar va yuk tashish, aeroportlarda havo kemalariga xizmat ko‘rsatish va fuqaro aviatsiyasida aviatsiya ishlarini bajarish bo‘yicha faoliyatni litsenziyalashni tashkil etish;

- xalqaro tashkilotlarda O‘zbekiston Respublikasi fuqaro aviatsiyasi manfaatlarini ifodalash, «Davavianazorat» inspeksiyasi vakolatlariga tegishli bo‘lgan masalalar bo‘yicha boshqa davlatlarning aviatsiya ma‘muriyatlari va tuzilmalari bilan o‘zaro aloqa qilish hamda hamkorlikni ta‘minlash.

¹ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjalari to‘plami. 2004, № 8, 99-m.

«Davavianazorat» inspeksiyasiga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan boshliq rahbarlik qiladi. Boshliq bir nafar o‘rinbosarga ega bo‘ladi. «Davavianazorat» inspeksiyasi boshlig‘i maqomiga ko‘ra vazirga, uning o‘rinbosari esa vazirning o‘rinbosariga tenglashtiriladi.

Temiryo‘l transporti. Temiryo‘l transporti O‘zbekiston Respublikasining 1999-yil 15-aprelda qabul qilingan «Temiryo‘l transporti to‘g‘risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan, temiryo‘l transporti — umumiy foydalanishdagi transport turlaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish va ijtimoiy yo‘nalishdagi korxonalar, muassasalar va tashkilotlarni o‘z tarkibiga olgan, boshqa davlatlarning temiryo‘llari va transportning boshqa turlari bilan o‘zaro hamkorlikda tashish ehtiyojlarini ta‘minlovchi yagona ishlab chiqarish-texnologiya majmuyidan iboratdir.

Tashish jarayonining uzluksizligini, harakat xavfsizligini va avariya-tiklash ishlari o‘tkazilishini bevosita ta‘minlovchi temiryo‘l transporti korxonalari, umumiy foydalanishdagi temiryo‘llar va temiryo‘l transportining boshqa mol-mulki mutlaq davlat mulkidir.

Tashish jarayonida bevosita ishtirok etmaydigan temiryo‘l transporti mol-mulki qonun hujjatlarida belgilangan tartibda xususiy lashtirilishi mumkin.

Amaldagi qonunchilikka binoan, temiryo‘l qatnovlari quyidagi turlarga bo‘linadi:

- *ichki qatnovlar* — yuklar, yo‘lovchilar, bagaj va yuk bagajini O‘zbekiston Respublikasi doirasida tashish;
- *xalqaro qatnovlar* — yuklar, yo‘lovchilar, bagaj va yuk bagajini O‘zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar o‘rtasida tashish;
- *to‘g‘ri aralash qatnovlar* — yuklarni yagona transport hujjati bo‘yicha transportning har xil turlarida tashish. To‘g‘ri aralash qatnovlar ham ichki, ham xalqaro bo‘lishi mumkin.

Alohida muhim davlat ehtiyojlarini, shu jumladan, mudofaa ehtiyojlarini qondirish uchun yuklarning maxsus turlari tashilishini ta‘minlovchi tashishlar maxsus tashishlar jumlasiga kiradi.

Idoralarga qarashli temiryo‘l shoxobcha yo‘llari jumlasiga xo‘jalik yurituvchi subyektlarning mulki bo‘lgan va umumiy foydalanishdagi temiryo‘llar bilan tutashadigan temiryo‘llar kiradi.

Idoralarga qarashli temiryo‘l shoxobcha yo‘llarining ishlash shart-sharoitlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Idoralarga

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 5, 118-m.

qarashli temiryo‘l shoxobcha yo‘llarining mulkdorlari va temiryo‘l transporti korxonalari o‘rtasidagi munosabatlar shartnoma bilan belgilanadi.

Temiryo‘l transportini boshqarish markazlashtirilgan tartibda amalga oshiriladi va davlat temiryo‘l transportini boshqarish organining vakolatlari jumlasiga kiradi.

Davlat temiryo‘l transportini boshqarish organi:

- temiryo‘lda tashishlarni tashkil etish va bajarish sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;
- temiryo‘l transportining faoliyati masalalari va tashishlarning shartlari bo‘yicha normativ hujjatlarni qabul qiladi;
- transport xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirishga ko‘maklashadi;
- temiryo‘l transportini, shu jumladan, idoralarga qarashli temiryo‘l shoxobcha yo‘llarini rivojlantirish va ulardan foydalanishni nazorat qiladi;
- temiryo‘lda tashishlar sohasida tarif siyosatini olib boradi;
- temiryo‘l transporti sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshiradi;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Temiryo‘l transportining tashish jarayoni bilan bog‘liq faoliyatiga aralashishga hech kimning haqi yo‘q.

Davlat temiryo‘l transportini boshqarish organining o‘z vakolatlari doirasida qabul qilgan qarorlari barcha yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlari uchun majburiydir.

O‘zbekiston Respublikasi temiryo‘l transporti sohasini boshqarish O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 7-noyabr-dagi Farmoni bilan tashkil etilgan «O‘zbekiston temiryo‘llari» davlat-aksionerlik kompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu kompaniya xalq xo‘jaligi va aholining temiryo‘l transportida yuk va yo‘lovchilarni tashish ehtiyojlarini to‘la qondirish hamda temiryo‘lning barqaror va xavf-xatarsiz ishlashini ta‘minlash maqsadida tashkil etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 14-noyabr-dagi «O‘zbekiston temiryo‘llari» davlat-aksionerlik kompaniyasi faoliyatini tashkil etish masalalari to‘g‘risida»gi qarori¹

¹ O‘zbekiston Respublikasi. Farmonlar va qarorlar. Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 3-kitob. T., «O‘zbekiston», 1995.

va 2001-yil 3-martdagi «O‘zbekiston temiryo‘llari» davlat-aksionerlik kompaniyasini boshqarishni tashkil etishni takomillashtirish to‘g‘risida»gi qaroriga¹ ko‘ra, «O‘zbekiston temiryo‘llari» davlat-aksionerlik kompaniyasi:

- yuklarni hamda yo‘lovchilarni tashish hajmlarini xalq xo‘jaligi va respublika aholisining ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda davlat buyurtmalari, shuningdek, to‘g‘ridan to‘g‘ri tuzilgan shartnomalar va kontraktlar asosida mustaqil ravishda belgilaydi va amalga oshiradi;
- to‘la tijorat hisob-kitobi va o‘zini o‘zi mablag‘ bilan ta‘minlash sharoitlarida ishlaydi, ishlab chiqarish-xo‘jalik va moliyaviy faoliyatga oid masalalarni mustaqil ravishda hal qiladi, sug‘urta, zaxira va boshqa fondlarni tashkil etadi;
- O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan temiryo‘l bo‘limlari, birlashmalar, korxonalar va tashkilotlarga oid ilgari tuzilgan shartnomalar va majburiyatlar bo‘yicha, O‘rta Osiyo temiryo‘lining huquqiy vorisi hisoblanadi;
- xalqaro temiryo‘llarda va aralash temiryo‘l aloqalarida yo‘lovchilar hamda yuklarni tashishni tashkil etishda xorijiy temiryo‘llar oldida «O‘zbekiston temiryo‘llari» deb nomlangan *yuridik shaxs* sifatida ish yuritadi;
- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi.

Tarkibda 11 kishidan iborat bo‘lgan Kompaniya kengashi «O‘zbekiston temiryo‘llari» davlat-aksiyadorlik kompaniyasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.

2001-yil 2-martda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Temiryo‘l transportini monopoliyadan chiqarish va aksiyalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni qabul qilinib, unda temiryo‘l transporti sohasidagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari belgilab berildi:

1) mononoliyadan chiqarish chora-tadbirlarini izchil amalga oshirish va temiryo‘l transporti xizmatlari bozorida raqobat muhitini shakllantirish;

2) yo‘lovchilar tashish, harakatdagi sostavni, refrijerator va konteyner xo‘jaligini ta‘mirlash korxonalarini bosqichma-bosqich aksiyalashtirish;

3) ijtimoiy infratuzilma, yuk va yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish obyektlarini, ta‘mirlash-qurilish, savdo va ta‘minot tashkilotlarini

¹ O‘zbekiston Respublikasi qonunlari to‘plami. 2001, № 5.

davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishni jadallashtirish, ular negizida mulkchilikning nodavlat shakllaridagi korxonalar, shu jumladan, xususiy korxonalar tashkil etish;

4) boshqaruv tizimiga va tashish jarayoni qatnashchilari o'rtasidagi xo'jalik aloqalariga bozor tamoyillari va mexanizmlarini joriy etish;

5) temiryo'l kompleksini rekonstruksiya qilish, yangilash va zamonaviylashtirishga chet el investitsiyalarini keng jalb qilish bo'yicha qulay shart-sharoitlar yaratish;

6) mamlakat iqtisodiyotining samarali va barqaror faoliyat ko'rsatishini ta'minlashda temiryo'l transportining ahamiyatini kuchaytirish, temiryo'l transporti kommunikatsiyalarini rivojlantirish.

Avtomobil va suv transporti. Avtomobil transporti O'zbekiston Respublikasining 1998-yil 29-avgustda qabul qilingan «Avtomobil transporti to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, avtomobil transporti — tarkibiga yuridik va jismoniy shaxslar kiruvchi, iqtisodiyot va aholining yo'lovchilar, bagaj va yuklarni, shu jumladan, pochmani avtomobilda tashishga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish-texnologiya majmuyidir.

O'zbekiston Respublikasida avtomobil transporti xususiy va ommaviy mulk asosida faoliyat ko'rsatishi mumkin. Avtomobil transportining barcha mulkdorlari teng huquqlarga egadirlar va qonun himoyasidan bab-baravar foydalanadilar.

Avtotransport vositalari yo'lovchilar avtotransporti, yuk avtotransporti va maxsus avtotransport vositalariga bo'linadi. Yo'lovchilar avtotransporti vositalari jumlasiga avtobuslar, mikroavtobuslar, yengil avtomobillar, yo'lovchilar tashiladigan tirkamalar va yarim-tirkamalar kiradi.

Yuk avtotransporti vositalari jumlasiga yuk avtomobillari, shatakchi avtomobillar, tirkamalar va yarimtirkamalar kiradi. Konstruktiv jihatlariga hamda qay maqsadlarda foydalanilishiga ko'ra, yuk avtotransporti vositalari umumiy va maxsus transport vositalariga bo'linadi.

Maxsus avtotransport vositalari jumlasiga turli ishlarni, ko'proq notransport ishlarini bajarishga mo'ljallangan avtomobillar, tirkamalar va yarimtirkamalar (o't o'chirish avtomobillari, kompressor qurilmali avtomobillar, avtokranlar, supurish-sidirish hamda chiqindi tashish avtomobillari va hokazolar) kiradi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1998, № 9, 174-m.

Avtomobilda tashishlar *shahardagi, shahar atrofidagi, shaharlararo va xalqaro* tashishga bo‘linadi.

Shahardagi tashishlar jumlasiga shahar yoki shahar posyolkasi chegaralari doirasida amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Shahar atrofidagi tashishlar jumlasiga shahar yoki shahar posyolkasi chegaralari doirasidan ellik kilometr gacha tashqarida amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Shaharlararo tashishlar jumlasiga shahar yoki shahar posyolkasi chegaralari doirasidan ellik kilometr dan oshiq masofada amalga oshiriladigan tashishlar, shuningdek, yo‘nalish masofasidan qat’i nazar, O‘zbekiston Respublikasining ikki yoki undan ortiq viloyati hududida amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Xalqaro tashishlar jumlasiga yo‘nalish masofasidan qat’i nazar, O‘zbekiston Respublikasi davlat chegarasidan tashqariga yoki davlat chegarasi tashqarisidan amalga oshiriladigan tashishlar kiradi.

Avtomobil transporti faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish sertifikatlash, litsenziyalash, soliq solish, ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan tashishlar uchun tariflarni shakllantirish, yagona ilmiy-texnika siyosatini o‘tkazish yo‘li bilan, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda amalga oshiriladi.

Avtomobil transportini boshqaruvchi davlat organining asosiy vakolatlari quyidagilardan iborat:

- avtomobilda tashishlarni tashkil etish va takomillashtirishga doir normativ hujjatlarni ishlab chiqish;
- avtomobil transportini rivojlantirish milliy dasturlari konsepsiyasini ishlab chiqish;
- respublika va aholining tashishlarga bo‘lgan davlat ehtiyojlari istiqbolini ishlab chiqish;
- avtomobil transporti sohasida yagona investitsiya, ilmiy-texnika va ijtimoiy siyosatni shakllantirish va yuritish;
- avtotransport xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirishga ko‘maklashish;
- yo‘lovchilar, bagaj va yuklar tashishni litsenziyalashni tashkil etish va takomillashtirish;
- tashuvchilar va mijozlarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish;
- kadrlarni o‘qitish va ularning malakasini oshirishni tashkil etish;
- avtomobil transporti to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;
- avtomobil transporti sohasida xalqaro hamkorlikni amalga oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 4-iyundagi «Avtomobil transporti sohasida monopoliyadan chiqarish va boshqaruvni takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoniga binoan, avtomobil va daryo transporti sohasida boshqaruvni takomillashtirish va monopoliyadan chiqarishni chuqurlashtirishning quyidagi asosiy yo'nalishlari belgilab berildi:

1) avtotransportda yo'lovchilar va yuk tashish sohasida bozor munosabatlari va raqobat muhitini yanada rivojlantirish, avtomobil transporti tashkilotlari va korxonalarini keng xususiyashtirish, xususi avtomobil tashuvchilar faoliyati sohasini kengaytirish, transport xizmatlari bozorida mulkchilikning barcha shakllaridagi avtomobilda tashuvchilar uchun teng shart-sharoitlar yaratish;

2) avtomobil va daryo transportida yuk va yo'lovchilar tashishni boshqarishning ortiqcha bo'g'inlarini tugatish, boshqaruvning bir va ikki bo'g'inli tizimiga o'tish;

3) avtomobil transportida boshqarishni markazlashtirishdan chiqarish va avtomobilda yo'lovchilar tashuvchi, yuklarni viloyat ichida tashuvchi, transport-foydalanish va axborot xizmatlari ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirish, avtomobilda yo'lovchilar va yuk tashish sohasida kadrlarni qayta tayyorlash funksiyalarini bevosita Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari ixtiyoriga berish;

4) yo'lovchilar tashish xavfsizligi chora-tadbirlarini mustahkamlash, avtomobilda yo'lovchilar va yuk tashish sohasida iste'molchilar huquqlari himoya qilinishining kuchli tizimini yaratish, transport xizmatlari tizimida sug'urtaning mustaqil bozorini rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasida avtomobil va daryo transporti sohasida davlat boshqaruvi O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 10-martdagi qarori¹ bilan tasdiqlangan «O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi to'g'risida»gi Nizomga binoan, O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi tarkibiy va institutsional o'zgartirish masalalarini hal qilish, xizmatlar bozorini shakllantirish va rivojlantirishga hamda avtomobil va daryo transportida yuk va yo'lovchilar tashish xavfsizligini ta'minlashga ko'maklashish uchun maxsus vakolat berilgan davlat boshqaruvi organi hisoblanadi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. 2004, № 10, 120-m.

Agentlik o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

Agentlik tizimiga Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bo'limlari, Avtomobil va daryo transportini rivojlantirishni normativ-texnik ta'minlash respublika markazi, «Avtodaryotransilm» kasb malakasini oshirish davlat ilmiy-metodik markazi, «O'zbekiston avtomobilchisi» gazetasi tahririyati kiradi.

Agentlik o'z faoliyatini davlat boshqaruvi boshqa organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Agentlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- avtomobil va daryo transportida yuk va yo'lovchilar tashishni tashkil etish va takomillashtirish bo'yicha normativ-huquqiy baza shakllantirilishini ta'minlash;
- iqtisodiyot tarmoqlari, aholining yuk va yo'lovchilar tashishga ehtiyojlarini hisobga olgan holda avtomobil va daryo transportini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, jamoat avtomobil va daryo transporti faoliyatini muvofiqlashtirish;
- avtomobil va daryo transporti xizmatlari bozorida bozor munosabatlarini va raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlash;
- avtomobil va daryo transporti sohasida yagona texnika siyosatini o'tkazish;
- avtomobil va daryo transportida yuk va yo'lovchilar tashishni litsenziyalashni tashkil etish, litsenziatlar tomonidan litsenziya talablari va shartlari bajarilishini nazorat qilish;
- avtomobil va daryo transportida kadrlarni o'qitish va ularning malakasini oshirishni tashkil etish;
- mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlariga, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi va Favqulodda vaziyatlar vazirligiga safarbarlik vaziyatida va favqulodda vaziyatlarda avtomobil transporti maxsus bo'linmalari faoliyatini muvofiqlashtirishda ko'maklashish.

Agentlikka qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan boshliq boshchilik qiladi. Boshliqning ikki o'rinbosari bo'ladi. Agentlik boshlig'i maqomiga ko'ra, vazirga, boshliq o'rinbosarlari vazir o'rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Agentlikda tarkibiga agentlik boshlig'i (hay'at raisi), boshliq o'rinbosarlari (lavozimiga ko'ra) va agentlik tizimi boshqa rahbar xodimlari kiradigan 5 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Hay'atning shaxsiy tarkibi agentlik boshlig'ining taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Agentlik hay'ati agentlik faoliyatining asosiy masalalarini ko'rib chiqadi, agentlikning tarkibiy va hududiy bo'linmalari, o'ziga qarashli organlar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi, agentlikning muhim buyruqlari va boshqa hujjatlari loyihalarini muhokama qiladi.

Hay'at qarorlari agentlik boshlig'ining buyruqlari bilan hayotga tatbiq etiladi. Boshliq bilan hay'at o'rtasida kelishmovchiliklar paydo bo'lganda boshliq o'z qarorini amalga oshiradi. Paydo bo'lgan kelishmovchiliklar to'g'risida boshliq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini xabardor qiladi.

Shahar yo'lovchi transporti. Shahar yo'lovchilar transporti O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 25-aprelda qabul qilingan «Shahar yo'lovchilar transporti to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan, shahar yo'lovchilar transporti deganda, O'zbekiston Respublikasi hududida ro'yxatga olingan, shahar doirasida yo'lovchilar hamda bagaj tashishga mo'ljallangan avtomobil va elektr transporti tushuniladi. Shahar yo'lovchilar transporti ommaviy yoki xususiy mulk asosida ishlashi mumkin.

Shahar yo'lovchilar transporti jumlasiga *avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, metropoliten*, yo'nalishli va yo'nalishsiz taksilar kiradi.

Avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, metropoliten va yo'nalishli taksilar belgilangan yo'nalishlar bo'yicha, harakat jadvaliga muvofiq, belgilangan tarifdagi haq evaziga yo'lovchilar tashiydi. Yo'nalishsiz taksilar yo'lovchilarning talablari asosida taksometr (hisoblagich) ko'rsatishi bo'yicha haq evaziga tashish xizmatlari ko'rsatadi.

Idoralarga qarashli yo'lovchilar transporti jumlasiga korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning o'z xodimlarini muayyan yo'nalish va harakat jadvali bo'yicha mazkur korxonalar, muassasa yoki tashkilot tomonidan belgilangan tartibda yoxud tashish shartnomasi bo'-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 4-5, 124-m.

yicha tashish xizmatlari ko'rsatuvchi avtobuslari va mikroavtobuslari kiradi.

Idoralarga qarashli yo'lovchilar transportidan shahar yo'lovchilar transportini boshqarish organi bilan tuzilgan tashish shartnomasi bo'yicha yo'lovchilar tashish uchun foydalanilishi mumkin. Bu holda shahar yo'lovchilar transporti to'g'risidagi qonun hujjatlarining qoidalari idoralarga qarashli yo'lovchilar transportiga nisbatan tatbiq etiladi.

Shahar yo'lovchilar transportining davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari, shuningdek, Vazirlar Mahkamasi maxsus vakolat bergan shahar yo'lovchilar transportini boshqarish organi tomonidan amalga oshiriladi.

Shahar yo'lovchilar transportini boshqarish organining vakolatlari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- tashuvchilar bilan shartnomalar tuzish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish;

- barcha turdagi shahar yo'lovchilar transportining bir maromda ishlashini ta'minlash;

- yagona texnika siyosati yuritish;

- barcha turdagi shahar yo'lovchilar transportini rivojlantirish va yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish, ularga ko'rsatiladigan xizmatlarning hajmlari va turlarini kengaytirish yuzasidan kompleks tadbirlar ishlab chiqish va ularni ro'yobga chiqarish;

- yo'lovchilarga xizmatlar ko'rsatish tartibi va qoidalarini belgilovchi normativ hujjatlar ishlab chiqish;

- avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, shuningdek, yo'nalishli taksilarda yo'lovchilar tashish yo'nalishlari va harakat jadvallarini tasdiqlash;

- yo'lovchilarning huquqlari ta'minlanishini nazorat qilish;

- shahar yo'lovchilar transporti subyektlari uchun yagona chipta tizimini joriy etish, yo'l chiptalari, varaqalari, shuningdek, ayrim toifadagi fuqarolarga transportda imtiyozli yurish huquqini beradigan hujjatlar tayyorlash;

- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 11-iyundagi qarori¹ bilan Toshkent shahrida yo'lovchilar tashish

¹O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2004, № 24, 274-m.

bilan band bo'lgan korxonalar va tashkilotlarni boshqarish tizimini takomillashtirish, ularning faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida Toshkent shahar yo'lovchilar tashish transporti davlat uyushmasi «Toshshaharyo'lovchitrans» aksiyadorlik kompaniyasiga aylantirildi va quyidagilar «Toshshaharyo'lovchitrans» aksiyadorlik kompaniyasining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari etib belgilandi:

1) shahar yo'lovchilar tashish transportini rivojlantirishning istiqbolli strategiyasini belgilash, Toshkent shahar hokimligi hamda boshqa manfaatdor tashkilotlar bilan birgalikda yo'lovchilar tashish transportini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'rta muddatli va uzoq muddatli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

2) marketing tadqiqotlarini tashkil etish va shahar transport xizmatlari bozorida raqobat muhitini shakllantirish;

3) Toshkent shahar aholisining shahar yo'lovchilar tashish transporti xizmatlariga ehtiyojini qondirish, shahar yo'lovchilar tashish transportining iqtisodiy foydali va ekologiya jihatidan toza turlarini kompleks rivojlantirish;

4) yo'lovchilar tashish transportida yo'l harakati xavfsizligining yuqori darajasini ta'minlash;

5) kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish.

Yo'l xo'jaligini boshqarish. Yo'l xo'jaligi O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 3-iyulda qabul qilingan «Avtomobil yo'llari to'g'risida»gi Qonun¹ va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu Qonun O'zbekiston Respublikasida avtomobil yo'llarini rivojlantirish va ulardan foydalanish sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asoslarini belgilab beradi. Qonunga ko'ra, avtomobil yo'li — davlat standartlariga mos keladigan, me'yoriy og'irlikka va o'lchamga ega bo'lgan transport vositalarining xavf-xatarsiz va qulay harakatlanishi uchun mo'ljallangan muhandislik inshootlari majmuyi.

Avtomobil yo'llari tarkibiga yo'l uchun ajratilgan mintaqada joylashgan sun'iy muhandislik inshootlari, yo'l xizmatining yaxlit texnologik majmuasiga kiruvchi yo'l idoralari, yordamchi, qo'shimcha va boshqa ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatuvchi korxonalar kiradi. Yo'l uchun ajratilgan mintaqadagi havo bo'shlig'i va yer

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 9, 353-m.

ostki qismi ham avtomobil yo'li majmuyiga kiradi. O'zbekiston Respublikasining avtomobil yo'llari mansubligiga qarab, umumiy foydalanishdagi va korxonalarga qarashli yo'llarga ajratiladi. Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari jumlasiga O'zbekiston Respublikasi hukumati belgilangan tartibda tegishli ro'yxatlarga kiritib, indeksi va tartib raqami ko'rsatilgan avtomobil yo'llari kiradi.

Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari va ular tarkibidagi barcha inshootlar davlat mulki bo'lib, O'zbekiston Respublikasi qonunlarida belgilangan tartibda foydalanishga berib qo'yiladi. Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari xalq xo'jaligi va ma'muriy mohiyatiga ko'ra, xalqaro, davlat va mahalliy (viloyat) ahamiyatiga ega avtomobil yo'llariga bo'linadi.

Mustaqil davlatlarning poytaxtlarini birlashtirib turadigan, shuningdek, davlatlar o'rtasidagi bitimlarga muvofiq, xalqaro avtomobil yo'llari tarmog'iga kiradigan avtomobil yo'llari xalqaro ahamiyatga molik avtomobil yo'llari hisoblanadi.

Davlat ahamiyatiga molik yo'llar jumlasiga respublikaning ma'muriy, madaniyat va sanoat markazlari hamda viloyatlari o'rtasidagi transport qatnovini ta'minlaydigan, mazkur markazlarni esa temiryo'l stansiyalari, portlar, kema to'xtash joylari, shuningdek, qo'shni davlatlar bilan bog'laydigan yo'llar kiradi.

Mahalliy ahamiyatga molik yo'llar jumlasiga respublika hamda viloyatlarning ma'muriy markazlarini tumanlarning ma'muriy markazlari bilan, qishloq aholi punktlari bilan, shuningdek, tuman markazlarini respublika ahamiyatiga molik yo'llar, temiryo'l stansiyalari, portlar, kema to'xtash joylari bilan birlashtiradigan yo'llar kiradi.

Korxonalarga qarashli avtomobil yo'llari o'z ahamiyatiga ko'ra, shoxobcha yo'llar, texnologiya, xo'jalik ichidagi, xizmat, patrul yo'llari va boshqa yo'llarga bo'linadi.

Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarining davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining hukumati maxsus vakolat berilgan avtomobil yo'llarini boshqaradigan davlat idorasi orqali («O'zavtoyo'l») respublika avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish va takomillashtirish ishini nazorat qiladi hamda bu borada yagona texnika siyosati yuritadi, umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llarini foydalanish uchun yaroqli holda saqlashni, ta'mirlashni va bunday yo'llar qurishni tashkil etadi.

Idoralarga qarashli yo'llarni boshqarish qonunlarda belgilangan tartibda ana shu yo'llarni tasarruf etuvchi korxonalar, muassasalar va tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi, bu ishlarni mahalliy hokimiyat va boshqaruv idoralari uyg'unlashtiradilar.

Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari O'zbekiston Respublikasi xalqining boyligi bo'lib, davlatning mutlaq mulkidir va u xususiylashtirilmaydi. O'zbekiston Respublikasining umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari O'zbekiston Respublikasi yo'l xo'jaligi idoralari (yo'l idoralari) boshqaruvida bo'ladi va ularning balansida turadi.

Korxonalariga qarashli avtomobil yo'llari qaysi korxonalar, muassasa va tashkilot balansida tursa va qaysi biri ana shu yo'llarning saqlanishini ta'minlasa, shu korxonalar, muassasa va tashkilot ixtiyorida bo'ladi. Shaharlar, shahar posyolkalari va qishloq aholi punktlaridagi ko'chalar tegishli mahalliy hokimiyat va boshqaruv idoralari tasarrufida bo'ladi hamda ularning saqlanishini ta'minlaydigan uy-joy-kommunal xo'jaligi korxonalar va tashkilotlari balansida turadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 19-avgustdagi «Umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llari qurish va ulardan foydalanishni boshqarish tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni¹ bilan O'zbekiston avtomobil yo'llari qurish va foydalanish davlat-aksiyadorlik konserni — Avtomobil yo'llari qurish va foydalanish davlat-aksiyadorlik kompaniyasi («O'zavtoyol» DAK) etib qayta tashkil etildi.

Quyidagilar «O'zavtoyol» davlat-aksiyadorlik kompaniyasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo'nalishlari hisoblanadi:

- respublikada avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish hamda takomillashtirishda yagona texnikaviy, investitsiya va tashqi iqtisodiy siyosatni o'tkazish;

- umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llari, ko'priklar, tunnellar, eng avvalo, xalqaro va davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ko'priklar hamda tunnellarga kompleks xizmat ko'rsatish va ularni tegishli texnik holatda saqlash hamda o'tkazish qobiliyatini, shu-

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2003, № 15—16, 120-m.

ningdek, kompaniya tarkibiga kiruvchi pudrat tashkilotlari faoliyatini ta'minlash borasidagi ishlarni muvofiqlashtirish;

- avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish hamda takomillashtirish istiqbollarini belgilash;

- umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llarini loyihalash, qurish, rekonstruksiya qilish, ta'mirlash, saqlash va ulardan foydalanish masalalarining kompleks hal etilishini ta'minlash;

- umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llarida qurilish, ta'mirlash va qayta tiklash ishlarini amalga oshirish chog'ida belgilangan qoida va sifat standartlariga rioya etilishini nazorat qilish.

«O'zavtoyoy'l» davlat-aksiyadorlik kompaniyasi shartnomalar va majburiyatlar bo'yicha «O'zavtoyoy'l» davlat-aksionerlik konsernining huquqiy vorisi hisoblanadi. Kompaniyani boshqarishning yuqori organi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan Kompaniya kengashi hisoblanadi. «O'zavtoyoy'l» DAK rasi va uning o'rinbosarlari lavozimga Kompaniya kengashi taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadi.

Aloqa sohasini boshqarish. Aloqa O'zbekiston Respublikasi xo'jalik va ijtimoiy infrastrukturasi tarkibiy qismi bo'lib, aholining, xo'jalik subyektlarining, davlat idoralarining pochta, telefon, telegraf, radio va axborotning o'zga turlarini uzatish va qabul qilish hamda aloqa tarmog'i orqali jo'natilayotgan ashyolarni yetkazib berishga bo'lgan ehtiyojlari qondirilishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida aloqa sohasini boshqarish O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 13-yanvarda qabul qilingan «Aloqa to'g'risida»gi Qonuniga¹ muvofiq amalga oshirilib, ushbu Qonun aloqa tarmoqlarini tashkil qilishning umumiy huquqiy, iqtisodiy asoslarini, aloqa shoxobchalarini barpo etish va ulardan foydalanishda, aloqa xizmati ko'rsatishda mulkchilik shaklidan qat'i nazar korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning va fuqarolarning aloqa vositalariga egalik qilish, ulardan foydalanish, ularni tasarruf etish va boshqarish sohasidagi huquqlari va vazifalarini, shuningdek, berilgan huquqlarni buzganlik va vazifalarini bajarmaganlik uchun javobgarlik choralarini belgilaydi.

¹O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 3, 159-m.

Mazkur Qonunning 4-moddasida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining aloqa sohasidagi vakolatlari belgilangan bo‘lib, unga ko‘ra, Oliy Majlis aloqa sohasidagi qonunlarni qabul qiladi; aloqa sohasidagi davlat siyosatining asosiy qoidalarini belgilaydi; xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qiladi; O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan kelib chiqadigan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Aloqa sohasidagi davlat boshqaruvi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan, shuningdek, u vakolat bergan idora — O‘zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligi tomonidan amalga oshiriladi. O‘zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligi aloqa, axborotlashtirish va radiochastota spektridan foydalanish sohasidagi vazifalarni hal qilish va davlat siyosatini o‘tkazish uchun vakolat berilgan muvofiqlashtiruvchi boshqaruv organi hisoblanadi. Agentlik o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisob beradi. Agentlik Kompyuterlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha Muvofiqlashtiruvchi kengashning ishchi organi funksiyasini bajaradi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 7-maydagi qarori bilan quyidagilar O‘zbekiston Aloqa va axborotlashtirish agentligining asosiy vazifalari etib belgilandi:

1) telekommunikatsiyalar, ma’lumotlar uzatish, pochta aloqasi, matbuot tarqatish tarmoqlarini rivojlantirish, shuningdek, zamonaviy talablar va mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasiga muvofiq, axborotlashtirish sohasida strategik ustuvorliklarni shakllantirish va amalga oshirish;

2) aloqa va axborotlashtirish tarmoq va hududiy organlari hamda xizmatlari ishlarini, shuningdek standartlashtirish, sertifikatlash va xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini litsenziyalashni ta’minlash, aloqa va axborotlashtirish sohasida, shu jumladan, ma’lumotlar uzatishning zamonaviy vositalari, IP-texnologiyalar sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish masalalarini muvofiqlashtirish;

3) axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini va axborot tizimlari hamda resurslari bozorini rivojlantirish sohasida raqobat muhitini shakllantirish, shuningdek, davlat boshqaruvi, fan va ta’lim, biznes, sog‘liqni saqlash sohasida va faoliyatning boshqa sohalarida axborot ayirboshlashning elektron shakllariga o‘tish dasturlarini

joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqish va amalga oshirish;

4) telekommunikatsiyalar, pochta aloqasi tarmoqlarida, telera-dioefirda, axborot tizimlarida axborot xavfsizligini ta'minlash, za-monaviy talablar va standartlarni hisobga olgan holda axborot re-surslari va axborot tizimlarini muhofaza qilishning samarali vositalari va usullarini joriy etish;

5) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari, kompyuter va telekommunikatsiya texnikasini ishlab chiqish so-hasida ilmiy-tadqiqot ishlarini va yuqori malakali kadrlar tay-yorlashni tashkil etish;

6) axborot tizimlarini, telekommunikatsiya va ma'lumotlar uzatish tarmoqlarini rivojlantirish va takomillashtirish uchun xo-rijiy investitsiyalar va zamonaviy texnologiyalarni jalb etish va ulardan samarali foydalanish.

Agentlikka qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan *bosh direktor* bosh-chilik qiladi. Bosh direktorning o'rinbosarlari, shu jumladan, *birinchi o'rinbosari* bo'ladi, ularning sonini belgilash va ularni lavozimga tayinlash O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi. Bosh direktor maqomiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi vaziriga, bosh direktorning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari — tegishli ravishda vazirning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Agentlikning bosh direktori bir vaqtning o'zida O'zbekiston Respublikasi radiochastotalar bo'yicha *Davlat komissiyasining raisi* hisoblanadi.

Agentlikda tarkibiga *bosh direktor* — (rais), *bosh direktor o'rin-bosarlari* (lavozimiga ko'ra) hamda Agentlik tizimidagi boshqa rahbar xodimlar kiradigan *11 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi*. Agentlik hay'ati Agentlik faoliyatining asosiy masalalarini ko'rib chiqadi, Agentlik bo'limlari, hududiy boshqarmalar, Agentlikka qarashli tashkilotlar, korxonalar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi, Agentlikning muhim buyruqlari va boshqa hujjatlari loyihalarini, shuningdek, aloqa va axborotlashtirish tizimini rivojlantirish, ilmiy-texnika yutuqlaridan keng ko'lamda foyda-lanish, idoralararo va davlatlararo aloqalarni rivojlantirish masala-larini muhokama qiladi.

1. Iqtisodiyot sohaslarini boshqarishning umumiy tushunchasi.
2. Sanoat sohasini boshqarish:
 - a) yengil sanoat sohasini boshqarish;
 - b) neft va gaz sanoatini boshqarish;
 - d) energetika sohasini boshqarish;
 - e) mahalliy sanoat;
 - f) sanoat sohasida davlat nazorati.
3. Qurilish, arxitektura va shaharsozlik sohasidagi faoliyatni tartibga soluvchi davlat organi:
 - a) O'zbekiston Respublikasi Davlat arxitektura va qurilish qo'mitasining huquqiy maqomi;
 - b) arxitektura va qurilish sohasidagi davlat nazorati.
4. Qishloq va suv xo'jaligini boshqarish.
5. Xo'jalik-xizmat kompleksini boshqarishning umumiy tushunchasi.
6. Transport sohasini boshqarish:
 - a) havo transporti;
 - b) temiryo'l transporti;
 - d) avtomobil va suv transporti.
7. Yo'l xo'jaligini boshqarish.
8. Aloqa sohasini boshqarish.

11-bob. IJTIMOYIY-MADANIY SOHALARNI BOSHQARISH

49-§. Ta'lim sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-madaniy sohalariga — ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish sohalari kiradi.

O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishishi hamda O'zbekiston Respublikasining yangi qonunchilik bazasining yaratilishi bilan ijtimoiy-madaniy sohalarda tub o'zgarishlar sodir bo'ldi. Bu o'zgarishlarni ijtimoiy-madaniy sohalarni alohida-alohida ko'rib chiqqanimizda, yaqqol ko'rishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi, «Davlat tili to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» va boshqa qonun hujjatlarining qabul qilinishi bilan respublikamizda ta'lim tizimi tubdan isloh qilindi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi va qator chora-tadbirlarni:

- «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunni joriy etish;
- yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarini joriy etish, zamonaviy didaktik ta'minotni ishlab chiqishni;
- o'quv yurtlarini attestatsiyadan o'tkazishni va akkreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni¹ fuqarolarga ta'lim, tarbiya berish, kasb-hunar o'rgatishning huquqiy asoslarini belgilaydi hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratilgan.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 9, 225-m.

Ta'lim O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasidagi ustuvor yo'nalish bo'lib, bu sohadagi davlat siyosati:

- 1) ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi;
- 2) ta'limning uzluksizligi va izchilligi;
- 3) umumiy o'rta, shuningdek, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiyligi;
- 4) o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishini: akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o'qishni tanlashning ixtiyoriyligi;
- 5) ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi;
- 6) davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- 7) ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv;
- 8) bilimli bo'lishni va iste'dodni rag'batlantirish;
- 9) ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg'unlash-tirish kabi asosiy tamoyillarga tayanadi.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi:

- davlat standartlariga muvofiq, ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat ta'lim muassasalari;
- ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalar;
- ta'lim sohasidagi davlat boshqaruv organlari, shuningdek, ularga qarashli korxonalar, muassasalar va tashkilotlardan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim quyidagi turlarda amalga oshiriladi:

• *maktabgacha ta'lim* — bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim olti-yetti yoshgacha oilada, bolalar bog'chasida va mulk shaklidan qat'i nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi.

• *umumiy o'rta ta'lim* — boshlang'ich ta'lim (I–IV sinflar) va umumiy o'rta ta'lim (I–IX sinflar)ni o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgandir. Maktabning birinchi sinfiga bolalar olti-yetti yoshidan qabul qilinadilar.

Umumiy o'rta ta'lim bilimlarning zarur hajmini beradi, mustaqil fikrlash, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba ko'nikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yo'naltirishga va ta'limning navbatdagi bosqichini tanlashga yordam beradi.

O'rtta maxsus, kasb-hunar ta'limi olish maqsadida, har kim umumiy o'rtta ta'lim asosida akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o'qishning yo'nalishini ixtiyoriy ravishda tanlash huquqiga ega.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari egallangan kasb-hunar bo'yicha ishlash huquqini beradigan hamda bunday ish yoki ta'limni navbatdagi bosqichda davom ettirish uchun asos bo'ladigan o'rtta maxsus, kasb-hunar ta'limi beradi.

Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularning chuqur, tabaqalashtirilgan va kasb-hunarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydigan uch yillik o'rtta maxsus o'quv yurtidir.

Kasb-hunar kolleji o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, mahorat va malakasini chuqur rivojlantirishni, tanlangan kasblar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisos olishni ta'minlaydigan uch yillik o'rtta kasb-hunar o'quv yurtidir.

Oliy ta'lim — yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni ta'minlaydi. Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash oliy o'quv yurtlari (universitetlar, akademiyalar, institutlar va oliy maktabning boshqa ta'lim muassasalari)da o'rtta maxsus, kasb-hunar ta'limi asosida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim ikki bosqichga: davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi oliy ma'lumot to'g'risidagi hujjatlar bilan dalillanuvchi bakalavriat va magistraturaga ega.

Bakalavriat oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha puxta bilim beradigan, o'qish muddati kamida to'rt yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir.

Magistratura aniq mutaxassislik bo'yicha bakalavriat negizida kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'limdir.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim jamiyatning ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlashga qaratilgandir. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim oliy o'quv yurtlari va ilmiy tadqiqot muassasalarida (aspirantura, adyunktura, doktorantura, mustaqil tadqiqotchilik) olinishi mumkin.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash — kasb bilimlari va ko'nikmalarini chuqurlashtirish hamda yangilashni ta'minlaydi.

Maktabdan tashqari ta'lim. Bolalar va o'smirlarning yakka tartibdagi ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, jamoat birlashmalari, shu-

ningdek, boshqa yuridik va jismoniy shaxslar madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda maktabdan tashqari ta'lim muassasalarini tashkil etishlari mumkin.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalariga bolalar, o'smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, bolalar-o'smirlar sport maktablari, san'at maktablari, musiqa maktablari, studiyalar, kutubxonalar, sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa muassasalar kiradi.

Davlat oilada ta'lim olishga va mustaqil ravishda ta'lim olishga ko'maklashadi. Bolalarni oilada o'qitish va mustaqil ravishda ta'lim olish tegishli ta'lim muassasalarining dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi. Ta'lim oluvchilarga vakolatli davlat muassasalari tomonidan uslubiy, maslahat va boshqa yo'sinda yordam ko'rsatiladi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, ta'lim sohasini tartibga solishda O'zbekiston Respublikasi o'zi tanlagan taraqqiyot yo'lidan kelib chiqib, bozor munosabatlariga asoslangan. *Ta'lim to'g'risidagi qonunchilik* O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining bilim olishga bo'lgan *konstitutsiyaviy huquqini* amalga oshirishda xizmat qiladi.

Ta'lim sohasini tartibga solishda O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustdagi Qonuni¹ bilan tasdiqlangan «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» ham katta ahamiyatga egadir. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunning qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir. Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro'yobga chiqarishni, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ni ishlab chiqishdan asosiy maqsad — bu ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 11—12, 295-m.

axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash *Milliy tizimini yaratishdir*.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tartibga solishda 1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan «Davlat tili to'g'risida»gi Qonun¹ ham ma'lum bir ahamiyatga egadir. Mazkur qonunning 1-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini tartibga solishda belgilangan tartibda ishlab chiqilgan davlat ta'lim standartlari ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni 7-moddasiga binoan, davlat ta'lim standartlari umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi. Davlat ta'lim standartlarini bajarish O'zbekiston Respublikasining barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 16-avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Davlat standarti» — davlat, jamiyat va shaxsning, shuningdek, mehnat bozori konyunkturasi va professional kadrlar tayyorlashning jahon an'analarining amaldagi va istiqboldagi talablariga muvofiq ravishda oliy ta'limning O'zbekiston Respublikasida qabul qilingan yo'nalishlari va mutaxassisliklarini tartibga soladi.

Ta'lim tizimini boshqarish quyidagi organlar tomonidan amalga oshiriladi:

1) *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi*

- ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;
- ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qiladi;
- ta'limni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- ta'lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilaydi;
- ta'lim muassasalarini akkreditatsiyadan, pedagog, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilaydi;
- boshqa davlatlarning ta'lim muassasalariga O'zbekiston Respublikasining hududida ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi ruxsatnomalar beradi;
- qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta'lim to'g'risidagi hujjatlarini tan olish va hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilaydi;
- davlat ta'lim standartlarini tasdiqlaydi;

¹O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 12, 257-m.

- davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma'lumot to'g'risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilaydi;
 - davlat grantlari miqdori va ta'lim muassasalariga qabul qilish tartibini belgilaydi;
 - davlat oliy ta'lim muassasasining rektorlarini tayinlaydi;
 - ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasasidan boshqasiga o'tkazish tartibini belgilaydi;
 - qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi;
- 2) *ta'limni boshqarish bo'yicha maxsus vakolat berilgan davlat organlari*
- ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqaradi;
 - ta'lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtiradi va uslub masalalarida ularga rahbarlik qiladi;
 - davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlaydi;
 - o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalarni, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayoniga joriy etadi;
 - o'quv va o'quv-uslubiyat adabiyotlarini nashr etishni tashkil qiladi;
 - ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida eksternat to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlaydi;
 - davlat oliy ta'lim muassasasining rektorini tayinlash to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga takliflar kiritadi;
 - pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularning malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etadi;
 - qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi;
- 3) *mahalliy davlat hokimiyati organlari*
- ta'lim muassasalari faoliyatining mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlaydilar;
 - ta'lim muassasalarini tashkil etadilar, qayta tashkil etadilar va tugatadilar (respublika tasarrufida bo'lgan muassasalar bundan mustasno), ularning ustavlarini ro'yxatga oladilar;
 - o'z hududlaridagi ta'lim muassasalarini vakolat doirasida moliyalash miqdorlarini va imtiyozlarni belgilaydilar;
 - ta'lim sifati va darajasiga, shuningdek, pedagog xodimlarning kasb faoliyatiga bo'lgan davlat talablariga rioya etilishini ta'minlaydilar;
 - qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshiradilar.

Ta'lim muassasasini uning rahbari boshqaradi. Ta'lim muassasalarida qonun hujjatlariga muvofiq faoliyat ko'rsatadigan jamoat boshqaruvi organlari tashkil etilishi mumkin.

Ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlari nodavlat ta'lim muassasalarida «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qiladi. Nodavlat ta'lim muassasalari ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzgan taqdirda, akkreditatsiya qilgan organlar ularning faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq, to'xtatib qo'yishga haqli. Nodavlat ta'lim muassasalariga qabul davlat o'quv yurtlari uchun belgilangan tartibda va muddatlarda amalga oshiriladi.

50-§. Madaniyat va sport sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida *madaniyat* va *sport* sohasini boshqaruvchi organlar tizimiga: O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi, «O'zbekkino» Milliy agentligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy Teleradiokompaniyasi, O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi va O'zbekiston Milliy axborot agentligi kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004-yil 27-sentabrdagi Farmoni bilan madaniyat va sportni rivojlantirish muammolarini kompleks tarzda hal etish, jismonan sog'lom, ma'naviy jihatdan boy va barkamol shaxslarni tarbiyalash uchun shart-sharoitlar yaratish, sog'lom turmush tarzi va sportga muhabbat tuyg'usini singdirish, aholining madaniy va estetik talab-ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirish, shuningdek, madaniyat va sport sohasini boshqarishni takomillashtirish, bu sohada davlat siyosatini amalga oshirishni muvofiqlashtirish darajasini ko'tarish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi tugatilib, ularning negizida *O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi* tashkil qilindi.

Mazkur Farmonga binoan, O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi faoliyatining asosiy vazifalari hamda yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- madaniyat va ommaviy sport sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, xalqning boy madaniy merosini qayta tiklash, asrlar mobaynida shakllangan yuksak ma'naviyatni, xalq an'analari va urf-odatlarini har tomonlama rivojlantirish, jismonan sog'lom, ma'naviy jihatdan boy va uyg'un kamol

topgan shaxslarni voyaga yetkazish borasidagi kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- milliy istiqlol g'oyasidan, O'zbekiston xalqining madaniy va ma'naviy-axloqiy an'alaridan kelib chiqqan holda aholi o'rtasida madaniy-ma'rifiy, fizkultura-sog'lomlashtirish va ommaviy sport ishlarini amalga oshirish, odamlarning madaniy va estetik ehtiyojlarini yanada to'laroq qondirish;
- teatr, musiqa, xoreografiya, tasviriy san'at, sirk, xalq amaliy va estrada san'atini yanada rivojlantirish, ularning g'oyaviy-badiiy va ma'naviy saviyasini oshirish, xalq tarixining eng yorqin sahifalarini va uning hozirgi hayotini, mamlakatning erkin demokratik taraqqiyotini yoritib beradigan asarlar yaratishda ijodiy jamoalarga har tomonlama yordam ko'rsatish;
- madaniy-ommaviy va bayram tadbirlarining chuqur g'oyaviy mazmun bilan boyitilishini ta'minlash, respublikaning ijodiy uyushmalari va jamoat tashkilotlari bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish, ijodkor yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning o'z talant va iste'dodlarini to'la namoyon etishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;
- jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish, aholini, birinchi navbatda, yoshlar va bolalarni sport bilan shug'ullanishi zarurligini anglash ruhida tarbiyalash, sog'lom turmush tarzi va sportga muhabbat ishtiyoqini singdirish, yoshlarni mehnatga va respublika Qurolli Kuchlarida xizmat qilishga tayyorlash;
- Olimpiya o'yinlarida, Jahon va Osiyo chempionatlarida, xalqaro musobaqalarda O'zbekiston sharafini munosib himoya qiladigan va yuqori sport natijalariga erisha oladigan yuksak mahoratli sportchilarni tayyorlash maqsadida olimpiya zaxirasi muassalarini qo'llab-quvvatlash va zarur shart-sharoitlarni yaratish, jumladan, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;
- xalq o'yinlari, milliy sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil qilish va o'tkazish;
- turar joylar va mahallalarda madaniy-ma'rifiy faoliyatni, aholini madaniy va jismoniy jihatdan tarbiyalashni tashkil qilishda, fizkultura-sog'lomlashtirish va ommaviy sport ishlarini o'tkazishda davlat va jamoat tashkilotlari, o'quv yurtlari mahalliy hokimiyat organlari bilan faol hamkorlik qilish va ularga yordam ko'rsatish;
- davlatlararo va xalqaro madaniy hamda sport aloqalarini kengaytirish va mustahkamlash, konferensiya, ko'rgazma va sport

musobaqalari o'tkazish, madaniyat, san'at va sport sohasiga xorijiy investitsiya va grantlarni jalb etish borasidagi ishlarni tashkil etish;

- madaniy-ma'rifiy va sport-sog'lomlashtirish muassasalari, obyekt va inshootlarning moddiy-texnika bazasini rivojlantirish hamda mustahkamlash, ulardan imkoniyat darajasida to'la va samarali foydalanishni ta'minlash;
- madaniyat va sport sohasida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashni tashkil qilish, respublika madaniy-ma'rifiy va sport-sog'lomlashtirish muassasalari, o'quv yurtlarini yuqori ma'lakali kadrlar bilan ta'minlash;
- professional, xalq va havaskorlik ijodiyotini, ommaviy sport jismoniy tarbiyani, ommabop madaniy-ma'rifiy va sport dasturlarini keng ko'lamda targ'ib qilish, shuningdek, madaniyat va sport sohasida ommabop adabiyotlarni chop etish hamda video va kino materiallar chiqarish.

Kino-video faoliyati. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004-yil 16-martdagi Farmoni¹ bilan mamlakatimizda erkin demokratik jamiyat barpo etish yo'lida amalga oshirilayotgan o'zgarish va yutuqlarni, milliy istiqloq g'oyasining mazmun-mohiyatini kino san'ati vositasida badiiy aks ettirish, kinematografiya sohasining xalqimiz hayotidagi, ayniqsa, yoshlar tarbiyasidagi o'rni va ta'sirini kuchaytirish, g'oyaviy-badiiy saviyasini oshirish, uni hozirgi zamon talablari asosida yanada takomillashtirish maqsadida «O'zbekkino» Davlat-aksionerlik kompaniyasi «O'zbekkino» Milliy agentligi etib qayta tashkil etildi.

Ushbu agentlik kino san'ati, kino-video faoliyatni amalga oshirish sohalaridagi vazifalarni hal etishga vakolatli bo'lgan davlat boshqaruv organi hisoblanadi va u o'z faoliyatida Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi. Agentlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- kino san'atining milliy madaniyatni rivojlantirish, jamiyat ma'naviy hayotini yuksaltirishdagi o'rni va ahamiyatini hisobga olgan holda bu sohani umumbashariy va milliy qadriyatlar uyg'unligi asosida taraqqiy ettirishning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqish;
- kino san'atida, kino-video faoliyat sohasida davlat siyosatini amalga oshirish;
- kinematografiya sohasida faoliyat ko'rsatayotgan, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalar va kinostudiyalarni, ijodiy

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2004, № 11, 126-m.

jamoalarni qo'llab-quvvatlash, ularning manfaatlarini himoya qilish, tadbirkorlik va raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

- milliy kino san'atining eng yaxshi an'alarini izchil davom ettirish va boyitish maqsadida, iqtidorli yosh kinematografchilarni tarbiyalash, ularning ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ko'maklashish;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat filmlar fondi faoliyatini bugungi kun talablari negizida tashkil etish;
- kinofilmlar yaratish va ularni namoyish etish tizimini tanlovlar tashkil etish orqali takomillashtirish va qayta texnik jihozlash, aholiga kino-videoxizmat ko'rsatish darajasini oshirish;
- mualliflik huquqlari himoyalangan kino va video mahsulotlarini noqonuniy ravishda respublika hududiga olib kirishga, ulardan foydalanish, ijaraga berish va tarqatishga qarshi zarur choralar ko'rish;
- import va eksport qilinadigan kino va video mahsulotlariga ekspert bahosi berilishini amalga oshirish, respublika hududida kino va videofilmlar ko'rsatish va ulardan texnik jihatdan foydalanishning qoidalarini belgilash;
- kinematografiya sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, milliy kino mahsulotlarini jahon bozoriga olib chiqish, xorijiy kino ishlab chiqaruvchi tashkilot va kinoijodkorlar bilan aloqalarni kengaytirish, milliy kino san'atini xalqaro kinofestivallarda namoyish etish.

Agentlik o'ziga yuklangan vazifalar va funksiyalarni bevosita, shuningdek, o'z hududiy tuzilmalari hamda o'z tizimidagi tashkilotlar orqali hal qiladi.

Agentlikni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan bosh direktor boshqaradi. Bosh direktorning ikki o'rinbosari, shu jumladan, biri birinchi o'rinbosari bo'ladi. Bosh direktor o'z maqomiga ko'ra vazirga, bosh direktorning birinchi o'rinbosari va o'rinbosari tegishli ravishda, vazirning birinchi o'rinbosari va o'rinbosariga tenglashtiriladi.

Agentlikda bosh direktor (hay'at raisi), bosh direktor o'rinbosarlari (lavozimiga ko'ra) va agentlikning boshqa rahbar xodimlari kiradigan 7 kishi tarkibidagi hay'at tuziladi. Hay'atning shaxsiy tarkibi bosh direktorning tavsiyasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Agentlik hay'ati

o'zining muntazam o'tkaziladigan majlislarida Agentlik faoliyatining asosiy masalalarini ko'rib chiqadi, Agentlikning tarkibiy va hududiy bo'limlari va boshqa o'ziga qarashli organlar va muassasalar rahbarlarining hisobotini tinglaydi, Agentlik faoliyatiga doir muhim buyruqlar va boshqa hujjatlar loyihalarini muhokama qiladi. Hay'at uning majlisida a'zolarining yarmidan ko'pi ishtirok etganda, vakolatli hisoblanadi. Ko'rib chiqilayotgan masalalar bo'yicha qarorlar ko'pchilik ovoz bilan qabul qilinadi. Ovoz berish natijalari teng bo'lgan holatda Bosh direktorning ovozi hal etuvchi hisoblanadi.

Hay'atda qabul qilingan hujjatlar hay'at qarorlari bilan tasdiqlanadi hamda bosh direktorning buyruqlari orqali amalga oshiriladi.

Matbuot va axborot. O'zbekiston Respublikasida matbuot va ommaviy axborot vositalari, axborotlar almashish, matbuot, noshirlik, matbaachilik faoliyati va davriy nashrlarni tarqatish sohasidagi davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu Agentlik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 3-iyuldagi «Matbuot va axborot sohasida boshqaruvni takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni bilan O'zbekiston Respublikasi Davlat matbuot qo'mitasi o'rniga tashkil etildi.

Quyidagilar Agentlikning asosiy vazifalari hisoblanadi:

- ommaviy axborot vositalarining mustaqil faoliyatni amalga oshirishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlariga va tegishli qonun hujjatlariga, so'z va matbuot erkinligi kafolatlariga so'zsiz rioya qilinishi monitoringini olib borish;
- respublika fuqarolarining axborotlar olishga bo'lgan ehtiyojini yanada to'liq qondirish, aholining, eng avvalo, o'sib kelayotgan avlodning ta'lim, ma'naviy va madaniy darajasini oshirish, ularni milliy mustaqillik g'oyalari ruhida tarbiyalash maqsadida ommaviy axborot vositalarini, noshirlik ishlarini va matbaachilikni keng rivojlantirishga ko'maklashish;
- noshirlik va matbaachilik faoliyati, ommaviy axborot vositalari, davriy nashrlarni tarqatish, shu jumladan, ko'rsatib o'tilgan faoliyat turlarini ro'yxatdan o'tkazish sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish;
- nashriyotlar, ommaviy axborot vositalari, televideniye, radioeshittirish va respublika axborot bozorining boshqa qatnashchilari tomonidan axborot sohasida amaldagi qonun hujjatlariga rioya etilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish;

- respublika fuqarolari va yuridik shaxslarining axborotlarni tayyorlash, tarqatish, ulardan foydalanish sohasidagi huquqlari va manfaatlarining himoya qilinishini ta'minlash;
- noshirlik faoliyatini litsenziyalashni tashkil etish; mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, ommaviy axborot vositalari uchun axborot bozorida teng shart-sharoitlarni ta'minlash tadbirlarini ishlab chiqish;
- noshirlik va matbaachilik faoliyati, davriy nashrlarni tarqatish sohasida yagona texnika siyosatini o'tkazish;
- reklamalar tayyorlash, shuningdek, ularni ommaviy axborot vositalari orqali tarqatish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda qatnashish;
- noshirlik-matbaachilik faoliyatining ishlab chiqarish-texnikaviy bazasini rivojlantirish va zamonaviylashtirish, standartlash va sertifikatlash sohasidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

Agentlik o'z vakolatlari doirasida vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy bo'lgan normativ-huquqiy hujjatlar chiqarishga haqlidir. Agentlik o'ziga yuklangan vazifalarning samarali bajarilishi uchun javob beradi.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining ommaviy axborot vositalarini senzura qilishi, materiallarni tahrir qilishi va ommaviy axborot vositalari faoliyatiga boshqa har qanday shaklda noqonuniy aralashishi qat'iy an taqiqlanadi.

Agentlikka qonun hujjatlarida belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan *bosh direktor* boshchilik qiladi. Bosh direktorning uch o'rinbosari, shu jumladan, biri birinchi o'rinbosari bo'ladi. *Bosh direktor* maqomiga ko'ra vazirga, *bosh direktorning birinchi o'rinbosari* — vazirning birinchi o'rinbosariga, *bosh direktor o'rinbosarlari* — vazir o'rinbosarlariga tenglashtiriladi.

Agentlikda tarkibiga bosh direktor (hay'at raisi) va bosh direktorning o'rinbosarlari (lavozimga ko'ra), ommaviy axborot vositalari va ommaviy kommunikatsiyalar, matbuot, nashriyotlar va matbaa sohasidagi boshqa rahbar xodimlar, shuningdek, bosh direktorning tavsiyasi bo'yicha boshqa shaxslar kiradigan 7 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Hay'at qarorlari, qoidaga ko'ra, bosh direktor buyruqlari bilan amalga oshiriladi. Bosh direktor bilan hay'at a'zolari o'rtasida kelishmovchilik kelib chiqqan taqdirda, bosh direktor uzil-kesil qaror qabul qiladi hamda paydo bo'lgan kelishmovchiliklar

to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga axborot beradi. Hay'at a'zolari ham o'z fikrini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma'lum qilishlari mumkin.

Televideniye va radio. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 7-maydagi «O'zbekistonning ijtimoiy taraqqiyotida televideniye va radioning rolini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni¹ bilan demokratiyaning, konstitutsiyaviy taraqqiyotni ta'minlashning, qonunchilikka rioya etishning, inson huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishning g'oyat muhim muassasasi sifatida teleradioeshittirishni yanada rivojlantirish, shuningdek, uning respublikadagi tub iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy islohotlarni amalga oshirishga ta'sirini kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Davlat teleradioeshittirish kompaniyasi joylarda hududiy bo'linmalariga ega bo'lgan *O'zbekiston Milliy Teleradio-kompaniyasi (O'zteleradio)*ga o'zgartirildi.

- O'zbekiston Milliy Teleradiokompaniyasi Davlat teleradioeshittirish kompaniyasining huquqiy vorisi, O'zbekistonda teleradioeshittirish sohasidagi muvofiqlashtiruvchi organ hisoblanadi va o'z faoliyati to'g'risida Vazirlar Mahkamasiga hisobot berib boradi;
- jamoatchilikning ommaviy axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida, mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish uchun tashkil etilgan yuridik shaxs huquqlariga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi mustaqil subyekt hisoblanadi hamda ommaviy axborot vositalarining muassisi, tahririyati, tarqatuvchisi va noshiri huquqlariga egadir.

Quyidagilar Teleradiokompaniyaning asosiy vazifalari va faoliyatining yo'nalishlari hisoblanadi:

- axborotlarning mafkuradan mutlaqo xoli bo'lishini nazarda tutgan holda aholi hamda jamiyatning xolisona, haqqoniy va xilma-xil axborotlarga bo'lgan ehtiyojlarini o'rganish va qoniqtirish;
- mamlakat aholisini, shuningdek, chet el jamoatchiligini O'zbekistonning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar to'g'risida keng xabardor qilish;
- mustaqil davlatni rivojlantirish va mustahkamlashga jamoatchilik ta'sirining ortib borishini ta'minlash, turli ijtimoiy

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995–1999. T., «Adolat», 2000.

tabaqalar, siyosiy partiyalar va harakatlarni zamonaviy madaniyatli jamiyat barpo etishning dolzarb muammolarini oshkora va amaliy muhokama qilishga faol jalb etish;

- mamlakatda konstitutsiyaviy normalar va qonunchilikni chuqur tushuntirish, ularni ro'yobga chiqarishga va huquqiy jamiyatni barpo etishga har tomonlama ko'maklashish;
- jamoatchilik fikrining xilma-xilligini aks ettirish, insonning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan e'tiqodlar va inson qadr-qimmatini, uning huquq va erkinliklari hurmat qilinishini ta'minlash;
- respublika ichkarisida va uning tashqarisida teleradioeshittirishlarni yuksak darajadagi odob, aniqlik va haqqoniyat mezonlari asosida tashkil qilish hamda axborotlarni tarqatish. Shafqatsizlikni targ'ib qiladigan, inson qadr-qimmatini tahqirleydigan yoki odamlarni ularning dini, milliy va madaniy belgilariga qarab haqoratlash sifatida talqin etilishi mumkin bo'lgan materiallardan foydalanishga yo'l qo'ymaslik;
- aholini fuqarolik jamiyati qurilishiga faol jalb etish, odamlarni umuminsoniy demokratik qadriyatlar va milliy merosni hurmat qilish, millatlararo totuvlik va do'stlik ruhida tarbiyalash, yosh avlodda yuksak ma'naviy fazilatlarini, Vatanga mehr-muhabbat va sadoqatni shakllantirish;
- erkin bunyodkorlik mehnati va tadbirkorlik tajribasini faol targ'ib etish, ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti vazifalarini ro'yobga chiqarish borasidagi eng maqbul va muqobil yo'llarni izlab topishni rag'batlantirish;
- teleradioeshittirish sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, zamonaviy texnika bilan jihozlash hamda ko'rsatuv va eshittirishlarning ilg'or texnologiyalariga o'tish yo'li bilan dasturlarning kasb mahorati darajasi va sifatini oshirish, ularning janr jihatdan xilma xilligini ta'minlash;
- hududiy teleradioeshittirish bo'linmalariga amaliy yordam berish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirib borish;
- yetakchi xorijiy teleradiokompaniyalar bilan ijodiy hamkorlik qilish, O'zbekistonda ularning filiallari hamda vakolatxonalari ochilishiga faol ko'maklashish.

O'zbekiston Milliy Teleradikompaniyasi rais tomonidan boshqariladi. Raisning to'rt o'rinbosari, shu jumladan, biri birinchi o'rinbosari bo'ladi.

51-§. Sog'liqni saqlash sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida sog'liqni saqlash sohasini tartibga soluvchi qonunchilikning asosini 1996-yil 29-avgustda qabul qilingan «Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni tashkil etadi. Mazkur Qonunning asosiy vazifalari bo'lib:

- fuqarolarning sog'liqni saqlashga doir huquqlari davlat tomonidan kafolatlanishini ta'minlash;
- fuqarolarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish;
- davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalarining fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasidagi faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solish hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning sog'lig'ini saqlash — sog'liqni saqlash sohasida inson huquqlariga rioya qilinishi; aholining barcha qatlamlari tibbiy yordamdan bahramand bo'la olishi; profilaktika chora-tadbirlarining ustunligi; sog'lig'ini yo'qotgan taqdirda fuqarolarning ijtimoiy himoya qilinishi; tibbiyot fanining amaliyot bilan birligi kabi asosiy tamoyillarga asoslanib amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida sog'liqni saqlashning *davlat, xususiy va boshqa tizimlari* yig'indisidan iborat *yagona sog'liqni saqlash tizimi* amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari sog'liqni saqlash borasida daxlsiz huquqqa egadirlar. Davlat yoshi, jinsi, irqi, millati, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, fuqarolarning sog'lig'i saqlanishini ta'minlaydi. Davlat fuqarolarda kasalliklarning har qanday shakllari borligidan qat'i nazar, ularning kamsitishlardan himoya qilinishini kafolatlaydi.

Sog'liqni saqlash sohasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

- sog'liqni saqlash sohasida inson huquqlari himoya qilinishi va fuqarolar sog'lig'ini saqlash sohasidagi davlat siyosatini;
- sog'liqni saqlash va tibbiyot fanini rivojlantirish dasturlari tasdiqlanishi va mablag' bilan ta'minlanishini;
- sog'liqni saqlash davlat tizimini boshqarishni;
- sanitariya-epidemiologiya xotirjamligini ta'minlash ustidan nazoratni;
- favqulodda vaziyatlarda odamlarning hayotini saqlab qolish va ularning sog'lig'ini muhofaza etish chora-tadbirlari ko'rilishini, fuqarolarni favqulodda vaziyat zonasidagi ahvol va ko'rilayotgan chora-tadbirlardan xabardor qilishni;

- fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash sohasida statistika hisobi va hisobotning yagona tizimi o‘rnatilishini;
- O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari tibbiy sug‘urtasining tayanch dasturlarini tasdiqlashni;
- fuqarolarning ayrim guruhlariga tibbiy yordam ko‘rsatishda va ularni dori-darmon bilan ta‘minlashda imtiyozlar belgilashni;
- davlat boshqaruv organlari, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash sohasidagi, oilani, onalik va bolalikni muhofaza qilish borasidagi faoliyatlarini muvofiqlashtirib borishni va nazorat qilib turishni;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining sog‘liqni saqlash sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi:

- sog‘liqni saqlash sohasida inson huquqlarini himoya qilish;
- fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash sohasidagi qonun hujjatlari bajarilishini ta‘minlash;
- sog‘liqni saqlash tizimining boshqaruv organlarini shakllantirish, uning muassasalari tarmog‘ini rivojlantirish;
- birlamchi tibbiy-sanitariya va tibbiy-ijtimoiy yordamni tashkil etish, ulardan hammaning bahramand bo‘la olishini ta‘minlash, tibbiy yordam sifatining klinik-statistik standartlariga rioya etilishini nazorat qilish, tasarrufdagi hududda fuqarolarni dori-darmonlar va tibbiyot mahsulotlari bilan ta‘minlash;
- sog‘liqni saqlash xarajatlarini moliyaviy ta‘minlashning o‘z manbalarini shakllantirish;
- fuqarolarning sanitariya-epidemiologiya jihatidan xotirjamligini ta‘minlash, profilaktika, sanitariya-gigiyena, epidemiyaga qarshi va tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirish;
- atrof-muhitni muhofaza etish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash;
- favqulodda vaziyatlarda odamlarning hayotini saqlab qolish va ularning sog‘lig‘ini muhofaza etish chora-tadbirlarini ko‘rish, fuqarolarni favqulodda vaziyat zonasidagi ahvol va ko‘riylayotgan chora-tadbirlardan xabardor qilish;
- muvofiqlashtirish hamda nazorat qilish, sog‘liqni saqlash muassasalarida ko‘rsatilayotgan tibbiy-ijtimoiy yordam sifatini nazorat qilib borish;
- nogironlar va tibbiy-ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarning kuch-quvvatini tiklaydigan muassasalar tashkil etish va ular faoliyatini ta‘minlash;

- oilani, onalik va bolalikni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- fuqarolarga sanitariya-gigiyena va ekologiya ta'limi berishni tashkil etish;
- sog'liqni saqlashning xususiy va boshqa xil tizimlarini rivojlantirishni rag'batlantiruvchi sharoitlar yaratish;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Davlat sog'liqni saqlash tizimiga O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi, viloyatlar, Toshkent shahar sog'liqni saqlashni boshqarish organlari, ularning shahar va tuman bo'linmalari hamda ularga bo'ysunuvchi sog'liqni saqlash korxonasi, muassasa va tashkilotlari kiradi.

Davlat sog'liqni saqlash sohasiga *O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi* umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 10-noyabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish davlat dasturi to'g'risida»gi Farmoni¹ hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 14-yanvardagi «O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimida boshqarishni takomillashtirish to'g'risida»gi qaroriga binoan, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va uning joylardagi organlarining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

- aholi salomatligini saqlash va yaxshilashni, sog'lom avlodni tarbiyalash uchun shart-sharoitlarni shakllantirishni, profilaktik sog'liqni saqlashni rivojlantirishni, sog'lom turmush tarzini keng ommalashtirishni ta'minlovchi davlat siyosatini amalga oshirish;
- fuqarolarning aholiga tibbiy-sanitariya xizmati ko'rsatishning davlat tomonidan kafolatlangan darajasida va sifatda malakali tibbiy xizmat olishga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqlariga rioya etilishini, aholining ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlarning barcha turlaridan teng bahramand bo'lishini ta'minlash;
- sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish konsepsiyasini amalga oshirish, sog'liqni saqlashning nodavlat sektorini, xususiy shifokorlik amaliyotini rivojlantirish va tibbiy xizmatlar bozorini tashkil etish;

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari. 1995–1999. T., «Adolat», 2000.

- tarmoqni isloh qilishning me'yoriy-huquqiy negizini yaratish, sog'liqni saqlashni rivojlantirish bo'yicha maqsadli dasturlarni ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni ishlab chiqish va yaratish;
- sog'liqni saqlashni boshqarishning barcha darajalarida aholiga favqulodda shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatish tizimini tashkil etish va mustahkamlash;
- mamlakatimiz tajribasini va eng yaxshi jahon yutuqlarini uyg'unlashtirish asosida tibbiyot fanini rivojlantirish strategiyasini va prognozlashni ishlab chiqish, ilmiy-tibbiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, fan, texnika va ilg'or tajriba yutuqlarini sog'liqni saqlash amaliyotiga joriy qilish;
- aholi salomatligini muhofaza qilishga yo'naltiriladigan budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, sog'liqni saqlashning maqsadli dasturlarini mablag' bilan ta'minlash va uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun budjetdan tashqari mablag'larni, xorijiy investitsiyalarni va xalqaro tashkilotlar mablag'larini jalb etish davolash-profilaktika muassasalarini o'zini o'zi mablag' bilan ta'minlashga bosqichma-bosqich o'tkazishni ta'minlash, tibbiy sug'urtani ishlab chiqish va joriy etish;
- sog'liqni saqlash, shu jumladan, tibbiy yordam sohasida normativlar va standartlar tizimini yaratish, dori-darmonlar, tibbiyot buyumlari ishlab chiqarish va ulardan foydalanish hamda ularga rioya etishni nazorat qilish;
- aholini sanitariya-epidemiologiya jihatidan salomatligini hamda manfaatdor organlar bilan birgalikda respublika hududini karantin va o'ta xavfli infeksiyalardan muhofaza qilishni ta'minlash;
- oliy va o'rta tibbiy ta'lim tizimini, xalqaro aloqalarni rivojlantirish hamda sog'liqni saqlash sohasida chet el tajribasidan, jahon standartlaridan foydalanish;
- iste'molchilarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish uchun jamoatchilikni jalb etish.

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi sog'liqni saqlash davlat boshqaruv markaziy organi hisoblanadi va u o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysunadi.

Vazirlikka O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod etiladigan,

keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga tasdiqlash uchun taqdim etiladigan vazir boshchilik qiladi. Vazir vazirlikka yuklangan vazifalar bajarilishi va uning o‘z funksiyalarini amalga oshirishi uchun shaxsan javob beradi. Vazirning O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod etiladigan *birinchi o‘rinbosari va o‘rinbosarlari* bo‘ladi.

Vazirlikda vazir — hay‘at raisi, lavozimiga ko‘ra, vazir o‘rinbosarlari, shuningdek, vazirlik va uning tizimining boshqa rahbaridan iborat tarkibda hay‘at tashkil etiladi. Vazirlik hay‘ati a‘zolari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi, lavozimiga ko‘ra uning tarkibiga kiradigan shaxslar bundan mustasno.

Hay‘at maslahat organi hisoblanadi hamda o‘z majlislarida sog‘liqni saqlashni rivojlantirishning va vazirlik, sog‘liqni saqlash korxonalari, muassasalari va tashkilotlari faoliyatining, kadrlar tanlash va ularni joy-joyiga qo‘yish, muhim buyruqlar va yo‘riqnomalar loyihalarini tayyorlash, qabul qilingan qarorlar bajarilishini tekshirishning asosiy masalalarini ko‘rib chiqadi, vazirlik tarkibiy bo‘linmalari rahbarlarining, sog‘liqni saqlash organlari hamda o‘quv yurtlari va boshqa muassasalar rahbarlarining axborotlarini eshitadi.

Hay‘at qarori vazirning buyrug‘i bilan amalga oshiriladi. Vazir bilan hay‘at a‘zolari o‘rtasida anglashilmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda, vazir paydo bo‘lgan anglashilmovchiliklar to‘g‘risida Vazirlar Mahkamasiga axborot bergan holda mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Hay‘at a‘zolari ham o‘z fikrini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma‘lum qilishlari mumkin.

Sog‘liqni saqlash muammolarini ilmiy tahlil qilish uchun Vazirlikda ilmiy tibbiyot kengashi tashkil etiladi. Kengash tarkibiga yetakchi olimlar va yuqori malakali mutaxassislar kiradi. Ilmiy tibbiyot kengashi tarkibi va uning to‘g‘risidagi Nizom vazir tomonidan tasdiqlanadi.

Sog‘liqni saqlash sohasida davlat nazorati. Ushbu faoliyat O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligining Nazorat inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat inspeksiyasi O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligida tashkil etiladi va bevosita O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vaziriga bo‘ysunadi.

Quyidagilar Nazorat inspeksiyasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

- sog‘liqni saqlash organlari, mulkchilik shakllaridan va mablag‘ bilan ta‘minlanish manbalaridan qat‘i nazar, profilaktika va sanitariya muassasalari tomonidan aholi salomatligini muhofaza qilishni ta‘minlash masalalari bo‘yicha qonunchilik va normativ hujjatlarga rioya qilinishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- davolash-profilaktika muassasalari boshqaruv organlarining mansabdor shaxslari va xodimlari tomonidan korrupsiya hamda suiiste‘molchiliklarning oldini olish chora-tadbirlarini ko‘rish;
- budjetdan jalb etilgan mablag‘lar bilan ta‘minlanadigan davolash-profilaktika muassasalarida dori-darmonlar va tibbiyot vositalarini xarid qilish, sotish hamda ulardan belgilangan maqsadda foydalanish ustidan nazoratni tashkil qilish;
- amaldagi qonunchilikni buzishayotgan sog‘liqni saqlash tizimi xodimlarini ma‘muriy va jinoiy javobgarlikka tortish to‘g‘risida belgilangan tartibda takliflar kiritish.

O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligining Nazorat inspeksiyasi tarkibi belgilab qo‘yiladi hamda oliy yuridik, tibbiy, farmatsevtik va iqtisodiy ma‘lumotga ega bo‘lgan yuqori malakali mutaxassislar bilan butlanadi. Nazorat inspeksiyasini O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vaziri tayinlaydigan boshliq boshqaradi.

Nazorat inspeksiyasi xodimlari inspeksiya boshlig‘ining taqdim-nomasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vaziri tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash sohasida *davlat sanitariya nazorati* ham katta ahamiyatga egadir. Davlat sanitariya nazorati O‘zbekiston Respublikasining 1992-yil 3-iyulda qabul qilingan «Davlat sanitariya nazorati to‘g‘risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Mazkur Qonun sanitariya-epidemiya masalalarida aholining xotirjamligini va radiatsiya xavfsizligini ta‘minlash sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, odamning qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqini hamda u bilan bog‘liq boshqa huquqlarini va ularni amalga oshirish kafolatlarini mustahkamlaydi.

Davlat sanitariya nazorati deganda, sanitariya qonun hujjatlarini buzilishini oldini olish, aniqlash va ularga chek qo‘yishga qaratilgan sanitariya-epidemiologiya xizmatining faoliyati tushuniladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 9, 355-m.

O'zbekiston Respublikasida davlat sanitariya nazorati:

- 1) sanitariya-epidemiologiya stansiyalari;
- 2) O'zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmatining sanitariya-epidemiologiya stansiyalari;
- 3) sanitariya militsiyasi tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida har bir odam qulay atrof-muhit sharoitlariga ega bo'lishga haqlidir.

Har bir kishi kasalliklar, epidemiya va radiatsiya vaziyati, atrof-muhitning holati hamda ularning odamlar salomatligiga ta'siri haqida, shuningdek, gigiyena sohasidagi va maxsus o'tkazilgan boshqa ekspertizalar haqida haqqoniy ma'lumotlar olish huquqiga egadir.

O'zbekiston Respublikasida davlat idoralari, mulkchilikning shakllaridan qat'i nazar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, birlashmalar va alohida shaxslar:

- belgilangan tartibda tasdiqlangan sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlariga rioya etishlari;
- davlat sanitariya nazoratini amalga oshirayotgan idoralar, muassasalar, mansabdor shaxslarga ro'y bergan avariyaalar, sanitariya-epidemiya, radiatsiya vaziyati to'g'risida haqqoniy va to'la-to'kis axborot berishlari shartdir.

Davlat sanitariya nazoratini tashkil etish va amalga oshirish vazifasi O'zbekiston Respublikasi Bosh davlat sanitariya shifokori va uning o'rinbosarlari, viloyatlar, shaharlar, tumanlar bosh davlat sanitariya shifokorlari va ularning o'rinbosarlari zimmasiga yuklatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat sanitariya-epidemiologiya xizmatining davlat sanitariya nazoratini amalga oshiruvchi bosh davlat sanitariya shifokorlari, boshqa mansabdor shaxslar va mutaxassislar hokimiyat vakili hisoblanadilar va davlat himoyasida bo'ladilar.

O'zbekiston Respublikasining Bosh davlat sanitariya shifokorini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tayinlaydi.

O'zbekiston Respublikasining Bosh davlat sanitariya shifokori:

- davlat sanitariya epidemiologiya xizmati idoralari va muassasalariga rahbarlik qiladi, davlat sanitariya nazoratini amalga oshirishning asosiy vazifalarini va ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi;
- sanitariya normalari, qoidalari va gigiyena normativlarini tasdiqlaydi;
- atrof-muhit omillarining inson organizmiga ta'sirini aniqlashga doir respublika normativ-texnika hujjatlarini ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va nashr etadi;

- avariya vaziyatlarini yo‘qotish chog‘ida sanitariya holatini yaxshilash va epidemiyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirish yuzasidan muvaqqat sanitariya normalari va qoidalarini ishlab chiqadi va tasdiqlaydi;
- viloyatlar va Toshkent shahri, bosh davlat sanitariya shifokorlarini tayinlaydi;
- sanitariya-epidemiologiya xizmati muassasasi rahbarlarining xatti-harakatlari ustidan tushgan shikoyatlarni ko‘rib chiqadi;
- odamlarning hayoti va salomatligi uchun xavfli bo‘lgan yashash va xo‘jalik faoliyatini yuritish taqiqlanadigan hududlarni belgilaydi;
- hududlarni karantin infeksiyalari olib kirish va tarqatishdan sanitariya muhofazasi tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- sanitariya holatini yaxshilash va epidemiyaga qarshi tadbirlarni amalga oshirish uchun ajratiladigan respublika va mahalliy epidemiyaga qarshi jamg‘armalardan va moddiy-texnikaviy resurslardan maqsadga muvofiq foydalanilayotganini nazorat qiladi.

52-§. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini boshqarish

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasiga binoan, har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko‘rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalanih huquqiga egadir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasiga binoan esa, har kim qariganda, mehnat layoqatini yo‘qotganda, shuningdek, boquvchisidan mahrum bo‘lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta‘minot olish huquqiga ega.

Mazkur konstitutsiyaviy me‘yorlarga tayangan holda, O‘zbekiston Respublikasida *mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohalari* tartibga solinadi.

O‘zbekiston Respublikasida fuqarolarning mehnatini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjati — bu 1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksidir¹.

¹ O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. T., «Adolat», 1996.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e'tiborga olgan holda mehnat bozorining samarali amal qilishini, haqqoniy va xavfsiz mehnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mehnat huquqlari va sog'lig'i himoya qilinishini ta'minlaydi, mehnat unumdorligining o'sishiga, ish sifati yaxshilinishiga, shu asosda barcha aholining moddiy va madaniy turmush darajasi yuksalishiga ko'maklashadi.

Mehnat sohasidagi davlat boshqaruvini O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi va uning hududiy organlari amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksiga binoan, mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlariga va mehnatni muhofaza qilish qoidalariga rioya etilishini tekshirish va nazorat qilish:

- shunga maxsus vakil qilingan davlat organlari va ularning inspeksiyalari;
- kasaba uyushmalari amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarish usullari, mulk shaklidan qat'i nazar, mehnatni muhofaza qilishni tashkil etishning yagona tartibini belgilash hamda fuqarolarning sog'lig'i va mehnati muhofaza qilinishini ta'minlash maqsadida 1993-yil 6-mayda «Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni¹ qabul qilingan. Qonunga binoan, mehnatni muhofaza qilish — bu tegishli qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar asosida amal qiluvchi, insonning mehnat jarayonidagi xavfsizligi, sihat-salomatligi va ish qobiliyati saqlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, sanitariya-gigiyena va davolash-profilaktika tadbirlari hamda vositalari tizimidan iboratdir.

Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini tartibga solishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari ham katta ahamiyatga egadir. Jumladan, davlat tomonidan aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini aniq yo'naltirilgan tarzda qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish, ularning moddiy farovonlik darajasini oshirish, keksa avlod manfaatlarini himoya qilinishini ta'minlash, o'sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan barkamol insonlar bo'lib voyaga yetishi

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1993, № 5, 223-m.

uchun shart-sharoit yaratish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 25-yanvardagi «Aholining ijtimoiy hi-moyaga muhtoj qatlamlarini aniq yo'naltirilgan tarzda qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmonga binoan, *birinchidan*, ish stajining to'liq pensiya tayinlash uchun talab etiladigan miqdoridan ortiq qismini hisoblab chiqishdagi mavjud cheklashlar bekor qilindi; *ikkinchidan*, bola ikki yoshga to'lgunga qadar uni parvarish qilish bo'yicha onalarga beriladigan oylik nafaqalar miqdori 2003-yilning 1-yanvaridan boshlab, eng kam oylik ish haqining 200 foizi miqdorida belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 13-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligini tashkil etish to'g'risida»gi PF-2810-sonli Farmoniga binoan, O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta'minot vazirligi negizida O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi tashkil etildi.

Vazirlik faoliyati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonun hujjatlari hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 6-apreldagi qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi to'g'risida»gi Nizom bilan tartibga solinadi. Nizomga binoan, O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi — mehnat, aholini ish bilan ta'minlash, ijtimoiy muhofaza qilish va aholining ijtimoiy ta'minoti sohasida davlat boshqaruvining markaziy organi hisoblanadi hamda o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysunadi. Vazirlik o'z ishini davlat boshqaruvining boshqa organlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar davlat hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish bosh boshqarmalari, mehnat, aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy muhofaza qilish tuman (shahar) bo'limlari, ijtimoiy ta'minot tuman (shahar) bo'limlari, shuningdek, vazirlikka va uning hududiy bo'lin-

malariga qarashli boshqa tashkilotlar mehnat va respublika aholisini ijtimoiy muhofaza qilish organlarining yagona tizimini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining asosiy vazifalari bo'lib, quyidagilar hisoblanadi:

- xalqning moddiy farovonligi barqaror sur'atda muttasil o'sib borishini ta'minlashga, iqtisodiyotni tobora erkinlashtirish sharoitida aholining ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga qaratilgan yagona siyosatni shakllantirish va amalga oshirish;
- demografik rivojlanishning taxminiy ma'lumotlarini ishlab chiqish va amalga oshirilishini nazorat qilish, mehnat bozorini shakllantirish va mehnatga qobiliyatli aholini, ayniqsa, yoshlarni ish bilan ta'minlash borasida faol siyosatni o'tkazish, mehnat resurslari balanslari asosida ish joylarini yaratish va kadrlar tayyorlash sohasida maqsadli dasturlarni ishlab chiqish;
- mehnat munosabatlarini tartibga solish, mehnat sharoitlarini, uni tashkil etish, muhofaza qilish va me'yorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha bozor sharoitlariga mos keladigan chora-tadbirlarni ishlab chiqish;
- pensionerlar, nogironlar, ko'p bolali va kam ta'minlangan oilalarni amaliy jihatdan ijtimoiy muhofaza qilishni ta'minlash chora-tadbirlarini ro'yobga chiqarish, aholining ijtimoiy nochor tabaqalarini aniq himoyalashning samarali mexanizmini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- ijtimoiy ta'minotni tashkil etish va boshqarish, nogironlarni tibbiy-ijtimoiy ekspertizadan o'tkazish va sog'lig'ini tiklash xizmati faoliyatiga rahbarlik qilish, aholiga protez-ortopediya yordamini tashkil etish;
- mehnat, ish bilan ta'minlash, aholining pensiya ta'minotini va unga ijtimoiy xizmat ko'rsatishni takomillashtirish masalalari bo'yicha vazirliklar, idoralar, xo'jalik birlashmalariga, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyat, tuman, shaharlarning hokimliklariga, korxonalar va tashkilotlarga tashkiliy-uslubiy rahbarlik qilish hamda ularning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy muhofaza qilishni kuchaytirish borasidagi ishlarni tashkil etishda mahalliy hokimiyat organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga har tomonlama yordam ko'rsatish.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Ta'lim sohasini boshqarish:
 - a) O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini boshqarishning huquqiy asoslari;
 - b) ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari;
 - d) ta'lim tizimi va turlari;
 - e) ta'lim tizimini boshqaruvchi organlar va ularning vakolatlari.
2. Madaniyat va sport sohasini boshqarish:
 - a) Madaniyat va sport ishlari vazirligining huquqiy maqomi;
 - b) kino-video faoliyati;
 - d) matbuot va axborot;
 - e) televideniye va radio.
3. Sog'liqni saqlash sohasini boshqarish:
 - a) sog'liqni saqlash sohasida fuqarolarning huquqlari;
 - b) Sog'liqni saqlash vazirligining huquqiy maqomi;
 - d) sog'liqni saqlash sohasida davlat nazorati;
 - e) davlat sanitariya nazorati.
4. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini boshqarish.

12-bob. MA'MURIY-SIYOSIY FAOLIYAT SOHALARINI BOSHQARISH

53-§. Mudofaa sohasini boshqarish

Mudofaa deganda, O'zbekiston Respublikasining suvereniteti, hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilishni ta'minlashning siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ijtimoiy-huquqiy, axborot, tashkiliy va boshqa tadbirlari majmuyi tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida mudofaa sohasini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjati — bu O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidir. Konstitutsiyasining 125-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O'zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi orqali mudofaa sohasini tartibga solishning boshlang'ich asoslari, masalan, davlat organlarini tashkil etish asoslari, mudofaa sohasini boshqarishning asosiy tamoyillari belgilab berilgandir.

Mudofaa sohasini tartibga solishda O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 11-mayda qabul qilingan «Mudofaa to'g'risida»gi Qonun¹ katta ahamiyatga ega. Mazkur Qonun mudofaani tashkil etishning hamda O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini boshqarishning huquqiy asoslarini belgilaydi, mamlakat mudofaasini ta'minlashda davlat organlarining vakolatlarini, shuningdek, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar ishtirokini aniqlab beradi.

O'zbekiston Respublikasida mudofaa:

- boshqa davlatga qarshi harbiy kuch ishlatmaslik, tajovuzning oldini olish va uni daf etish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi tegishli shartnomalar bilan bog'langan davlatlarga yordam ko'rsatish hollari bundan mustasno;

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2001, № 5, 80-m.

- xalqaro huquq normalariga muvofiq ravishda kollektiv xavfsizlik tizimlarida ishtirok etish;
- harbiy-siyosiy bloklarda qatnashmaslik;
- harbiy qurilishning zamonaviy urushlar va qurolli mojarolarning xususiyatiga monand bo'lishi;
- yadroviy va boshqa turdagi yalpi qirg'in qurollarini ishlab chiqarishni, qayta ishlashni, olishni, saqlashni, tarqatishni va joylashtirishni rad etish;
- Qurolli Kuchlarning, iqtisodiyotning, aholining, hududning tajovuzni daf etishga doim shay turishi;
- mudofaaning yetarli darajada bo'lishi;
- harbiy xizmat sharaflari ekanligini ta'minlash kabi tamoyillarga asoslangan holda tartibga solinadi.

Mudofaani tashkil etish quyidagilarni qamrab oladi:

1) tajovuzning oldini olish va qaytarishga, O'zbekiston Respublikasiga tajovuzlardan uyushgan holda qurolli himoyalanişga qaratilgan zarur sharoitlar yaratish;

2) mudofaa sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish, davlat harbiy tuzilishini zamonaviy talablarga muvofiq takomillashtirish;

3) mudofaa vazifalarini hal etish uchun kerakli barcha kuchlar va vositalarning muvofiqlashtirib borilishini va hamkorlikda harakat qilishini ta'minlash;

4) harbiy-siyosiy vaziyat, milliy xavfsizlikka bo'lgan aniq va potensial tahdidlar monitoringini yuritish;

5) O'zbekiston Respublikasi urushga va qurolli mojarolarga tortilishining oldini olish yuzasidan siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ijtimoiy-huquqiy, axborot, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlar ko'rish;

6) Qurolli Kuchlarning qurilishi, tayyorgarligi, doim shay holda saqlab turilishi, ularning soni, tuzilishi va tarkibining maqbulashtirilishi;

7) Qurolli Kuchlarni tegishli ravishda zamonaviy qurol-yarog'lar, harbiy texnika, harbiy-texnikaviy va ashyoviy mol-mulklar, oziq-ovqat, boshqa moddiy-texnik vositalar, energetika va boshqa resurslar bilan ta'minlash, ularning zaxiralarini vujudga keltirish;

8) Qurolli Kuchlar qo'llanilishini rejalashtirish;

9) mudofaa vazifalarini hal etish uchun tashqi siyosiy yo'nalishdagi chora-tadbirlarni ko'rish;

10) aholini va hududni mudofaaga tayyorlash;

11) O‘zbekiston Respublikasi Davlat chegarasining qo‘riqlanishi va himoyalalanishini ta‘minlash;

12) aholini, iqtisodiyot va hayot kechirish uchun zarur bo‘lgan obyektlarni yalpi qirg‘in qurollaridan muhofaza qilishga doir tadbirlarni o‘tkazish;

13) Qurolli Kuchlarning, mamlakat iqtisodiyotining, davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning, shuningdek, aholining safarbarlik tayyorgarligi;

14) davlat va safarbarlik zaxiralari uchun moddiy boyliklar zaxiralarini vujudga keltirish;

15) mudofaaning ilmiy, ilmiy-texnikaviy, ma‘rifiy, harbiy-sanoat, iqtisodiy, axborot va qonunchilik bazasini takomillashtirish;

16) aholini ma‘naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda Qurolli Kuchlar shaxsiy tarkibini davlatni himoya qilishga axloqiy-ruhiy jihatdan tayyorlash;

17) mamlakat mudofaasini tashkil etishga doir boshqa tadbirlar.

Qurolli Kuchlar urushlar va qurolli mojarolarni qaytarish hamda oldini olish, O‘zbekiston Respublikasining milliy manfaatlarini, suvereniteti, hududiy yaxlitligini hamda aholining tinch hayotini himoya qilish uchun davlat tomonidan tashkil etilgan va saqlab turilgan harbiy birlashmalar, qo‘shilmalar va qismlarni, shuningdek, boshqa harbiy tuzilmalarni o‘z ichiga oladi.

Qurolli Kuchlar o‘z faoliyatini qonun ustunligi, markazlashgan rahbarlik va yakkaboshchilik, jangovar va safarbarlik borasida doimiy shaylik hamda harbiy intizomga rioya etish asosida quradi va amalga oshiradi.

Harbiy obyektlar, binolar va inshootlar, qurol-yarog‘, harbiy texnikaning barcha turlari, boshqa harbiy mol-mulklar davlat mulki hisoblanadi va Qurolli Kuchlar tasarrufida bo‘ladi.

Qurolli Kuchlarning komplektlanishi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Mudofaaga va Qurolli Kuchlarga rahbarlikni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti — Qurolli Kuchlar Oliy bosh qo‘mondoni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti — Qurolli Kuchlar Oliy bosh qo‘mondoni:

- O‘zbekiston Respublikasi mudofaa siyosati va harbiy qurilishining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi;

- O‘zbekiston Respublikasining mudofaa qobiliyati ta‘minlanishi, uning suvereniteti, xavfsizligi va hududiy yaxlitligi muhofaza etilishi yuzasidan zarur chora-tadbirlar ko‘radi;
- Qurolli Kuchlarni qurish, qo‘llash va rivojlantirish rejalarini, shuningdek, mudofaani tashkil etish yuzasidan davlatning boshqa reja va dasturlarini tasdiqlaydi;
- O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va boshqa harbiy tuzilmalarining tinchlik va urush davriga mo‘ljallangan tuzilishi, tarkibi va joylashuvini tasdiqlaydi;
- harbiy harakatlar olib borish to‘g‘risida, shu jumladan, xalqaro tinchlikparvarlik tadbirlarida qatnashish to‘g‘risida, shuningdek, Qurolli Kuchlarni o‘zlariga bevosita taalluqli bo‘lmagan vazifalarni bajarishga jalb etish to‘g‘risida qaror qabul qiladi va Qurolli Kuchlarga buyruq beradi;
- *O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan tartibda:* O‘zbekiston Respublikasiga hujum qilinganda yoki tajovuzdan bir-birini mudofaa qilish yuzasidan tuzilgan shartnoma majburiyatlarini bajarish zaruriyati tug‘ilganda urush holati, umumiy yoki qisman safarbarlik e‘lon qiladi hamda O‘zbekiston Respublikasining butun hududida yoki uning ayrim joylarida favqulodda holat joriy etadi;
- Qurolli Kuchlarning oliy qo‘mondonlarini tayinlaydi va vazifasidan ozod qiladi, oliy harbiy unvonlarni beradi;
- qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

- davlat boshqaruv organlarining mudofaa sohasidagi faoliyatiga rahbarlik qiladi;
- harbiy va muqobil xizmatga chaqirilishi lozim bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining sonini, ularning harbiy va muqobil xizmatni o‘tash tartibini, harbiy xizmatga majburlarni va chaqiriluvchilarni harbiy hisobga olish ishining yuritilish tartibini, mudofaa va Qurolli Kuchlar ehtiyojlari uchun moddiy-texnika resurslari, oziq-ovqat, ashyoviy va boshqa mol-mulklarning normalari hamda hajmini belgilaydi;
- muddatli xizmat harbiy xizmatchilarini hamda muqobil xizmat xizmatchilarini harbiy xizmatga chaqirish va zaxiraga bo‘shatish to‘g‘risida, shuningdek, harbiy xizmatga majburlarni yig‘inlarga chaqirish to‘g‘risida qarorlar qabul qiladi, safarbarlikni va safarbarlikdan bo‘shatishni tashkil etadi;

- davlat harbiy buyurtmalarini shakllantirish va mudofaa ahamiyatiga molik ishlab chiqarishlarni tashkil etish sohasida yagona davlat siyosati o'tkazilishini ta'minlaydi;
- mamlakat iqtisodiyotining safarbarlik tayyorgarligi, shuningdek, davlat va safarbarlik zaxiralarini yaratish rejasini ishlab chiqadi, tasdiqlaydi hamda ijrosi ustidan nazorat olib boradi;
- Qurolli Kuchlar harbiy xizmatchilarining moddiy va ijtimoiy-maishiy ta'minoti masalalarini hal etadi;
- Qurolli Kuchlarning tegishli ravishda qurol-yarog'lar, harbiy texnika, harbiy-texnikaviy va ashyoviy mol-mulklar, oziq-ovqat hamda boshqa moddiy-texnika vositalari bilan jihozlanishini va ta'minlanishini tashkil etadi;
- qurol-yarog'lar va harbiy texnika, strategik materiallar, ikki xil maqsadda ishlatilishi mumkin bo'lgan mahsulot va texnologiyalar eksporti hamda importi ustidan nazorat olib boradi;
- korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar mudofaa ehtiyojlariga doir vazifalarni bajarganligi munosabati bilan ular sarf qilgan moddiy xarajatlarning o'rnini qoplash tartibini belgilaydi;
- harbiy oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalarini, oliy o'quv yurtlari qoshida harbiy ta'lim fakultetlari, shuningdek, harbiy tayyorgarlik o'quv markazlarini (harbiy kafedralar yoki sikllarni) tashkil etadi, qayta tashkil etadi va tugatadi;
- qonun hujjatlariga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi o'z tasarrufidagi qo'shinlarga boshqaruvni amalga oshiradi, mudofaa va harbiy qurilish sohasidagi davlat siyosati yuritilishini, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi qo'shinlarining zamonaviy qurol-yarog'lar, harbiy texnika va moddiy-texnika vositalari bilan jihozlanishini, harbiy hamkorlik kengaytirilishini, chaqiruvning va Qurolli Kuchlar kadrlari tayyorlashning tashkil etilishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari qonunda belgilangan tartibda harbiy yoki muqobil xizmatni o'tashga, shuningdek, o'z mulkidagi binolar, inshootlar, transport va aloqa vositalari hamda boshqa mol-mulklarini urush davrida mudofaa ehtiyojlari uchun qonunda belgilangan tartibda berib turishga majburdirlar.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tashi O'zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi.

Amaldagi qonunchilikka binoan, umumiy harbiy majburiyat fuqarolarning O'zbekiston Respublikasini himoya qilishga majburiy, harbiy tayyorgarligidan iborat bo'ladi hamda O'zbekiston Respublikasi *Qurolli Kuchlari* (bundan buyon matnda Qurolli Kuchlar, deb yuritiladi) safini to'ldirishni va ularning rezervini tayyorlashni ta'minlash maqsadida joriy etiladi.

Umumiy harbiy majburiyat fuqarolarni harbiy xizmatga tayyorlashni, harbiy xizmatga chaqirishni, chaqiruv yoki kontrakt bo'yicha harbiy xizmat o'tashni, rezervdagi xizmatni, muqobil xizmatni, harbiy ro'yxatdan o'tish qoidalariga rioya etishni, favqulodda vaziyatlarda yoki O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz bo'lgan taqdirda, aholini muhofaza etish chora-tadbirlarini qamrab oladi.

Harbiy xizmat — O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining Qurolli Kuchlar safida umumiy harbiy majburiyatni bajarish borasidagi davlat xizmatining alohida turi.

O'zbekiston Respublikasida harbiy xizmat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- *muddatli harbiy xizmat*. Muddatli harbiy xizmat chaqirilish yoshidagi fuqarolarning oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida, shuningdek, muqaddam harbiy xizmatni o'tamagan ofitserlarning qonun hujjatlarida belgilangan muddat mobaynida Qurolli Kuchlar safidagi majburiy xizmatidir.

Muddatli harbiy xizmat muddatlari kalendar hisobida: muddatli harbiy xizmatni oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida o'tayotgan harbiy xizmatchilar uchun — *o'n ikki oy* (oliy ma'lumotli shaxslar uchun — *to'qqiz oy*); muddatli harbiy xizmatni chaqiruv bo'yicha ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'tayotgan ofitserlar uchun — *to'qqiz oy* qilib belgilanadi;

- *safarbarlik chaqiruvi rezervidagi harbiy xizmat*. Muddatli harbiy xizmatni o'tashga yaroqli hamda chaqirilish muddatini kechiktirish va chaqirilishdan ozod etilish huquqiga ega bo'lmagan, biroq Qurolli Kuchlar safiga navbatdagi muddatga chaqirilmagan shaxslar safarbarlik chaqiruvi rezervi safiga olinadilar.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 217-m.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat hududiy tamoyil asosida oylik yig'inlar tarzida tashkil etiladi hamda chaqiriluvchilar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining maxsus hisobvarag'iga pul badallari kiritilishini nazarda tutadi.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat safiga shaxslar yigirma yetti yoshga to'lgunga qadar olinadilar va har yilgi harbiy yig'inlarga jalb etilishlari mumkin, favqulodda vaziyatlar yoki O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz ro'y bergan taqdirda esa haqiqiy harbiy xizmatga chaqiriladilar.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmatni o'tagan fuqarolar yigirma yetti yoshga to'lganlaridan keyin Qurolli Kuchlar rezervi tarkibiga o'tkaziladilar.

Safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat safiga olingan shaxslar to'laydigan pul badallari miqdori va ularni to'lash tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan alohida nizom bilan belgilanadi. Bu mablag'lar muddatli harbiy xizmatdagi harbiy xizmatchilarning pul va moddiy ta'minotini oshirish, shuningdek, safarbarlik chaqiruvi rezervidagi xizmat safiga olingan shaxslarning harbiy yig'inlarini o'tkazishga aniq maqsadli yo'naltirilgan bo'ladi;

- *kontrakt bo'yicha harbiy xizmat.* Kontrakt bo'yicha harbiy xizmat Qurolli Kuchlar safidagi haqiqiy harbiy xizmatga ixtiyoriylik asosida, harbiy xizmat nazarda tutilgan vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar orqali davlat bilan tuziladigan kontraktga binoan, kirgan fuqarolar bajaradigan harbiy xizmat turidir.

Harbiy xizmatni kasb tariqasida tanlagan fuqarolar kontrakt bo'yicha harbiy xizmatni oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'taydilar.

Harbiy xizmatni o'tash muddatlari va asosiy shartlari kontraktida belgilanadi. Ayni paytda dastlabki kontrakt xizmatni oddiy askarlar va serjantlar tarkibi lavozimlarida o'tash bo'yicha uch yil, ofitserlar tarkibi lavozimlarida o'tash bo'yicha besh yil muddatga tuziladi.

Oliy harbiy ta'lim muassasalarining kursantlari bilan o'qish davri uchun kelgusida ularning ofitserlar tarkibi lavozimlarida harbiy xizmatni kamida besh yil majburiy o'tash sharti bilan kontrakt tuziladi.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida harbiy xizmatni o'tagan rezervchilar xizmati. Rezervchilar xizmati haqiqiy harbiy xizmatni, shuningdek, safarbarlik chaqiruvi rezervidagi

xizmatni o'tagan oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar jumlasidan bo'lgan harbiy xizmatga majburlar uchun Qurolli Kuchlarning qo'shilmalari, qismlari va bo'linmalari safini urush davrida taqozo etiladigan shtatlar darajasiga qadar to'ldirish, shuningdek, urush davri taqozo etadigan tuzilmalarni kuchaytirish maqsadida umumiy harbiy majburiyat asosida joriy etiladigan harbiy xizmat turidir.

Rezervchilar sifatida xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatga majburlar tinchlik davrida, qoida tariqasida, qo'shinlarning jangovar tayyorgarligini saqlab turish, rezervchilarning harbiy hisobdagi ixtisoslik bo'yicha majburiyatlarni tinchlik va urush davrida bajarishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarini saqlab qolish va takomillash-tirish maqsadida, harbiy qismlar bazasida hududiy tamoyil asosida tashkil etiladigan harbiy tayyorgarlik bo'yicha harbiy yig'inlarni o'tashga jalb etilishlari mumkin.

Rezervchilardan urush davrida ham, tinchlik davrida ham O'zbekiston Respublikasiga qarshi harbiy tajovuz tahdidi va mamlakat xavfsizligiga tahdid tug'ilganida, tabiiy ofatlar hamda favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoniga binoan, qo'shilmalar va qismlar tarkibida jangovar maqsadlar bo'yicha foydalanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan o'taladigan xizmatlarning yana bir turi — bu *muqobil xizmatdir*. Muqobil xizmat fuqarolarning umumiy harbiy majburiyatni bajarishining chaqiruv bo'yicha harbiy xizmat o'rniga iqtisodiyot, ijtimoiy sohaning turli tarmoqlarida kam malaka talab etiladigan (yordamchi) ishlarni, shuningdek, falokatlar, halokatlar, tabiiy ofatlar va boshqa favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan alohida turidir.

O'n sakkiz yoshdan yigirma yetti yoshgacha bo'lgan, harbiy ro'yxatda turuvchi va xizmatga chaqirilishi lozim bo'lgan fuqarolar, agar ular diniy ta'limoti qurol-yarog'dan foydalanish va Qurolli Kuchlarda xizmat qilishga yo'l qo'ymaydigan, ro'yxatga olingan diniy tashkilotlar hisobida tursalar, muqobil xizmat huquqiga ega. Muqobil xizmatning muddati *yigirma to'rt oyni*, oliy ma'lumotli fuqarolar uchun esa *o'n sakkiz oyni* tashkil etadi.

Fuqaro muhofazasi. Fuqaro muhofazasi — harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan O'zbekiston Respublikasi *aholisini, hududlarini, moddiy va madaniy boyliklarini* muhofaza qilish maqsadida o'tkaziladigan tadbirlarning davlat tizimidir.

O'zbekiston Respublikasida fuqaro muhofazasi O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 26-mayda qabul qilingan «Fuqaro muhofazasi to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonun fuqaro muhofazasi sohasidagi asosiy vazifalarni, ularni amalga oshirishning huquqiy asoslarini, davlat organlarining, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) vakolatlarini O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqlari va majburiyatlarini, shuningdek, fuqaro muhofazasi kuchlari va vositalarini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasiga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi *Bosh vaziri* mamlakat fuqaro muhofazasining boshlig'idir.

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasini boshqarish O'zbekiston Respublikasining Favqulodda vaziyatlar vazirligi zimmasiga yuklanadi. Mazkur vazirlik aholini va xalq xo'jaligi obyektlarini tabiiy ofatlardan muhofaza qilishning samarali tizimini tashkil etish, respublikada tabiiy va texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 4-martdagi «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligini tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni² bilan tashkil etilgan.

Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar hududlarida fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilishni tegishlicha lavozimiga ko'ra, fuqaro muhofazasining boshlig'i bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlari amalga oshiradilar.

Vazirliklar, idoralar va tashkilotlarda fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilishni ularning lavozimiga ko'ra, mazkur organlar va tashkilotlar fuqaro muhofazasining boshlig'i bo'lgan rahbarlari amalga oshiradi.

54-§. Davlat xavfsizligi sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasining davlat xavfsizligi deganda, O'zbekiston Respublikasining suverenitetini, konstitutsiyaviy tuzumini, aholining tinch turmush tarzini, chegaralarning daxlsizligini hamda hududiy yaxlitligini ta'minlashga qaratilgan choralar tizimidir.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2000, № 5—6, 151-m.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari (1995—1999). T., «Adolat», 2000.

Davlat xavfsizligi sohasini boshqarishda quyidagi xususiyatlar namoyon bo'ladi:

- *birinchidan*, muayyan davlat organi tomonidan amalga oshirilishi bilangina cheklanib qolmaydi, balki davlat xavfsizligi hamda milliy va xizmat sirlarini ta'minlash mamlakatdagi barcha organlar, mansabdor shaxslar va fuqarolarning ham burchi hisoblanadi;
- *ikkinchidan*, davlat xavfsizligini ta'minlovchi vakolatli organlar ushbu sohani boshqarishni amalga oshirish bilan birga, O'zbekiston Respublikasiga qarshi qaratilgan va qonunlarda belgilangan boshqa turdagi jinoyatlar bo'yicha tergov va surishtiruv harakatlarini ham amalga oshiradilar;
- *uchinchidan*, davlat xavfsizligi sohasini boshqarishda markazlashganlik, yakkaboshchilik, xizmatni o'tashning maxsus o'rnatilgan tartib-qoidalari hamda harbiy intizom qoidalari tatbiq etiladi.

Davlat xavfsizligi sohasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1991-yildagi Farmoni bilan tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati tomonidan boshqariladi. O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati O'zbekiston Respublikasi davlat qo'mitasining huquqiy maqomiga ega.

MXX va uning joylardagi organlari: xorijiy davlatlar va xorijiy tashkilotlar maxsus xizmatlarining O'zbekistonga qarshi razvedka-qo'poruvchilik faoliyati bilan kurash olib boradilar; O'zbekiston Respublikasining mustaqilligini, konstitutsiyaviy tuzumini, hududi butunligini, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va mudofaa qudratini g'ayriqonuniy tajovuzlardan himoya qilishni amalga oshiradi.

MXX ning asosiy vazifalari O'zbekiston Respublikasi manfaatlari yo'lida *razvedka va kontrrazvedka faoliyati* bilan shug'ullanish va *uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash* hisoblanadi.

Milliy xavfsizlik organlari o'z faoliyatini qonuniylik, qonun oldida hammaning tengligi, shaxsni, uning huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish, insonparvarlik va baynalmilallik tamoyillari asosida amalga oshiradilar.

O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati respublika qo'mitasining huquqlari bilan ta'minlanadi va O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga bo'ysunadi.

MXX o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun Qoraqalpog'iston Respublikasida, uning davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan kelishilgan holda viloyatlarda, alohida shaharlar va tumanlarda o'zining organlarini tuzadi.

MXX O‘zbekiston Respublikasi hokimiyat va boshqaruvi organlarining ishlashini nodo‘stlik kayfiyatidagi davlatlar va Konstitutsiyaga qarshi ichki tuzilmalar maxsus xizmatlarining razvedka-qo‘poruvchilik va boshqa xil jinoiy tajovuzlardan samarali himoya qilish uchun javobgardir va O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda Oliy Majlis oldida muntazam ravishda hisob berib turadi.

MXXga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan tayinlanadigan va keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining sessiyasida tasdiqlanadigan rais boshchilik qiladi. MXX raisining o‘rinbosari va o‘rinbosarlari raisning taqdimnomasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan tayinlanadilar. MXX raisi O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan respublika vazirlariga berilgan huquqlardan foydalanadi.

Xavfsizlik organlari ishni tashkil etish masalalarini hal etish uchun tarkibida MXX raisi — Kengash raisi, uning o‘rinbosarlari va MXXning boshqa rahbar xodimlari bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati kengashi tuziladi.

Davlat chegaralarini himoya qilish. O‘zbekiston Respublikasi-ning Davlat chegarasi — O‘zbekiston Respublikasi hududi doirasini (quruqlikda, suvda, yer ostida, havo bo‘shlig‘ida) belgilovchi chiziqdan va bu chiziq bo‘ylab o‘tuvchi vertikal sathdan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasida Davlat chegaralari 1999-yil 20-avgustda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to‘g‘risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonunning asosiy maqsadi — O‘zbekiston Respublikasi Davlat chegarasini belgilash, o‘zgartirish, himoya qilish va qo‘riqlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir.

Davlat chegarasini belgilash va o‘zgartirish paytida O‘zbekiston Respublikasi milliy xavfsizlikni ta‘minlash zaruratidan kelib chiqadi hamda quyidagi tamoyillarga amal qiladi:

- davlatlarning suvereniteti, hududiy yaxlitligi, davlat chegaralari daxlsizligi va buzilmasligini o‘zaro hurmatlash;
- chegara masalalarini tinch yo‘l bilan hal etish;
- chet el davlatlari bilan har tomonlama, teng huquqlilik va o‘zaro manfaatdorlik asosida hamkorlik qilish;
- qo‘shni davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik;
- kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 9, 217-m.

Davlat chegarasini belgilash va o'zgartirish O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga asosan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida Davlat chegarasini jihozlash va uni asrash ustidan nazorat qilish; Davlat chegarasining shaxslar va transport vositalari tomonidan kesib o'tilishi; Davlat chegarasi orqali tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarni olib o'tish; Davlat chegarasi orqali shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarni o'tkazish; Davlat chegarasida yoki uning yaqinida xo'jalik faoliyati va boshqa faoliyat yuritish tartibini belgilovchi qoidalar majmuyidan iborat bo'lgan — *Davlat chegarasi rejimi* o'rnatiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi kuchlar va vositalarni, o'tkaziladigan tadbirlarni moliyalash va resurslar bilan ta'minlashni amalga oshiradi; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasida normativ hujjatlar chiqaradi; vazirliklar, idoralar, ijro hokimiyati mahalliy organlarining Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash bo'yicha maxsus vakolatli organ: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashni ta'minlaydi; chegara qo'shinlari faoliyatini boshqarishni amalga oshiradi; davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashga doir masalalarda boshqa davlatlarning tegishli chegara idoralari, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni amalga oshiradi; Davlat chegarasi chizig'ining o'tishini belgilashda ishtirok etadi; davlat budjetining Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashga doir qismini shakllantirish yuzasidan takliflarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi muhokamasiga kiritadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashni tashqi siyosiy va xalqaro-huquqiy jihatdan ta'minlashni amalga oshiradi; Davlat chegarasini va uning rejimini belgilash bo'yicha muzokaralar olib boradi, zarur hujjatlar va materiallar tayyorlaydi; O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, chet el fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston

Respublikasiga kirishi va O'zbekiston Respublikasidan chiqishi huquqini beruvchi hujjatlarni rasmiylashtiradi; Davlat chegarasi rejimiga rioya etish masalalarini, chegara nizolarini belgilangan tartibda hal etadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati: Davlat chegarasi xavfsizligiga tahdidlar to'g'risida belgilangan tartibda axborot taqdim etadi; chegara qo'shinlari bilan hamkorlikda razvedka, kontrrazvedka va tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradi; belgilangan tartibda kontrbandaga qarshi kurash choralari ishlab chiqadi va amalga oshiradi; Davlat chegarasida va chegara oldi hududlarida ijtimoiy-siyosiy, madaniy va boshqa tadbirlar o'tkazilayotganda xavfsizlik ta'minlanishida ishtirok etadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi: havo bo'shlig'ida Davlat chegarasi himoya qilinishi va qo'riqlanishini amalga oshiradi; O'zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda Davlat chegarasini himoya qilishda ishtirok etishini ta'minlaydi; o'z vakolatlari doirasida havo bo'shlig'ida yuzaga kelgan chegara nizolarini hal etadi; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlash tadbirlari resurs va boshqa jihatdan ta'minlanishida chegara qo'shinariga belgilangan tartibda ko'maklashadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashga doir tadbirlarni amalga oshirishda chegara qo'shinariga ko'maklashadi; chegaraoldi zonasida chegaraoldi rejimiga rioya etilishi ustidan hamda Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlariga tutash hududlarda huquq-tartibotga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishda ichki ishlar organlarining ishtirokini ta'minlaydi; chegaraoldi hududlarida huquq-tartibotning holati to'g'risida chegara qo'shinariga axborot beradi; Davlat chegarasini himoya qilishda ichki qo'shinlar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ishtirok etishini ta'minlaydi; chegara qo'shinarining taqdimnomasiga binoan, chegaraoldi qidiruv ishlari va operatsiyalari o'tkazilayotgan paytda, shuningdek, harbiy xurujni qaytarish yoki Davlat chegarasi orqali noqonuniy ommaviy o'tishlarning oldini olish chog'ida Davlat chegarasiga yaqin ayrim uchastkalar yoki obyektlarga fuqarolarning o'tishini vaqtincha cheklash yoki man etishni ta'minlaydi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi: Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda chegara qo'shinlariga ko'maklashadi; Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlaridagi rejimga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishda bojxona organlari ishtirokini ta'minlaydi; shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlarning Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlarida bojxona nazoratidan o'tishi va rasmiylashtirilishini tashkil etadi; kontrabandaga va bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlari boshqa tarzda buzilishiga qarshi kurashga doir choralar ishlab chiqadi va amalga oshiradi; Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlari tashkil etishga doir takliflarni kiritadi; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Davlat chegarasida sanitariya-karantin, veterinariya, fitosanitariya nazoratini hamda nazoratning boshqa turlarini amalga oshiruvchi davlat boshqaruvi organlari: shaxslar, transport vositalari, tovarlar, boshqa mol-mulk va hayvonlar Davlat chegarasi orqali o'tkazilishida o'z vakolatlari doirasida ishtirok etadilar; zarur hollarda Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlarida o'z xizmatlarini tuzadilar va ular ishini tashkil qiladilar; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda chegara qo'shinlariga o'z vakolatlari doirasida ko'maklashadilar; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradilar.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari: Davlat chegarasini qo'riqlash uchun qonun hujjatlariga muvofiq sharoit yaratib beradilar; Davlat chegarasi ehtiyojlari uchun belgilangan tartibda yer uchastkalari beradilar, ulardan foydalanish ustidan nazoratni amalga oshiradilar; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda fuqarolar ixtiyoriy asosda ishtirok etishlariga ko'maklashadilar; qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradilar.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar: chegara qo'shinlariga, havo hujumiga qarshi mudofaa qo'shinlariga, shuningdek, Davlat chegarasida nazoratni amalga oshiruvchi davlat boshqaruv organlariga ko'maklashadilar, ularga zarur axborot taqdim etadilar; Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda fuqarolar ixtiyoriy asosda ishtirok etishlari uchun sharoit yaratadilar.

Fuqarolar chegara qo'shinlariga ko'maklashuvchi o'tradlar tarkibida va boshqa shakllarda chegaraoldi hududi doirasida Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda ixtiyoriy asosda ishtirok etadilar. Fuqarolarning Davlat chegarasini himoya qilish va qo'riqlashda ishtirok etishi tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

55-§. Ichki ishlar sohasini boshqarish

O‘zbekiston Respublikasida ichki ishlar sohasini boshqarish O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Respublika Konstitutsiyasi va Respublika suvereniteti haqidagi Deklaratsiyaga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasining davlat boshqaruv organi hisoblanadi. Vazirlik o‘z huquqi doirasida fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, jamoat tartibini, jamoat xavfsizligini muhofaza qilishni va jinoyatchilikka qarshi kurashni ta‘minlaydi. U o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga va hukumatiga bo‘ysunadi.

Vazirlik O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tuziladi va tugatiladi, so‘ngra O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasi oldida o‘z zimmasidagi vazifalarning hal etilishi uchun javob beradi. Vazirlik o‘z faoliyatida siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari va harakatlaridan mustaqildir.

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir:

- 1) respublika ichki ishlar organlari ishining strategik yo‘nalishlarini belgilash;
- 2) ichki ishlar organlari faoliyatiga umumiy rahbarlik qilish, uni muvofiqlashtirish, ularga tashkiliy–metodik yordam berish va ular faoliyatining samaradorligini ta‘minlash;
- 3) ichki ishlar organlari, Ichki ishlar vazirligi korxonalari, muassasalari va tashkilotlari tizimining faoliyatida qonuniylikni, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash;
- 4) ichki qo‘shinlarning jangovar va safarbarlik tayyorgarligini ta‘minlash;
- 5) jamoat xavfsizligini ta‘minlash va jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurash ishlarini tashkil etish;
- 6) fan va texnika yutuqlarini, ijobiy tajribani, boshqaruvning progressiv shakllari va ish usullarini joriy etish;
- 7) ichki ishlar organlari faoliyatining huquqiy asoslarini ishlab chiqish;
- 8) ichki ishlar organlarida kadrlar bilan ishlashning yuqori saviyada bo‘lishini ta‘minlash;
- 9) ichki ishlar organlari xodimlarini ijtimoiy kafolatlashni ta‘minlash;

10) uyushgan jinoyatchilik va poraxo'rlikka qarshi kurash ishlarini ta'minlash.

Vazirlik o'z vazifalari va funksiyalarini amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga amal qiladi:

- kollegiallikni yakkaboshchilik bilan uyg'unlashtirish;
- qonunchilik, shaxsni hurmat qilish, baynalmilalchilik;
- oshkoralik;
- davlat organlari, jamoatchilik birlashmalari, mehnat jamoalari va aholi bilan birgalikda ish olib borish, jamoatchilik fikrini hisobga olish;
- ichki ishlar organlari xodimlarining milliy mansublik, til, o't-roqlik belgilari bo'yicha huquqlarini cheklashga yo'l qo'ymaslik.

Vazirlik faoliyatining huquqiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi; O'zbekiston Respublikasining Qonunlari; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining normativ aktlari; davlat hokimiyati va boshqaruvining markaziy va respublika organlari bilan ichki ishlar organlarining faoliyati sohasidagi o'zaro hamkorlik haqidagi bitimlar; O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining idoraviy normativ aktlari.

Vazirlik huquqiy aktlar asosida va ularni bajarish uchun buyruqlar, ko'rsatmalar, yo'riqnomalar chiqaradi va qoidalar o'rnatadi. Vazirlikning o'z qaramog'iga kiritilgan masalalar bo'yicha normativ aktlari O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan ichki ishlar organlari va ichki qo'shinlar tomonidan bajarilishi majburiydir. Zarur hollarda, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda normativ aktlar chiqaradi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi davlat organlarini, jamoat birlashmalarini, mehnat jamoalarini, aholini va ommaviy axborot vositalarini respublikadagi huquq-tartibotning ahvolidan hamda ichki ishlar organlarining uni mustahkamlashga, shuningdek, vazirlik zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishga oid faoliyatidan xabardor qilib turadi. Vazirlik davlat organlaridan, jamoat tashkilotlaridan, mansabdor shaxslar va fuqarolardan vazirlik vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan axborotlarni talab qilib olishga haqlidir.

Vazirlik o'z faoliyatini boshqa respublika huquqni muhofaza qilish organlari bilan o'zaro hamkorlik qilish va muvofiqlashtirish asosida amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarga muvofiq:

- ichki ishlar organlarining jinoyatchilikka qarshi kurash, jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarlikning oldini olish, kadrlar bilan ishlash va qonuniylikni mustahkamlash bo'rasidagi ishlariga umumiy rahbarlik qiladi va bu ishlarni muvofiqlashtiradi, metodik jihatdan ta'minlaydi;
- jinoyatchilikka qarshi kurash, jamoat tartibini saqlash va jamoat xavfsizligini ta'minlash respublika dasturini tayyorlaydi va amalga oshiradi, mazkur yo'nalishlar bo'yicha umumittifoq dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;
- huquq-tartibot masalalari yuzasidan respublika qonunchiligini ishlab chiqishda takliflar kiritadi va qatnashadi;
- o'z huquqi doirasida ichki ishlar organlari faoliyatini huquqiy jihatdan ta'minlaydi;
- jinoyatchilikka qarshi kurash va jamoat tartibini saqlash bo'yicha respublika tadbirlarini o'tkazishni kuchlar va vositalar bilan boshqaradi;
- ichki ishlar organlarida rejalashtirish, nazorat qilish va axborot-analitik faoliyatning yagona tizimini belgilaydi, tashkil etadi va ta'minlaydi;
- respublika ma'lumotnoma-axborot fondlarini, operativ-qidiruv va kadrlarni hisobga olishni shakllantiradi, respublika kriminalistik hisobot-axborot tizimini tuzadi, ichki ishlar organlari faoliyati masalalari yuzasidan davlat statistika hisobotini olib boradi;
- O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan transport ichki ishlar organlariga, ichki ishlar organlari o'quv yurtlariga rahbarlikni amalga oshiradi;
- jinoyatlar hamda jamiyatga qarshi boshqa xatti-harakatlarning o'z vaqtida oldini olish tadbirlarini ishlab chiqadi va amalga oshiradi, vazirlik, idoralar, muassasalar va tashkilotlarga jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi va boshqa huquq-tartibotni buzish hollarining sabablarini hamda ana shu xatti-harakatlarni sodir qilishga sabab bo'luvchi shart-sharoitlarni bartaraf etish yuzasidan takliflar kiritadi;
- fuqarolar, davlat, jamoat, jamoa, qo'shma, kooperativ hamda boshqa korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning iqtisodiy manfaatlarini g'arazli jinoiy xurujlardan himoya

qilishni hamda ular tufayli yetkazilgan zararining o'zni qoplanishini, jinoiy jazo beriladigan poraxo'rlikka, soxta pul yasashga va valuta operatsiyalari qoidalarining buzilishiga qarshi kurashni ta'minlaydi;

- tezkor-qidiruv ishlarini tashkil etadi va amalga oshiradi;
- qonunchilik tomonidan ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan jinoyatlar haqidagi dastlabki so'roq va tergovni ta'minlaydi;
- tergov va suddan yashirib yurgan ayblanuvchi, hukmni ijro etish va jazoni o'tashdan bo'yin tovlab yurgan jazoga tortilgan shaxslarni, bedarak yo'qolgan va qonunda nazarda tutilgan hollarda boshqa shaxslarni qidirish ishlarini tashkil etadi;
- boshqa davlat va jamoat tashkilotlari bilan birgalikda bolalarning nazoratsiz qolishining oldini olish hamda balog'atga yetmaganlar tomonidan huquq buzishlarga qarshi kurash ishlarini olib boradi;
- sudlarning ajrimlari, prokurorlarning qarorlari va tergovchilar va dastlabki tergovni olib borgan shaxslarning prokuror tomonidan qamoqqa olish xulosasi to'g'risida sanksiya berilgan qarorlarining, shuningdek, qonunchilik tomonidan ichki ishlar organlari zimmasiga ijro etish yuklatilgan majbur etishning boshqa choralarini qo'llanishi haqidagi boshqa qarorlarning ijrosini ta'minlaydi;
- hibsga olinganlar va ushlanganlarni qo'riqlab va kuzatib borishni tashkil etishni ta'minlaydi;
- ozodlikdan mahrum etishga, surgun, badarg'a qilishga hamda qonunchilik tomonidan ichki ishlar organlarining zimmasiga ijro etish yuklatilgan jazoning boshqa turlari bo'yicha hukm qilingan shaxslarga nisbatan sud hukmlarining ijro etilishini tashkil etishni ta'minlaydi;
- jazoga hukm etilganlar axloqini tuzatish va ularni qayta tarbiyalash ishlarini belgilangan tartibda tashkil etadi, qonun tomonidan belgilangan jazoni o'tash rejimiga qat'iy rioya qilinishini, jazoga hukm etilganlarni ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish, ular bilan siyosiy-tarbiyaviy ishlar olib borishni tashkil etadi, manfaatdor vazirliklar va muassasalar bilan birgalikda jazoga hukm etilganlarga umumiy ta'lim va hunar-texnika ta'limi berishni tashkil etadi va amalga oshiradi, sodir etilgan jinoyatning xarakteri va ijtimoiy xavfliligini, jazoga

- hukm etilganing shaxsiyati, shuningdek, uning xulq-atvori va mehnatga munosabatini hisobga olgan holda jazoga hukm etilganlar axloqini tuzatish va ularni qayta tarbiyalash vositalarini tanlashda yakka tartibda ish olib borishni ta'minlaydi, bunda pedagogika, psixologiya va boshqa fanlar sohasida erishilgan yutuqlardan keng foydalanadi;
- ozodlikdan mahrum etilgan joylardan bo'shatilgan shaxslarning ishga joylashishiga va turmushda o'z o'rnini topishiga ko'maklashadi;
 - ozodlikdan mahrum etilgan joylardan bo'shatilgan shaxslarni qonunchilikka muvofiq, ma'muriy nazorat qilib turadi, shuningdek, qonun tomonidan belgilangan hollarda shartli ravishda jazoga hukm etilgan va shartli ravishda jazoni o'tashdan ozod etilgan shaxslarni nazorat qilib boradi;
 - respublika hududida pasport tizimi talablarining bajarilishini ta'minlaydi, chegara qo'shinlari bilan birgalikda fuqarolarning chegara rejimi qoidalariga rioya qilishlarini nazorat qiladi, chet ellik va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning O'zbekiston Respublikasi hududida ular uchun belgilangan yashash va ko'chish qoidalariga rioya qilishlarini nazorat qilib boradi;
 - qonunchilikka muvofiq o't ochish va sovuq qurollar, o'q-dorilar, portlovchi moddalar, kuchli ta'sir etuvchi zaharli, narkotik va radioaktiv moddalarni sotib olish, saqlash va tashishni, o'q otish tirlari va otishma joylarini, qurol-yarog'larni tuzatish va pirotexnika korxonalari, ov va sport qurollari bilan savdo qiluvchi do'konlarni ochishni va ularning ishlashini nazorat qilib boradi;
 - belgilangan tartibda matbaa hamda shtempel-gravyura korxonalarini ochish va ularning ishini, shuningdek, matbaa asbob-uskunalarini sotib olish, saqlash hamda muhr va shtamlarni tayyorlashni nazorat qilib boradi;
 - respublikada davlat yong'in nazoratini amalga oshiradi, aholi yashaydigan joylar va xalq xo'jaligi obyektlarini yong'indan saqlashni ta'minlaydi, boshqa vazirliklar va idoralarning yong'indan saqlash bo'linmalari ishini nazorat qiladi va boshqaradi, respublika yong'indan saqlash tashkilotlarining birgalikda ish olib borish tartibini belgilaydi;
 - tabiiy ofatlar va boshqa favqulodda holatlar ro'y berganda odamlarni va mol-mulkni qutqarishda qatnashadi, bunda jamoat tartibi saqlanishini ta'minlaydi, mol-mulkni muhofaza

qilishni tashkil etadi, bunday ishlarga aholini, shuningdek, transport hamda korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarga tegishli vositalarni qutqaruv ishlarini va kechiktirib bo'lmaydigan avariya-qayta tiklash ishlarini o'tkazishga jalb qilishga ko'maklashadi;

- huquqbuzarlikdan va baxtsiz hodisalardan zarar ko'rgan hamda jamoat joylarida og'ir ahvolda qolgan shaxslarga shoshilinch yordam ko'rsatishni tashkil etadi;
- shaharlarda va aholi yashaydigan boshqa joylarda yo'l harakatini va avtomobil yo'llarida qatnovni boshqarishni tashkil etadi, vazirliklar, idoralar va transport tashkilotlarining avtomototransport hamda shahar elektr transporti avariya-transportning oldini olish chora-tadbirlarini o'tkazishlarini nazorat qiladi;
- korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarga tegishli avtomototransport vositalarini ro'yxatga oladi va hisobga olib boradi, shuningdek, ana shu transport vositalarining texnika ahvolini nazorat qilib turadi;
- ko'chalar, avtomobil yo'llari va ulardagi yo'l inshootlarining bexatar harakat qilishni ta'minlaydigan ahvolda bo'lishini nazorat qilib boradi, ulardan foydalanish sharoitlarini yaxshilash tadbirlarini ko'radi, avtotransportdan foydalanish harakat xavfsizligiga tahdid solgan hollarda ko'chalar va avtomobil yo'llarining ayrim uchastkalarida avtotransport hamda piyodalar qatnovini belgilangan tartibda cheklaydi va taqiqlaydi;
- korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va boshqa obyektlarni, shuningdek, fuqarolarning uylarini belgilangan tartibda muhofaza qilishni tashkil etadi va amalga oshiradi, idoraviy qo'riqlashni inspeksiya qiladi, qo'riqlashning ishonchliligini va bu ishlarga xarajatlarni kamaytirish choralarini ko'radi;
- o'ta xavfli davlat jinoyatchiligiga qarshi kurashda hamda davlat xavfsizligini saqlashga doir boshqa tadbirlarni o'tkazishda yordam beradi;
- respublika va mahalliy budjetdan ajratiladigan mablag'lar hisobiga vazirlik tizimi organlari, bo'linmalari, muassasalari va tashkilotlarini belgilangan tartibda mablag' bilan ta'minlaydi;
- ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibining kasb malakasini oshirish va intizomini mustahkamlash tadbirlarini amalga

- oshiradi, shaxsiy tarkib tomonidan ichki ishlar organlari faoliyatini reglamentlovchi xizmatni o‘tash haqidagi nizomlar, ustavlar va yo‘riqnomalar talablarining bajarilishini ta‘minlaydi;
- belgilangan tartibda va o‘z huquqlari doirasida ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibiga maxsus unvonlar beradi;
 - ichki ishlar organlariga ular zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarishda faol ko‘maklashgan vazirlik tizimining alohida o‘rnak ko‘rsatgan xodimlarini va fuqarolarni belgilangan tartibda ko‘krakka taqiladigan nishonlar va faxriy yorliqlar bilan taqdirlaydi, shuningdek, rag‘batlantirishning boshqa turlarini qo‘llaydi;
 - O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda ko‘chalar, hovlilar va aholi yashaydigan boshqa joylar hududini, shuningdek, mehnatkashlar dam oladigan shahardan tashqari joylar va cho‘miladigan joylarda sanitariya qoidalariga rioya qilinishini nazorat qilib boradi;
 - epidemiyalar va epizootiyalarga qarshi kurashda, shuningdek, tabiatni muhofaza qilish chora-tadbirlarini amalga oshirishda, brakonyerlikka hamda ov va baliqchilik qoidalarining buzilishiga qarshi kurashda karantin tadbirlari va choralarini amalga oshirishda tegishli idoralarga yordam beradi;
 - O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimida sanitariya nazoratini tashkil etadi, ittifoqqa bo‘ysunuvchi davolash-profilaktika va sanatoriy-kurort muassasalarida ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibiga tibbiy va sanatoriy-kurort xizmati ko‘rsatishni ta‘minlaydi;
 - ichki ishlar organlari tizimida bug‘ qozonlari nazorati inspeksiya ishini tashkil etadi;
 - O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi o‘z huquqi doirasiga taalluqli masalalar bo‘yicha xalqaro tashkilotlar va boshqa davlatlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qiladi;
 - jamoat birlashmalari, tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bilan birgalikda ish olib boradi;
 - «Postda», «На пость» gazetalarini nashr etadi;
 - o‘z huquqi doirasida harbiy-safarbarlik ishlarini va fuqarolar mudofaasi tadbirlarini amalga oshiradi;
 - fuqarolardan tushgan takliflar va arizalarning o‘z vaqtida va sifatli ko‘rib chiqilishini ta‘minlaydi;

- ikki tomonlama va ko‘p tomonlama bitimlarning shartlarida nazarda tutilgan boshqa tadbirlarni amalga oshiradi;
- xavfli yuklar, qurol-yarog‘lar, harbiy texnika, harbiy mol-mulkular, portlovchi moddalar va buyumlar, shuningdek, harbiy tarkiblar tranziti chog‘ida qonunchilikka muvofiq xulosalar beradi va nazoratni amalga oshiradi.

Vazirlikka O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan, keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan *vazir boshchilik qiladi*.

Vazir bo‘lmagan hollarda uning vazifalarini O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining birinchi o‘rinbosari bajaradi. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining o‘rinbosarlari O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining taqdimiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod etiladi.

Vazifalarning taqsimlanishiga muvofiq, vazir o‘rinbosarlari vazirlik faoliyatining konkret yo‘nalishlariga rahbarlikni amalga oshiradi. Vazirning topshirig‘iga ko‘ra, uning o‘rinbosarlari o‘z huquq doirasida buyruqlar va ko‘rsatmalar chiqaradi. Vazifalarni kelishilgan holda hal etish va funksiyalarni amalga oshirish uchun vazirlikda hay‘at tuziladi. Hay‘at qarorlari vazir tomonidan imzolanadi va ularning ichki ishlar organlari tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

Vazirlik hay‘ati boshqa vazirliklar va idoralar bilan birgalikda qarorlar qabul qilishi mumkin. Bunday hollarda qabul qilingan qarorlar, odatda, O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vaziri va tegishli vazirliklar va idoralar rahbarlarining buyruqlariga ko‘ra, hayotga tatbiq etiladi.

Jazoni ijro etish muassasalaridan bo‘shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma‘muriy nazorati. Jazoni ijro etish muassasalaridan bo‘shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma‘muriy nazorati — tarbiyaviy oldini olish ta‘sir choralarining majmuyini ifodalab, nazorat ostidagilarga nisbatan, O‘zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan «Jazoni ijro etish muassasalaridan bo‘shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma‘muriy nazorati to‘g‘risida»gi Qonunida¹ ko‘zda tutilgan cheklashlarni qo‘llashdan iborat bo‘ladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 1, 33-m.

Ma'muriy nazoratning asosiy maqsadi ilgari sudlanganlar tomonidan takror jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, ularda ijobiy ijtimoiy yo'lga kirib olishini shakllantirishdan iboratdir.

Ma'muriy nazorat o'rnatilishi va amalga oshirilishi nazorat ostidagi kishining boshqa huquq va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasligi, uning insoniy qadr-qimmatini kamsitmasligi, ish, o'qish va istiqomat joyida obro'sini to'kmasligi lozim.

Ma'muriy nazorat voyaga yetgan quyidagi shaxslarga nisbatan o'rnatiladi:

- a) og'ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki yoki undan ortiq marta hukm etilgan shaxslarga nisbatan, agar ularning jazoni o'tash davridagi xulq-atvori tuzalish va halol mehnat qilib kun kechirish yo'liga o'tishni aslo istamaganliklaridan dalolat bersa;
- b) og'ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki yoki undan ortiq marta hukm etilgan shaxslarga nisbatan, agar ular jazo muddatini o'tab bo'lganlaridan so'ng ichki ishlar idoralarining jamiyat uchun zararli kun kechirishni to'xtatish to'g'risidagi ogohlantirishiga qaramay, jamoat tartibini muntazam buzayotgan va fuqarolarning qonuniy manfaatlariga putur yetkazayotgan bo'lsalar;
- d) o'ta og'ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilishga hukm etilgan shaxslarga nisbatan.

Ma'muriy nazorat ostiga olingan shaxslarga nisbatan quyidagi cheklashlar qo'llanilishi mumkin:

- a) uning ichki ishlar idoralari belgilab qo'ygan vaqtda uy (kvartira)dan chiqib ketishini taqiqlash;
- b) tuman (shahar)ning muayyan joylarida bo'lishini taqiqlash;
- d) ichki ishlar idoralari (militsiya)ning ruxsatisiz tuman (shahar)dan tashqariga chiqib ketishni taqiqlash;
- e) ro'yxatdan o'tish uchun har oyda bir martadan to'rt marta-gacha militsiyaga kelib uchrashish.

Yuqorida ko'rsatilgan cheklashlar nazorat ostida bo'lgan shaxsning turmush tarziga, oilaviy ahvoriga, avvalgi sudlanganligiga va uning shaxsini tavsiflovchi boshqa holatlarga qarab, to'liq hajmda yoki ayrim-ayrim yo'sinda qo'llaniladi.

Cheklashlar ro'yxati uzil-kesil hisoblanadi, unga qo'shimchalar qilish yoki kengaytirib sharhlash mumkin emas. Ma'muriy nazoratni amalga oshirish nazorat ostidagi kishining istiqomat joyidagi ichki ishlar idoralari (militsiya)ga yuklatiladi. Sudyaning qarori ma'muriy nazoratni o'rnatish uchun asos hisoblanadi.

Ma'muriy nazorat o'rnatish zarurligi to'g'risidagi asosli taqdimnoma sudga quyidagilar tomonidan yuboriladi:

- a) og'ir jinoyatlar sodir etganlik uchun hukm etilgan yoki har qanday qasddan qilingan jinoyatlar uchun ikki va undan ko'proq marta hukm etilgan, jazoni ijro etish muassasalarida turgan shaxslarga nisbatan — jazoni ijro etish muassasasi boshlig'i tomonidan, mahkumning tuzalish va halol mehnat qilib kun kechirish yo'liga o'tishni aslo istamaganligidan dalolat beruvchi materiallar bo'lgan taqdirda, ozod etishdan kamida bir oy oldin;
- b) o'ta og'ir jinoyatlar sodir etganlik uchun jazoni ijro etish muassasalaridagi shaxslarga nisbatan — jazoni ijro etish muassasasi boshlig'i tomonidan, ozod etishdan kamida bir oy oldin;
- d) jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslarga nisbatan — ichki ishlar idorasi boshlig'i tomonidan, shaxs jazoni ijro etish muassasasidan bo'shatilganidan keyin jamiyat uchun zararli tarzda kun kechirayotganligidan dalolat beruvchi materiallar asosida.

Ma'muriy nazoratni o'rnatish to'g'risidagi masala sudya tomonidan taqdimnoma olingan paytdan boshlab, *10 kundan kechikmay* hal qilinadi. Ma'muriy nazorat o'rnatish to'g'risidagi qarorda nazorat belgilashga nimalar sabab bo'lganligi, nazorat muddati, nazorat ostidagi shaxsga nisbatan qo'llaniladigan cheklashlar, agar ma'muriy nazorat jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatishda belgilangan bo'lsa, uning tanlangan yashash joyiga yetib kelish muddati ko'rsatiladi.

Sudyaning ma'muriy nazorat belgilash yoxud nazorat muddatini uzaytirish va nazoratni amalga oshirish vaqtida qo'llaniladigan cheklashlarni o'zgartirish to'g'risidagi qarori nazorat ostida bo'lgan shaxsga ichki ishlar idorasi boshlig'i tomonidan, jazoni ijro etish muassasalarida bo'lgan shaxsga esa jazoni ijro etish muassasasi boshlig'i tomonidan tilxat orqali bildiriladi. Bunda nazorat ostidagi shaxsga uning burchlari, ma'muriy nazorat qoidalarini buzganlik uchun javobgarlik tushuntiriladi, nazorat jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilish oldidan, belgilangan shaxsga esa tanlangan istiqomat joyiga belgilangan muddatda yetib bormaganlik uchun

javobgarlik tushuntiriladi. Nazorat ostidagi shaxsga, shuningdek, u ma'muriy nazoratdan bo'yin tovlab istiqomat joyidan o'zboshimchalik bilan ketib qolganlik uchun javobgarlik tushuntirib beriladi.

Ichki ishlar idoralari (militsiya) xodimlari ma'muriy nazoratni amalga oshirishda:

- a) nazorat ostiga olinganlarning xulq-atvorini ular yashayotgan va ishlayotgan joyda muntazam nazorat qilib borishlari;
- b) nazorat ostiga olinganlarni tanlangan istiqomat joyida propiska qilish va ularni ijtimoiy-foydali mehnatga jalb etish yuzasidan zarur choralar ko'rishlari;
- d) ular tomonidan jamoat tartibi buzilishi, boshqa fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazilishining oldini olishlari hamda yo'l qo'ymasliklari;
- e) ularga nisbatan belgilangan cheklashlar buzilganligi to'g'risida qonunda belgilangan tartibida bayonnomalar yozishlari shart.

Militsiya xodimlari ma'muriy nazoratini amalga oshirishda:

- a) nazorat ostiga olingan shaxsning xulq-atvori to'g'risida ish beruvchidan, mazkur shaxs o'qiyotgan joyning ma'muriyatidan, u yashayotgan joydagi jamoat birlashmasi va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organidan, shuningdek, fuqarolardan ma'lumotlar talab qilib olish;
- b) nazorat ostida bo'lgan shaxsni ishga joylashtirish va unga turmush sharoiti yaratib berish to'g'risida tegishli davlat, jamoat va xo'jalik tashkilotlari oldiga masala qo'yish;
- d) nazorat ostiga olingan shaxsni suhbat uchun militsiyaga chaqirish, zarurat bo'lganda, bunday suhbatlarni ish beruvchining, jamoat birlashmasi va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organining vakillari, nazorat ostiga olingan shaxsning qarindoshlari, shuningdek, suhbat mavzusiga aloqador shaxslar ishtirokida o'tkazish;
- e) nazorat ostida bo'lgan shaxsdan ma'muriy nazorat qoidalarini ijro etish bilan bog'liq masalalar bo'yicha og'zaki va yozma tushuntirishlar talab qilish;
- f) nazorat ostida bo'lgan shaxsning turar joyini soat 6.00 dan 22.00 ga qadar borib ko'rish huquqiga egadirlar.

Ma'muriy nazoratni amalga oshirish yuzasidan ayrim tadbirlarni o'tkazishda ichki ishlar idoralariga yordam berish uchun ichki ishlar idoralarning shtatsiz xodimlari va jamoatchilikning boshqa vakillari jalb qilinishi mumkin.

Ma'muriy nazoratdan bosh tortayotgan shaxslarni qidirish sudya qaroriga binoan, militsiya tomonidan amalga oshiriladi.

Ma'muriy nazorat quyidagi hollarda to'xtatiladi:

- a) ma'muriy nazorat olib borish uchun belgilangan muddat tugaganidan keyin, agar uni uzaytirishga asos bo'lmasa;
- b) muddatidan ilgari, basharti, nazorat ostida bo'lgan shaxs tuzalish yo'liga qat'iy o'tganligi, ishda va turmushda o'zini yaxshi tomondan ko'rsatganligi aniqlangan bo'lsa;
- d) nazorat ostida bo'lgan shaxsning sudlanganlik muhlati tugagan yoki sudlanganligi olib tashlangan hollarda.

Sudyaning ma'muriy nazorat o'rnatish to'g'risidagi qarori prokurorning noroziligi bilan yoki yuqori sud idorasi tomonidan nazorat asossiz ravishda belgilangan, deb e'tirof etilgan taqdirda, bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin.

Ma'muriy nazoratni belgilash hamda amalga oshirish bilan bog'liq shikoyat va arizalar ichki ishlar idorasi boshlig'i, prokuror yoki yuqori sud idorasi raisi tomonidan belgilab qo'yilgan vakolatlar doirasida ko'rib chiqiladi va hal qilinadi. Shikoyat berilganligi sudya ma'muriy nazoratni to'xtatish to'g'risida qaror chiqarmaguncha uning amalga oshirilishini to'xtatib qo'ymaydi.

Yo'l harakati xavfsizligi. Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan «Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu qonun yo'l harakati xavfsizligi sohasida yuzaga keluvchi munosabatlarni tartibga soladi hamda fuqarolarning hayoti, sog'lig'i va mol-mulkini muhofaza etishni ta'minlashga, ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, shuningdek, atrof tabiiy muhitni himoya etishga qaratilgandir.

Yo'l harakati xavfsizligi yo'l harakati qatnashchilarining yo'l-transport hodisalari va ularning oqibatlaridan himoyalanganlik darajasini aks ettiruvchi yo'l harakati holati bo'lib, yo'l-transport hodisalarining yuzaga kelish sabablarini oldini olishga, bunday hodisalar oqibatlarining og'irligini yengillatishga qaratilgan faoliyat — *yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash* deyiladi.

Yo'l harakati xavfsizligini tashkil etish — qo'llanishi standartlar bilan tartibga solinadigan hamda yo'l harakatini tashkil etish loyihalari va sxemalarida nazarda tutilgan boshqarishning texnik vosita-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 9, 215-m.

laridan hamda ularning konstruksiyalaridan kompleks foydalanish asosida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining butun hududida yo'l harakatining yagona tartibi Yo'l harakati qoidalari bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi yo'llarida transport vositalarining o'ng tarafflama qatnovi belgilanadi.

Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari va maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash sohasida O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining yo'l harakati xavfsizligi organlari:

- yo'l harakati xavfsizligi standartlari, qoidalari va normalarini ishlab chiqadi;

- yo'l harakati qatnashchilarining qonun hujjatlariga, *Yo'l harakati qoidalariga* hamda boshqa qonun hujjatlarining yo'l harakati xavfsizligini ta'minlashga oid qismiga rioya etishi ustidan nazorat olib boradi;

- jamoat transportining, shuningdek, og'ir vaznli, yirik gabaritli, xavfli va maxsus yuklarni tashuvchi transport vositalarining qatnov yo'nalishlarini belgilashda ishtirok etadi;

- yo'llarni, temiryo'l kesishuvi joylarini, avtomobil yonilg'isi quyish tarmoqlarini, transport vositalarining konstruksiyalarini qurish, rekonstruksiya qilish loyihalariga rozilik beradi;

- foydalanishdagi transport vositalarining texnik holati ustidan nazorat olib boradi, transport vositalarining texnik ko'rigini o'tkazadi;

- yo'llar va temiryo'ldan o'tish joylarining saqlanishi, ularning yo'l harakatini boshqarish vositalari bilan jihozlanishi ustidan nazorat olib boradi;

- yo'l harakati xavfsizligi standartlari, qoidalari va normalariga muvofiq bo'lmagan yo'llar va temiryo'l kesishuvi joylaridan foydalanishni taqiqlaydi;

- transport vositalari, yo'l harakati qoidalarining buzilishi hollari va yo'l-transport hodisalari hisobini va ro'yxatini yuritadi;

- transport vositalarini boshqarish huquqiga doir guvohtonmalar beradi;

- qonun hujjatlariga muvofiq, uning vakolat doirasiga berilgan ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'radi;

- qonun hujjatlariga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi pasport tizimi. O'zbekiston Respublikasi pasport tizimini — pasport berish va undan foydalanish, qayd etish, ro'yxatdan chiqarish tartibini, shuningdek, pasport tizimi qoidalarini buzganlik uchun javobgarlikni belgilovchi normalar yig'indisi tashkil etadi.

Pasport tizimi aholini hisobga olishda, jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda, shuningdek, jinoyatchilikka qarshi kurash, uning oldini olishda katta rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi pasport tizimi 1999-yil 26-fevralda tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida pasport tizimi to'g'risidagi Nizom bilan bevosita tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosining pasporti O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi va uning egasi shaxsini tasdiqlovchi asosiy hujjatdir. O'zbekiston Respublikasining 16 yoshga to'lgan barcha fuqarolari O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportiga ega bo'lishlari shart.

Harbiy xizmatchilar bunday pasportsiz yashaydilar. Harbiy qismlar va harbiy muassasalar qo'mondonligi tomonidan beriladigan shaxsiy guvohnomalar yoki harbiy biletlar harbiy xizmatchi shaxsini tasdiqlovchi hujjatlar hisoblanadi.

Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston Respublikasi hududida O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida belgilangan hujjatlar asosida yashaydilar.

«O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi Qonunga¹ muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasporti:

- O'zbekiston Respublikasining 16 yoshga to'lgan fuqarolariga;
- «O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni kuchga kirguniga qadar, O'zbekiston Respublikasi hududida doimiy yashab turgan shaxslarga;
- «O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini olgan shaxslarga beriladi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasportini O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari beradi. O'zbekiston Respublikasining xorijda doimiy yashaydigan fuqarolariga, shuningdek, «O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi Qonunga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqaroligini olgan shaxslarga

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1992, № 9, 338-m.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi pasporti O'zbekiston Respublikasining xorijdagi *diplomatiya vakolatxonasi* yoki konsullik muassasasi tomonidan beriladi.

Pasportga *o'zbek, rus va ingliz* tillarida (Qoraqalpog'iston Respublikasida esa qoraqalpoq tilida ham) fuqaroning shaxsi to'g'risida quyidagi ma'lumotlar yoziladi: familiyasi, ismi, otasining ismi; tug'ilgan yili, kuni, oyi; tug'ilgan joyi; millati; jinsi; shaxs o'xshashligini aniqlash raqami.

Pasportga fuqaroning millati to'g'risidagi yozuv uning otanasini millatiga qarab kiritiladi. Agar fuqaroning ota-onasi turli millatga mansub bo'lsa, birinchi marta pasport berilayotganda pasport oluvchining istagiga ko'ra, *otasi yoki onasining millati* yoziladi. Keyinchalik millat to'g'risidagi yozuv fuqaroning yozma arizasiga muvofiq otasi yoki onasining millatiga almashtirilishi mumkin, ammo faqat bir marta o'zgartiriladi.

Pasportda uning egasining imzosi, pasport bergan mas'ul shaxs imzosi bo'lishi, shuningdek, pasport berilgan vaqt va amal qilish muddati ko'rsatilishi lozim. Shuningdek, pasportga: *balog'atga yetmagan bolalarning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan yili, kuni, oyi; harbiy xizmatga munosabati to'g'risidagi; nikohdan o'tish va nikohni bekor qilish to'g'risidagi; pasport egasining yashaydigan va doimiy qayd etilgan joyi haqidagi; vaqtincha qayd etilgani to'g'risidagi; chet elga chiqish uchun ruxsatnoma haqidagi; xorijiy davlatlarga kirish uchun vizalar haqidagi ma'lumotlar* yoziladi.

Fuqarolarning roziligi bilan ularning pasportiga pasport egalari *qoni guruhi va rezusi to'g'risidagi belgilar* qo'yiladi.

16 yoshga to'lgan shaxsga ichki ishlar organlari tomonidan pasport beriladi va u 25 yoshga to'lguniga qadar haqiqiy hisoblanadi. Fuqarolar 25 yoshga va 45 yoshga to'lganda ichki ishlar organlari ularga yangi pasport beradi, unga oldingi pasportdagi ma'lumotlarning yangi pasport berish vaqtida haqiqiy bo'lganlarining hammasi kiritiladi. 45 yoshga to'lgan fuqarolar pasportining amal qilish muddati cheklanmaydi. Pasport unda ko'rsatilgan muddatda haqiqiy hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi fuqarosi O'zbekiston Respublikasi fuqarosining pasportini olish chog'ida ilgari olgan pasportini doimiy istiqomat joyidagi ichki ishlar organiga, xorijda doimiy yashaydigan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi esa O'zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatiya vakolatxonasiga yoki konsullik

muassasasiga topshirishga majburdir. Pasportni fuqarolar istiqomat joyidagi ichki ishlar organlari yoxud O‘zbekiston Respublikasining shaxs borgan xorijdagi diplomatiya vakolatxonalari yoki konsullik muassasalari beradi va almashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlaridan bo‘shatilgan harbiy xizmatchilarga pasport harbiy bilet va shaxsiy guvoohnoma asosida berilishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilingan shaxslarga pasportlar ichki ishlar organlari tomonidan yoxud O‘zbekiston Respublikasining diplomatiya vakolatxonalari yoki konsullik muassasalari tomonidan beriladi.

Quyidagi hollarda pasport almashtiriladi:

- pasportning amal qilish muddati tugaganda;
- familiyasi, ismi, otasining ismi o‘zgarganida;
- millatini, tug‘ilgan yilini o‘zgartirganda;
- yozuvlardagi chalkashlik aniqlanganda;
- viza va alohida belgilar uchun mo‘ljallangan varaqlar to‘lganda;
- foydalanishga yaroqsiz holga kelganda.

Fuqaro tegishli yoshga to‘lgandan so‘ng yoki familiyasi, ismi, otasining ismini, tug‘ilgan yili va millatini o‘zgartirgan, yozuvdagi chalkashlik aniqlangan va pasport foydalanish uchun yaroqsiz bo‘lgandan so‘ng, bir oy muddatdan kechiktirmay, pasport aniq muddatga berilgan hollarda esa pasportning amal qilish muddati tugagan paytdan boshlab uch kun muddatda pasport olish yoki uni almashtirish uchun hujjatlarni va fotosuratlarni taqdim etishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi xorijga jo‘nab ketadigan taqdirda, agar pasportning amal qilish muddati olti oydan kamroqni yoki kirish vizasidagi muddatni tashkil etsa, pasport almash-tirilishi mumkin.

Pasport tizimi qoidalari bajarilishini ichki ishlar organlari va mahalliy hokimiyat organlari nazorat qiladilar.

56-§. Tashqi ishlar sohasini boshqarish

O‘zbekiston Respublikasida tashqi ishlar sohasini tartibga solishning asosini *O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi* tashkil etadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasiga binoan, O‘zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to‘la huquqli subyektidir. Uning tashqi siyosati:

- davlatlarning suveren tengligi;
- kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik;

- chegaralarning daxlsizligi;
- nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish;
- boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan boshqa qoidalari hamda normalariga asoslanadi.

Respublika davlatning, xalqning oliy manfaatlari, farovonligi va xavfsizligini ta‘minlash maqsadida ittifoqlar tuzishi, hamdo‘stliklarga va boshqa davlatlararo tuzilmalarga kirishi va ulardan ajralib chiqishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan:

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi

- O‘zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi hamda davlat strategik dasturlarini qabul qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasi tarkibiga yangi davlat tuzilmalarini qabul qiladi va ularning O‘zbekiston Respublikasi tarkibidan chiqishi haqidagi qarorlarni tasdiqlaydi;
- xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya va denonsatsiya qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga binoan, O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash hamda ularni lavozimidan ozod etish;
- Konstitutsiyada nazarda tutilgan boshqa vakolatlarini amalga oshirish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti

- mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasi nomidan ish ko‘radi;
- muzokaralar olib boradi hamda O‘zbekiston Respublikasining shartnoma va bitimlarini imzolaydi, respublika tomonidan tuzilgan shartnomalarga, bitimlarga va uning qabul qilingan majburiyatlariga rioya etilishini ta‘minlaydi;
- o‘z huzurida akkreditatsiyadan o‘tgan diplomatik hamda boshqa vakillarning ishonch va chaqiruv yorliqlarini qabul qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakillarini tayinlash uchun nomzodlarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga taqdim etadi;
- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga har yili mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotining, ichki va tashqi siyosatining eng muhim masalalar yuzasidan ma‘ruzalar taqdim etadi;

- O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligiga va siyosiy boshpana berishga oid masalalarni hal etadi;
- Konstitutsiya va O‘zbekiston Respublikasining qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlardagi vakilligini ta’minlaydi, hukumatlararo shartnoma va bitimlar tuzadi, ularni bajarish chora-tadbirlarini ko‘radi hamda qonunga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Tashqi ishlar sohasini boshqarishda maxsus vakolatli organlar tizimiga O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi, chet el davlatlari hududidagi elchixona va konsulliklar kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi

- shartnoma va bitimlarning loyihagini tayyorlaydi, chet davlatlarning elchilarini qabul qiladi;
- chet davlatlar bilan tuzilgan shartnomalar va bitimlarning bajarilishiga rahbarlik qiladi;
- davlat organlari, muassasalari va tashkilotlariga shartnoma va bitimlarda ko‘rsatilgan huquqlarini muhofaza qilishda yordam beradi;
- ular o‘z zimmasiga olgan majburiyatlarning bajarilishini nazorat qiladi;
- respublikadan fuqarolarning ketishi va unga kelishi masalalarini hal etadi va boshqa vazifalarni amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi tashqi ishlar sohasini tartibga solishda elchixonalarining faoliyati ham katta ahamiyatga egadir. Elchixonalar o‘z faoliyatini 2000-yil 24-martdagi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasi elchixonalari to‘g‘risida»gi Nizom asosida olib boradi. Nizomga ko‘ra, elchixona tegishli xorijiy davlat bilan elchixonalar darajasida diplomatik munosabatlar o‘rnatilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko‘ra ta’ sis etiladi.

Elchixona O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tizimiga kiradi.

Elchixona o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O‘zbekiston Respublikasi Qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga,

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi to‘g‘risidagi Nizomga, O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining me‘yoriy hujjatlari va ko‘rsatmalariga, shuningdek, diplomatik munosabatlar to‘g‘risidagi Vena konvensiyasiga hamda xalqaro huquqning boshqa umume’tirof etilgan hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

Elchixonaning asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilar hisoblanadi:

- elchixona joylashgan davlatda O‘zbekiston Respublikasi manfaatlarini ifodalash;
- elchixona joylashgan davlatda O‘zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy yo‘lini amalga oshirish va O‘zbekiston Respublikasining va uning fuqarolarining manfaatlarini xalqaro huquq yo‘l qo‘ygan doiralarida himoya qilish;
- elchixona joylashgan davlat bilan munosabatlarning ahvoli va istiqbollari, O‘zbekiston Respublikasining milliy manfaatlari va uning fuqarolarining manfaatlari himoya qilinishini ta‘minlash masalalari bo‘yicha takliflar tayyorlash va kiritish;
- O‘zbekiston Respublikasi bilan elchixona joylashgan mamlakat o‘rtasida o‘zaro foydali savdo-iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik rivojlanishiga har tomonlama ko‘maklashish;
- elchixona joylashgan mamlakatda O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, elchixona joylashgan mamlakatdan O‘zbekiston Respublikasiga investitsiyalarni jalb qilish tadbirlarini amalga oshirish, tovarlarning O‘zbekiston Respublikasidan elchixona joylashgan davlat bozorlariga eksport qilinishiga ko‘maklashish;
- elchixona joylashgan mamlakatning savdo rejimlari va tarif siyosatini, shuningdek, savdo-iqtisodiy hamkorlik istiqbollarinin ahvolini tahlil qilish, shu asosda uning samaradorligini oshirish yuzasidan tavsiyalar va tegishli takliflar tayyorlash;
- tashqi iqtisodiy faoliyatning o‘zbekistonlik qatnashchilariga hamkorlar izlashda va tanlashda ko‘maklashish, ko‘rgazmalar, yarmarkalar o‘tkazish, elchixona joylashgan davlatning ishbilarmon doiralari bilan uchrashuvlar tashkil etish;
- elchixona joylashgan mamlakatning tashqi siyosiy idoralari bilan, shuningdek, ushbu davlatda akkreditatsiya qilingan xorijiy vakolatxonalar bilan doimiy aloqa o‘rnatish;

- elchixonona joylashgan davlatda O‘zbekiston Respublikasining ichki va tashqi siyosati, uning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma’naviy hayoti to‘g‘risidagi rasmiy axborotlarni tarqatish;
- elchixonona joylashgan davlat hukumati va boshqa muassasalari bilan muzokaralar olib borish, belgilangan tartibda ikki tomonlama hujjatlarni imzolash;
- elchixonona joylashgan davlatdagi shart-sharoitlar va voqealarni barcha qonuniy vositalar bilan aniqlashtirish hamda elchixonona joylashgan davlatning ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, tashqi siyosiy va tashqi iqtisodiy yo‘li to‘g‘risida muntazam axborot berish;
- O‘zbekiston Respublikasi bilan elchixonona joylashgan davlat o‘rtasidagi do‘stona munosabatlarni rag‘batlantirish hamda ularning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalardagi o‘zaro munosabatlari rivojlanishiga ko‘maklashish;
- oliy va yuqori darajada davlatlararo tashriflarni tayyorlashda va amalga oshirishda, shuningdek, davlat va hukumat delegatsiyalari tashriflarini tayyorlash va amalga oshirishda qatnashish;
- O‘zbekiston Respublikasining elchixonona joylashgan davlat bilan xalqaro shartnomalari loyihalarini, shartnomalar tuzish, ularni bajarish, amal qilishini to‘xtatish va to‘xtatib qo‘yish to‘g‘risidagi takliflarni tayyorlashda qatnashish, O‘zbekiston Respublikasining elchixonona joylashgan davlat bilan O‘zbekiston Respublikasi munosabatlariga tegishli qismini bajarilishini kuzatish;
- elchixonona joylashgan davlatning davlat hokimiyati organlari, idoralari, jamoat birlashmalari, ishbilarmonlari, ilmiy va madaniy doiralari, ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar o‘rnatish va ularni qo‘llab-quvvatlash;
- elchixonona joylashgan davlatda yashovchi vatandoshlar va milliy markazlar bilan aloqalar va munosabatlar o‘rnatilishi va rivojlantirilishiga ko‘maklashish;
- O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining topshirig‘iga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi delegatsiyalarini va davlat hokimiyati organlari vakillarini elchixonona joylashgan davlatga yuborish masalalarini kelishib olish;
- elchixonona joylashgan davlatda O‘zbekiston Respublikasi va uning fuqarolarining mulkiy huquqlari va manfaatlarini himoya qilish;
- elchixononaning, uning xodimlari va ularning oila a‘zolarining xavfsizligini ta‘minlashga doir zarur chora-tadbirlarni amalga

oshirish, favqulodda vaziyatlar sharoitida O‘zbekiston Respublikasining chet eldagi muassasalari va uning fuqarolarining xatti-harakatlarini belgilangan tartibda tashkil etish hamda ular xatti-harakatlariga rahbarlik qilish;

- elchixonona joylashgan davlatning oldindan bergan roziligi bilan va elchixonona joylashgan davlatda vakili bo‘lmagan uchinchi davlatning iltimosiga ko‘ra, uchinchi davlat va uning fuqarolarining manfaatlarini vaqtincha himoya qilish;
- O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, elchixonona joylashgan davlat qonun hujjatlariga, xalqaro huquq normalariga muvofiq, boshqa funksiyalarni bajarish.

Elchixonaga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan tayinlanadigan va elchixonona joylashgan davlatda akkreditatsiya qilingan O‘zbekiston Respublikasining yuqori rasmiy vakili hisoblanuvchi O‘zbekiston Respublikasining xorijiy davlatdagi *Favqulodda va Muxtor elchisi* boshchilik qiladi.

Elchixonona ishi O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan tasdiqlanadigan rejalar asosida tashkil etiladi.

57-§. Adliya sohasini boshqarish

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan siyosatning pirovard maqsadi fuqarolarning huquq va erkinliklari ta‘minlangan kuchli demokratik jamiyat qurish ekan, ushbu siyosatni amalga oshirishda adliya organlari katta rol o‘ynaydi. Keyingi yillarda O‘zbekiston Respublikasi adliya organlari tomonidan ijtimoiy-siyosiy hayotni, davlat tuzilishini, shu jumladan, sud-huquq sohasini erkinlashtirish, insonning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta‘minlashga yo‘naltirilgan O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va hukumatining qarorlari ijrosini ta‘minlash bo‘yicha aniq maqsadga yo‘naltirilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Tadbirkorlar va xususiy mulk egalari qonuniy manfaatlarini himoya qilishning samarali mexanizmlari yaratildi, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning shartnomaviy-huquqiy ishlari takomillashtirilmoqda, huquqni qo‘llash amaliyotini doimiy tahlil qilish va uning monitoringi hamda amaldagi qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha asoslangan takliflar berish tizimi ishlab chiqildi va amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, sud-huquq sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar adliya

organlarining faoliyatini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 27-avgustda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorida¹ qonunchilik ijodkorligi va huquqni qo'llash amaliyoti sohasida yagona davlat siyosati amalga oshirilishini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining asosiy va eng muhim vazifasi bo'lishi lozimligi alohida ta'kidlanib, vazirlikning eng muhim vazifalari va faoliyati yo'nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

- qonunchilik ijodkorligi faoliyati va huquqni qo'llash amaliyotini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqish, ular amalga oshirilishini ta'minlash;
- Konstitutsiya va qonunlar bilan mustahkamlangan insonning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini har tomonlama rivojlantirish, ularning huquqiy asoslarini mustahkamlash;
- jamiyatda huquqiy ong, huquqiy madaniyatni oshirishga va qonuniylikni mustahkamlashga yo'naltirilgan huquqiy targ'ibot bo'yicha davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish;
- sudlarni moddiy-texnikaviy va moliyaviy jihatidan ta'minlash bo'yicha ishlarning samaradorligini oshirish, ularning haqiqiy mustaqilligini ta'minlash, sud hujjatlari va boshqa davlat organlari hujjatlari ijrosini ta'minlashning samarali mexanizmini yaratish;
- notariat, advokatura, FHDY organlari hamda fuqarolar va yuridik shaxslarga huquqiy xizmat ko'rsatuvchi boshqa tuzilmalar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va ularning samaradorligini oshirish;
- tadbirkorlikni rivojlantirish va huquqiy ta'minlash samaradorligini oshirishga, tadbirkorlik subyektlari va xususiy mulk egalari, xorijiy investorlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga, xo'jalik yurituvchi subyektlarni tashkil etish va ro'yxatga olish jarayonini soddalashtirishga, shartnomaviy intizomni mustahkamlashga yo'naltirilgan kompleks tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;
- yuridik shaxslar, shu jumladan, nodavlat notijorat tashkilotlarni ro'yxatdan o'tkazishda qonunchilikka rioya qilinishini ta'minlash;

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2003, № 15–16, 138-m.

- tegishli davlat organlari bilan birgalikda xalqaro-huquqiy munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi manfaatlari samarali huquqiy himoya qilinishini ta’minlash;
- zamonaviy talablar va standartlarni hisobga olgan holda huquqshunos kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish.

Adliya vazirligi o‘z maqomiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tarkibiga kiradi. Vazirlik tizimiga Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta’minlash departamenti, boshqa adliya organlari va muassasalari kiradi. Adliya organlari va muassasalari mahalliy davlat hokimiyati organlaridan mustaqildir va bevosita vazirlikka bo‘ysunadi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi o‘z faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, amaldagi qonun hujjatlari va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 27-avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan «O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi to‘g‘risida»gi Nizom asosida olib boradi.

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi davlat boshqaruvi organi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vaziri o‘z maqomiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tarkibiga kiradi.

Vazirlik tizimiga Qoraqalpog‘iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar adliya boshqarmalari, O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta’minlash departamenti, boshqa adliya organlari va muassasalari kiradi.

Vazirlikka O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan O‘zbekiston Respublikasi Adliya vaziri boshchilik qiladi. Vazir o‘z o‘rinbosarlariga, shu jumladan, birinchi o‘rinbosarga ega bo‘ladi.

Vazirlikda vazir (rais), vazir o‘rinbosarlari (lavozimi bo‘yicha) va vazirlikning boshqa rahbar xodimlaridan iborat 11 kishidan iborat hay’at tashkil etiladi. Hay’atning shaxsiy tarkibi Adliya vazirining taqdimnomasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Vazirlik hay’ati vazirlik faoliyatining asosiy masalalarini ko‘rib chiqadi, vazirlik tarkibiy va hududiy bo‘linmalari, o‘ziga qarashli organlar va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitadi, kadrlarni tanlash, joy-joyiga

qo'yish, o'qitish va tarbiyalash, ijro nazorati masalalarini, vazirlikning muhim buyruqlari va boshqa hujjatlarining loyihalarini, shuningdek, tekshirish natijalarini muhokama qiladi. Vazirlikning vakolatiga taalluqli masalalar bo'yicha hay'atning majlislariga vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar rahbarlari taklif qilinishlari mumkin. Hay'atning qarorlari vazirning buyruqlari bilan hayotga joriy etiladi. Vazir bilan hay'at o'rtasida kelishmovchilik yuzaga kelgan taqdirda, vazir o'z qarorini amalga oshiradi. Vazir yuzaga kelgan kelishmovchilik to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga axborot beradi.

O'zbekiston Respublikasida yuridik xizmat. O'zbekiston Respublikasida yuridik xizmat O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993-yil 2-martdagi qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasining davlat boshqaruv organlari va korxonalaridagi yuridik xizmat to'g'risida»gi Nizom bilan tartibga solinadi. Nizomga ko'ra, oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan shaxs boshqaruv organlarida va mulkchilik shaklidan qat'i nazar, korxonalarda yuridik maslahatchi bo'lib ishlashi mumkin.

Vazirlik, davlat qo'mitasi, idora va respublikaning boshqa boshqaruv organi yuridik bo'linmasining boshlig'i yoki yuridik maslahatchisi lavozimini egallash uchun kamida 5 yillik yuridik maslahatchi ish tajribasiga ega bo'lish zarur.

Boshqaruv organining yuridik xizmati:

1) boshqaruv bo'linmalar bilan birgalikda markaziy apparatda hamda vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organi tizimida qonunchilikning to'g'ri qo'llanilishini ta'minlashga qaratilgan tadbirlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi; quyi boshqaruv organlari va korxonalarning amaldagi qonunchilikni buzgan holda chiqarilgan hujjatlarini bekor qilish uchun chora-tadbirlar ko'radi;

a) qonunlarni qo'llash tajribasini va uning samaraliligini o'rgatadi va umumlashtiradi, ularni mukammallashtirish yuzasidan takliflar tayyorlaydi, ularni vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlari rahbariyatiga ko'rib chiqish uchun havola etadi;

2) rahbarlarga imzolash uchun taqdim qilinayotgan buyruqlar va boshqa huquqiy mazmundagi hujjatlar loyihalarining qonunchilikka muvofiqligi uchun javob beradi va ularga viza qo'yadi;

a) idoraviy normativ hujjatlarning amaldagi qonunlarga muvofiqligini yuridik xizmat tomonidan oldindan tekshirilmasdan chiqarilishiga yo'l qo'yilmaydi;

3) vazirlikka, idoraga, boshqa boshqaruv organiga keladigan va ular tomonidan chiqariladigan normativ hujjatlarni tartibli hisobga olishni va saqlashni tashkil etadi, boshqa bo‘linmalar bilan birgalikda idoraviy normativ hujjatlarni tartibga solish, bunday hujjatlarning to‘plamlarini nashr etish ishlarini bajaradi; vazirliklar, idoralar, boshqa boshqaruv organlarining amaldagi normativ hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish yoki o‘z kuchini yo‘qotganlarini bekor qilish to‘g‘risidagi takliflarni tayyorlaydi;

4) tizimda xo‘jalik hisobini mustahkamlash, ijara munosabatlarini va mehnatni rag‘batlantirishni tashkil etishning boshqa samarali shakllarini joriy qilish uchun huquqiy vositalardan foydalanishni yaxshilash, xo‘jalik shartnomalarining rolini oshirish va uning bajarilishi uchun mas‘uliyatni kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ko‘radi;

5) o‘ziga qarashli korxonalar chet el kompaniyalari va firmalari bilan iqtisodiy va ilmiy-texnik aloqalar o‘rnatayotganda ularga huquqiy yordam ko‘rsatadi;

6) mahsulot sifatini oshirish, mehnat haqidagi qonunga rioya etilishini ta‘minlash, mehnat intizomini mustahkamlash, moddiy resurslarni tejash va ulardan oqilona foydalanish, kamomadlar, o‘g‘irlashlar, qo‘shib yozishlar hamda samarasiz xarajatlar va nobudgarchiliklarning oldini olish, aybdor shaxslarni javobgarlikka tortishga qaratidigan huquqiy tadbirlarni ishlab chiqishda va amalga oshirishda qatnashadi;

7) tarmoqdagi da‘vo qo‘zg‘atish ishlarining ahvolini va uning amaliyotini tahlil qiladi, xo‘jalik sudi tomonidan nizolarni ko‘rib chiqish natijalari bo‘yicha korxonalar faoliyatida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan chora-tadbirlar ko‘radi;

8) sudda, xo‘jalik sudida, boshqa tashkilotlarda huquqiy masalalar ko‘rilayotganda belgilangan tartibda vazirlikning, idoraning, boshqa boshqaruv organlarining manfaatlarini ifodalaydi;

9) vazirlik, idora va boshqa davlat boshqaruv organi tizimidagi huquqiy ishlarga rahbarlikni amalga oshiradi:

a) o‘ziga qarashli korxonalarda bu ishlarning ahvolini tekshirib boradi, bu ishlarni takomillashtirish yuzasidan takliflarni ko‘rib chiqish uchun vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlarining rahbariyatiga, hay‘atiga kiritadi;

b) vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlari tizimidagi huquqiy ishlarning va yuridik xizmatlar faoliyatining ijobiy tajribasini o‘rganadi va umumlashtiradi, uning amalda tatbiq etilishiga ko‘maklashadi;

d) huquqiy ishlar va yuridik xizmat faoliyatining turli yo'nalishlari bo'yicha tavsiyanomalar va ko'rsatmalar ishlab chiqadi;

10) vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organlari markaziy devoni xodimlarining yuridik umumiy o'quvini tashkil etishda va o'tkazishda qatnashadi, tarmoq yuridik xizmatga uni korxonalarda tashkil etishda yordam beradi;

a) qonunchilikni tushuntirishga oid ishlarni olib boradi;

11) zamonaviy texnika vositalaridan foydalanish asosida qonunchilik bo'yicha axborot-ma'lumotnoma ishlarini olib boradi;

a) amaldagi normativ hujjatlarga kiritilgan yangi o'zgartirishlar haqidagi axborotni, Adliya vazirligi ko'rsatmalari va respublika xo'jalik sudlarining tajribasini o'ziga qarashli korxonalarga tezkorlik bilan yetkazadi; vazirlik, idora rahbariyatiga qonunchilik bo'yicha ma'lumotnoma materiallarini tayyorlaydi, huquqiy masalalar bo'yicha maslahatlar beradi;

12) vazirlik, idora, boshqa boshqaruv organi tizimida qonun buzilishlari aniqlangan taqdirda, yuridik xizmat zarur choralar ko'rish, bunday kamchiliklarni bartaraf etish hamda ularning oldini olish uchun tegishli rahbarga bu haqda axborot beradi.

Korxonalarining yuridik xizmati:

1) korxonada ishining huquqiy jihatdan ta'minlanishini tashkil etadi:

a) bo'linmalarining o'zaro munosabatlarini va bo'linmalarining iqtisodiy javobgarligini tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar tizimini, korxonaning ishlab chiqarish-xo'jalik va ijtimoiy faoliyatining boshqa masalalarini tayyorlash va joriy qilishda ishtirok etadi; rahbariyat bilan kelishib bu ishda qatnashish uchun mansabdor shaxslarni va mutaxassislarni jalb etadi;

b) korxonada belgilangan ichki xo'jalik da'volarini qo'zg'ash va ko'rib chiqish tartibiga rioya etilishini nazorat qiladi;

d) iqtisod, moliya, hisob-kitob xizmatlari va boshqa bo'linmalar bilan birgalikda korxonaning xo'jalik faoliyati natijalarini iqtisodiy-huquqiy tahlil qiladi, samarasiz xarajatlarning tarkibini va ularning kelib chiqish sabablarini, balans hisobidagi debitorlik va kreditorlik qarzlari ahvolini o'rganadi, sud va tergov organlariga jo'natish uchun pul mablag'lari va tovar-moddiy boyliklarning kamomadi va ularni o'g'irlashlar bo'yicha materiallarni rasmiylashtiradi;

2) qonunchilik aktlarini, yuqori boshqaruv organlarining normativ hujjatlarini, korxonada mahalliy normativ aktlarining tartibga solingan hisobini va saqlanishini tashkil etadi; boshqa bo'linmalar

bilan birgalikda korxonaning idoraviy normativ hujjatlarini tartibga solish ishlarini olib boradi;

3) korxonah rahbariga imzolash uchun taqdim qilinayotgan buyruqlar va huquqiy mazmundagi boshqa hujjatlar loyihalarining qonunga muvofiqiligini tekshiradi va ularga viza qo'yadi.

Korxonah huquqiy aktlarining, ularning amaldagi qonunga muvofiqligi to'g'risida yuridik xizmatning vizasi bo'lmasa, chiqarilishiga yo'l qo'yilmaydi;

4) korxonaning tuzilma birliklari va bo'linmalari rahbarlari tomonidan chiqarilgan yuridik hujjatlarning qonunlarga muvofiqiligini nazorat qilishni amalga oshiradi;

5) boshqa korxonalar bilan xo'jalik shartnomalari, shuningdek, chet el kompaniyalari va firmalari bilan kontraktlar tayyorlash, tuzish va ularning ijrosini nazorat qilishga oid ishlarda qatnashadi, shartnomalar va kontraktlar loyihalariga viza qo'yadi;

6) da'vo ishlarini olib boradi, sudda, xo'jalik sudida, shuningdek, boshqa organlarda huquqiy masalalar ko'rilayotganda belgilangan tartibda korxonah manfaatlarini himoya qiladi; da'vo ishlari agar boshqa bo'linmalar tomonidan olib borilsa, bu ishga rahbarlikni amalga oshiradi;

7) moddiy boyliklarni hisobdan chiqarish hujjatlari, buzilishlar va suiiste'molliklar topilgan taftish va qayta ro'yxatga olish aktlari bo'yicha huquqiy xulosalar beradi;

8) mehnat jamoasi tomonidan ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish masalalarini hal etishda o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirishda qonunchilikka rioya etilishiga yordam beradi; jamoah shartnomasini tayyorlashda va tuzishda qatnashadi, mehnat jamoasi kengashiga, kasaba uyushmasi qo'mitasiga va boshqa jamoat tashkilotlariga o'z vakolatlarini amalga oshirishda huquqiy yordam ko'rsatadi;

9) yuridik umumiy o'quvini tashkil etishda va uni amalga oshirishda qatnashadi, xodimlarni amaldagi qonunlar bilan tanishtiradi, ularni qo'llanish tajribasini tushuntiradi;

10) korxonah faoliyatida qonunchilikni buzish hollari aniqlansa, bu haqda ularni bartaraf etish va oldini olish yuzasidan zarur choralar ko'rish uchun rahbarni xabardor qiladi.

O'zbekiston Respublikasida notariat. O'zbekiston Respublikasida notariatning vazifasi jismoniy hamda yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini notariuslar tomonidan qonunlarda nazarda tutilgan notarial harakatlarni amalga oshirish yo'li

bilan himoya qilishni ta'minlashdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan «Notariat to'g'risida»gi Qonuniga¹ binoan, O'zbekiston Respublikasida notarial harakatlarni davlat notarial idorasida ishlovchi yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar amalga oshiradilar.

Davlat notarial idoralari va xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius idoralarining reyestrini O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi yuritadi.

O'zbekiston Respublikasida notarius lavozimiga oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan, davlat notarial idorasida yoki xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notarius huzurida kamida bir yillik muddatli stajirovkani o'tab, malaka imtihonini topshirgan, notarial faoliyat bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyaga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi tayinlanadi.

Notarius o'z faoliyatida mustaqil bo'lib, bu faoliyatni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga amal qiladi.

Notarius:

- ilmiy, ijodiy va pedagogik faoliyatdan tashqari, tadbirkorlik va boshqa faoliyat bilan shug'ullanishga;
- shartnomalar tuzishda vositachilik xizmati ko'rsatishga haqli emas.

Davlat notarial idoralarida ishlovchi notariuslar quyidagi notarial harakatlarni amalga oshiradi:

- 1) bitimlarni tasdiqlaydi;
- 2) vasiyatnomalarni tasdiqlaydi;
- 3) er-xotinning umumiy mol-mulkidagi ulushga mulk huquqi to'g'risida guvohnomalar beradi;
- 4) mol-mulkni o'zga shaxsga o'tkazishni taqiqlab qo'yadi va taqiqni bekor qiladi;
- 5) merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma beradi;
- 6) meros mol-mulkning qo'riqlanishiga doir chora-tadbirlar ko'radi;
- 7) hujjatlar nusxalarining va hujjatlardan olingan ko'chirmalarning to'g'riligini shahodatlaydi;
- 8) hujjatlarning bir tildan boshqa tilga to'g'ri tarjima qilinganligini shahodatlaydi;

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 2, 42-m.

- 9) hujjatlardagi imzoning haqiqiylikini shahodatlaydi;
- 10) ko'chmas mulk ochiq savdoda sotib olinganligi haqida guvohnoma beradi;
- 11) fuqaroning tirik ekanligi faktini tasdiqlaydi;
- 12) fuqaroning muayyan joyda ekanligi faktini tasdiqlaydi;
- 13) fuqaroning fotosuratda aks ettirilgan shaxs ekanligini tasdiqlaydi;
- 14) hujjatlar taqdim etilgan vaqtni tasdiqlaydi;
- 15) jismoniy va yuridik shaxslarning arizalarini boshqa jismoniy va yuridik shaxslarga topshiradi;
- 16) pul summalari va qimmatli qog'ozlarni depozitga qabul qilib oladi;
- 17) hujjatlarni saqlash uchun qabul qilib oladi;
- 18) pul to'lash uchun cheklarni taqdim etadi va cheklar bo'yicha pul to'lanmaganligini tasdiqlaydi;
- 19) ijro xatlarini yozadi;
- 20) veksellarning protestlarini amalga oshiradi;
- 21) dengiz protestlarini amalga oshiradi;
- 22) notarial tasdiqlangan hujjatlarning dublikatlarini hamda reyestrlardan ko'chimalarni beradi. Davlat notarial idoralarida ishlovchi notariuslar qonunlarda nazarda tutilgan boshqa notarial harakatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Xususiy amaliyot bilan shug'ullanuvchi notariuslar mol-mulkni o'zga shaxsga o'tkazishni taqiqlab qo'yish va taqiqni bekor qilish, merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish va meros mol-mulkni qo'riqlash chora-tadbirlarini ko'rishdan tashqari, davlat notarial idoralari notariuslari tomonidan amalga oshiriladigan boshqa barcha notarial harakatlarni bajaradilar.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish — O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 12-apreldagi qarori bilan tasdiqlangan «Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari» bilan tartibga solinadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksiga, Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalariga, FHDY organlarida ish yuritish tartibi haqidagi yo'riqnomaga va FHDY organlari faoliyatiga taalluqli boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradi.

FHDY organlarining faoliyatiga umumiy rahbarlik, FHDY organlarini tashkil etish, qo'shib yuborish, tugatish, qayta tashkil

etish va ular faoliyatini nazorat qilish O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

FHDY organlari quyidagi fuqarolik holatlari dalolatnomalarini qayd etadi:

- a) tug‘ilganlik;
- b) nikoh tuzish;
- d) nikohdan ajralish;
- e) o‘lim.

Fuqarolik holatnoma dalolatnomalarini yozish davlat ahamiyatiga molik hujjatlar bo‘lib, ikki nusxada tuziladi va FHDY organlarida qayd etilgan vaqtdan boshlab, 75 yil mobaynida saqlanadi.

Farzandlikka olish, otalikni belgilash, familiya, ism va ota ismini o‘zgartirish, jinsni o‘zgartirish kabi voqea va faktlar yuqorida sanab o‘tilgan fuqarolik holatlari dalolatnomalarida ularga tegishli o‘zgartirishlar kiritish orqali aks ettiriladi.

Quyidagi hollarda fuqarolik holati dalolatnoma yozuvlarini qayd etish rad qilinishi mumkin:

- agar dalolatnoma yozuvini qayd etish qonunga zid bo‘lsa;
- agar dalolatnoma yozuvini qayd ettirish uchun murojaat qilgan shaxs bunga huquqli bo‘lmasa yoki muomalaga layoqatsiz, deb topilgan bo‘lsa.

Qonun fuqarolarning shaxsiy va mulkiy huquqlarini himoyalashni hamda davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda fuqarolar hayotidagi muhim voqealar — tug‘ilish, nikoh tuzish, o‘lim va insonning muhim subyektiv huquqlari va majburiyatlarning yuzaga kelishi, o‘zgarishi va to‘xtatishiga sabab bo‘ladigan boshqa holatlarning vakolatli organlarda qayd etilishini belgilaydi.

Fuqarolik holatini qayd etish fuqarolarning huquq va burchlarini paydo bo‘lishiga sabab bo‘lib, xizmat qiluvchi hujjat (gerbli guvohnoma) berish uchun asos bo‘ladi. Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etishning ahamiyati shundaki, unga asosan, FHDY organi tomonidan berilgan guvohnoma, unda ko‘rsatilgan faktning to‘g‘riligini tasdiqlovchi shaksiz dalil hisoblanadi.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish tuman va shaharlarda fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish bo‘limlari tomonidan amalga oshiriladi, tug‘ilish, o‘lim, nikoh tuzish, nikohdan ajralish, otalikni belgilash esa shaharcha, qishloq va ovullarda fuqarolar yig‘inlari raislari (oqsoqollari) tomonidan ham qayd etilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida advokatura. O'zbekiston Respublikasida advokatura O'zbekiston Respublikasining 1996-yil 27-dekabrda qabul qilingan «Advokatura to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan, advokatura — huquqiy institut bo'lib, u advokatlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar hamda xususiy advokatlik amaliyoti bilan shug'ullanuvchi ayrim shaxslarning mustaqil, ko'ngilli, kasbiy birlashmalarini o'z ichiga oladi.

Advokatura O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, ajnabiy fuqarolar, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga yuridik yordam ko'rsatadi.

Oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lgan va belgilangan tartibda advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani olgan O'zbekiston Respublikasining fuqarosi O'zbekiston Respublikasida *advokat* bo'lishi mumkin.

Advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziya Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya vazirligi, viloyatlar, Toshkent shahar hokimliklari adliya boshqarmalari tomonidan tegishli malaka komissiyalarining qarorlariga asosan beriladi.

Belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslar, shuningdek, sudlanganligi bekor qilinmagan yoki olib tashlanmagan shaxslarning advokatlik faoliyati bilan shug'ullanishiga yo'l qo'yilmaydi.

Advokatura o'z faoliyatini qonunning ustunligi, mustaqillik va boshqa demokratik tamoyillar asosida amalga oshiradi.

Advokatlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi litsenziyani belgilangan tartibda olgan shaxs o'z advokatlik byurosini ochib, yakka tartibda faoliyat ko'rsatishga yoxud ixtiyoriylik asosida boshqa advokatlar (sheriklar) bilan hay'atlar va firmalar tuzishga haqlidir.

Advokatlar byuroolari, hay'atlari va firmalarini tuzish, ularning tuzilishi, shtatlari, vazifalari, mablag'larni sarflash tartibi, rahbar organlarining vakolatlari, ularni saylash tartibi hamda advokatlar byuroolari, hay'atlari va firmalarining faoliyatiga doir boshqa masalalar ularning ustavleri (nizomlari) bilan tartibga solib turiladi.

Advokatlar byuroolari, hay'atlari va firmalari ro'yxatdan o'tgan kundan e'tiboran, yuridik shaxs maqomini oladilar hamda ko'rsatilgan yuridik yordam uchun fuqarolardan va yuridik shaxslardan tushadigan pul mablag'lari (daromadlar) hisobiga faoliyat ko'rsatadilar.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 2, 48-m.

Jismoniy va yuridik shaxslarga yuridik yordam ko'rsatish maqsadida advokat:

- huquqiy masalalar bo'yicha maslahatlar va tushuntirishlar, qonun hujjatlari yuzasidan og'zaki va yozma ma'lumotnomalar beradi;
- huquqiy xususiyatdagi arizalar, shikoyatlar va boshqa hujjatlarni tuzadi;
- fuqarolik ishlari hamda ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar bo'yicha sudda, boshqa davlat organlarida, jismoniy va yuridik shaxslar oldida vakillikni amalga oshiradi;
- jinoiy ishlar bo'yicha dastlabki tergovda va sudda himoyachi, jabrlanuvchining vakili, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar sifatida ishtirok etadi;
- tadbirkorlik faoliyatiga yuridik xizmat ko'rsatadi. Advokat qonun hujjatlarida man etilmagan boshqa turdagi yuridik yordam ham ko'rsatishi mumkin.

Advokat advokatlik sirini saqlashi shart. Advokatlik siri jumlasiga mijoz advokatdan yordam so'rab murojaat etganligining o'zi, mijoz yordam so'rab murojaat etgan masalalar, advokatdan mijoz olgan maslahatlar, nasihatlar va tushuntirishlarning mohiyati, advokatning mijoz bilan o'tkazgan suhbatida to'xtab o'tilgan barcha masalalar kiradi.

Advokat, advokat yordamchisi, advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalari mansabdor shaxslari va texnik xodimlarining advokatlik siri bo'lmish ma'lumotlarni oshkor etishi va bu ma'lumotlardan o'z manfaatlari yoki uchinchi shaxslar manfaatlari yo'lida foydalanishi man etiladi.

Advokatning kasbga oid huquqlari, sha'ni va qadr-qimmatini qonun bilan qo'riqlanadi. Advokatlarning kasbiy faoliyatiga u yoki bu tarzda aralashish, ular o'z kasbiy vazifalarini bajarayotganda olgan muayyan ma'lumotlarni oshkor etishni talab qilish, shuningdek, advokatlar birlashmalarining mansabdor shaxslaridan va texnik xodimlaridan xuddi shunday ma'lumotlarni talab qilish taqiqlanadi. Advokat o'z kasbiy vazifalarini bajarayotganida unga biron-bir shaklda ta'sir o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi.

Advokat himoyachilik yoki vakillik vazifasini bajarayotganda o'ziga ma'lum bo'lib qolgan tafsilotlar yuzasidan guvoh sifatida so'roq qilinishi mumkin emas. Advokat kasbiy vazifalarini bajarishi munosabati bilan qo'lga kiritgan advokatlik dalillari (ashyolari), hujjatlari undan olib qo'yilishi yoki ko'zdan kechirilishi mumkin

emas, shuningdek, uning o'zi yuridik yordam ko'rsatayotgan shaxslar bilan uchrashish huquqi cheklanishi mumkin emas.

Advokatning ish yuzasidan huquqiy nuqtayi nazari xususida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror taqdimnoma kiritishi, shuningdek, sud xususiy ajrim chiqarishi mumkin emas.

Advokat qonunga muvofiq jismoniy va yuridik shaxslarga yuridik yordam ko'rsatayotganligi munosabati bilan uni jinoiy, moddiy va boshqa javobgarlikka tortish yoki bunday javobgarlikni qo'llash bilan qo'rqitish mumkin emas.

Advokatga nisbatan jinoiy ish O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori, viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar tomonidan qo'zg'atilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi o'z vakolati doirasida:

- 1) advokatlar malakasini oshirish tadbirlarini amalga oshirishga yordamlashadi;
- 2) advokatura faoliyati to'g'risidagi statistika ma'lumotlarini to'playdi va o'rganadi, advokatlarning ijobiy ish tajribalarini ommalashtiradi, advokatlar byurolari, hay'atlari va firmalariga uslubiy yordam ko'rsatadi;
- 3) advokatlarning kasbiy faoliyati bilan bog'liq tarzdagi ta'qiblar, asossiz cheklashlar va tajovuzlardan advokatlarni himoya qilish chora-tadbirlarini ko'radi;
- 4) advokatlar byurolari, hay'atlari, firmalari va Oliy malaka komissiyasi faoliyatiga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida advokatlik faoliyati O'zbekiston Respublikasining 1998-yil 25-dekabrda qabul qilingan «Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan ham tartibga solinadi. Qonunga binoan, advokatlik faoliyati bilan O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, shug'ullanishga haqlidir.

Advokatlik faoliyatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- advokatning mustaqilligi;
- kasb etikasiga, advokatlik siri va qasamyodiga qat'iy rioya etish;
- qonun hujjatlarida man qilinmagan usullar va vositalarni qo'llash.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1999, № 1, 12-m.

Advokat O‘zbekiston Respublikasining butun hududida, shuningdek, agar olingan topshiriqni bajarish zaruriyati taqozo etsa va tegishli davlatlarning qonun hujjatlariga zid bo‘lmasa, respublika tashqarisida ham advokatlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqiga ega.

Muayyan ishni olib borishga advokatning vakolatli ekanligi order bilan tasdiqlanadi. Advokat, taraf sifatida, sud ishlarini yuritishning hamma bosqichida protsessning barcha ishtirokchilari bilan teng huquqlarga ega.

Advokatning mustaqilligi:

1) unga qonunda belgilangan tartibda advokatlik faoliyatini amalga oshirish uchun ijozat berish, bu faoliyatni to‘xtatib turish va tugatish;

2) advokatning daxlsizligi;

3) advokatlik sirini oshkor etishni talab qilishni man etish;

4) advokat olib borayotgan ishlarga aralashganlik yoxud advokatning daxlsizligini buzganlik uchun javobgarlik;

5) davlat tomonidan unga advokatlik faoliyati kafolatlari berilishi hamda ijtimoiy himoyalaniishi orqali ta‘minlanadi.

Advokatning shaxsi daxlsiz. Advokatning daxlsizligi uning uy-joyiga, xizmat xonasiga, foydalanishidagi transporti va aloqa vositalariga, uning xat-xabarlariga, unga tegishli ashyolar va hujjatlarga ham taalluqlidir.

Advokat yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha o‘z kasbiy vazifalarini amalga oshirayotganida uning faoliyatiga aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Advokat va uning kasbiy faoliyati davlat himoyasida bo‘ladi. Davlat tomonidan advokatga quyidagilar ta‘minlanadi:

- kasbiy vazifalarini bajarish imkoniyati;

- O‘zbekiston Respublikasi hududida, shuningdek, uning tashqarisida yuridik yordam so‘rab murojaat qilgan shaxslarga maslahat berish imkoniyati;

- o‘z kasbiy vazifalarini bajarishi tufayli hayoti va sog‘lig‘i uchun xavf-xatar yuzaga kelganda, zarur darajadagi himoya.

Advokatning hayoti va sog‘lig‘i davlat himoyasida bo‘ladi.

Advokatura notijorat tashkilotdir va faoliyatni o‘z mablag‘lari hisobidan amalga oshiradi. Davlat har bir fuqaroning teng va erkin yuridik yordam olish huquqini ta‘minlash uchun advokatura bilan hamkorlik qiladi.

Advokatura manfaatlariga daxldor masalalar davlat organlari tomonidan respublika advokatlar jamoat birlashmasi ishtirokida

belgilangan tartibda hal etiladi. Davlat advokaturani fuqarolar murojaat etishi uchun qulay bo'lgan joylarda zarur binolar bilan belgilangan tartibda ta'minlaydi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Mudofaa sohasini boshqarish:
 - a) mudofaa tushunchasi;
 - b) mudofaa sohasini boshqarishning huquqiy asoslari;
 - d) mudofaa sohasini boshqaruvchi davlat organlari;
 - e) umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat;
 - f) fuqaro muhofazasi.
2. Davlat xavfsizligi sohasini boshqarish:
 - a) davlat xavfsizligi tushunchasi;
 - b) davlat xavfsizligi sohasini boshqaruvchi davlat organlari;
 - d) Davlat chegaralarini himoya qilish tushunchasi va Davlat chegarasi rejimi;
 - f) Davlat chegaralarini himoya qilish bo'yicha davlat organlarining vakolatlari.
3. Ichki ishlar sohasini boshqarish:
 - a) O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining huquqiy maqomi;
 - b) jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma'muriy nazorati;
 - d) yo'l harakati xavfsizligi;
 - e) O'zbekiston Respublikasida pasport tizimi.
4. Tashqi ishlar sohasini boshqarish:
 - a) O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari;
 - b) tashqi ishlar sohasini boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining vakolatlari;
 - d) tashqi ishlar sohasini boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining vakolatlari;
 - e) O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining huquqiy maqomi;
 - f) elchixonalarning huquqiy maqomi.
5. Adliya sohasini boshqarish:
 - a) O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining huquqiy maqomi;
 - b) O'zbekiston Respublikasida yuridik xizmat;
 - d) O'zbekiston Respublikasida notariat;
 - e) fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish;
 - f) O'zbekiston Respublikasida advokatura.

13-bob. TARMOQLARARO SOHALARNI BOSHQARISH

58-§. Iqtisodiyot sohasini boshqarish

Iqtisodiyot mamlakat taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Respublikamiz mustaqilikka erishgan dastlabi kunlardananoq, o'zining bozor munosabatlariga asoslangan taraqqiyot yo'lini tanlab oldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 24-dekabrda Farmoniga¹ ko'ra, iqtisodiyotga bozor mexanizmi va uslublarini joriy qilishni davom ettirish, jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish talablariga muvofiq iqtisodiyot va statistika organlarining tashkiliy tuzilmasini takomillashtirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligi tugatilib, uning negizida O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashkil qilindi hamda mamlakatni rivojlantirishning uzoq muddatli strategiyasi hamda kompleks dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, quyidagi g'oyat muhim vazifalarni hal etishga qaratilgan chuqur o'ylangan va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni o'tkazish O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi zimmasiga yuklandi.

Iqtisodiyot vazirligi quyidagi muhim vazifalarni hal etishga qaratilgan davlat boshqaruvi organi hisoblanadi:

- makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotni mutanosib va dinamik rivojlantirishni ta'minlash;
- ko'p ukladli va samarali faoliyat ko'rsatuvchi iqtisodiyotni shakllantirish, xususiy mulkchilikning yetakchi rolini ta'minlash, bozor infratuzilmasini rivojlantirish;
- boy tabiiy va mineral xomashyo resurslaridan, yaratilgan ishlab chiqarish va ilmiy-texnik potentsialdan samarali va oqilona foydalanishga yo'naltirilgan aniq maqsadli tarkibiy siyosatni amalga oshirish, eksport imkoniyatini rivojlantirish va mamlakat iqtisodiyotini jahon iqtisodiy tizimiga keng integratsiyalashni ta'minlash;

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2002, № 24.

- yangi ish o‘rinlari yaratish, mehnat resurslarini ish bilan oqilona ta‘minlash muammolarini hal etish, aholini aniq tarzda ijtimoiy muhofaza qilishni kuchaytirish, aholi turmush darajasining barqaror, izchil o‘shishini, ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishini ta‘minlash;
- mamlakat mintaqalari iqtisodiyotining mutanosib va kompleks rivojlanishini, ishlab chiqarish kuchlarining maqbul va samarali rivojlanishini hamda respublika hududlari bo‘yicha joylashtirilishini ta‘minlash.

Iqtisodiyot vazirligi o‘ziga yuklangan vazifalarni mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning qisqa va o‘rta muddatli prognozlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta‘minlash hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Umumiqtisodiyot kompleksiga kiruvchi vazirliklar va idoralar faoliyatini muvofiqlashtirish yo‘li bilan ro‘yobga chiqaradi.

Quyidagilar Iqtisodiyot vazirligining asosiy vazifalari hisoblanadi:

- jamiyatni rivojlantirish va demokratik qayta o‘zgartirishlar maqsadi va ustuvorliklaridan kelib chiqqan holda iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish va isloh qilishning, iqtisodiyotni boshqarishning bozor usullari va mexanizmlarini joriy etishning puxta o‘ylangan strategiyasi ishlab chiqilishini tashkil etish;
- asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni, respublikaning, mintaqalarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi darajasini kompleks ravishda izchil tahlil qilish, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalarini o‘rganish, iqtisodiyotdagi mavjud nomutanosibliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini asoslash;
- iqtisodiyotni rivojlantirishning ko‘p variantli ssenariylarini, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning mintaqalar, tarmoqlar va iqtisodiyot sektorlari bo‘yicha qisqa, o‘rta muddatli prognozlari hamda dasturlarini ishlab chiqish;
- muhim qiymat, moddiy va mehnat balanslarini ishlab chiqishni tashkil etish;
- asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning pul-kredit agregatlari, davlat budjeti parametrlari, tashqi savdo, to‘lov balanslari va tarmoqlararo balanslar bilan o‘zaro bog‘liqligini ta‘minlovchi ta‘sirchan mexanizmni shakllantirish;
- budjet-soliq, pul-kredit, valuta va monopoliyaga qarshi siyosatning umumiy yo‘nalishlari, tabiiy monopoliyalar mahsu-

- lotlari, tovarlari va xizmatlariga narxlar va tariflarni tartibga solish mexanizmini takomillashtirish, to'lov, moliya va moddiy balanslarni shakllantirish va ularning amalga oshirilishini nazorat qilish bo'yicha takliflar tayyorlashda qatnashish;
- demografik prognozlarni, aholini aniq tarzda ijtimoiy muhofaza qilish, ichki iste'mol bozorini to'ldirish, odamlar farovonligini oshirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish;
 - iqtisodiyotni tarkibiy qayta o'zgartirishlarning o'rta muddatli prognozlarini, tarmoqlarni rivojlantirish, zamonaviylashtirish va texnologiya bilan qayta jihozlash, ishlab chiqarishlarni mahalliyashtirish, ilg'or, resurslarni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish dasturlarini ishlab chiqish;
 - tarkibiy siyosat maqsadlariga erishishni, mintaqalarni kompleks rivojlantirishni ta'minlovchi qisqa va o'rta muddatli investitsiya dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha ishlarni muvofiqlashtirish;
 - ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning maqbul sur'atlari va nisbatlarini, mineral va xomashyo resurslaridan oqilona foydalanishni, O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishni ta'minlovchi zamonaviy ishlab chiqarish infratuzilmasini, telekommunikatsiyalar vositalarini rivojlantirish;
 - eksport potensialini rivojlantirishni rag'batlantirish, tashqi savdo va to'lov balanslarini maqbullashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksporti prognozlarini tayyorlash, respublikaning jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalash strategiyasini ishlab chiqishda qatnashish;
 - respublika uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan investitsiya dasturlarini amalga oshirishga xalqaro moliya tuzilmalari, xorijiy moliya va sug'urta tashkilotlari hamda donor mamlakatlarni ishtirok etishga faol jalb etish maqsadida ular bilan hamkorlik ishlarini muvofiqlashtirish.

Iqtisodiyot vazirligiga vazir rahbarlik qiladi. Vazirni lavozimga tayinlash va lavozimidan ozod qilish O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Iqtisodiyot vazirining birinchi o'rinbosari va Bosh boshqarmalar boshliqlari hisoblanadigan uch o'rinbosari bo'ladi.

Iqtisodiyot vazirligi o'z huzuridagi:

- Samarali iqtisodiy siyosat markazi.
- Iqtisodiy nochor korxonalar ishlari qo'mitasi.
- Tovar bozorlari konyunkturasini o'rganish hamda investitsiya loyihalari va dasturlarini ekspertizadan o'tkazish respublika markazi.
- Vazirlik ma'muriy binosidan foydalanish boshqarmasi.
- «O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi» jurnali tahririyati faoliyatiga rahbarlik qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar iqtisodiyot bosh boshqarmalari, shuningdek, respublika shaharlari va tumanlaridagi iqtisodiyot bo'limlari tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimliklariga hamda O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligiga qarashli bo'ladi. Ularning faoliyatiga bevosita rahbarlik qilish va muvofiqlashtirishni O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi amalga oshiradi.

Iqtisodiyot vazirligida 9 kishidan iborat hay'at tuziladi, uning shaxsiy tarkibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi. Hay'at o'zining muntazam o'tkazib turiladigan majlislarida mamlakatni, tarmoqlarni va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim muammolarini, prognozlash metodologiyasini va uni tashkil etishni yaxshilash, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish masalalarini ko'rib chiqadi. Hay'at qarorlari Iqtisodiyot vaziri buyruqlari bilan hayotga tatbiq etiladi.

59-§. Davlat statistikasi

O'zbekiston Respublikasida statistika sohasi 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan «Davlat statistika to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi. Qonunga binoan, davlat statistikasining asosiy vazifalari bo'lib:

- ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va jarayonlar hamda ularning natijalari to'g'risidagi statistika ma'lumotlarini yig'ish, qayta ishlash, to'plash, saqlash, umumlashtirish, tahlil etish va e'lon qilish;
- xalqaro standartlarga mos keluvchi yagona statistika uslubiyatini ta'minlash;

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2002, № 12, 219-m.

- davlat organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, yuridik shaxslar, davlat muassasalari va xalqaro tashkilotlarni, shuningdek, jamoatchilikni belgilangan tartibda statistika ma'lumotlari bilan ta'minlash;
- statistika ishlarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy-statistika tasniflagichlar tizimini hamda korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini yuritish hisoblanadi.

Davlat statistikasi: ishonchlilik, xolislik, beg'arazlik; dolzarblik, qiyosiylik va barqarorlik; qulaylik, ochiq-oydinlik va oshkoralik; statistika hisobotini yig'ish, qayta ishlash va umumlashtirish tartibiga har qanday aralashishni istisno etuvchi statistika ishlarini tashkil etish tizimini yaratish kabi tamoyillarga asoslanadi.

Davlat statistikasi vakolatli organi hamda uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi, tumanlar va shaharlardagi organlari davlat statistikasi organlari hisoblanadi. Davlat statistikasi vakolatli organining rahbari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan uch yil muddatga tayinlanadi.

Davlat statistikasi organlari ma'lumotlar manbalarini, statistika usullarini, statistika ma'lumotlarining mazmuni, shakli, vaqti va tarqatilishini tanlashda mustaqildir. Davlat statistikasi organlarining faoliyatiga davlat organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Davlat statistikasi organlarini moliyalashtirish hamda moddiy-texnika jihatidan ta'minlash Davlat statistika ishlari dasturiga muvofiq, Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Davlat statistika ishlari dasturiga kiritilmagan statistika ishlariga haq to'lash buyurtmachi tomonidan shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Davlat statistikasi organlarining ayrim bo'linmalari o'z faoliyatini shartnoma asosida amalga oshirishi mumkin.

Davlat statistikasi organlari Davlat statistika ishlari dasturini bajarishda davlat statistikasi organlariga yordam berishi shart bo'lgan boshqa davlat organlari hamda yuridik shaxslar bilan statistika ishlarini o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

Davlat statistikasi organlari o'zlarining vakolat doirasiga kiruvchi ayrim ishlarning boshqa davlat organlari hamda yuridik shaxslar tomonidan bajarilishiga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yo'l qo'yadi.

Boshqa davlat organlari hamda yuridik shaxslar Davlat statistika ishlari dasturiga muvofiq umumdavlat statistika kuzatuvlarini, shuningdek, davlat statistikasi vakolatli organi bilan kelishilgan shakllarda idoraviy statistika kuzatuvlarini o'tkazadi.

Idoraviy statistika kuzatuvlarining ma'lumotlari davlat statistikasi vakolatli organiga uning so'roviga binoan, taqdim etiladi.

Davlat statistika organlari korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini, shuningdek, to'planadigan ma'lumotlar hisobga olinishini va ko'rsatkichlar identifikatsiya qilinishini ta'minlaydigan statistika kuzatuvlari obyektlarining statistika registrarini yuritadi.

Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registri axborot-ma'lumotnoma xususiyatidagi, vaqt-vaqti bilan yangilab turiladigan ma'lumotlarni o'z ichiga oluvchi avtomatlashtirilgan tizim bo'lib, korxonalar va tashkilotlar yagona tasniflash tizimi asosida davlat hisobiga olinishi va identifikatsiya qilinishini ta'minlaydi.

Yuridik shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar registrini va axborot bazalarini yaratadigan va yuritadigan davlat organlari hamda ularning tasarrufidagi tashkilotlar davlat statistikasi organlariga korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat registrini shakllantirish hamda uning dolzarbligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan axborotni bepul beradi.

Moliya, bojxona, soliq organlari, banklar hamda boshqa idoralar va xizmatlar, shuningdek, yuridik shaxslar, ularning vakolatxonalari va filiallari, jismoniy shaxslar, shu jumladan, yakka tartibdagi tadbirkorlar davlat statistikasi organlariga davlat statistika hisobotlarini, idoraviy hisobga olish ma'lumotlarini hamda davlat statistika ishlarini olib borish uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlarni (ularni tayyorlashning har qanday bosqichida), shuningdek, ularga ilova etiladigan tushuntirish-izohlarni bepul taqdim etadi.

Statistika ma'lumotlari ishonchli bo'lishi va ular davlat statistika kuzatuvlari dasturlariga muvofiq belgilangan hajmlarda, muddatlarda va shakllarda taqdim etilishi kerak.

Buxgalteriya hisobi, moliyaviy va boshqa hisobotlarni tartibga soluvchi, qonun hujjatlari bilan belgilangan normalar statistika hujjatlarini to'ldirish (statistika ko'rsatkichlarining hisob-kitobi) uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Statistika ma'lumotlaridan davlat manfaatlarini ko'zlab va ilmiy maqsadlarda, jamoatchilikni xabardor etish, bunday ma'lumotlardan foydalanuvchilarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash uchun foydalaniladi.

Davlat statistikasi organlari yuridik shaxslardan, ularning vakolatxonalari va filiallaridan, jismoniy shaxslar, shu jumladan, yakka tartibdagi tadbirkorlardan olgan birlamchi statistika ma'lumotlari faqat jamlanma statistika ko'rsatkichlarini tayyorlashda statistika

maqsadlarida ishlatiladi hamda jamlanma holatda va egasi mavhumlashtirilgan tarzda e'lon qilinadi.

Tarkibida davlat siri va tijorat sirlari bo'lgan statistika ma'lumotlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda taqdim etiladi.

«Davlat statistikasi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002-yil 24-dekabrda «O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va statistika vazirligini qayta tashkil etish to'g'risida»gi Farmoniga binoan, respublika statistika organlari faoliyatini tashkiliy ta'minlash maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashkil etildi.

Mazkur qo'mita statistika sohasida rivojlanishning milliy va mintaqaviy xususiyatlarini hisobga olgan holda ilmiy metodologiyaga, xalqaro standartlar va qoidalarga asoslangan yaxlit ilg'or statistika axboroti tizimini yaratishga va uning faoliyat ko'rsatishiga yo'naltirilgan yagona siyosatni amalga oshiruvchi, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar, fuqarolar va tashkilotlarning rasmiy statistika axborotlariga bo'lgan ehtiyojini qondiruvchi davlat hokimiyati ijro etuvchi organi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Qoraqalpoqiston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi, tumanlar, shaharlardagi statistika organlari hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga qarashli tashkilotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining yagona tizimini tashkil etadi.

Quyidagilar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining asosiy vazifalari hisoblanadi:

- statistika sohasida yagona siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish, statistikani tashkil etishning zamonaviy xalqaro statistika standartlariga javob beradigan samarali tizimini ta'minlash;
- ilmiy asoslangan, bozor iqtisodiyoti asosiy tamoyillariga javob beradigan yagona statistika metodologiyasini hamda milliy hisob raqamlarini tuzishni ta'minlovchi va xalqaro statistika standartlariga muvofiq bo'lgan ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va joriy etish;
- jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan jarayonlarni har tomonlama xarakterlovchi statistika va hisobot ko'rsatkichlarining tezkorligini, ishonchliligini, xolisligini va izchilligini ta'minlash;
- statistik axborotning qulayligini, aniqligini va oshkoraligini kengaytirish ishlarini amalga oshirish;

- statistika ishlarini tashkil etishning statistika axborotini yig'ish, qayta ishlash va umumlashtirish tartibiga har qanday aralashishni istisno qiluvchi tizimini yaratish;
- ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi statistika axborotlarini yig'ish, qayta ishlash, to'plash, saqlash, umumlashtirish, tahlil qilish va e'lon qilishni amalga oshirish;
- SNS xalqaro metodologiyasiga muvofiq bo'lgan milliy hisoblar tizimini ishlab chiqish, xalqaro statistika standartlari va qoidalarini hisobga olgan holda milliy hisoblarni tuzishni axborotlar bilan ta'minlash tizimini shakllantirish;
- statistika ishlari davlat buyurtmasini tayyorlash va uning bajarilishini ta'minlash, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari ehtiyojlari, foydalanuvchilarning statistika axborotlariga talabini o'rganish asosida Davlat statistika ishlari dasturlarini ishlab chiqish va ularning bajarilishini tashkil etish;
- yo'nalishlar bo'yicha statistika axborotlarining taqqoslanuvchanligini, mamlakatlararo taqqoslanuvchanligini ta'minlovchi, o'zaro bog'liq bo'lgan iqtisodiy-statistik tasniflar tizimini ishlab chiqish, joriy etish va yuritish;
- vazirliklar, idoralar va tashkilotlarning statistika sohasidagi yagona siyosatni amalga oshirish bo'yicha faoliyati muvofiqlashtirilishini ta'minlash;
- respublikani, mintaqalarni va tarmoqlarni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish dasturlari, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bo'yicha Oliy Majlis qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va far moyishlari bajarilishining statistika kuzatuvlarini amalga oshirish;
- davlat organlarini va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarini, yuridik shaxslarni, davlat muassasalarini va xalqaro tashkilotlarni hamda jamoatchilikni statistika axboroti bilan belgilangan tartibda ta'minlash;
- dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bo'yicha metodik bazaning ishlab chiqilishini amalga oshirish, tematik yozishmalarini, senz tadqiqotlarini va monitoringni tashkil etish va amalga oshirish;
- statistika organlarini zamonaviylashtirish hamda statistika axborotini tezkorlik bilan uzatishni va qayta ishlashni ta'minlovchi zamonaviy kompyuterlar hamda axborot-kommunikatsiya tizimlari va texnologiyalari bilan qayta jihozlash,

statistika bo'yicha yagona axborot tizimini yanada rivojlantirish, uning respublikadagi boshqa axborot tizimlari bilan o'zaro muvofiqligi va bog'liqligini ta'minlash;

- statistika ishlarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy-statistik klassifikatorlar tizimini hamda korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat reyestrini yuritish;
- statistika axborot resurslarining xavfsizligini ta'minlash va axborot-hisoblash tizimini ruxsatsiz foydalanishdan himoya qilish;
- barcha darajalardagi statistika organlari kadrlari malakasini izchil asosda oshirishni va ularni qayta tayyorlashni ta'minlash;
- O'zbekiston Respublikasining ustuvor yo'nalishlar bo'yicha davlat statistikasi sohasidagi xalqaro majburiyatlarini bajarish va xalqaro hamkorligini rivojlantirish;
- xo'jalik shartnomalari asosida korxonalar va tashkilotlarga dasturlar ishlab chiqish bo'yicha xizmatlar hamda axborot-hisoblash xizmatlari ko'rsatishga doir statistik va boshqa ishlarni bajarish, nashirlik faoliyatini amalga oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga rais rahbarlik qiladi. Rais respublika hukumatining taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi.

Rais lavozimga o'zining kasb va texnik malakasi asosida uch yil muddatga tayinlanadi hamda u o'zining kasbga nomuvofiqligi sababli belgilangan muddatdan oldin lavozimidan ozod etilishi mumkin. Raisning O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan to'rt o'rinbosari, shu jumladan, birinchi o'rinbosari bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi maqomiga ko'ra vazirga, raisning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari tegishli ravishda vazirning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlariga tenglashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi raisi O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasiga yuksak vazifalarning bajarilishi va uning funksiyalarining amalga oshirilishi uchun shaxsan javob beradi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasida 7 kishidan iborat hay'at tuziladi. Hay'at davlat statistikasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, shuningdek, davlat statistikasi organlari faoliyatining boshqa masalalarini ko'rib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi huzurida davlat hokimiyati organlari, ishbilarmon doiralar, ilmiy jamoatchilik, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari vakillaridan iborat tarkibda davlat statistikasini rivojlantirish, faoliyatini amalga oshirish va muvofiqlashtirish, shuningdek, statistika metodologiyasini takomillashtirish va foydalanuvchilarning rasmiy statistika axborotiga bo'lgan ehtiyojini hisobga olish muammolari bo'yicha kollegial maslahat organi hisoblanadigan Statistika kengashi tashkil etiladi.

60-§. Tabiatni muhofaza qilish

Tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilab berish maqsadida 1992-yil 9-dekabrda O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni¹ qabul qilindi. Mazkur Qonunning maqsadi inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar uyg'un muvozanatda rivojlanishini, ekologiya tizimlari, tabiat komplekslari va ayrim obyektlar muhofaza qilinishini ta'minlashdan, fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo'lish huquqini kafolatlashdan iboratdir.

Qonunga binoan yer, yerosti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi, atmosfera havosi ifloslanishdan, buzilishdan, zararlanishdan, oriqlab ketishdan, vayron bo'lishdan, yo'q bo'lib ketishdan, oqilona foydalanmaslikdan muhofaza etilishi lozim.

Davlat qo'riqxonalari, milliy, tarixiy-tabiiy va yodgorlik bog'lari, zakazniklar, tabiat yodgorliklari, botanika va zoologiya bog'lari, dendrariya bog'lari, shuningdek, Xalqaro «Qizil kitob»ga va O'zbekiston Respublikasi «Qizil kitob»iga kiritilgan hayvonlar hamda o'simliklar alohida muhofaza qilinadigan tabiat hududlari va obyektlari jumlasiga kiradi.

Tabiatni muhofaza qilishdan asosiy maqsad:

- inson salomatligi uchun, ekologik muvozanatni saqlash uchun, respublikani samarali va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish manfaatlari yo'lida tabiatdan oqilona va uni ishdan chiqarmaydigan qilib foydalanish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- jonli tabiatning turlari va genetik fondi boyligini saqlab qolish;

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1993, № 1, 38-m.

- ekologiya tizimlari, landshaftlar va noyob tabiat obyektlari xilma-xilligini saqlab qolish;
- ekologiya xavfsizligini ta'minlash;
- tabiat obyektlari bilan bog'liq madaniy merosni asrab qolishdir.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq, yer, yerosti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy resurslar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasidadir.

O'zbekiston Respublikasida tabiatdan umumiy tarzda va maxsus yo'sinda foydalaniladi. Tabiatdan umumiy tarzda foydalanish fuqarolar tomonidan hayotiy zarur ehtiyojlarni qondirish uchun tekinga tabiiy resurslarni ayrim foydalanuvchilarga birliktirmay va hech qanday ruxsatnomalar bermay turib amalga oshiriladi. Tabiatdan maxsus yo'sinda foydalanish tariqasida korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolarga ishlab chiqarish va o'zgacha faoliyatni amalga oshirish uchun tabiiy resurslar haq olib, maxsus ruxsatnomalar asosida egalik qilishga, foydalanish yoki ijaraga beriladi.

Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiat resurslaridan foydalanishning davlat boshqaruvini O'zbekiston Respublikasining qonunlari va boshqa normativ hujjatlariga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, davlat boshqaruvi mahalliy idoralari amalga oshiradilar.

Tabiatni muhofaza qilish sohasida:

- tabiatni muhofaza qilishga doir yagona siyosat yuritish;
- tabiat resurslaridan foydalanishni tartibga solish, tabiiy resurslarga nisbatan tabiat kadastri yuritilishi tartibini belgilash va bunday kadastr yuritilishini ta'minlash, respublika ahamiyatiga molik tabiiy resurslarning zaxiralarini tasdiqlash;
- ekologiya jihatidan tang vaziyatlar, tabiiy ofatlar va falokatlarining oldini olish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- tabiiy ofatlar va yirik avariyaalarning oqibatlarini tugatish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- tabiiy resurslardan foydalanganlik, atrof tabiiy muhitni ifloslantirganlik, chiqindilar, zararli ta'sir etuvchi boshqa narsalar joylashtirib tashlaganlik uchun haq to'lash tartibini, shuningdek, tabiiy resurslardan foydalanish, chiqindilar joylashtirish limitlarini belgilash;
- ekologiya maorifi va tarbiyasi tizimini yaratish hamda uning amal qilishini ta'minlash;

- tabiatdan alohida tartibda foydalaniladigan hududlarning chegaralarini, tabiatni muhofaza qilish va xo‘jalik faoliyati rejimlarini tasdiqlash;
- tabiatni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasida davlatlararo munosabatlarni rivojlantirish;
- O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa tadbirlarni amalga oshirish O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining vakolat doirasiga kiradi.

Tabiatni muhofaza qilish sohasida:

- o‘z hududida tabiatni muhofaza qilishning asosiy yo‘nalishlarini belgilash, mintaqa (hudud)ning ekologiya dasturini tasdiqlash;
- tabiiy resurslarni hisobga olish va ularning ahvoliga baho berish, ekologiya jihatidan zararli bo‘lgan obyektlarni ro‘yxatga olish;
- tabiatni muhofaza qilishga doir tadbirlarni moddiy-texnika jihatidan ta‘minlash;
- tabiiy resurslardan foydalanish huquqini beruvchi, sanoat chiqindilarini yoki ro‘zg‘or chiqindilarini to‘plash yoki ko‘mib tashlashga ruxsatnomalarni belgilangan tartibda berish yoki ularni bekor qilish;
- tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to‘lovlar undirish;
- tabiatning muhofaza qilinishi ustidan nazorat o‘rnatish, atrof-muhitga zarar yetkazayotgan mahalliy ahamiyatga molik obyektlar faoliyatini vaqtincha yoki butunlay to‘xtatish va qayta ixtisoslashtirish to‘g‘risida qarorlar qabul qilish;
- O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida ko‘zda tutilgan boshqa masalalarni tartibga solish davlat hokimiyati va boshqaruvi mahalliy idoralarining vakolatiga kiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga bo‘ysunadi hamda vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, shuningdek, ayrim shaxslar tomonidan yer, yerosti boyliklari, suv, o‘rmon, hayvonot va o‘simlik dunyosidan, atmosfera havosidan foydalanish hamda ularni muhofaza qilishga doir qonunlarga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasining vakolatlari O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tasdiqlaydigan Nizom bilan belgilanadi.

Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi davlat nazorati davlat ho-kimiyati va boshqaruv idoralari, maxsus vakolatli davlat tabiatni muhofaza qilish idoralari:

- 1) O‘zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi;
- 2) O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi;
- 3) O‘zbekiston Respublikasi Sanoatda, konchilik va kommunal-maishiy sektorda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat inspeksiyasi;
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi;
- 5) O‘zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo‘jaligi vazirligi;
- 6) O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kar-tografiya va davlat kadastr bo‘yicha davlat qo‘mitasi.

61-§. Davlat mulkini boshqarish

Iqtisodiyotning xususiy sektorini jadal rivojlantirishni rag‘batlan-tirish, tabiiy monopoliya korxonalari faoliyati ustidan nazoratni kuchaytirish, bankrot va monopolist korxonalarni qayta tashkil etish, raqobat muhitini shakllantirish, raqobat va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning bozor tizimini yaratish bo‘yicha qat‘iy chora-tadbir-larni amalga oshirishni, shuningdek, iste‘molchilarning huquqlarini ishonchli himoya qilishni ta‘minlash maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 30-apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida»gi Farmoniga binoan, O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi, O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi huzuridagi Iqtisodiy nochor korxo-nalar ishlari qo‘mitasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat qo‘mitasi-ning kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish boshqarmasi negizida O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish, raqobat va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat qo‘mitasi tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 4-maydagi «O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo‘mitasining nomini o‘zgartirish to‘g‘risida»gi Farmoniga binoan esa O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat qo‘mitasining nomi O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish davlat qo‘mitasi (Davlat mulki qo‘mi-tasi) deb o‘zgartirildi.

Farmonga binoan, Davlat mulki qo‘mitasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo‘nalishlariga quyidagilar kiradi:

- xususiy sektorni jadal rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, jumladan, xususiy tadbirkorlarning qonuniy huquq va manfaatlarini himoya qilish;
- korxonalarining moliyaviy-iqtisodiy holati va raqobatchilik qobiliyatini chuqur tahlil etish, monopoliyadan chiqarish sohasida, jumladan, yirik monopolist korxonalarni kichiklashtirish va tarkibiy jihatdan o‘zgartirish, ular negizida ichki va tashqi bozorlarda samarali raqobat qila oladigan xususiy mustaqil ishlab chiqarishlarni tashkil etish bo‘yicha amaliy tadbirlar ishlab chiqish va amalga oshirish;
- davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jarayoniga tashkiliy va uslubiy rahbarlik qilish;
- tabiiy monopoliya tarmoqlarini tarkibiy jihatdan o‘zgartirish va ulardan raqobat muhiti sharoitida faoliyat ko‘rsata oladigan korxonalarni ajratib olish va xususiylashtirishni nazarda tutadigan dasturlar ishlab chiqish va amalga oshirish;
- tabiiy monopoliya korxonalari o‘zlarining ichki bozordagi monopol mavqeyidan foydalanib, ishlab chiqarayotgan mahsulot va ko‘rsatilayotgan xizmatlar narxlarini asossiz ravishda sun‘iy oshirishlariga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida, ular ustidan nazoratni amalga oshirish;
- yirik monopoliyalarning raqobatga zid harakatlarini, nopok raqobatchilar, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan nohalol raqobatni, tovarlar va xizmatlar bozorlari monopoliya qilib olinishini cheklash hamda payini qirqishni ta‘minlaydigan raqobat muhiti uchun huquqiy maydonni takomillashtirish;
- iqtisodiy nochor korxonalar to‘g‘risidagi masalalarni hal etish chog‘ida davlat manfaatlarini ifoda etish, korxonalarni tarkibiy jihatdan o‘zgartirish va ularning bankrotligi sohasida davlat boshqaruvi vazifalarini amalga oshirish;
- iste‘molchilar huquqlarini davlat tomonidan himoya qilish tizimini iste‘molchilar huquqlarini himoya qiluvchi jamoat tuzilmalari bilan mustahkam muvofiqlashtirgan holda tashkil etish;
- reklama sohasida noxolis raqobatga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida reklama bozorini tartibga solish.

Davlat mulki qo‘mitasiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan, keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan rais boshchilik qiladi.

Davlat mulki qo‘mitasi raisining birinchi o‘rinbosari va uch o‘rinbosari bo‘ladi, ulardan biri Davlat mulki qo‘mitasi huzuridagi Qimmatli qog‘ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining bosh direktori hisoblanadi.

Davlat mulki qo‘mitasida 7 kishidan iborat tarkibda hay‘at tuziladi, uning tarkibi rais (hay‘at raisi), rais o‘rinbosarlari (lavozimiga ko‘ra), Qoraqalpog‘iston Respublikasi Davlat mulki qo‘mitasi raisi, shuningdek, boshqa rahbar xodimlardan iborat bo‘ladi. Davlat mulki qo‘mitasi hay‘ati a‘zolarining shaxsiy tarkibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Hay‘at o‘zining muntazam o‘tkaziladigan majlislarida mulkchilik munosabatlarini o‘zgartirishning, davlat mulkini boshqarish va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashni takomillashtirishning eng muhim muammolarini, shuningdek, Davlat mulki qo‘mitasi va uning tasarrufidagi tuzilmalar ishlarini tashkil etish, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo‘yish masalalarini ko‘rib chiqadi. Hay‘at qarorlari bayonnomalar bilan rasmiylashtiriladi hamda qoidaga ko‘ra, Davlat mulki qo‘mitasi raisining buyruqlari bilan amalga oshiriladi.

62-§. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish

O‘zbekiston Respublikasida *standartlashtirish, metrologiya* va *sertifikatlashtirish* sohalari O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining 1993-yil 28-dekabrda qabul qilingan «Standartlashtirish to‘g‘risida»¹gi¹, «Metrologiya to‘g‘risida»²gi² va «Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to‘g‘risida»³gi³ Qonunlari hamda boshqa me‘yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini yanada takomillashtirish, uning zamonaviy xalqaro normalar va talablarga muvofiqligini ta‘minlash, shuningdek, xalqaro standartlardan foydalanish asosida mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1994, № 2, 46-m

² O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1994, № 2, 48-m.

³ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Axborotnomasi. 1994, № 2, 50-m.

oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 3-oktabrdagi «Standartlashtirish, metrologiya va mahsulotlar hamda xizmatlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbekiston davlat standartlash, metrologiya va sertifikatsiya markazi («O'zstandart») O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligiga aylantirildi.

O'zbekiston standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish «O'zstandart» agentligi o'z vakolatlari doirasida standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish va akkreditatsiya qilish bo'yicha faoliyatga umumiy rahbarlikni va uni muvofiqlashtirish hamda nazorat qilishni amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasining davlat boshqaruv organi hisoblanadi, ushbu sohalaridagi ishlarni amalga oshirishning umumiy qoidalarini belgilaydi.

«O'zstandart» agentligi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi Qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qarorlariga va boshqa qonun hujjatlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi tomonidan tuzilgan xalqaro shartnomalarga hamda Nizomga amal qiladi.

«O'zstandart» agentligi O'zbekiston Respublikasining standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish bo'yicha milliy organi hisoblanadi hamda o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga hisobot beradi.

«O'zstandart» agentligi o'z faoliyatini joylardagi davlat boshqaruvi va hokimiyati boshqa organlari, xo'jalik birlashmalari hamda yuridik shaxslar va jamoat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradi.

«O'zstandart» agentligi o'ziga yuklangan vazifalarni bevosita, shuningdek, «O'zstandart» agentligi tomonidan tasdiqlangan ular to'g'risidagi nizomlar asosida o'z faoliyatini amalga oshiradigan o'ziga bo'ysunuvchi hududiy organlar orqali hal etadi.

«O'zstandart» agentligi, uning hududiy organlari, uning tarkibiga kiruvchi tashkilotlar va korxonalar standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish, mahsulotlar va xizmatlar sifatini boshqarish sohasidagi O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruvi organlarining yagona tizimini tashkil qiladi.

«O‘zstandart» agentligi:

- O‘zbekiston Respublikasi hududidagi, mulkchilik shakllaridan qat’i nazar, barcha jismoniy shaxslar va xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan «Standartlashtirish to‘g‘risida»gi, «Metrologiya to‘g‘risida»gi, «Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to‘g‘risida»gi, «Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga hamda standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasidagi boshqa qonun hujjatlari va normativ hujjatlarning bajarilishi hamda ularga amal qilinishi ustidan nazoratni ta‘minlash yuzasidan kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish;
- o‘tkazilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari asosida standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;
- standartlashtirish bo‘yicha ishlarni amalga oshirishning, manfaatdor tomonlarning davlat boshqaruv organlari, jamoat birlashmalari bilan o‘zaro hamkorligi shakllari va metodlari umumiy qoidalarini belgilash;
- xalqaro standartlar bo‘yicha ma‘lumotlarning yagona axborot bazasini yaratish, standartlarni va texnik shartlarni, etalonlarni va fizik hajmlar birliklarini belgilash va ulardan foydalanish;
- majburiy tartibda sertifikatlanadigan mahsulotlar va xizmatlarning yangi ro‘yxatini, ularni har yili yangidan paydo bo‘lgan mahsulotlar va xizmatlar turlarini, shuningdek, joriy etilayotgan yangi texnologiyalar va materiallarni hisobga olgan holda tuzish va belgilangan tartibda tasdiqlash;
- mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirishning yangi tartibini ishlab chiqish hamda unga rioya etilishini nazorat qilish;
- zamonaviy davlat standartlari va etalonlarini ishlab chiqish va ularni xalqaro tizimlar bilan uyg‘unlashtirish;
- sertifikatlangan mahsulotlar, sifatni boshqarish tizimlari, sertifikatlash bo‘yicha akkreditatsiya qilingan organlar, sinov laboratoriyalari (markazlari), sifat bo‘yicha ekspert-auditorlar davlat reyestrini yuritish, shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlarini va ularni tayyorlash uchun foydalaniladigan asbob-uskunalarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish;
- turdosh mahsulotlar standartlarini ishlab chiqish bo‘yicha tarmoq tuzilmalarini tashkil etishga ko‘maklashish, ular faoliyatiga ilmiy-metodik rahbarlikni va nazoratni ta‘minlash;

- standartlashtirish tizimlarining faoliyat ko'rsatishini va rivojlanishini ta'minlash, o'lchovlar birligini sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish va ushbu sohalaridagi ilmiy-texnika axborotlari yagonaligini, shuningdek, ularni chet mamlakatlarning xalqaro (mintaqaviy) va milliy tizimlari bilan uyg'unlashtirishni ta'minlash;
- tovarlar (ishlar, xizmatlar)ning sifatiga va xavfsizligiga bo'lgan talablarga rioya etishni hamda o'lchashlarning noto'g'ri natijalari salbiy oqibatlarini nazorat qilish sohasida iste'molchilar huquqlarini va davlat manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish;
- shtrixli kodlashtirish tizimini joriy etish bo'yicha yagona siyosatni amalga oshirish hamda O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan tovarlarning Davlat reyestrini yuritish;
- standartlar va texnik shartlar talablariga rioya etilishini, sertifikatlashtirish o'lchovlari va qoidalarining yagonaligi ta'minlanishini, sertifikatlashtirilgan mahsulotlarni, shuningdek, metrologik ta'minlash qoidalariga va yagonaligiga rioya etilishini nazorat qilish;
- ishlab chiqarilayotgan spirt va alkogolli mahsulotlarning sifatini, saqlanishini, tashilishini va sotilishini nazorat qilish;
- ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan birgalikda axborot resurslarini va standartlashtirish, metrologiya, sertifikatlashtirish, akkreditatsiya qilish, texnik-iqtisodiy va ijtimoiy axborotlarni sifati, klassifikatsiyalash, kodlashtirish, shu jumladan, shtrixli kodlashtirish infratuzilmasini shakllantirish;
- fizik birliklar etalonlarini o'lchash, saqlash va tegishli darajada saqlash yagonaligini va ishonchligini ta'minlash, davlat metrologiya xizmati va etalon bazasini rivojlantirish, eng yuqori aniqlikdagi o'lchovlarning yangi metodlari va vositalarini yaratish va mavjudlarini takomillashtirish, o'lchash, nazorat qilish va sinash metodlari va vositalarini standartlashtirish;
- mahsulotlar va xizmatlarni sinash va sertifikatlashtirishning zamonaviy tizimini tashkil etish.

«O'zstandart» agentligiga yuklangan vazifalar va funksiyalarni bajarish maqsadida, uning mansabdor shaxslari xo'jalik yurituvchi subyektlar hududiga kirish, shuningdek, zarur hujjatlar va axborotlardan foydalanish huquqiga egadirlar.

«O‘zstandart» agentligi o‘z faoliyatida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, xo‘jalik birlashmalari, korxonalar va jamoat tashkilotlari bilan bevosita hamkorlik qiladi.

«O‘zstandart» agentligini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan Bosh direktor boshqaradi.

«O‘zstandart» agentligi Bosh direktorining O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori bilan lavozimga tayinlanadigan va lavozimidan ozod qilinadigan ikki o‘rinbosari bo‘ladi.

Bosh direktorga va Bosh direktor o‘rinbosarlariga ayni bir vaqtda lavozimiga ko‘ra, Standartlar va o‘lchovlarning yagonaligini nazorat qilish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi davlat bosh inspektori va davlat bosh inspektorining o‘rinbosarlari vazifalari yuklanadi.

«O‘zstandart» agentligida tarkibida Bosh direktor, uning o‘rinbosarlari, shuningdek, markaziy apparatning boshqa yuqori malakali rahbar xodimlari bo‘ladigan 7 kishidan iborat hay‘at tuziladi. Hay‘atning shaxsiy tarkibi (uning tarkibiga lavozimiga ko‘ra kiruvchi shaxslardan tashqari) Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari boshliqlari Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari bilan kelishgan holda «O‘zstandart» agentligi Bosh direktori tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi.

«O‘zstandart» agentligining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridagi hududiy standartlashtirish va metrologiya boshqarmalari boshliqlari lavozimiga ko‘ra, ayni bir vaqtda tegishli ravishda Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida standartlar va o‘lchovlar yagonaligi ustidan nazorat bo‘yicha davlat bosh inspektorlari, ularning o‘rinbosarlari esa tegishli hududiy bosh inspektorlarning o‘rinbosarlari hisoblanadi.

Hududiy boshqarmalar boshliqlarining o‘rinbosarlari va bosh buxgalterlari «O‘zstandart» agentligi Bosh direktori tomonidan lavozimga tayinlanadi va lavozimidan ozod qilinadi.

«O‘zstandart» agentligi va uning hududiy boshqarmalari hamda bo‘limlarining zimmasiga davlat nazoratini amalga oshirish yuklangan boshliqlari, ularning o‘rinbosarlari, mutaxassislari lavozimiga ko‘ra, ayni bir vaqtda standartlar va o‘lchovlar yagonaligi ustidan nazorat bo‘yicha davlat inspektorlari hisoblanadilar.

Standartlar va o‘lchovlar yagonaligi ustidan davlat nazoratini amalga oshiruvchi mansabdor shaxslar *davlat inspektori* yoki *davlat*

ishonchli vakili sifatida «O‘zstandart» agentligi tomonidan belgilanadigan tartibda attestatsiyadan o‘tkazilishi kerak.

«O‘zstandart» agentligi yuridik shaxs hisoblanadi, O‘zbekiston Respublikasi Davlat gerbi tasviri tushirilgan va o‘z nomi yozilgan muhrga, bank muassasalarida hisob-kitob hamda boshqa hisob raqamlariga ega bo‘ladi.

«O‘zstandart» agentligi va uning hududiy boshqarmalari faoliyatini mablag‘ bilan ta‘minlash budjet mablag‘lari hamda amaldagi qonun hujjatlariga zid bo‘lmagan boshqa mablag‘lar hisobiga amalga oshiriladi.

63-§. Tashqi iqtisodiy aloqalar

O‘zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy aloqalar 2000-yil 26-mayda qabul qilingan «Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida»gi Qonun¹ bilan tartibga solinadi. Ushbu Qonunning asosiy vazifalari tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash, uning iqtisodiy suvereniteti va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, milliy iqtisodiyot rivojini rag‘batlantirish, mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuvi uchun shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir.

Tashqi iqtisodiy faoliyat deganda, O‘zbekiston Respublikasi yuridik va jismoniy shaxslarining xorijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari, shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan o‘zaro foydali iqtisodiy aloqalarni o‘rnatish va rivojlantirishga qaratilgan faoliyati tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasida ro‘yxatga olingan yuridik shaxslar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining hududida doimiy yashash joyiga ega bo‘lgan va yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro‘yxatga olingan jismoniy shaxslar tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanishga haqlidir.

O‘zbekiston Respublikasining davlat organlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishlari mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi;

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 2000, № 5—6, 148-m.

- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining tengligi;
- savdo-iqtisodiy munosabatlarni amalga oshirishda kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishdan o‘zaro manfaatdorlik;
- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlari davlat tomonidan himoya qilinishi.

Tashq iqtisodiy faoliyatni amalga oshirayotgan O‘zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxslari tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari hisoblanadilar.

Oldi-sotdi yoki ayirboshlash obyekt bo‘lgan tovarlar (ishlar, xizmatlar), har qanday mol-mulkka, shu jumladan, qimmatli qog‘ozlar, valuta qimmatliklariga, elektr, issiqlik energiyasi va boshqa turdagi energiyaga, transport vositalariga, intellektual mulk obyektlariga nisbatan, tashqi iqtisodiy faoliyatda foydalanilishi qonun hujjatlari bilan taqiqlanganlarini istisno etganda, tashqi iqtisodiy faoliyat amalga oshirilishi mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardir:

Xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik.

Xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik ishlab chiqarish, moliya, bank va sug‘urta faoliyati, ta‘lim va kadrlarni tayyorlash, tizim, sog‘liqni saqlash, ilmiy-texnikaviy, madaniy, ekologiya, gumanitar va boshqa sohalarda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O‘zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining xorijiy davlatlarning yuridik va jismoniy shaxslari, shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan o‘zaro foydali aloqalarni o‘rnatishi va kengaytirishga qaratilgan tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishdir.

Tashqi savdo faoliyati.

Tashqi savdo faoliyati xalqaro tovarlar, ishlar (xizmatlar) savdosi sohasidagi tadbirkorlik faoliyatidir. Tashqi savdo faoliyati tovarlarni, ishlar (xizmatlar)ni eksport va import qilish yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Tovarlarning O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududidan ularni qayta olib kirish to‘g‘risidagi majburiyatni olmasdan olib chiqib ketilishi, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, tovarlar eksportidir.

Tovarlarning O‘zbekiston Respublikasi bojxona hududiga ularni qayta olib chiqib ketish to‘g‘risidagi majburiyatni olmasdan olib kirilishi tovarlar importidir.

Chet el investitsiyalarini jalb qilish.

Chet ellik investorlar tomonidan tadbirkorlik faoliyati obyektlariga hamda qonun hujjatlarida taqiqlanmagan faoliyatning boshqa turlariga kiritilayotgan moddiy va nomoddiy ne'matlarning barcha turlari hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka bo'lgan huquqlar, shuningdek, chet el investitsiyalaridan olinadigan har qanday daromad O'zbekiston Respublikasi hududidagi chet el investitsiyalari, deb e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investitsiya faoliyati.

O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi tadbirkorlik va boshqa faoliyat obyektlariga moddiy va nomoddiy ne'matlarni hamda ularga bo'lgan huquqlarni qo'yish bilan bog'liq tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari harakatlarining yig'indisi O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investitsiya faoliyati, deb e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi investitsiya faoliyati xorijiy davlatning qonun hujjatlarida va O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa shakllarda ham amalga oshirilishi mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- tashqi iqtisodiy faoliyatning qonunchilik negizini shakllantirish va takomillashtirish;
- valuta bilan tartibga solish;
- soliq bilan tartibga solish;
- tarif va notarif tartibga solish;
- O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlariga rioya etilishi uchun himoya, kompensatsiya va dempingga qarshi choralarni qo'llash;
- tashqi savdo faoliyatini amalga oshirish tartibini belgilash, shu jumladan, miqdoriy cheklovlar o'rnatish hamda tovarlarning ayrim turlari eksport va import qilinishi ustidan davlat monopoliyasini o'rnatish;
- o'z hissa hamda xususiyatlariga ko'ra, yalpi qirg'in qurolini (yadroviy, kimyoviy, bakteriologik (biologik) va zaharlovchi qurol) hamda uni yetkazib berish vositalarini (raketalar va yalpi qirg'in qurolini yetkazib berishga qodir boshqa texnika vositalarini), boshqa turdagi qurol-yarog' hamda harbiy texnikani yaratishda muhim hissa qo'shishi mumkin bo'lgan, eksport nazorati obyektlari ro'yxatlarida ko'rsatilgan tovarlar,

asbob-uskunalar, ilmiy-texnika axboroti, ishlar va xizmatlar, intellektual faoliyat natijalariga nisbatan eksport nazoratini o'ratish;

- olib kiriladigan va olib chiqiladigan tovarlarni sertifikatlash;
- texnikaviy, farmakologiya, sanitariya, veterinariya, fitosani-tariya, ekologiya standartlari va talablarini belgilash;
- tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari uchun preferensiya va imti-yozlar berish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish qonun hujjatlariga muvofiq boshqacha usullarda ham amalga oshirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

1) tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqadi;

2) O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizligini, iqti-sodiy mustaqilligini va iqtisodiy manfaatlarini himoya qilinishini ta'minlaydi;

3) tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida O'zbekiston Respublikasi-ning xalqaro shartnomalarini tuzadi;

4) O'zbekiston Respublikasining to'lov balansini ishlab chiqadi;

5) chet eldan olinadigan kreditlar uchun O'zbekiston Respub-likasi hukumatining kafolatlarini beradi;

6) O'zbekiston Respublikasining chet ellardagi mulkiga egalik qiladi, undan foydalanadi va uni tasarruf etadi;

7) qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarini amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, inves-titsiyalar va savdo vazirligi tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish sohasidagi vakolatli davlat organi hisoblanadi.

Mazkur vazirlik O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 21-iyuldagi «Tashqi iqtisodiy va savdo aloqalari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish sohasida boshqaruv tizimini takomillash-tirish to'g'risida»gi Farmoniga binoan, tashqi iqtisodiy aloqalarni keng rivojlantirish va chuqurlashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirish va xorijiy sarmoyadorlarga ishonchli kafolatlarini ta'minlash, tashqi savdoni yanada erkinlashtirish, mamlakatimiz tovar ishlab chiqaruvchilari bilan chet el firmalari o'rtasidagi izoq muddatli barqaror sheriklik munosabatlarini

shakllantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi o'rnida tashkil etilgan.

O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligi:

1) tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida davlat siyosati olib borilishini, tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlari himoya qilinishiga doir vazifalar bajarilishini ta'minlaydi;

2) tashqi iqtisodiy faoliyatning qonunchilik negizi takomillash-tirilishiga doir takliflarni ishlab chiqadi;

3) qonun hujjatlarida belgilangan vakolatlari doirasida tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari faoliyatini muvofiqlashtiradi va tartibga solib turadi;

4) tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish sohasidagi davlat boshqaruv organlari ishini muvofiqlashtiradi;

5) qonun hujjatlariga muvofiq, boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilayotgan tovarlar O'zbekiston Respublikasida belgilangan texnikaviy, farmakologiya, sanitariya, veterinariya, fitosanitariya va ekologiya standartlari hamda talablariga muvofiq bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining hududida:

- yuqorida ko'rsatilgan standartlar va talablarga mos kelmay-digan;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda sertifikat, mar-kirovkasi yoki muvofiqlik belgisiga ega bo'lmagan tovarlarni olib kirish taqiqlanadi.

O'zbekiston Respublikasining hududida erkin iqtisodiy zonalar uchun tashqi iqtisodiy faoliyatning alohida tartibi (bojxona, valuta, soliq va boshq.) o'rnatilishi mumkin bo'lib, u erkin iqtisodiy zonalar to'g'risidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solib turiladi.

O'zbekiston Respublikasi bojxona bojlari, soliqlar va ularga teng kuchga ega bo'lgan yig'imlarni bekor qilishga, tovarlarni eksport va import qilishning miqdoriy cheklovlariga, tovarlarning erkin harakat qilishi yo'lidagi boshqa to'siqlarni bekor qilishga qaratilgan erkin savdo to'g'risida xorijiy davlatlar bilan xalqaro shartnomalar tuzishi mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risidagi shartnomani amalga oshirish natijasida yuzaga keladigan nizolar shartnomada nazarda tutilgan tartibda hal qilinadi. Shartnomada nizolarni hal qilishni tartibga soluvchi qoidalar bo'lmagan taqdirda, qo'llaniladigan huquq va hal qilinadigan joy xalqaro xususiy huquqning umum e'tirof etilgan normalariga muvofiq belgilanadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining davlat hokimiyat va boshqaruvi organlari bilan nizolari O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq hal qilinadi.

64-§. Bojxona sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasida bojxona sohasi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, «Davlat bojxona xizmati to'g'risida»gi Qonun va boshqa me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 26-dekabrda qabul qilingan, 1998-yil 1-martdan kuchga kiritilgan Bojxona kodeksiga¹ binoan, O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi ichki va tashqi siyosatining tarkibiy qismi hisoblanuvchi yagona bojxona siyosati amalga oshiriladi. Bojxona siyosatining asosiy maqsadlari O'zbekiston Respublikasi bojxona hududida samarali bojxona nazoratini hamda tovar ayirboshlashni tartibga solishni ta'minlashdan, iqtisodiyotning rivojlanishini rag'batlantirishdan, ichki bozorni himoyalashdan iborat.

Bojxona ishi — O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlar va transport vositalarini olib o'tish, boj to'lovlarini undirish, bojxona rasmiylashtiruvini, bojxona nazoratini amalga oshirish tartibi va shartlaridan hamda bojxona siyosatini amalga oshirishning boshqa vositalaridan iboratdir. Bojxona ishi O'zbekiston Respublikasi bojxona organlari tomonidan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasining quruqlikdagi hududi, hududiy va ichki suvlari hamda ular ustidagi havo bo'shlig'i bojxona hududini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi hududida erkin bojxona zonalari va erkin omborlar bo'lishi mumkin, ularning hududlari, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi bojxona hududidan tashqarida joylashgan,

¹ O'zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi. T., «Adolat», 1998.

deb qaraladi. Bojxona hududi sarhadlari, shuningdek, erkin bojxona zonalari va erkin omborlarning tegralari — O‘zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan «Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida»gi Qonuniga¹ binoan, O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahri bo‘yicha boshqarmalari, bojxona komplekslari va bojxona postlari — davlat bojxona xizmati organlaridir. Bojxona organlari:

- yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi;
- O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish va o‘z vakolati doirasida uning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlaydi;
- bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qiladi;
- bojxona to‘lovlarini undiradi;
- bojxona nazoratidan o‘tkazilishi kerak bo‘lgan tovarlar va transport vositalari shunday nazoratdan o‘tkazilishini ta‘minlaydi;
- bojxona haqidagi qonun hujjatlari buzilishining, shu jumladan, kontrabandaning oldini oladi, uni aniqlaydi va chek qo‘yadi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatga doir bojxona statistikasini hamda tovar nomenklaturasini yuritadi;
- O‘zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga oid qismdan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta‘minlaydi.

Davlat bojxona xizmati organlariga rahbarlikni O‘zbekiston Respublikasi *Davlat bojxona qo‘mitasi* amalga oshiradi.

Davlat bojxona qo‘mitasi bojxona ishini tashkil qilishni yaxshilash, yagona bojxona siyosatini o‘tkazish, respublika bojxona organlarining tezkorligini hamda ular faoliyatining samaradorligini oshirish, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashda ularning rolini kuchaytirish, shuningdek, bojxona ishi sohasidagi xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish maqsadida, O‘zbekiston Respub-

¹ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 9, 230-m.

likasi Prezidentining 1997-yil 8-iyuldagi «O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasini tashkil qilish to‘g‘risida»gi Farmoniga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi Bosh bojxona boshqarmasi negizida O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi tashkil qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi faoliyatining asosiy vazifalari va yo‘nalishlari:

- 1) respublika bojxona siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda qatnashish;
- 2) respublikaning iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, belgilangan vakolatlar doirasida mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash, bojxona qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qilib borish;
- 3) bojxona ishlarini amalga oshirish chog‘ida fuqarolarning, shuningdek, yuridik shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish;
- 4) O‘zbekiston Respublikasining bojxona chegarasida bojxona nazoratini ta‘minlash, shu chegara orqali tovarlar va transport vositalari o‘tishini tezlashtirishga imkon beradigan shart-sharoitlarni vujudga keltirish;
- 5) kontrabandaga, bojxona qonunchiligini buzishlarga qarshi kurash, narkotik moddalar, psixotrop va portlovchi moddalar, qurol-yarog‘, valuta boyliklari, milliy boylik hisoblanuvchi badiiy, madaniy-tarixiy va arxeologik meros buyumlari, aqliy mulk obyektlari respublikaning bojxona chegarasi orqali qonunga xilof ravishda olib o‘tilishiga chek qo‘yish;
- 6) savdo-iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishning bojxona vositalarini qo‘llash, boj haqi, soliqlar hamda boshqa bojxona to‘lovlarini undirib olish;
- 7) xorijiy davlatlarning bojxona organlari bilan, bojxona ishi masalalariga mutasaddi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, xalqaro bojxona va savdo tashkilotlarida ishtirok etish, O‘zbekiston Respublikasi xalqaro shartnomalarining bojxona ishiga taalluqli qismidan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta‘minlash;
- 8) tashqi iqtisodiy faoliyatga oid bojxona statistikasi va tovar nomenklaturasini yuritish;
- 9) bojxona ishi sohasidagi faoliyat to‘g‘risida axborot to‘plash hamda unga ishlov berish borasidagi avtomatlashtirilgan tizimni ishlab chiqish va joriy etishdan iboratdir.

Bojxona organlari o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni davlat boshqaruvining boshqa organlari va davlat hokimiyati mahalliy organlari bilan hamkorlikda bajaradi. Mazkur organlar bojxona nazoratini amalga oshirish hamda bojxona haqidagi qonun hujjatlarining buzilishiga qarshi kurashda bojxona organlariga ko'maklashishlari shart. Bojxona organlari o'z zimmalariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida, boshqa organlar va tashkilotlar bilan aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha mavjud materiallar to'g'risidagi axborotni, shuningdek, boshqa axborotni qonun hujjatlarida va bitimlarda belgilangan tartibda o'zaro almashadi.

Bojxona organlari o'z vakolatlari doirasida chiqaradigan hamma uchun majburiy tusdagi normativ hujjatlar tegishli vazirliklar, idoralar bilan kelishilishi va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilishi lozim. Bojxona organlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'z vakolatlariga kiradigan ayrim harakatlarining boshqa organlar va tashkilotlar tomonidan bajarilishiga yo'l qo'yadi.

65-§. Moliya va kredit sohasini boshqarish

O'zbekiston Respublikasi moliyasi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 122-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi o'z moliya va pul-kredit tizimiga ega.

Davlat organlarining pul mablag'ini yig'ish va uni sarflash (taqsimlash)ga qaratilgan faoliyati davlatning moliyaviy faoliyati bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi va Senati birgalikda boj, valuta va kredit ishlarini qonun yo'li bilan tartibga soladi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan, O'zbekiston Respublikasining Davlat budjetini qabul qiladi va uning ijrosini nazorat etadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini ijro etuvchi hokimiyat organi sifatida O'zbekiston Respublikasida pul va kredit tizimini mustahkamlash chora-tadbirlarini amalga oshirishga ko'maklashadi, yagona narx siyosati o'tkazish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirish istiqbol ko'rsatkichlarini va eng muhim dasturlarini ishlab chiqishni hamda ularning ijrosini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi respublikaning markaziy moliya-iqtisodiy organi sifatida O'zbekiston Respublikasining moliyaviy narx siyosatini hayotga tatbiq etadi va uning butun hududida moliya, narx-navoni tashkil etish faoliyatiga umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasining vazifalari va funksiyalarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy negiz yaratishni, respublika budjetini ishlab chiqish va ijro etishni, uning daromad qismi barqarorligini ta'minlashni, valuta rejasini tuzish va ijro etishni, pul resurslaridan oqilona va tejab sarflashni ta'minlaydi. Moliya vazirligi respublika budjeti ham daromadlar, ham xarajatlar bo'yicha ijro etilishi uchun, moliyaviy resurslarni umumrespublika ehtiyojlariga safarbar etish ishlarini tashkil etish uchun javob beradi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, viloyatlar va tumanlar hokimliklari boshqarmalari va bo'limlari, davlat sug'urta idoralari, shuningdek, ularga qarashli davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining yagona tizimini tashkil etadi. Moliya vazirligi o'z tizimiga kiruvchi korxonalar, muassasalar va tashkilotlar faoliyatini to'g'ridan to'g'ri yoki o'zi tashkil etadigan organlar orqali muvofiqlashtiradi va yo'naltiradi.

Moliya vazirligi tizimiga kiruvchi organlarni boshqarish jarayonida vazirlik O'zbekiston Respublikasining moliyaviy va narx-navo siyosatini amalga oshirishning birligini ta'minlaydi. Shu maqsadlarda Moliya vazirligi.

- O'zbekiston Respublikasi moliya tizimi tarkibiga kiruvchi organlar faoliyatini kelishilgan yagona moliyaviy, soliq, valuta va narx-navo siyosatini shakllantirish ishlarini olib borishga, oltin zaxirasini ko'paytirish yo'li bilan O'zbekiston Respublikasining moliyaviy mustaqilligini ta'minlashga, respublika iqtisodiyotini sog'lomlashtirishga, bozor munosabatlarini shakllantirish sharoitida narx-navoni tartibga solishning iqtisodiy usullari rolini kuchaytirishga va aholini ijtimoiy himoya qilishga yo'naltiradi;
- xalq xo'jaligi va ijtimoiy-madaniy sohani mablag' bilan ta'minlaydi, respublika mintaqalarining yaxlit ishlab chiqarish va ijtimoiy taraqqiyoti uchun moliyaviy negiz yaratadi;
- o'z vakolati doirasida respublika moliya tizimi tarkibiga kiruvchi organlar faoliyatini nazorat qilishni tashkil etadi va amalga

oshiradi, ular faoliyati usullari va shakllarini takomillashtiradi, mazkur organlar xodimlarining kasb mahoratini oshirish ishlarini muvofiqlashtiradi;

- O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi vakolatiga kiruvchi masalalar bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar, yo‘riqnomalar, preyskurantlar va boshqa hujjatlarni tasdiqlaydi va chiqaradi;
- respublika xalq xo‘jaligini, O‘zbekiston Respublikasining chet eldagi diplomatik va boshqa davlat muassasalarini, xalqaro birlashmalar va tashkilotlarga a‘zolik badallari to‘lashni valuta bilan ta‘minlaydi.

Moliya vazirligi respublikada moliyaviy faoliyatning huquqiy asoslari mustahkamlanishini ta‘minlaydi, qonun loyihalari bo‘yicha moliyaviy xulosa beradi va o‘z huquqi doirasiga kiruvchi masalalar bo‘yicha qonunchilikni qo‘llanish amaliyotini umumlashtiradi, bu qonunchilikni takomillashtirishga qaratilgan takliflarni ishlab chiqadi va ularni Vazirlar Mahkamasiga kiritadi, shuningdek, o‘z huquq doirasida idoraviy me‘yoriy aktlar chiqaradi.

Moliya vazirligi o‘z faoliyati jarayonida respublikaning moliyaviy manfaatlariga, korxonalar, birlashmalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolarning huquqlariga rioya etilishini, shuningdek, vazirlik tizimida qonunchilik to‘g‘ri qo‘llanishini ta‘minlaydi.

Moliya vazirligining asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- moliya tizimining, soliq va narx-navo siyosatining O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga faol ta‘sir ko‘rsatishini, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishini, milliy daromadning, korxonalar va tashkilotlar daromadlarining va boshqa moliyaviy resurslarning o‘shirishini ta‘minlash;
- moliya-kredit vositalarining xo‘jalik mexanizmining boshqa elementlari bilan aloqalarini mustahkamlash;
- respublikaning moliyaviy resurslarini ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirish va fan-texnika taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlariga jamlash, ijtimoiy rivojlanishni jadallashtirish, ma‘lum maqsadga yo‘naltirilgan yaxlit xalq xo‘jaligi dasturlarini mablag‘ bilan ta‘minlash, zarur moliya, valuta rezervlarini tashkil etish;
- rahbarlikning iqtisodiy usullari, uzoq muddatli me‘yorlar va normativlardan keng foydalanish, ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanish, moliyaviy resurslarni rejalashtirish va ular-

dan foydalanish masalalarini hal etishda markazlashtirilgan asoslarni mintaqalarning o'zini o'zi boshqaruvi, korxonalar, birlashmalar, tashkilotlarning mustaqilligi bilan qo'shib olib borish asosida moliya, sug'urta, narx belgilashning davlat tomonidan boshqarilishini takomillashtirish;

- moliya va narx mexanizmining aksilxarajat yo'nalishini oshirish, uni resurslarning barcha turlaridan oqilona foydalanishni rag'batlantirish tomon yo'naltirish, nobudgarchiliklarni bartaraf etish, ishlab chiqarish va muomala chiqimlarini kamaytirish, foyda (daromad)ni ko'paytirish;
- moliya, budjet, valuta va soliqni rejalashtirish va mablag' bilan ta'minlash usullarini takomillashtirish;
- auditorlik tashkilotlari tomonidan litsenziya bitimlarida nazarda tutilgan litsenziya talablari va shartlariga rioya qilinishini nazorat qilish;
- korxonalar, vazirliklar, idoralar, banklar va davlat sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etish va takomillashtirish ishlarini muvofiqlashtirish, xo'jalik yuritishning yangi shakllarini joriy etish sohasida mahalliy moliya organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish;
- soliq solish, narx belgilash, sug'urta, valuta-moliya auditorlik va tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida qonunchilik va me'yoriy aktlarni ishlab chiqishda qatnashish;
- moliya, soliq, narx belgilash, sug'urta, valuta auditorlik va tashqi iqtisodiy faoliyat sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish.

Moliya vazirligiga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tasdiqlaydigan vazir boshchilik qiladi. Moliya vaziri Vazirlar Mahkamasi tomonidan tayinlanadigan o'rinbosarlarga ega bo'ladi. O'rinbosarlar o'rtasidagi vazifalar O'zbekiston Respublikasi Moliya vaziri tomonidan taqsimlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vaziri vazirlikka yuklatilgan vazifa va majburiyatlarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi, vazirlik faoliyatining alohida sohalariga va vazirlik tizimidagi muassasalar, korxonalar va tashkilotlar ishiga rahbarlik qilish uchun vazir o'rinbosarlarining, vazirlik mustaqil tarkibiy bo'linmalari boshliqlarining mas'uliyati darajasini belgilaydi.

Moliya vazirligi o'z huquq doirasida amaldagi qonunchilik aktlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Farmoyishlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga asosan va ularni bajarish yuzasidan buyruqlar, yo'riqnomalar, qoidalar, nizomlar chiqaradi hamda O'zbekiston Respublikasi hududidagi vazirliklar, idoralar, shuningdek, o'z huquq doirasiga kiruvchi masalalar bo'yicha idoraviy bo'ysunishidan qat'i nazar, korxonalar, birlashmalar, muassasalar va tashkilotlar hamda fuqarolar bajarishi majburiy bo'lgan boshqa ko'rsatmalar beradi. Moliya vazirligi zarur hollarda respublikaning boshqa vazirliklari va idoralar bilan birgalikda qo'shma me'yoriy aktlar chiqaradi.

Moliya vazirligida vazir (rais) va lavozimi bo'yicha vazir o'rinbosarlaridan, shuningdek, vazirlikning boshqa rahbar xodimlaridan iborat tarkibda hay'at tashkil etiladi.

Bank tizimi. O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligiga erishishi hamda bank sohasida amalga oshirilgan islohotlar natijasida O'zbekiston Respublikasida rivojlangan horijiy davlatlar singari, ikki pog'onali bank tizimi tashkil etildi. Bank tizimining birinchi pog'onasini — O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, uning Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahri va viloyatlardagi boshqarmalari tashkil etadi.

Bank tizimining ikkinchi bosqichini esa tijorat banklari tashkil etadi. Tijorat banklari O'zbekiston Respublikasining 1991-yil 15-fevraldagi «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonuni qabul qilinishi bilan yuzaga keldi (1996-yil 25-aprelda O'zbekiston Respublikasining «Banklar va bank faoliyati to'g'risida» yangi tahrirdagi Qonuni¹ qabul qilindi).

Bank — tijorat tashkiloti bo'lib, bank faoliyati, deb hisoblanadigan *quyidagi* faoliyat turlarini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir: yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlar qabul qilish hamda qabul qilingan mablag'lardan tavakkal qilib kredit berish yoki investitsiyalash uchun foydalanish; to'lovlarni amalga oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 124-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasining bank tizimini Respublika Markaziy banki boshqaradi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1996, № 5—6, 54-m.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankning huquqiy maqomi
O'zbekiston Respublikasining 1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan «Markaziy bank to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yuridik shaxs hisoblanadi va u davlatning mutlaq mulkidir. Markaziy bankning bosh maqsadi milliy valutaning barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Markaziy bankning asosiy vazifalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- monetar siyosatni hamda valutani tartibga solish sohasidagi siyosatni shakllantirish, qabul qilish va amalga oshirish;
- O'zbekiston Respublikasida hisob-kitoblarning samarali tizimini tashkil etish va ta'minlash;
- banklar, kredit uyushmalari va garovxonalar faoliyatini litsenziyalash hamda tartibga solish, banklar, kredit uyushmalari va garovxonalarni nazorat qilish, qimmatli qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishni litsenziyalash;
- O'zbekiston Respublikasining rasmiy oltin-valuta rezervlarini, kelishuvga binoan, hukumat rezervlarini qo'shgan holda, saqlash va tasarruf etish;
- davlat budjetining kassa ijrosini Moliya vazirligi bilan birgalikda tashkil etish.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki O'zbekiston Respublikasi hukumatining *bankiri*, *maslahatchisi* va *fiskal agenti* (xazina vakili) sifatida ish tutadi. Markaziy bank hukumatga Markaziy bankning vazifalariga hamda vakolatlariga daxldor barcha muhim masalalar bo'yicha maslahat beradi.

Markaziy bank har yili hukumatga iqtisodiy va moliyaviy masalalar, shuningdek, monetar va valuta siyosati bo'yicha davlat budjetini tayyorlashga doir tavsiyalarni o'z ichiga olgan ma'ruzani taqdim etadi.

Markaziy bank moliya-bank tizimi barqarorligini saqlab turish, omonatchilar va kreditorlarning manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash maqsadida banklar, kredit uyushmalari va garovxonalar faoliyatini tartibga soladi hamda nazorat qiladi.

Markaziy bank banklar va kredit uyushmalarini ro'yxatga oladi, shuningdek, bank operatsiyalarini amalga oshirish huquqini

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1995, № 12, 247-m.

beruvchi litsenziyalar beradi, kredit uyushmalari, garovxonalar faoliyatini va qimmatli qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishni litsenziyalaydi. Banklar va kredit uyushmalarini ro'yxatga olish, shuningdek, banklar, kredit uyushmalari va garovxonalarga litsenziyalar berish Markaziy bank tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Qimmatli qog'ozlar blankalarini ishlab chiqarishga litsenziyalar berish qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Banklar va kredit uyushmalarini ro'yxatga olish, shuningdek, banklar, garovxonalarga hamda qimmatli qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishga litsenziyalar berish haq evaziga amalga oshiriladi. Markaziy bank banklarni davlat ro'yxatiga olish daftari, kredit uyushmalari, garovxonalarga hamda qimmatli qog'ozlar blankalari ishlab chiqarishga berilgan litsenziyalar reyestrini yuritadi.

Markaziy bank:

- bank operatsiyalarini amalga oshirish, buxgalteriya hisobi va bank statistika hisobotini yuritish, yillik hisobotlar tuzish yuzasidan banklar uchun majburiy bo'lgan qoidalarni; moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish, buxgalteriya hisobi va hisobotini yuritish yuzasidan kredit uyushmalari uchun majburiy bo'lgan qoidalarni; faoliyat va operatsiyalarni amalga oshirish yuzasidan garovxonalar uchun majburiy bo'lgan qoidalarni belgilaydi.

Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga hisob beradi, Oliy Majlis:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimiga ko'ra, Markaziy bank raisini tayinlaydi va lavozimidan ozod etadi;
- yillik hisobot, shuningdek, auditorning xulosasini ko'rib chiqadi.

Markaziy bank pul-kredit sohasidagi mavjud vaziyat va monetar siyosatning asosiy yo'nalishlari to'g'risida har yili matbuotda ma'ruza e'lon qiladi.

Markaziy bankning oliy organi uning *boshqaruvidir*. Boshqaruv Markaziy bank siyosati va faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi, boshqaradi. Boshqaruvning majlislari oyiga kamida bir marta o'tkazib turiladi. Boshqaruvning to'xtami qaror shaklida qabul qilinadi.

Markaziy bank rais tomonidan boshqariladi.

Rais: Markaziy bank va uning boshqaruvi faoliyatiga rahbarlik qiladi, bankning fondlarini tasarruf etadi va Markaziy bank zimmasiga yuklatilgan vazifalar bajarilishi uchun javobgar bo‘ladi; Markaziy bank faoliyati masalalarini hal qiladi, qonunga binoan, Boshqaruv vakolatiga kiritilgan masalalar bundan mustasno; Boshqaruv qarorlarini imzolaydi, buyruqlar va farmoyishlar chiqaradi; Markaziy bank faoliyati va joriy operatsiyalarini tezkor tarzda boshqaradi; Oliy Majlisda, hukumatda, vazirliklar va idoralarda, sudlarda, banklar va muassasalarda, xalqaro va chet el tashkilotlarida bank faoliyatiga doir barcha masalalar bo‘yicha Markaziy bank nomidan ish ko‘radi; ayrim masalalarni hal qilishni o‘zining o‘rinbosarlariga, markaziy apparat tarkibiy bo‘linmalarining rahbarlariga, hududiy muassasalarning rahbarlariga topshiradi.

Markaziy bank raisining vakolat muddati — besh yil. Markaziy bank rasi bo‘lmagan paytda, uning vazifalarini o‘rinbosarlaridan biri bajaradi.

Markaziy bank:

- moliyaviy yordam ko‘rsatish bilan shug‘ullanishga;
- tijorat faoliyati bilan shug‘ullanishga;
- O‘zbekiston Respublikasi Xalq bankining, shuningdek, Markaziy bank faoliyat yuritishini ta‘minlovchi korxonalar va tashkilotlarning kapitallarida ishtirok etishini istisno etganda, banklar va boshqa yuridik shaxslarning kapitallarida qatnashishga haqli emas.

Markaziy bank yagona markazlashtirilgan boshqaruv tizimidir. Markaziy bankning Qoraqalpog‘iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lmagan bosh boshqarmalar faoliyat ko‘rsatadi.

Markaziy bank va uning muassasalari soliqlar, yig‘imlar, bojlar va boshqa to‘lovlardan ozod qilinadi.

66-§. Soliq sohasini boshqarish

O‘zbekiston Respublikasida soliq sohasi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, O‘zbekiston Respublikasining «Davlat soliq xizmati to‘g‘risida»gi Qonuni va boshqa me‘yoriy hujjatlar bilan huquqiy tartibga solinadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 123-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlar joriy qilishga faqat O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi haqlidir.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi¹ soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni belgilash, joriy etish, hisoblab chiqarish hamda O'zbekiston Respublikasining davlat budjetiga (bundan buyon matnda budjet, deb yuritiladi) va davlat maqsadli jamg'armalariga to'lash bilan bog'liq munosabatlarni, shuningdek, soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi.

Soliq solish soliq majburiyatlari yuzaga kelgan paytda amalda bo'lgan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari soliq solishning majburiyligi, aniqligi, adolatlilik, soliq tizimining yagonaligi, soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarining oshkoraligi va soliq to'lovchining haqligi prezumpsiyasi prinsiplariga asoslanadi.

O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi 23-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasi hududida quyidagi soliqlar:

- yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aksiz solig'i;
- yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- mol-mulk solig'i;
- yer solig'i;
- obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;
- jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq va boshqa majburiy to'lovlar:

1) ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar:
yagona ijtimoiy to'lov;

- fuqarolarning budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari;

¹ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. 2007, № 52 (1).

- budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar;
- 2) Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy to'lovlar:
- Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar;
- Respublika yo'l jamg'armasiga yig'implar;
- 3) davlat boji;
- 4) bojxona to'lovlari;
- 5) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im joriy etilgan.

O'zbekiston Respublikasida soliqlar, yig'implar va boshqa to'lovlarning to'liq va o'z vaqtida budjetga tushishini ta'minlash maqsadida, davlat soliq xizmati organlari tashkil etilgan bo'lib, ularning huquqiy maqomi O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan «Davlat soliq xizmati to'g'risida»gi Qonuni¹ bilan belgilab berilgan.

Mazkur qonunga binoan, davlat soliq xizmati organlariga — O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda Toshkent shahar davlat soliq bosh boshqarmalari, viloyatlar davlat soliq boshqarmalari, shuningdek, tumanlar, shaharlar va shaharlardagi tumanlarning davlat soliq inspeksiyalari kiradi.

Davlat soliq xizmati organlari o'z faoliyatlarini davlat hokimiyati va boshqaruvi mahalliy organlaridan mustaqil tarzda qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiradilar.

Davlat soliq xizmati organlarining o'z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlari barcha yuridik va jismoniy shaxslar uchun majburiydir.

Davlat soliq xizmati organlari yuridik shaxslar hisoblanadi, respublika budjeti mablag'lari hisobidan ta'minlanadi, O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbining tasviri tushirilgan va o'z nomi bitilgan muhrga ega bo'ladi.

Davlat soliq xizmati organlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlarning, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya va Respublika pul jamg'armalariga majburiy to'lovlarning to'g'ri hisoblab chiqarilishi, to'liq va o'z vaqtida to'la-

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi. 1997, № 9, 232-m.

nishini, shuningdek, fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallarining to'g'ri va to'liq hisoblab chiqarilishi hamda o'z vaqtida kiritilishini nazorat qilish;

- soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash, soliq to'lovchilarga soliqlar bo'yicha majburiyatlarni bajarishlarida yordam ko'rsatish;
- soliq siyosatining ro'yobga chiqarilishida bevosita qatnashish;
- soliqqa tortiladigan obyektlar va subyektlarning to'liq hamda o'z vaqtida hisobga olinishini ta'minlash;
- soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olish, ularni aniqlash va bartaraf etish.

Davlat soliq xizmati organlari:

• soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliqlarning, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya va Respublika pul jamg'armalariga majburiy to'lovlarning to'g'ri hisoblab chiqarilishi, to'liq va o'z vaqtida to'lanishi, shuningdek, fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga jamg'arib boriladigan majburiy pensiya badallarining to'g'ri va to'liq hisoblab chiqarilishi hamda o'z vaqtida kiritilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshirishlari, ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlari talablariga rioya etishlari;

• yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishlari;

• soliqqa tortiladigan subyektlar va obyektlar, hisoblab chiqarilgan va to'langan soliqlarning to'liq va o'z vaqtida hisobga olinishini, shuningdek, jismoniy shaxslarning tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish tartibiga rioya etishlari ustidan nazoratni ta'minlashlari;

• soliq haqidagi qonun hujjatlarini qo'llash bo'yicha yo'riqnoma materiallar, uslubiy ko'rsatmalar va qo'llanmalar ishlab chiqish va nashr etishlari;

• soliqlar bo'yicha tekshiruvlar o'tkazilayotgan vaqtda soliq to'lovchilarga ularning huquqlari va vazifalarini tushuntirishlari;

• soliq to'lovchilarga o'tkazilgan tekshiruvlar natijalarini ma'lum qilishlari;

- soliq to'lovchilarga soliq haqidagi qonunlar va normativ hujjatlarni o'z vaqtida yetkazishlari;

- soliq haqidagi qonun hujjatlarini buzish faktlarini to'plash, tahlil etish va baholashlari hamda soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga yo'l ochib berayotgan sabablar va sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida tegishli organlarga takliflar kiritishlari;

- huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan birgalikda soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga qarshi kurashning uzoq muddatli va joriy dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishlari;

- soliqlarga oid qonun hujjatlari buzilganligi to'g'risidagi arizalar, xabarlar va boshqa axborotlarni tekshirishlari;

- yuridik va jismoniy shaxslarga ular soliq to'lovchi sifatida ro'yxatga olinganliklari to'g'risidagi hujjatlarni, ro'yxatdan o'tkazish (identifikatsiyalash) tartib raqamlarini qonun hujjatlarida belgilangan tartibda berishlari;

- davlatga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga meros huquqi bo'yicha o'tgan xazinalarning va mol-mulkning hisobini yuritishlari, ularni baholashlari va ularning o'tkazilishini nazorat etishlari;

- davlat daromadiga o'tkazilgan mol-mulkning realizatsiya qilinishidan olingan pul mablag'larining davlat daromadiga to'liq va o'z vaqtida tushishi ustidan nazorat olib borishlari, shuningdek, davlat organlariga beg'araz o'tkazilgan mol-mulk hisobini olib borishlari;

- masalani hal etish davlat soliq xizmati organlarining vakolat doirasidan chiqqan hollarda qonun hujjatlarini buzish faktlariga oid materiallarni prokuratura, ichki ishlar, milliy xavfsizlik xizmati organlariga va sudga oshirishlari;

- yuridik va jismoniy shaxslar valuta hamda eksport-import operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan tartibiga rioya etishlarini o'z vakolatlari doirasida nazorat qilishlari;

- qonun hujjatlariga muvofiq soliq to'lovchilarga taalluqli ma'lumotlarning maxfiyligiga rioya etishlari;

- o'zlariga bo'ysunadigan bo'linmalar faoliyatini nazorat qilishlari shart.

Davlat soliq xizmati organlari qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa majburiyatlarni ham bajaradilar.

Davlat soliq xizmati organlari o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalarni davlatning boshqa boshqaruv organlari, davlat hokimiyati

mahalliy organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, huquqni muhofaza qiluvchi, statistika va moliya organlari, banklar va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda bajaradilar. Mazkur organlar va tashkilotlar soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya etishi ustidan davlat nazoratini amalga oshirish va soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga qarshi kurashda davlat soliq xizmati organlariga ko'maklashishlari shart.

Davlat soliq xizmati organlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, moliya organlari, banklar o'zaro kelishib belgilangan tartibda soliqlar bo'yicha huquqbuzarliklarga oid mavjud materiallar va huquqbuzarliklarning oldini olish yuzasidan ko'rilgan chora-tadbirlar, o'tkazilayotgan tekshiruvlar to'g'risida bir-birlarini xabardor qiladilar, shuningdek, zimmalariga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida, boshqa axborotlarni almashib turadilar.

O'zbekiston Respublikasida davlat soliq xizmati organlari tizimiga O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi rahbarlik qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi soliq haqidagi qonun hujjatlariga rioya qilinishini ta'minlash, davlatning iqtisodiy manfaatlari va mulkiy huquqlarini himoya qilish sohasida nazoratni amalga oshiruvchi davlat soliq xizmatining Markaziy organi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan uning o'z vakolatlari doirasida qabul qilingan normativ tusdagi qarorlari davlat boshqaruvi organlari, yuridik va jismoniy shaxslar uchun majburiy hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasiga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadigan, keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadigan rais boshchilik qiladi.

Davlat soliq qo'mitasi ilmiy tadqiqotlar, Kadrlar tayyorlash va soliq xizmati xodimlari malakasini oshirish uchun idoraviy ilmiy va o'quv markazlari tashkil etishi, noshirlik faoliyatini amalga oshirishi, shuningdek, xo'jalik hisobidagi maslahat va axborot markazlari tashkil etishi mumkin.

Davlat soliq qo'mitasida 11 kishidan iborat hay'at tashkil etiladi. Rais, lavozimi bo'yicha raisning birinchi o'rinbosari va rais o'rinbosarlari, shuningdek, Davlat soliq qo'mitasi raisining taqdimnomasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomo-

nidan tasdiqlanadigan boshqa rahbar xodimlar hay'at a'zolari hisoblanadi.

Davlat soliq qo'mitasi hay'ati soliq haqidagi qonunlarga rioya etish holatining, soliq xizmati faoliyatining eng muhim masalalarini, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi raisining buyruqlari va farmoyishlari bajarilishini, kadrlar masalalarini ko'rib chiqadi, davlat soliq xizmati organlarining o'ziga bo'ysunuvchi xodimlari hisobotlarini eshitadi.

Hay'at qarorlari Davlat soliq qo'mitasi raisining tegishli qarorlari va buyruqlari bilan hayotga tatbiq etiladi.

BILIMINGIZNI SINAB KO'RING

1. Iqtisodiyot sohasini boshqarish.
2. Davlat statistikasi.
3. Tabiatni muhofaza qilish.
4. Davlat mulkini boshqarish.
5. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish.
6. Tashqi iqtisodiy aloqalar.
7. Bojxona sohasini boshqarish.
8. O'zbekiston Respublikasi moliyasi.
9. O'zbekiston Respublikasining bank tizimi.
10. Soliq sohasini boshqarish.

AYRIM ATAMALAR IZOHI

Aksiyadorlik jamiyati — Ustav fondi jamiyatning aksiyadorlarga nisbatan majburiyatlarini tasdiqlovchi muayyan miqdordagi aksiyalarga taqsimlangan xo‘jalik yurituvchi subyekt.

Ancha miqdordagi moddiy zarar— eng kam oylik ish haqining besh baravari miqdoridan oshib ketgan zarar.

Ariza — fuqarolarning o‘z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishda yordam ko‘rsatish to‘g‘risidagi iltimosi bayon etilgan murojaati.

Attestatsiya— xizmatchilarning professional, ishchanlik va shaxsiy xislatlariga baho berish, uning xizmat-lavozim talablariga mos kelishini tekshirish.

Boshqaruv uslubi — davlat boshqaruvi faoliyatining maqsadlariga erishish, vazifalarini bajarish va funksiyalarini amalga oshirish uchun foydalaniladigan huquqiy vositalar.

Boshqaruv funksiyalari — boshqaruv subyektining boshqaruv obyektiga nisbatan aniq yo‘naltirilgan ta’siri.

Boshqaruv huquqiy aktlari — ijro hokimiyati subyektlarining bir tomonlama hokimiyat ko‘rsatmalarini ifodalash, yuridik oqibatlarini vujudga keltirishni nazarda tutuvchi va bajarilishi majburiy bo‘lgan aktlar.

Buyruq— ma‘muriy huquqda yakkaboshchilikka asoslangan huquqiy hujjat; muayyan tashkilot oldida turgan asosiy va kundalik vazifalarni hal qilish maqsadida qo‘llaniladi.

Davlat boshqaruvi (tashkiliy nuqtayi nazardan) — boshqaruv subyektini (davlat, davlat organlari yoki mansabdor shaxslar)ning boshqaruv obyektini (jamiyat, fuqarolar)ga nisbatan hokimiyat ta’siri;

qonun asosida va uni amalga oshirish maqsadida turli sohalarda (ijtimoiy-madaniy, xo‘jalik va ma‘muriy-siyosiy qurilish) davlat boshqaruvi funksiyalarini amalga oshiruvchi ijro hokimiyati organlarining maqsadga muvofiq tashkil etilgan, qonunosti, ijrochilik-farmoyish berish va tartibga solishga qaratilgan faoliyati.

Davlat intizomi — boshqaruv jarayonida ishtirok etuvchi barcha subyektlar faoliyatini tashkil etish va ularning hamkorlikda harakat qilishini belgilab beruvchi asosiy vositalardan biri.

Davlat mexanizmi — davlat organlari va boshqa tashkilotlarining davlat hokimiyatini, vazifa va funksiyalarini amalga oshirishning yaxlit iyerarxik, ya‘ni bo‘ysunuvga asoslangan tizimi.

Davlat organlari — davlat funksiyalarini amalga oshiradigan va hokimiyat vakolatiga ega bo‘lgan davlat mexanizmining bo‘g‘ini.

Davlat tashkiloti — o‘zining boshqaruv organlariga hamda o‘z mulkida, xo‘jalik yuritishida yoki tezkor boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo‘lgan ma‘lum bir xodimlar jamoasi.

Davlat xizmati (ijtimoiy ma‘noda) — ijtimoiy kategoriya, davlat tashkilotida ma‘lum bir lavozimni egallab turgan shaxs tomonidan davlatning ko‘rsatmasiga ko‘ra, ijtimoiy foydali faoliyatni amalga oshirish.

Davlat xizmati (siyosiy ma‘noda) — davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan faoliyat; davlatning maqsad va vazifalariga barcha ishlab chiqilgan siyosiy kuch orqali erishish; jamiyatdagi muvozanatning asosiy ko‘rinishi.

Davlat xizmati (huquqiy ma‘noda) — davlat-xizmat munosabatlarini huquqiy o‘rnatish; mansab majburiyatlari, xizmatchilarning vakolatlari, davlat organlarining kompetensiyasi bajarilishini ta‘minlash.

Davlat xizmati funksiyalari — davlat xizmati instituti huquqiy me‘yorlarini amalga oshirishning asosiy yo‘nalishi; davlat-xizmat munosabatlarini huquqiy tartibga solish maqsadiga erishish hamda davlat xizmatining ijtimoiy va davlat-huquqiy rolini bajarish.

Davlat xizmatchisi — davlat ma‘muriyati apparatida bevosita yoki bilvosita ma‘lum bir haq evaziga doimiy yoki vaqtincha xizmat majburiyatlarini amalga oshiruvchi shaxs.

Davlat yurisdiksiyasi — sud va ma'muriy organlarining o'z vakolatlaridan kelib chiqib ishlarni ko'rib chiqish va hal etish huquqi.

Davlat qo'mitasi — ijro hokimiyatining markaziy organlaridan biri; kollegiallik asosida tarmoqlararo muvofiqlashtirishni amalga oshiruvchi va faoliyatning ma'lum bir sohasida tartibga solish vazifasini bajaruvchi organ.

Faoliyatning litsenziyalanayotgan turi — O'zbekiston Respublikasi hududida amalga oshirilishi uchun litsenziya olish talab qilinadigan faoliyat turi.

Farmoyish berish funksiyasi — davlat organlari vakolatlarini va mansab majburiyatlarini amalga oshirish, davlat faoliyatining belgilangan tartibini ta'minlash bo'yicha vujudga keladigan boshqaruv munosabatlarini kundalik tartibga solish.

Fuqarolarning ma'muriy-huquqiy holati — fuqarolarning davlat boshqaruvi sohasidagi (ma'muriy-huquqiy munosabatlardagi) huquqlari, erkinliklari, majburiyatlari, javobgarligining yig'indisi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi — fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek, milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyati.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxs — O'zbekiston Respublikasi hududida yashab turgani holda O'zbekiston Respublikasi fuqarosi bo'lmagan va chet davlat fuqaroligiga mansubligini isbotlaydigan dalillari bo'lmagan shaxs.

Gomeostazis — tizim va muhit o'rtasidagi harakatchan tenglikni ta'minlash, ta'sir etuvchi omillarga qaramasdan uning sifat jihatdan aniqligini saqlash, tizim elementlari, shuningdek, tizim va tashqi muhit o'rtasidagi qarama-qarshiliklarga barham berish.

Gorizontaal ma'muriy-huquqiy munosabatlar — bir tomonning ikkinchi tomonga nisbatan yuridik-hokimiyat irodasining ustunligi mavjud bo'lmagan munosabatlar; tomonlarning bir xildagi huquqiy darajaga ega ekanligi; bir tomonning ikkinchi tomonga qaratilgan yuridik-hokimiyat irodasining bo'lmashligi.

Hisobga olish funksiyasi — miqdor shaklida ifodalangan axborotlarni, moddiy resurslar harakatini, boshqaruv faoliyatini amalga oshirish natijalarini, davlat organlari vakolatlarini, davlat boshqaruv qarorlarini, boshqaruv uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan hujjatlarning mavjudligi va harakatini inobatga olish.

Huquq manbalari — huquqiy me‘yorlar ifodasining tashqi shakllari, huquq mavjud bo‘lishining shakllari; jamiyat tomonidan huquqni tushunish xususiyati bilan belgilangan ijtimoiy normalarni majburiy deb bilish uslubi.

Huquq tizimi — huquqning ichki tuzilishi, tarkibi; huquqning qanday qismlardan iborat ekanligini va ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni hamda nisbatni belgilab beradi.

Huquq funksiyasi — ijtimoiy munosabatlarga yuridik ta‘sir etishning asosiy yo‘nalishi; huquqning mohiyati va jamiyat hayotidagi ijtimoiy vazifasi bilan belgilanadi.

Idoralar — vazirlik yoki davlat qo‘mitasi hisoblanmagan, ijro etish va (yoki) farmoyish berish funksiyalari, shuningdek, umumiy majburiy tUSDagi normativ hujjatlarni qabul qilish huquqi berilgan boshqaruvning umumdavlat organlari yoxud maxsus vakolatli boshqaruv organlari (agentliklar, komissiyalar, markazlar, boshqarmalar va boshq.).

Ijro hokimiyati — abstrakt siyosiy-huquqiy kategoriya; davlat hokimiyati mavjudligini ko‘rsatadi; qonunlarni va uning me‘yorlarini hayotga tatbiq qilish maqsadida amalga oshiriladi, davlat organlarining doimiy funksiyalanishini, insonlarning huquq va erkinliklarini himoya qilishni, jamoat tartibi va xavfsizligini ta‘minlaydi.

Ijro hokimiyati organlari — davlat ijro hokimiyatining bir bo‘g‘ini, davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan hamda davlat-hokimiyat vakolatlariga ega bo‘lgan siyosiy tashkilot; qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni ijro etish va ijrosini ta‘minlash maqsadida davlat tomonidan tashkil etiladigan, boshqaruv harakatlarining maxsus shakl va uslublaridan foydalanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradigan tashkilot.

Ijro hokimiyati organlari tizimi — ijro hokimiyati organlarining yig'indisi va ular o'rtasida kompetensiyani taqsimlash asosida o'zaro munosabatlarning tizimi.

Ijtimoiy boshqaruv — ijtimoiy aloqalarni tashkil etish; ijtimoiy hayotga yoki uning ko'p yoxud ayrim sohalariga ta'sir etish, ijtimoiy ishlarni boshqarish.

Individual subyektlar — fuqarolar, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

Intizomiy javobgarlik — intizomiy hokimiyat subyektlari tomonidan ularga bo'ysungan shaxslarga nisbatan ularning intizomiy huquqbuzarliklari uchun intizomiy jazo choralari qo'llash.

Intizomiy ishlarni yuritish — intizomiy javobgarlikni qo'llash bo'yicha tegishli subyektlarning huquq normalari bilan tartibga solingan faoliyati.

Intizomiy nojo'ya xatti-harakat — jamiyatga qarshi qaratilgan, ma'lum bir ijtimoiy zararni keltirib chiqaradigan, aybli qilmish (harakat yoki harakatsizlik).

Intizomiy-huquqiy majburlov — ijro va farmoyish berish faoliyatida intizomiy hokimiyat subyektlari tomonidan, huquq normalariga asoslangan holda, bo'ysunuvchi shaxslarga nisbatan intizomiy nojo'ya xatti-harakatlar sodir etganligi uchun qo'llaniladigan davlat majburlovi.

Ichki davlat boshqaruvi — ijro hokimiyati organlari tomonidan mazkur organlar tizimini tashkil etish va faoliyat yuritishining huquqiy tartibotini ta'minlashi.

Ishontirish — davlat boshqaruvini amalga oshirishning asosiy uslublaridan biri; shaxslarning namunali irodasini shakllantirish yoki qayta shakllantirish maqsadida turli xildagi tushuntirish, tarbiyalash, tashkil etish ishlarini olib borish.

Jamoa subyektlari — turli ko'rinishdagi davlat va nodavlat tashkilotlari.

Jamoat birlashmasi — o'z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro'yobga chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalarini erkin bildirishlari natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma.

Jarayon — qandaydir holatlarning, hodisalarning ketma-ketlikda almashinuvi, nimaningdir rivojlanishi.

Jarima — ma'muriy huquqbuzarlik sodir etishda aybdor shaxsdan davlat hisobiga pul undirish.

Karantin — davlat tomonidan mamlakatga yuqumli epidemik kasalliklar va qishloq xo'jaligi zararkunandalarini olib kirishga barham berish bo'yicha sanitariya chora-tadbirlari.

Kasaba uyushmalari — ko'ngilli jamoat tashkiloti bo'lib, ham ishlab chiqarish, ham noishlab chiqarish sohalaridagi faoliyat turiga qarab, o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini hamda manfaatlarini himoya qilish uchun mushtarak manfaatlar bilan bog'langan mehnatkashlarni birlashtiradi.

Kibernetika — boshqaruv, aloqa, kontrol, tartibga solish, qabul qilish, saqlash va axborotni qayta ishlash kabi masalalarni o'rganuvchi fan.

Kompetensiya — davlat organining vazifalari, funksiyalari, vakolatlari va javobgarligining tizimi.

Kontrol qilish funksiyasi — davlat boshqaruvi tizimi va uning tuzilishining o'rnatilgan standart va normalarga mos kelishi yoki mos kelmasligini o'rnatish, davlat organlari faoliyatini va ayrim boshqaruv subyektlari harakatining natijalarini, davlat boshqaruvida belgilangan va amalga oshirilgan holatlarni o'rganish va baholash.

Litsenziat — faoliyatning litsenziyalanadigan turini amalga oshirish litsenziyasi bo'lgan yuridik yoki jismoniy shaxs.

Litsenziya — litsenziyalovchi organ tomonidan yuridik yoki jismoniy shaxsga berilgan, litsenziya talablari va shartlariga so'zsiz rioya etilgani holda faoliyatning litsenziyalanayotgan turini amalga oshirish uchun ruxsatnoma (huquq).

Litsenziya da'vogari — litsenziyalovchi organga faoliyatning litsenziyalanadigan turini amalga oshirish uchun litsenziya berish to'g'risidagi ariza bilan murojaat etgan yuridik yoki jismoniy shaxs.

Litsenziya talablari va shartlari — faoliyatning litsenziyalanayotgan turini amalga oshirayotganda litsenziat tomonidan bajarilishi majburiy bo'lgan, qonun hujjatlarida belgilangan talablar va shartlarning majmuyi.

Litsenziya shartnomasi — faoliyatning litsenziyalanadigan turini amalga oshirish uchun litsenziatning litsenziya olishi va undan foydalanishi borasidagi litsenziyalovchi organ bilan litsenziya da'vogari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solib turadigan va ular o'rtasida tuziladigan shartnoma.

Litsenziyalar reyestri — berilgan, to'xtatib turilgan, qayta tiklangan, qayta rasmiylashtirilgan, bekor qilingan litsenziyalar, shuningdek, amal qilishi tugatilgan litsenziyalar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan litsenziyalovchi organlarning ma'lumotlar bazalari majmuyi.

Litsenziyalash — litsenziya berish to'g'risidagi arizani topshirish va ko'rib chiqish, litsenziyani qayta rasmiylashtirish, litsenziyaning amal qilishini to'xtatib turish, tugatish va bekor qilish jarayoni bilan bog'liq tadbirlar kompleksi.

Litsenziyalovchi organlar — qonun hujjatlariga muvofiq, litsenziyalashni amalga oshiruvchi maxsus vakolatli organlar.

Majburiyat yuklovchi ma'muriy-huquqiy normalar — norma gipotezasida nazarda tutilgan sharoitlar mavjud bo'lgan hollarda muayyan harakatlarni, albatta, amalga oshirish lozim bo'lgan yuridik hokimiyat ko'rsatmalari.

Majburlov — bo'ysunuvchi subyektning irodasini rad etish va uning xulq-atvoriga tashqi ta'sir ko'rsatish.

Man etish, taqiqlash — amalda bu ham ko'rsatma, ammo u teskari, ya'ni huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni amalga oshirmaslik bo'yicha yuridik majburiyatni zimmaga yuklash.

Mansabdor shaxs — mulk shaklidan qat'i nazar, korxonalar, muassasa, tashkilotda muayyan mansabni egallab turgan hamda rahbarlik, tashkiliy, farmoyish berish, tekshiruv-nazorat vazifalari yoki moddiy boyliklar harakati bilan bog'liq bo'lgan vazifalar yuklatilgan shaxs.

Mas'uliyati cheklangan jamiyat — bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta'sis etilgan, ustav fondi (ustav kapitali) ta'sis hujjatlari bilan belgilangan miqdorlarda ulushlarga bo'lingan xo'jalik jamiyati.

Maxsus boshqaruv — ma'lum bir sohalarga va tarmoqlarda amalga oshiriladigan boshqaruv.

Maxsus normalar — aholining muayyan guruhiga yoki aniq belgilangan doiradagi subyektlarga taalluqli bo‘lgan normalar.

Ma’muriy javobgarlik — ma’muriy huquq normalari bilan tartibga solingan, ma’muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ma’muriy-protsessual tartibda ma’muriy jazoni qo‘l-lashdir.

Ma’muriy jazc — javobgarlikka tortish chorasi, ma’muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquq-buzarning o‘zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo‘llaniladi.

Ma’muriy jarayon — ijro hokimiyati organlarining ma’muriy protsessual shaklda amalga oshiriladigan va aniq bir huquqiy masalalarni hal etishga qaratilgan hokimiyat faoliyati.

Ma’muriy ish yuritish — ma’muriy jarayonning bir qismi, umumiy va maxsus protsessual normalar yordamida ma’lum bir ishlarni hal etishga qaratilgan ma’muriy faoliyatning alohida turi.

Ma’muriy qayta tiklov choralari — yetkazilgan zararni qoplash, oldingi holatni tiklash maqsadida qo‘llaniladigan choralar.

Ma’muriy qamoqqa olish — ma’muriy huquqbuzarlikni sodir etgan shaxsga nisbatan qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan qattiq ma’muriy jazo chorasi, ma’lum bir muddatga shaxsni jamiyatdan ajratib qo‘yish.

Ma’muriy muomala layoqati — shaxslarning o‘z qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) bilan huquqlarga ega bo‘lishi va amalga oshirishi, o‘zlariga va boshqa shaxslarga majburiyatlarni vujudga keltirishi, ularni bajarishi hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta’minlash qobiliyatiga ega bo‘lishi.

Ma’muriy nazorat — davlat organlari, mansabdor shaxslar, davlat va nodavlat korxonalar, muassasa va tashkilotlari, shuningdek, fuqarolar tomonidan umummajburiy qoidalarga qat’iy rioya etishlari ustidan olib boriladigan davlat nazorati.

Ma’muriy ogohlantiruv choralari — davlat boshqaruvi sohasida jamoat tartibi va xavfsizligini hamda boshqa zararli oqibatlarni keltirib

chiqarishi mumkin bo'lgan huquqbuzarliklarni ogohlantirish maqsadida qo'llaniladigan choralar.

Ma'muriy protsessual munosabatlar — ma'muriy huquq normalari bilan tartibga solinadigan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida, yakka tartibdagi va aniq ishlarni hal etish bo'yicha vujudga keladigan huquqiy munosabatlar.

Ma'muriy uslublar — boshqaruv subyektining obyektga bir tomonlama tartibda davlat-hokimiyat ta'sirini ko'rsatishi.

Ma'muriy hokimiyat vakillari — davlat xizmatchilarining alohida guruhi; o'z vakolatlari doirasida boshqa shaxslarga, xizmat bo'ysunuvidan qat'i nazar, bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalarni beradi.

Ma'muriy huquq — huquq tizimining mustaqil tarmog'i, davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi.

Ma'muriy huquq ijodkorligi jarayoni — ijro hokimiyati organlarining ma'muriy-protsessual shaklda o'rnatilgan tartibda ma'muriy normativ aktlarni qabul qilishga qaratilgan faoliyati.

Ma'muriy huquq layoqati — huquq subyektini umumiy huquq layoqatining bir turi; qonunchilik bilan o'rnatilgan va davlat tomonidan kafolatlangan hamda aniq bir subyektning turli huquqiy munosabatlarda ishtirok etish qobiliyati.

Ma'muriy huquqbuzarlik — qonun hujjatlariga binoan, ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayrihuquqiy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoning haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish — shu ashyoni majburiy tarzda tortib olib, uni keyinchalik sotib yuborish hamda sotishdan tushgan pulni ashyoning sobiq egasiga tortib olingan ashyoni sotish xarajatlarini chegirib tashlagan holda topshirish.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etish quroli hisoblangan yoki bevosita shunday narsa bo'lgan ashyoni musodara qilish — shu ashyoni haqini to'lamasdan majburiy tarzda davlat mulkiga o'tkazish.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyeksi — ma'muriy huquq normalari bilan o'rnatilgan va muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlar.

Ma'muriy huquqbuzarlikning obyektiv tomoni — huquqqa xilof qilmish, huquqbuzarlik obyektiga qaratilgan harakat yoki harakatsizlik, uning xususiyatlari, shuningdek, uni sodir etish (yoki sodir etmaganlik) sharoitlari.

Ma'muriy huquqbuzarlikning subyeksi — 16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs.

Ma'muriy huquqbuzarlikning subyektiv tomoni — huquqbuzarlik subyeksi (jismoniy shaxs)ning huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlik hamda uning oqibatlariga nisbatan ruhiy munosabati.

Ma'muriy huquqni qo'llash jarayoni — ijro hokimiyati organlarining qonun hujjatlarini ijro etishga qaratilgan va ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan operativfarmoyish berish hamda huquqni qo'llash aktlarini qabul qilish va ijro etish faoliyati.

Ma'muriy cheklov choralari — huquqqa xilof harakatlarni tugatish (to'xtatish) va uning zararli oqibatlarini bartaraf etish maqsadida qo'llaniladigan choralar.

Ma'muriy yurisdiksiyaviy jarayon — ijro hokimiyati organlarining turli subyektlar o'rtasidagi nizolarni hal etish, ma'muriy-protsessual shaklda amalga oshiriladigan ma'muriy va intizomiy majburlov choralari qo'llashga qaratilgan faoliyati.

Ma'muriy yustitsiya — sud va boshqa davlat organlari tomonidan ma'muriy-huquqiy nizolarni hal etishning alohida tartibi, unda davlat boshqaruv organlari harakatlari ustidan keltirilgan shikoyatlar ko'rib chiqiladi va ular uchun majburiy bo'lgan qarorlar qabul qilinadi.

Ma'muriy-protsessual normalar — vakolatli davlat organlari tomonidan o'rnatilgan, ijro hokimiyati organlarining o'z vakolatlarini amalga oshirish jarayonida yakka tartibdagi va aniq ishlarni

hal etish bo'yicha vujudga keladigan munosabatlarni tartibga soluvchi xulq-atvor qoidalari.

Ma'muriy-huquqiy majburlov — huquqiy majburlovning alohida turi, huquqqa xilof qilmishga nisbatan ommaviy hokimiyat subyektlari tomonidan ma'muriy huquq normalarida nazarda tutilgan majburlov choralarini qo'llash.

Ma'muriy-huquqiy normalar — «Ma'muriy huquq» fani tizimining boshlang'ich elementi bo'lib, davlat tomonidan o'rnatiladigan yoki tasdiqlanadigan hamda ma'muriy-huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining xulq-atvori (xatti-harakati)ni belgilab beradigan qoidalar.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar — davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida vujudga keladigan va ma'muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solingan huquqiy munosabatlar.

Ma'muriy-huquqiy shartnomalar — ma'muriy-huquqiy normalarga asoslangan va ommaviy manfaatlarni qondirish maqsadida ma'muriy huquqning ikki (yoki undan ortiq) subyektlarining ixtiyoriy kelishilgan irodasi natijasida vujudga kelgan shartnomalar; unda hamma vaqt bir tomonda ma'muriy hokimiyat subyekti ishtirok etadi.

Moddiy javobgarlik — qayta tiklash xususiyatidagi sanksiyalarni qo'llash, yetkazilgan mulkiy zararni qoplash.

Moddiy ma'muriy-huquqiy normalar — davlat boshqaruvini tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha bo'ladigan munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari hajmi va mazmunini, javobgarligini belgilovchi normalar.

Moddiy-texnik harakatlar — davlat faoliyati samaradorligini ta'minlashga qaratilgan va ish yuritish, ro'yxatga olish, rasmiylashtirish, hujjatlar, ma'lumotlar, materiallarni ko'paytirish va yuborish, axborotlar bilan ishlash, analitik hisobni yuritish, moddiy-texnik ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv faoliyatining shakllari.

Muassasa — bu ijtimoiy, madaniy va boshqa notijorat tuzdagi vazifalarni amalga oshirish uchun jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan tuzilgan tashkilot.

Muvofiqlashtirish funksiyasi — turli davlat boshqaruvi organlari (davlat xizmatchilari) faoliyatini davlat boshqaruvining umumiy maqsad va vazifalarini amalga oshirish uchun yo‘naltirish.

Muqobil tekshirish — operatsiyalar birligi tufayli o‘zaro bog‘liq bo‘lgan va turli xo‘jalik yurituvchi subyektlardagi yoki bir xo‘jalik yurituvchi subyektning turli bo‘linmalaridagi hujjatlarni taqqoslashdan iborat tekshiruv.

Murakkab tizim — turli elementlar yig‘indisidan iborat bo‘lgan tizim.

Nazorat — maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan o‘ziga bo‘ysunmagan obyekt faoliyatida qonuniylik va intizomni ta‘minlash maqsadida amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyati.

Nazorat qiluvchi organlar — xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilishga qonun hujjatlari bilan vakolat berilgan vazirliklar va idoralar.

Nazorat tartibida tekshirish — xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ilgari tekshirishda ko‘rsatilgan qoidabuzarliklarni bartaraf etishi ustidan nazorat qiluvchi organlar amalga oshiradigan tekshirish.

Nodavlat notijorat tashkiloti — jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyd) olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o‘z qatnashchilari (a‘zolari) o‘rtasida taqsimlamaydigan o‘zini o‘zi boshqarish tashkiloti.

Normativ huquqiy akt — davlat vakolatli organining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, umumiy majburiy tusdagi qoidalarni o‘rnatuvchi, o‘zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi huquq ijodkorlik akti.

Obyekt — subyektga qarama-qarshi bo‘lgan hamda insonning amaliy va bilish faoliyati qaratilgan obyektiv reallik; huquqda qonun bilan qo‘riqlanadigan ijtimoiy munosabat.

Protsessual ma‘muriy-huquqiy normalar — tartibga solinayotgan ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilari uchun moddiy ma‘muriy-huquqiy normalarda nazarda tutilgan, davlat boshqaruvi sohasidagi yuridik huquq va majburiyatlarni amalga oshirish tartibini belgilovchi normalar.

Qonuniylik — davlat organlari faoliyatining O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va amaldagi qonunlari asosida tashkil etilishi va amalga oshirilishi; demokratik huquqiy jamiyat mavjud bo‘lishi va rivojlanishining asosiy belgisi.

Qonuniylikni ta‘minlash — davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatida qonuniylik talabidan chetga chiqishiga yo‘l qo‘ymaslik; qonun buzilishi holatlarini o‘z vaqtida aniqlash; aniqlangan qonun buzilishi holatlarini bartaraf etish; buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarni qayta tiklash; qonun buzilishiga yo‘l qo‘ygan shaxslarni javobgarlikka tortish; qonun buzilishlariga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida, ma‘lum bir chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Qo‘shimcha mas‘uliyatli jamiyat— bir yoki bir necha shaxs tomonidan ta‘sis etilgan, ustav fondi (ustav kapitali) ta‘sis hujjatlari bilan belgilangan miqdordagi ulushlarga bo‘lingan xo‘jalik jamiyati.

Rag‘batlantirish — davlat organining, mansabdor shaxsning yoki boshqa subyektning xizmatchi ehtiyojlariga, manfaatlariga, irodasiga, amaliy holatiga, shuningdek, uning davlat-xizmat faoliyatiga ta‘sir ko‘rsatish; manfaatdorlik, ong orqali insonlarning irodasini belgilangan foydali ishni bajarishga yo‘naltiruvchi ta‘sir etish uslubi.

Rahbar — davlat organi, korxon va muassasaning funksiyalarini amalga oshirib: unga bo‘ysundirilgan davlat xizmatchilari apparatining ish faoliyatini yo‘naltiradi; ishga qabul qilish va ishdan bo‘shatish, intizomiy javobgarlikka tortish, moliyaga hamda tovar-moddiy boyliklarga egalik qilish, rag‘batlantirish, mazkur organ nomidan imzo chekish va boshqa yuridik ahamiyatli harakatlarni sodir etish huquqiga ega bo‘lgan mansabdor shaxs.

Rahbarlik qilish funksiyasi — davlat organlari (davlat xizmatchilari), boshqariluvchi obyektlar faoliyatining va ayrim harakatlarning qoidalarini va normalarini o‘rnatish.

Rejalashtirish funksiyasi — davlat boshqaruvi tizimidagi u yoki bu jarayonlarning yo‘nalishlarini, rivojlanishning sifat va miqdor ko‘rsatkichlarini, davlat funksiyalarining amalga oshirilishini belgilash.

Reordinatsiyaviy ma‘muriy-huquqiy munosabatlar — boshqariluvchi subyektning boshqaruv subyektiga, ya‘ni quyidan yuqoriga qarab ta‘sir etish (orqaga qaytish)ga asoslangan huquqiy munosabat.

Ruxsat berish — huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatlarni o‘z xohishi bo‘yicha amalga oshirishga imkoniyat yaratish.

Ruxsat berish tizimi — ma‘muriy hokimiyat subyektlari bilan fuqarolar va tashkilotlar o‘rtasida vujudga keladigan va huquqiy normalar bilan tartibga solingan ijtimoiy munosabatlar yig‘indisi; o‘rnatilgan qoidalar va talablarga rioya etilishi ustidan nazoratni olib borish sharti bilan ma‘lum bir faoliyatni amalga oshirishga ruxsat berish.

Siyosiy partiya — O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining qarashlar, manfaatlar va maqsadlar mushtarakligi asosida tuzilgan, davlat hokimiyati organlarini shakllantirishda jamiyat muayyan qismining siyosiy irodasini ro‘yobga chiqarishga intiluvchi hamda o‘z vakillari orqali davlat va jamoat ishlarini idora etishda qatnashuvchi ko‘ngilli birlashmasi.

Subordinatsiya (bo‘ysunuvlik) nazariyasi — ma‘muriy huquq va xususiy huquqni farqlashdagi asosiy nazariya; huquqiy munosabatlar ishtirokchilari o‘rtasidagi aloqalarning xususiyatini belgilab beradi; munosabatlarni normativ hujjatlar bilan tartibga solishning bir tomonlama xususiyatiga ega ekanligi bilan tavsiflanadi; tashkil etish, cheklov va majburlov vositalari orqali davlatning (hokimiyat boshqaruv faoliyatining) ustunligini ifodalaydi.

Subordinatsiyaviy munosabatlar — boshqaruv subyekti yuridik irodasining avtoritarligiga asoslangan munosabatlar.

«**Suveren**» **boshqaruv** — ma‘muriy-huquqiy majburlov choralarini qo‘llashni nazarda tutuvchi boshqaruv.

Taqiqlovchi ma‘muriy-huquqiy normalar — u yoki bu harakatlarni amalga oshirishning taqiqlanishini belgilovchi normalar.

Taklif — fuqarolarning davlat va jamiyat faoliyatini takomillashtirishga doir tavsiyalarini o‘z ichiga olgan murojaati.

Tartibga solish funksiyasi — davlat boshqaruvi tizimini va uning funksiyalanishini tashkil etish jarayonida boshqaruv uslublari va usullaridan foydalanish.

Taftish — moliya va soliq masalalari bo‘yicha qonun hujjatlariga rioya etilishi, soliq, davlat statistika organlariga hamda banklarga

taqdim etiladigan hisobga olish va hisobot ishlarining to'g'riligi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida xo'jalik yurituvchi subyektlarning buxgalterlik, moliya va boshqa hujjatlarini tekshirish.

Tashqi davlat boshqaruvi — ijro hokimiyati organlari tomonidan «tashqi» vakolatlarni, ya'ni davlat ma'muriyati tuzilishiga kirmaydigan va huquq subyektlariga qaratilgan vakolatlarni amalga oshirish.

Tashkil etish funksiyasi — o'rnatilgan tartib va tamoyillarga asoslanib davlat boshqaruvi tizimini shakllantirish, boshqaruv tizimida boshqaruvchi va boshqariluvchining tuzilishini belgilash.

Tekshirish — xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qonunlar hamda o'z faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonun hujjatlari qanday bajarilayotganligini nazorat qiluvchi organlarning bir marta nazorat qilishi.

Tekshirishlarni qayd etish daftari — o'tkazilgan tekshirishlar to'g'risidagi axborot yozib qo'yiladigan maxsus daftar.

Umumiy boshqaruv — har qanday boshqaruv faoliyatiga (sohasiga) qaratilgan va bir xil mexanizm, shakl va uslublarda amalga oshiriladigan boshqaruv.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari — Vazirlar Mahkamasining normativ tusdagi yoki o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlari.

Vazirlar Mahkamasining farmoyishlari — Vazirlar Mahkamasining tezkor va boshqa joriy masalalar bo'yicha qarorlari.

Vazirlik — ijro hokimiyati tizimining asosiy organlaridan biri; belgilangan sohada davlat siyosatini va boshqaruvini amalga oshiruvchi, mazkur sohadagi ijro etuvchi organlarning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi organ.

Vakolat beruvchi ma'muriy-huquqiy normalar — davlat boshqaruvi sohasidagi ijtimoiy munosabatlar ishtirokchilariga yuridik hokimiyat ko'rsatmalari doirasida o'z ixtiyori bo'yicha harakat qilish imkoniyatini beruvchi normalar.

Vertikal ma'muriy-huquqiy munosabatlar — ma'muriy-huquqiy tartibga solishning mohiyatini ifoda etib, davlat boshqaruvi faoliyatiga xos bo'lgan boshqaruv subyekti va obykti o'rtasidagi subordinatsiyaviy aloqalar.

Xizmat — insonlarning, shuningdek, davlat va jamiyatning maqsadga muvofiq, faoliyat yo‘nalishlaridan biri.

Xorijiy fuqaro — bu O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan, O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi hisoblanmagan va xorijiy davlat fuqaroligi mavjud bo‘lgan jismoniy shaxs.

Xususiy korxonona — mulkdor yagona jismoniy shaxs tomonidan tuzilgan va boshqariladigan tijoratchi tashkilot.

Yozma buyruq, ko‘rsatma — huquq normasida nazarda tutilgan sharoitlarda u yoki bu harakatni amalga oshirish, ya’ni boshqacha emas, balki aynan shunday harakat qilish uchun to‘g‘ridan to‘g‘ri yuridik majburiyatni zimmaga yuklash.

Yuridik faktlar — huquqiy munosabatlar vujudga kelishining shartlarini, holatlarini va mezonlarini belgilovchi harakat, harakatsizlik, hodisa.

Shakl — ma’lum bir hodisa yoki harakat mazmunining tashqi ko‘rinishi.

Shikoyat — fuqarolarning buzilgan huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini tiklash to‘g‘risidagi talabi bayon etilgan murojaati.

I. Rahbariy adabiyotlar

- 1.1. *I.A. Karimov*. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T. «O'zbekiston», 1995.
- 1.2. *I.A. Karimov*. O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy tamoyillari. T., «O'zbekiston», 1996.
- 1.3. *I.A. Karimov*. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. 1-jild. T., «O'zbekiston», 1996.
- 1.4. *I.A. Karimov*. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T., «O'zbekiston», 1997.
- 1.5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining ikkinchi chaqiriq 6-sessiyasida qilgan «Adolat — qonun ustuvorligida» ma'ruzasi. «Xalq so'zi» gazetasi, 2001-yil 30-avgust.
- 1.6. *I.A. Karimov*. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas'ulmiz. 9-jild. T., «O'zbekiston», 2001.
- 1.7. *I.A. Karimov*. Bizning bosh maqsadimiz — jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh qilish. T., «O'zbekiston», 2005.
- 1.8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005-yil 7-fevraldagi Vazirlar Mahkamasining yangi tarkibi bilan yig'ilishidagi «Yangi hayotni eskicha qarash va yondashuvlar bilan qurib bo'lmaydi» ma'ruzasi. «O'zbekiston ovozi» gazetasi, 2005-yil 10-fevral.
- 1.9. *I.A. Karimov*. O'zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo'lmaydi. 13-jild. T., «O'zbekiston», 2005.
- 1.10. Inson, uning huquqi va erkinliklari hamda manfaatlari — eng oliy qadriyat. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005-yil 7-dekabrda

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 13 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda so‘zlagan ma‘ruzasi.

- 1.11. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2005-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2006-yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisida so‘zlagan ma‘ruzasi. «Xalq so‘zi» gazetasi, 2006-yil 11-fevral.
- 1.12. *I.A. Karimov*. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo‘lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish — asosiy vazifamizdir. «Qishloq hayoti» gazetasi, 2007-yil 13-fevral.
- 1.13. *I.A. Karimov*. O‘zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo‘li. (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident Devonining O‘zbekiston Mustaqilligining 16 yilligiga bag‘ishlangan qo‘shma majlisi). «Xalq so‘zi» gazetasi, 2007-yil 31-avgust.
- 1.14. *I.A. Karimov*. Asosiy maqsadimiz — yurtimizda erkin va obod, farovon hayot barpo etish yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirishdir. «Xalq so‘zi» gazetasi, 2007-yil 8-dekabr.

II. Normativ hujjatlar

- 2.1. **O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi**. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan.
- 2.2. **O‘zbekiston Respublikasining Havo kodeksi**. 1993-yil 7-mayda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 6, 247-modda.
- 2.3. **O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi**. O‘zbekiston Respublikasining 1994-yil 22-sentabrdagi Qonuni bilan tasdiqlangan. Keyingi qo‘shimcha va o‘zgartirishlar bilan birgalikda.
- 2.4. **O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi**. 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995 № 1, 1-modda.
- 2.5. **O‘zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi**. 2002-yil 4-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2002, № 4–5, 63-modda.
- 2.6. **«O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimini ta‘sis etish to‘g‘risida»gi Qonun**. 1990-yil 24-martda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1990, № 10–11, 197-modda.

- 2.7. **«Militsiya xodimlarini ijtimoiy va huquqiy jihatdan himoya qilishni kuchaytirish to'g'risida»gi Qonun.** 1990-yil 31-oktabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1990, № 31—33, 335-modda.
- 2.8. **«O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida»gi Qonun.** 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1991, № 4, 76-modda.
- 2.9. **«O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to'g'risida»gi Qonun.** 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1991, № 11, 246-modda.
- 2.10. **«O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida»gi Qonun.** 1991-yil 18-noyabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 1, 34-modda.
- 2.11. **«Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to'g'risida»gi Qonun.** 1991-yil 19-noyabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 1, 43-modda.
- 2.12. **«O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi Qonun.** 1991-yil 18-noyabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 2, 78-modda.
- 2.13. **«O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida»gi Qonun.** 1991-yil 20-noyabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 2, 80-modda.
- 2.14. **«O'zbekiston Respublikasi vitse-prezidenti lavozimini tugatish hamda O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri lavozimini ta'sis etish to'g'risida»gi Qonun.** 1992-yil 4-yanvarda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 3—4, 144-modda.
- 2.15. **«O'zbekiston Respublikasining mahalliy hokimiyat idoralarini qayta tashkil etish to'g'risida»gi Qonun.** 1992-yil 4-yanvarda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 3, 146-modda.
- 2.16. **«Aloqa to'g'risida»gi Qonun.** 1992-yil 13-yanvarda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 3, 159-modda.
- 2.17. **«O'zbekiston Respublikasi fuqaroligi to'g'risida»gi Qonun.** 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 9, 338-modda.

- 2.18. **«Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 9, 344-modda.
- 2.19. **«O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatiya vakolatxonolari boshliqlarini tayinlash hamda chaqirib olish tartibi to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 2-iyulda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 9, 349-modda.
- 2.20. **«O‘zbekiston Respublikasining diplomatiya xodimlari uchun diplomatiya daraja va martabalari belgilash to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 3-iyulda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 9, 350-modda.
- 2.21. **«Avtomobil yo‘llari to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 3-iyulda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 9, 353-modda.
- 2.22. **«Davlat sanitariya nazorati to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 3-iyulda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1992, № 9, 355-modda.
- 2.23. **«Davlat boji to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 1, 22-modda.
- 2.24. **«Patta to‘lovi to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 1, 25-modda.
- 2.25. **«Jazoni ijro etish muassasalaridan bo‘shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma‘muriy nazorati to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 1, 33-modda.
- 2.26. **«Surunkali alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka muhtalo bo‘lgan bemorlarni majburiy davolash to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 1, 36-modda.
- 2.27. **«Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonun.** 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 1, 38-modda.
- 2.28. **«Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risida»gi Qonun.** 1993-yil 6-mayda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 5, 223-modda.

- 2.29. **«Davlat uy-joy fondini xususiyashtirish to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 7-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 5, 225-modda.
- 2.30. **«Davlat sirlarini saqlash to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 7-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 5, 232-modda.
- 2.31. **«Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 7-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 6, 255-modda.
- 2.32. **«Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 2-sentabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 9, 320-modda.
- 2.33. **«Veterinariya to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 3-sentabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 9, 335-modda.
- 2.34. **«Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 3-sentabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1993, № 9, 338-modda.
- 2.35. **«Standartlashtirish to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 28-dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1994, № 2, 46-modda.
- 2.36. **«Metrologiya to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 28-dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1994, № 2, 48-modda.
- 2.37. **«Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish to'g'risida»gi Qonun.** 1993-yil 28-dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1994, № 2, 50-modda.
- 2.38. **«Ma'muriy qamoqqa olingan shaxslarni saqlash xarajatlarini undirish to'g'risida»gi Qonun.** 1995-yil 6-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995, № 6, 116-modda.
- 2.39. **«O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida»gi Qonun.** 1995-yil 30-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995, № 9, 178-modda.
- 2.40. **«Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida»gi Qonun.** 1995-yil 30-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995, № 9, 183-modda.

- 2.41. **«O‘zbekiston Respublikasining Markaziy banki to‘g‘risida»gi Qonun.** 1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995, № 12, 247-modda.
- 2.42. **«O‘zbekiston Respublikasining Davlat tili to‘g‘risida»gi Qonun** (yangi tahrir). 1995-yil 21-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1995, № 12, 257-modda.
- 2.43. **«Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonun.** 1996-yil 26-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1996, № 5—6, 61-modda.
- 2.44. **«Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida»gi Qonun.** 1996-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1996, № 9, 128-modda.
- 2.45. **«O‘zbekiston Respublikasi tashqi siyosiy faoliyatning asosiy prinsiplari to‘g‘risida»gi Qonun.** 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 2, 35-modda.
- 2.46. **«Siyosiy partiyalar to‘g‘risida»gi Qonun.** 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 2, 36-modda.
- 2.47. **«Notariat to‘g‘risida»gi Qonun.** 1996-yil 26-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 2, 42-modda.
- 2.48. **«Advokatura to‘g‘risida»gi Qonun.** 1996-yil 27-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 2, 48-modda.
- 2.49. **«Shahar yo‘lovchilar transporti to‘g‘risida»gi Qonun.** 1997-yil 25-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 4—5, 124-modda.
- 2.50. **«Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonun.** 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 9, 225-modda.
- 2.51. **«Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida»gi Qonun.** 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 9, 230-modda.
- 2.52. **«Davlat soliq xizmati to‘g‘risida»gi Qonun.** 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 9, 232-modda.

- 2.53. **«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi Qonun.** 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 11–12, 295-modda.
- 2.54. **«O'zbekiston Respublikasining Milliy xavfsizlik konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Qonun.** 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1997, № 11–12, 296-modda.
- 2.55. **«Qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1998, № 5–6, 84-modda.
- 2.56. **«Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 30-aprelda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1998, № 5–6, 88-modda.
- 2.57. **«Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 1-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1998, № 5–6, 97-modda.
- 2.58. **«Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 1-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1998, № 5–6, 99-modda.
- 2.59. **«Avtomobil transporti to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 29-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1998, № 9, 174-modda.
- 2.60. **«Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 24-dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 1, 8-modda.
- 2.61. **«Investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 24-dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 1, 10-modda.
- 2.62. **«Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida»gi Qonun.** 1998-yil 25-dekabrda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 1, 12-modda.
- 2.63. **«Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 5, 106-modda.
- 2.64. **«Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 5, 110-modda.

- 2.65. «**Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 14-aprelda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 5, 115-modda.
- 2.66. «**Temiryo'l transporti to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 15-aprelda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 5, 118-modda.
- 2.67. «**Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 9, 210-modda.
- 2.68. «**Yo'l harakati xavfsizligi to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 19-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 9, 215-modda.
- 2.69. «**O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 20-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 9, 217-modda.
- 2.70. «**Telekommunikatsiyalar to'g'risida»gi Qonun.** 1999-yil 20-avgustda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 1999, № 9, 219-modda.
- 2.71. «**Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi Qonun.** 2000-yil 25-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 5–6, 140-modda.
- 2.72. «**Faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash to'g'risida»gi Qonun.** 2000-yil 25-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 5–6, 142-modda.
- 2.73. «**Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonun.** 2000-yil 26-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 5–6, 147-modda.
- 2.74. «**Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida»gi Qonun.** 2000-yil 26-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 5–6, 148-modda.
- 2.75. «**Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonun.** 2000-yil 26-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 5–6, 149-modda.
- 2.76. «**Fuqaro muhofazasi to'g'risida»gi Qonun.** 2000-yil 26-mayda qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 5–6, 151-modda.

- 2.77. **«Pochta aloqasi to‘g‘risida»gi Qonun.** 2000-yil 31-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2000, № 7–9, 210-modda.
- 2.78. **«Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida»gi Qonun.** 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 1–2, 8-modda.
- 2.79. **«Sudlar to‘g‘risida»gi Qonun.** 2000-yil 14-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 1–2, 10-modda.
- 2.80. **«Qurilish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun yuridik shaxslarning javobgarligi to‘g‘risida»gi Qonun.** 2000-yil 15-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 1–2, 21-modda.
- 2.81. **«Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonun.** 2001-yil 11-mayda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 5, 80-modda.
- 2.82. **«Maxsus yuklar va harbiy tarkiblarning tranziti to‘g‘risida»gi Qonun.** 2001-yil 11-mayda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 5, 82-modda.
- 2.83. **«Amalga oshirilishi uchun litsenziyalar talab qilinadigan faoliyat turlarining ro‘yxati to‘g‘risida»gi Qonun.** 2001-yil 12-mayda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 11–12, 222-modda.
- 2.84. **«Prokuratura to‘g‘risida»gi Qonun.** 2001-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2001, № 9–10, 168-modda.
- 2.85. **«Xo‘jalik shirkatlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2001-yil 6-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2002, № 1, 8-modda.
- 2.86. **«Mas‘uliyati cheklangan hamda qo‘shimcha mas‘uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida»gi Qonun.** 2001-yil 6-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2002, № 1, 10-modda.
- 2.87. **«Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonun.** 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2002, № 12, 217-modda.
- 2.88. **«Davlat statistikasi to‘g‘risida»gi Qonun.** 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2002, № 12, 219-modda.

- 2.89. **«Axborot erkinligi tamoyillari va kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, № 1, 2-modda.
- 2.90. **«Fuqarolarning murojaatlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2002-yil 13-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, № 1, 7-modda.
- 2.91. **«O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti faoliyatining asosiy kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2003-yil 25-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, № 3–4, 34-modda.
- 2.92. **«O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari rezervidagi xizmat to‘g‘risida»gi Qonun.** 2003-yil 25-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, № 5, 65-modda.
- 2.93. **«O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida»gi Qonun.** 2003-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, № 9–10, 138-modda.
- 2.94. **«Jamoat fondlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2003-yil 29-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2003, № 9–10, 141-modda.
- 2.95. **«Xususiy korxonalar to‘g‘risida»gi Qonun.** 2003-yil 11-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, № 1–2, 8-modda.
- 2.96. **«Axborotlashtirish to‘g‘risida»gi Qonun.** 2003-yil 11-dekabrda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, № 1–2, 10-modda.
- 2.97. **«Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida»gi Qonun.** 2004-yil 29-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, № 5, 81-modda.
- 2.98. **«Elektron tijorat to‘g‘risida»gi Qonun.** 2004-yil 29-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, № 5, 82-modda.
- 2.99. **«Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida»gi Qonun.** 2004-yil 30-aprelda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, № 5, 86-modda.
- 2.100. **«Eksport nazorati to‘g‘risida»gi Qonun.** 2004-yil 26-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Axborotnomasi, 2004, № 9, 158-modda.

- 2.101. **«Fermer xo‘jaligi to‘g‘risida»gi Qonun.** 2004-yil 26-avgustda qabul qilingan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Axborotnomasi, 2004, № 9, 162-modda.
- 2.102. **«Fuqarolarning jamg‘arib boriladigan pensiya ta‘minoti to‘g‘risida»gi Qonun.** 2004-yil 2-dekabrda qabul qilingan.
- 2.103. **«Ba‘zi davlat boshqaruv organlarining qayta tashkil etilganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida»gi Qonun.** 2005-yil 15-sentabrda qabul qilingan.
- 2.104. **«Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2007-yil 3-yanvarda qabul qilingan. O‘zR QHT, 2007, № 1—2.
- 2.105. **«Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida»gi Qonun.** 2007-yil 11-aprelda qabul qilingan. O‘zR QHT, 2007, № 15.
- 2.106. **«Avtomobil yo‘llari to‘g‘risida»gi Qonun.** 2007-yil 2-oktabrda qabul qilingan. O‘zR QHT, 2007, № 40.
- 2.107. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 16-fevraldagi «Respublikada davlat nazorati tizimini takomillashtirishga oid ba‘zi tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-762-sonli Farmoni.**
- 2.108. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 25-iyundagi «Huquqiy tarbiyani yaxshilash, aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, huquqshunos kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik fikrini o‘rganish ishini yaxshilash haqida»gi PF-1791-sonli Farmoni.**
- 2.109. **Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi** (O‘zR Oliy Majlisining 1997-yil 29-avgustdagi qaroriga binoan tasdiqlangan).
- 2.110. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 23-apreldagi «Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida»gi PF-1990-sonli Farmoni.**
- 2.111. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2000-yil 2-iyundagi «Jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy sohalarida islohotlarni erkinlashtirish va chuqurlashtirish, mamlakat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha dasturlarni amalga oshirish borasidagi chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-2612-sonli Farmoni.**

- 2.112. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 9-dekabrda «Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi PF-3358-sonli Farmoni.
- 2.113. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 22-dekabrda «Xo'jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi PF-3366-sonli Farmoni.
- 2.114. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004-yil 7-dekabrda «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarida diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo'yicha maslahatchi lavozimlarida ishlovchi ayollarni ijtimoiy muhofaza qilishni kuchaytirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3521-sonli Farmoni.
- 2.115. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 14-iyunda «Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar amalga oshirilishini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-3618-sonli Farmoni.
- 2.116. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 14-iyunda «Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-3619-sonli Farmoni.
- 2.117. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 15-iyunda «Tadbirkorlik subyektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida»gi Qarori.
- 2.118. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 5-oktabrda «Tadbirkorlik subyektlarini tekshirishni yanada qisqartirish va uning tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-3665-sonli Farmoni.
- 2.119. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 14-yanvarda «O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o'tashlari tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash to'g'risida»gi Qarori. O'zR QHT, 2006, № 14.
- 2.120. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 17-aprelda «O'zbekiston Respublikasida 2006—2010-yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. O'zR QHT, 2006, № 16.
- 2.121. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 20-fevralda «O'zbekiston Respublikasi telekommunikatsiyalar tarmoqlarini boshqarish tizimini

takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.
O‘zR QHT, 2007, № 7—8.

- 2.122. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 22-martdagi «O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ijro etuvchi tuzilmasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Farmoni.** O‘zR QHT, 2007, № 13.
- 2.123. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 6-apreldagi «Aholi bandligini oshirish hamda mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.** O‘zR QHT, 2007, № 15.
- 2.124. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 18-maydagi «Yosh oilalarni moddiy va ma‘naviy qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Farmoni.** O‘zR QHT, 2007, № 19—20.
- 2.125. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 1-noyabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud departamentining sud qarorlarini ijro etish, moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta‘minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori.** O‘zR QHT, 2007, № 45.
- 2.126. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 29-fevraldagi «Yoshlar yili» Davlat dasturi to‘g‘risida»gi Qarori.** O‘zR QHT, 2008, № 10—11.
- 2.127. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 27-martdagi «O‘zbekiston Respublikasining tashqi iqtisodiy faoliyatini yanada tartibga solish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Qarori.** O‘zR QHT, 2008, № 14—15.
- 2.128. **«O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Farmoyishlari va topshiriqlari, O‘zR VM qarorlari va farmoyishlari ijrosini tashkil etish va ularning amalga oshirilishini nazorat qilishning Asosiy qoidalari»** (O‘zR VMning 1999-yil 12-yanvardagi 12-sonli qaroriga ilova).
- 2.129. **«Ijro intizomini mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida»** (O‘zR VMning 1999-yil 12-yanvardagi 12-sonli qarori).
- 2.130. **«O‘zR Davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida ish yuritish va ijro nazoratini tashkil etish bo‘yicha normativ hujjatlarni tasdiqlash haqida»** (O‘zR VMning 1999-yil 29-martdagi 140-sonli qarori).
- 2.131. **«Rasmiy davlat hujjatlarini tayyorlash, hisobga olish, saqlash, topshirish hamda ulardan foydalanish tartibini takomillashtirish to‘g‘risida»** (O‘zR VMning 2000 yil 25-iyuldagi 283-sonli qarori).

- 2.132. «Ma'muriy-boshqaruv xodimlari sonini qisqartirish to'g'risida» (O'zR VMning 2003-yil 7-yanvardagi 5-sonli qarori).
- 2.133. «Ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalari» (O'zR VMning 2003-yil 13-yanvardagi 15-sonli qaroriga ilova).
- 2.134. «Davlat boshqaruvi hududiy organlari tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida» (O'zR VMning 2004-yil 5-yanvardagi 2-sonli qarori).
- 2.135. «Davlat va xo'jalik boshqaruvi respublika organlarining boshqaruv xodimlari sonini maqbullashtirish va qisqartirish to'g'risida» (O'zR VMning 2004-yil 5-fevraldagi 1-sonli qarori).
- 2.136. «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ijro etuvchi tuzilmasini tashkil etish to'g'risida» (O'zR VMning 2004-yil 12-oktabrdagi 475-sonli qarori).
- 2.137. «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Reglamenti to'g'risida» (O'zR VMning 2005-yil 14-fevraldagi 62-sonli qarori).
- 2.138. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 15-martdagi «Fuqarolarni muddatli harbiy xizmatga yig'ish va jo'natish, ularni harbiy qismlarda qabul qilish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari rezerviga bo'shatilgan harbiy xizmatchilarni yashash joylariga qaytarish tartibi to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2005, № 10—11).
- 2.139. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 20-maydagi «Dori-darmon» Davlat-aksiyadorlik uyushmasini «Dori-darmon» aksiyadorlik kompaniyasiga aylantirish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2005, № 21).
- 2.140. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 10-avgustdagi «O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi huzuridagi O'rmon xo'jaligi bosh boshqarmasi tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2005, № 32—33)
- 2.141. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 16-avgustdagi «Matbuot, axborot tizimlari va telekommunikatsiyalar sohasida boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2005, № 32—33).
- 2.142. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 29-sentabrdagi «O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirish va boshqarish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2005, № 39).

- 2.143. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 7-iyundagi «Notarial ishlarni bajarganlik uchun davlat boji stavkalari tizimini takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2006, № 23).
- 2.144. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 22-sentabrdagi «Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining jamoatchilik bilan aloqalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2006, № 39).
- 2.145. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 1-noyabrdagi «Umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llarini qurish va ulardan foydalanishni tashkil etishni hamda sifatini nazorat qilishni takomillashtirish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2006, № 45).
- 2.146. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007-yil 6-martdagi «Transport vositalari haydovchilari va yo'lovchilari xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2007, № 9—10).
- 2.147. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007-yil 24-avgustdagi «Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlari faoliyatini hududiy ta'minlash darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2007, № 35—36).
- 2.148. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007-yil 21-dekabrda «O'zmeliomashlizing» davlat lizing kompaniyasini tashkil etish to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2007, № 52).
- 2.149. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 18-martdagi «Hududiy sog'liqni saqlash muassasalarining tashkiliy tuzilmasini va faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2008, № 12—13).
- 2.150. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 3-apreldagi «Tibbiy faoliyatni litsenziyalash tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. (O'zR QHT, 2008, № 14—15).
- 2.151. «Jazoni ijro etish muassasalaridan bo'shatilgan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarida ma'muriy nazorat o'rnatish va uni amalga oshirish tartibi to'g'risida Yo'riqnom» (O'zR AVda 2002-yil 7-maydagi 1135-raqam bilan ro'yxatga olingan, O'zR IIVning 2002-yil 26-fevraldagi 51-buyrug'iga asosan).

III. Maxsus adabiyotlar

- 3.1. Административное право. Под ред. П.Т. Васеленкова. М., 1990.
- 3.2. *Д.Н. Бахрах*. Административное право. М., 1993.
- 3.3. *А.П. Алексин, Ю.М. Козлов*. Административное право Российской Федерации. М., 1994.
- 3.5. *В.М. Манохин, Ю.С. Адушкин, З.А. Багишаев*. Российское административное право. Учебник. М., 1996.
- 3.6. *С.Д. Князев*. Административное право. Учеб. пособие. Владивосток, 1997.
- 3.7. *А.П. Алексин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов*. Административное право в Российской Федерации. Учебник. М., «ЗЕРЦАЛО», 1998.
- 3.8. Административное право Республики Узбекистан. Авт. коллектив: *Х.Р. Алимов, Л.И. Соловьева* и др. Т., «Adolat», 1999.
- 3.9. Административное право. М., «Юрист», 2000.
- 3.10. Административное право. Учебник. Под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. М., «Юрист», 2000.
- 3.11. *V.J. Xudoyberdiyeva, E.T. Hojiyev*. Ma'muriy huquq. O'quv qo'llanma. T. TDYI, 2000.
- 3.12. *Ю.М. Козлов*. Административное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Юрист», 2003.
- 3.13. *Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский, Ю.Н. Стариков*. Административное право. Учебник для вузов. М., «Норма», 2004.
- 3.14. *Б.Н. Габричидзе, А.Г. Черняевский, А.Н. Ким-Кимен*. Административное право. Учебник. М., «Проспект», 2004.
- 3.15. *В.Д. Сорокин*. Административное право. Учебник. СПб., «Юридический центр Пресс», 2004.
- 3.16. Административное право. Учебник. Под ред. Л.Л. Попова. М., «Юрист», 2004.
- 3.17. *E.T. Hojiyev, F.R. Samig'jonov*. Ma'muriy qonunchilik tizimi. O'quv qo'llanma. T., 2005.

IV. Qo‘shimcha adabiyotlar

- 4.1. *В.М. Манохин*. Государственная служба. М., 1966.
- 4.2. *Н.Г. Салишева*. Гражданин и административная юридическая. М., «Наука», 1970.
- 4.3. *Б.М. Лазарев*. Компетенция органов управления. М., «Юридическая литература», 1972.
- 4.4. Аппарат управления государства. Ч.2. М., 1977.
- 4.5. *Б.П. Курашвили*. Очерк теории государственного управления. М., 1987.
- 4.6. *Г.В. Атаманчук*. Обеспечение рационального государственного управления. М., 1990.
- 4.7. *А. Фаёл*. Общее и промышленное управление. Управление — это наука и искусство. М., 1992.
- 4.8. *В.В. Волошина*. Правовые проблемы регулирования государственное службы. М., 1993.
- 4.9. *Б.М. Лазарев*. Государственная служба. М., 1993.
- 4.10. *В.И. Фадеев*. Муниципальное право России. М., 1994.
- 4.12. O‘zbekiston Respublikasi ijroiya hokimiyatining oliy idoralari. O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat. T. «Adolat», 1995.
- 4.13. *А. Ноздрачев*. Правоограничения государственных служащих. Журнал «Право и экономика», 1995.
- 4.14. *Ю.Н. Стариков*. Служебное право. Учебник. М., «БЕК», 1996.
- 4.15. *В.И. Кнорринг*. Искусство управления. Учебник. М., 1997.
- 4.16. *Г.В. Атаманчук*. Теория государственного управления. Курс лекций. М., 1997.
- 4.17. *А.П. Конеев, А.А. Абдурахманов*. Административные договоры: понятие и виды. Журнал «Право и политика», 1998, № 7.
- 4.18. *Ю.А. Тихомиров, И.В. Котелевская*. Правовые акты. Учеб. практ. и справ. пособие. М., 1999.

- 4.19. Davlat va huquq nazariyasi. Oliy o'quv yurtlarining huquqshunoslik mutaxassisligi bo'yicha ta'lim olayotgan talabalar uchun. T., «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2000.
- 4.20. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga sharhlar. T., «Adolat», 2000.
- 4.21. *В.В. Иванов.* Некоторые вопросы теории нормативного договора. Журнал «Право и политика», 2000, № 4.
- 4.22. *М.В. Костенников.* Правовые акты органов исполнительной власти. Их разработка и принятие. М., 2000.
- 4.23. *В.И. Панова.* Актуальные проблемы административного процесса в Российской Федерации. Автореф. дис. докт. юрид. наук. Екатеринбург, 2000.
- 4.24. *И. Рихтер, Г.Ф. Шунперт.* Судебная практика по административному праву. Учеб. пособие. Пер. с нем. М., 2000.
- 4.25. *В.И. Панова.* Административно-процессуальная деятельность в Российской Федерации. Саратов, 2001.
- 4.26. *Т.С. Красильников.* Содержание административного договора в системе образования (на примере договора между образовательным учреждением и его учредителем). История становления и современное состояние исполнительной власти в России. Отв. ред. Н.Ю. Хаманева. М., 2003.
- 4.27. *Е.Г. Лукянова.* Теория процессуального права. М., «Норма», 2003.
- 4.28. *Е.Т. Hojiyev.* Davlat xizmati. O'quv qo'llanma. T., 2004.
- 4.29. *В. Mirboboyev, O. Husanov, A. Begmatov.* O'zbekistonda davlat xizmatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy masalalari. T., «Akademiya», 2005.
- 4.30. *Е.Т. Hojiyev* Ma'muriy javobgarlik. Ilmiy-ommabop risola. T., 2006.
- 4.31. *Е.Т. Hojiyev.* Davlat boshqaruvi. Ilmiy-ommabop risola. T., 2006.

MUNDARIJA

So'zboshi	3
-----------------	---

UMUMIY QISM

1-bob. DAVLAT BOSHQARUVINING UMUMIY TAVSIFI

1-§. Ijtimoiy boshqaruv tushunchasi	5
2-§. Davlat boshqaruvi mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari	10
3-§. Davlat boshqaruvining asosiy tamoyillari	16

2-bob. MA'MURIY HUQUQ — HUQUQ TARMOG'I SIFATIDA

4-§. Ma'muriy huquq tushunchasi, predmeti, uslubi va tizimi	22
5-§. Ma'muriy huquq manbalari	27
6-§. Ma'muriy huquqning — O'zbekiston Respublikasi huquq tizimida tutgan o'rni	33

3-bob. MA'MURIY-HUQUQIY NORMALAR VA MUNOSABATLAR

7-§. Ma'muriy-huquqiy normalar tushunchasi va tuzilishi	37
8-§. Ma'muriy-huquqiy normalarning tasnifi	39
9-§. Ma'muriy-huquqiy normalarning harakati	42
10-§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlar tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari	44
11-§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishi	46
12-§. Ma'muriy-huquqiy munosabatlarning turlari	48

4-bob. MA'MURIY HUQUQ SUBYEKTLARI

13-§. Ma'muriy huquq subyektlarining umumiy tavsifi	54
14-§. Jismoniy shaxslar — ma'muriy huquq subyekti sifatida	60
14.1. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining ma'muriy-huquqiy holati	60

14.2. Fuqarolar huquq va erkinliklarining kafolatlari	64
14.3. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ma'muriy-huquqiy holatining o'ziga xos xususiyatlari	65
15-§. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti	67
16-§. Davlat boshqaruvi organlari	74
16.1. Ijro hokimiyati organlari tushunchasi	74
16.2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi	82
16.3. Vazirliklar, davlat qo'mitalari hamda boshqa davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari	89
16.4. Mahalliy davlat hokimiyati organlari	98
17-§. Davlat xizmati va davlat xizmatchilari	106
17.1. Davlat xizmati mazmuni va tamoyillari	106
17.2. Davlat xizmatchilari tushunchasi va tasnifi	111
17.3. Davlat xizmatini o'tash tushunchasi va tartibi	118
17.4. Davlat xizmatchilari javobgarligi	124
18-§. Nodavlat tashkilotlari	130
18.1. Nodavlat notijorat tashkilotlari	130
18.2. Jamoat birlashmalari	138
18.3. Siyosiy partiyalar	145
18.4. Kasaba uyushmalari	154

5-bob. DAVLAT BOSHQARUVI SHAKLLARI VA USLUBLARI

19-§. Davlat boshqaruvi shakllari tushunchasi	160
20-§. Davlat boshqaruvi shakllarining turlari	164
21-§. Davlat boshqaruvi aktlari	169
21.1. Davlat boshqaruvi aktlari tushunchasi va ahamiyati	169
21.2. Davlat boshqaruvi aktlarining tasnifi	173
21.3. Davlat boshqaruvi aktlariga qo'yiladigan talablar	180
22-§. Davlat boshqaruvi uslublari tushunchasi va xususiyatlari	184
23-§. Ishontirish — boshqaruv uslubi sifatida	193
24-§. Davlat boshqaruvida majburlov	195
24.1. Ma'muriy-huquqiy majburlov tushunchasi	195
24.2. Ma'muriy-huquqiy majburlov choralarining turlari	199

6-bob. MA'MURIY HUQUQBUZARLIK VA JAVOBGARLIK

25-§. Ma'muriy huquqbuzarlikning umumiy tavsifi	204
26-§. Ma'muriy javobgarlik	212
26.1. Ma'muriy javobgarlik tushunchasi	212
26.2. Voyaga yetmaganlar ma'muriy javobgarligi	216
26.3. Mansabdor shaxslar ma'muriy javobgarligi	219

26.4. Harbiy xizmatchilar va intizom ustavleri tatbiq etiladigan boshqa shaxslar javobgarligi	220
26.5. Xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning ma'muriy javobgarligi	222
27-§. Ma'muriy jazo choralari	224
27.1. Ma'muriy jazo choralari va uning maqsadi	224
27.2. Ma'muriy jarima	226
27.3. Haqini to'lash sharti bilan olib qo'yish	229
27.4. Musodara qilish	230
27.5. Maxsus huquqdan mahrum qilish.....	231
27.6. Ma'muriy qamoqqa olish	235
27.7. Ma'muriy jazo tayinlash	237

7-bob. MA'MURIY JARAYON

28-§. Ma'muriy jarayon tushunchasi va uning xususiyatlari	242
29-§. Ma'muriy jarayonning umumiy bosqichlari	245
30-§. Ma'muriy-protsessual normalar va munosabatlar	247

8-bob. MA'MURIY HUQUQBUZARLIKLAR BO'YICHA ISH YURITISH

31-§. Ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha ish yuritishning vazifalari, tamoyillari va umumiy qoidalari.....	252
32-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma	257
33-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishni yuritishda qatnashuvchi shaxslar	259
34-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish	262
35-§. Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuzasidan chiqarilgan qaror xususida shikoyat berish va protest bildirish	265
36-§. Ma'muriy jazo qo'llash to'g'risidagi qarorlarni ijro etish	268

9-bob. DAVLAT BOSHQARUVIDA QONUNIYLIK VA INTIZOMNI TA'MINLASH

37-§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizom tushunchasi	271
38-§. Davlat boshqaruvida qonuniylik va intizomni ta'minlash uslublari	276
39-§. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nazorati	281
40-§. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi nazorati	283
41-§. O'zbekiston Respublikasida sud nazorati	286
42-§. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nazorati	296
43-§. O'zbekiston Respublikasida prokuror nazorati	298
44-§. Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish.....	310

MAXSUS QISM

10-bob. IQTISODIYOT SOHALARINI BOSHQARISH

45-§. Sanoatni boshqarish	322
46-§. Qurilish sohasini boshqarish	329
47-§. Qishloq va suv xo'jaligi sohasini boshqarish	333
48-§. Xo'jalik-xizmat ko'rsatish kompleksini boshqarish	338

11-bob. IJTIMOIIY-MADANIY SOHALARNI BOSHQARISH

49-§. Ta'lim sohasini boshqarish	357
50-§. Madaniyat va sport sohasini boshqarish	363
51-§. Sog'liqni saqlash sohasini boshqarish	371
52-§. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish sohasini boshqarish	378

12-bob. MA'MURIY-SIYOSIY FAOLIYAT SOHALARINI BOSHQARISH

53-§. Mudofaa sohasini boshqarish	383
54-§. Davlat xavfsizligi sohasini boshqarish	391
55-§. Ichki ishlar sohasini boshqarish	397
56-§. Tashqi ishlar sohasini boshqarish	412
57-§. Adliya sohasini boshqarish	417

13-bob. TARMOQLARARO SOHALARNI BOSHQARISH

58-§. Iqtisodiyot sohasini boshqarish	432
59-§. Davlat statistikasi	435
60-§. Tabiatni muhofaza qilish	441
61-§. Davlat mulkini boshqarish	444
62-§. Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish	446
63-§. Tashqi iqtisodiy aloqalar	451
64-§. Bojxona sohasini boshqarish	456
65-§. Moliya va kredit sohasini boshqarish	459
66-§. Soliq sohasini boshqarish	466
Ayrim atamalar izohi	473
Foydalanilgan adabiyotlar	489

ERKIN TUYG'UNOVICH HOJIYEV

MA'MURIY HUQUQ

Kasb-hunar kollejlari uchun darslik

Qayta ishlangan va to'ldirilgan 2-nashri

Toshkent — «ILM ZIYO» — 2010

Muharrir *I. Usmonov*

Badiiy muharrir *R. Chigatayev*

Texnik muharrir *F. Samadov*

Musahhih *M. Ibrohimova*

2010-yil 7-iyunda chop etishga ruxsat berildi. Bichimi 60x90¹/₁₆.
«Tayms» harfida terilib, ofset usulida chop etildi. Bosma tabog'i 32,0.
Nashr tabog'i 28,0. 714 nusxa. Buyurtma № 218
Bahosi shartnoma asosida.

«ILM ZIYO» nashriyot uyi. Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.
Shartnoma № 06— 2010.

H70 Hojiyev E.T. Ma'muriy huquq. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan 2-nashri. T.: «ILM ZIYO», 2010. — 512 b.

BBK 67.401ya722